

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİVÂN-I AHKÂM-I ADLİYE: KURULUŞU, TEŞKİLAT ve İŞLEYİŞİ

Doktora Tezi

Hazırlayan
Ali TURAN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BİLGİN

Haziran - 2020
KIRIKKALE

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

DİVÂN-I AHKÂM-I ADLİYE: KURULUŞU, TEŞKİLAT ve İŞLEYİŞİ

Doktora Tezi

Hazırlayan
Ali TURAN

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BİLGİN

Haziran - 2020
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Ahmet BİLGİN danışmanlığında Ali TURAN tarafından hazırlanan “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı’nda doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

23/06/2020

Prof. Dr. Ahmet BİLGİN (Danışman)

.....

Prof. Dr. Ramazan ÇAĞLAYAN

.....

Doç. Dr. Ozan CAN

.....

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

.....

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim DURHAN

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../20..

(Ünvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Doktora tezi olarak sunduğum “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyisi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

23/06/2020

Ali TURAN

ÖN SÖZ

Osmanlı Devleti'nde temyiz mahkemesi üzerine müstakilen kaleme alınan ilk eser olan *Mahkeme-i Temyiz*'in müellifi Abdurrahman Adil, eserinin mukaddimesinde “*Azimet ve ehemmiyeti derkâr olan bu te'sis-i alîyi mevzu'-i bahs etmek benim için ne büyük cürettir!*” der. Biz de böyle mühim bir işe cüret ederek Türk hukuk tarihinde sistematik bir şekilde temyiz vazifesini icra eden ilk müessese olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'yi ele aldık. 1868'de adli ve idari işlerin birbirinden ayrılması maksadıyla Meclis-i Vala kaldırılarak yerine Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şûrâ-yı Devlet kuruldu. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, nizamiye mahkemelerinin temyiz merci olarak mühim bir vazife üstlendi. Biz de bu mühim müessesenin kuruluşundan cumhuriyetin ilanına kadar geçirmiş olduğu tarihi tekamülü gözler önüne sermeye gayret gösterdik. Günümüzde Yargıtay ismiyle yaşamaya devam eden bu müessese üzerine daha evvel kaleme alınmış olan eserlerde arşiv malzemelerine müracaat edilmemişti. Çalışmanın esas gayesi de, bu eksikliği bir nebze bile olsa gidermek ve müessesenin yapısını ve işleyişini daha açık bir şekilde ortaya koymaktır. Bu sebeple mümkün mertebe, arşiv belgeleri başta olmak üzere, zengin bir malzeme kullanılmaya gayret gösterilmiştir. Takdir edileceği üzere bu çalışma, uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu da başlı başına bir eksiklikdir. Fakat 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati'nden sonra müessesenin yapısında ve işleyişinde esaslı bir değişikliğe gidilmediği için bu eksikliğin müsamahayla karşılanmasını temenni ederim. Aynı temennimiz, çalışma içerisinde mevcut bulunacak diğer hatalar ve kusurlar için de ziyadesiyle geçerlidir.

Çalışmadaki yardımları ve katkıları için tez danışmanı kıymetli Hocam Prof. Dr. Ahmet Bilgin'e teşekkür ederim. Yine tez izleme komitemde yer alan ve önerileriyle çalışmama katkıda bulunan kıymetli Hocalarım Prof. Dr. Ramazan Çağlayan ve Doç. Dr. Ozan Can'a teşekkür ederim. Yükseköğrenim hayatımın her aşamasında yer alan, kendisinden gerek ilmi gerekse de insani anlamda birçok şey öğrendiğim kıymetli Hocam Prof. Dr. Fethi Gedikli'ye çalışmadaki katkıları için her zamanki gibi müteşekkirim. Bu mühim konuyu seçmemi tavsiye eden, yardımlarını hiçbir zaman eksik etmeyen, kendisiyle çalışmaktan her zaman mutluluk duyduğum kıymetli Hocam Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Durhan'a teşekkür ederim. Kırıkkale'deki işlerimde her zaman sabır ve nezaketle yardımcı olan kıymetli meslekdaşım Dr.

Merve Altınbaş, bu kısımda zikredilmesi gerekenlerin başında geliyor. Yardımları ve hoşgörüsü için kendisine hassaten müteşekkirim. İntihal programına dair yardımları ve her zaman verdiği manevi desteği için kıymetli dostum ve meslekdaşım Dr. Öğr. Üyesi Murat Buğra TAHTALI'ya da teşekkür borcum var.

Çalışma esnasında hayatıma dahil olan eşime ve Meryem Elif'ime, bu zorlu süreçteki ihmalim için özür borçluyum. Sabırları için de müteşekkirim. Ayrıca bu uzun, meşakkatli ve zaman isteyen süreçte yardımları sayesinde bolca çalışma zamanı bulmama imkan sağlayan kıymetli baldızım Zeynep Çelik'e minnettar ve müteşekkirim.

Ali TURAN

Malatya, Haziran 2020

ÖZ

Turan, Ali, “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Kuruluşu, Teşkilat ve İşleyişi”, Doktora Tezi, Kırıkkale, 2020.

1868 tarihinde kurulan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Türk hukuk tarihinde sistematik bir şekilde temyiz vazifesini icra eden ilk müessesedir. Nizamiye mahkemelerinin temyiz merci olan bu müessese, Osmanlı Devleti’nde kuvvetler ayrılığına, tek yargı düzenine ve adli modernleşmeye doğru gidişin en mühim aşamalarından biridir. 1879 tarihinde Mahkeme-i Temyiz ismiyle yoluna devam eden bu müessese, günümüzde Yargıtay ismiyle yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı; Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin kuruluşunu, teşkilatını, işleyişini ve geçirmiş olduğu tarihi gelişimi gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz, nizamiye mahkemeleri, Osmanlı Devleti’nde temyiz, Yargıtay tarihi.

ABSTRACT

Turan, Ali, “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye: Establishment, Organization and Functioning”, PhD Dissertation, Kırıkkale, 2020.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye (the Council of Judicial Regulations), which was built in 1868, is the first institution established in order to fulfill the duty of cassation systematically in the Turkish legal history. Establishment of this institution, as the cassation authority of the Nizamiye courts, is one of the most important stages in the Ottoman State towards separation of powers and both uniform and modernization of the judicial system. This institution, which continued its way under the name of “Mahkeme-i Temyiz (the Ottoman Court of Cassation)” after 1879, survives under the name of “Yargıtay (the Turkish Court of Cassation)” today. The aim of this study is to reveal the establishment, organization, functioning and historical development of Divân-ı Ahkâm-ı Adliye.

Key Words: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye (the Council of Judicial Regulations), Mahkeme-i Temyiz (the Ottoman Court of Cassation), Nizamiye courts, cassation in the Ottoman State, history of the Turkish Court of Cassation.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.e.	: Aynı eser
A.}DVN.MKL.	: Sadaret – Mukavelenamerler
A.}MKT.MHM.	: Sadaret – Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.y	: Aynı yer
BEO	: Babıali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
bs.	: Bası
C.	: Cilt
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
DA.d.	: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Defterleri
DH.MKT.	: Dahiliye Mektubi Kalemî
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
HAT.	: Hatt-ı Hümayun
Haz.	: Hazırlayan
HH.d.	: Hazine-i Hassa Defterleri

HSD.AFT.	: Satın Alınan Evrak – Ali Fuat Türkgeldi Evrakı
İ.AZN.	: İrade – Adliye ve Mezahib
İ.DA.	: İrade – Divan-ı Ahkam-ı Adliye
İ.DH.	: İrade – Dahiliye
İ.DUİT.	: İrade – Dosya Usulü
İ.HUS.	: İrade - Hususi
İ.MMS.	: İrade – Meclis-i Mahsus
İ.ŞD.	: İrade – Şura-yı Devlet
İ.TKS.	: İrade- Tekaüt Sandığı
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İÜHFİM	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MAA	: Mecelle-i Ahkam-ı Adliye
Md.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
No.	: Numara
s.	: Sayfa
Sa.	: Sayı
ŞD.	: Şura-yı Devlet
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

t.y.	: Tarih yok
UMCK	: Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu
UMHK	: Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Y.A.RES.	: Yıldız – Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y.PRK.AZN.	: Yıldız – Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Yay.	: Yayınları
YEE.	: Yıldız – Esas Evrakı

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye tayin edilen aza sayısı ve bunlara tahsis edilen maaş miktarı.....	123
Tablo 2: 1297 (1880) tarihli Salnameye göre Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumilik teşkilatı.	127
Tablo 3: 1288 (1871) tarihli Salnameye göre Havale Cemiyeti teşkilatı.....	146
Tablo 4: 1296 (1879) tarihli Salnameye göre Havale Cemiyeti teşkilatı.....	148
Tablo 5: 1296 (1879) tarihli Salnameye göre İcra Cemiyeti ve İcra Cemiyeti Şubesi teşkilatı.	152
Tablo 6: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ilk tayin edilen memurların derece ve maaşları.	160
Tablo 7: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizamiyesi'ne ilk tayin edilen memurların derece ve maaşları.	161
Tablo 8: Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin 1338 (1920) senesine ait istatistik cetveli.	185
Tablo 9: Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne 26 Cemaziyelahir 1296 (17 Haziran 1879) tarihine kadar gelen dava nevi ve miktarını gösteren hülasa defteri.....	286
Tablo 10: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde derdest-i tetkik bulunan davaların nevi ve miktarı.....	287
Tablo 11: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde "ashabı celb olunan" davaların nevi ve miktarı.	288
Tablo 12: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde "ashabının müraca'atına mu'llak bulunan" davaların nevi ve miktarı.....	288
Tablo 13: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde mevcut bulunan evrak miktarı ve bu evrakların hangi tarihlerde ve hangi mahallerden geldiğini gösterir cetvel.....	288

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
KISALTMALAR	v
TABLolar DİZİNİ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
Giriş.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	8
OSMANLI DEVLETİ ADLİYE TEŞKİLATI.....	8
1.1. Klasik Dönem Adliye Teşkilatı	8
1.1.1. Genel Olarak.....	8
1.1.2. Şer'îye Mahkemeleri	12
1.1.3. Şer'îye Mahkemeleri Haricindeki Diğer Mahkemeler.....	17
1.1.3.1. Divanlar	17
1.1.3.1.1. Divan-ı Hümayun.....	17
1.1.3.1.2. Vezir Divanları	20
1.1.3.1.2.1. İkinci Divanı	20
1.1.3.1.2.2. Cuma Divanı	21
1.1.3.1.2.3. Çarşamba Divanı.....	21
1.1.3.1.3. Kazasker Divanları	21
1.1.3.2. Cemaat Mahkemeleri	23
1.1.3.3. Konsolosluk Mahkemeleri	25
1.1.3.4. Diğer Mahkemeler	25
1.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Adliye Teşkilatı	26
1.2.1. Dönemin Genel Özellikleri.....	26
1.2.2. Hukuki Değişimin Nedenleri.....	31

1.2.2.1. Dış Baskılar.....	31
1.2.2.2. İktisadi ve Ticari Gelişmeler.....	33
1.2.2.3. Sosyal Hayattaki Değişimler	33
1.2.2.4. Hukuki İhtiyaç	34
1.2.3. Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri	35
1.2.3.1. Karma Mahkemeler	35
1.2.3.1.1. Ticaret Mahkemeleri	35
1.2.3.1.2. Karma Ceza Mahkemeleri.....	39
1.2.3.2. Nizamiye Mahkemeleri.....	42
1.2.3.2.1. Tanzimat'ın İlk Dönemlerindeki Gelişmeler (1840-1864)	42
1.2.3.2.1.1. Yargı Yetkisini Haiz Meclisler	42
1.2.3.2.1.2. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye	47
1.2.3.2.2. Nizamiye Mahkemelerinin Teşekkülü (1864-1879)	51
1.2.3.2.2.1. Vilayetlerde Oluşturulan Adli Teşkilat.....	51
1.2.3.2.2.2. İstanbul'da Oluşturulan Adli Teşkilat.....	55
1.2.3.2.2.3. Nizamiye Mahkemeleri'nin Tüm Ülkeye Teşmili.....	59
1.2.3.2.2.4. Meşrutiyet ve Sonrası Nizamiye Mahkemeleri.....	61
1.2.3.2.2.4.1. Sulh Mercileri	62
1.2.3.2.2.4.2. Bidayet Mahkemeleri	63
1.2.3.2.2.4.3. İstinaf Mahkemeleri.....	64
1.2.3.2.2.4.4. Temyiz Mahkemesi	65
1.2.3.3. Şer'îye Mahkemeleri.....	65
1.2.3.4. Özel Mahkemeler.....	68
1.2.3.4.1. İdare Mahkemeleri	68
1.2.3.4.2. Cemaat Mahkemeleri	72
1.2.3.4.3. Konsolosluk Mahkemeleri	73
1.2.3.4.4. Askeri Mahkemeler	75

İKİNCİ BÖLÜM.....	80
DİVÂN-I AHKÂM-I ADLİYE’NİN KURULUŞU ve TEŞKİLATI	80
2.1. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Doğduğu Siyasi, İktisadi ve İctimai Ortam 80	
2.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kurulmasını Gerektiren Nedenler ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye Yönelik Tepkiler.....	83
2.2.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kurulmasını Gerektiren Nedenler.....	83
2.2.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kurulmasına Yönelik Tepkiler	85
2.3. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kurulması.....	89
2.4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Ehemmiyeti ve Kökeni.....	97
2.5. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Teşkilatı.....	101
2.5.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Başkan ve Üyeleri.....	101
2.5.1.1. Başkan.....	101
2.5.1.1.1. Başkanın Nitelikleri ve Atanması.....	101
2.5.1.1.2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları.....	105
2.5.1.1.3. Görevlerinin Sona Ermesi	110
2.5.1.2. Üyeler.....	112
2.5.1.2.1. Seçilmeleri, Sayıları ve Nitelikleri	112
2.5.1.2.2. Görevleri, Görevlerinin Sona Ermesi ve Maaşları	119
2.5.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başmüddeiumumiliği	123
2.5.2.1. Müddeiumumiliğin Kurulması	123
2.5.2.2. Başmüddeiumumilik Teşkilatı	126
2.5.2.3. Başmüddeiumuminin Görev ve Yetkileri	128
2.5.3. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Bürokratik Yapısı.....	132
2.5.3.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin İdari Birimleri	132
2.5.3.1.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi (Mektûbi Odası)	132
2.5.3.1.2. Mazbata Odası.....	137
2.5.3.1.3. Evrak Odası	138

2.5.3.1.4. Vezne, Muhasebe ve Mahkeme Harçları	140
2.5.3.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de Bulunan Cemiyetler.....	144
2.5.3.2.1. Tefrik Cemiyeti	144
2.5.3.2.2. Havale Cemiyeti	145
2.5.3.2.3. İcra Cemiyeti	148
2.5.3.3. Divan Ahkâm-ı Adliye Personeli.....	153
2.5.3.3.1. Başmümeyyiz ve Mümeyyizler.....	153
2.5.3.3.2. Diğer Personel	155
2.5.3.4. Divân Personelinin Özlük Sicilleri ve Özlük Hakları.....	161
2.5.3.5. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ya da Mahkeme-i Temyiz Hizmet Binaları	169
2.5.3.6. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kavânîn ve Nizâmât Dershanesi ..	170
2.5.3.7. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz İlamlarının Neşri: Ceride-i Mehakim Gazetesi	175
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	178
DİVAN-I AHKÂM-I ADLİYE MAHKEME ve DAİRELERİ	ile DİVANIN YARGILAMA FAALİYETLERİ
	178
3.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye Bağlı Mahkemeler	178
3.1.1. Mahkeme-i Temyiz	179
3.1.1.1. Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti ve Eskişehir Temyiz Mahkemesi 181	
3.1.2. Mahkeme-i Nizamiye	188
3.1.3. Mahkeme-i İstinaf	189
3.1.4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye Bağlı Diğer Mahkemeler.....	191
3.1.4.1. Dersaadet Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemeleri	191
3.1.4.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i İbtidaiyesi.....	193
3.2. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Daireleri.....	195
3.2.1. Hukuk Dairesi.....	195

3.2.2.	Ceza Dairesi	197
3.2.3.	Muhakemat Dairesi	199
3.2.4.	İstida Dairesi.....	200
3.2.5.	Şer'îye Dairesi	204
3.3.	Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Yargılama Faaliyetleri.....	207
3.3.1.	Temyiz Vazifesi	207
3.3.1.1.	Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dönemi Temyiz Usulü	207
3.3.1.1.1.	Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi'nde Temyiz Usulü	207
3.3.1.1.2.	Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nde Temyiz Usulü	208
3.3.1.1.2.1.	Mahkemenin İşleyişi.....	208
3.3.1.1.2.2.	Temyiz Şartları.....	212
3.3.1.1.2.3.	Muhakeme İşlemleri	213
3.3.1.1.2.4.	Temyiz İncelemesi	215
3.3.1.1.2.5.	Mahkeme-i Temyiz Kararları	217
3.3.1.1.2.5.1.	Tasdik (Onay)	217
3.3.1.1.2.5.2.	Nakz (Bozma).....	221
3.3.1.2.	Mahkeme-i Temyiz Dönemi Temyiz Usulü	222
3.3.1.2.1.	Hukuk Davalarında Temyiz Usulü.....	223
3.3.1.2.1.1.	Temyiz Şartları.....	223
3.3.1.2.1.2.	Temyiz Sebepleri	227
3.3.1.2.1.3.	Temyiz İncelemesi	231
3.3.1.2.1.4.	Temyiz Kararları	233
3.3.1.2.1.4.1.	Tasdik	234
3.3.1.2.1.4.2.	Nakz (Bozma).....	234
3.3.1.2.2.	Ceza Davalarında Temyiz Usulü.....	237
3.3.1.2.2.1.	Temyiz Şartları.....	237

3.3.1.2.2.2. Temyiz Sebepleri	246
3.3.1.2.2.3. Temyiz İncelemesi	248
3.3.1.2.2.4. Temyiz Kararları	250
3.3.1.2.2.4.1. Tasdik	251
3.3.1.2.2.4.2. Nakz.....	252
3.3.1.2.3. Sulh Hakimleri Kararlarında Temyiz Usulü	255
3.3.1.2.3.1. Hukuk İşlerinde Temyiz Usulü.....	255
3.3.1.2.3.2. Ceza İşlerinde Temyiz Usulü.....	256
3.3.2. Diğer Vazifeleri	258
3.3.2.1. Nef'an li'l-Kanun Nakz (Kanun Yararına Bozma).....	258
3.3.2.2. İade-i Muhâkeme (Muhakemenin Tekrarlanması)	260
3.3.2.2.1. Hukuk Usulünde.....	260
3.3.2.2.2. Ceza Usulünde.....	260
3.3.2.3. Tashih-i Karar (Karar Düzeltme).....	262
3.3.2.4. İştika Ani'l-Hükkâm (Hakimden Şikayet).....	266
3.3.2.5. Tayin-i Mercî	271
3.3.2.6. Nakl-i Dava (Davanın Aktarılması).....	274
3.3.2.7. Hakimlerin Yargılanması.....	276
3.3.2.7.1. Görev Harici Suçlardan Dolayı Yargılama	277
3.3.2.7.2. Göreve İlişkin Suçlar Sebebiyle Yargılama	277
3.3.2.8. Memurların Yargılanması.....	280
3.4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Daire, Mahkeme ve Cemiyetlerinin Çalışma İstatistikleri	281
3.5. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz'in İşleyişine Yönelik Eleştiriler.....	290
Sonuç.....	293
Kaynakça.....	298
EKLER	321

EK I- Divan-1 Ahkâm-1 Adliye Nizamname-i Esasisi.....	321
EK II- Divân-1 Ahkâm-1 Adliye'nin Nizâmnâme-i Dahilisidir	324
EK III- Havale Cemiyetinin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamnamedir	339
EK IV- İcra Cemiyetinin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamnamedir.....	344
EK V- İcra Cemiyeti Nizamnamesi'ne Zeyl	347
EK VI- Divan-1 Ahkâm-1 Adliye Kalemi'nden Bir Şubenin Tefrikine Dair	349
EK VII- Divan-1 Ahkâm-1 Adliye'ye Merbut Mehakim ve Cemiyetler Hakkında Tenbihat.....	353
EK VIII- Divan-1 Ahkâm-1 Adliye Nezaret-i Celilesi Dairesi'nde İcra ve Havale Cemiyetleriyle Devair ve Mehakim-i Mülhakada Müstahdem Bulunan Hademenin Vezaifiyle Suret-i Tertib ve Tevzifine Dair Talimattır.....	356
EK IX- İstid'a Dairesi'nin Teşkiline Dair İrade.....	362
EK X- Mahkeme-i Temyiz'de Hükümleri Nakz veya Tasdik Olunacak İlâmât Hakkında Fî 14 Rebiülevvel Sene 96 Tarihi ve 19 Numerosuyla Şeref-Vürûd Olan Tezkire-İ Sâmiye	364
EK XI- Divan-1 Ahkâm-1 Adliye Kavanin ve Nizamât Dershanesi'ne Dair Nezaret Takriri ve Talimat.....	366
EK XIII- Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun.....	370
EK XIV- Heyet-i Temyiziye Merkezi'nin Eskişehir'e Nakline ve Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun	371

Giriş

Türk hukuk tarihinde Osmanlı Devleti dönemi araştırmalarının klasik dönem ve Tanzimat dönemi olmak üzere iki döneme ayrılarak yapılması adettir. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi, kuruluştan Tanzimat devrine kadar olan zaman dilimini ifade eder. Klasik dönemde Osmanlı hukukunun yapısında büyük ölçüde bir yenilik meydana getirilmiş değildir. 1839 tarihinde ise Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti için yepyeni bir sayfa açılmış olur. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi, Türk hukuk tarihinin en mühim zaman dilimlerinden biridir. Bu dönemi klasik dönemden ayıran en mühim özelliklerden biri de hiç şüphesiz hukuki hayata getirmiş olduğu yeniliklerdir. Bu fermanla başlayıp Cumhuriyet'in ilanına kadar hız kesmeden devam eden hukuki yenilikler, günümüz hukukuna dahi tesir etmiş niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nde şer'îye mahkemeleri, Tanzimat dönemine kadar tek genel mahkeme olma vasfını haizdi. Birtakım hususi durumlar bir tarafa bırakılırsa, her türlü hukuki uyuşmazlıklar bu mahkemelerde çözülmekteydi. Bu mahkemelerde verilen kararları sistematik bir şekilde denetleyecek herhangi bir müessese mevcut değildi. Bu vazifeyi nispeten de olsa Divan-ı Hümayun ifa etmekle birlikte, her türlü davanın Divan-ı Hümayun önüne gelebilme imkanı bulunmamaktaydı. Başka bir deyişle, bu mahkemelerden çıkan kararların denetlenmesi için muayyen bir usul ve kaide yoktu. Esas itibarıyla Osmanlı Devleti'nde tatbik edilen hukuk, İslam hukuku idi. İslam hukukunda temyiz ve istinaf gibi müesseseler bulunmamaktaydı. Hakim tarafından verilen hatalı kararların yeniden ele alınması mümkün olmakla birlikte, temyiz olarak nitelendirilebilecek bir müessese geliştirilmemişti. İslam tarihinde divan-ı mezalim adı verilen müesseseler, temyiz hususuna benzeyen kimi tatbikatlar gerçekleştirmişti. Osmanlı Devleti'nde bu tatbikatı Divan-ı Hümayun devam ettirmişse de her iki müessese de sistematik bir şekilde bu vazifeyi icra etmemişti. Bununla birlikte mezalim divanları ve Divan-ı Hümayun, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisine dayanak olarak gösterilecekti.

Tanzimat dönemiyle birlikte hukuki hayatta birçok köklü değişiklik meydana getirildi. Kanunlaştırma hareketleri hız kazanmış ve Avrupalı devletlerden birçok kanun iktibas edilmişti. Kapitülasyonlar sebebiyle Avrupalı devletler ile olan ticari münasebetlerin hızlıca artması ve bu münasebetler sebebiyle şer'î hukukun dışında

birtakım ticari örf ve adetlerin meydana çıkması karma ticaret mahkemelerinin tesisine yol açmıştı. Yine kapitülasyonlar sebebiyle yabancı devlet vatandaşlarına tanınmış olan imtiyazlar sebebiyle karma ceza mahkemeleri oluşturuldu. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra oluşturulan ve birtakım adli yetkilere sahip olan meclisler nizamiye mahkemelerinin çekirdeğini oluşturmuş ve 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler şer'î hukuka göre hüküm veren mahkemeler değildi. Dolayısıyla şer'îye mahkemelerinin vazife alanı gittikçe daralmış ve nizamiye mahkemeleri zamanla devletin genel mahkemesi olma vasfını elde etmişti. Şer'îye mahkemelerinin yanında kurulan nizamiye mahkemeleri adli teşkilatta ikiliğe yol açmış ve bu ikilik Osmanlı Devleti'nin nihayetine kadar devam etmiştir. Elbette şer'îye mahkemelerinin geri plana itilmesi ve bu mahkemeler varken nizamiye mahkemelerinin tesis edilmiş olması birtakım tepkileri beraberinde getirmişti.

1838 tarihinde tanzimat kanunlarını hazırlamak üzere tesis edilen Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat döneminin en mühim müesseselerinden biridir. 1861 tarihinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ismiyle yoluna devam eden bu müessese, ilga edildiği tarihe kadar kanun ve nizamnamelerin hazırlanması vazifesini icra etmenin yanı sıra, ceza davaları ve idari davaların bidayet ve temyiz mahkemesi konumunda idi. Adli ve idari işlerin birbirinden ayrılması maksadıyla 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihinde Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kaldırılarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şura-yı Devlet tesis edildi. 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihinde ise on maddelik Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâm-nâme-i Esasisi, bu kısa metinden sonra 27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihinde de divanın teşkilatı ile vazifelerini daha ayrıntılı bir şekilde ele alan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâm-nâme-i Dahilisi kabul edildi. Bu gelişmelerle birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye nizamiye mahkemesi kararlarının temyizi vazifesinin tevdi edilmesiyle Türk hukuk tarihinde ilk defa sistematik bir şekilde temyiz vazifesini icra edecek olan bir müessese doğmuş bulunuyordu.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti'nden miras olarak aldığımız en mühim hukuki müesseselerden biridir. Zaman içerisinde birtakım değişiklikler geçirmiş olsa da günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Bugün Yargıtay ismiyle adli yargı düzeninin en üst mahkemesi olarak hayatına devam etmektedir. Bu cihet

sebebiyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üzerine yapılan bu çalışma, günümüz hukukçularının da alakasına mazhar olacak niteliktedir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz üzerine bu güne kadar yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Tetkik ettiğimiz kadarıyla bu konuya dair yapılan ilk çalışma 1894 tarihinde dava vekili Abdurrahman Adil'in "*Mahkeme-i Temyiz*" adlı eseridir¹. Abdurrahman Adil, bir hukuk külliyatı oluşturma arzusunda bulunmuş ve bu hususa dair bazı eserler kaleme almıştı². Yine bu maksadını gerçekleştirmek üzere kaleme alınan risaleleri "Kütübhâne-i Hukuk" adı altında neşretmeye başlamıştı. *Mahkeme-i Temyiz* eseri de, *Kütübhâne-i Hukuk*'un bir nüshası olarak neşredilmişti. Bu küçük hacimli kitap 135 sayfadan ibarettir. Müellif, çalışmasını altı bahis şeklinde kaleme almıştı. Bu bahisler sırasıyla "Maksad-ı Tesis, Malumat-ı Tarihiye, Mahkeme-i Temyiz'in Teşekkülü, Vezâif-i Temyiz, Şura-yı Devlet Mahkeme-i Temyizi ve Mukayesat-ı Ahkâm" başlıklarını taşımaktadır. Bu kitapta Mahkeme-i Temyiz'e ilişkin kanun ve nizamname hükümleri esas alınarak Mahkeme-i Temyiz'in daireleri, aza sayıları ve vazifeleri gibi hususlar kısaca ele alınmıştır. Temyiz mahkemesi üzerine yazılan ilk eser olması ve bazı mühim iddialar taşıması cihetiyle oldukça kıymetli bir eserdir. Bu eserin bilhassa "Malumat-ı Tarihiye" kısmında mühim hususlar bulunmaktadır ki çalışmamızın içerisinde bunlara temas edilecektir.

Mahkeme-i Temyiz'e dair yapılan ikinci çalışma, Cumhuriyet Başmüddeiumumi Muavini Nejat Özoğuz'un 1944 tarihinde Ankara Yeni Cezaevi Matbaası'nda neşredilen "*Temyiz Mahkemesi*" isimli eseridir. Bu kitabın ikinci kısmında Mahkeme-i Temyiz'in tarihine dair on sayfalık bir yer ayrılmıştır. Kitabın diğer kısımlarında temyiz mahkemesinin karakteri ve rolü, temyiz mahkemesinin teşkilatı, vazife ve salahiyetleri, temyiz yoluna müracaat ve temyiz tetkikatı hususları ele alınmaktadır. Kitabın bazı yerlerinde Fransa Temyiz Mahkemesi'ne dair bilgiler de verilmiştir. Bu eser, arşiv belgelerine müracaat edilmeksizin hazırlanmıştır.

Kanaatimizce Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ya da Mahkeme-i Temyiz'e dair bugüne kadar yapılmış en kapsamlı ve kıymetli çalışma, Yargıtay eski

¹ Abdurrahman Âdil, *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-yı Ebu'z-ziyâ, Konstantiniye, 1312.; Bu eserin tahliline ve müellifine dair tafsilatlı malumat için bkz.: Ali Turan, "Abdurrahman Âdil Eren'in (1868-1942) Hayatı, Eserleri ve Mahkeme-i Temyiz Adlı Eserinin Tahlili", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sa. 23, Bahar 2017, s. 57-80.

² Abdurrahman Âdil, *Müdâyenât*, Matbaa-yı Ebu'z-ziyâ, Konstantiniye, 1312, s. 3-4.

başkanlarından Dr. Ahmet Recai Seçkin'e aittir. "*Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*" ismiyle Ankara Yarı Açık Cezaevi Basımevi tarafından 1967 tarihinde neşredilen bu eser, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'den başlayarak 1966 tarihine kadar müessesenin yaklaşık yüz yıl boyunca geçirmiş olduğu tarihi gelişimi ele almaktadır. Müellif, Yargıtay tarihini beş döneme ayırmaktadır. Buna göre birinci dönem Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dönemi, ikinci dönem Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden Osmanlı Devleti'nin sona ermesine kadar olan dönem, üçüncüsü Sivas Temyiz Heyeti dönemi, dördüncüsü Sivas Temyiz Heyeti'nin kaldırılıp Eskişehir'e nakledildiği ilk dönem ve beşincisi de 10 Mayıs 1926 tarihli Mahkeme-i Temyiz Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun'un kabulünden sonraki dönemdir³. Müellif bu dönemleri Düstur'da neşredilen kanun ve nizamnamelerden yola çıkarak kronolojik bir şekilde ele almış, yine zaman içerisinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ya da Mahkeme-i Temyiz'de meydana gelen değişikliklere yer vermiştir. Bu kitabı ehemmiyetli kılan bir diğer taraf, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'yi veya Mahkeme-i Temyiz'i alakadar eden birçok kanun ve nizamname hükümlerinin latinize edilerek kitabın ekine konulmasıdır. Böylelikle bu eserde Yargıtay'ın yaklaşık yüz senelik mevzuatı büyük ölçüde derlenmiş olmaktadır. Kitabın eksik olan tarafı, arşiv belgelerinin hiç kullanılmamış olmasıdır. Dolayısıyla mahkeme teşkilatı ve işleyişi tam manasıyla yansıtılabilmiş değildir. Buna rağmen bu eserin oldukça kıymetli olduğunu ve çalışmamıza büyük ölçüde fayda sağladığını ifade etmek gerekir.

Bu konuya dair yapılan son çalışma, dönemin Yargıtay Genel Sekreter Yardımcısı Gürsel Mol tarafından hazırlanan ve 2004 yılında Yargıtay tarafından neşredilen "*Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*" isimli eserdir. Bu eser oldukça hacimli bir şekilde hazırlanmıştır. Tarihçe kısmı, Recai Seçkin'in yukarıda bahsini ettiğimiz eserde yer alan kısımlardan pek farklı değildir. Bununla birlikte Yargıtay'ın 135 yıllık tarihçesi, kanun ve nizamname metinleri, hatıralar, gazete yazıları gibi malzemeler kullanılarak yansıtılmıştır. Yine 1286 (1869) tarihli Salnameden başlanarak 1333-1334 (1916-1917) tarihli Salnameye kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Mahkeme-i Temyiz'de görev alan reis, aza ve diğer görevlilerinin listesi hazırlanmıştır. Ayrıca cumhuriyetin ilanından kitabın hazırlandığı tarihe kadar Yargıtay'da görev alan hakim, savcı ve diğer personelin listesi de ihmal

³ A. Recai Seçkin, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Basımevi, Ankara, 1967, s. 1-2.

edilmemiştir. Ne yazık ki bu güzel ve kapsamlı çalışmada da Osmanlı dönemi arşiv kaynaklarına müracaat edilmemiştir.

Şimdiye kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye üzerine yapılan ve yukarıda kısaca takdim ettiğimiz az sayıdaki çalışma, genellikle kanun ve nizamname metinleri esas alınarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla mahkemenin gerek teşkilatı gerekse de vazife ve işleyişi tam manasıyla aydınlatılmış değildir. Bu mühim müessesenin daha zengin bir malzeme kullanılarak ele alınması elzem görüldüğü için böyle bir çalışma yapma ihtiyacı hasıl olmuştur.

Çalışma konusunun belirlenmesi akabinde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yer alan binlerce belge taranarak bunlar arasında çalışmaya fayda sağlayacağını düşündüğümüz birçok belgeyi latinize ederek ilgili yerlerde kullandık. Bu belgeler arasında iradeler çoğunlukta olup, araştırmacılara kolaylık sağlaması amacıyla dipnotlarda birçok belgenin tam metninin verilmesi tercih edilmiştir. Ayrıca Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz'e dair mühim görülen arşiv belgeleri ile nizamnamelerin latinize edilmiş halleri çalışmanın ekine tam metin olarak konuldu. Bu arşiv malzemesinin yanı sıra, Düstur'da ve diğer çalışmalarda yer alan kanun ve nizamname metinleri de ihmal edilmedi. Başka mühim bir kaynak olarak da başta bizzat Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nce çıkarılmaya başlanan Ceride-i Mehakim (sonraları Ceride-i Mehakim-i Adliye, Ceride-i Adliye) ve Takvim-i Vekayi olmak üzere dönemin gazeteleri de taranmış ve kullanılmıştır. Bunun yanında devlet Salnamelerine de yeri geldiğinde müracaat edilmiştir. Yine çalışmada Osmanlı dönemi müelliflerinin telif etmiş olduğu birçok esere müracaat edildi.

Çalışma, üç bölüme ayrılarak yapılmıştır. İlk bölümde Osmanlı Devleti'nin Adliye Teşkilatı ele alındı. Tanzimat döneminin Osmanlı Devleti'nin hukuki hayatında büyük bir değişiklik getirmiş olması sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin adliye teşkilatı klasik dönem ve Tanzimat dönemi olmak üzere iki kısma ayrılarak incelendi. Adliye teşkilatının incelenmiş olmasındaki maksat, bir yüksek mahkeme olarak görev yapan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yer aldığı adliye teşkilatını ana hatlarıyla bile olsa tanıtmaktır. Bu bölümün başında Osmanlı hukukunun yapısı üzerinde kısaca durulmuş ve klasik dönemin tek genel mahkemesi olan şer'iyeh mahkemeleri ve bu mahkemeler haricindeki diğer yargı organlarına temas edilmiştir.

Tanzimat dönemi adliye teşkilatı kısmında ise evvela Tanzimat döneminin genel özelliklerine kısaca temas edilmiş ve bu dönemde getirilen hukuki yeniliklerin sebeplerine değinilmiştir. Bunun akabinde kapitülasyonlar neticesinde oluşan karma ticaret ve ceza mahkemeleri ele alınmıştır. Burada üzerinde en fazla durulan mesele ise nizamiye mahkemeleri olmuştur. Zira Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, nizamiye mahkemelerinin en büyüğü olarak tesis edilmiştir. Böylece Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin altında yer alan mahkeme teşkilatı gözler önüne serilmiştir. Nizamiye mahkemelerinden sonra yine Tanzimat döneminde de çalışmaya devam eden şer'iyeh mahkemelerinin durumuna da değinilmiştir. Ayrıca Tanzimat döneminde özel mahkeme niteliğinde olan idare mahkemeleri, cemaat mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri ve askeri mahkemeler de ana hatlarıyla takdim edilmiştir. Takdir edilecektir ki, bu bahsettiğimiz mahkemelerin tamamı başlı başına tez konusu olacak niteliktedir. Bu sebeple mümkün mertebe teferruata inilmemeye gayret gösterilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşu ve teşkilatına ayrılmıştır. Burada evvela Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşuna yol açan sebepler ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşuna yönelik tepkiler ele alınmıştır. Akabinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşu, ehemmiyeti ve kökenine değinilmiştir. Divanın teşkilat kısmında ise evvela başkan ve üyeler ele alınmıştır. Böylece bunların nitelikleri, atanmaları, görevleri, görevlerinin sona ermesi ve maaşları gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Yine Mahkeme-i Temyiz bünyesinde tesis edilen başmüddeiumumilik teşkilatı da tetkik edilmiştir. Bunlardan sonra ise müessesenin idari birimleri ve divan bünyesinde yer alan cemiyetler üzerinde durulmuştur. Yine başkan ve üyeler haricinde, divanda görev alan diğer personel de incelenmiştir. Daha sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde bir süre tesis edilmiş olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Kavânîn ve Nizâmât Dershanesi ele alınmış ve nihai olarak da Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ilamlarının neşri için çıkarılmaya başlanan Ceride-i Mehakim'den bahsedilmiştir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mahkeme ve daireleri ile divanın yargılama faaliyetlerine ayrılmıştır. Burada evvela Mahkeme-i Temyiz, Mahkeme-i Nizamiye, Mahkeme-i İstinaf ve bir süre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı olan bidayet mahkemelerine değinildi. Akabinde hukuk ve ceza daireleri ile zaman içerisinde Mahkeme-i Temyiz nezdinde tesis edilen diğer dairelere ve bu dairelerin görevlerine temas edildi. Bu aşamadan sonra Divan-ı

Ahkâm-ı Adliye'nin ya da Mahkeme-i Temyiz'in yargılama faaliyetleri üzerinde duruldu. Burada da işe evvela en mühim vazife olan temyiz vasifesinden başlandı. Temyiz vazifesine temas edilirken de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Mahkeme-i Temyiz dönemleri ayrı ayrı ele alındı. Mahkeme-i Temyiz döneminde gerek hukuk gerekse de ceza davaları için usul kanunları yürürlüğe girdiği için temyiz vazifesi hukuk ve ceza usulü için ayrı ayrı incelendi. Yine 1913 tarihinde kurulan sulh hakimleri kararlarının temyizi meselesi de ayrı bir başlık altında mevzubahis edildi. Temyiz vazifesinden sonra Mahkeme-i Temyiz'in yerine getirmiş olduğu diğer yargılama vazifeleri sırasıyla nef'an li'l-kanun (kanun yararına bozma), iade-i muhakeme, tashih-i karar, iştika ani'l-hükkâm (hakimden şikayet), tayin-i merci, nakl-i dava, hakimlerin yargılanması ve memurların yargılanması başlıkları altında ele alındı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya günümüz ismiyle Yargıtay müessesesinin kuruluşunu, teşkilatını, işleyişini ve tarihi gelişimini ele alan bu çalışma, söz konusu müessesenin uzun bir zaman dilimine yayılmış olsa da, mesainin büyük kısmı müessesenin ilk dönemlerine ayrılmıştır. Bu tercih iradi bir şekilde yapılmıştır; zira müessesenin ilk zamanlarına dair daha evvel yapılmış kapsamlı bir çalışma yoktur. Dolayısıyla çalışmada kullanılan arşiv malzemelerinin ekseriyeti, müessesenin ilk zamanlarına aittir. Fakat zaman içerisinde teşkilat içerisinde yapılan değişiklikler de işlenerek tarihi gelişimin gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır. Zaten 1879 tarihinden sonra mahkeme teşkilatında esaslı bir değişiklik yapılmamıştır. Cumhuriyet sonrası gelişmelerde ise bazı mühim kanunlar yalnızca zikredilmiş, bu döneme ilişkin teferruata girilmemiştir.

Her ne kadar arşiv belgelerinin yoğun bir şekilde kullanılmasına gayret edilmiş olsa da, uzun denilebilecek bir zaman dilimindeki binlerce belgenin hakkıyla taranıp istimal edilmesi bir kişinin münferit mesaisiyle altından kalkılacak bir iş değildir. Dolayısıyla bu çalışma, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisi ve sonrasını tam manasıyla aydınlatma iddiasında değildir. Bununla birlikte arşiv malzemelerine müracaat edilmeksizin bu müessesenin hakkıyla aydınlatılabilmesinin mümkün olmayacağını gözler önüne seren bir çalışmanın mukaddimesi mesabesinde görülebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ ADLİYE TEŞKİLATI

1.1.Klasik Dönem Adliye Teşkilatı

1.1.1. Genel Olarak

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar uzanan dönemi, klasik dönem olarak adlandırılmaktadır⁴. Biz de bu ayrıma uygun olarak evvela adliye teşkilatının klasik dönemini ele alacağız.

Osmanlı Devleti'nin adliye teşkilatının, Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan İslam ve Türk devletlerinin İslam'ın ilk dönemlerinde teşekkül eden adli teşkilatı işleyerek geliştirmiş oldukları adli teşkilat halkasının bir parçası olduğu ifade edilebilir⁵. Bu yönüyle Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Memlûklü gibi devletlerin adliye teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin adliye teşkilatına kaynak oluşturmaktadır ve anılan devletlerin adliye teşkilatları Osmanlı Devleti adliye teşkilatı ile benzerlik göstermektedir. Elbette ki Osmanlı Devleti, kendisinden önce ortaya çıkan bu devletlerin söz konusu teşkilatını olduğu gibi alıp kullanmamıştır. Osmanlı Devleti, devralmış olduğu bu mirası geliştirmiş ve kendisine has bir adliye teşkilatı vücuda getirmiştir⁶.

Klasik dönem Osmanlı adliye teşkilatını ele almadan önce izah edilmesi gereken mühim meselelerden biri de Osmanlı hukukunun yapısıdır. Diğer İslam ve Türk devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de esas olarak İslam hukuku tatbik edilmiştir. İslam dini insanların inanç ve ibadetlerinden başka, hukuk da dahil olmak üzere hayatın bütün alanlarına düzenleme getirmiştir⁷. Bu husus itibariyle de

⁴ Aydın, Tanzimat döneminin klasik dönemden ayrı olarak incelenmesini bu dönemin hukuki müesseselerinin ve tatbikatının klasik dönemden esaslı bir şekilde farklılaşmasına bağlamaktadır. (M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 13. bs., Beta Yayınları, İstanbul, 2015, s. VIII.) Esasen de bu dönem Osmanlı Devleti'nin diğer alanlarında olduğu gibi hukuk alanında da hızlı değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Nitekim Ortaylı bu dönemi "imparatorluğun en uzun yüzyılı" olarak ele almaktadır. (İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. bs., Hil Yayın, İstanbul, 1987.)

⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 77.; Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, 4. bs., Sayram Yayınları, Ankara, 2011, s. 168.

⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 77.

⁷ İslamda gerek inanç ve ibadet gerekse de insan hayatının bütün yaşam alanını kapsayan kurallara şeriat denilmektedir. Fıkıh tabiri ise insan hayatının tüm alanlarını kapsayan bu kuralları bilmek ve bu kurallardan hüküm çıkarabilmektir. (Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, 10. bs., Savaş Yayınevi, Ankara, 2002, s. 48.) Fıkıhta (İslam hukukunda) hukukun kamu

Osmanlı hukukun şer'î bir karaktere sahip olması, İslam dininin benimsenmiş olunmasının bir neticesidir⁸.

Osmanlı Devleti'nin kurulmasıyla beraber yeni bir hukuk sistemi getirilmiş değildir. Osmanlı hukuk sistemi, kendisinden önce tarih sahnesinde yer alan İslam ve Türk devletlerinin mirasını ihtiva etmektedir⁹. Elbette ki bu mirasın üzerine lüzumu hissedilen değişiklikler ve ilaveler de gerçekleştirilmiştir¹⁰. Kur'an-ı Kerim'de kamu hukukuna ilişkin hükümlerin fazlaca yer almaması neticesinde kamu hukukuna dair hususlarda, şeriat hükümlerine aykırı bulunmamak ve kamu yararı gerektiren hallerde devlet başkanına bir nevi düzenleme yapabilme imkanı doğmuştur¹¹. Bu

hukuku-özel hukuk şeklinde tasnif edilip incelenmesi usulü mevcut değildir. İslam fıkı esas itibariyle ibâdât, muâmelât ve ukubât bölümleri altında incelenegelmiştir. Günümüzde özel hukuk dalı olarak incelenen konular esas itibariyle muâmelât kısmında ele alınmaktadır. Ceza hukukuna ilişkin hükümler de ukubât başlığı altında incelenmektedir. İnanç ve ibadete dair hususlar ise ibâdât başlığı altında bulunmaktadır. (Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 5. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 26-28.) Günümüze yakın olan araştırmalarda fıkıhın ibâdât, ahval-i şahsiyye, muamelât, şer'î siyaset (veya ahkâm-ı sultaniyye), ukubât, siyer ve âdâb şeklinde tasnif edildiği de görülmektedir. (Mustafa Ahmed ez-Zerka, *İslam Hukuku 1*, Çev.: Servet Armağan, 2. bs., Gündönümü Yay., İstanbul, 2006, s. 67.)

⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 65-66.

⁹ Kimi müsteşriklerin Osmanlı Devleti'nin birçok müessesesinin Bizans müesseselerine dayandığı iddiası geçmişten günümüze kadar ilim dünyasında tartışmalara yol açmıştır. Tarihin çeşitli devirlerinde birbirleriyle herhangi bir münasebeti bulunmayan yerlerde dahi kimi ortak ihtiyaçların birbirlerine benzer müesseselerin vücuda getirilmesine sebep olduğu hakikati yadsınamaz. Uzunçarşılı da Osmanlı Devleti'nin teşkilatını yazmadan evvel, bu devletin teşkilatına tesir eden bazı İslam ve Türk devletlerinin teşkilatlarını inceleme zaruriyeti hissetmiştir. Müellife göre Batılı tarihçileri böyle hatalı bir iddiaya sevk eden şey, onların Osmanlı Devleti'nin kurulmasından önceki veya muasırı bulunan Türk ve Doğu devletleri hakkında yeterli malumata veya tetkike sahip olmamalarıdır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 4. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. IX-X.) Bu iddiaya dair bahsedilmesi gereken en önemli çalışma Köprülü'ye aittir. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin hukuki müesseselerinin kökenini incelemek için her şeyden önce dar ve yanlış yargılardan kurtulma gereğini dile getirmiştir. Müellife göre böyle bir çalışma için Türk tarihinin en eski devirlerine kadar inmek gerekir. Yine her müessesenin iç gelişimini, dış tesirlerini ve dışardan alınan müesseselerin nasıl milli bir mahiyete büründüğünü tetkik etmek gerekir. (Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 5. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 28-29.)

¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. C. (Kanunnameler)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. XIII; Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı", *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (içinde), Klasik Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 65.; Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu eklemeler ve değişiklikler neticesinde dahi Osmanlı hukuk sistemi ile kendisinden evvel tarih sahnesine çıkmış veya çağdaşı olan İslam ve Türk devletlerinin hukukları arasında büyük ölçüde bir uyum bulunmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı hukuku, Roma hukuku veya İslam hukuku gibi müstakil bir hukuk sistemi olarak değerlendirilemez. (Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı", s. 15.)

¹¹ Cin ve Akgündüz'e göre devlet başkanının yasama yetkisinin sınırı şöyledir: Evvela şer'î hükümleri kanun haline getirebilir. Yine içtihadî meselelerde mevcut içtihatlardan birini tercih edebilir. Yine serbest olan konularda birtakım emir ve yasaklar koyabilir, kamu yararı gereği kimi şer'î hükümlerin tatbikini kayıtlayabilir ve yine bu sebeplerle kimi idari düzenlemeler yapabilir. Haklarında şer'î düzenleme bulunmayan suç ve cezalar (ki bunlar tazir cezaları olarak tabir edilir) ihdas edebilir. Nihai olarak, savaşla fethedilen toprakların hukuki rejimini düzenleyebilir. (Halil Cin, Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C. I, 3. bs., Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 197-200.) Aynı yönde diğer bir görüş için bkz.: Richard C. Repp, "Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şeriat",

husus dolayısıyla da diğer İslam devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de devlet başkanının kanun koyma suretiyle birtakım düzenlemelerle şer'î hukuktan ayrı bir hukuk sahası mevcut olmuştur¹². Zaman içinde padişah iradesiyle oluşan bu hukuk, örfî hukuk olarak tabir edilmektedir¹³. Böylelikle Osmanlı hukuku, şer'î hukuk ve şer'î hukukun açık bıraktığı alanlarda devlet başkanı tarafından oluşturulan örfî hukuktan müteşekkildir.

Örfî hukuk tabirine ilk defa Tursun Bey'in Tarih-i Ebu'l-Feth eserinde rastlanmaktadır¹⁴. Örfî hukukun, şer'î hukukun düzenlemediği alanlarda ve yine şer'î hukuka uygun olarak oluşturulması ifade edilmekle birlikte, Osmanlı hukukunda şer'î hukuk ve örfî hukuk ilişkisi tartışmalıdır. Kimi müellifler örfî hukuk yolu ile şer'î hukuktan ayrı bir hukuk sahası oluşturulduğunu ve bu iki hukukun birbirleriyle çatışma içerisinde bulunduğunu ifade ederken¹⁵; kimi müellifler de örfî hukukun şer'î hukuktan ayrı bir hukuk sahası olmadığını ve her iki hukukun birbirleriyle uyum içerisinde bulunduğu kanaatindedir¹⁶. Bu hususa dair kanaatimiz, Osmanlı

Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslam Hukuku, Ed.: Aziz el-Azme, Çev.: Fethi Gedikli, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992, s. 157-159.

¹² Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. C. (Kanunnameler)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943, s. XIII.

¹³ Örfî hukuk tabiri yanında “örf-i padişahi”, “örf-i münif-i sultani” tabirleri de kullanılmaktadır. (Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 169.)

¹⁴ Eserde örfî hukukun tanımı şöyle yapılmaktadır: “... *Ve eğer şöyle ki bu tedbir ber-vefk-ı vücüb ve kâ'ide-i hikmet olursa –ki mü'eddi ola bir kemâle ki bi'l-kuvve benî-nev'ün eşhâsında konulmuştur ki ol kuvvet iktisâb-ı sa'âdeteyndür- ana ehl-i hikmet siyâset-i İlâhî dirler, ve vâzı'ına nâmûs dirler. Ve ehl-i şer' ana şerî'at dirler, ve vâzı'ına şâri' utlâk iderler ki, peygamberdür. Ve illâ, ya'nî bu tedbîr ol mertebe olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultânî ve yasağ-ı pâdişâhî dirler ki örfümüzce ana örf dirler.*” (Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, Haz.: Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 12)

¹⁵ Barkan'a göre hükümdarların emir ve fermanları ile şer'î hukuk kurallarının hemen yanında örfî ya da laik denilebilecek ayrı bir hukuk sahası oluşturulmuştur. (Ömer Lütfi Barkan, “Kanun-nâme” *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1977, s. 186.; Barkan, *XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. C. (Kanunnameler)*, s. XX.) Üçok, Osmanlı kanunnamelerinde İslam ceza hukukuna aykırı hükümlerin bulunduğunu ifade etmektedir. (Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜHF*, C. 4, Sa. 1, 1947, s. 48-75.) İnalçık'a göre hususi şartlar altında gelişen Osmanlı Devleti'nde şeriatı aşan bir hukuk nizamı ortaya çıkmıştır. Bu durum örf sebebiyle, yani padişahın kanun koyma suretiyle gerçekleşmiştir. Esasen şeriaten ayrı bir hukuk nizamının varlığı, Osmanlı Devleti'nden önceki Türk İslam devletlerinde yerleşmiş bir prensiptir ki bu prensip Türk devlet geleneğine dayanmaktadır. (Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî – Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sa. 2, 1958, s. 102-103.)

¹⁶ Aydın, şer'î hukuk ile örfî hukuk arasında çatışma ve rekabetin değil, bir uyumun bulunduğu kanaatindedir. Müellife göre örfî hukukun varlık sebebi, şer'î hukukun bu hususta tanımış olduğu yetkidir. Ancak müellif, örfî hukukun her zaman tam manasıyla şer'î hukuka uygun olarak konulmadığını da ifade etmiştir. (Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 73-76.) Akman da örfî hukukun şer'î hukuk yanında laik bir özellik arz ettiği fikrine karşı çıkmaktadır. Müellife göre örfî hukuk, İslam hukukunun padişaha tanıdığı yetkinin bir tezahürüdür ve İslam hukuku literatüründe bunun için

Devleti'nde şer'î hukuka riayete gayret edilmekle birlikte, şer'î hukuka aykırı birtakım örfî hukuk tatbikatlarının gerçekleştiği şeklindedir¹⁷.

Osmanlı hukukunun şer'î ve örfî karakterini, konu bütünlüğümüzü de bozmamak adına kısaca izah etmekle yetiniyoruz. Yalnız şu hususun da burada ifade edilmesi icap eder ki, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde gerek şer'î gerekse de örfî meseleler aynı yargı yerinde çözülmektedir. Bu hususa konunun ilerleyen bölümlerinde yeniden değinilecektir.

Osmanlı hukuk sistemine ana hatlarıyla değindikten sonra kısaca izahı gereken meselelerden biri de Osmanlı Devleti'nde yargılama yetkisinin kimde olduğu meselesidir. Monarşik devletlerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de yargılama yetkisi padişaha aittir. Bazı istisnalar¹⁸ bir tarafa bırakılırsa, padişahlar yargılama yetkisini bizzat kullanmamış, bu yetkiyi tayin ettikleri kadılara devretmişlerdir¹⁹. Bu cihetle kadılar, muhakeme etme ve hüküm verme hususunda padişahın vekili konumundadır²⁰.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında düzenli bir adliye teşkilatı vücuda getirilmiş değildir. Bursa ve İznik'in alınmasıyla birlikte aşiret usulünden düzenli bir devlet teşkilatına geçilmesi lüzumu hissedilmiş ve buna ilişkin ilk adımlar atılmaya

“siyaset-i şer'îyye” tabiri kullanılmaktadır. Yine müellife göre örfî hukuk, zaman zaman suç ve ceza dengesini gözetmeyen kimi tazir cezaları ve kardeş katli tatbikatı bir kenara bırakılırsa, İslam hukukunun sınırları içerisinde olmuştur. (Mehmet Akman, “Örf (Osmanlı Devleti'nde)”, *DİA*, C. 34, 2007, s. 93.)

¹⁷ Osmanlı hukukunda örfî hukuk ve şer'î hukuk ilişkisinin tartışmaları, daha çok kardeş katli, para vakıfları, suç ve cezalar, cariyelik, devşirme sistemi gibi meseleler etrafında dönmüştür. Şer'î hukuk ve örfî hukuk ilişkisine dair detaylı bilgi için bkz.: Cihan Osmanağaoğlu, “Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Örfî Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007/2, s. 75-130

¹⁸ Padişahlar yargılama yetkilerini, kanunnamelerde ihdas edilen tazir cezalarına ilişkin olarak kullanmışlardır. (Abdullah Demir, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 33.) Padişah dilediğinde yargılama yapabilmektedir. Milletten dirliğine zarar verdikleri sabit olan kimselerin cezalandırılmasına veya öldürülmesine karar verebilir ki buna siyaseten katl (veya ta'zîr bi'l-katl) denilmiştir. İslam hukukunca padişaha verilen bu yetkiye sadece devlet adamlarının cezalandırılmasında müracaat edilmiştir. Padişah bu hakkından Tanzimat Fermanı ile feragat etmiştir. (Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 2. bs., Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 240.)

¹⁹ Halil İnalcık, “Mahkeme”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1977, s. 149.; Fethi Gedikli, “Osmanlı Devletinde Kaza”, *DİA*, C. 25, 2002, s. 117.; Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s. 86.; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 240,367.

²⁰ MAA, md. 1800; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fikhiyye Kamusu*, C. 8, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 222.; Osman Kaşıkçı, *Osmanlı'da Devlet Başkanlığı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010, s. 112.

başlanmıştı²¹. Bilecik'in fethinden sonra bağımsızlığın bir nişanesi olarak Tursun Fakih Karacahisar'a kadı olarak atanmıştır²² ki Osmanlı Devleti'nin bu atamayla birlikte kurulduğu kabul edilir²³. Kuruluş yıllarında en büyük kadılık İznik iken daha sonra Bursa kadılığı onu takip etmekteydi. Fethedilen yerlerde ise ikinci ve üçüncü derece kadılıklar kurulmuştu²⁴. Bütün bu gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti yargı teşkilatı peyderpey olgunlaşmaya başlamıştı.

1.1.2. Şer'îye Mahkemeleri

Şer'îye mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat Dönemi'ne kadar uzanan süreçte her türlü hukuki uyuşmazlığın çözüldüğü mercidir. Gerek şer'î gerekse de örfî meseleler bu mahkemelerde görülmüş ve karara bağlanmıştır. İlerde değineceğimiz mahkeme benzeri merciler bir yana bırakılırsa, klasik dönem Osmanlı Devleti'nde şer'îye mahkemeleri haricinde bir mahkeme mevcut değildir²⁵.

Şer'îye mahkemelerinin başında bir kadı bulunur. Bu kadıya yargılama faaliyeti sırasında yardımcı olan ve mahkemenin büyüklüğüne göre sayıları değişen naib²⁶, katib, şühüdü'l-hal²⁷, çavuş²⁸, subaşı²⁹, ases³⁰, kassam³¹, muhızır³², tercüman,

²¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, 7. bs., TTK Yayınları, t.y., s. 124-125.; İbrahim Durhan, "Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, 1999, s. 43.

²² Aşıkpaşaoğlu, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, MEB Yayınları, İstanbul, 1970, s. 23.

²³ İkinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 368.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 4. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 91.

²⁵ Uzunçarşılı, *a.y.*

²⁶ Bu görevli ilmiye sınıfının bir mensubu olarak medrese tedrisatından geçmiş, fıkhi ihtilafları çözebilecek derecede eğitim almıştır. Osmanlı adli teşkilatında kadı yardımcısı ve vekilidir. (Mehmet İpşirli, "Naib", *DİA*, C. 32, s. 312.)

²⁷ Muhakeme esnasında mahkemede bulunan ve hukuki ihtilafın tanıkları olmayıp, mahkemenin gözlemcisi konumunda bulunan şahitler topluluğudur. Verilen karara doğrudan etkileri olmayan bu kişiler devamlı olarak mahkemede bulunup muhakemenin aleniliğini sağlamış ve kadıların tarafsızlığına katkıda bulunmuşlardır. (Nasi Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda "Şühüdü'l-hal" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999, s. 53,54.)

²⁸ Çavuşlar, şer'îye mahkemelerinden çıkan kararların icrasını yerine getiren bir görevlidir. (Ahmed Akgündüz, *Şer'îyye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1988, s. 73.

²⁹ Merkezde çavuşların yaptıkları işleri taşrada ifa eden bir görevlidir. Kadının vermiş olduğu hükmün icrası, merkezden gelen emirlerin tatbiki, suçların önlenmesi ve suçluların takibi, yakalanması, koğuşturulması ve kadının vermiş olduğu cezanın infazı gibi görevleri yerine getirir. Bu yönüyle bir adli polis ve en yüksek emniyet görevlilerden biri sayılabilir. (İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, C. IX, Sa. 1, 1976, s. 100-101.)

³⁰ Subaşına bağlı olarak görev yapan gece bekçisidir. Geceleri şehrin güvenliğinden sorumludur. (Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 49.; Abdulkadir Özcan, "Asesbaşı", *DİA*, C. 3, s. 464.)

mübaşir³³ ve müşavir gibi görevliler de bulunabilmektedir. İslam tarihinde nadir de olsa toplu hakim usulü tatbik edilmekle birlikte³⁴, tek hakim usulü bir gelenek olarak yerleşmiş ve tatbik edilmiştir.

Osmanlı kadısının yargılama yapmak için kullandığı hususi bir adliye binası bulunmamaktadır. Kadının evi mahkeme görevi görmeye birlikte³⁵, cami ve mescitlerde de yargılama yapıldığı vakidir³⁶. 19. yüzyılın ortalarına kadar da Osmanlı Devleti'nde hususi bir mahkeme binası görülmemektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bunların mekanının (Ağakapısı) 1836 tarihinde şeyhülislamlığa devredilmesini müteakip, Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleriyle İstanbul kadılığı buraya nakledilmiştir³⁷. Böylece ilk defa yargı teşkilatı resmi bir binaya kavuşmuştur³⁸.

Kadılar, Şer'îye mahkemelerinin en mühim unsurunu oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde adalet mekanizmasının yürütücüsü konumunda bulunan bu görevli, günümüz hakimlerinden daha farklı bir anlam ifade etmektedir. Hakimliğin yanı sıra noterlik vazifesini de icra ettikleri rahatlıkla söylenebilir. Aynı zamanda

³¹ Kadı adına, murislerin terekelerini İslam miras hukukuna göre varislere paylaştıran görevlidir. (Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 84.)

³² Muhakemenin taraflarını mahkemeye getiren görevlidir. Bunun yanı sıra mahkemenin asayişini sağlar ve bazen suçluların takibi, yakalanması ve soruşturulmaları görevlerini ifa eder. (Recep Ahıskalı, "Muhzır", *DİA*, C. 31, 2006, s. 85.)

³³ Mahkemelerde celp ve tebliğ vazifelerini ifa eder. Kimi mübaşirlerin sorgu hakimi gibi görev yaptıkları da şer'îye sicillerinde vakidir. (Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 81)

³⁴ Fahrettin Atar, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 75-76.; Aynı müellif, *İslam Adliye Teşkilatı*, 3. b.s., DİB Yayınları, Ankara, 1991, s. 151-152.; Bayındır, *a.g.e.*, s. 95.; Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'de de toplu hakim usulünün tatbik edilebileceği düzenlenmiştir. Mecelle'nin 1802. maddesi "Bir da'vayı ma'an istima' ve hükmetmek üzere nasb olunan iki hakimden yalnız birisi ol da'vayı istima' ve hüküm edemez, ederse hükümü nafiz olmaz." şeklindedir. (*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Üçüncü Tab', Dersaadet, sene 1308, s. 599.)

³⁵ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 264.; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 2. bs., Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 68.

³⁶ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 435.; Demir, *a.g.e.*, s. 34.

³⁷ Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, s. 264.

³⁸ Aydın'a göre bu uygulamanın gerek merkezde gerekse de diğer şehirlerde daha evvel başlamış olması icap eder. Müellife göre sayıları yüzleri bulan şer'îye sicillerinin kadınların özel konaklarında muhafaza edildiği ve herhangi bir kurumsal yapı olmadan yeni gelen kadılara devredilerek günümüze kadar genellikle kaybolmadan geldiği fikri makul değildir. Dolayısıyla mahkemelerin resmi bir yapıya kavuşmuş olmasının çok daha evvel söz konusu olması gerekmektedir. (M. Akif Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *DİA*, C. 27, 2003, s. 343.)

buldukları kazanın mülki idare amiri ve belediye reisi idiler³⁹. Kadı, bahsini ettiğimiz bu mühim vazifelerin yanı sıra, başka vazifeleri de icra etmektedir⁴⁰.

Gerek adli gerekse de idari anlamda birçok vazife ifa eden kadı, mühim bir tedrisattan geçmektedir. Bu nedenle kadı olabilmek için yüksek dini ilimlerin ve fen ilimlerinin okutulduğu medreselerin yüksek kısmından mezun olmak gerekirdi⁴¹. Medrese tedrisatından sonra gerekli diğer şartları da sağlayanlar adaylık hakkı elde eder ve ilgili kazaskerin defterine adını yazdırarak tayin sırası beklerdi⁴². Tayinleri ise padişah beratıyla olurdu⁴³. 1574 tarihine kadar kazaskerler Divan-ı Hümayun'da adayları vezir-i azama arz eder onun onayından sonra padişah beratıyla tayinler gerçekleşirdi. Bu tarihten sonra ise eyalet kadılarını belirleme yetkisi şeyhülislama verilmiştir⁴⁴.

Kadılarının, almış oldukları bu mühim tedrisatın yanında; akil, baliğ, hür, Müslüman, erkek⁴⁵ ve adil olması; ayrıca göz, kulak ve his uzuvlarının sağlam ve ilim sahibi olması icap eder⁴⁶. Mecellede ise hakimde bulunması gereken vasıflar şöyle tarif edilmiştir: “*Hâkim; hakîm, fehîm, müstakîm ve emin, mekîn, metin olmalıdır.*”⁴⁷

Kadılar muayyen süreler için tayin ediliyorlardı. Görev süreleri mevleviyet denilen büyük kadılıklarda 1 yıl, kaza kadılıklarında ise 2 yıl ile sınırlandırılmış; ancak daha sonra kaza kadılıklarının süresi 20 aya tenzil edilmiştir⁴⁸. Görev süreleri,

³⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 372.; Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 11.

⁴⁰ Mesela vakıflara nezaret ve vakıfların teftişi; vergilerin usullere riayet edilerek toplanıp toplanmadığının denetimi; imam, hatip ve vaiz gibi görevlilerin tayini; kalpazanlar sebebiyle para ayarının bozulmaması için tedbir alınması; has ve tumarların teftişi gibi vazifeler de kadı marifetiyle yürütülmüştür. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 138-144.)

⁴¹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 368.

⁴² Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 386.

⁴³ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 25.

⁴⁴ Cin, Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 176.

⁴⁵ Hakim olabilmek için erkek olmanın şart olması hususu tartışmalıdır. Ekser ulema hükmün sıhhatinde bunu şart koşmuş iken Ebu Hanife mala ilişkin meselelerde kadınların kaza hakkına cevaz vermiştir. Yine ceza davalarında da kadınların kaza hakkını kabul edenler mevcuttur. (Ebû'l-ulâ Mardin, “Kadı”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1977, s. 43.) Bununla birlikte böyle bir uygulama yok denecek kadar azdır. Fakat İslam tarihinde halife Muktedir zamanında Divan-ı Mezalim'in başkanlığı Sumeyl adlı bir kadına verilmiştir. Bkz.: Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler*, AÜİF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968, s. 131.

⁴⁶ Ebû'l-ulâ Mardin, “Kadı”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1977, s. 43.; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 368.; Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 22.

⁴⁷ MAA md. 1792.

⁴⁸ Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 274; Cin, Akyılmaz, *a.g.e.*, s. 176.

mahalli halk ile yakınlaşıp adaletten şaşabilecekleri endişesiyle kısa tutulmuştur⁴⁹. Kadıların, görev süreleri sonra erdikten sonra yeni bir göreve tayin edilmeleri için İstanbul'a dönerek bağlı oldukları kazaskerlikte sıra beklemeleri ve bu süre zarfında maaş almamaları birtakım suistimallere yol açmıştır. Sürekli bir şekilde görev almaları Tanzimat sonrasında gerçekleşmiş ve 1876 Kanun-i Esasi ile hakimlik teminatına kavuşmuşlardır⁵⁰.

Başlangıçta kadıların muayyen bir maaşları bulunmadığı için, zamanla zorda kalan veya baktıkları davalardan elde ettikleri gelirleri az gören kadıların rüşvet ve irtikaba meylettiği rivayet edilir. Yıldırım Bayezid bazı kadıların bu yollara tevessül ettiğini öğrendiğinde bunların Yenişehir'de bir eve konularak oğulları ve kızlarıyla birlikte yakılmaları emrini verecekti. Vezir-i Azam Çandarlızâde Ali Paşa, Habeşi Arap bir nedimin de yardımıyla bu halin kadıların maişetlerini temin edecek derecede maaşlarının bulunmamasından ileri geldiğini arz ederek onları bu cezadan kurtarmıştı. Yine Ali Paşa'nın teklifi üzerine kadıların, baktıkları davalardan muayyen oranlarda harç alınması uygun görülmüş ve bu şekilde kadı ve yardımcıları için sürekli bir gelir sağlanmaya başlanmıştı⁵¹. Harç miktarları kanunnamelerle belirlenmiş ve muhtelif zamanlarda bu miktarlarda değişikliklere gidilmiştir⁵².

Kadının yapmış olduğu muhakeme herkese açık bir şekilde cereyan ederdi. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz üzere, dava sırasında orada bulunan ve davayı müşahade eden şühudü'l-hâl adı verilen bir şahitler topluluğu bulunurdu. Yine şer'îye mahkemelerine gerek Müslümanlar gerekse de gayrimüslimler müracaat edebilirdi. Kadı, padişah tarafından atanmaktaysa da, vermiş olduğu hüküm herkesi bağlıyordu. Yine kadı kararı olmaksızın hiç kimse ehl-i örf tarafından cezalandırılmazdı⁵³. Ancak uygulamada kadıların bağımsızlığı mülki amirler ve diğer mahalli nüfuz sahibi gruplarca ihlal edilebilmişti⁵⁴. Ayrıca kadı; zaman, mekan,

⁴⁹ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 28.

⁵⁰ Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", s. 343.

⁵¹ Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 53-55.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, s. 92-93.

⁵³ Halil İnalçık, Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume I:1300-1600*, Cambridge University Press, New York, 1994, s. 114.

⁵⁴ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, s. 81.

dava konusu⁵⁵, kişi⁵⁶ ve ihtilaflı hallerde muayyen bir müctehidin görüşünü benimseme⁵⁷ gibi konularda kısıtlanabilmişti⁵⁸.

Kadılar, şer‘iye mahkemesinde gerçekleştirdikleri her işlemi kaydedirdi. İşte kadılarca şer‘iye mahkemelerinde gerçekleşen her türlü işlemin kaydedildiği bu defterlere şer‘iye sicilleri, kadı defterleri, mahkeme defterleri veya zabt-ı vekayi sicilleri denilmektedir⁵⁹. Kadıların birçok görevi ifa etmesinin bir neticesi olarak şer‘iye sicillerinde çok zengin bir tarihi malzeme mevcuttur. Bilhassa bu siciller için Osmanlı hukukunun aynası tabiri kullanılabilir. Şer‘iyye sicillerindeki bu kayıtlar muayyen bir usule göre tanzim edilip sicile kaydedilmiştir ki bu usule sakk-ı şer‘i usulü denilmektedir⁶⁰. XVI. asır sonlarına kadar sicillerde kullanılan lisan Arapça iken, zamanla kayıtlar Türkçe tutulmaya başlandı⁶¹. Sicillerde rika kırması, talik kırması, divani gibi yazı çeşitleri kullanılıyordu⁶². Eski defterler şekil olarak kadının cebine sığacak kadar küçük, dar ve uzuncadır⁶³.

Şer‘iye sicillerinde birçok belge yer alırken bunlardan en önemlileri ilamlar ve hüccetlerdir. Yargılama yapıldıktan sonra içinde şer‘i bir hükmü ve bu hükmü

⁵⁵ İhtisas mahkemesi niteliğinde mahkemeler söz konusu olabilmıştır. (Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 80.)

⁵⁶ Örneğin gayrimüslim din adamlarının davaları şer‘iye mahkemelerinde değil, Divan-ı Hümayun’da görülmüştür. (Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007, s. 72.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 80.)

⁵⁷ Kadı, belirli bir mezhep veya icthad ile hükmetmek üzere kayıtlanmışsa, başka bir mezhep veya icthada göre hüküm veremezdi. Osmanlı kadıları Türklerin benimsemiş olduğu Hanefi mezhebinden tayin olunur ve ihtilaflar bu mezhebe göre çözüldü. Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinden halkın ekseriyette olduğu yerlerde, Hanefi baş kadısının yanında, bu mezheplerden naibler de bulunurdu. (Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 371.) Devlet başkanı, kamu yararını göz önüne alarak uygulamada birliği sağlamak ve toplumda ayrılıkların oluşmasını önlemek amacıyla muayyen bir mezhebin hükümlerinin tatbik edilmesine karar verebilir. (Halil İnalçık, “Kanun”, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21.) Davacı, davasının diğer üç mezhepten birine göre çözümlenmesini talep ederse bu talebe uyulmaktadır. (Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, s. 72.)

⁵⁸ Hakim, devlet başkanının vekili konumundadır. Vekalet ise muayyen kayıtlara ve şartlara bağlanabilir. (Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 222.)

⁵⁹ Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, s. 1.

⁶⁰ Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer‘iye Mahkemeleri ve Şer‘iye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sa. 14, 2009, s. 22.

⁶¹ Bununla birlikte birçok durumda, özellikle vakfiyeler, bazı tereke ve aile hukukuna ait kayıtlar ve sicilleri tutan kadının göreve başlamasını gösteren bölümler Arapça yazılmıştır. Ayrıca sicilde bulunan herhangi bir kayıta Arapça ibarelerin görüldüğü de vakidir. Rumca yazılan siciller de mevcuttur. (Fethi Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı*, C. 3, Sa. 5, 2005, s. 188.)

⁶² Gedikli, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer‘iyye Sicilleri”, s. 189.

⁶³ Ahmed Akgündüz, *Şer‘iyye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 19; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 93.

veren kadının imza ve mührünü ihtiva eden yazılı belgeye ilam adı verilir⁶⁴. Hücetler ise kadının hükmünü ihtiva etmeksizin, taraflardan birinin ikrarı ve diğerinin tasdikiyle düzenlenip sicile kaydedilen belge çeşididir⁶⁵. İlamlardan farklı olarak kadının hükmünü barındırmamakla birlikte, şekil olarak aralarında fark yoktur. Hücetler, Osmanlı hukukunda bir bakıma noterlik misyonu üstlenmiştir⁶⁶. Kadı tarafından hücet tanzim edilip ilgilinin eline verilmesi ve bir suretinin sicile kaydedilmesi, bazı istisnalar dışında o konu hakkında artık bir çekişmenin meydana gelmeyeceğini, bir çekişme meydana gelse bile mahkemenin, elinde hücet bulduranın lehine karar vereceği anlamına gelir⁶⁷.

Şer'îye sicillerinde ilam ve hücetler haricinde; müraseleler⁶⁸, padişahın gelen emir ve fermanlar; sadrazam, kazasker ve beylerbeyinden gelen buyruhdular⁶⁹; tezkireler⁷⁰, temessükler⁷¹ ve diğer başka belge çeşitleri de kaydedilmiştir.

1.1.3. Şer'îye Mahkemeleri Haricindeki Diğer Mahkemeler

1.1.3.1. Divanlar

1.1.3.1.1. Divan-ı Hümayun

Divan-ı Hümayun, Osmanlı Devleti'nde devlet işlerinin görüşüldüğü en önemli kuruldur. Esasen bu nitelikteki kurulların her devlette var olması tabiidir. Dolayısıyla gerek Batı gerekse de Doğu toplumlarında bu nitelikte kurullar var olmuştur. İslam devletlerinde de mevcut olan bu kurulların en gelişmişinin Divan-ı

⁶⁴ Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, s. 3; Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, s. 29.

⁶⁵ Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, "Hücet", *DİA*, C. 18, s. 446.

⁶⁶ Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, s. 12.

⁶⁷ Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, s. 21.

⁶⁸ Kadının kendisine denk veya rütbece daha aşağısındaki şahıs ya da makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelerdir. (Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, s. 38.)

⁶⁹ Sadrazam, kaptan-ı derya, vezir, beylerbeyi ve kazasker gibi devlet erkanının yazılı emirleri manasına gelir. (Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, s. 44.)

⁷⁰ Osmanlı diplomasisinde daha ziyade üstten alta veya aynı seviyedeki makamlar arasında gerçekleşen resmi yazışmalara tezkire adı verilmektedir. Aynı şehir ve kasabada bulunan resmi daireler arasındaki yazışmalara da tezkire denmektedir. (Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri Mahiyeti Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, s. 46.)

⁷¹ Arapçada "tutunmak, sarılmak, yapışmak" manasına gelen temessük, diplomaside ise borç verilmesi, borcun ifası, bir şeyin teslim edilmesi veya teslim alınması durumlarında karşı tarafa verilen belgeyi ifade eder. (Mübahat S. Kütükoğlu, "Temessük", *DİA*, C. 40, s. 413.)

Hümayun olduğu söylenebilir⁷². Orhan Bey zamanından beri Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un mevcudiyeti bilinmektedir⁷³.

Divan-ı Hümayun'da devletin temel vazifelerini yerine getiren baş görevlilerin bulunması hasebiyle padişahın tüm yetkileri temsil edilmektedir. Divana vezir-i azam, Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, nişancı, defterdar, Rumeli beylerbeyi, yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya gibi görevliler katılmıştır⁷⁴. Bu yönüyle divanın yasama, yürütme ve yargı işlerinde padişahтан sonra gelen en önemli organ olduğu söylenebilir. Egemenlik hakkının yegane sahibi padişah olduğu için divanın almış olduğu kararlar onun tasdiğiyle icra edilebileceğinden, divanın yetkileri padişah iradesiyle sınırlı kalmaktadır⁷⁵. İlk zamanlarda divan doğrudan padişahın riyasetinde toplanıyordu, Fatih Sultan Mehmet döneminde bu usul terkedilmiştir⁷⁶. Yine başlangıç dönemlerinde divan her gün toplanıyordu zamanla bu usul de terkedilmiş ve haftanın belirli günlerinde toplanmak suretiyle bu hususta muayyen bir usul sağlanmamıştır⁷⁷.

Divan-ı Hümayun'un yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları bakımından padişahтан sonra gelen en önemli organ olduğunu ifade ettik. Divanın devlet idaresi bakımından siyasi, hukuki, mali ve diğer yetkileri mevcuttu. Bu yetkilerin her biri uzun bir yekun tuttuğu için, konumuzla alakası itibariyle sadece divanın hukuki yetkilerine kısaca değinmekle yetineceğiz⁷⁸.

Divanın hukuki yetkilerinin başında yasama yetkisi gelmektedir. Osmanlı hukukunun şer'î ve örfî karakterini daha evvel ifade etmiştik. Bu cihet itibariyle padişah, şeriatın düzenlemediği alanlarda hüküm koyabilmekteydi. Padişahın

⁷² Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. xviii.

⁷³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 1.

⁷⁴ Bu görevlilerin divana katılmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 13-20.; Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 17-36.

⁷⁵ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 53-54.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 2.; Mumcu ise hükümdarın divan başkanlığından kesin bir şekilde ayrılmasının Kanuni Sultan Süleyman döneminde olduğunu belirtmektedir. (Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 20-21.) Koçi Bey Risalesi'nde de hükümdarların Kanuni dönemine kadar bu divana iştirak ettikleri belirtilmektedir. "Sa'âdetlü ve şevketlü pâdişâh-ı dîn-penâh hazretlerinin zamîr-i münîr-i pür-intibâhlarına nihân olmaya ki ecdâd-ı izâm-ı sa'âdet-encâmları olan selâtîn-i mâziyye Sultân Süleymân Han Gâzî'ye gelince bi'z-zât Dîvân-ı Hümayûn-ı ma'delet-makrûna hâzır olup ahvâl ve umûr-ı mülk ü millet ve re'âyâ ü berâyâ ve hazâ'in ü emvâl ve sâ'ir küllî ve cüz'î ahvâl ile takayyüd-i tâmm buyurulurdu. Ba'dehum Sultân Süleymân Han (eskenehu Allâhu fi a'lâ gurafî'l-cinân-) eğerçi bi'z-zât dîvân-ı hümayûna hâzır olmazlardı." (Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 15.)

⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 1-7.

⁷⁸ Divan-ı Hümayun'un yetkileri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 53-100.

oluşturduğu bu kurallar ekseriyetle Divan-ı Hümayun'da hazırlanıyordu. Bu vazife itibariyle padişaha yardımcı olan en önemli görevli de nişancıdır. Müfti-i kanun tabiriyle maruf olan nişancı; tuğra çekmek, fermanları kaleme almak, konulacak ve değiştirilecek örfi hukuk kurallarını tespit etmek gibi vazifeler yürütüyordu⁷⁹.

Divanın hukuki yetkilerinin konumuz bakımından en önemlisi yargıya dair yetkileridir. Divanın yasama yetkisi yalnızca örfi hukukla sınırlı iken, yargı alanında hem örfi hem de şer'î hukuku kapsıyordu⁸⁰. Divan-ı Hümayun'da en yüksek kadı konumunda bulunan Rumeli ve Anadolu kazaskerleriyle birlikte, ehl-i örfün merkez örgütündeki belli başlı tüm temsilcileri de yer almaktaydı. Ancak divana gelen hukuki uyuşmazlıklara kurul olarak bakılmamış, şer'î davaların dinlenilmesi ve çözüme kavuşturulması öncelikle Rumeli kazaskerine havale edilmiştir⁸¹. Dava sayısının fazla olması durumunda Anadolu kazaskeri de bu davalara bakmaya yardımcı olmuştur⁸².

Divan, bazı davalar yönünden ilk yargılama ve bu yargılama sonunda kesin hüküm verme yeri idi. Kadı, müderris, imam ve hatib gibi ilmiye sınıfı mensuplarının davaları; zimmilerin üst seviyedeki ruhani liderlerinin davaları, Fatih devrinden itibaren mirasçısı bulunmayan ve devlete intikal etmesi gereken terekeler hakkında 10 bin akçeyi geçen itirazlar ve Osmanlı hükümetinin imtiyaz verdiği ve izinle Osmanlı ülkesinde bulunan yabancı devlet vatandaşlarının 4000 akçe ve üzerindeki davaları yalnızca Divan-ı Hümayunda görülmüştür⁸³. Kadılar, kısas veya uzuv kesme cezasını gerektiren çok önemli davaları ve ehl-i örf veya mahalli güçlerden çekindikleri davaları, hazırlık tahkikatını yaptıktan sonra ve hatta suçun sabit olduğunu bildirmek suretiyle Divan-ı Hümayun'a havale ediyorlardı⁸⁴.

⁷⁹ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 27-29.

⁸⁰ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 68. Divanda görüşülen idari ve örfi meseleleri vezir-i azam, arazi meselelerini nişancı, şer'î ve hukuki meseleleri kazaskerler görürlerdi. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 2.)

⁸¹ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 69.; Bu şekilde kurul halinde yapılan bir yargılama şer'îye mahkemelerindeki tek hakimli yargılama tatbikatına uygun düşmemekle birlikte, kadının muhakeme sırsında fukahadan bazı kimseleri yanında bulundurması ve gerekirse onlarla istişare yapması tavsiye edilmiştir. Ancak istişarenin tarafların huzurunda yapılmaması gerekir. (Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 219.)

⁸² Şentop, *a.g.e.*, s. 112.

⁸³ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 378.

⁸⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001, s. 90.; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 378.

Sistematik bir temyiz usulünün bulunmadığı Osmanlı hukukunda, divanın zaman zaman kadıların verdiği kararları denetlediği de vakidir⁸⁵. Daha önce şer'îye mahkemelerinde verilen bir kararın yeniden gözden geçirilmesi için tarafların bizzat kendileri veya vekilleri müracaatta bulunabilirdi. Bu şekilde davanın yeniden görülmesi sağlanırdı⁸⁶.

Herhangi bir haksızlığa maruz kaldığını iddia eden herkes Divan-ı Hümayun'a başvurabilirdi. Bu başvuru, doğrudan huzura çıkmakla olabileceği gibi, bir dilekçe vermek suretiyle de olabilirdi⁸⁷. Doğrudan doğruya dilekçeleri padişaha vermek, meselenin görüşülme imkanını arttırsa da, bu imkandan sadece merkezde bulunanlar faydalanabilirdi. Cuma selamlığı sırasında, padişahın yol güzergahında bulunanlar bu imkandan faydalanarak padişaha arzuhallerini sunabilmişlerdir⁸⁸.

17. yüzyılın sonlarına kadar ehemmiyetini koruyan divan, birçok görevin sadrazama verilmesiyle birlikte ehemmiyetini yavaş yavaş yitirdi⁸⁹. II. Mahmud'un merkez örgütünde yaptığı değişiklikler neticesinde kabine sistemi benimsenmiş ve bu durum bir nevi Divan-ı Hümayun'un sonu olmuştu. Yine de siyasi ve hukuki bir fonksiyonu olmaksızın devletin sonuna kadar varlığını devam ettirmeyi başarmıştı⁹⁰.

1.1.3.1.2. Vezir Divanları

1.1.3.1.2.1. İkinci Divanı

Divan-ı Hümayun'un düzenli olarak toplandığı zamanlarda öğlene kadar divan toplantısı gerçekleşir, öğleden sonra da vezir-i azam kendi konağında divanda bakılmasına lüzum görülmeyen veya divanda sonuçlandırılmayan işleri hallederdi. İkinci namazını müteakip kurulan bu divana ikinci divanı denmiştir⁹¹.

Bu divanda dava dilekçeleri sıralı bir şekilde konulup tarafların iddiaları okunduktan sonra bu işle ilgilenen memurlar davayı özetleyerek hukuki görüşlerini

⁸⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 213.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 86. Davanın yeniden görülmesi durumunda, genellikle dava padişah hükmü ile ya aynı kadıya havale olunur ya da başka kadı bu davayla görevlendirilir ve yahut doğrudan doğruya divanda görüşülüp kesin hükme bağlanırdı. (İnalcık, "Mahkeme", s. 149.)

⁸⁶ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 78.

⁸⁷ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. s. 79.

⁸⁸ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 79-80.

⁸⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 13.; Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 9.

⁹⁰ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 10.

⁹¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 136-137.

beyan ederlerdi. Sadrazam bu görüşleri kabul ederse dilekçenin altına yazılır ve onun buyrultusuyla dava tasdik olunurdu. Dilekçenin bir yanına da karara ait ilam yazılırdı⁹².

İkinci divanına gelen davalar vezir-i azamın yetkisi dışındaysa bu dava Divan-ı Hümayun'a havale edilirdi. Şer'î ve hukuki meseleler ise kazaskerlere ve İstanbul kadısına bırakılırdı⁹³. Bu sebeple ikinci divanında daha çok örfî davaların dinlendiği ifade edilebilir⁹⁴.

1.1.3.1.2.2. Cuma Divanı

Veziriazam konağında Cuma günleri toplanan bu divan, veziriazamın riyaseti ve kazaskerlerin katılımıyla teşekkül etmiştir. Davalar sadrazamın huzurunda görüldüğü için "huzur mürafaları" olarak da adlandırılmıştır⁹⁵.

Cuma divanında iki tezkireci önce dilekçeleri okur, icap eden şer'î ve örfî hükümler verilip davalar görülürdü. Bazı önemli hukuki meseleler Rumeli kazaskerine havale olunur ve işlerin yoğun olduğu zamanlarda Anadolu kazaskeri de dava tetkik etmek üzere veziriazam tarafından görevlendirilirdi⁹⁶. Görüldüğü üzere bu divanda hem şer'î hem de örfî meseleler halledilebilmiştir. Vezir-i azam örfî meseleleri bizzat halletmiş, şer'î meseleleri ise kazaskerlere bırakmıştır⁹⁷.

1.1.3.1.2.3. Çarşamba Divanı

Çarşamba günleri vezir-i azam konağında İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının da iştirakiyle teşekkül eden divana Çarşamba Divanı denilmektedir. Bu divanda da şer'î ve hukuki davalar dinlenip kararlar verilmiştir. İş fazlalığı halinde kadılara da dava dinletilmiştir⁹⁸.

1.1.3.1.3. Kazasker Divanları

Kazasker kelimesi, muhtemelen söyleniş kolaylığı sebebiyle kadıasker ya da kâdi'l-asker kelimesinin bozulmuş şekli olarak karşımıza çıkar. "Kadı" ile "asker"

⁹² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 138.

⁹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 137-138.

⁹⁴ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 130.

⁹⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 237.; Demir, *a.g.e.*, s. 37.; Şentop, *a.g.e.*, s. 113.

⁹⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 139.

⁹⁷ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 132.

⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 140.

kelimelerinin birleşmiş halini oluşturan bu kelime “asker kadısı” manasını taşımaktadır⁹⁹. Bu tabirin, kazaskerlik makamını ifade etme yolundaki ilk kullanımın Eyyübiler zamanında söz konusu olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁰.

Kazasker, askeri sınıfa ait davaları gören görevliyi ifade eder. Fakat “askeri” ifadesinin Osmanlı Devleti’ndeki manası günümüzden farklıdır. Reaya ve askeri olmak üzere iki sınıfa ayrılan Osmanlı halkında reaya sınıfı halkı, yani yönetilenleri ifade ederken; askeri sınıf ise bugünkü manadan daha geniş bir şekilde bütün kamu görevlilerini ifade etmekteydi¹⁰¹.

Osmanlı Devleti’nde kazaskerlik teşkilatının ilk defa I. Murat’ın saltanatının ilk yıllarında tesis edildiği rivayet edilmektedir¹⁰². Farklı iddialar söz konusu olmuşa da Fatih Sultan Mehmet saltanatının son yıllarında kazaskerlik müessesesinin Rumeli ve Anadolu kazaskeri olmak üzere ikiye ayrıldığı kesin bir şekilde söylenebilir¹⁰³.

Kazaskerliğe yükselmeye 16. yüzyılın sonlarına kadar muayyen bir usul yerleşmiş değildi. Zamanla İstanbul ve Edirne kadılığında bulunan ya da Anadolu kazaskeri payesi olan İstanbul kadısı mazullerinden birinin Anadolu kazaskerliğine getirilmesi kanun olmuştu. Anadolu kazaskeri ya da bu payede bulunanlar da Rumeli kazaskeri olarak tayin olunurdu. Bununla birlikte her zaman bu usule riayet edilmemekteydi¹⁰⁴.

Kazaskerlerin birçok vazifesi bulunmakla birlikte bizi alakadar eden en mühim yetkisinin kadı tayini olduğunu ifade edebiliriz. Dolayısıyla kazasker, kadı tayini hususunda padişahın vekili konumunda bulunmaktadır. Mahkeme teşkilatının başındaki en büyük görevlisi olması cihetiyle de icabında davalara bakabilmekteydi.

⁹⁹ Şentop, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁰⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, s. 387.;

¹⁰¹ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 172.; Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 195.; Akdağ, *a.g.e.*, s. 447,450.; Sina Akşin, “Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Sa. 2, 1977, s. 31-32.; Halil Sahillioğlu, “Askerî”, *DİA*, C. 3, 1991, s. 488.

¹⁰² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 155.; Mehmet İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, C. LXI, Sa. 232, Aralık 1997, s. 605.; Şentop, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 228-229.; İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, s. 609-611.; Şentop, *a.g.e.*, s. 35-37.; Yavuz Sultan Selim döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin alınması üzerine Diyarbakır merkezli olmak üzere üçüncü bir kazasker olarak İdris-i Bitlisi tayin edilmişti. Bu kazaskerlik bir müddet sonra lağvedilerek işleri Anadolu Kazaskerliği’ne devredildi. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, s. 155-156.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 229.; İpşirli, “Osmanlı Devleti’nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, s. 611.)

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 239.

Kazaskerler, Divan-ı Hümayun'a gelen şer'î davalarda hüküm verdiği gibi, haftanın belli günlerinde doğrudan veya Divan-ı Hümayun ya da Cuma Divanı'ndan havale edilen davaları kendi konaklarında dinleyebilirlerdi¹⁰⁵. Mirasçısı bulunmayan murisin hazineye intikali gereken terekesine ilişkin 3 bin ile 10 bin akçe arasında hak iddia edenlerin davaları, tefecilerle alakalı davalar, askeri şahısların terekelerinin taksimi, talepleri halinde askeri şahısların ceza ve hukuk davaları, İstanbul'daki zimmilerin bazı davaları ve davalının İstanbul'da bulunduğu gayrimenkul davaları kazasker divanında görülen işlerdendi¹⁰⁶.

1.1.3.2. Cemaat Mahkemeleri

İslam egemenliği altına giren bir bölgede yaşayan gayrimüslimler ya başka bir yere gider ya da İslam devletiyle bir anlaşma akdedip buldukları yerde kalırlar. İslam devletleriyle bu gayrimüslimler arasında yapılan antlaşmaya zimmet antlaşması, bu antlaşmaya taraf olan gayrimüslimlere de zimmi denilmektedir. Zimmiler bu antlaşmayla hakimiyeti altına girdiği devletin hukukuna riayet edecek, buna mukabil olarak da İslam devleti bu gayrimüslimlerin can ve mal güvenliği ile birlikte din hürriyetlerini teminat altına alacaktır¹⁰⁷.

İslam hukukunda, hukukun uygulanacağı kişiler bakımından genel prensip mülkîlik prensibidir. Dolayısıyla İslam ülkesinde dinleri ne olursa olsun, herkese uygulanacak hukuk İslam hukukudur¹⁰⁸. Daha açık ifade edilirse, İslam devleti hakimiyeti altında yaşayan gayrimüslimlere de esas itibarıyla İslam hukuku tatbik edilir. Ancak Bakara suresinin 256. ayeti ve Yunus suresinin 99. ayetinde yer alan ilahi emirler ve Hz. Peygamberin bu yöndeki tatbikatları gereği; gayrimüslimlere evlenme, boşanma, miras, vasiyet ve her türlü hukuki işlemlerinde kendi hukuklarına

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 157.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 22-23, 236.; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", s. 695.; Şentop, *a.g.e.*, s. 135.

¹⁰⁶ Şentop, *a.g.e.*, s. 140-147.; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 379.; Kazaskerliğe dair tafsilatlı malumat için bkz.: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 228-241.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 155-163.; İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", s. 597-699.; Mustafa Şentop, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

¹⁰⁷ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1996, s. 8.

¹⁰⁸ M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 3. bs., Klasik Yayınları, İstanbul, 2012, s. 16-17.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 145.

tabi olma imkanı tanınmıştır¹⁰⁹. Gayrimüslimlerin kendi hukuklarına tabi olmalarının, bir yargısal muhtariyetten çok şer‘i hukuktaki dini müsamahanın bir neticesi olarak değerlendirilmesi daha doğrudur¹¹⁰. Zira gayrimüslimlerin hukuki meselelerini kendi mahkemelerine götürme zorunluluğu yoktur. En önemli husus ise, bu mahkemelerin vermiş olduğu kararların icra gücünden mahrum bulunmasıdır. Dolayısıyla gayrimüslimler kendi mahkemelerinde verilen karara uymayıp, şer‘i mahkemede yeniden dava açabilirler¹¹¹. Her halükarda taraflardan birinin Müslüman olduğu davalar şer‘iyye mahkemelerinde görülmelidir¹¹².

Osmanlı Devleti’nde dini cemaatlere tanınan hukuki yetkilerin hududu ve muhteviyatı tam olarak tespit edilmiş değildir¹¹³. Her ne kadar dini cemaatin evlenme, boşanma, vesayet ve miras gibi muamelelerde yargı yetkisine sahip olduğu ve Osmanlı Devleti’nin de bu kararları kendi otoritesiyle desteklediği söylene de¹¹⁴,

¹⁰⁹ “Nikâh, talâk, trahoma, nafaka, vakıf, vasiyet gibi umûr-ı mezhebiyeye müteallik hususât-ı medeniyeden dolayı teba‘a-yı gayrimüslime beyninde hasıl olacak ihtilâfât ve dava teba‘anın mensûb olduğu meclis-i ruhani veya heyet-i mahsûsâda rü‘yet olunur.” (Mehmet Şevki, **Tayin-i Mercii**, İstanbul, 1322, s. 225.); (Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 148.

¹¹⁰ Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, s. 316.

¹¹¹ Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, s. 18.

¹¹² Ancak bu durumda şer‘iyye mahkemelerinde, zimmilerin dinlerinin gereği olan hususlar nazara alınır. Mesela Müslümanlar için mütekavvim olmayan ve bu nedenle alınıp satılmayan şarap ve domuz, zimmiler bakımından mal olarak kabul edilmiştir. (Ekinci, **Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk**, s. 316.)

¹¹³ Kenanoğlu’na göre evlenme, boşanma ve nafaka meseleleri konusunda ruhani liderlerin yetkisinin varlığı, üzerinde ihtilaf bulunmayan bir konudur. Ancak belgelere intikal ettiği kadarıyla gayrimüslimlerin miras ihtilafları İslam hukukuna göre halledilmiştir. Yine patriklerin terekeye el koyması sınırlı ve belli şartlar dahilinde söz konusudur. (Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, s. 245-270.)

¹¹⁴ Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, New Jersey, 1963, s. 13-14.; Esasen 1815 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicili’nde dini reis (metropolit) önünde alınan bir boşanma kararından bahsedilmektedir: “*Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Ferhad b. Yori el-mühtedî işbu bâ‘isü’-t-tahrîr Kostandin b. Lazar nâm zimmîyi meclis-i şer‘a ihzâr idüp bi’l-fi’l zimmîyi mezkûrun taht-ı nikâhında olan Arin bt. Nikita nâm zimmîyye avret sâbıkân ben Müslüman olmazdan mukaddem benüm avretim iken ben kâr-u kisb için Rum iline gidüp birkaç yıl eğlenmekle(?) zimmîyi mezkûr hilaf-ı şer‘ mezbûreyi nikâhladı alup tasarruf idüp mezbûreye evladımı alup hâliyâ girü geldüm mezbûre avretimi taleb iderin diyü da‘vâ itdükde zimmîyi mezkûr mezkûr Ferhad zimmî iken mezbûre avretini bilâ nafaka velâ kisve koyup diyâr-ı gurbete gidüp yedi yıl zaman mürûr itdükden sonra mezbûreye boş kağıdı ile şahidler gönderip kazıye vech-i mezbûr üzre idüğü ol zamanda medrepolidimiz olan râhib huzurunda sâbit olup mezkûr medrepolid dahi din-i bâtülamız üzre mezbûrenin talâkına hükm idüp eline temsil virüp ba‘dehû ben nikâhlanup aldım diyü cevap virüp mezkûr Ferhad talâkı inkâr idüp tarafeynden münâza‘ât-ı kesîra ve muhâsamât-ı şedîde oldıktan sonra muslimün tavassut idüb husûs-ı kazıyeden mezkûr Ferhad hüsn-i ihtiyârî ile ferâğat idüp mezbûreyi üç talâk boşayup kazıyye zimmî-yi mezkûr talebi ile sebt-i sicil olındı fi 24 Zi’l-hicce sene 964.” (Ali Turan, “1815 Numaralı Trabzon Şer‘iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, İstanbul, 2014, s. 267-268.)*

zimmilerin birçok davada kendi cemaatleri yerine şer'îye mahkemelerine müracaat ettikleri görülmüştür¹¹⁵.

1.1.3.3. Konsolosluk Mahkemeleri

İslam ülkesi vatandaşı olmayıp ticaret, ziyaret veya ibadet amacıyla geçici bir süreliğine İslam ülkesinde bulunmalarına eman (izin) verilen yabancılara müstemen denmektedir¹¹⁶. Müstemenler de zimmiler gibi bir takım hukuki ayrıcalıklara sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde müstemenlere tanınan hukuki ayrıcalığın temeli, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Fransızlara verilen kapitülasyonlara dayanır. Bu kapitülasyonlarla birlikte Fransız vatandaşı müstemenlere her türlü hukuk ve ceza davalarını Fransız konsoloslarına götürebilme imkanı tanınmıştır. Taraflardan birinin Osmanlı vatandaşı olması durumunda ise Osmanlı mahkemeleri yetkili olacaktır¹¹⁷.

Fransızlara tanınan bu kapitülasyonlar zamanla diğer yabancı ülke vatandaşlarına da tanındı ve bu şekilde konsolosluk mahkemeleri müstemenlerin kendi aralarındaki ihtilaflarda normal bir yargı yerine dönüşmüş oldu¹¹⁸. Bu kapitülasyonlar imparatorluğun sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin en büyük meselelerinden birini teşkil edecektir. Bu hususa Tanzimat dönemi ve sonrası yargı teşkilatı ele alınırken yeniden temas edilecektir.

1.1.3.4. Diğer Mahkemeler

Osmanlı Devleti'nde üzerinde durduğumuz mahkeme veya mahkeme niteliğinde bulunan müesseselerden başka, hususi mahkeme olarak nitelendirebileceğimiz başka teşkilatlar da mevcuttur. Lonca denilen meslek teşkilatlarında bazı idarecilerin o meslek grubu içerisindeki küçük anlaşmazlıkları çözmeleri, Hz. Muhammed soyundan gelen seyyid ve şerifler üzerinde nakibü'l-eşrafların birtakım kazai yetkileri, mali meselelerde defterdarların, çarşı pazar

¹¹⁵ Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, s. 209-210.

¹¹⁶ Ahmet Özel, "Müstemen" *DİA*, C. 36, 2006, s. 140.; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 325.

¹¹⁷ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 325.; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 151.

¹¹⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 151.

nizamıyla ilgili muhtesiplerin, eyaletlerde beylerbeyi başkanlığında toplanan divanların hususi ve sınırlı kazai yetkileri örnek olarak sayılabilir¹¹⁹.

1.2. Tanzimat Dönemi Osmanlı Adliye Teşkilatı

1.2.1. Dönemin Genel Özellikleri

Genelde Osmanlı tarihinin, özelde de Osmanlı hukukunun en hareketli dönemi şüphesiz Tanzimat dönemidir. 1839 senesinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan başlayarak 1876'da Kanun-i Esasi'nin kabulüne kadar süren döneme Tanzimat dönemi denilmekle birlikte, gerek Tanzimat Fermanı'na kadar gerçekleşen ıslahat çabaları ve gerekse de Cumhuriyetin ilanına kadar süren yenileşme hareketleri bu dönemin kapsamını belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Üçok-Mumcu ve Bozkurt'un da isabetle belirttiği üzere, Tanzimat döneminin hukuki hayata getirmiş olduğu yenilikler -birtakım duraksamalar haricinde- devletin sonuna kadar devam etmiştir. Dolayısıyla Tanzimat döneminin devletin sonuna kadar uzanacak şekilde ele alınmasında sakınca bulunmaz¹²⁰.

Esasen Tanzimat dönemine kadar Osmanlı hukukunda gerek adli teşkilat gerekse de tatbik edilen hukuk normları bakımından esaslı bir değişiklik yaşanmamıştır¹²¹. Bununla birlikte Tanzimat döneminde gerek harici gerekse de dahili gelişmeler birçok alanda olduğu gibi hukuki alanda da değişiklikler yapılmasını zaruri kılmıştır. Elbette ki bu dönemde yaşanan gelişmelerin tamamına temas etmek bu çalışmanın kapsamını ziyadesiyle aşacaktır. Bu sebeple ana hatlarıyla Tanzimat döneminde hukuk alanında meydana gelen değişikliklere ve bu değişimin sebeplerine değinmeye çalışacağız. Zira bu dönemde gerçekleştirilen yenilikler sadece Osmanlı Devleti'nin hukuki yapısını etkilemekle sınırlı kalmayıp, Osmanlı sonrası Türk hukuk yapısını da derinden etkilemiştir¹²².

Osmanlı Devleti asırlar süren dünyanın süper gücü olma sıfatını 18. yüzyılda kaybetmeye başladı. Rönesans ve reform gibi köklü süreçlerden geçen Avrupa ülkeleri ilmi ve teknik alanlarda büyük bir aşama katederken, sanayi devrimiyle birlikte iktisadi alanda da üstünlüğü ele geçirmişti. Avrupa'da bu gelişmeler

¹¹⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 88; Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 379.

¹²⁰ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 271.

¹²¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 415.

¹²² "O kadar ki Tanzimat döneminde hukuk alanında yapılan değişikliklerin bu dönemde yapılanların en önemli ve en kalıcı olanları bulunduğunu söylemek yanlış olmaz." (Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 416.)

yaşanırken Osmanlı Devleti'nde ise orduda büyük sorunlar yaşanıyordu. Üst üste alınan mağlubiyetler büyük toprak kayıplarını beraberinde getirmişti. Bunun yanında iç ayaklanmalar neticesinde güvenlik zaafiyetleri baş göstermiş, nüfus yapısında da sorunlar ortaya çıkmıştı. Yine merkezdeki kimi yapılar, mahalli idareciler ve taşranın ileri gelenleri devlet otoritesini tanımamaya başlamıştı. Bütün bunlara bir de hukuk sistemindeki bozulma da eklenmişti. Bir diğer taraftan Fransız İhtilali'nin ortaya çıkarmış olduğu milliyetçilik fikri, dünya imparatorluklarını oldukça zor bir hale sokacaktı. Nitekim Osmanlı Devleti'nde de azınlıkların hürriyet mücadelesi art arda meydana çıkmaya başlamıştı. Yunanistan'ın bağımsızlık mücadelesinde bu milliyetçilik fikri hakimdir. Diğer bir yandan Fransız İhtilali, Yeni Osmanlılar hareketi üzerinde büyük bir tesir doğurarak devlet içerisinde bir iç muhalefet doğurmuştu¹²³. Elbette bütün bu sorunlar büyük bir mali kriz doğururken, aynı zamanda üstesinden gelinmesi zor bir moral çöküntüsüne de yol açmıştı.

Osmanlı Devleti ricalinde, meydana gelen sorunlardan kurtulmak için zamanla bir ıslahat fikri yerleşmeye başladı. Bilhassa devletin yaşadığı bu sorunların sebepleri ve çarelerine ilişkin padişahlara birtakım layihalar arz edildi. İlk başlarda bu layihalarda çöküşün sebepleri eski nizamın terkine bağlanmıştı. Dolayısıyla eski nizama dönüldüğünde kaybedilen ihtişamın yeniden elde edileceği tasavvur ediliyordu. Eski kurumların yerine yenilerinin oluşturulması fikrine ise henüz ulaşılmış değildi¹²⁴.

Kötü gidişatın sebebi kaybedilen savaşlara bağlandığı için ilk ıslahatlar askeri alana yönelik olmuştur. Askeri ilimler ve teknik ilimleri öğrenmek üzere Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, ıslahatların sadece askeri müesseselerle sınırlı kalmaması gerektiğini, diğer devlet müesseselerinin de ıslaha muhtaç olduğu kanaatine ulaşmışlardır.

Askeri alanlarla sınırlı olmamak üzere çok yönlü bir ıslahat programına teşebbüs eden ilk Osmanlı padişahı III. Selim olmuştu. Onun iktidarı döneminde (1789-1807) yapılan ıslahatlar, halefleri için mühim bir emsal olmuştur. III. Selim'de askeri, idari, iktisadi, ticari, siyasi ve diplomasi alanlarında ıslahat yapma fikri

¹²³ Ercüment Kuran, "Fransız İhtilali'nin Yeni Osmanlılara Tesiri (1867-1876)", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (içinde), 3. Bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 59-60.

¹²⁴ Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *Bellekten*, C. XXVIII, Sa. 112, 1964, s. 585; Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 40.

mevcuttu. Bu nedenden dolayıdır ki yapılması gerekenler hususunda devlet adamlarından layihalar hazırlamalarını emretmişti¹²⁵. Bu dönemde de çöküşün sebepleri eski nizamın terkine bağlanmaktaydı¹²⁶. Ancak III. Selim ıslahatlarını seleflerinden farklı kılan taraf, eski nizama dönmek yerine, müesseselerin Avrupalı tarzda yenilenmesi yolunun tercih edilmiş olmasıdır¹²⁷. Ancak III. Selim'in gerçekleştirdiği ve "nizam-ı cedit"¹²⁸ adı verilen bu ıslahat teşebbüsleri mütehassıs bir kadronun bulunmaması, gerek ulema gerekse de yeniçerilerin bu ıslahatlara düşmanca tavır takınması ve bu tavrın halka da sirayet ettirilmesi sebebiyle akim kalacaktı¹²⁹. Fakat daha evvel de ifade ettiğimiz üzere III. Selim döneminde başlayan ıslahat hareketleri, sonraki dönemler için mühim bir emsal oluşturmuş ve böylelikle II. Mahmut zamanında çok mühim ıslahatlar hayata geçirilmiştir.

II. Mahmut döneminde yapılan en mühim gelişmelerin başında yeniçeri ocağının kaldırılması gelmektedir. Bu sayede devlet otoritesini zayıflatan ve gerçekleştirilen ıslahatların önündeki en büyük engellerden birini teşkil eden bu yapı ortadan kaldırılmış oldu. Bunun yerine ise Avrupalı usullerle tertip edilen Asâkir-i Mansure-i Muhammediye adlı askeri birlik oluşturuldu. Ayrıca devlet idaresinde de köklü değişikliklere gidildi. Sadrazam ve şeyhülislamda bulunan devlet yetkileri, oluşturulan nazırlıklara (bakanlıklara) devredildi. Yine Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dâr-ı Şûray-ı Bâbîâli adlı meclisler oluşturuldu. Bunların haricinde eğitim ve maliye alanında da mühim adımlar atılmıştı¹³⁰.

Tanzimat Fermanı'nın ilanına giden sürecin en mühim aktörlerinden biri de hiç şüphesiz Mustafa Reşit Paşa'dır. Hariciye nazırı olan Mustafa Reşit Paşa İngilizleri takdir ediyor ve bütün siyasi meselelerin İngilizler vasıtasıyla çözüleceğine inanıyordu¹³¹. Tecrübeli İngiliz elçisi Lord Stratford Canning de, yakın dostu Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin batılılaşma hareketlerine destek veriyordu¹³². Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanı patlak verince Rusya

¹²⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, t.y., s. 62.

¹²⁶ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit-*, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 112-113.

¹²⁷ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 266.

¹²⁸ Bu tabir ekseriyetle III. Selim'in askeriye dahil tüm alanlarda teşebbüs ettiği ıslahat hareketlerini ifade etmektedir. (Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit-*, s. 29.; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, s. 61.)

¹²⁹ Nizam-ı cedit yeniliklerine karşı tepkiler için bkz.: Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 77-85.

¹³⁰ II. Mahmut dönemi ıslahatları için bkz.: Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 142-164.

¹³¹ Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 729.

¹³² Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", s. 590.

ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimlerin durumlarının iyileştirilmesi ve bunlara yönelik imtiyazların arttırılması karşılığında bu tehlikenin bertaraf edilmesine yardım ettiler. II. Mahmut ise halife olmasına rağmen Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin müdahalesi sayesinde tahtını muhafaza edebildiği için tebaa arasında eşitliğin sağlanmasında fayda görüyordu¹³³. Ancak muhafazakar devlet adamlarının telkiniyle bu konunun bir fermanla ilan edilmesine de yanaşmamıştı. II. Mahmut'un ölümüyle birlikte genç yaşta tahta geçen Abdülmecid ikna edilerek Gülhane parkında hatt-ı hümayun ilan edilecekti.

Abdülmecid zamanında Lord Stratford sözünü daha fazla dinletme imkanına sahip olmuştu. Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'ne kendi milli politikalarını kabul ettirme hususunda İngiltere ve Fransa büyük bir rekabet içindeydi. Abdülmecid ve Reşit Paşa ise Fransa'ya karşı olmamakla birlikte, İngiltere'nin gücüne daha fazla itimat ediyorlardı¹³⁴.

Kırım Savaşı sonrasında toplanacak olan Paris Konferansı'ndan altı hafta evvel Islahat Fermanı ilan edildi. Paris Konferansı'na katılacak olan devletlerin taleplerini karşılamak arzusuyla ilan edilen bu ferman, Tanzimat Fermanı'ndan daha kapsamlı bir şekilde hazırlanmıştı. Bu ferman da büyük ölçüde dış baskılar neticesinde kabul edilmişti¹³⁵.

Tanzimat döneminde hukuk alanında yapılan reformlara da kısaca değinmek icap eder. Bu dönemde gerek adli teşkilat gerekse de kanunlaştırma hususunda devrim niteliğinde değişiklikler meydana gelmiştir. Klasik dönem adliye teşkilatında değindiğimiz üzere, Osmanlı Devleti'nde genel yetkili tek mahkeme şer'iyeh mahkemeleridir. Tanzimat döneminde ise adliye teşkilatında büyük bir karmaşıklık görülecektir. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, ticaret mahkemeleri, nizamiye

¹³³ II. Mahmut'un bu fikirleri 1839'da hariciye nazırı olarak atanan Mustafa Reşit Paşa'nın işini kolaylaştırmıştır. Bu sebeple İstanbul'daki elçileri Babiali'ye davet ederek toplantıyı kısa kesmek isteyen padişaha şu sözleri dedirtmiştir: "... Ben tebaamın müslümanını câmide, hıristiyanını kilisede, müsevîsini de havrada fark ederim, aralarında başka gûnâ bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki mahabbet ve adaletim kavîdir ve hepsi hakikî evlâdımdır." (Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 4. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2010, s. 100.)

¹³⁴ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 33.

¹³⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 250.; Tanzimat Fermanı'nı ilan eden ve daha önce yabancılara verilen birçok tavizin mimarı Mustafa Reşit Paşa bile bu fermana karşı çıkmıştır. Reşit Paşa bu fermanı "vatan hainlerinin Avrupa'ya sundukları baltalayıcı tavizler" şeklinde nitelemiştir. Esasen bu fermanın ilanında büyük rol oynayan Ali Paşa ve Fuat Paşa, Mustafa Reşit Paşa'nın yetiştirmelerindendir. Engelhardt'a göre Reşit Paşa bu hareketiyle, kendi şanının kökenini reddetmektedir. (Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, Çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, 1976, s. 94.)

mahkemeleri, Şurâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye bu dönemde oluşturulan adli müesseselerdir. Bu mahkemelere de çalışmamızın ilerleyen kısımlarında temas edilecektir.

Mahkeme teşkilatındaki reformlara kanunlaştırma hareketleri de eşlik ediyordu. Klasik dönemde mahkemelerde verilen hükümlerin kaynağını fıkıh kitapları, fetva mecmuaları ve kanunnameler oluştururken; Tanzimat döneminde ise hemen hemen her alanda tedvin veya ictibas faaliyetlerine girişilmiş ve hazırlanan milli ve ithal kanunlar nizamiye mahkemelerine kaynak teşkil etmiştir¹³⁶. Bu dönemde kabul edilen 1840 tarihli Ceza Kanunu ile 1851 tarihli Kanun-u Cedid, Arazi Kanunnâmesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi milli niteliktedir. 1850 tarihli Ticaret Kanunnamesi, hükümlerinin ekserisi Fransa Ticaret Kanunu esas alınarak hazırlanmış, özel hukuk alanında yapılan ilk büyük kanundur¹³⁷. 1858 tarihinde kabul edilen Ceza Kanunname-i Hümayun da 1810 tarihli Fransa Ceza Kanunu'nun neredeyse aynen tercüme edilmiş halidir. Ticaret Kanunnamesi'nden sonra ticaret davalarında izlenecek usuli kaideler için Fransa Ticaret Usul Kanunu'nun tercüme edilmesi suretiyle 1861 tarihinde Usûl-i Muhâkeme-i Ticaret Nizamnamesi hazırlanmıştır¹³⁸. Yine Fransa Ticaret Kanunu ile Hollanda, Belçika, İspanya, Prusya ve Sardunya kanunlarından da istifade edilerek 1863'te Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi hazırlanmıştır¹³⁹. 25 Haziran 1879 tarihinde, 1808 tarihli Fransa Ceza Kanunu çok az bir değişiklikle tercüme edilerek Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu kabul edilmiştir¹⁴⁰. 21 Haziran 1879'da bir yandan Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanan tasarı, bir yandan da 1807 tarihli Fransa Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu birleştirilerek karma nitelikli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati yürürlüğe girmiştir¹⁴¹.

¹³⁶ Tanzimat Fermanı'nda bu reformların yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır: "...memâlik-i mahrûsamızın hüsnü idaresi zımnında bazı kavânin-i cedide vaz' ve tesisi lazım ve mühim görülerek..."

¹³⁷ Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 196-197.

¹³⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 152.; Bu kanun 1297 tarihli Usul-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun kabulüne kadar hem ticaret mahkemelerinde hem de nizamiye hukuk mahkemelerinde uygulanmıştır. (Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", s. 198.)

¹³⁹ Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", s. 198.

¹⁴⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 105.

¹⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, Haz. Cavid Baysun, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 194-195.; Ebul'ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 149.; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 103-104.; Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", s. 198.

Tanzimat ve Islahat Fermanları, bu dönemde gerçekleştirilen reformların öncüleridir. Bu nevi reformlar ilk Osmanlı anayasasının kabulünü de beraberinde getirmiş ve imparatorluğun yıkılmasına kadar sürmüştür. Tanzimat dönemindeki tüm bu gelişmelerin ve yeniliklerin hepsine temas etmek böyle bir çalışma için mümkün değildir. Netice itibariye Osmanlı Devleti bu dönemde köklü değişikliklerden ve oldukça zor bir süreçten geçmiştir. Daha evvel değindiğimiz üzere, bu dönemde yapılan reformların en kalıcıları hukuk alanına aitti. Ancak bu dönemin hukuki gelişmelerini takip etmek de oldukça zordur. Hukuki müesseselerde ve gelişmelerde ortaya çıkan hızlı gelişmeler ve gelişmelerdeki karmaşıklık, bu durumun en önemli nedenidir. Bu dönemde yapılan değişiklikler çoğu zaman ihtiyaçtan ziyade, yabancıların talepleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Aydın'ın da isabetle belirttiği üzere bu dönemde Osmanlı hukuku “*kırk yamalı bohça*” görüntüsündedir¹⁴². Bu hakikat, Tanzimat dönemi Osmanlı mahkemelerinin incelenmesi sırasında daha açık bir şekilde görülecektir.

1.2.2. Hukuki Değişimin Nedenleri

1.2.2.1. Dış Baskılar

Hiç şüphesiz, Osmanlı Devleti'nde bilhassa Tanzimat dönemiyle başlayan reform hareketlerinin en mühim amillerinden birini dış baskılar oluşturmaktadır. Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinde bu baskıların büyük bir payı olduğunu daha evvel izah etmiştik. Bununla birlikte adliye teşkilatında ve kanunlaştırma hususunda gerçekleştirilen reform ve ıslahatlarda Avrupa ülkeleri model alınmaktaydı. Dönemin devlet adamlarından her biri, sempati duyduğu ülkelerin etkisinde kalarak bu reform ve ıslahatları gerçekleştirmeye gayret gösteriyordu¹⁴³. Avrupa ülkeleri de çeşitli sebeplerle bu reformların kendi talepleri doğrultusunda yapılmasını diretiyordu.

¹⁴² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 420,430.

¹⁴³ Bu tabloyu Ahmet Cevdet Paşa güzel bir şekilde izah etmiştir. “...*Ol esnada umur-ı devleti müşkilata düşüren başlıca bir sebep dahi İngiliz ve Fransız sefaretlerinin Dersaadet'te nüfuz yarışına çıkmaları hususu idi. Şöyle ki İngiliz elçisi Canning öteden beri Bâbîâli'nin icraatına müdahale eyler idi. Fransızlar ise bu muharebede hayli şan kazanıp bu cihetle Fransa sefâreti nüfuzca ana tefevvuk dâiyesine düşmüş idi. Reşid Paşa öteden beri İngiltere politikasına mâil olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ana rakıyb olan Ali Paşa ve Fuad Paşa ise bütün bütün Fransa politikasına bağlandılar. Serdar-ı ekrem Ömer Paşa İngilizlere mâil olup Serasker-i esbak Rıza Paşa ise herkesten ziyada Fransa sefâreti ile hem-râz idi. Reşid Paşa Fransa sefâretini okşamak ve rakıyblerine karşı bir kuvvet almak üzere Rıza Paşa'yı serasker ve anınla lâzım ve melzum kabilinden olan Darb-hor Paşa'yı Hassa müşiri ettirmiş...*” (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, Haz.: Cavit Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 26.) ; Yine Lord Canning'in Osmanlı devlet adamlarına tesiri üzerine

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı sebeplerinden birini azınlık hakları oluşturmaktaydı. Fransız İhtilali'nden kaynaklı milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti'ndeki azınlıkları da etkilemişti. Bilhassa balkanlarda bazı bağımsızlık hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Avrupalı devletler ise bu fırsattan istifade ederek devletin iç işlerine müdahalede bulunuyordu. Nitekim birtakım devletler, aralarındaki mezhep birliğini bahane ederek ülkede yaşayan azınlıkların hamisi rolünü üstlenmişti. Ruslar, 1833 tarihli Hünkar İskelesi Anlaşması'yla Ortodokslar üzerinde himaye hakkı elde etmişti. Fransızlar Katolik, İngilizler ise Protestan tebaa üzerinde hak iddiasında bulunmaktaydı. Bu ülkeler, hamisi oldukları azınlıkların hakları konusunda baskı uyguluyorlardı. Tanzimat ve Islahat Fermanları bu baskının ürünleridir. Aynı zamanda ticaret mahkemelerinin ve nizamiye mahkemelerinin kurulması da bu sebeptir¹⁴⁴.

Avrupalı devletler, sanayi devrimiyle birlikte pazar arama derdine düşmüşlerdi. Osmanlı Devleti de bu konuda en elverişli pazarlardan biri olarak görülüyordu. Gerek daha evvelden alınan kapitülasyonlar gerekse de Baltalimanı Anlaşması ve diğer anlaşmalar neticesinde bu imkanı ziyadesiyle elde etmişlerdi. Bu sebeple ticari davalarda kendi tacirlerinin aşına olduğu bir hukuki ortam yaratmak adına, kendi mevzuatlarının Osmanlı Devleti'ne sokmaya gayret gösteriyorlardı¹⁴⁵.

Avrupalı ülkelerin baskı araçlarından biri de kendi kanunlarını ihraç edip bundan prestij sağlama arzudur¹⁴⁶. Özellikle Fransızların 1804 tarihli meşhur medeni kanunu Code Civil'in iktibas edilmesi meselesi Osmanlı Devleti'ni hayli meşgul etmişti. Islahat Fermanı'nın mimarlarından ve Fransa yanlısı olan Ali Paşa, bu kanunun bazı değişikliklerle iktibas edilmesinin ülkede hukuki birliği sağlayacağı ve ayrılıkçı azınlık hareketlerini azaltacağı kanaatindeydi¹⁴⁷. Bununla birlikte Ahmet

Fuad Paşa'nın "...Ekanimi selâse bizde de mevcuddur, Reşid Paşa eb, Ali Galip Paşa ibn, Lord İstratford da ruhülkudüsdür!" sözleri de dikkate şayandır. (İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, 3. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 188.); Kuran'a göre Tanzimat döneminin temel vasfı Batı taklitçiliğidir. Bu dönem aydınlarının çoğu Batı medeniyete hayranlık duymaktaydı. (Ercüment Kuran, "XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (içinde), 3. Bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 23.)

¹⁴⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 419.

¹⁴⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 419.; Batıdan alınan ilk kanunun Ticaret Kanunnamesi ve yine bu dönemlerde şer'îye mahkemelerinin yanında kurulan ilk mahkemelerin ticaret mahkemeleri olması dikkate şayandır. (Mehmet Akif Aydın, "Hukukta Batılılaşma", *DİA*, C. V, İstanbul, 1992, s. 163.)

¹⁴⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 419.

¹⁴⁷ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 159-160.; Ali Paşa'nın, bu amaç için arz ettiği layiha için bkz.: İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 318.

Cevdet Paşa'nın başını çektiği muhafazakar grup ise bu iktibasa karşı çıkmıştı¹⁴⁸. Medeni kanun için verilen mücadelede Ahmet Cevdet Paşa ve taraftarları galip gelmişti. Ancak bu dönemde kabul edilen birçok kanun ve oluşturulan yeni müesseselerin ekseriyeti Fransızlardan alınmıştır.

1.2.2.2. İktisadi ve Ticari Gelişmeler

Daha evvel bahsettiğimiz üzere, sanayi devrimiyle birlikte Avrupalı devletler pazar arayışına girmişti. Osmanlı ülkesi de bu iş için en uygun yerlerden biriydi. Gerek daha evvel verilen kapitülasyonlar gerekse de Baltalimanı Anlaşması ile Avrupalı tüccarlar Osmanlı Devleti'nde birçok kolaylıktan istifade edebildi. Bu sebeple de Osmanlı Devleti'nde çok yoğun bir ticari faaliyete giriştiler. Bunun neticesinde birçok ticari örf ve adet ortaya çıktığı gibi, yerli tüccarlar ile Avrupalı tüccarlar arasında ortaya çıkacak ticari uyuşmazlıkların hangi yargı yerinde ve ne şekilde çözüleceği sorunu baş gösterdi. Bütün bu gelişmeler ticaret mahkemelerinin ortaya çıkışının zeminini hazırladı¹⁴⁹. Bu mahkemelere konunun ilerleyen bölümlerinde ana hatlarıyla değinilecektir.

1.2.2.3. Siyasi, Ekonomi ve Sosyal Hayattaki Değişimler

Tanzimat dönemi, devlet otoritesinin zayıflamış olduğunu açık bir şekilde hissettirmişti. Toprak sisteminin bozulması neticesinde ortaya çıkan ayanlar ve meydana gelen isyanlar merkezi otoriteyi sarmıştı. Bu sebeple yapılması tasavvur edilen yeniliklerin hayata geçirilmesi için evvela merkezi otoritenin yeniden güçlendirilmesi hedeflenmiştir¹⁵⁰.

Osmanlı Devleti, gerileme dönemiyle birlikte büyük bir iktisadi düşüş yaşadı. Tımar sisteminin bozulması, geleneksel bir tarım toplumunu elbetteki olumsuz etkileyecekti. Diğer bir taraftan Avrupalı devletler, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçerek hammadde arayışına girmiş ve Osmanlı Devleti onlar için en mühim pazarlardan biri olmuştu. Yoğun bir şekilde yapılan ticari anlaşmalar Osmanlı

¹⁴⁸ "...Bundan dolayı bâzı zevat Fransa kanunları türkçeye tercüme olunup da mehakim-i nizamiyyede anlar ile hükm olunmak fikrine zahib oldular. Hâlbuki bir milletin kavanin-i esasiyyesini böyle kalb-ü tahvil etmek ol milleti imha hükmünde olacağından, bu yola gitmek câiz olamayıp ulema güruhu ise o makule alafranga efkâra sapanları tekfir ederlerdi. Frenkler dahi "Kanununuz ne ise meydana koyunuz. Biz de görelim ve teba'amıza bildirelim" derler idi..." (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, s. 63.; Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 47)

¹⁴⁹ Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, s. 49-50.

¹⁵⁰ Hüseyin Vehbi İmamoğlu, *Osmanlı Adliye Teşkilatı'nın Modernleşmesi (1800-1850)*, İdeal Kültür ve Yayıncılık, Ankara, 2019, s. 105-106.

ekonomosi üzerinde de mutlak bir dış baskı doğurmuştu. İktisadi alanda meydana gelen bu gelişmeler, Osmanlı Devleti'nin adli teşkilatta yapacağı yeniliklere büyük ölçüde tesir etmiştir.

Tanzimat dönemi, avrupanın üstünlüğünün kabul edildiği bir dönemdir. Avrupa medeniyetiyle tanışan devlet adamları ve Osmanlı aydınları, devlette reformun zaruri olduğuna kanaat getirmiş ve bu medeniyeti kendisine menzil olarak görmüştür. Batı medeniyetiyle tanışma, aynı zamanda devlet içerisinde bir iç muhalefetin doğmasına sebebiyet verdi. Böylelikle basılan kitaplar ve gazeteler yoluyla reform talepleri yoğun bir şekilde işlendi. Bir diğer taraftan devlet içindeki gayrimüslim tebaa da hukuki durumlarının iyileştirilmesi yolunda büyük bir propaganda faaliyetine başladı. Bilhassa Avrupalı devletlerden de yoğun bir şekilde destek alındı. Böylece temel gayesi bağımsızlık olan isyan hareketleri devletin birçok bölgesine yayıldı. Yapılan birçok yenilikte bu hareketlerin önlenmesi hedeflenmişti.

Tanzimat döneminde meydana gelen gelişmeler ve bilhassa Batılılaşma hareketleri şüphesiz sosyal hayata da sirayet etmişti. Oluşan bu farklı ortam gerek insanların fikriyatını gerekse de gündelik hayatını etkilemişti. Diğer bir yandan geleneksel tarım toplumundan şehir toplumuna geçiş söz konusu olmuştu. Bu halde sosyal yapının değişmesi de kaçınılmaz bir neticeydi. Dönemin sonlarında ard arda girilen Türk-Yunan, Balkan ve I. Dünya savaşları, kadınların sosyal hayatta daha aktif bir şekilde yer almalarını sağlamıştı. Dolayısıyla aile ve kadınlara ilişkin yeni bir anlayış ortaya çıkmış ve bu yeni anlayış 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır¹⁵¹.

1.2.2.4. Hukuki İhtiyaç

Tanzimat döneminde adli reformların yapılmasını salt dış baskılarla izah etmek, hakikatı göz ardı etmek olur. Bu reformların gerçekleştirilmesinde yeniliklere duyulan hukuki ihtiyaç en az dış baskılar kadar mühim bir rol oynar. Esasen bu sebepler, bir zincir halkası gibi birbirine bağlı ve birbirini tamamlar niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar şer'îye mahkemeleri tek hakimli ve tek dereceli olarak vazife görmüştü. Bu dönemde ise ticari gelişmeler,

¹⁵¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 417.; M. Akif Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, s.161-162.

sosyal hayatta meydana gelen değişimler, kanunlaştırma hareketleri vb. sebeplerle hukuk alanında reform yapılması zaruri olmuştur. Dava sayısı ve çeşitliğinde artış meydana gelmişken, şer'îye mahkemeleri tek başına bu işin üstesinden gelebilecek bir vaziyette değildi. Daha doğrusu klasik adliye teşkilatı ve anlayışı, oluşan yeni şartlara adapte olamamıştı¹⁵². Bu da yeni mahkemelerin kurulmasını gerektirmiştir. Bununla birlikte bu dönemde medreselerin bozulması sebebiyle nitelikli kadıların yetişmesi problemi de doğmuştur. Ayrıca kurulan yeni mahkemelerde görev yapacak hukuk eğitimi görmüş hakimlerin bulunması da imkansızdı. Bu imkansızlık sebebiyle de bölgenin şartlarına uygun kimseler yeni mahkemelere hakim olarak atanıyordu. İlk başlarda yeni kurulan bu mahkemelerde görev alan hakimlerin ve diğer personelin hukuki tedrisattan geçmemiş olması büyük bir meseledir. Kimi zaman okuma yazma bilmeyen kişiler dahi ihtiyaç sebebiyle istihdam edilmişti. Mekteb-i Hukuk'un tesisiyle beraber adli müesseselerde görev alan personelin yetiştirilmesine başlanılmışsa da, bu müessese tek başına kısa bir zaman içinde kifayetsiz personel yetiştirmeye muktedir değildi. Bu sebeple kifayetsiz personel meselesinin devletin sonuna kadar etmesi kaçınılmazdı. Bu yeni adli müesseselerde çalışanların Arapça olan klasik fıkıh kaynaklarından istifade etmeleri de zordu. Bütün bu sebeplerle kanunlaştırma yoluyla hukuk normları, uygulayıcılar için daha açık hale getiriliyordu¹⁵³.

1.2.3. Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahkemeleri

1.2.3.1. Karma Mahkemeler

1.2.3.1.1. Ticaret Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar genel yargı merciinin şer'îye mahkemeleri olduğunu ifade etmiştik. Bununla birlikte kapitülasyonlar sebebiyle Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti ile olan ticari ilişkileri oldukça artış göstermiş ve bu sebeple şer'î hukukun sınırları dışında birtakım örf adet kuralları ortaya çıkmıştı. Osmanlı kadısı ise Avrupai bir tarzda olan bu örf adetleri bilecek ve tatbik edecek durumda değildi. Bu sebeple 1800-1801 tarihinde yabancı ve Osmanlı tüccarları arasında meydana gelen ticari uyuşmazlıkları çözmek için bir komisyon

¹⁵² Bu konuda detaylı izahat için bkz.: İmamoğlu, *a.g.e.*, s. 99-108.

¹⁵³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 417-418.

oluşturuldu. Bu komisyon aynı zamanda Osmanlı tarihinde ilk defa şer'îye mahkemelerinin yetki ve görev sahasının daraltılması manasını taşımaktaydı¹⁵⁴.

II. Mahmut döneminde ticaret davaları kısmen Esnaf loncalarında ve kısmen de İhtisap Nezareti'nde görülmeye başlandı¹⁵⁵. Ticari ilişkilerin ve anlaşmaların artması üzerine 1838 tarihinde Hariciye Nezareti'ne bağlı ve hariciye müsteşarının başkanlığında beş üyeden oluşan Umûr-ı Nâfia Meclisi teşkil edildi. Bu meclise ayrıca ticari davaları çözme yetkisi de verilmişti¹⁵⁶. 1840 tarihinde Ticaret Nezareti'nin teşkiliyle bu nezarete bağlı bir ticaret meclisi oluşturuldu. Bu meclise Ticaret Nazırı başkanlık etmiş, üyeleri ise esnaf loncaları tarafından seçilen muhtar ve yabancı tüccarların konsoloslarından (şehbender) oluşmuştur. Yine bu sıralarda sarraflar arasında vuku bulacak uyuşmazlıklar için Maliye Nezareti'ne bağlı Meclis-i Muhasebe kurulmuştu. Ayrıca deniz ticaretine ilişkin uyuşmazlıklar için de liman reisinin riyasetinde özel bir meclis oluşturulmuştu¹⁵⁷.

1847 tarihinde ticaret meclisinde değişikliklere gidildi. Yeni duruma göre bu meclis, üç Müslüman ve üç gayrimüslim üyeden oluşacaktı. Şer'î meselelerle ilgilenmek üzere ayrıca bir mürafaa mümeyyizi de mecliste bulunacaktı. Bundan bir yıl sonra ise meclisin dahili nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamnameye göre meclise Ticaret Nazırı başkanlık edecek, onun olmadığı zamanlarda ticaret muavini kendisine vekalet edecekti¹⁵⁸. Üyeler ise on Osmanlı beratlı hayriye ile Avrupa tüccarından ve on tane de yabancı hükümetlerce seçilecek İstanbul'da ikamet eden yabancı tüccarlardan oluşacaktı¹⁵⁹. Bu meclis daha sonra (1860 yılı sonlarında) evvel ve sâni olmak üzere iki daireye ayrıldı. Her dairede bir başkan, dört daimi ve dört geçici üye, iki katip, tercüman ve dört muhızır bulunuyordu¹⁶⁰. Aynı yıllarda İzmir, Beyrut,

¹⁵⁴ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 99-100.; M. Reşit Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 213.; Ancak şu hususu belirtmek gerekir ki, genel yetkili şer'îye mahkemelerinin ticari davalara bakması yasaklanmış değildir. Dolayısıyla taraflar dilerse ticari uyuşmazlıklarını şer'îye mahkemelerine de taşıyabilirler. Ancak daha evvel ticaret mahkemesinde sonuçlandırılmış bir davada şer'îye mahkemelerinin bu hususta yeniden yargılama yetkisi bulunmamaktadır. (Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", s. 214)

¹⁵⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 155.

¹⁵⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 155.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, 101.

¹⁵⁷ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 420-421.; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 156.

¹⁵⁸ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 131.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 103.

¹⁵⁹ Halil Cemaleddin, Hrant Asadur, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye'de Hâiz Buldukları İmtiyazât-ı Adliye*, İstanbul, 1331, s. 79.

¹⁶⁰ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 133.

Selanik, Kahire, Edirne ve İskenderiyye gibi ticaretin yoğun olduğu yerlerde de valilerin başkanlığında ticaret meclisleri oluşturulmuştu¹⁶¹.

Bütün bu gelişmeler ticaret hukukunda bir kanuni düzenleme ihtiyacı doğuracaktı. Bu sebeple 1850 yılında büyük ölçüde Fransa'dan esinlenerek hazırlanan Kanunnâme-i Ticaret¹⁶² ve Kanunnâme-i Ticaret-i Bahriyye¹⁶³ kabul edildi. 1861'de ise ticaret mahkemelerindeki muhakeme usulünü düzenleyen Usul-ü Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname yürürlüğü konuldu¹⁶⁴.

9 Şevval 1276 (30 Nisan 1860) tarihinde 1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret'e yapılan bir zeyl¹⁶⁵ ile ticaret mahkemelerinin kurulmasında önemli bir adım atıldı. Bu düzenlemeyle birlikte ticaret meclisleri, yerini ticaret mahkemelerine bıraktı. Bu mahkemeler merkezde ve taşrada lüzumu hissedilen yerlerde kurulacaktı. Mahkemenin kurulmadığı kazalarda ise ticari davalara Umûr-ı Mülkiye Meclisleri'nde bakılacaktı¹⁶⁶.

1860 tarihli zeyl gereğince ticaret mahkemeleri bir başkan ile iki daimi ve dört geçici üyeden teşekkül ediyordu¹⁶⁷. İstanbul'daki ticaret mahkemesi ise iş yoğunluğu nedeniyle dört daimi ve sekiz geçici üyeden oluşacaktı. 1879 tarihinden sonra üç daireye ayrılan bu mahkemede birinci daire Osmanlılar ile yabancılar arasındaki ticari uyuşmazlıkları, ikinci daire sadece Osmanlı tüccarları arasında meydana gelecek kara ticaretine dair uyuşmazlıkları, üçüncü daire¹⁶⁸ ise deniz ticaretine ilişkin uyuşmazlıkları çözmekle yetkiliydi¹⁶⁹. Bu zeyl ile ticaret mahkemelerince verilen kararlara itiraz yolu da düzenlenmişti. İstanbul'da bulunan ve İstinâf-ı Deâvi-yi Ticaret Divanı adı verilen bir nevi yüksek mahkeme

¹⁶¹ M. A. Ubicini, *Türkiye 1850*, C. I, Çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman, t.y., s. 169.; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 156., Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 104.

¹⁶² Düstur, I. Tertip, C. I, s. 375-445.

¹⁶³ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 466-536.

¹⁶⁴ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 780-813.

¹⁶⁵ Ticaret Kanunnâme-i Hümayûnu'na Zeyl. Metin için bkz.: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 445-465.

¹⁶⁶ Ticaret Kanunnâme-i Hümayûnu'na Zeyl, md. 1.

¹⁶⁷ Ticaret Kanunnâme-i Hümayûnu'na Zeyl, md. 8.; İstanbul'daki ticaret mahkemesi iş yoğunluğu nedeniyle dört daimi ve sekiz geçici üyeden oluşacaktır. Ticaret mahkemelerindeki geçici üye sayısı 5 Nisan 1893 tarihli kanun ile ikiye indirilmiş, 28 Nisan 1910 tarihinde ise tümüyle kaldırılmıştır. (Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", s. 214.)

¹⁶⁸ Bu daire 1863 tarihinde Deniz Ticareti Kanunu'nun kabulünden sonra eklenmiştir. (Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 158.

¹⁶⁹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 110-113.

görüntüsünde bir müessese oluşturuldu¹⁷⁰. Ticaret Nazırı'nın başkanlığında toplanacak olan bu mahkemede üç daimi ve beş de geçici üye bulunacaktı. Yine bu mahkeme, İstanbul'daki ticari uyuşmazlıklar için ilk derece mahkemesi, taşra ticaret mahkemelerince verilen kararlar itibariyle de istinaf mahkemesi olarak görev yapacaktı¹⁷¹. Ayrıca bu zeyle göre ticaret mahkemeleri ve İstinâf-ı Deâvi-yi Ticaret Divanı, Ticaret Nezareti'ne bağlanmıştı. Bu düzenlemeyle getirilen bir başka mühim yenilik de hem mahkeme üyeliğinin hem de mülkiye memurluğunun aynı anda bir şahısta birleşmeyecek olmasıydı¹⁷².

Ticaret davalarında izlenecek usule ilişkin temel düzenleme, 1861 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Ticarete Dair Nizamnâme idi¹⁷³. Bu nizamnâmeye göre Divan-ı İstinâf'ın vazifesi, “*derece-i evvelâda mehâkim-i ticâretde rü'yet ve fasl olunan bir davanın hükm ve kararında bir haksızlık vuku' bulmuş ise ol hükm ve kararı islah etmektir.*”¹⁷⁴. Yine bu düzenlemeye göre Divan-ı İstinâf önüne gelen bir davada, “*dava ve usul kaidesine tevfikân icrâ olunub da zaten bî-esas olduğu tebeyyün ider ise red olunub mahkeme-i ticâretin hükm ve kararı tasdik olunacaktır ve bilakis istinâf hususı haklı olduğu tahakkuk ettiği takdirde mahkeme-i ticâretin ilâmı fesh olunub haksız olduğu beyân eden maddeleri islâh kılınacaktır.*”¹⁷⁵. Bu dönemde Divan-ı İstinâf'ın ilk derece mahkemesi olarak verdiği hükümlerin ve yine taşradaki diğer ticaret mahkemeleri hükümlerinin temyizi Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de yapılırdı¹⁷⁶.

1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi ile vilayet merkezlerinde bir başkan ve yeteri kadar üyeden oluşacak ticaret mahkemeleri oluşturulmuştu. 1875 tarihli Adalet Fermanı¹⁷⁷ olarak bilinen anayasal metin ile ticaret mahkemeleri ve Divân-ı İstinâf, Ticaret Nezareti'nden ayrılarak Adliye Nezareti'ne bağlandı¹⁷⁸.

¹⁷⁰ Ticaret Kanunnâme-i Hümâyûnu'na Zeyl, md. 3.

¹⁷¹ Md. 36.

¹⁷² Bu hüküm, idare ile yargının ayrılması hususunda mühim bir basamak teşkil etmektedir. (Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, s. 106.)

¹⁷³ Nizamnâme metni için bkz.: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 780-810.

¹⁷⁴ Md. 94.

¹⁷⁵ Md. 117.

¹⁷⁶ Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, s. 108.

¹⁷⁷ Bkz. “İslâhât-ı Dâhiliyeye Dair Vekâlet-i Mutlakaya Hitâben Şeref-sâdır Olan Fermân-ı Âli'nin Suret-i Münifesidir”, Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 2-9.

¹⁷⁸ Cemaleddin, Asador, **a.g.e.**, s. 85-86.; Cevdet Paşa, **Tezakir**, 40-Tetimme, s. 146.; Enver Ziya Karal, **Büyük Osmanlı Tarihi**, C. II, TTK Yayınları, t.y., s. 170.

Karma nitelikli ticaret mahkemeleri, oldukça kısa denilebilecek bir zaman diliminde sürekli bir şekilde değişikliğe uğramaktan kurtulamamıştı. Ayrıca bu müesseseler karmaşık bir yapıya sahipti. Bilhassa kapitülasyonların neticesinde doğmuş olmaları ve çoğu zaman Müslüman Osmanlı tüccarların mağduriyetlerine yol açmaları hasebiyle bu mahkemelere karşı tepkiler meydana gelmişti¹⁷⁹. 26.08.1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılması¹⁸⁰ ile İstanbul'daki ticaret mahkemesinin birinci ve üçüncü dairelerinin karma mahkeme niteliği de sona erdi¹⁸¹. Bu mahkemeler, Lozan Barış Antlaşması'yla kapitülasyonların kesin bir şekilde kaldırılması neticesinde tarihe karışacaktı. Bu hususlara Tanzimat devri konsolosluk mahkemeleri bahsinde yeniden değinilecektir.

1.2.3.1.2. Karma Ceza Mahkemeleri

Ticaret, ziyaret, ibadet vb. sebeplerle kendilerine verilen izin sayesinde İslam ülkesinde geçici bir şekilde bulunan gayrimüslimlere müstemen denildiğini daha evvel belirtmiştik. Osmanlı Devleti'nde de kapitülasyonlar sebebiyle yabancı tüccarların ülkede bulunmalarına müsaade ediliyordu. Yine bu kimselerin hukuk ve ceza uyuşmazlıklarında bazı imtiyazlara sahip olduğunu ifade etmiştik. Esasen İslam ülkesinde yabancılar arasında meydana gelen ceza uyuşmazlıklarında İslam mahkemeleri yetkilidir ve bu uyuşmazlıklara İslam hukuku tatbik edilir. Bununla birlikte had suçları bakımından bu hususta istisna getirenler de mevcuttu¹⁸².

¹⁷⁹ 26 Kanun-ı evvel 1334 tarihli Sebilü'r-Reşad mecmuasında "Ecnebi Hâkimler Müstemlekelerde Olur" başlıklı yazıda bu husus eleştirilmiştir. Dersaadet Birinci Ceza Dairesi Reisi Ebu'l-Kemâl Mustafa Nazmi tarafından Tasvir-i Efkâr'da yayınlanan "İslahat-ı Adliye" adlı makaleden alıntılarının yer aldığı bu yazıda ecnebi mukallidliği tenkit edilmektedir. "Şuradan buradan hâkim nasb ve tedârîki müstemleke suretiyle idare olunan ve hukuku gasp olunan milletlere mahsusdur." ("Ecnebi Hâkimler Müstemlekelerde Olur", *Sebilü'r-Reşad*, 1334, C. 15, Sa. 384, s. 362-363.); 28 Ramazan 1326 (24 Ekim 1908) tarihli İkdâm Gazetesi'nin yabancı hakimlerin istihdam edilmesi halinde kapitülasyonların tamamen kaldırılabilceği şeklindeki yazısına itiraz eden Ebulûlâ, yabancı hakimlerin istihdam edilmesinin sakıncalarını altı sebeple izah eder. Müellife göre, kapitülasyonlar neticesinde ortaya çıkan ve her zaman istismar vesilesi olan imtiyazların kaldırılması hususunda da devletin son zamanlarında tepki ortaya çıkmış ve bu imtiyazlara yavaş yavaş son vermeye başlanmıştır. (Mardinizâde Ebulûlâ, "Muhtelit Mahkemeler", *Sırât-ı Müstakim*, 1324, C. I, Sa. 11, s. 165-169)

¹⁸⁰ "Memâlik-i Osmaniye'de mukim teba'a-yı ecnebiye hakkında dahi hukuk-ı umumiye-i düvel ahkâmı dâiresinde muamele olunmak üzere el-yevm câri mâli ve iktisâdi ve adli ve idâri (kapitülasyon) nâmı altındaki bi'l-cümle imtiyâzât-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri' veya onlardan mütevellid bi'l-cümle müsâ'adât ve hukukın fi-mâbad ref' ve ilgası Meclis-i Vükelâ kararıyla tensib olunmuşdur." İmtiyâzât-ı Ecnebiyenin (Kapitülasyon) İlgası Hakkında İrâde-i Seniye, Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 1273.

¹⁸¹ İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 117.

¹⁸² Abdülkadir Udeh, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Çev. Akif Nuri, C. I, İhya Yayınları, İstanbul, 1976, s. 470-471.; Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev. İbrahim Tüfekçi, II. Cilt, Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 165.; Özel, "Müstemen", s. 142.

Taraflardan birinin Müslüman olduğu uyuşmazlıklarda ise yetkili mahkeme İslam mahkemesi ve dolayısıyla tatbik edilecek hukuk da İslam hukukudur.

Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlarla birlikte yabancı devlet vatandaşlarına birtakım imtiyazlar tanınmıştı. Aynı vatandaşlığa sahip iki yabancı arasında işlenen ceza davaları ilgili elçilik veya konsoloslukta, temsilci başkanlığında ve ilgili devlet vatandaşlarından seçilen iki kişiden müteşekkil bir mahkemede görülürdü. Taraflar kendi aralarında anlaşarak uyuşmazlıklarını Osmanlı yargı organlarına taşıyamazdı¹⁸³. Vatandaşlıkları ayrı iki kişi arasında işlenen suçlarda ise failin vatandaşı olduğu elçiliğin veya konsolosluğun bu uyuşmazlığı çözmeye yetkili olduğu ifade edilmişse de¹⁸⁴ bu hususta Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasında sorunlar çıkıyordu. Osmanlı Devleti'nin 1869 tarihinde elçiliklere göndermiş olduğu muhtıradaki bir yabancıya Osmanlı vatandaşına veya Osmanlı Devleti aleyhine işlemiş olduğu suçlarda Osmanlı mahkemelerinin, başka bir yabancıya karşı işlediği cinayet ve cünha derecesindeki suçlarda ise elçilik veya konsolosluğun yetkili olduğu bildirilmişti¹⁸⁵. Bununla birlikte 12 Ağustos 1873 tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nin bir tezkeresinde¹⁸⁶ ise farklı

¹⁸³ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, C. I, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1985, s. 73.; Fransa ile 1569 tarihinde yapılan kapitülasyon anlaşması md. 12'ye göre; "İki veya birkaç Fransız arasında bir ihtilâf veya dava zuhurunda buna vicdanlarına göre bakmak hakkı Fransız elçisiyle konsoloslarına âit olacak ve bu gibi davaya hariçten kimse müdahale edemeyecektir.". Yine aynı ülkeyle yapılan 1740 kapitülasyon anlaşmasına göre; "Eğer Fransızların kendi aralarında ihtilâfları olur ise, Elçi ve konsolosları memleketlerinin âdetlerince bu ihtilâfları görüp halleder. Buna kimse engel olmıya." Yine İngiltere ile yapılan 1675 tarihli kapitülasyona göre; "İngiltere'li ve ona tâbi olanların dava ve husûmetleri vesair hususi hukuka müteallik işleri oldukta tercümanları veya vekilleri hazır olmadıkça yargıçlar davalarını görüp halletmiyeler. İngiltere'liğin birbirleriyle ihtilâfları oldukta elçi ve konsolosları görüp, Kaadılar vesair ilgililer karışmayıp daima usûl ve gelenekleri üzere ihtilâfi halleder." (Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 53, 86-87, 108.)

¹⁸⁴ M. Cemil Bilsel, *Lozan*, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 44.; s. 44.; Pazarcı, a.g.e., s. 74.; Ahmed Nusret, sarîh bir istisna olmadıkça, taabiyetleri farklı olan kişiler arasında zuhur eden ihtilâfların mülkîlik kaidesi gereği Osmanlı mahkemelerinde çözülmesi gerektiğini; fakat Osmanlı Devleti'nde bu tür davaların ekseriyetle davalı taraf konsolosluğuna götürüldüğünü ifade ediyor. (Ahmed Nusret, *İmtiyazât-ı Ecnebiye yahud Uhûd-i Afîka*, Dersaadet, Matbaa-yı Jirayir ve Keteon, 1325, s. 15.)

¹⁸⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 120.

¹⁸⁶ "İtalya Devleti teba'asından Corci'nin cihet-i katlinden dolayı Yunan Devleti teba'asından olup taht-ı muhakemede bulunan Andon ve Franço'nun muhâkemeleri usulen devleteyn müşârun-ileyhimâ kançılıyalarından rü'yet olunmak üzere Yunan kançılıyasına teslimi istidâsını mutazammın olup Divân Ahkâm-ı Adliye'ye havale buyrulan 5 Rebiülevvel sene 98 tarihli Yunan sefareti takrirî ve zahrında murakkim Divân-ı Cinâyet derkenarı Muhâkemât-ı Cezâiyye Dairesi'nde lede'l-mütalaa mezkûr derkanerda gösterildiği vechile kaffe-i mevâd-i cinâiyenin ve ezcümle emniyet-i beldeyi ihlâl eden ef'âlin failleri her kim olur ise olsun muhâkemesi Devlet-i Aliye'de rü'yet olarak cezaları tayin olunması kaide-i cariye icabından bulunmuş ise de ba'de iktizasına bakılmak üzere bu hususda kaide-i mezbûrenin icrasına mani olur ahd ve şart olup olmadığının istifsarına dair yazılan müzekkere üzerine Divân-ı Hümayûn kaleminden bâ-müzekkere fıkırât-ı ahdiyeyi hâvî i'tâ olunan iki küt'a varaka dairece mütalaa olunduk da zikr olunan varakalara nazaran bir devlet teba'asından bulunan iki

vatandaşlıklara sahip kimselerin birbirleri aleyhinde işledikleri suçlarda Osmanlı mahkemelerinin yetkili olduğu ifade ediliyordu. Osmanlı vatandaşı ile bir yabancı arasında çıkan ceza uyuşmazlıklarında ise şer‘iye mahkemeleri yetkiliydi. Bu tür bir yargılamaya tercüman da eşlik eder ve kararı imzalardı¹⁸⁷. Ancak bu hususta da kapitülasyon sahibi devletler ile Osmanlı Devleti arasında sıklıkla problemler yaşanıyordu¹⁸⁸.

1846 tarihinden sonra karma ticaret mahkemelerinin kurulduğu sıralarda, mahkeme üyelerinden yarısının Osmanlı vatandaşı hakimlerden, yarısının da yabancı devlet temsilcilerinden oluştuğu karma ceza mahkemelerinin kurulduğu ifade edilmektedir¹⁸⁹. Ekinci’ye göre bahsi edilen bu karma ceza mahkemesi, 1846’da İstanbul’da kurulan Zabtiye Meclisi’dir¹⁹⁰. 1854 tarihine kadar görev yapan bu meclisten sonra İstanbul’da Zabtiye Nazareti’ne bağlı olarak kurulan ve daha sonra diğer şehirlerde de faaliyet gösteren meclis-i tahkikat, yabancı unsurlu ceza davalarına -tercüman da bulundurulmak suretiyle- bakmıştı. Daha sonra ise bu işi Nizamiye Mahkemeleri yerini getirmeye başlamıştı. Mahkeme esnasında yabancı tarafın sefir veya konsolosu ya da bunların görevlendireceği bir tercüman bulunur, usulü işlemler de milletlerarası anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilirdi¹⁹¹.

Karma ceza mahkemelerinin ölüm cezası vermesi halinde bu hüküm Meclis-i Vâlâ’ya arz edilmek üzere mahalli idare amirine gönderilirdi. Osmanlı vatandaşı sanık için nihai kararı Meclis-i Vâlâ verirdi. Sanık yabancı ise, kapitülasyon anlaşmalarının göz önünde bulundurulup bulundurulmadığı dikkate alınırdı. Bu

ecnebi beyninde cinâyet ve cünhaya dair vukubulan devâinin kendi zabıtları marifetiyle görülmesi lazım gelip başka başka devlet teba’asından bulunan iki ecnebinin beynindeki deavinin mehâkim-i Devlet-i Aliye’de rü’yet olunması iktizâ edeceğinden keyfiyetin devleteyn müşârun-ileyhimâ sefaretlerine tebliğ olunduğu Hariciye Nezaret-i Celilesi’nin 12 Safer sene 29 tarihli ve sekiz numarolu müzekkeresinde beyân olunmuş olduğundan keyfiyetin riyâset-i behiyelerine dahi bildirilmesi daire-i mezkûreden ifâde kılınmış olmağla keyfiyet siyâkında fi 17 Cemaziyelahir sene 1290 ve 29 Temmuz sene 1289.” Cemaleddin, Asador, a.g.e., s. 403.

¹⁸⁷ Bilsel, a.g.e., s. 44.; Tercümanın imza atması karara etki etme mahiyetinde olmayıp, muhakemede hazır bulunduğu ispatı mahiyetindedir. (Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 120-121.)

¹⁸⁸ Bkz. Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 122-123.

¹⁸⁹ Ubicini, a.g.e., s. 170.; Engelhardt, a.g.e., s. 60.; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 152.; Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, s. 344.

¹⁹⁰ Ubicini bu mahkemeleri Cezai İnzibat Konseyleri şeklinde nitelemektedir. Yine müellife göre bu mahkemeler daha sonra büyük vilayetlerin ekseriyetinde, hatta fayda görülmesi üzerine Kahire ve İskenderiye’de de teşkil edilmişlerdir. (Ubicini, a.g.e., s. 170)

¹⁹¹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 124.

mahkemelerin diğ er nitelikteki kararları ise mahalli idare amirinin tasdikiyle tatbik edilirdi¹⁹².

1.2.3.2. Nizamiye Mahkemeleri

1.2.3.2.1. Tanzimat'ın İlk Dönemlerindeki Gelişmeler (1840-1864)

1.2.3.2.1.1. Yargı Yetkisini Haiz Meclisler

Nizamiye kelimesi, “nizâmî” kelimesinin müennesidir. Kâmûs-ı Türkî’de “nizâmî” kelimesi, “*Nizâm ve tertibe müteallik, nizâmında olan, tertîbli, müretteb, muntazam; kanun ve nizâma müteallik, nizâmât-ı devlete müteallik, nizâm ve kanun iktizâsında olan: icâb-ı nizâmî, mahkeme-i nizâmîye...*”¹⁹³ şeklinde tarif edilmiştir. Devellioğlu’nun lügatında ise “*Usûlüne uygun, tertipli, düzenli; kanun ve nizâma ait, onunla ilgili...*”¹⁹⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. İstılah manası itibariyle nizamiye mahkemeleri, “*... aralarında halktan laik üyelerin bulunduğu ve bir çok üyeden müteşekkil, yazılı bir kanun üzere kurulan ve mahkemesine gelen davaları, Bâb-ı Âlînin çıkardığı kanunlar çerçevesinde gören ve yürüten mahkemeler...*”¹⁹⁵ şeklinde tarif edilmiştir.

Nizamiye mahkemelerinin kuruluş tarihine dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Standford Shaw ve Ezel Kural Shaw, laik nitelikteki nizamiye mahkemelerinin 1869 yılında Ahmet Cevdet Paşa’nın katkılarıyla oluştuğunu ifade etmektedir¹⁹⁶. Hıfzı Veldet, ilk nizamiye mahkemelerinin 1276 (1860) tarihinde kabul edilen “Ticaret Kanunnâme-i Hümâyûnu’na Zeyl” ile kurulduğu görüşündedir¹⁹⁷. Halil Cin’e göre bu mahkemeler 1287 (1871) tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Nizamname-i Dahilisi ile kurulmuştur¹⁹⁸. Sedat Bingöl ise ilk nizamiye mahkemelerinin 1864 tarihli Vilâyet Nizâmnâmesi ile kurulduğunu ifade eder ki, kanaatimizce de isabetli olan görüş budur¹⁹⁹. Bununla birlikte bu tarihe kadar

¹⁹² Ubcini, a.g.e., s. 171-172.

¹⁹³ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaâdet, 1317, s. 1463.

¹⁹⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 28. B.s., Aydın Kitabevi, Ankara, 2011, s. 986.

¹⁹⁵ Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmîyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004, s. 48.

¹⁹⁶ Standford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, Cambridge University Press, New York, 1977, s. 119.

¹⁹⁷ Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, s. 203.

¹⁹⁸ Halil Cin, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, *150. Yılında Tanzimat* (içinde), TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 25.

¹⁹⁹ Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmîyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 48. Müellife göre araştırmacıların bu konuda farklı tarihler vermesinin sebebi,

teşekkül eden ve nizamiye mahkemelerinin öncüsü sayılabilecek bazı meclisler bulunmaktadır. Bu meclislere de ana hatlarıyla değinmek gerekmektedir.

1840 tarihinde daha çok mali işlerle ilgilenmek için kurulan ve Muhassıllık Meclisi (veya Büyük Meclis) adı verilen müessesese, nizamiye mahkemelerinin ilk çekirdeklerinden birini oluşturmaktadır. Esasen bu meclisler Tanzimat'ın icraya konulması amacıyla oluşturulmuştu. Bilhassa iltizam usulü kaldırılmış, vergilerin toplanması için doğrudan merkezden görevlendirilen ve muhassıl adı verilen kişiler bu meclislere başkanlık yapmıştır²⁰⁰.

12 Zilkade 1255 (25 Ocak 1840) tarihli talimat-ı seniyye ile Muhassıllık Meclisleri'nin ne şekilde oluşacağına dair kaideler belirlendi. Buna göre muhassıllar, maiyetlerine tayin edilecek bir mal, bir nüfus ve bir emlak katibi ile gittikleri yerde bir meclis tertip edeceklerdi. Bu mecliste muhassıl, iki katip, hakim, müftü, bir asker zabiti ve “vücûh-ı memleketten dört dirâyetkâr ve müstekîmü'l-etvâr” kimse bulunacaktı. Gayrimüslim reayanın yaşadığı yerlerde metropolit ve kocabaşlarından da iki kişi meclise dahil olacaktı. Bu kişiler haftada iki veya üç gün toplanarak vergi meselelerini ve diğer mahalli meseleleri görüşecekti. Livada meclise müşir²⁰¹ başkanlık edecek ve mazereti olduğu durumlarda yerine vekil tayin edecektir. Ferik²⁰² olan yerlerde ise ferik kifayetli ise başkanlığı o yapacak, aksi durumda meclis azasının seçtiği kimse meclise başkanlık yapacaktı²⁰³. Muhassılların

müessesenin bir tanımının yapılmamış olmasıdır. 1864 tarihinden önce bu mahkemelerin öncüsü sayılabilecek müesseseler bulunmakla birlikte, salt bir mahkeme özelliği arz eden müesseseler 1864 tarihli Vilâyet Nizâmânâmesi ile teşkil edilmiştir. (Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 46-51.)

²⁰⁰ Muhassılların tayiniyle birlikte mahalli güç odakları karşısında merkezi otorite güçlenmiş olmaktadır. Özellikle iltizam usulünün kaldırılmasıyla mültezimlerin kötü tatbikatlarına son verilmek istenmiştir. (İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 32.; Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 212.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 127.)

²⁰¹ Askerlik rütbelerinin en yükseğine verilen addır. Tanzimat'tan sonra meydana gelen rütbelerdendir. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, MEB Basımevi, İstanbul, 1983, s. 636.) Tanzimat döneminde askeri reformlara verilen önem sebebiyle 1836 yılından beri valilere müşir denilmeye başlanmıştır. (Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 127)

²⁰² Büyük askeri rütbelerden biri olan ferik, aynı zamanda Osmanlı ordu teşkilatında bir kolorduyu teşkil eden yedi birlikten birinin adıdır. (M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1983, s. 606.)

²⁰³ Üyelerin seçim usulü için Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından hazırlanan nizamnamenin 7. bendine göre ferik olan yerlerde liyakatli olması durumunda ferik meclise başkanlık edecek, diğer durumlarda muhassıl, hakim ve zaptiye memuru arasından kura çekilmesi suretiyle başkan belirlenecektir. Yine bu bendde, okuma yazma bilmeyenlerin başkan seçilmesinin asla caiz olmayacağı belirtilmiştir. (Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İkinci Kısım, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1330, s. 30.; Kaynar, *a.g.e.*, s. 257.)

bulunmadığı yerlerde de icabına göre üç dört kazanın toplanması suretiyle küçük meclisler oluşturulacaktır. Bu meclise de muhassıl tarafından vücûhtan biri vekil olarak tayin edilecek ve meclis bu vekille birlikte müftü, naip ve vücûhtan memur tayin edilen iki kişiden oluşacaktı. Yine büyüklüğüne göre bazı karyelerde (köylerde) bir veya iki muhtar seçilecek ve köy imamı ile gayrimüslimlerin yaşadığı yerlerde bunlardan bir kocabaşı bir araya gelip sorunları görüşecekti. Küçük meclislerin kararları, büyük meclisin tasdikine bağlı olacağı gibi, köylerde oluşan meclisin kararları da bağlı bulunan kazaya arz edilip oradan icra edilecekti²⁰⁴.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye tarafından bu meclislere seçilecek olan üyelerin seçim usulü için bir nizamname çıkarıldı. Buna göre halk tarafından seçilecek olan kişiler, o mahallin en akıllı, olgun, namuslu, en uygun ve devlet işlerine ve ahvaline aşına kimselerden olmalıydı. Bu şartları haiz olup da aday olmak isteyenler mahkemeye gidip isimlerini yazdıracaktı. Bununla birlikte bu adayları seçecek kişilerin seçimi de bu nizamnamede düzenlenmiştir. Buna göre köylerde ahali toplanıp 5 defa kura çekilecek ve ismine kura isabet eden 5 seçmen kaza merkezine gönderilecektir. Kazalarda da yine kura ile akıllı, emlak sahibi ve sözü dinlenen kişilerden, büyük şehirlerden 50'şer, orta derece büyüklükteki yerlerden 30'ar ve küçük kasabalarda 20'şer kişi seçilecektir. Daha sonra adaylar kura sırasına göre bu seçmenlerin karşısına çıkacak ve ilgili adayı isteyenler ve istemeyenler iki yana ayrılarak oy çokluğuna göre aday seçimi tamamlanacaktır. Oyların eşitliği halinde kazanan aday kurayla belirlenecekti²⁰⁵.

Bu meclislerden sancak merkezleri dışında oluşturulan ve Küçük Meclis adı verilen meclislerin varlığına çok kısa bir süre sonra (1841 Eylül'ü sonlarında), mali şartlar gerekçe gösterilerek Meclis-i Vâlâ kararıyla son verildi²⁰⁶. Bu meclislerin mali ve idari görevlerinin yanı sıra, adli yetkileri de mevcuttu²⁰⁷. Tanzimat'a aykırı vergi suiistimallerini ve sair vergi suçları ile 1840 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nca kendilerine tevdi edilen bazı suçları görüp hükme bağlayabilmekteydiler. Katl, yaralama, hırsızlık ve pranga cezası gerektiren suçları,

²⁰⁴ 12 Zilkade 1255 (25 Ocak 1840) tarihli talimatın ikinci bendi, Abdurrahman Vefik, *a.ge.*, s. 9-10.; Kaynar, *a.ge.*, s. 238-239.

²⁰⁵ Abdurrahman Vefik, *a.ge.*, s. 26-29.; Kaynar, *a.ge.*, s. 254-255.

²⁰⁶ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 212-213.

²⁰⁷ Halil İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Bellekten*, C. XXVIII, Sa. 112, 1964, s. 627.; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 35.; Davison, *a.ge.*, s. 48.

tetkik edilmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya havale etmeleri gerekirdi. Aynı zamanda meclisin tereddütte kaldığı davalar da Meclis-i Vâlâ'ya gönderilebiliyordu²⁰⁸. Bunların dışında kalan hükümleri, mülki amirce icra edilmekteydi²⁰⁹.

Muhassılık meclislerinin ömrü pek uzun sürmedi. 7 Safer 1257 (31 Mart 1841) tarihinde Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesinden sonra 1842 senesi başlarında muhassılıklar kaldırılarak vergi toplama işinde eski usule dönüldü. Kaldırılan Muhassılık Meclisleri'nin adı Memleket Meclisleri olarak değiştirildi. Fakat meclisin yapısında ve işleyişinde mühim bir değişiklik yapılmadı²¹⁰. Memleket Meclisleri, eyalet merkezlerinde vali ve sancak merkezlerinde kaymakam başkanlığında kadı, müftü, defterdar, halk tarafından seçilmiş dört kişi, gayrimüslimlerin ruhani liderleri ve belediye temsilcilerinden oluşmuştur. Bu meclisler de vergilerin düzenli toplanmasının yanı sıra, Tanzimat gereklerine uymayan idareci ve sivilleri yargılama ve şer'î hukuk kapsamına girmeyen ceza davalarını 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne göre çözüme vazifesini üstlenmişti. Mühim nitelikteki kararları Meclis-i Vâlâ'nın denetimine tabiydi. Yine sancaklarda verilen mühim kararların eyalet meclislerinde yeniden ele alınması muhtemeldi. Meclisin vermiş olduğu kararlar diyet ve kısas gibi şer'î yönü bulunan meselelerden ise, bu hususlar Meşihât'te incelenirdi²¹¹.

1 Ocak 1849'da 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne kadar yürürlükte kalacak “*Bu def'a sâye-i şevketvâye-i cenâb-ı mülk-dâriden tertîb ve teşkîl olunmuş olan eyâlet meclislerine verilecek ta'limât-ı seniyye*” ile Eyalet Meclisleri teşkil edildi. Bu talimata göre eyalet meclisleri büyük meclis, sancaktaki meclisler de küçük meclis olarak da adlandırılmıştı. Eyalet meclisleri, hükümetçe atanan bir başkan, kâtip ve ulemadan bir kişinin yanı sıra, eyalet valisi, defterdar, hakim, müftü, halk tarafından seçilmiş dört Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin birer üyesinden oluşuyordu²¹². Sancak meclisleri ise kaymakam başkanlığında; hâkim, mal müdürü,

²⁰⁸ İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, 627.; İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 130-131.; M. Macit Kenanoğlu, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C. 33, 2007, s. 185.

²⁰⁹ İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 130.

²¹⁰ Engelhardt, a.g.e., s. 40.; İnalçık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, s. 638.; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 215, 228.; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 43.

²¹¹ İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 132-133.

²¹² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 219.; Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 69.

tahrirat ve mal başkâtipleri ile Müslüman ve gayrimüslim toplulukların temsilcilerinden müteşekkildi²¹³. Bu talimatta meclislerin hukuki yetkileri de yer alıyordu. Buna göre eskiden beri şer‘iye mahkemelerinin bakmakta olduğu davalar (alacak-verecek, tereke vb.) şer‘iye mahkemelerinde görülecektir. Burada çözülemeyen ve katl ile yol kesicilik gibi her iki mahkemede bakılması lazım gelen mühim davalara büyük meclisler bakacaktı. Liva kaymakamlıklarında çözülemeyen meseleler de büyük mecliste görülecekti²¹⁴. Eyalet meclisleri de daha evvelki meclisler gibi, 1940 tarihli Ceza Kanunnamesi’ni icra etmekle görevlidir. Yine bu meclislerin vermiş olduğu kararlar da Meclis-i Vâlâ’nın denetimine tabiydi²¹⁵.

Dikkat edilirse, Tanzimat’ı müteakip kurulan idari nitelikteki bu makamlara adli yetkiler de verilmiş durumdadır. Meclislerin bu yapısının bazı sorunlara yol açması üzerine 1854 tarihinde Meclis-i Tahkik adı verilen mahkemeler kuruldu²¹⁶. İstanbul’da ise 1846 tarihinde Zaptiye Müşirliği’ne bağlı olan bir Zaptiye Meclisi kuruldu; ancak 1854 tarihinde bu meclis lağvedilerek yerine Divân-ı Zabtiye ve Meclis-i Tahkik adlı iki meclis oluşturuldu. Bu meclislere ilişkin hazırlanan muvakkat nizamnameye²¹⁷ göre Divân-ı Zabtiye, kabahat ve cünhalardan 3 ay hapis veya 10 mecdiye altını ceza-yı nakdi alınmasını gerektiren suçlara bakmakla vazifelidir. Bu meclis bir başkan, ulemadan bir zat, dört Müslüman ile biri Rum, biri Ermeni, biri Katolik ve biri Yahudi olmak üzere dört gayrimüslim üyeden oluşacaktır. Latin ve Protestan kimselerin yargılanması halinde bunlardan da birer temsilci mecliste yer alacaktı. Meclis-i Tahkik ise Divân-ı Zabtiye’nin baktığı davaların üzerinde yer alan her türlü cünha ve cinayet davalarını çözecekti. Meclis-i Tahkik, Zabtiye Müşteşarı’nın başkanlığında; ulemadan bir zat, 4 Müslüman ile biri Ermeni, biri Katolik ve biri de Rum olmak üzere 3 gayrimüslim üyeden müteşekkildi. Latin, Protestan ve Yahudi bir kimsenin davasında kendi cemaatinin bir üyesi de mecliste yer alacaktı²¹⁸.

²¹³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 236.

²¹⁴ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 134.; Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 70.

²¹⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 134.

²¹⁶ Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 76.

²¹⁷ Bu nizamnamenin latine edilmiş hali için bkz.: Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Ek II.

²¹⁸ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 138-140.; Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 92-94.

Meclis-i Tahkik'in vermiş olduğu kararlar valinin onayıyla icra edilmekteydi. Kıyas ve diyete ilişkin davalarda ise hüküm verilmeksizin tahkikat yapıp bunun neticesi valiye arz edilecek ve vali de bu meseleyi büyük meclise getirip orada nihai karar verilecekti²¹⁹. Meclis-i Vâlâ İstanbul'da, büyük meclisler ise kendi eyaletlerinde Meclis-i Tahkiklerin hüküm vermeksizin kendilerine gönderdikleri davalarda karar verecekti²²⁰. Meclis-i tahkikler, 1864'te İstanbul Vilayeti namıyla yeni bir idari teşkilat kuruluncaya kadar görevini sürdürdü.

1.2.3.2.1.2. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye

Daha evvel bahsettiğimiz üzere, II. Mahmut devrinde merkezi yönetimde köklü değişiklikler gerçekleştirildi. Kabine sistemine geçilerek merkezi bürokrasi yeni bir yapıya kavuşturulmuş ve akabinde danışma vazifesi görecek müesseseler teşkil edilmişti. Bu amaçla 1836'da askeri meselelerle alakadar olacak Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ve 1838'de de hükümet işlerini ele alacak Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî tesis edildi. Bütün bu teşkilatların da fevkinde vazife görecek olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ise 27 Zilhicce 1253 (24 Mart 1838) tarihinde kuruldu²²¹. Tanzimat kanunlarını hazırlamak için oluşturulan bu müessese, Tanzimat'ın ilanına kadar iç meseleleriyle meşgul oldu. Gerek meclis üyelerinin rütbe farklılıkları ve meclis üyelikleri dışında başka görevlerinin de bulunması gerekse de Dâr-ı Şûrâ ile Meclis-i Vâlâ'nın yetkilerinin net olarak saptanmamış olması, meclisin ilk zamanlarda etkin bir şekilde çalışmasına mani olmuştu. Bu sebeple meclisin fonksiyonunu tam manasıyla icra etmesi, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayacaktı²²².

Tanzimat Fermanı'yla birlikte ilan edilen reformların tatbiki ve tanzimata uygun yeni düzenlemelerin yapılması vazifesi Meclis-i Vâlâ'ya verilmişti. Dâr-ı Şûrâ ile Meclis-i Vâlâ birleştirilerek aralarında meydana gelen yetki uyuşmazlıkları da bertaraf edilmişti. Ayrıca 1941 tarihinde kabine ve Meclis-i Vâlâ üyeleri ile birlikte

²¹⁹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 142.

²²⁰ Le Baron I. De Testa, *Recueil des Trâites de la Porte Ottomane*, C. V, Paris, 1882, s.153'ten aktaran, Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 142.

²²¹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 36.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 189.

²²² Standford J. Shaw, "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", *International Journal of Middle East Studies*, C. 1, No. 1, 1970, s. 55-57.; Shaw, Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 76-77.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 38-39.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 190-191.; Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, C. 28, 2003, s. 250.

devrin önde gelen devlet adamlarının bir araya geleceği Meclis-i Âlî-i Umumî kuruldu²²³.

Meclis-i Vâlâ başkanı, vezirlik ve müşirlik rütbesinde bulunan devlet adamlarından seçiliyordu. Başkan, evvela sadrazam tarafından belirlenip Meclis-i Vükelâ'nın da kabulüyle birlikte padişaha arz edilmekte ve onun tasdiki neticesinde atanmaktaydı²²⁴. Meclis başkanı aynı zamanda kabine üyesiydi²²⁵. İlk yıllarda üyelerin seçimine dair umumi bir kaide konulmamakla birlikte, atanacak üyenin alanında mütehasıs ve Tanzimat kaidelerini benimsemiş olması mühimdi. Tanzimat'ın ilanından sonra hazırlanan nizamnameyle birlikte Meclis-i Vâlâ'ca uygun bulunan üyeler, sadrazamın görüşüne arz edilecek ve Meclis-i Âlî-i Umumî'de oy çokluğuyla kabul edildikten sonra padişahın tasdikiyle 1 yıllığına atanacaktı²²⁶. İlk zamanlarda Müslüman kimseler meclis üyeliğine atanıyordu. Islahat Fermanı'nın ilanından sonra buraya gayrimüslim üyeler de tayin olmaya başladı²²⁷. Meclis ilk kurulduğunda bir başkan ve beş üyeden oluşmaktaydı. Ancak zamanla bu sayılarda sıklıkla değişikliğe gidilmişti²²⁸.

Şer'î meselelerle alakadar olmak üzere ulemadan sadr rütbeliler arasında en kıdemli üyeler Meclis-i Vâlâ müftüsü olarak tayin ediliyordu²²⁹. Yapılan nizamnamelerde bu müftünün yetki ve vazifeleri belirlenmemiş olsa da, meclis kararlarının ve düzenlemelerinin şer'î kaidelere uygun olup olmadığı hususunda görüşlerine müracaat edilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca meclisin ifa etmiş olduğu mahkeme vazifesinde de meselenin uzmanı olması itibariyle mühim bir rol oynamış olsa gerektir²³⁰.

Meclis-i Vâlâ, yasama faaliyetlerinin yanı sıra, adli ve idari vazifelerle donatılmıştı. Bu nedenle ilerleyen zamanlarda yoğun çalışma temposundan dolayı işlerini aksatır olmuştı. Bu sakıncayı bertaraf etme maksadıyla 1854 yılında Meclis-i

²²³ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 41.

²²⁴ A.e., s. 77-78.

²²⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, s. 17.; Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Kanaaat Matbaası, Dersaadet, 1332, s. 81.; Ubicini, *a.g.e.*, s. 56.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

²²⁶ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 80-82.

²²⁷ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, s. 71.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 83.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 210.; Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 98-99.

²²⁸ Bu husustaki gelişmeler için bkz.: Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 82-83.

²²⁹ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 85.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 211.

²³⁰ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 85.

Âlî-i Tanzîmat ihdas edildi ve Meclis-i Vâlâ'nın yasama vazifesi bu meclise devredildi. Bu tesisatla birlikte Meclis-i Vâlâ daha çok adli vazifelerle işgal eder hale geldi²³¹. Yine 1857 tarihinde yapılan yeni bir düzenlemeyle Meclis-i Vâlâ, her biri üçer üyeden oluşan Mülkiye, Maliye ve Evkaf, Askeriye, Hariciye ve Deavi olmak üzere beş daireye ayrıldı²³². Ancak 1858 tarihinde bu düzen de terk edilerek daire sayısı “Cemiyet-i Tetkik-i Kavanîn” ve “Cemiyet-i Hükm” olmak üzere ikiye tenzil edildi²³³.

Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Âlî-i Tanzîmat'ın çalışmalarından verim alınmaması ve diğer bazı sıkıntılar üzerine 6 Muharrem 1278 (7 Temmuz 1861) tarihinde Meclis-i Âlî-i Tanzîmat ilga edilerek Meclis-i Vâlâ ile birleştirilmiş ve bu yeni meclise Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adı verilmiştir. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye de yedişer üyeden oluşan “Umûr-ı İdâre-i Mülkiye” ve “Kanun ve Nizâmât” ile beş üyeden oluşan “Muhakemât” dairelerine taksim edilmişti. Muhakemât Dairesi, kurulması düşünülen cinayet meclisleri için bir istinaf mercii olarak düzenlenmişti²³⁴. Bu daire ayrıca Tanzimat kaidelerine muhalif fiillerde bulunan merkezi hükümet memurları için de bir bidâyet mahkemesi konumundaydı²³⁵.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'nin ömrü de 1868'de nihayet buldu. Adli ve idari işlerin birbirinden ayrılması maksadıyla Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye olarak ikiye ayrıldı. Her iki müessesenin kuruluşunu kesinliğe kavuşturan irade 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihli idi²³⁶. 8 Zilhicce 1284'te (1 Nisan 1868) ise Şûrâ-yı Devlet Nizamnâmesi²³⁷ ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Esasîsi²³⁸ kabul edildi. Bu yeni müesseselerden Şûrâ-yı

²³¹ Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 46-47, 103.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 212.; Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, s. 250.

²³² Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876”, s. 67.; Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 51.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 212.; Akyıldız, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, s. 250.

²³³ Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876”, s. 67-69.; Seyitdanlıoğlu, a.g.e., s. 51-52.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 214.

²³⁴ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 217.

²³⁵ Shaw, “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876”, s. 69.; Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 79.

²³⁶ İrade için bkz.: İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 319.; İsmail Hakki Görelî, *Devlet Şûrası (Şûrayı Devlet)-(Danıştay)*, Yeni Matbaa, Ankara, 1953, s. 5-6.; Orhan Özdeş, “Danıştayın Tarihçesi”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986, s. 53.

²³⁷ Düstur, I. Tertip, s. 703-706.

²³⁸ Düstur, I. Tertip, s. 325-327.; Ceride-i Mehakim, No:2, 1 Rebiülevvel 1290, s. 10-12.

Devlet'e Mithat Paşa, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ise Ahmet Cevdet Paşa reis olarak atandı²³⁹.

Meclis-i Vâlâ, yaklaşık otuz yılı bulan ömründe çok mühim vazifeler icra etti. Bilhassa bu meclisin amacı, "Tanzimat-ı Hayriyye"yi icra etmektir. Dolayısıyla Tanzimat kaidelerinin konulmasının yanı sıra, bu kaidelerin icrasını ve muhafazasını da temin etmeye çalışmıştı. Ayrıca Bâb-ı Âlî'nin mühim parçalarından biri olması itibariyle padişaha ve hükümete danışmanlık yapmakta ve diğer birçok idari yetkiyi haiz bulunmaktaydı²⁴⁰.

Meclis-i Vâlâ'nın yetkileri arasından bizi en çok alakadar eden, elbette ki hukuki alana ilişkin olanlardır. Tanzimat döneminde kabul edilen kanun ve nizamnameler burada hazırlanıyordu²⁴¹. Meclis-i Vâlâ, vazife gördüğü süre içerisinde devletin en yüksek yargı mercii idi. Esas itibariyle şer'î ve ticari davalar haricinde kalan ceza davaları ve idari meseleler için gerek bidayet gerekse de temyiz mercii olarak çalışmıştı. Taşrada teşekkül ettirilmiş olan meclislerin ceza kanununa ilişkin olarak vermiş olduğu hükümler Meclis-i Vâlâ'da temyiz ediliyordu. Bu meclislerde alınan katl, yaralama, hırsızlık, pranga, kürek ve kalebentlik gibi kararlar mecburen, diğer kararlar ise ihtiyaren yeniden incelenmek üzere Meclis-i Vâlâ'ya gönderiliyordu²⁴². Ayrıca Tanzimat gereklerine aykırı hareket eden devlet memurlarının muhakemesi de Meclis-i Vâlâ tarafından icra edilmiş ve bu şekilde birçok idareci yargılanmış ve cezaya çarptırılmıştır²⁴³. Yine gayrimüslimler arasında meydana gelen uyuşmazlıklar ve dini meseleler de Meclis-i Vâlâ'da görülmüştü. Bu nitelikteki muhakemelerde tarafların ruhani liderleri de hazır bulunuyordu²⁴⁴.

²³⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 198-199.; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 21-39, Haz.: Cavit Baysun, 3. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 226,239.; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, Haz.: Cavit Baysun, 3. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 84.; Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, Haz. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, d. 152.; İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 319.

²⁴⁰ Meclis-i Vâlâ'nın yetkileri hususunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 113-115.

²⁴¹ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 117-118.

²⁴² Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 151-156.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119.

²⁴³ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 117.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 118-119.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 154.

²⁴⁴ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 120.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 152.

Meclis-i Vâlâ'nın almış olduğu bütün kararlar bir özet şeklinde Meclis-i Âlî-i Umûmî'de²⁴⁵ de görüşülürdü. Kararlar oy birliğiyle veya oy çokluğuyla alınıyordu. Meclis-i Vâlâ'nın almış olduğu kararlar, Meclis-i Âlî-i Umûmî'nin kabulüyle onaylanmış olurdu²⁴⁶. Burada onaylanmış kararların kesinleşmesi de padişahın tasdikine bağlıydı. Bu şekilde Meclis-i Vâlâ'nın almış olduğu kararların tamamına yakını padişahça tasdik edilmişti²⁴⁷.

1.2.3.2.2. Nizamiye Mahkemelerinin Teşekkülü (1864-1879)

1.2.3.2.2.1. Vilayetlerde Oluşturulan Adli Teşkilat

Osmanlı adli teşkilatındaki reformlar bahsi geçen meclislerle sınırlı kalmadı. Gayrimüslim tebaanın bu meclislerde temsil edilmesi de yabancı devletlerin taleplerini sona erdirmeyi. Bilhassa Islahat Fermanı'nın getirmiş olduğu imtiyazlar, bu taleplerde daha ciddi bir artışa sebebiyet vermişti. Bu fermana göre müslümanlar ile gayrimüslimler arasında doğacak her türlü ticari, hukuki ve cezai uyuşmazlıklar, iki millet temsilcilerinin de yer alacağı karma mahkemelerde görülecekti. Daha evvel bahsedildiği üzere, ticari ve cezai davalar zaten karma mahkemelerde görülmekteydi. Bunlara bir de hukuki uyuşmazlıklar da eklenince, şer'îye mahkemelerinin görev alanı daha da daraltılmış oluyordu²⁴⁸.

Islahat Fermanı'nın yaratmış olduğu bu ortam, bazı eyaletlerde sıkıntılar doğurmaya başladı. Bilhassa yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin Paris Konferansı'nda vermiş olduğu taahhütleri yerine getirmediğinden bahisle 1859 yılında vermiş oldukları momerandumla bir baskı kurdular. İngiliz elçi Sir H. Bulwer, hazırlamış olduğu raporda hukuki, ticari ve cezai davalar için ayrı mahkemelerin kurulmasını ve eyalet meclislerinin adli yetkilerinin kaldırılmasını talep ediyordu²⁴⁹. Ayrıca Rusya, Bulgaristan ve Bosna Hersek için daha fazla imtiyaz getirecek bir sistem talebindeydi. Bab-ı Ali ise bu bölgelere Osmanlı memurlarından ve gayrimüslim vekillerinden oluşan bir komisyon gönderileceğini duyurdu. Bu

²⁴⁵ Bu meclis sadrazamın başkanlığında, Meclis-i Vâlâ üyeleri, kabine üyeleri, yüksek rütbeli devlet memurları ve gayrimüslimlerin ruhani liderlerinin katılımıyla toplanmış yüksek bir danışma ve karar organıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 185-189.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 67-74.

²⁴⁶ Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 188.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 72.

²⁴⁷ Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 120-121.

²⁴⁸ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 160.; Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 152.

²⁴⁹ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 113-114.

durum Rusya'nın işine gelirse de Fransa'nın ara buluculuğuyla bu komisyon 1860 yılında Varna'ya hareket etti²⁵⁰. Niş, Varna, Rusçuk, Şumnu, Zıştova, Vidin ve Lom'da incelemelerde bulunan bu komisyon, bilhassa Niş'te çok kötü bir idareyle karşılaşmış ve bazı idareciler cezalandırılmıştı²⁵¹. Tam bu sıralarda Lübnan'da Dürziler ve Maruniler arasında çatışma çıkması üzerine bu komisyon İstanbul'a döndü²⁵². Bu bölgede daha evvel başlanan bir Maruni ve bir Dürzi kaymakam tatbikatı başarılı olmamıştı. Meydana gelen bu çatışmaya Avrupalı devletler de dahil olunca bu meseleye dair bir konferans toplanmış ve bunun sonucunda 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi kabul edilmişti²⁵³. Bu nizamnameyle birlikte Lübnan imtiyazlı bir yapıya kavuşuyor ve sancak idaresi, devletin seçeceği Hristiyan bir mutasarrıfa bırakılıyordu. Ayrıca nizamnamede mahkeme teşkilatına dair düzenlemeler de bulunmaktaydı²⁵⁴ ki bu düzenlemeler gerçekleştirilecek olan vilayet reformlarının öncüsü olacaktı.

Bütün bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti'nde reform yapılması zaruri bir hal almaktaydı. 1861'de Niş Valisi olarak atanan Mithat Paşa burada başarılı bir idare sergiledi²⁵⁵. Mithat Paşa'nın bu tecrübelerinden istifade edilerek 7 Cemaziyelahir 1281'de (7 Kasım 1864) Vilayet Nizamnamesi²⁵⁶ hazırlandı. Bu yeni düzenlemeyle idari sistemde Fransa örnek alınarak köklü değişiklikler meydana getiriliyordu. Ancak bu reformun ülkenin tamamında aynı anda yürürlüğe konulmasından çekinilerek tatbikatın peyderpey icrası kararlaştırıldı. Böylece Niş, Vidin ve Silistre birleştirilerek Tuna Vilayeti kuruldu ve vilayet reformlarının esas

²⁵⁰ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 107-108.; Bu komisyon sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa başkanlığında, Cevdet Paşa, Afif Bey, Fotyadi Bey, Artin Efendi, Gavril Efendi ile Kenen Bey'in başlarında bulunduğu cinayet işlerinde maharetli müstantikler ve katiplerden oluşmuştur. (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, Haz.: Cavit Baysun, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1986, s. 102.); Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 21-22.)

²⁵¹ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, s. 103-105.

²⁵² Engelhardt, *a.g.e.*, s. 112.; Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 22-24.

²⁵³ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 117.; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 195-196.

²⁵⁴ Buna göre Lübnan altı kazaya ayrılp, her kazada cemaatlerce seçilecek 3-6 kişilik bir kaza meclisi teşkil edilecektir. Her nahiyede (köyde) cemaatin kendi sulh hakimi iki yüz kuruşa kadar olan hukuk davaları ile kabahat derecesindeki ceza davalarına bakacaktır. Sancak bidayet mahkemesi statüsünde üç kaza meclisi oluşturulacaktır. Sulh mercilerinin yetkilerini aşan ve tarafların hakimi kabul etmedikleri davalar burada görülecektir. Merkez livada ise her kazanın ikişer üyeyle temsil edileceği on iki kişilik bir temyiz divanı (Meclis-i Kebir-i Adli) bulunacaktır. (Engelhardt, *a.g.e.*, s. 117.; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 52.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 162.)

²⁵⁵ Davison, *a.g.e.*, s. 145.

²⁵⁶ "Tuna Vilâyeti nâmıyla bu kere teşkil olunan dâirenin idâre-i umûmiye ve husûsiyesine ve ta'yîn olunacak me'mûrların suver-i intihâbleriyle vezâif-i dâimesine dair nizâmname dir." (Metin için bkz: *Takvim-i Vekâyi*, No: 773, 7 Cemaziyelahir sene 1281; Düstur-ı Atik, s. 517-536)

temeli burada atıldı²⁵⁷. Daha sonra bu reformlar sırasıyla başka vilayetlerde de tatbik olundu. Tuna Vilayet Nizamnamesi'nce gerçekleştirilen tatbikat, 1867 tarihinde Vilâyat Nizamnâmesi²⁵⁸ unvanıyla ülke geneline teşmil ettirildi²⁵⁹. 29 Şevval 1287 (22 Ocak 1871) tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi'nin kabulüne kadar yürürlükte kalan bu nizamname, 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nin mühim bir değişiklik yapılmamış haliydi²⁶⁰.

Vilayet Nizamnamesi neticesinde nizamiye mahkemeleri dört dereceye ayrılmıştı. Nahiyelerde İhtiyar Meclisleri (sulh meclisleri), konusu kırk kuruşu geçmeyen hafif nitelikteki hukuk-i şahsiye davalarına bakıyordu. Kaza merkezlerinde ise şer'î mahkemede de görev alan hakimin başkanlığında, halk tarafından seçilecek yarısı Müslüman ve yarısı gayrimüslim dört (bu sayı daha evvel altıydı) mümeyyizden (üyeden) oluşacak Meclis-i Deaviler kurulmuştu. Bunlar da İhtiyar Meclislerinin halledemediği meseleler ile yüz kuruşu aşan hukuk ve kazada cereyan eden kabahat ve cünha davalarına, ayrıca ticaret mahkemesi olmayan yerlerde ticaret davalarına bakacaktı. Sancak (liva) merkezlerinde yine şer'î hakimin başkanlığında, halk tarafından seçilecek yarısı Müslüman ve yarısı gayrimüslim dört (bu sayı daha evvel altıydı) mümeyyizden oluşacak Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet bulunmaktaydı. Devletçe atanan ve hukuki meselelerden anlayan bir memur da mecliste yer alıyordu. Burada da beş yüz kuruşa kadar olan davalar kesin, beş yüz kuruşu aşan davalar ise temyiz yolu açık olmak üzere bidayeten görülecekti. Ayrıca bu meclis, Meclis-i Deavilerin istinaf yolu açık olan kararlarının istinaf mercii idi. Cinayet davaları ise burada görüldükten sonra Vilayet Temyiz-i Hukuk ve Cinayet meclisine gönderilecekti. Vilayet merkezlerinde ise sancaklardaki meclisler gibi oluşturulan Vilayet Temyiz-i Hukuk ve Cinayet görev yapacaktı. Ancak bu meclis, şeyhülislamca seçilip padişah iradesiyle atanan müfettiş-i hükkâm-ı şer'

²⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK Yayınları, t.y., s. 154-155.; Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 53-54.; Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 250-251.

²⁵⁸ Metin için bkz.: Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 608-624.; Selda Kaya Kılıç'a göre Düstur'daki bu nizamname, aslında 1864 tarihli nizamnamedir. 1867 yılında yeni bir vilayet nizamnamesi değil, 18 Safer 1284'de (21 Haziran 1867) "Vilayetlerin idare-i mahsusası ve nizamatının suver-i icraiyesi hakkında talimat-ı umumiye" adlı 22 maddelik bir talimat yayınlanmıştır. Tatbikatın ülke geneline teşmili de bu talimatla olmuştur. (Selda Kaya Kılıç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de İl Yönetimi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 1995, s. 77-79.)

²⁵⁹ Ahmed Lütfi, *Mi'rât-ı Adâlet yahûd Tarihçe-i Adliye-i Devlet-i Alîyye*, Matbaa-yı Nişan Berberyan, İstanbul, 1304, s. 179.; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 156.

²⁶⁰ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, s. 62-63.; Çadrcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 252.

başkanlığında toplanacaktı. Bu meclis de kaza ve sancak meclislerinin istinafi kabil olan kararlarını temyizen tetkik edecekti²⁶¹.

11 Zilkade 1284'te (5 Mart 1868) Meclis-i Vâlâ'nın Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet olmak üzere ikiye ayrıldığını daha evvel ifade etmiştik. 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâme-i Esasisi²⁶² ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, nizamiye mahkemelerinin en yüksek yargı yeri olarak teşkil edildi. Bununla birlikte Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, kanunla kurulmuş diğer mahkemelerde görülen davalardan istinafi lazım gelen davalara da bakacaktı. Bu mahkeme çalışmamızın esas konusunu teşkil ettiği için konunun diğer bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde incelenecektir. Şimdilik sadece bu mahkemenin, nizamiye mahkemelerini alakadar eden hususlarına değinilecektir.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâme-i Esasisi'ne göre bu mahkemenin yargı yetkisi; şer'îye, cemaat ve ticaret mahkemelerinin görev alanı dışında kalan hukuki ve cezai ihtilaflarla sınırlandırılmıştı. Nizamnamenin dördüncü maddesine göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye hukuk ve ceza dairesi olmak üzere iki daireye ayrılıyordu. Önemli davalar ise heyet-i meclisin (meclis-i umumi-genel kurul) toplanmasıyla görülecekti.

Nizamnâme-i Esasi'den kısa bir zaman sonra 27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli bir irade²⁶³ ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi²⁶⁴ tanzim edildi. Bu nizamnameye göre nizamiye mahkemeleri dört dereceye taksim olunmuştu. Birincisi kazalarda bulunan Deavi Meclisleri; ikincisi livalarda bulunan Temyiz-i Hukuk Meclisleri; üçüncüsü vilayetlerde bulunan Divan-ı Temyizler; dördüncüsü de İstanbul'da bulunan ve nizamiye mahkemelerinin en yüksek yargı yeri olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye idi. Buna göre Deavi Meclisleri, davalara bidayet (ilk derece) mahkemesi sıfatıyla bakacaktı. Temyiz-i Hukuk Meclisleri, Deavi Meclisleri'nin baktıkları davaları dilekçe üzerine istinafen inceleyecek ve ayrıca kendi yetki alanına giren davalara bidayeten bakacaktı. Yine bu nizamnameye göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere iki

²⁶¹ Lütfi, *Mi'rât-ı Adâlet yahûd Tarîhçe-i Adliye-i Devlet-i Alîyye*, s. 178-207.; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 281.

²⁶² Düstur, I. Tertip, C. I, s. 325-327.

²⁶³ COA, İ.MMS., 36-1505.

²⁶⁴ Düstur'a göre bu nizamname 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) tarihlidir. Nizamname için bkz.: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 328-342.; *Ceride-i Mehakim*, No:3, 8 Rebiülevvel 1290 ve No:4, 15 Rebiülevvel 1290.

mahkemeden oluşuyordu. Mahkeme-i Temyiz hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış olup, nizamiye mahkemelerinde verilen hukuk ve ceza davalarını tetkik edip gerektiğinde bozabilecektir. Buradaki Mahkeme-i Nizamiye ise Mahkeme-i Temyiz’de bozulup da kendisine havale olunan, istinaf yolu olmayan mahkemelerde görülüp doğrudan istinaf edilen ve önemi dolayısıyla bidayeten görülmesi gereken davaları tetkik edecekti.

1.2.3.2.2.2. İstanbul’da Oluşturulan Adli Teşkilat

İstanbul’un, Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar imtiyazlı bir şehir olduğu söylenebilir²⁶⁵. Devletin merkezi idaresinin hakim olduğu bir vilayet olması sebebiyle de, burada mahalli bir idari teşkilat geleneği yerleşmemiştir²⁶⁶. Dolayısıyla 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi İstanbul’da cari değildi. Fakat daha evvel bahsettiğimiz üzere, Zaptiye Müşirliği’ne bağlı olan Divân-ı Zabtiye ve Meclis-i Tahkik adli görevler ifa etmekteydi.

21 Rebiülevvel 1285 (12 Temmuz 1868) tarihinde kabul edilen irade neticesinde İstanbul Vilayeti kurulmuş ve İstanbul Vilayeti’nin İdare-i Umumiyesine Dair Nizamnâme Lahiyası ile kazalarda birer Deavi Meclisi, livalarda ise Meclis-i Temyiz’lerin oluşturulması öngörülmüştü²⁶⁷. Ayrıca Divân-ı Temyiz namıyla oluşacak olan bir meclis, her iki mahkemeden sadır olacak davaları istinafen ve yine kendi yetkisinde olan davaları re’sen görecekti.

21 Zilkade 1286 (22 Şubat 1870) tarihinde ise Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme²⁶⁸’nin kabulüyle bir Divan-ı Temyiz ile Dersaadet, Beyoğlu, Üsküdar ve Çekmece mutasarrıflıklarında birer Meclis-i Temyiz; kaymakamlıklarda ise Deavi Meclisleri teşkil edilmişti. Bu nizamname ile İstanbul’da oluşturulan bu mahkemelerin

²⁶⁵ Bu imtiyazlara, İstanbul’a girmenin ve yerleşmenin yasak olması, İstanbul ahalisinin kimi vergilerden ve askerlik vazifesinden muaf tutulması gibi hususlar örnek gösterilebilir. (Halil İnalçık, “İstanbul (Türk Devri)”, *DİA*, C. 23, 2001, s. 234.; Reşad Ekrem Koçu, “Eski İstanbul’da Bekar Uşakları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sa. 3, Nisan 1972, s. 13-18.; Ekrem Buğra Ekinci, “Yüzünde meymenet olmayan İstanbul’a adım bile atamazdı”, *Türkiye Gazetesi*, 29.10.2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/391591.aspx> (Çevrimiçi:18.12.2018)

²⁶⁶ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 185.

²⁶⁷ COA, İ.MMS, 36-1479.; Bu belgede yer alan İstanbul Vilayeti’nin İdare-i Umumiyesine Dair Nizamnâme Lahiyası’nın latinize edilmiş hali için bkz.: Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, Ek-IV.

²⁶⁸ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 688-706.

teşkilatları ve muhakeme usulleri geniş bir şekilde düzenlenmişti. Buna göre Divân-ı Temyiz; bir başkan ve müslim ve gayrimüslim altı üye ve iki mümeyyizden ibaret olup, maiyetinde bir başkâtip ve bir ikinci kâtip ile iki müstantık ve bir kalem bulunacaktı. Deavi Meclisi, bir başkan ve müslim ve gayrimüslim dört üye ve lüzumu kadar kâtipten oluşuyordu. Temyiz Meclisleri ise bir başkan ve müslim ve gayrimüslim altışar üye ile müteaddid mümeyyizlerden oluşup, maiyetlerinde bir başkâtip ve bir ikinci kâtip ile lüzumu kadar müstantık ve ketebe bulunacaktı.

İstanbul için bahsini ettiğimiz düzenlemelerle getirilen adli teşkilat, esasen 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi ile getirilen taşra adli teşkilatıyla, kısmi değişiklikler bir tarafa bırakılırsa, benzerlik göstermekteydi. Ancak yine bu düzenlemelerden kısa bir süre sonra 21 Ramazan 1288'de (4 Aralık 1871) Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme²⁶⁹, birçok yenilikle yürürlüğe girdi. Bu nizamnameyle getirilen adli teşkilata değinmeden evvel ilginç bir husustan bahsetmek gerekir. Yine Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ismiyle Ceride-i Mehakim'de neşredilmiş; ancak Düstur'da neşredilen metinden bir hayli farklı düzenlemeler içeren bir nizamnameye tesadüf ettik²⁷⁰. İşin tuhaf tarafı, Düstur'daki metnin aynısı olan nizamname de iki hafta sonra yine Ceride-i Mehakim'de aynı isimle neşredilmişti²⁷¹. Burada neşredilen metinlerin tarihsiz verilmesi işimizi bir nebze zorlaştırmıştır. Burada izahı gereken husus, bu metinlerden hangisinin tatbik edilmiş olduğudur. Adli teşkilatla alakalı diğer belgeler, mevzuat hükümleri ve devlet Salnameleri değerlendirildiğinde, Düstur'da neşredilen metnin tatbik edilmiş olduğu görülüyor. Meseleyi açıklığa kavuşturacak resmi bir belgeye rastlanılmamışsa da, evvela Ceride-i Mehakim'de neşredilen farklı metnin hazırlandığını; fakat tatbik edilmesine fırsat olmadan bu düzenlemenin rafa kaldırılıp asıl bilinen metnin, bu metin yerine kabul edilip yürürlüğe girdiğini düşünüyoruz. Böylelikle lex posterior (sonraki kanun) kaidesi gereği, evvelki düzenlemenin sonraki düzenlemeyle çatışan hükümleri zımnen ilga olmuştur. İki metnin aynı ismi taşıması ve hükümlerinin büyük ölçüde benzer olması söz

²⁶⁹ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 357-361. Aynı nizamnameye 21 Rebiülevvel 1289 (29 Mayıs 1872) tarihli zeyl: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 361-363.

²⁷⁰ Bkz.: *Ceride-i Mehakim*, No:5, 22 Rebiülevvel 1290, s. 39-40 ve *Ceride-i Mehakim*, No:6, 29 Rebiülevvel 1290, s. 41.

²⁷¹ Bkz.: *Ceride-i Mehakim*, No:8, 14 Rebiülahir 1290.

konusuysa da, birbirinden farklı olan hükümlerin ehemmiyeti dolayısıyla bu metinlerin birbirinden farklı metinler olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Asıl tatbik edilen metin olarak değerlendirdiğimiz 21 Ramazan 1288 (4 Aralık 1871) tarihli Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme'sinin getirmiş olduğu adli teşkilata aşağıda değinilecektir. Şimdi Ceride-i Mehakim'de yer alan metnin, bu metinden farklı olan hükümlerine değinmek gerekir. Bu metin dört bab şeklinde düzenlenmiş 26 maddeden ibarettir. Metnin birinci babı “Mehakim-i İbtidaiye Beyanındadır”, ikinci babı “İstinaf Mahkemesi”, üçüncü babı “Temyiz Mahkemesi” ve dördüncü babı ise “Deavi Meclisleri” başlığını taşımaktadır. Birinci baba göre İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar merkezlerinde hukuk ve ceza dairelerine ayrılan birer bidayet mahkemesi teşkil edilmiştir. Bu daireler bir başkan ile iki üyeden ibaret olup maiyetlerinde ikişer mümeyyiz ve lüzumu kadar zabıt katibi bulunacaktı. Yine ceza dairelerinde hükümet namına, suçlular aleyhinde dava açmak üzere müddeiumumi namıyla bir memur bulunacaktı. İkinci baba göre tesis edilen istinaf mahkemesi de hukuk ve ceza olmak üzere iki daireden oluşmaktaydı. Hukuk dairesi bir başkan, dört üye ve üç mümeyyizden ibaret olup, maiyetlerinde lüzumu kadar zabıt katibi ve hademe bulunacaktı. Ceza dairesi ise cinayet ve cünha divanı olmak üzere iki kısımdır. Cinayet divanı bir başkan, dört üye ve bir müddeiumumiden ibaret olup maiyetinde lüzumu kadar mümeyyiz, müstantik ve zabıt katibi bulunur. Cünha divanı da bir reis-i sani (ikinci başkan), dört üye ve bir müddeiumumi ile lüzumu kadar mümeyyiz, müstantik ve zabıt katibinden ibaretti. Asıl nizamnamede olduğu gibi buradaki istinaf mahkemesinin hukuk kısmı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de, ceza kısmı ise Bab-ı Zabtiye'de tesis edilmemiştir. Hem hukuk hem de ceza kısmının Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bulunması tasavvur edilmiştir. Üçüncü babda düzenlenen Mahkeme-i Temyiz'e ilişkin de oldukça farklı hükümler mevcuttur. Bu düzenlemenin 21. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz, Nizamname-i Dahili'nin birinci ve üçüncü fasıllarında düzenlenen hükümlere göre idare edilecektir. Böylelikle bu düzenleme de asıl düzenleme gibi Mahkeme-i Temyiz'deki Mahkeme-i Nizamiye'yi kaldırmaktadır. Yine bu düzenlemenin 22. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'in cinayet dairesinde bir başmüddeiumumi bulunacaktır. Ayrıca mahkeme-i temyiz kalemine ilişkin oldukça mühim bir düzenleme öngören 23. maddeye de çalışmanın ilerleyen kısımlarında değinilecektir. Bu düzenlemenin dördüncü babına göre

Dersaadet kaymakamlık merkezlerinde birer deavi mahkemesi bulunacaktır. Asıl nizamnamede bu deavi meclisleri, mevki bidayet mahkemesi ismiyle düzenlenmişti. Bu deavi mahkemeleri de bir başkan ve iki üyeden ibaretti. 24. maddeye göre bu deavi meclislerinin vazifesi “kazâ de‘âvi meclislerinin mevâd-ı cezaiyede olan vazifelerinin aynıdır.” Buradan deavi meclislerinin hukuk davalarında yetkili olmadığı manası anlaşılıyor. Bu düzenlemenin 26. maddesine göre “Dersa‘âdet mehâkim-i nizamiyesi hakkında bundan evvel neşrolunmuş olan nizâmnâmenin işbu nizâmnâmeye muhâlif ahkâmı münfesi” olacaktı. Burada daha evvel neşredildiği ifade edilen metin asıl metin olarak tatbik edilmiş olan 21 Ramazan 1288 (4 Aralık 1871) tarihli Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme değildir. Zira 20. madde “Mehâkim-i ibtidâiye ve istinâfiye ceza dairelerinin müzâkerât ve muhâkemâtı ve mesâlihinin sûret-i cereyânı Dersa‘âdet Mehâkim-i Nizâmiyesi Nizâmnâmesi’nin dördüncü faslıyla Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmnâmesi’nin üçüncü faslında muharrer olan usûl ve kavâ‘ide tevfiğ olunur.” şeklinde düzenlenmişti. Buradan da anlaşılıyor ki bahsi edilen nizamname, Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme’dir.

Asıl tatbik edilen metin olan 21 Ramazan 1288 (4 Aralık 1871) tarihli Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme, yukarıda bahsettiğimiz nizamname gibi Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme’nin nizamiye mahkemelerine dair ikinci bâbının nizamiye mahkemelerinin teşkiline dair birinci faslı, Divân-ı Temyiz’in vazifelerine dair ikinci faslı ve Deavi Meclislerine dair üçüncü faslı ilga etmiştir. Fakat bu bâbın muhakeme usullerine dair dördüncü faslına dokunulmamıştır²⁷².

İstanbul’da kabul edilen yeni adli nizama göre mahkemeler bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç derecedir. Merkeze bağlı kaymakamlık merkezlerindeki bidayet mahkemeleri Mevki Bidayet Mahkemesi, merkeze bağlı mutasarrıflıklardaki bidayet mahkemeleri ise Merkez Bidayet Mahkemesi şeklinde isimlendirilmiştir.

Bu nizamnâmeye göre iki adet istinaf mercii kurulmuştur. Bunlardan bir tanesi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde bulunacak ve İstanbul ile ona bağlı

²⁷² Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 696.

yerlerde bulunan Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemelerinin bakmış olduğu hukuk davalarını dilekçe üzerine istinafen görecek olan Mahkeme-i İstinâf'tır. Mahkeme-i İstinâf; bir başkan dört üye, beş mümeyyiz ve lüzumu kadar ketebe ve hademedden müteşekkildi. Burada, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâmesi'ndeki muhakeme usulü cari olacaktı. İkinci istinaf mercii ise, Zabtiye Müşirliği'ne bağlı ve ceza davalarında yetkili olacak Ceza Mahkeme-i İstinâfı idi. Bu mahkeme de Cünha ve Cinayet Divanı şeklinde ikiye ayrılmıştı. Cinayet Divanı, İstanbul ve ona bağlı yerlerde meydana gelen bütün cinayet davalarını bidayeten görecekti. Bu divan bir başkan, dört üye ve maiyetlerinde lüzumu kadar mümeyyiz, müstantik ve zabıt katiplerinden oluşurdu. Cünha Divanı ise İstanbul ile ona bağlı yerlerde bulunan Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemelerinin bakmış olduğu kabahat ve cünha davalarından, kabil-i istinaf olanlarını dilekçe üzerine istinafen görecekti. Cünha Divanı da bir reis-i sani, dört üye ve lüzumu kadar mümeyyiz, müstantik ve zabıt katiplerinden oluşuyordu. Gerek Ceza Mahkeme-i İstinâfı'nda gerekse de Cünha Divanı'nda Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabita ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme'de yer alan muhakeme usulleri cari olacaktı.

Nizamnâmenin 23. maddesine göre yukarıda bahsi geçen mahkemelerin temyiz mercii Divan-ı Ahkâm-ı Adliye idi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de ceza ve hukuk dairesi olmak üzere iki daireden oluşuyordu. Böylelikle bu nizamname, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bulunan Mehâkim-i Nizamiye'yi kaldırmıştı.

1.2.3.2.2.3. Nizamiye Mahkemeleri'nin Tüm Ülkeye Teşmili

Dersaadet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme, Osmanlı Devleti adli teşkilatında birlik sağlanmasının mühim bir basamağını oluşturmuştu. İstanbul'da oluşturulan adli teşkilatın taşraya da teşmil edilmesi, selh-i Şevval 1288 (11 Ocak 1872) tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâme²⁷³ ile olmuştur²⁷⁴. Fakat bu nizamnâmeden evvel Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâme namıyla iki nizamnâme daha mevcuttur. Bunlardan ilki 13 Muharrem 1286²⁷⁵ (25 Nisan 1869) tarihli iken, ikincisi ise 11

²⁷³ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 352-356.

²⁷⁴ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 189.

²⁷⁵ COA, İ.MMS, 37-1519.

Cemaziyelevvel 1287²⁷⁶ (9 Ağustos 1870) tarihlidir. Bu nizamnâmeler, az sayıda farklılıklar bir yana bırakılırsa, birbirine benzemektedir²⁷⁷.

11 Ocak 1872 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Hakkında Nizamnâme'ye göre, Osmanlı Devleti'nde nizamiye mahkemeleri bidayet ve istinaf olmak üzere iki dereceye ayrılıyordu. Kaymakamlık merkezi olan kazalarda oluşturulacak Deavi Meclisleri bidayeten, liva merkezlerinde bulunacak Liva Temyiz Meclisleri hem bidayeten hem de istinafen ve Vilayet Divan-ı Temyizleri sadece istinafen yargılama yapacaktı. Köylerdeki İhtiyar Meclisleri de sulhen görebilecekleri davalara bakacaklardı. Fakat duruşmalı ve hasımlı davalar ile kabahat, cünha ve cinayet davalarına müdahale etme yetkileri bulunmuyordu. Yine vilayet, liva ve kaza merkezlerindeki ticaret davalarına Mahkeme-i Ticaret bakacaktı.

Kaza Deavi Meclisleri'nin istinaf yolu açık olan kararlarına karşı, davanın tarafları Liva Temyiz Meclislerine veya Vilayet Divan-ı Temyizlerine müracaat etmekte muhayyerlerdi. Ceza Kanunnamesi'nin 5. maddesinde yer alan kabahatlere ilişkin kararları kesindi. Bu kanunnamenin dördüncü maddesine yer alan cünha davalarına ilişkin kararları ise istinaf edilebilirdi. Cinayet davalarında ise ilk tahkikat burada gerçekleştirdikten sonra dava Liva Temyiz Meclisi'ne gönderilecekti. Yine ticaret mahkemesinin bulunmadığı yerlerde, ticaret kanuna ilişkin ticari davalar burada görülebilecekti.

Liva Temyiz Meclisleri, Kaza Deavi Meclisleri'nin istinaf yolu açık olan hukuk ve ceza davalarını istinafen görecekti. Liva merkezi olan kazalarda Deavi Meclisleri olmadığı için, bunların yetkisine giren davalara da bidayeten bakılacaktı. Bu mahkemelerin istinaf yolu açık olan hukuk ve ceza davalarını, Vilayet Divan-ı Temyizleri istinafen görecektir. Cinayete dair davalarda ise hükmü verip davayı yine Vilayet Divan-ı Temyizleri'ne gönderecekti.

Vilayet Divan-ı Temyizleri, Liva Temyiz Meclisleri'nin istinaf yolu açık olan hukuk ve ceza davalarına, müracaat üzerine istinafen bakacaktı. Sancaktaki cinayet davaları ile mühim görülen cinayet davaları da burada görülecekti. Liva Temyiz Meclisleri'nin cinayete dair verdikleri hükümleri de tetkik edip, yerinde görülenleri

²⁷⁶ COA, A.}DVN.MKL., 8-24.

²⁷⁷ Bu nizamnamelerin karşılaştırılması için bkz.: Bingöl, Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876), s. 209-211.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye göndereceklerdi. Hükümde eksiklik ve hata bulunması halinde ise gerekçesini ve görüşünü de belirterek davayı Liva Temyiz Meclisleri'ne iade edeceklerdi.

Bahsini ettiğimiz bu davaların temyiz mercii ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'dir. Yine bu nizamnamenin 18. maddesine göre; hukuk davalarına mahsus bir muhakeme kanunu çıkarılıncaya kadar, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Kanunnâmesi'nin bu nizamnâmeyle aykırı olmayan hükümleri tatbik edilecekti.

1.2.3.2.2.4. Meşrutiyet ve Sonrası Nizamiye Mahkemeleri

Osmanlı Devleti adliye teşkilatında kısa aralıklarla gerçekleştirilen reformlara rağmen istenen neticeler elde edilememişti. Nizamiye Mahkemeleri'nin peyderpey teşkilatlanması devam ederken, bir taraftan da şer'î mahkemeleri mevcudiyetini muhafaza ediyordu. Osmanlı adli teşkilatındaki bu ikiliği ortadan kaldırma fikri henüz hakim olmadığı gibi, her iki mahkeme arasındaki yetki meselesi de belirsizliğini sürdürüyordu²⁷⁸.

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 81 ila 91. maddeleri, mehakime ilişkin hükümlere ayrılmıştı. 85. maddeye göre her dava ait olduğu mahkemede görülecekti. Yine bu maddeye göre hükümet ile şahıslar arasında ortaya çıkan hukuki ihtilaflara umumi mahkemeler bakacaktı. 87. maddede ise şer'î davaların şer'î mahkemelerinde, nizamî davaların da nizamiye mahkemelerinde görüleceği ifade edilmişti.

Mahkeme teşkilatına dair en mühim değişikliklerden biri 27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati²⁷⁹ ile gerçekleştirilmiştir. 1872 tarihli Mehâkim-i Nizâmiye Hakkında Nizamnâme'yi de ilga eden bu kanun, Fransa adli teşkilatı esas alınarak hazırlanmıştı²⁸⁰. Bu kanuna göre tanzim edilen adli teşkilat, gerek ikinci meşrutiyetten sonra gerekse de Cumhuriyet devriyle birlikte birçok değişikliğe

²⁷⁸ Davison, **a.g.e.**, s. 256.; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 18. Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 222-223.

²⁷⁹ Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 235-250.

²⁸⁰ Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", s. 216.

uğramışsa da, bu kanunun nazari olarak yürürlüğü –tatbik edilebilecek hükümlerinin kalmamasına rağmen- devam etmektedir²⁸¹.

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile teşkil edilen adli teşkilata değinmeden evvel, nizamiye mahkemelerinin sonraki tarihi seyrine kısaca temas etmemizde fayda var. 17 Cemaziyelevvel 1331 (24 Nisan 1913) tarihinde Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat²⁸² ile kaza, nahiye merkezleri ve köylerde sulh hakimi adıyla seyyar hakimlikler kuruldu. 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihinde ise Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun²⁸³ ile şer'iyeye mahkemeleri ve istinaf mahkemeleri kaldırıldı. Böylelikle adli teşkilatta yıllarca mevcut bulunan ikilik son bulmuş ve nizamiye mahkemeleri de farklı isimlerle²⁸⁴ devletin genel mahkemeleri olarak görev yapmaya devam etmiştir²⁸⁵.

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile nizamiye mahkemeleri hukuk ve ceza mahkemeleri olmak üzere iki kısma, bidayet ve istinaf olmak üzere de iki dereceye ayrılıyordu. Bu mahkemelerin üstünde de Dersaadet'te bir Mahkeme-i Temyiz bulunmaktaydı. Yine cünha ve kabahate ilişkin ceza davaları ile kabil-i istinaf olan hukuk davaları bidayeten ve istinafen görülebilirken, cinayet davalarına ilişkin hükümler kabil-i istinaf olmayıp sadece temyizen görülecekti. Ayrıca köylerde ve nahiyelerde sulh meclisleri de bazı hukuk ve kabahat davalarını bakabiliyordu.

1.2.3.2.2.4.1. Sulh Mercileri

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'ne göre sulh mercileri köylerde ihtiyar meclisleri, nahiyelerde ise nahiye meclisleridir. Köylerdeki ihtiyar

²⁸¹ Belgesay, "Tanzimat ve Adliye Teşkilatı", 218.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 235.; 1 Haziran 2005 tarihi itibarıyla Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiş olsa da, 1879 tarihli kanun açıkça ilga edilmemiştir. Fakat lex posterior (sonrak kanun) kaidesi gereği, eski kanunun yeni kanunla çatışan hükümleri ilga olmuş sayılır.

²⁸² Düstur, II. Tertip, C. 5, s. 322-348.

²⁸³ Düstur, III. Tertip, C. 5, s. 403-404.; R.G., 26.04.1924, Sa. 69, s. 5.

²⁸⁴ Bu kanunla birlikte şer'iyeye mahkemelerinin varlığına son verildiği için artık "nizamiye mahkemeleri" tabirinin kullanılmasına da gerek kalmamıştır. (Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 235.)

²⁸⁵ Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun'un ilk haline göre genel mahkemeler sulh, asliye ve cinayet mahkemeleridir. Bu mahkemelerin üzerinde de Mahkeme-i Temyiz bulunur. 1926 yılında cinayet mahkemeleri kaldırılmış ve asliye mahkemelerine sulh mahkemelerinin görev alanı dışında kalan bütün hukuki, cezai ve ticari davalara bakma yetkiyeti verilmiştir.

meclisleri, tarafların rızalarıyla kendilerine müracaat ettikleri hukuk davalarını sulhen çözebilecektir. Bunun haricinde bu meclislerin hüküm verme yetkisi yoktur. Nahiye meclisleri ise yüz elli kuruşu geçmeyen hukuk davalarını ve altı beşliğe kadar para cezası gerektiren kabahat suçlarını istinaf yolu kapalı bir şekilde hükme bağlamaya yetkiliydi. Altı beşlikten fazla para cezası veya kabahatlere ilişkin hapis cezalarını içeren kararları ise kaza bidayet mahkemelerinde istinaf olunabilirdi.

Sulh mercilerinin ilam verme yetkisi yoktu. Kararlarını mahsus defterlerine kaydeder ve ilgililere kararın tasdikli bir suretini verirlerdi.

1.2.3.2.2.4.2. Bidayet Mahkemeleri

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile her kazada (liva ve vilayet merkezi olan kazalar da dahil) bir bidayet mahkemesi kurulacaktı. Yine Adliye Nezâreti'nin uygun göreceği yerlerde bir de ticaret mahkemesi bulunacaktı. Ticaret mahkemesi bulunmayan kazalarda ise ticaret davaları kaza mahkemelerince görülecekti.

Kaza bidayet mahkemelerinde hukuk ve ceza davalarına tek bir dairede bakılırdı. Ama kazanın yoğunluğuna göre birden fazla hukuk ve ceza daireleri kurulabilirdi. Daireler bir başkan ile iki üyeden oluşurdu. Birden fazla daire bulunması halinde bu dairelerden biri reis-i evvel ve iki üye ile, diğer daireler ise reis-i sani ve iki üye ile toplanırdı. Kaza bidayet mahkemeleri, kazaya bağlı nahiye ve köylerde beş bin kuruş ve senelik beş yüz kuruş irat miktarına varan davaları kesin; bu miktarları aşan davaları ise kabil-i istinaf olmak üzere çözerdi. Yine bu mahkemeler, görev sahası içerisinde bulunan kabahat ve cünha davalarına bidayeten bakardı. Cinayet davalarında ise ilk tahkikatı tamamlayıp davayı livaya merkezindeki bidayet mahkemesine havale ederdi. Kaza bidayet mahkemelerinin 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'nin 5. maddesinde kabahat niteliğinde olan suçlara ilişkin vermiş olduğu kararlar kesindi; ancak kanunnamenin 4. maddesi uyarınca cünha niteliğinde bulunan suçlara ilişkin kararlarına karşı istinaf yolu açıktı. Ayrıca kaza bidayet mahkemelerinin, nahiye meclisi kararlarına karşı istinaf vazifesi gördüğünü de daha evvel ifade etmiştik.

Liva merkezi olan her kazanın bidayet mahkemesi, kaza hudutları dahilinde meydana gelen davaları bidayeten, sancağa merbut diğer kaza bidayet

mahkemelerinin vermiş olduğu kabil-i istinaf olan kararları ise istinafen çözerdi. Yine cinayet davalarına, ceza usul kanununa göre bakardı. Vilayet merkezi olan livalardaki cinayet davalarının ilk tahkikatı da burada yapılır ve bunların muhakemesi vilayet istinaf mahkemelerinde gerçekleştirilirdi²⁸⁶. Liva merkezinde meydana gelen davalar kazalardakine nispetle daha fazla olduğu için liva bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza dairelerine taksim edilmişti²⁸⁷. Her dairede bir başkan ile iki üyeden başka, iki tane de aza mülazımı bulunurdu. Mülazımlar, cinayet davalarında tahkikatı ve sorgulama vazifesini ifa eden azaya yardım eder ve mahkeme reisinin vermiş olduğu diğer vazifeleri icra ederdi. Taraflar, dava konusu on bin kuruş veya senelik bin kuruş irat miktarına varan veyahut kıymeti tayin ve takdir olunmuş bir şey üzerine kaza bidayet mahkemelerinin vermiş olduğu kararlara karşı istinaf müracaatlarını liva bidayet mahkemelerine veya vilayet istinaf mahkemelerine yapmakta muhayyerdi.

Vilayet merkezleri de bir yargı çevresi oluşturduğu için burada da bir bidayet mahkemesi mevcuttu. Vilayet bidayet mahkemeleri de, liva bidayet mahkemeleri gibi hukuk ve ceza dairelerine ayrılırdı²⁸⁸.

1.2.3.2.2.4.3. İstinaf Mahkemeleri

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'ne göre her merkez vilayette bir istinaf mahkemesi bulunacaktı. Lüzumu halinde bu mahkeme hukuk ve ceza dairelerine ayrılabilirdi. İstinaf mahkemeleri, vilayete bağlı liva bidayet mahkemelerinin kabil-i istinaf olan hukuk ve ticaret davaları ile cünha davalarını istinafen tetkik ediyordu. Ayrıca kaza bidayet mahkemelerinin vermiş olduğu hukuk davalarını da, müracaat olması halinde istinafen görürdü. Vilayet merkezi olan livada meydana gelen cinayet davalarını bidayeten görme vazifesi de istinaf mahkemelerine aitti. Vilayet merkezi livalarda ve merkez livaya bağlı kazalarda meydana gelen cinayet davalarının ilk tahkikatları kaza ve liva bidayet mahkemelerinde yapıldıktan sonra bu davaların muhakemesi de vilayet istinaf mahkemelerinde yapılırdı.

İstinaf mahkemesi, bir başkan ile dört üyeden oluşuyordu. Mahkemenin iki daireye ayrılması halinde her dairede ikisi muvazzaf ve ikisi de fahri olmak üzere

²⁸⁶ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 208-209.

²⁸⁷ M. Şevki, *a.g.e.*, s. 102.

²⁸⁸ A.e., s. 102-103.

dört üye bulunurdu. Fahri üyeler muvazzaf üyenin yerine geçememekle birlikte, memuriyet rütbeleri ve imtiyazları eşitti. Yine istinaf mahkemesinde, bir veya iki tane aza mülazımı ile lüzumu kadar katip ve icra mübaşiri de bulunurdu.

1.2.3.2.2.4.4. Temyiz Mahkemesi

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile getirilin en mühim yeniliklerden biri de Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kaldırılması ve yerine Mahkeme-i Temyiz'in oluşturulmasıdır. Hukuk ve ceza dairelerine ayrılan bu mahkeme, nizamiye mahkemelerinin temyiz merciidir. Bu mahkeme, çalışmamızın esasına dahil olduğu için, çalışmanın diğer bölümlerinde tafsilatlı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.3.3. Şer'îye Mahkemeleri

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde tek genel mahkemenin şer'îye mahkemeleri olduğunu daha evvel izah etmiştik. Fakat bu dönemde yeni mahkemelerin kurulmasıyla birlikte şer'îye mahkemelerinin görev alanı peyderpey daraltılmış²⁸⁹ ve nihayet ikinci meşrutiyetin ilanında sonra genel mahkeme sıfatları son bulmuştu²⁹⁰.

1838 tarihinde sadaret makamı lağvedilerek Başvekâlet makamı ihdas edilmiş ve sadrazam huzurunda cereyan eden Huzur Mürafaaları'nın da Meşihat'te şeyhülislam huzurunda görülmesine karar verilmişti²⁹¹. Yine bu tarihlerde kazaskerler ve bütün şer'îye mahkemeleri şeyhülişlama bağlanmıştı²⁹².

16 Safer 1276 (14 Eylül 1859) tarihli Bilumum Mehâkim-i Şer'îye Hakkında Müceddeden Kaleme Alınan Nizâmnâme²⁹³,yle evkâf, kassam ve kazasker mahkemeleri ile İstanbul mahkemelerinin görev ve yetkileri belirlenmiş ve bu görev ve yetkiler kısmen sınırlandırılmıştı. Daha sonra bu nizamnamenin hükümlerini

²⁸⁹ Kadıların asayişe ilişkin yetkileri, bu vazifede onlara yardımcı olan yeniçeri zabitlerinin kaldırılmasıyla birlikte son bulmuştur. Yine İhtisab Nezareti'nin kurulması beledi vazifelerini, Evkaf Nezareti'nin kurulması da vakıfları teftiş ve nezaret vazifelerini nihayete erdirmiştir. (İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 4. bs., Cedit Neşriyat, Ankara, 2012, s. 268.)

²⁹⁰ Ekinci'ye göre bu gelişmelerle birlikte şer'îye mahkemeleri, Müslüman halk için Avrupa'daki kilise mahkemeleri konumuna düşmüştür. (Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 237.)

²⁹¹ Sâbit Efendi, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati Şerhi*, Medrese-i Hukuk 194 Numaralı Nüsha, t.y., s. 161-162.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 216.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 169.

²⁹² Cin, Akgündüz, a.g.e., s. 279.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 239.

²⁹³ Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 301-314.

kısmen genişleten ve değiştiren 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873) tarihli Hükükâm-ı Şer'ıye Nizâm-nâmesi²⁹⁴ kabul edilmişti. Bu arada huzur mürafaalarının Meşihat'e nakli sebebiyle burada bir iş yoğunluğu meydana gelmiş ve 1861 tarihinde geçici olmak üzere Meclis-i Tedkikât-ı Şer'ıye kurulmuştu. Bu meclis, ilk başlarda huzur mürafaalarında görülecek olan davaların tetkikini yapmakta, lüzumu halinde tarafları dinlemekte ve bir rapor tanzim ederek kesin hükümü vermek üzere şeyhüliislamın katılacağı divan-ı devaiye arz etmekteydi²⁹⁵. 21 Muharrem 1290'da (21 Mart 1873) Meclis-i Tedkikât-ı Şer'ıye'nin Vezâifini Hâvî Talimât²⁹⁶ ile bu müesseseye şer'ıye mahkemelerinde görülen davaları temyizden inceleme vazifesi verildi. Akabinde 13 Muharrem 1292 (18 Şubat 1875) Fetvâhâne Nizâm-nâmesi²⁹⁷ ile Fetvâhâne'ye de temyiz vazifesi verildi. Böylelikle Fetvâhâne şer'ıye mahkemelerinde verilen kararların temyiz incelemesini yapacak ve burada halledilemeyen davalar Meclis-i Tedkikât-ı Şer'ıye'ye havale edilecekti.

Şer'ıye mahkemelerinin teşkilat, görev ve yetkilerine dair hazırlanan mühim bir düzenleme de 19 Cemaziyelûlâ 1331 (26 Nisan 1913) tarihli Hükükâm-ı Şer' ve Memûrîn-i Şer'ıye Hakkında Kanun-ı Muvakkat'tır²⁹⁸. Aynı tarihlerde İttihad ve Terakki Fırkası'nın hükümeti ele geçirmesi sebebiyle laik hukuk sistemine geçilmesi yönünde reform hareketleri hızlanacaktı²⁹⁹. Bu cihette bir takım değişiklerden sonra 18 Cemaziyelûlâ 1335 (12 Mart 1917) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer'ıye ile Merbûtâtının Adliye Nezâretine Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun³⁰⁰ ile bütün şer'ıye mahkemeleri ve ona bağlı müesseseler Adliye Nezareti'ne bağlandı. Kanunun birinci maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de ayrıca bir Şer'ıye Dairesi oluşturuldu. Ancak oluşan yoğun tepkiler üzerine 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer'ıye'nin Makam-ı Meşihâte İade-i İrtibatı Hakkında Kararname³⁰¹ ile bu değişikliklerden geri adım atıldı. Ancak bu kararnamenin Ankara Hükümeti tarafından tanınmadıęını³⁰² ve 20 Ramazan 1338 (7 Haziran 1920) tarihli Sivas'ta

²⁹⁴ Düstur, I. Tertip, C. II, s. 721-725.

²⁹⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 270.

²⁹⁶ Düstur, I. Tertip, C. IV, s. 73-75.

²⁹⁷ Düstur, I. Tertip, C. IV, s. 76-77.

²⁹⁸ Düstur, II. Tertip, C. V, s. 352-361.

²⁹⁹ Bu hususlara dair bkz.: Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 286-294.

³⁰⁰ Düstur, II. Tertip, C. IX, s. 270-271.; *Ceride-i Adliye*, No:106, Mart 1333, s. 449-450.

³⁰¹ Düstur, II. Tertip, C. XII, s. 69-70.; *Takvim-i Vekâyi*, No: 3847, 19 Şaban 1338, s. 3.

³⁰² Bkz.: "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akd Edilen Bircümle Mukâvelât, Uhûdât vesairenin Keenlemeyekün Addi Hakkında Kanun", Düstur, III. Tertip, C. I, s. 13; Karakoç Sarkiz, *Sicilli Kavânini*, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 6.

Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun³⁰³ ile Sivas'ta şer'îye, hukuk, ceza ve istida dairelerinden mürekkep bir temyiz heyeti oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Nihayet 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli Mehâkim-i Şer'îyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun³⁰⁴ ile şer'îye mahkemeleri ve Mahkeme-i Temyiz Şer'îye Dairesi tamamen kaldırıldı.

Şer'îye ve nizamiye mahkemelerinin aynı anda görev yaptıkları zaman zarfında her iki mahkeme arasında bazen görev ve yetki anlaşmazlıkları doğabiliyordu. Her iki mahkeme arasında ortaya çıkan bu tür anlaşmazlıklar, konulan mevzuat hükümleriyle giderilmeye çalışılıyordu. Bu konuya dair 24 Cemaziyelahir 1305 (8 Mart 1888) tarihli bir tezkire yayınlanmıştı. Buna göre talak, nikah, nafaka, hıdane, hürriyet, rıkkıyet, kısas, diyet, erş, gurre, hükümet-i adl, kasame, gaib, mefkûd, vasiyet ve miras davalarının şer'îye mahkemelerinde; ticaret, ceza, biladevr güzeşte ve nizamen lazım gelen zarar ve ziyan davaları ile iltizam bedelleri ve konturato davalarının nizamiye mahkemelerinde görüleceği kararlaştırılmıştı. Bu meseleler haricindeki davalar ise taraflar anlaşırsa şer'îye mahkemelerinde, anlaşmazlar ise nizamiye mahkemelerinde görülecekti³⁰⁵. Yine 14 Cemaziyelûlâ 1327 (3 Haziran 1909) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyede Bi'l-rüye İlama Rabt Edilen Hukuk-ı Şahsiye Davalarının Mehâkim-i Şer'îyede İstimâ' ve Rü'yetinin Memnuiyeti Hakkında İrade-i Seniye³⁰⁶ ve 23 Zilkade 1332 (13 Ekim 1914) tarihli Mehâkim-i Şer'îye ve Nizamiyenin Tefrik-i Vezaiifi Hakkında Nizamname³⁰⁷ ile şer'îye mahkemelerinin görev alanı iyice daraltılmıştı. İkinci'ye göre bu son iki düzenlemeyle birlikte şer'îye mahkemeleri genel mahkeme olmaktan çıkmış ve dolayısıyla nizamiye mahkemeleri, devletin genel mahkemesi olma vasfını elde etmişti³⁰⁸.

³⁰³ Düstur, III. Tertip, C. I, s. 10.; Sarkiz, **Sicilli Kavânîni**, C. I, s. 3-4.

³⁰⁴ Düstur, III. Tertip, C. 5, s. 403-404.; R.G., 26.04.1924, Sa. 69, s. 5.

³⁰⁵ Tezkire için bkz.: Arisdakis Kasparyan, **Mecma'-ı Lahika-i Kavanin**, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1311, s. 593-594.; Reşid, **Mecmû'a-yı Kavanin ve Nizamat-ı Cezaiye**, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1313, s. 2-3.; **Ceride-i Mehakim**, No:440, 2 Şaban 1305, s. 4861.

³⁰⁶ Düstur, II. Tertip, C. 1, s. 192-193.

³⁰⁷ Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 1334.

³⁰⁸ İkinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, s. 269.

1.2.3.4. Özel Mahkemeler

1.2.3.4.1. İdare Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde bugünkü anlamda bir adli yargı ve idari yargı ayrımı mevcut değildi. Kadı, şer'îye mahkemelerine intikal eden her türlü şer'î ve örfî meseleleri halletmeye yetkiliydi. Bunun yanında, bir yüksek mahkeme hüviyetini haiz bulunan Divan-ı Hümayun'un birtakım idari denetim yetkilerini kullandığı ifade edilebilir³⁰⁹. Ancak bu dönemde idareye tatbik edilen müstakil bir hukuktan ve dolayısıyla idari yargıdan bahsedilemez. Tanzimat dönemiyle birlikte hukuki reformların tanzimi için oluşturulan ve daha evvel bahsini ettiğimiz Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye, ayrıca memurların yargılandığı bir mahkeme hüviyetindeydi. Taşrada ise Meclis-i Vala'nın küçük bir örneğine teşkil eden muhasıllık meclisleri idari denetimi de sağlamaktaydı³¹⁰. Bu müesseseler, hukuk tarihimizde idari rejime doğru gidişin ilk basamakları sayılabilir.

11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihinde Meclis-i Vâlâ kaldırılıp yerine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûrâ-yı Devlet oluşturularak kuvvetler ayrılığı yolunda mühim adımlardan biri atılmıştı³¹¹. Şûrâ-yı Devlet, tesisinden kısa bir zaman sonra da kararlarını vermeye başlamıştı³¹². 8 Zilhicce 1284'te (1 Nisan 1868) Şûrâ-yı Devlet Nizamnâmesi³¹³ ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Esasîsi³¹⁴ kabul edildi. Şûrâ-yı Devlet, Fransa'daki Conseil d'Etat örnek alınarak kurulmuştu³¹⁵. Şûrâ-yı Devlet'e, nizamnâmesinin 2. maddesine göre kanun ve nizamnamelerin

³⁰⁹ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 91-93.; Ahmet Akgündüz, "Arşiv Belgeleri Işığında Şûrâ-yı Devlet'ten Danıştay'a İdari Yargı Teşkilatı", II. Ulusal İdare Hukuku Kongresi – İdari Yargının Dünyada Bugünkü Yeri, Ankara, 1993, s. 120-122.

³¹⁰ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 215.

³¹¹ Kuvvetler ayrılığının lüzumu iradede bizzat gösterilmiştir: "Beyandan müstağni olduğu vech ile devlet ve memleketçe ve hukuk ve emniyeti şahsiyece en ziyade lüzumu olan ıslahatın biri dahi mesalihi hukukiyenin, ümuri mülkiye ve hükümeti icraiyeden tefriki hususu olub bu maddeyi mutena bihanın dahi bir an evvel yoluna konulması nezdî adalet vefdi hazreti mülûkânede fevkalgaye mültezem olduğundan..." İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 319.; Görelî, *a.g.e.*, s. 5-6.; Özdeş, "Danıştayın Tarihçesi", s. 53.

³¹² Şûrâ-yı Devlet, Şûrâ-yı Devlet Nizamname-i Esasîsi'nin kabulünden evvel de çalışmaya ve karar vermeye başlamıştı. Buna dair örnekler için bkz.: Fethi Gedikli, *Şûrâ-yı Devlet*, 2. bs., On İki Levla, İstanbul, 2018, s. 35-39.

³¹³ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 703-706.

³¹⁴ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 325-327.

³¹⁵ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 179.; Davison, *a.g.e.*, s. 240.; Shaw, "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876", s. 73-75.; Shaw, Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 133.; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 145-146.; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 110.; Ali Akyıldız, "Şûrâ-yı Devlet", DİA, C. 39, 2010, s. 236.; Seyitdanlıoğlu, *a.g.e.*, s. 31-32.; Şeref Gözübüyük, Turgut Tan, *İdare Hukuku*, C. II, 4. bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2010, s. 34.

tetkik ve tanziminin yanı sıra, memurların muhakemesi ve “*hükümet ile eşhâs beynindeki deâviyi rü’yet etme*” gibi vazifeler yüklenmişti. Bu hükme paralel olarak da Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâmname-i Esasisi’nin ikinci maddesine, şahıslar ile hükümet arasında meydana gelen davaların Şûrâ-yı Devlet’e nakledileceği hükmü eklenmişti.

Birçok müellife göre, bilhassa hükümet ile şahıslar arasında meydana gelecek olan davaların³¹⁶ Şûrâ-yı Devlet tarafından çözülecek olmasıyla, Osmanlı Devleti’nde idari yargı dönemi başlamış oluyordu³¹⁷. Fakat Osmanlı Devleti’nde o dönemde genel hukuktan ayrı bir hukuk düzeninin olmadığı göz önünde bulundurulduğunda, idari yargının tam manasıyla Şûrâ-yı Devlet’in tesisıyla birlikte ortaya çıktığını söylemek güçleşecektir³¹⁸. Nitekim nizamnamenin 8. maddesine göre

³¹⁶ Hükümet ile şahıslar arasında meydana gelen dava kavramından günümüzdeki idari dava kavramının mı anlaşılacağı hususu tartışmalıdır. İdare hukukuna ilişkin yazılan ilk eser olan Hukuk-ı İdare’nin müellifi İbrahim Hakkı Paşa, idari davayı “*devletin gerek müddei ve gerek müddei-yialeh sıfatıyla bir taraf tuttuğu dava*” olarak tanımlamaktadır. (İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307, s. 251.) Şûrâ-yı Devlet reisliği veya azalığı yapmış kimi zatlar da bu müessesenin, kanunların tatbikinden dolayı şahıslar ile hükümet arasında meydana gelen veya devlet faaliyetlerinden dolayı ortaya çıkan yolsuzluk davalarında yetkili olduğunu belirtmişlerdir. (Rüştü Aral, “Yargı Yönünden Danıştayın Gelişimi”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986, s. 367-369.); Şûrâ-yı Devlet azalığı yapmış Said ise: “*Hükm olunan davalar hem şahıs ile hükümet beynindeki hukuk-ı adiyeye davaları ve hem de memurlar hakkındaki ceza davaları idi. Hülasa-yı kelâm de’âvi-yi idare işleri böyle karışık halde iken mebde-i islahât-ı celile olan cülûs-ı hümayûn hazret-i padişahide manasa-ârâ-yı zuhur olan kavânin ve nizamât-ı mühimme meyanında şahıs ile hükümet beynindeki de’âvinin mehâkim-i adliyeye rü’yeti kararlaştırıldı.*” diyerek şahıs ve hükümet arasında meydana gelen davanın niteliğini “hukuk-ı adiyeye” olarak nitelmiştir. (Said, *Mehâkim*, Mahmud Beg Matbaası, Dersaadet, 1306, s. 52.); Karahanoğulları’na göre ise “hükümet ile eşhas beynindeki deavi” ifadesinden kastedilen şey, idarenin kamu hizmetine ilişkin veya kamu gücünü kullanarak yaptığı bir faaliyet dolayısıyla meydana çıkan dava kavramı değildir. (Onur Karahanoğulları, *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 164.)

³¹⁷ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 284.; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, s. 147.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 334-335.; Süheyp Derbil, *İdare Hukuku*, C.I, 3. bs., AÜHF YAY., Ankara, 1950, s.145.; Orhan Özdeş, “Danıştay ve Tarihi Gelişimi”, *Danıştay Dergisi*, Sa. 1, s. 22.; Abdülmecit Mutaf, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Şûrâ-yı Devlet (1868-1922/1284-1342)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜSBE, 1997, s. 36.; Durhan, “Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler”, s. 174.; Süheyla Şenlen, “Türkiye’de İdari Yargının Doğuşu ve Tarih Gelişimi”, *AÜSBF Dergisi*, C. 49, Sa. 3, 1994, s. 404.; Mehmet Canatar, Yaşar Baş, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, *OTAM*, sa. 9, 1998, s. 112.

³¹⁸ Onar, bu düzenlemelerin Osmanlı Devleti’nde idarenin yargısal denetimi düşüncesinin ilk tezahürü olduğunu; ancak bu müessesenin ihtiyaçtan ziyade Fransa’ya benzeme maksadıyla yapıldığını belirtmiştir. (Sıddık Onar, “Türkiyede İdarenin Kazaî Mürakabesi”, *İÜHF*, C. I, Sa. 1, 1935, s. 29-30.) Özyörük, bu gerekçelerle Şûrâ-yı Devlet’in tesisini Batı’dan körü körüne alınan bir taklit olarak değerlendirmekte ve 58 sene boyunca kullanılmadığını belirtmektedir. (Mukbil Özyörük, *İdare Hukuku Dersleri*, Teksir, Ankara, 1973, s. 70-71.); Gözübüyük ve Tan da bu dönemde idari yargı için gerekli ortamın oluşmadığı ve Şûrâ-yı Devlet’e yargı görevinin verilmesinin bir özentiden öte olmadığını kanaatindedir. (Gözübüyük, Tan, *a.g.e.*, s. 35.) Karahanoğulları, tarihçilerin ve hukukçuların idari rejimin Osmanlı Devleti’ndeki mevcudiyetine dair yaptıkları çalışmalarda kullandıkları “bugünden geçmişe bakış” yöntemlerini ve idari yargının başlangıcının Şûrâ-yı Devlet’te aranmasını tenkit etmektedir. Müellife göre bu mevzu tetkik edilirken “idari yargı”, “idare mahkemesi”, “idari

Şûrâ-yı Devlet'in vermiş olduğu kararların icrası sadaret makamının tasdikiyle mümkün olacaktı. Şura-yı Devlet ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisinden yaklaşık bir buçuk sene sonra, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ce her iki divanın vazifesine dair belirsizlik iddiası üzerine bir irade-i seniyye ile mesele yeniden ele alındı³¹⁹. Burada açık bir şekilde, Şura-yı Devlet'e havale edilen davanın, idarenin taraf olduğu hukuk davaları olduğu ifade edilmektedir. Bu mevzuya dair yapılan tartışmalar bir tarafa bırakılırsa, Şûrâ-yı Devlet'in tesisinin, idari yargının tarihi gelişiminin en mühim basamaklarından birini teşkil ettiği hakikati yadsınamaz. Kaldı ki dönemin Osmanlı

dava" kalıpları yerine, meseleye "denetim" mefhumuyla yaklaşılmalıdır. Bu cihetten bakınca da idari yargının tarihi evrimini ortaya koyma amacıyla meseleye yaklaşılmalı ve bu tarihi evrimde taşra meclisleri ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ihmal edilmemelidir. Bkz.: Karahanoğulları, *a.g.e.*, s. 134,151.

³¹⁹ "Atüfetlü efendim hazretleri

Şûrâ-yı Devlet'te Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de rü'yet ve tedkik olunmakta olan de'âvî ve muhâkemât nizâmnâmelerine tevfikân tefrik ve havâle kılınmakta ise de nizâmnâmelerde sarâhat-ı kat'îye olmayan bazı husûsâtta tereddüd ve ihtilâf vukû'a geldiği cihetle bunlara bir karar verilmesi hakkında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin müzekkeresi üzerine Şûrâ-yı Devlet'te tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdim kılındı. Mütâla'asından müstebân olduğu veçhile Şûrâ-yı Devlet'in de'âviye müte'allik vezâifî nizâmnâme-i dahilisinin üçüncü bendinde muharrer olduğu üzere bir da'vânın rü'yet ve fasl olunacağı mahkeme veya meclisin temyizi emrinde de'âvî me'mûruyla idâre me'mûrları beyninde yahûd de'âviye dair husûsâtdan dolayı yalnız devâir-i idâre arasında tekevvün eden ihtilâfâtın hal ve faslı ve devâir-i idâre ile eşhâs beyninde tahaddüs edip mecâlis-i mahsusunda hükm olunan da'vâların istinafen ve yine bu kableden olup ehemmiyeti cihetiyle havale kılınan de'âvinin bidayeten rü'yeti ve vazife-i me'mûriyetlerine dair ahvâlden dolayı müttehem olan me'mûrinin havale edilen muhakemelerinin icrası ve vilayet idare meclislerinde rü'yet olunup Şûrâ-yı Devlet'in temyiz ve tasdikine mevkuûf olan me'mûrin muhakemesinin tedkik ve hükmü vilayet idare meclislerinin o misillü muhâkemât hakkında kâbil-i istinaf olarak vâki' olacak hükm ve kararların istid'â üzerine istinafen rü'yeti maddelerinden ibaret olup bundan münfehim olacağına nazaran devair-i idare ile eşhas beyninde tekevvün eden de'âvî-i hukukiyenin devlet gerek müdde'î olsun ve gerek müdde'î-aleyh olsun umûmen Şûrâ-yı Devlet'te rü'yet ve fasl olunması lâzım geleceği gibi efrâd beyninde tahaddüs eden bi'l-cümle hukuk-ı âdiye da'vâlarıyla kâffe-i muhâkemât-ı cezâiyenin mehâkim-i nizâmiye ile mafevkleri bulunan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de rü'yet ve fasl olunması ve me'mûrinin vezâif-i me'mûriyetlerinden dolayı mürtekb oldukları cerâim muhâkemâtının istisnâen Şûrâ-yı Devlet'te görülmesi lâzım gelip ancak Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tereddüüne sebebiyet veren şey da'vâ müdde'î-aleyhin mahkemesinde görülmek yani müdde'î-aleyhin ikâmetgâhı veyahûd münâzi'ün-fih olan akâr kangî mahkeme dahilinde ise o mahkemede rü'yet olunmak kâ'idesi olup halbuki bu kâ'ide da'vânın nev'an ticâret veyahûd hukuk-ı âdiye ve cinâyet veyahûd idâreye müte'allik mehâkimden kangisine aid olacağı ta'yîn ettikten sonra da'vânın mahallen merci'-i rü'yetini ta'yîne mahsûs olduğundan mavzû'-ı bahs olan meseleye tatbik olunamayacağına divân-ı mezkûr nezâret-i celîlesine bildirilmesi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı hümâyûn-ı cenâb-ı cihânbânî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 5 Rebiülevvel sene 86."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle mazbata-yı merkûme manzûr-ı me'âli-meyfûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve husûsât-ı meşrûhanın tezekkür ve istizân olunduğu veçhile icrâ-yı icâbâtı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i mülkdâr mantûk-ı münifinden olarak mazbatayı merkûme yine savb-ı sâmi-i vekâlet-penâhîlerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir Fî 6 Rebiülevvel sene 1286." (COA, İ.DUİT., 58-47.)

müelliflerinde de mehâkim-i idare ve deavi-yi idare kavramları artık yerleşmiş ve kullanılmıştır³²⁰.

29 Şevval 1287 (22 Ocak 1871) tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi³²¹ ile kaza, liva ve vilayet idare meclislerine idari vazifelerin yanı sıra, vazifeleri sebebiyle suç işleyen memurları yargılama yetkisi de verilmişti. Bu sebeple adı geçen meclislerin idare mahkemesi olarak nitelendiği görülmektedir³²². Bu meclislerden verilen kararların temyiz mercii ise Şûrâ-yı Devlet idi. 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihli Şûrâ-yı Devlet Nizamnâmesi'ne göre Şûrâ-yı Devlet; “Umur-ı Mülkiye ve Zabıta”, “Maliye ve Evkaf”, “Adliye”, “Nafia ve Ticaret ve Ziraat” ile “Maarif” olmak üzere beş daireye ayrılmıştı. 25 Muharrem 1286 (7 Mayıs 1869) tarihli Şûrâ-yı Devlet Nizamnâme-i Dahilisi³²³ ile Şûrâ-yı Devlet bu defa Muhakemat, Dahiliye, Maliye, Adliye ve Nafia olmak üzere beş daireye ayrıldı. Şûrâ-yı Devlet'in yetki alanı içerisinde olan davaları görme yetkisi Muhakemat Dairesi'ne verilmişti. 1872 tarihli bir irade ile Muhakemat Dairesi Şûrâ-yı Devlet'ten alınıp Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye nakledildi ve bir süre boyunca bu müessesenin bünyesinde görev yaptıktan sonra tekrardan Şûrâ-yı Devlet'e bağlandı³²⁴. Yine 11 Ağustos 1876 tarihli bir irade ile Muhakemat Dairesi'nin görevleri, memur veya sivillerin idare aleyhindeki şikayetlerini kabul etme ve idari dairelerin mevzuat hükümlerini ihlali halinde bu mevzuya ilişkin olarak yaptığı tahkikatın neticesini

³²⁰ “Devletin gerek müddei ve gerek müddei-yıaleyh sıfatıyla bir taraf tuttuğu davaya dava-yı idare(Contentieux administratif) namı verilmekte olup ...” (İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 251); “Bizde, devletin, hukuk-ı tasrihiye ve iktisâbiyece efrâd ile münasebâtdan mütevellid ihtilâfât mehâkim-i adiyeye gidiyor. Yani hükümet-i Osmaniye öteden berü idare mahkemelerinin vazifesini tahdid cihetine meyletmiştir. Vazifeleri Avrupa'da olduğu gibi pek vâz' değildir.” (Ahmet Şuayb, *Hukuk-ı İdare*, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1327, s. 11.); “Biz hukuk-ı idareyi şu suretle ta'rif edebiliriz: Hukuk-ı idare devlet ile efrâd-ı teba'anın hukuk-ı vezâif-i mütekâbilesini ve devletlerin teşkilât-ı idariyesini ve hidemât-ı umumiyenin suret-i tevzi'ini ta'vin eden kavâidin he'yet-i mecmuasıdır.” (Muslihiddin Âdil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Derleri*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1327, s. 21.); “Mehâkim-i idarenin mahall itibariyle me'zuniyeti yahud (salâhiyeti)...” ve yine “Vazife itibariyle mehâkim-i idare ile mehâkim-i adliye beyinde olan fark...” (M. Şevki, *a.g.e.*, s. 280-293.); “Fakat efrâd ile idare beyinde hadis olan da'vâların faslı ve me'mûrin-i idarenin vazife-i me'mûriyetleri hasebiyle ikâ' eyledikleri cerâimin tertib-i mücâzâtı mehâkim-i idareye muhavvel bulundu.” (Abdurrahman Âdil, *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-yı Ebu'z-ziya, Konstantiniyye, 1312, s. 97.) ve yine “Mehâkim-i idare esasen iki sınıftır. Biri taşra mehâkim-i idaresi diğeri Dersa'âdet mehâkim-i idaresidir.” (Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 102.)

³²¹ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 625-651.

³²² M. Şevki, *a.g.e.*, s. 280-282.; Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 102-104.; İkinci de bu idare meclislerini “taşra idare mahkemeleri” başlığıyla ele almıştır. Bkz.: İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 331-333.

³²³ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 707-718.

³²⁴ Canatar, Baş, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, s. 125-126.

sadarete bildirme şeklinde azaltılmıştı³²⁵. 7 Zilhicce 1293 (24 Aralık 1876) tarihli Kanun-i Esasi'nin 85. maddesinde hükümet ile şahıslar arasında meydana gelen davaların adliye mahkemelerinde görüleceği hükmüne yer verilince, idari mercilerde sadece memurların yargılanması vazifesi bırakılmıştı.

1896 yılında yapılan değişikliklerle Şûrâ-yı Devlet üç dereceli bir yapıya kavuşturuldu³²⁶. Buna göre Şûrâ-yı Devlet; Bidayet, İstinaf ve Temyiz mahkemelerinden teşekkül etmekteydi³²⁷. 21 Rebiülevvel 1332 (17 Şubat 1914) tarihli Me'murin Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat³²⁸ ile memurların vazifeleri sebebiyle meydana gelen ve yine vazifeleri sırasında işledikleri suçlardan dolayı açılacak davaların adliye mahkemelerinde görüleceği kararlaştırıldı. Böylece Şûrâ-yı Devlet bünyesindeki Bidayet, İstinaf ve Temyiz mahkemeleri ilga edildi³²⁹. 4 Kasım 1922'de tamamen kaldırılan Şûrâ-yı Devlet, 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 51. maddesine göre idari davaları görmek üzere yeniden tesis edileceği hükmüne binaen 23 Kasım 1925 tarihli kanunla yeniden kuruldu ve 6 Temmuz 1927 tarihinde fiilen göreve başladı³³⁰. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye'de idari rejim tam manasıyla doğmuş oluyordu³³¹.

1.2.3.4.2. Cemaat Mahkemeleri

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde gayrimüslim tebaaya, ahval-ı şahsiyelerine ilişkin davalarını kendi ruhani meclislerine götürebilme muhtariyeti verilmişti. Bu husus Tanzimat Dönemi'ne kadar sürmüştü. Tanzimat Dönemi'yle birlikte bilhassa yabancı devletlerin müdahalesiyle gayrimüslim vatandaşların hukuki durumu devlet üzerinde büyük bir baskı aracına dönüşmüştü. Gayrimüslim vatandaşların daha fazla hak taleplerini karşılamak maksadıyla Tanzimat ve Islahat Fermanı ilan edilmişti. Islahat Fermanı'nda, gayrimüslim vatandaşlara eskiden beri verilmiş olan tüm imtiyazların halen cari olduğu ve bu imtiyazların yeniden gözden geçirileceği belirtiliyordu. Ayrıca hususi davalarını istedikleri taktirde ruhani

³²⁵ Canatar, Baş, "Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi", s. 128.

³²⁶ İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 336.

³²⁷ Bu mahkemelerin vazifeleri için bkz.: M. Şevki, *a.g.e.*, s. 283-285.

³²⁸ Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 207-212.

³²⁹ Akyıldız, "Şûrâ-yı Devlet", s. 238.

³³⁰ Göreli, *a.g.e.*, s. 49.; Orhan Özdeş, "Danıştayın Tarihçesi", s. 93.

³³¹ Bu dönemde idari dava kavramı mevzuata girmekle birlikte içeriği belirgin değildi. İdari dava kavramı böylece bu tarihten sonra konulan içtihatlar ve doktrin yoluyla somutlaştırılmıştır. (Ramazan Çağlayan, *İdari Yargılama Hukuku*, 11. bs., Seçkin, Ankara, 2019, s. 69-70. ; Ramazan Çağlayan, *İdare Hukuku Dersleri*, 7. bs., Adalet Yay., Ankara, 2019, s. 89-90.)

meclislerine götürebilecekleri vurgulanmaktaydı. 1876 tarihli Kanuni Esasi'nin 11. maddesinde de cemaatlere verilmiş olan imtiyazların devlet himayesinde olduğu teminatı verilmişti.

Cemaatlere tanınan imtiyazlar devletin son dönemlerine kadar en büyük meselelerden biri olma hususiyetini yitirmemiştir. 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihinde kabul edilen Hukuk-ı Aile Kararnamesi³³²,nin 156. maddesiyle ruhani meclislere verilmiş olan yargı yetkisi ilga edilmişse de, yapılan güçlü muhalefet sebebiyle bu kararname 20 Ramazan 1337 (19 Haziran 1919) tarihli “8 Muharrem 1336 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin Lağvı Hakkında Kararname”³³³ ile yürürlükten kaldırıldı³³⁴. Lozan Barış Antlaşması'nda da gayrimüslim vatandaşlara verilen hukuki imtiyazların devam edeceği ve bunlara ilişkin yapılacak düzenlemelerde cemaat temsilcilerinin de söz sahibi olacağı belirtiliyordu. Hatta beş yıl süreyle, yapılacak olan hukuki reformlarda batılı hukukçulardan istifade edileceği de taahhüt edilmişti. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin batı hukukunu tamamen iktibasa girişmesiyle gayrimüslim cemaatler, lüzumu kalmadığından bahisle kendilerine tanınan hukuki imtiyazlardan vazgeçmişti³³⁵.

1.2.3.4.3. Konsolosluk Mahkemeleri

Osmanlı Devleti klasik dönem adli teşkilatını ele alırken konsolosluk mahkemelerinin kapitülasyonlar neticesinde oluştuğunu ve Osmanlı ülkesinde bulunan yabancılar arasında meydana gelen davaların bu mahkemelerde görüldüğünü ifade etmiştik. Evvela Fransa ile başlayıp daha sonra diğer devletlerle devam eden kapitülasyonlar ve bunların neticesinde verilen imtiyazlar, Osmanlı Devleti'nin başını oldukça ağrıyacaktı. Tanzimat devrinin başında oluşan karma ticaret ve ceza mahkemeleri de sürekli bir yabancı müdahalesine maruz kalıyor ve bu mahkemelerin vermiş olduğu kararlar güven vermiyordu³³⁶. Yine bu mahkemelerde istihdam edilmeye başlanan yabancı hakimlere karşı güçlü bir tepki söz konusuydu³³⁷.

³³² Düstur, II. Tertip, C. 9, s. 762-781.; Takvim-i Vekâyi, No: 3046, 14 Muharrem 1336.

³³³ Düstur, II. Tertip, C. 11, s. 299-300.

³³⁴ Aydın, *Osmanlı Aile Hukuku*, s. 197-200.

³³⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 151-152.; Aydın, “Hukukta Batılılaşma”, 167.

³³⁶ Shaw, Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 248-249.

³³⁷ Bkz.: “Ecnebi Hâkimler Müstemlekelerde Olur”, *Sebilü'r-Reşad*, 1334, C. 15, Sa. 384, s. 362-363.; Mardinizâde Ebulûlâ, “Muhtelit Mahkemeler”, *Sırât-ı Müstakim*, 1324, C. I, Sa. 11, s. 165-170.

1856 Paris Kongresi'nden sonra ve bilhassa II. Meşrutiyet'le birlikte kapitülasyonlara karşı oluşan tepki, o dönemde bu mevzuya dair kaleme alınan eserlere yansımıştı³³⁸. Oluşan bu tepkiler neticesinde 26.08.1914 tarihli bir irade-i seniye ile mali, adli ve idari bütün kapitülasyonlara son verildiği ilan edildi³³⁹. Bunun üzerine hükümet tarafından hazırlanan “İmtiyazât-ı Ecnebiyenin İlgası Üzerine Ecanib Hakkında İcra Olunacak Muameleye Dair Talimatnâme” adlı bir kitapçık vilayetlere gönderildi. Bu talimatnamede; mahkemelerde konsolosların bulundurulmaması, yargılama muamelelerinin konsolos müdahalesi olmaksızın icra edilmesi, tutuklama ve hapis muamelelerinin Osmanlı tutukevi ve hapishanelerinde yapılması gibi hususlar bulunmaktaydı. Ayrıca yabancıların aile hukukuna ilişkin davalarına, gerekli mevzuat ve teşkilat oluşturuluncaya kadar Osmanlı mahkemelerinin bakmaması vurgulanmıştı³⁴⁰.

Kapitülasyonların ilgası üzerine yabancılara ilişkin dava meselelerini açığa kavuşturmak amacıyla 21 Rebi'ül-âhir 1333 (8 Mart 1915) tarihinde kabul edilen Memâlik-i Osmaniye'de Bulunan Ecânibin Hukuk ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat³⁴¹ ile yabancıların ahval-ı şahsiyelerini ilgilendiren meseleler hariç diğer bütün davalarının Osmanlı mahkemelerinde ve Osmanlı hukukuna göre çözüleceği hükmü getirildi.

³³⁸ İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, kaleme aldığı risalesinde bu hususa dair şunları dile getirmektedir: “Bunlar hukuk-ı umûmiye ve müsavât-ı düvelîye esâsına külliyyen mügâyirdir çünkü her devlet kendi mülkünde sûret-i mutlakada hâkim olup o mülkde sâkin yerli ve ecnebi kâffe-i nâsi sahib-i arz olan devletin kavânîn ve nizamât-ı mevzu'asına ri'âyette mükellefdir.”; “Şu hâl yani kavânîn-i mahalliyenin ecnebi tâbi'yetinde bulunan eşhâsa adem-i te'sîri hakk-ı kazâ' (jurisdiction) hükûmeti kısmen tahdîd demek olduğundan ...”; “Avrupalıların başımıza doladıkları şu zencir-i istibdâddan inşaallahü te'âla an-karîbi'z-zaman halâs oluruz.”; “... ilân-ı Meşrûtiyet üzerine ref' ve ilgâsı vücûb-ı kat'î hükmüne girmiş olan kapitülasyonların...” (İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, **Kapitülasyon (Capitulations) yahud Memâlik-i Osmaniye'de Ecnebîlerin Hâiz Olduğu İmtiyazât**, Matbaa-yı Ahmed İhsan, Dersaadet, 1327, s. 3-5.); Mehmed Aziz de kapitülasyonların mahzurlarını “hukuk ve menâfi-i ecânibi muhill olduğu”, “gayr-i muttarid usûl-i tatbîkiyesi”, “hüviyet meselesi”, “icrâ müşkülâtı” ve “ketm-i tâ'biyyet” başlıklarıyla ele almış ve “... hükkâm ve me'mûrîn-i adliyemizin ref'-i imtiyazât hakkındaki ümniye-i âmme-i milletin bir an evvel tecelli-sâz-ı muvaffakiyet olmasını kâfil olan himme-i samîme fa'âliyet-i tâmmede isbât-ı sebât ve rü'yet etmeleri akdes-i vezâif mütehattimelerindendir.” diyerek kapitülasyonların bir an evvel kaldırılmasını temenni etmiştir. (Muallim Mehmed Aziz, **İmtiyazât-ı Ecnebiye ve Tensikât-ı Adliye**, Ahmed Saki Beg Matbaası, Dersaadet, 1325, s. 4-31 ve 15-16.)

³³⁹ “Memâlik-i Osmaniye'de mukim teba'a-yı ecnebiye hakkında dahi hukuk-ı umumiye-i düvel ahkâmı dâiresinde muamele olunmak üzere el-yevm câri mâli ve iktisâdi ve adli ve idâri (kapitülasyon) nâmı altındaki bi'l-cümle imtiyazât-ı ecnebiyenin ve onlara müteferri' veya onlardan mütevellid bi'l-cümle müsâ'adât ve hukukın fî-mâbad ref' ve ilgâsı Meclis-i Vükelâ kararıyla tensib olunmuştur.” İmtiyazât-ı Ecnebiyenin (Kapitülasyon) İlgası Hakkında İrade-i Seniye, Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 1273.

³⁴⁰ Mehmet Emin Elmacı, “II. Meşrutiyet'ten Lozan'a Kapitülasyonlar”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 117-122.

³⁴¹ Düstur, II. Tertip, C. 7, s. 458-459.

Sevr Anlaşması ile kapitülasyonlar daha geniş bir şekilde geri getirildi. Anlaşmanın 136. Maddesine göre; üç ay içerisinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetlerince belirlenecek dört azadan mürekkep bir komisyon, diğer müttefik ve tarafsız kapitülasyoncu devletlerden de uzman görüşü almak suretiyle, bir adalet reformu hazırlayacaktı. Ayrıca bu komisyon ya karma ya da birleştirilmiş bir adli usûl tavsiye edebilecekti³⁴². Tam bağımsız bir devlet için kabul edilemeyecek muhtevaya sahip bu anlaşmaya karşı verilen kurtuluş mücadelesi muvaffakiyetle neticelenmiş ve nihayet Lozan Barış Anlaşması³⁴³'nin "*Tarafeyni Âliyeyni âkideyn Türkiyede Kapitülâsyonların kâffeî nıkâtı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.*" şeklindeki 28. maddesiyle kapitülasyonların varlığına son verilmiştir.

1.2.3.4.4. Askeri Mahkemeler

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde toplumun, reaya ve askeri olmak üzere iki sınıftan mürekkep olduğu görülmektedir. Reaya sınıfı halktan, yani yönetilenlerden oluşurken; askeri sınıf ise bugünkü manadan daha geniş bir şekilde bütün kamu görevlilerini ifade eder³⁴⁴. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin adli teşkilatının başında bulunan kazaskerler, ayrıca askeri sınıfa dair hukuk ve ceza davalarına bakmaktaydı³⁴⁵. Yine askeri sınıfa mensup kimselerin terekelerinin tespit ve taksimi, kazaskerin gözetiminde, kazasker kassamları tarafından yerine getirilmekteydi³⁴⁶. Yeniçeri ağası ve kaptan-ı derya da teşkilatlarına mensup kimselerin davalarına bakabiliyorlardı³⁴⁷.

³⁴² Sevr Anlaşması'nın tam metni için bkz.: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1953, s. 525-691.; Sadeleştirilmiş hali için bkz.: İbrahim Sadi Öztürk, *Sevr Antlaşması Tam Metin – 433 Madde (Günümüz Türkçesi) Mondros ve Lozan Ekleriyle*, Fark Yayınları, Ankara, 2007, s. 23-264.; http://sam.baskent.edu.tr/belge/Sevr_TR.pdf, (Çevrimiçi: 15.02.2019)

³⁴³ Lozan Barış Anlaşması'nın kabulüne dair kanunlar ve anlaşmaya dair metinler için bkz.: Düstur, III. Tertip, C. 5, s. 13-357.

³⁴⁴ Üçok, Mumcu, Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 172.; Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 195.; Akdağ, *a.g.e.*, s. 447,450.; Sina Akşin, "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, Sa. 2, 1977, s. 31-32.; Halil Sahillioğlu, "Askerî", *DİA*, C. 3, 1991, s. 488.

³⁴⁵ Şentop, *a.g.e.*, s. 142.; Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)", *Belleken*, C. LXI, Sa. 232, Aralık 1997, s. 695.

³⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 124-125.; Şentop, *a.g.e.*, s. 143-144.

³⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 187.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 415.; Cin, Akgündüz, *a.g.e.*, s. 250, 278.; Yolyapan, Tanzimat dönemine kadar kapıkulu ocaklarının muhakemelerinin, yeniçerilerin teamül kaidelerine göre yapıldığını belirtmektedir. Buna göre yeniçeriler, kendi subayları dışında başkaları tarafından

III. Selim zamanında çıkarılan Nizâm-ı Cedid Askerî Kanunnâmesi, subay ve erlerin suç işlemesi halinde gereken cezanın binbaşı tarafından verileceğini düzenlemişti. Ehl-i örf taifesi de bunlara müdahale etmeyecekti. Şer'î bir suç işlemeleri halinde subay gözetiminde mahkemelere gönderilecek ve bunun neticesinde ceza alırlarsa bu cezanın infazı kışlada binbaşı tarafından icra edilecekti³⁴⁸. Yeniçeri Ocağı'nın lağvından sonra yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kuruldu. Bu ordunun teşkilinin akabinde 1829 tarihinde Kanunnâme-i Asâkir-i Mansure-i Muhammediye³⁴⁹ çıkarıldı. Bu nizamnamede tedibat başlığı altında zabıtlere, küçük zabıtlere, onbaşı ve neferlere dair bazı disiplin suçları ve cezaları sayılmıştı³⁵⁰.

Tanzimat döneminin başlarında Fransız askeri emirnamesinden yapılan iktibas neticesinde 1837 tarihinde Kanunnâme-i Ceza-yı Askeriye (Cezaname) çıkarıldı³⁵¹. Buna göre askerlerin, askeri vazifelerine dair işleyecekleri suçları yargılamak üzere Divân-ı Harbi Daimi, Divân-ı Harbi Mahsus ve Divân-ı Harbi Tecessüs teşkil edildi. Divan-ı Harbi Daimi, belirli yerlerde kurulan ve sürekli bir şekilde askeri davalara bakan bir mercidir. Divan-ı Harbi Mahsus ise kuşatma altında olan ve yolları kapatılan kalelerde oluşturulacaktı. Divan-ı Harbî Tecessüs ise diğer iki mahkemeden sadır olan kararların temyiz mercii niteliğindeydi³⁵². Ayrıca bu kanunnameye göre şer'î mahkemelerin ve nizamiye mahkemelerinin görev alanına giren davalar bahsi geçen askeri mahkemelerde görülmeyecekti³⁵³.

1870 tarihinde 1857 tarihli Fransız askeri ceza kanunundan iktibas edilen Askeri Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu kabul edildi. Ancak bu kanunun muhakeme

yargılanamaz ve cezalandırılmazlardı. (Aydoğan Yolyapan, "Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sa. 10, 2000, s. 157.)

³⁴⁸ Musa Çadircı, "Ankara Sancağının Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve 'Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanunnamesi'", *Bellekten*, C. XXXVI, Sa. 141, Ocak 1972, s. 6.

³⁴⁹ Ahir-i Zilkade 1244 tarihinde İbrahim Saib marifetiyle neşredilen bu kanunname metni için bkz. İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: MC_Osm_K.00415, Yer No: 343.01 KAN.; İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, No:83154.

³⁵⁰ Örneğin Kanunnamenin 345. maddesine göre "Nizâmât-ı askeriye muhâlif olan kusur ve cünhalar için zabıtlar haklarında lazım gelen te'dibât iki ay bayağı göz hapsinden ve bir ay şedîd göz habsinden ve on beş gün mahbesden ibaretdir."

³⁵¹ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 339-340.

³⁵² Bu mercilere dair bkz.: Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 340-341.; Osman Köksal, "Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, 1996, s. 5-7.; Yolyapan, "Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi", s. 160.

³⁵³ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 341.; Orhan Köprü, "Türkiye'de Askeri Yargının Doğuşu ve Gelişimi", *Askeri Adalet Dergisi*, Sa. 89, Ocak 1994, s. 3.

usullerine dair kısmı alınmamıştı³⁵⁴. Bu dönemde Divan-ı harpler; hazeri, seferi ve mevâki'-i mahsure ve idare-i örfiye tahtında bulunan mahallerdeki olmak üzere üç kısımdı³⁵⁵. Hazeri divan-ı harpler, fırka ve kolordu mıntıklarında tesis edilir. Seferi divan-ı harpler, seferberlik veya savaş zamanlarında fırka, kolordu ve büyük müfrezelerde teşkil edilecekti. Mevâki'-i mahsure ve idare-i örfiye tahtında bulunan mahallerde oluşturulan askeri mahkemeler ise bir nevi sıkıyönetim mahkemesiydi³⁵⁶. Bu sıralarda askeri mahkemelere dair bir usul kanunu olmamakla birlikte, teamülen oluşan muhakeme usulleri icra edilmekteydi³⁵⁷. Bu mahkemelerde verilen hükümler Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri'de incelenirdi. 1296'da (1878/1879) tarihinde fırka ve kolordu meclisleri lağvedilerek bunların muhakemeye dair vazifeleri Erkan-ı Harbiye'nin Mehâkim Şubesi'ne devredildi. Bunun akabinde Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri de lağvedilerek vazifesi Muhakemat Dairesi'ne bırakıldı³⁵⁸.

Divan-ı harpler, askeri şahısların görevlerine ilişkin veya askeri kişiler arasında meydana gelen adi ve askeri davalara bakıyordu. Bunun dışında kalan davalara bakma görevi, diğer mahkemelere (şer'îye veya nizâmiye mahkemelerine) aitti³⁵⁹.

Zaman zaman askeri mahkemeler ile diğer mahkemeler arasında görev uyuşmazlıkları çıkabiliyordu³⁶⁰. Bu uyuşmazlıkları çözmek üzere 27 Zilkade 1334 (25 Eylül 1916) tarihinde "Mehakim-i Adliye ile Divan-ı Harpler arasında Mercî-i Dava Hakkında Zuhûr Edecek İhtilafatın Suret-i Halline Dair Kanun-i Muvakkat"³⁶¹

³⁵⁴ Rifat (Taşkın), *Askeri Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak*, Cihan Matbaası, Ankara, 1930, s. 5.; Rifat (Taşkın), *Şerh Askerî Ceza Kanunu*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1930, s. 4.; Niyazi İpeksümeroğlu, "Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış", *AÜHFD*, C. 8, Sa. 1, 1951, s. 469.

³⁵⁵ Bu mercilere dair malumat için bkz.: Hüseyin Avni, *Askeri Ceza Kanunu Şerhi*, Mihran, İstanbul, t.y., s. 88-92.

³⁵⁶ Bu tür mahkemelere dair tafsilatlı malumat için bkz.: Köksal, "Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922)".

³⁵⁷ Avni, *a.g.e.*, s. 129.; Rifat ve İpeksümeroğlu'na göre bu divan-ı harplerde takibat, tahkikat ve yargılamanın ne şekilde yapılacağına dair bir sistem ve kanun mevcut değildir. (Rifat *Askeri Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak*, s. 5.; İpeksümeroğlu, "Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış", s. 469.)

³⁵⁸ Avni, *a.g.e.*, s. 111-113.

³⁵⁹ Halil Rifat, *Şerh-i Kanun-ı Cezâ-yı Askerî*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303, s. 21-23.; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 344.

³⁶⁰ "İki askeri beyninde vukû'bulan ceraimin Divân-ı Harb'ce muhakemesine bakılarak inde'l-hâce mücrimin askeri habishânesinde habs ve tevkif olunması lâzım gelir iken bazı taraflarca ceraim-i mezkûrenin muhâmemesi mehâkim-i nizâmîye-i adliyece icrâ olunmakda ve maznûn ve mahkûmların mülkiyere habishânelerinde tevkif ve habs edilmekde bulunduğu ve bu ise Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu'na mugâyir idüğü beyânıyla (...) ba'dezîn bu gibi de'âviye cihet-i adliyece müdahale olunmaması ihtarıyla (...)" (*Ceride-i Mehakim*, No:552, 11 Zilkade 1307, s. 7051-7052.)

³⁶¹ Düstur, II. Tertip, C. 8, s. 1311.; *Ceride-i Adliye*, No:151, Teşrin-ievvel 1332, s. 133.

ile Şûrâ-yı Devlet reisinin riyasetinde olmak üzere, Mahkeme-i Temyiz ve Divân-ı Temyiz-i Askeri'den üçer azadan müteşekkil bir Encümen-i Mahsus teşkil edilmek istenmiş; ancak Meclis-i Mebusan bu düzenlemeyi reddetmişti³⁶². Bunun üzerine askeri mahkemelerin görev alanını düzenlemek üzere çıkarılan 3 Zilhicce 1335 (20 Eylül 1917) tarihli “Asakir Tarafından İka Olunan Ceraim-i Adiyenin Merci'-i Tahkik ve Muhakemesi Hakkında Kararname”³⁶³ de aynı şekilde Meclis-i Mebusan tarafından reddedilmişti³⁶⁴.

10 Cemaziyevvel 1332 (6 Nisan 1914) tarihinde Divân-ı Temyiz-i Askeri'nin Teşkilât ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat³⁶⁵ kabul edilerek divan-ı harplerin kararlarını tetkik vazifesi Divân-ı Temyiz-i Askeri'ye verildi. Bu düzenlemenin ömrü yaklaşık iki yıl olmuş ve 21 Zilhicce 1334 (19 Ekim 1916) tarihli Divân-ı Temyiz-i Askeri Teşkilât ve Vezâifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat³⁶⁶ kabul edilerek 10 Cemaziyevvel 1332 (6 Nisan 1914) tarihli kanun ilga edildi. Bu yeni Divan-ı Temyiz-i Askeri yine 12 Şevval 1338 (29 Haziran 1920) tarihli Divân-ı Temyiz-i Askeri'nin İlgasıyla Vezâifinin Adliye-i Askeriye Dairesi'ne Merbutan Teşkil Olunacak Heyet-i Temyiziye Tarafından İfası Hakkında Kararname”³⁶⁷ ile kaldırıldı. Kısa bir süre sonra ise bu sefer Heyet-i Temyiziye-i Askeriye, 28 Safer 1339 (11 Kasım 1920) tarihli Heyet-i Temyiziye-i Askeriye'nin Lağvı ile Divân-ı Temyiz-i Askeri'nin İadesi Hakkında Kararnâme³⁶⁸ ile kaldırılmış ve Divân-ı Temyiz-i Askeri yeniden tesis edilmişti. Bu düzenlemeden yaklaşık iki yıl sonra Divân-ı Temyiz-i Askeri'ye dair yeni bir kanun edildi³⁶⁹. Bu düzenlemeler yeni askeri ceza kanunu ve askeri muhakeme usulü kanununun kabulüne kadar tatbik edilecekti.

³⁶² Bkz.: 20 Kanun-ıevvel 1333 (20 Aralık 1917) tarihli “Mehakim-i Adliye ile Divan-ı Harpler arasında Merci'-i Dava Hakkında Zuhûr Edecek İhtilafatın Suret-i Halline Mütedair 27 Zilkade 1334 Tarihli Kanun-ı Muvakkatın Reddine Dair Meclis-i Mebusân Kararnamesi”, Düstur, II. Tertip, C. 10, s. 45.

³⁶³ Düstur, II. Tertip, C. 9, s. 725-727.

³⁶⁴ Bkz.: 21 Teşrin-i sani 1334 (21 Kasım 1918) tarihli “Asakir Tarafından İka Olunan Ceraim-i Adiyenin Merci'-i Tahkik ve Muhakemesi Hakkında 3 Zilhicce 1335 Tarihli Kararnamenin Reddine Dair Meclis-i Mebusân Kararnamesi”, Düstur, II. Tertip, C. 11, s. 59.

³⁶⁵ Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 393-397.

³⁶⁶ Düstur, II. Tertip, C. 8, s. 1335-1351.

³⁶⁷ Düstur, II. Tertip, C. 12, s. 113.

³⁶⁸ Düstur, II. Tertip, C. 12, s. 339.

³⁶⁹ Bkz. 22 Ramazan 1340 (19 Mayıs 1922) tarihli “Divân-ı Temyiz-i Askerî Teşkilâtına Dair Kanun”, Düstur, III. Tertip, C. 3, s. 85-86.; *Sicilli Kavanini*, C. I, Haz.: Karakoç Sarkiz, Mihran, İstanbul, 1926, s. 133-134.

1930 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri yargısı için mühim düzenlemeler gerçekleştirildi. 22 Mayıs 1930 tarihinde 1631 Sayılı Askeri Muhakeme Usulü Kanunu³⁷⁰ ve 1632 Sayılı Askeri Ceza Kanunu³⁷¹ kabul edildi. Almanya³⁷² mehz alınarak hazırlanan bu kanunlarla birlikte askeri yargıda ilk modernleşme hareketi başlamış ve ilk defa bir askeri usul kanunu kabul edilmiştir.

³⁷⁰ Bu kanun ve hükümlerinin şerhleri için bkz.: Rifat (Taşkın), *Askeri Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak*, Cihan Matbaası, Ankara, 1930

³⁷¹ Bu kanun ve hükümlerinin şerhleri için bkz.: Rifat (Taşkın), *Şerh Askerî Ceza Kanunu*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1930.

³⁷² Rifat, *Şerh Askerî Ceza Kanunu*, s. 10.; Askeri Muhakeme Usulü Kanunu esas itibariyle 1898 tarihli Alman Askeri Muhakeme Usulleri Kanunu'nda alınmışsa da, 1928 tarihli Fransız kanunundan da istifade edilmiştir. (Rifat *Askeri Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak*, s. 7-10.; Askeri Ceza Kanunu hazırlanırken Almanya, Fransa ve Belçika kanunlarından istifade edilmiştir. (İpeksümeroğlu, "Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış", s. 470.

İKİNCİ BÖLÜM

DİVÂN-I AHKÂM-I ADLİYE'NİN KURULUŞU ve TEŞKİLATI

2.1.Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Doğduğu Siyasi, İktisadi ve Sosyal Ortam

Osmanlı Devleti, gerileme dönemiyle birlikte gerek dahili gerekse de harici pek çok meseleyle boğuşmak zorunda kalmıştı. Bilhassa Tanzimat dönemiyle birlikte yeni bir yol ayrımına girilmişti. Bu dönemde meydana gelen gelişmelerin tamamına değinmek bu çalışmanın kapsamını ziyadesiyle aşacaktır. Bu sebeple Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulduğu dönemde devletin içerisinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve sosyal şartlara kısaca değinmekte fayda görüyoruz.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, sultan Abdülaziz'in saltanat döneminde ortaya çıkan bir kurumdur. Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine 25 Haziran 1861 tarihinde tahta geçti³⁷³. Bu sırada 32 yaşında bulunuyordu³⁷⁴. Bu dönemde Karadağ ve Hersek'te büyük bir karışıklık olduğu gibi, devletin içerisinde bulunduğu mali buhran da had safhaya ulaşmıştı. Sultan Abdülaziz'in tahta geçişi ilk başlarda memnuniyet uyandırmıştı. Saltanatının başlarında hükümete karışmadı. Tebaanın refahı için çıkarılan tüm kanunları teyit ettiğini belirtti. Müttefik devletlerle olan münasebetlerin sürdürüleceğini ifade etti. Aynı zamanda tasarruf siyaseti izleyerek maliyeyi düzene koyacağını taahhüt etmişti ve ilk zamanlarda bu yolda bazı memnuniyet verici tasarruflara girişti³⁷⁵. Fakat bu memnuniyet verici ortam kısa sürdü. Zamanla mali darlığa rağmen saray harcamalarında büyük ölçüde israfa gidilmesi bir hayal kırıklığı yaratacaktır³⁷⁶.

Sultan Abdülaziz dönemi, birkaç bölgede çıkan isyanlar haricinde, savaşız geçen bir dönemdir. Saltanatının başlarında Karadağ'da bir isyan patlak vermişti. Ömer Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı kuvvetleri isyancıları dağıttı ve 31 Ağustos 1861'de İşkodra Anlaşması imzalandı. Böylece Karadağ'da geçici de olsa

³⁷³ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *DİA*, C. 1, 1988, s. 179.

³⁷⁴ Hüseyin Hıfzı, *Sultan Aziz Devri*, Dersaadet, Babıali Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, 1326, s. 3.

³⁷⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 2-3.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. VI, Güven Basımevi, İstanbul, 1972, s. 3115-3116.

³⁷⁶ Hüseyin Hıfzı, sarayda dokuz yüzden fazla kadın ve sayıları iki bin beş yüzü aşan diğer kimselerin bulunduğunu ifade ettikten sonra şöyle bir tenkitte bulunmuştur: "Bu kadar haşeratı doyurmak için matbah-ı şahaneden yirmi dört saatte beş yüz tabla yemek çıkardı." (Hüseyin Hıfzı, *a.g.e.*, s 6.)

bir barış dönemine girildi³⁷⁷. Yine aynı dönemlerde Memleketeyn (Eflak-Boğdan) ve Sırbistanda da isyanlar başlamıştı³⁷⁸.

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulduğu yıllarda devleti en çok meşgul eden siyasi mesele, Girit'te ortaya çıkan isyandı. Bu isyan bilhassa Yunanistan tarafından teşvik edildiği gibi, Fransa ve Rusya da isyana destek vermekteydi. Asilerin ve Yunanistan'ın niyeti, Girit'in Yunanistan'a bağlanmasıydı. Osmanlı Devleti, isyanın başından beri bu hareketin milletlerarası bir meseleye dönüşmemesi hususunda itina gösteriyordu³⁷⁹. Bununla birlikte isyana karşı kuvvet kullanmaya niyetlenmenin yanı sıra, haklılığını ortaya koyacak diplomatik faaliyetlerde de bulunuyordu. Bir müddet sonra şiddet kullanmanın zaruri olduğunu gören Babıali, Ömer Paşa'yı göndererek asileri dağıtmayı başardı³⁸⁰. Akabinde sadrazam Ali Paşa bizzat 2 Ekim 1867'de İstanbul'dan Girit'e hareket etti ve orada Girit için yeni bir idare tarzı öngören bir nizamname yayınladı³⁸¹.

Ali Paşa, Yunanistan'ın isyandaki rolünü göz önünde bulundurarak asilere yapılan yardımların devam etmesi halinde meselenin çözüme kavuşmayacağını anladı ve İstanbul'a döner dönmez Yunan hükümetine bir ultiatom verildi. Yunanistan'ın bu hükümlere direnmesi ve Babıali tarafından verilen sekiz günlük sürenin dolmasında sonra Yunanistan ile tüm diplomatik ve ticari ilişkiler kesilerek Yunan sahilleri ablukaya alındı. Böylelikle asilere giden yardımın kesilmesi neticesinde isyan fiilen sona ermiş oldu. Osmanlı Devleti'nin Yunanistan ile olan ilişkilerinin bir savaşa sebebiyet vereceği ihtimaline binaen Fransa, Paris Antlaşması'na katılan devletlerin bir konferansta toplanmasını talep etti. Babıali, toprak bütünlüğünün korunması, Girit meselesinden bahsedilmemesi ve yalnızca Yunanistan ile olan ilişkiler üzerine müzakere edilmesi şartlarıyla konferansa

³⁷⁷ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 3-7.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3120-3143.

³⁷⁸ Bu dönem siyasi gelişmeleri için bkz.: Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 7-17.;

³⁷⁹ Hayrettin Pınar, "Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 18, Aralık 2008, s. 4-5.

³⁸⁰ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XI, s. 92-93.; Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 24-27.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3148-3149.

³⁸¹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 28.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3150-3157.; "Mecâlis-i Muhtelite-i İdâre Nizâmnamesi" adlı bu nizamnamenin tam metni için bkz.: Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XI, s. 157-159.

katılmayı kabul etti. Ocak 1869'da Paris'te toplanan konferansta Babıali haklı görüldü³⁸².

Sultan Abdülaziz devri, siyasi açıdan bir barış dönemi olmakla birlikte, iktisadi açıdan bir buhran dönemidir³⁸³. Saltanata gelir gelmez israfı sona erdirip maliyeyi rahatlatacağını söyleyen padişahın bu tutumu ne yazık ki uzun sürmedi. Devletin mali çöküşünden sonra devlet borçlarının borçla kapatılması usulüne başvuruluyordu. Sultan Abdülmecid döneminden 375.000.000 frank borç kalmıştı. Sultan Abdülaziz döneminde de borçlanmaya sıklıkla müracaat edilmekteydi. Mesela 1283 (1866/1867) tarihinde 150.000.000 ve yine 1285 (1868/1869) tarihinde aynı miktarda borçlanmaya gidilmişti³⁸⁴. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin yabancı sermayenin nüfuzu altına girmesi bu dönemde de hızlıca devam etmiştir³⁸⁵.

Devletin içerisinde bulunduğu mali kriz, Osmanlı toplumunda büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Ümitle başlanan Abdülaziz dönemi kısa bir zamanda hüsrana dönmüştü. Bilhassa 1867 senesinden sonra hükümet ve padişah aleyhine umumi bir muhalefet ortaya çıktı. Gerek halk gerekse de aydın kesim açık bir şekilde devlet idaresini tenkit ediyordu. Tam da böyle bir dönemde, Osmanlı Devleti'nde ilk defa cemiyet şeklinde bir siyasi muhalefet ortaya çıktı³⁸⁶. Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı verilen bu muhalefet hareketi, daha çok yurt dışında faaliyet göstermiştir. Cemiyetin nasıl, ne şekilde ve ne zaman kurulduğu meselesi tartışmalıdır. Yeni Osmanlılar, genelde 1865-1876 yılları arasında anayasanın ilanı ve meşrutî idare şekline geçilmesi yönünde faaliyette bulunan fikir adamları için kullanılan bir isimdir³⁸⁷. Aralarında Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerin bulunduğu Yeni Osmanlılar hareketinin üyeleri arasında düşünce ve amaç birliği bulunmuyordu. Bir çoğu farklı sebeplerle hükümetle husumet yaşadığı için bu cemiyete dahil olmuştu³⁸⁸. Bu sebeple kısa denilebilecek bir zaman içerisinde dağılmışlardır. Ancak

³⁸² Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 35-36.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3158.; Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi* (içinde), C. 3, 10. Bs., Cem Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 141.

³⁸³ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 347.

³⁸⁴ Hüseyin Hıfzı, *a.g.e.*, s. 11-12.

³⁸⁵ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 349.

³⁸⁶ *A.e.*, s. 350.

³⁸⁷ Enver Koray, "Yeni Osmanlılar", *Bellekten*, C. XLVII, Sa. 186, Nisan 1983, s. 563.; Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", *DİA*, C. 43, 2013, s. 431.

³⁸⁸ Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, C. I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 568.; Koray, "Yeni Osmanlılar", s. 581.; Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", s. 432.

ortaya koydukları fikirlerin daha sonra gerçekleşecek olan yenilik hareketlerinde mühim bir rol oynadığı aşikardır. Nitekim Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasında bu cemiyetin etkilerinin olduğu da ifade edilmiştir ki bu hususa çalışmanın ilerleyen kısımlarında temas edilecektir.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ortak özelliklerinden biri de Ali Paşa düşmanlığıydı. Ali Paşa, dönemine göre oldukça başarılı bir diplomasi sergilediği halde, başta Ziya Paşa olmak üzere, Genç Osmanlılar tarafından ağır bir şekilde tenkit edilmişti³⁸⁹. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şura-yı Devlet'in kuruluşunda oldukça mühim bir rol oynayan Ali Paşa, Öztuna'ya göre tanzimat döneminin ikinci adamıdır. Buna rağmen Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Suavi gibi cemiyetin ileri gelenleri, Ali Paşa'yı tenkitlerinde, hakarete varacak kadar ileri gitmiş ve onu yıpratmışlardı³⁹⁰.

2.2.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Kurulmasını Gerektiren Nedenler ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Yönelik Tepkiler

2.2.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Kurulmasını Gerektiren Nedenler

Tanzimat döneminde gerçekleşen adli reformların sebeplerine daha evvel temas etmiştik. O kısımda adli reformlara dair bahsi geçen sebeplerin tamamı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisi için de geçerlidir. Bununla birlikte bu divanın oluşturulmasında hususiyet arz eden kimi noktalara değinmekte fayda görüyoruz.

Tanzimat döneminde yapılan birçok adli ıslahatta olduğu gibi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisinde de Batılı devletlerin tesiri oldukça fazladır³⁹¹. O döneme kadar gerçekleştirilen adli reformlar her seferinde yetersiz bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu devletler her seferinde daha köklü ıslahatlar yapılması konusunda baskılarına devam ediyorlardı³⁹². Nitekim bu hakikat, Ahmet Cevdet Paşa'nın şu

³⁸⁹ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 37-38.; Heyet, *Resimli-Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3157.; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 7, Ötüken Yay., İstanbul, 1978, s. 86-87.

³⁹⁰ Yılmaz Öztuna, *Âli Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 93, 106-108.

³⁹¹ Ortaylı bu hususta farklı bir yaklaşım tarzına sahiptir. Müellife göre bu dönemde Osmanlı hukuk sisteminde söz konusu olan gelişmeleri Avrupalı devletlerin baskısına dayandırmak doğru değildir. Bu dönemde adalet dağıtmak için hukuk sisteminin çağdaşlaştırılması bir zaruriyetti. Hatta Osmanlı Devleti, müdahale gibi onur kırıcı hareketleri bertaraf etmek adına Osmanlı hukukçularının yaptığı düzenlemeleri derhal tatbikata koymuştu. Tanzimat döneminde yapılan yenilik hareketlerinin Avrupa'ya bağlanması, o dönemin diplomat ve seyyahlarının raporlarında ve eserlerinde söz konusu olmuş ve bu "hüsn-ü kuruntuyu" günümüz yazarları tekrarlamıştır. (Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, s. 142.)

³⁹² Engelhardt, *a.g.e.*, s. 165-166.; Aydın, "Dîvan-ı Âhkâm-ı Adliyye", s. 388.

sözleri ile açık bir şekilde tezahür ediyor: “... *ecnebiler kesret üzere Memâlik-i mahrûseye tevârüd ile ecnebi da‘vâları gittikçe tekessür ederek rü‘yeti kabil olamayacak dereceye geldiğinden ve Paris Konferansında Âli Paşa’ya >>Siz mahkemelerinizi emniyet-bahş olacak bir hâle getürdüğünüz gibi biz de ecnebi tercümanlarının umûr-ı mehâkime müdâhalesini ilga ederiz.>> demişler iken, ol vakitden berü islâh-ı mehâkim hakkında bir şey yapamadığından, Fransa usûlüne muvâfık sûretde mahkemeler güşâdına ve umûr-ı hukûkiyyenin hükûmet-i icrâiyyeden külliyyen tefrîkine devletce karar verilmekle, 1284 senesi Zilka‘desinin evâsıtında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ilga ve Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye meclisleri teşkîl ve iki meclisin de sülûsan a‘zâsı müslim ve sülûsü gayr-ı müslim olmak üzere nizâm u usûl ittihâz edilmiş ve ...³⁹³” Bu süreçte Engelhardt’ın Fransa’nın tutumuna dair ifade ettiği “... *büyük devletler özellikle Fransa yardımlarının karşılığını talep ediyor, Babiâli’yi sistematik ve amansız bir kontrol altında tutmaya kararlı görünüyorlardı.*³⁹⁴” şeklindeki sözleri de, Batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısını bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.*

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin salt Batılı devletlerin zorlamasıyla tesis edildiğini söylemek doğru değildir. Bu divanın kurulmasının en mühim nedenlerinden biri de böyle bir müesseseye duyulan hukuki ihtiyaçtı. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı Devleti’nde hukuki, iktisadi ve sosyal alanda oldukça yeni gelişmeler yaşanmaktaydı. Bunun tabii bir neticesi olarak çok çeşitli ve karmaşık hukuki meseleler baş göstermişti³⁹⁵. Daha evvel de temas ettiğimiz üzere, şer‘iye mahkemeleri bu yeni hukuki meselelerin çözümüne cevap verememekteydi. Evvela bu gelişmeler sebebiyle kurulmuş olan ticaret ve nizamiye mahkemeleri, Osmanlı Devleti’nin klasik dönem kadılarının bir davayı çözmek için müracaat ettiği hukuki kaynakların dışında bir kaynaktan beslenmekteydi. Zira bu mahkemelere intikal eden davalar yeni birtakım örf adet kurallarına ve devletçe konulan kanun ve nizamnamelere göre çözülmekteydi³⁹⁶. Böylelikle bu mahkemelerde vazife alacak

³⁹³ Cevdet Paşa, *Ma‘rûzât*, s. 198.

³⁹⁴ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 167.

³⁹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, divanın lüzumuna dair kaleme aldığı makalede bu hakikati şu sözlerle izhar ediyor: “... *şimdi ise ticâret ve mu‘âmelât pek ziyade tekessür etti ve Memâlik-i mahrûse’nin ne derecelerde vüs‘ati var. Buraları mutâlâ’a ve muvâzene olunduğu hâlde Devlet-i aliyye’de dîvân teşkiline ne derecelerde mecbûriyet olduğu meydana çıkar.*” (Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 90.)

³⁹⁶ Mithat Paşa’nın Sultan Abdülaziz’i öldürme suçundan dolayı ölümüne mahkum edilmesindeki muhakeme sürecini değerlendiren Fetva Emmini Nuri Efendi, Mithat Paşa’nın sivil bir mahkemede, kendilerine yabancı bir hukuka ve usule göre yargıldığını; kanaati sorulacak olursa bu

hakimlerin bu yeni hukuki meselelere ve kaynaklara vakıf olacak bir şekilde yetişmesi zarurietini doğmuştu. Diğer bir taraftan bu yeni mahkemelerde verilen kararları denetleyecek bir hukuki müesseseye duyulan ihtiyaç, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisiyle neticelenmişti³⁹⁷.

Osmanlı Devleti'nde yenilik hareketlerinin en mühim amillerinden biri de dönemin aydınlarının faaliyetleridir. Bu sebeple Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasında Osmanlı aydınlarının tesirini de göz ardı etmemek gerekir. Yavuz ve Karal, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına tesir eden üç temel faktörün olduğunu ifade eder. Müelliflere göre bu faktörler; Fransız tesiri, Ali Paşa'nın Girit İsyanı'nı bastırdıktan sonra hazırladığı reform layihası ve Genç Osmanlıların faaliyetleridir³⁹⁸.

2.2.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Kurulmasına Yönelik Tepkiler

Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen yenilik hareketleri ekseriyetle tepkiyle karşılaşmıştır ki Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de bu tepkilerden nasibini almıştır. Bu tepkilerin bir kısmı bu dönemde gerçekleşen adli reformların tamamı için söz konusudur. Avrupalı devletlerden alınan kanunlar ve hukuki müesseseler, yeni kurulan mahkemelerde ecnebi hakimlerin yer alması³⁹⁹, gayrimüslim tebaaya verilen birtakım haklar, şer'îye mahkemelerinin yanında tesis edilen Avrupa menşeli yeni mahkemeler gibi hususlar gerek ulema gerekse de halk nezdinde bazı tepkilerin oluşmasının başlıca amillerini oluşturur.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisine dair en mühim tepkinin ilmiye sınıfından geldiği söylenebilir. Şer'îye mahkemelerinin yanında kurulan nizamiye mahkemeleri ve bu mahkemelerin en büyüğü olarak tesis edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile birlikte şer'îye mahkemelerinin ve burada vazife gören ilmiye sınıfı

muhakemenin şer'î hukuka göre en başından itibaren tekrar edilmesi gerektiğini ifade etmişti. (Anton Bertram, "The Legal System of Turkey", *Law Quarterly Review*, C. XXV, London, 1909, s. 41.); Bu dönemde şer'î hukuk ile yeni oluşan hukuk arasındaki iletişimsizlik bu sözlerle bariz bir şekilde ortaya konulmuştur. (Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 107.

³⁹⁷ Aydın, "Dîvan-ı Ahkâm-ı Adliye", s. 387.

³⁹⁸ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 145.; Hulusi Yavuz, "Western Influence upon the Ottoman Institutions: the Council of State and the Council Judicial Regulations", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV, Sa. 4, Haziran 1980, s. 41-50.

³⁹⁹ Ziya Paşa, Hürriyet'te yazdığı makalede Bab-ı İlahî'yi şu sözlerle tenkit etmekteydi: "(...) Bunlardan maada Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye yaptın. Bunlara hristiyanlardan nice aza koydun ve yeniden bunca maaşlar verdin ve keza ve keza... Bu şeyleri mucerret sufera hazaratını taltif için mevki-i icraya getirdin. (...)" (İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 795.

mensuplarının nüfuzu azalmaya başlamıştı⁴⁰⁰. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisinde büyük emekleri olan Ahmet Cevdet Paşa, divana yönelik tepkileri “*Dîvân'ın ibtidây-ı teşkilinde: 'Bunca mehâkim-i şer'iyye var iken mahâkim ve mecâlis-i nizâmiyye tertibine ne hâcet var idi' deyu ba'z-ı cühelây-ı âlim-nümâ tarafından îtirâz olunduğu mesmû' olması üzerine...*” sözleriyle aktarmaktadır. İşte Cevdet Paşa yükselen bu tepkiler üzerine Osmanlı ulemasınca yakından tanınan Akkoyunlular döneminin meşhur hukukçularından Celaleddin Devvani'nin “*Divân-ı De'f-i Mezâlim*” isimli risalesini tercüme ederek bu konuya dair bir makale kaleme almış ve bu makaleyi akdedilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye meclisinde dile getirmiştir⁴⁰¹. Bu risalede mezalim mahkemelerinin İslam hukukuna uygun olduğu çeşitli gerekçelerle izah edilmekteydi. Cevdet Paşa söz konusu mecliste bu makalenin hülasasını belirttikten sonra eski dönemlerde mezalim divanlarının tesisine nasıl şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyulmuşsa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisinin de Osmanlı Devleti için teşkili mecbur bir müessese olduğunu ifade etmiş ve sözlerine şöyle devam etmişti:

“Devletlerin birinci vazîfesi ihkâk-ı hukûk-ı ibâd kazıyyesi olup her asırda bu vazîfenin îfâsına bir sûretle îtinâ oluna-gelmiştir; ve ba'z-ı bilâdda ketebe ve hademe-i şerî'ate udûl denilip mahâkim-i şer'iyyede cereyân eden vuku'âtta eşhâd ile hücec ü i'lâmât kendilerine hatm ü imzâ ettirilerek mesâlih-i âmmenin halelden vikayesine bezl-i cehd olunurdu. Lâkin daha ol vakitler buna hâlel gelmiştir ki Celâlüddîn Devvânî udûlün ekseri udûl değildir deyu hâl-i zamânedен şikâyet ediyor.

Devlet-i aliyye evâilde ihkâk-ı hukûk-ı ibâd emr-i ehemmine her şeyden ziyâde îtinâ edip hattâ Sarây-i hümayûn'da mu'âyede-i hümayûn yerinde Atik Dîvânîhâne deyu ma'rûf olup el-hâletü hâzihî yevm-i mu'âyedede tarîk-ı ilmiyye ashâbının meks ü tevakkuf ettikleri yerde huzûr mürâfa'aları için haftada iki gün dîvân olup pâdişâh-ı asr bi'z-zât divâna hâzır olduğu mervîdir. Muahharan devletin tevessü'ü ve mesâlihın tekessürü hasebiyle Kubbe-altı'na nakl olunarak bi'z-zât vekîl-i mutlak bulunan zatler dîvâna hâzır ve pâdişâh-ı asr kafesden nâzır olurlar idi. Yakın vakitlere kadar huzûr mürâfa'alarının vekîl-i mutlak huzûrunda olduğu ma'lûmdur. Muahharan bu murâfa'alar nezâret-i şeyhül-islâmiye verilmiştir. Lâkin

⁴⁰⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, *Midhat Paşa'nın Hatıraları (Tavsira-i İbret)*, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul, 1997, s. XIX.

⁴⁰¹ Söz konusu makalenin tam metni için bkz.: Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 85-90.

mevâdd-ı siyâsiyye ve nizâmîyye için Meclis-i vâlây-i ahkâm-ı adliyye teşkîl olunarak Dîvân-ı mezâlim makâmına kâim olmuş ise de asrımızda mu'âmelâtın fevka'l-âde tevessü'ünden ve mesâlih-in ana göre tekessüründen nâşî Meclis-i vâlâ dahi ne derecelerde eşgâle müstağrak olduğu ma'lûmdur. Şimdi Zât-i hazret-i zillu'llihî efendimiz hazretleri zamânın îcâb-ı tabî'isine göre bu işleri ikiye taksim ve ihkâk-ı hukuk-ı ibâd maslahatını mesâlih-i sâire-i devletten tefrîk ile işte yalnız bunun için işbu Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'yi teşkîl buyurdu. Buna lisân-ı umûmdan teşekkürle du'ây-i vâcibü'l-edây-i pâdişâhîlerini tekrârdan başka bir diyecek olamaz⁴⁰².”

Ahmet Cevdet Paşa'nın makalesini ve bu hususa dair fikirlerini mecliste beyan etmesinden sonra orada bulunan ulema ve diğer azalar “*Celâlüddîn Devvânî gibi bir zât böyle dedikten sonra anın üzerine kim ne diyebilir. Bunlar tab' u neşr ile sâire dahi bildirilmelidir*” demişlerdir. Makalenin bir sureti, basılıp dağıtılması için Sadrazam Ali Paşa'ya verilmişse de Ali Paşa bazı sebeplerden dolayı bunu münasip görmemişti⁴⁰³.

Ahmet Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye için divan-ı mezalimleri emsal göstermekteydi. Mezalim müessesesi “*İslâm devletlerinde, adaletli bir toplum düzeni kurmak amacıyla, genel idarenin merkez ve taşra teşkilâtlarında yer alıp, hem siyasî, hukukî ve iktisadî alanlarda, hem de idari ve adli yargı alanlarında devletin yüksek memurlarının katıldığı bir kurul halinde görev yapan bir devlet organı*” şeklinde tanımlanmaktadır⁴⁰⁴. Osmanlı Devleti'nden evvel tarih sahnesinde yer alan ve yine Osmanlı Devleti'yle aynı dönemde yaşayan Müslüman devletlerde yer almış bu müessese, daha geniş yetkilerle Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun olarak

⁴⁰² Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 90.

⁴⁰³ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 90-91.; Karal, Ahmet Cevdet Paşa'nın dönemin uleması önünde Celaleddin Devvani'nin bu makalesinin hülasasını tercüme ederek müdafaa etmesini ulemaya meydan okuma olarak değerlendirmektedir. Müellife göre ulema, Devvani'nin fikirlerinin aksini iddia eden alimlerle karşılık verebilirdi; ancak bitkin ve biçare bir vaziyette bulunmalarından ötürü mahkeme teşkilatına dair bu reformları Devvani adına sineye çekmişlerdi. (Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 170.)

⁴⁰⁴ Vecdi Akyüz, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezalim*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 19.; Maverdi, mezalim mahkemelerini fevkalade mahkemeler şeklinde ele almıştır. Müellife göre fevkalade yetkili hakim, ihtilaf sahiplerini anlaştırmaya çalışan, hakları inkar edenî azametle bu inkardan vazgeçiren, geçimsizlikleri korku ile yola getiren ve kötülükleri önleyen biridir. Dolayısıyla böyle bir hakimin emretme kudreti olan, nüfuz sahibi, dürüst, tamahkar olmayan ve takva sahibi bir kimse olması gerekir. O her zaman zabitanın üstün kuvvetine ve hakimlerin ilmi üstünlüğüne muhtaç olduğu için bu sıfatları şahsında toplamalıdır. (Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi, *EL-Ahkâmü's Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 156.)

temayüz etmişti⁴⁰⁵. Zaten Ahmet Cevdet Paşa, bahsi geçen risaleyi izah ettikten sonra Divan-ı Hümayun'un bu vasfına da temas etmektedir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Türk hukuk tarihinde ilk defa sistematik bir şekilde temyiz vazifesi görecek olan bir müesseseydi. İşte İslam hukukunda temyiz müessesesinin kabul edilip edilmediği hususu, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin doğurmuş olduğu başka bir tartışma konusuydu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin istinaf vazifesi görüyor olması sebebiyle bu tartışmaya istinaf mefhumu da dahil edilebilir.

İslam hukukunda bugünkü manada temyiz ve istinaf gibi kanun yolları mevcut olmamıştır⁴⁰⁶. Buna göre meşru usullere muvafık ve şartları, sebepleri mevcut bir şekilde karar verilen bir davanın tekrardan görülmesi doğru değildir⁴⁰⁷. Bununla birlikte kadının (hakimin) bilerek veya bilmeyerek hatalı bir karar verme ihtimali her zaman mevcuttur. Bu nitelikteki kararların düzeltilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Dolayısıyla hatalı kararın düzeltilmesi, kararı veren hakimden veya başka bir hakimden istenebilir. Böyle bir müracaat yerinde görülürse hatalı hüküm iptal edilerek davaya yeniden bakılır. Hükümde herhangi bir hata bulunmazsa hüküm tasdik edilir⁴⁰⁸. Fakat bu usulün tam manasıyla temyiz olarak nitelendirilmesi

⁴⁰⁵ A.e., s.202.

⁴⁰⁶ İslam hukukunda mahkeme kararlarının temyizi hakkında detaylı malumat için bkz.: Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 238-240.; Haşim Cemil Abdullah, "İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi", Çev. Yunus Apaydın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 3, 1989, s. 383-400.; Haşim Cemil Abdullah, "İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi-II", Çev. Yunus Apaydın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 4, 1990, s. 385-412.; İkinci, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 29-82.; Mustafa Gürbüz, "İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

⁴⁰⁷ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 238.; Sabri Şakir Ansay, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 4. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 344.; Ali Himmet Berki, *İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi*, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962, s. 60.; Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yay., Ankara, 1969, s. 285.; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 217.; "Usûl-i meşrû'asına muvâfık yani hükmün sebep ve şartları mevcûd olarak hükm ve ilân olunan da 'vânün tekrar rü'yet ve istimâ'ı câiz olmaz." (MAA, md. 1837.)

⁴⁰⁸ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 238.; Ansay, a.g.e., s. 345.; Berki, a.g.e., s. 60.; "Bir da'vâ hakkında lâhık olan hükmün usûl-i meşrû'asına muvâfık olmadığını mahkûm aleyh iddi'â ve adem-i muvâfakat cihetini dahi beyân edip de istinâf-ı da'vâ talebinde bulunduğu hâlde vukû'bulan hükm lede't-tahkik usûl-i meşrû'asına muvafık ise tasdik olunur değil ise istinâf kılınır." (MAA, md. 1838.)

mümkün görünmemektedir. Bu usul İslam hukukunda muhakemenin iadesi şeklinde ele alınmıştır⁴⁰⁹.

Mecellenin “*Bir da‘vâ hakkında lâhik olan hükme mahkûm aleyh kanâ‘at etmeyip de ol hükmü hâvî olan ilâmın temyizi talebinde bulunduğu hâlde lede‘t-tahkik usûl-i meşrû‘asına muvafık ise tasdik kılınır değil ise nakz olunur.*” şeklindeki 1839. maddesi, temyiz mefhumuna yer vermişti⁴¹⁰. Fakat İslam hukuku gerek nazariyatta gerekse de tatbikatta bu husus için bir usul veya merci belirlememiştir. İslam hukukuna göre devlet başkanı yargılama yetkisini de haizdir. Dolayısıyla bir davaya ilişkin olarak devlet başkanına müracaat edildiğinde bu hüküm bizzat devlet başkanı tarafından tetkik edildikten sonra bozulabilir veya tasdik edilebilir. Böylelikle bir hükmün yeniden ele alınıp tasdik edilmesi ya da bozulup hükmü veren mahkemeye veya başka bir mahkemeye nakledilmesi hususunda devlet başkanının yetkili olduğu söylenebilir⁴¹¹. Devlet başkanı, kendisine yapılan müracaatları gerekirse bir hakime veya meclise havale edebilir⁴¹². Divan-ı mezalimin ve Divan-ı Hümayun’un temyiz müessesine benzeyen tatbikatları bu manada değerlendirilebilir. Nitekim daha evvel bahsettiğimiz üzere Celaleddin Devvani’nin Divân-ı De‘f-i Mezâlim adlı risalesi mezkur müesseselerin bu vasfı üzerinde durmaktadır. Böylece Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile nizamiye mahkemelerinin meşruluk temelleri bu müesseselerde aranmıştır.

2.3.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Kurulması

Çalışmamızın ilk bölümünün büyük bir kısmında Tanzimat dönemi Osmanlı Devleti’nin adliye teşkilatını ana hatlarıyla ele almıştık. Buna göre Divan-ı Ahkâm-ı

⁴⁰⁹ Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. 8, s. 239.; Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, s. 217.; Mumcu bu hususu “davanın yeniden görülmesi” şeklinde nitelemiştir. (Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 73)

⁴¹⁰ Fakat Mecelle’deki düzenlemeler esas alındığında tam bir temyiz yolu ortaya çıkmamaktadır. Zira temyiz, istinaf ve iade-i muhakeme mefhumları arasında bir fark gözetilmemiştir. (Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 75-76.)

⁴¹¹ Haşim Cemil Abdullah, “İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi-II”, Çev. Yunus Apaydın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 4, 1990, s. 386.; Bu hususta Ebusuud Efendi’nin şu fetvası mühimdir: “*Mes‘ele: Bir def‘a şer‘-i şerif ile fasl olunub âher kâdî tenfiz ve imzâ eylediği husus, yine asıldan dinlenmek şer‘i olur mu? El-Cevâb: Emr-i sultânî olmayıcak olmaz. Me‘mûr olıcak dahi sâbikan şer‘le fasl olduğu sâbit olıcak tağyir olunmaz.*” Akgündüz’e göre bu fetva istinaf mahkemelerinin meşruiyetini devlet başkanının yetkisine ve amme maslahatı (kamu yararı) kaidesine dayandırmaktadır. (Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap I. Kısım, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 55.)

⁴¹² Ekinci, *Ateş İstidasi İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 38.

Adliye, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ikiye ayrılması neticesinde tesis edilmişti.

1866 yılında başlayan Girit isyanını bastırmak üzere bölgeye giden sadrazam Ali Paşa burada bir dizi reformlar gerçekleştirmişti. Bu sırada yapılması lazım gelen reformlar üzerine padişaha bir de layiha arz etmişti. Ali Paşa, yapılacak bu reformlarla Avrupalı devletlerin müdahalesini sona erdirmeyi amaçlamaktaydı. Bu reformların da Avrupalı tarzda yapılması gerektiğine inanıyordu. Ali Paşa'nın bu tavrı üzerinde, yakın dostu olan Fransız elçisi Bourree'nin büyük tesiri vardır. Bourree, üyelerinin müslüman ve gayrimüslimlerden oluşacağı ve Fransa'daki Conseil d'Etat'ya benzer bir müessesenin kurulması tavsiyesinde bulunuyordu⁴¹³. Nitekim Ali Paşa Girit'ten döndükten hemen sonra bu reformların icrasına başlamış ve bu icraatın en büyük meyvelerinden biri de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şura-yı Devlet'in tesisi olmuştur⁴¹⁴.

Divanın kuruluş tarihine dair değişik iddialar öne sürülmektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönem hukukçularından Abdurrahman Adil, temyiz mahkemesinin ilk esasının 8 Zilhicce 1284 tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Esasîsi ile oluştuğunu ve asıl kuruluşunun ise 13 Zilkade 1286 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-yi Dahilisi'yle gerçekleştiği kanaatindedir⁴¹⁵. Özoğuz'a göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye 8 Zilhicce 1284 tarihli irade ile kurulmuştur. Bu tarih Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Esasîsi'nin kabul tarihidir. Müellif, divanın kuruluşunu bu nizamnamenin üçüncü maddesine dayandırmıştır⁴¹⁶. Yine ilginç bir şekilde Adliye Nezareti İhsaiyat ve Müdevvenat-ı Kanununiye Müdüriyeti tarafından neşredilen Mecmua-yı Mukarrerat-ı Temyiziye'nin hukuk kısmına ait ilk cildinin mukaddimesi'nde Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisi için "*En büyük mahkeme olmak ve re'sen rü'yeti kendisine muhavvel bazı de'âviyi hukukiye ve cezaiyeyi mu'ayeneden mâ'ada bi'l-hassa de'âvinin istinafen rü'yeti vazifesiyle de mükellef bulunmak üzere 8 Zilhicce 1284 tarihli nizâmname ile tesis olunan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ...*" ifadeleri kullanılmıştır⁴¹⁷. Osmanlı Arşivinde yer alan bir belgede ise

⁴¹³ Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, s. 145.

⁴¹⁴ İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 318-319.; Kocahanoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

⁴¹⁵ Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 23-24.

⁴¹⁶ Nejat Özoğuz, *Temyiz Mahkemesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944, s. 21-22.

⁴¹⁷ *Mecmû'a-yı Mukarrerât-ı Temyiziye – Hukuk Kısmı*, C. 1, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 2.

divanın 1285 tarihinde teşkil olunduğu ifadesi kullanılmıştır⁴¹⁸. Burada muhtemelen dahili nizamnamenin de kabul edilip teşkilat eksikliklerinin büyük ölçüde tamamlandığı tarihe vurgu yapılmıştır. Standford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw ise Meclis-i Vâlâ'nın 1867 tarihinde Şura-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye şeklinde ikiye ayrıldığını söylemektedir⁴¹⁹.

Esasen divanın tesisini kesinliğe kavuşturan irade 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihlidir⁴²⁰. Dolayısıyla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, 11 Zilkade 1284 (5 Mart

⁴¹⁸ Bu ilginç belge, bir davaya ilişkin olarak sadaret makamından Meşihat'e gönderilen bir tezkereye ilişkindir. Buradaki tartışmanın mevzuu, hükümetin adliyeye müdahale etmemesi gerektiğine ilişkindir. Dolayısıyla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin teşkili sırasında adli işlere müdahale edilmemesine dair irade-i seniyyenin padişahça görülmesine ihtiyaç duyulmuştur. Bu mevzuya ilişkin iki irade şöyledir: "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin esnâ-yı teşkilinde deaviye dair Babialiden tezkere irsâliyle umur-ı adliyeye müdahale olunmaması hakkında ba-irâde-i seniyye bir karar ittihaz olunmuş ve muahharan dahi işbu irade-i seniyye birkaç kere te'kid edilmiş iken sâdr-ı sâbık Kamil Paşa hazretlerinin mesned-i celil-i sadâretde bulunduğu hengâmda geçenlerde bâb-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîde vuku'bulan bir tevâtür da'vâsı hakkında makâm-ı celil-i sedâret-penâhîlerinden makâm-ı vâlâ-yı meşihat-penâhîye bir tezkere gönderilmiş olup bu ise hilâf-ı kanun ve irade-i seniyye olduğundan karar-ı mezkûr hakkında tebliğ olunan ve te'kidten şeref-sadır olan irâdât-ı seniyyeyi muhevî evrakın görülüp yine iade olunmak üzere yarın taraf-ı çakeriye irsâle muktezâ-yı irâde-i seniyye-i hazret-i hazret-i hilâfet-penâhîden olmağla ol babda emr ü ferman-ı hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 14 Safer (1)309 ve fî 6 Eylül (1)307." (COA, İ.DH., 1244-97485); "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin esnâ-yı teşkilinde deaviye dair Babialiden tezkere irsâliyle umur-ı adliyeye müdahale olunmaması için ittihaz olunan karar hakkında tebliğ olunan ve te'kidten şeref-sadır olan irâdât-ı seniyyeyi hâvî evrakın taharri ettirilmekte ise de divan-ı mezkur seksen beş tarihinde teşkil ettiğinden o zamana aid evrakın bulunup tedkik olunabilmesi dikkate muhtaç olmasıyla bunlar bugün yetiştirilemeyeceği cihetiyle yarın irsaline müsâra'at kılınacağına dair Reside-i dest-i ta'zîm olan fî 15 Safer sene (1)309 tarihli tezkire-i hidâyet-i sedâret-penâhîleri manzûr-âli olarak umur-ı deaviye müdahale edilmemesi hakkında cülûs-ı hümayun-ı şevket-makrûn-ı cenâb-ı padişahiden biri mükerreren şeref-tealluk eden irâdât-ı seniyye-i mülkaneyi mübelliğ evrâk-ı kuyude bi'l-müracaa sühuletle bulunabileceğine nazaran evrak-ı mezkurenin serî'an buldurularak arz ve takdimi bu kere dahi şeref-sadır olan emr ü ferman-ı hazret-i hilâfet-penâhî mantûk-ı celilinden bulunmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 15 Safer (1)309 ve fî 7 Eylül (1)307." (COA, İ.DH., 1244-97494)

⁴¹⁹ Shaw, Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 80.

⁴²⁰ "Beyandan müstağni olduğu vech ile devlet ve memleketçe ve hukuk ve emniyeti şahsiyece en ziyade lüzumu olan ıslahatın biri dahi mesalihi hukukiyenin, umurı mülkiye ve hükümeti icraiyeden tefriki hususu olup bu maddei mutena bihanın dahi bir an evvel yoluna konulması nezdi adalet vefdi hazreti mülükânede fevkalgaye mültazem olduğundan elhaleti hazihi Meclisi ahkâmı adliyyeye havale olunmakta olan deâvi ve muhakematı nizamiyenin rü'yet ve tedkiki için Divanı ahkâmı adliye namiyle vükelâyı devletden bir zatın tahtı riyasetinde bir meclisi müstakil teşkil olunması ve gerek buna lâzım olan nizamın heman tertibi ve gerek Meclisi valânın bu haline ve tecaribi vakta ve muktazeyatı mesaliha göre usuli hazırasının tadil ve tenkihi ile bir yandan arz ve istizan kılınması ve Meclisi valâyâ badezin Şurayı devlet ıtlak olunub riyasetinin umurı mülkiye ve nizamı cedidei dâhiliyyeye vukufi tammı ve dirayet ve kifayeti mücerreb ve müsellemler olan Tuna vilâyeti valisi devletlû Midhat Paşa hazretlerine ve Divanı ahkâmı adliye riyasetinin dahi kezalik liyakat ve malûmatı kâfiyesi cihetiyle Haleb valisi devletlû Cevdet Paşa hazretlerine ihalesi ve işbu tertibe nazaran devletlû übbühelî Kâmil Paşa hazretlerinin bittabi riyasetden infsalleri vuku bulacağından onların dahi mecalisi âliye memuriyetine nakleyilmesi ve mücerred mihamı saltanatı seniyyenin matlubı âli olan hüsnî cereyanına bir kat daha takviyet verilmiş olmak üzere muktezi görünen tevcihati sairinin dahi mefuf puslada muharrer olduğu ve hâkipayı muallâyı hazreti hilâfetpenâhîden şifahen vaki olan istizan vech ile icra ve ilân kılınması müteallik ve şeref sünuh buyrulan emr ü iradei isabet âdei cenabı tacidarî muktazayı celilinden bulunmuş olmağla olbabda emr ü ferman hazreti veliyyülemdir. 11

1868) tarihinde tesis edilmiştir⁴²¹. Ne yazık ki divanın tesisini kesinliğe kavuşturan bu iradenin aslı bugüne kadar bulunamamıştır. Mezkur irade metnine yer veren eserlerde de herhangi bir kaynak zikredilmemiştir. Bu husus, gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin, gerekse de Şûrâ-yı Devlet'in kuruluş tarihi hakkında kimi tartışmalara sebebiyet vermiştir. Osmanlı Arşivinde yer alan 8 Zilhicce 1284 tarihli bir belge "*Şûrâ-yı Devlet ismiyle bir meclis-i kebîr teşkiline dair*" başlığını taşımaktadır ve aynı zamanda belgenin içerisine "*Bu irâde-i seniyyenin evrâkı 19 Rebû'l-Evvel 1295 tarihinde Şûrâ-yı Devletce alınarak henüz iade edilmemiştir.*" notu düşülmüştür⁴²². Bu evrak her ne kadar bir kafa karışıklığı yaratmış olsa da, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ve dolayısıyla da Şûrâ-yı Devlet'in kuruluşunun 11 Zilkade 1284 tarihinde gerçekleştiğini kabul etmek gerekir. Bu hususta divanın ilk reisi Ahmet Cevdet Paşa'nın şu sözleri oldukça mühimdir: "*1284 senesi Zilka'desinin evâsıtında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ilga ve Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye meclisleri teşkil...*" Kaldı ki 12 Zilkade 1284 tarihli Takvim-i Vekayi'de Cevdet Paşa'nın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Mithat Paşa'nın Şûrâ-yı Devlet riyasetine tevcihatları yer almaktadır⁴²³. Yine bu hususta en mühim belgelerden biri de her iki meclisin esas nizamname müsveddelerinin ve buna dair bir takririn yer aldığı belgedir. 5 Zilhicce 1284'de Amedi Odası'na kaydı yapılan bu belgede yer alan takrirden geçen şu ifadeler, divanın daha evvel tesis edildiğini ispatlamaktadır: "... işbu tefrîk-i mesâlih usulünün merkez-i hükûmet-i seniyyede dahi ittihâzı nezd-i ilhâm-vefd-i cenâb-ı zilliyet-penâhîlerinde rehîn-i tensîb olarak münhasıran umûr-ı devlet ve memlekete müte'allik husûsâta bakmak ve ale'l-umûm kavânîn ve nizâmâtın tanzîm ve tenmîk ve ta'dîli ile meşğûl olmak üzere Şûrâ-yı Devlet nâmıyla bir kavânîn ve nizâmâta dâ'ir olan mevâd-ı hukûkiyenin büyüklerine mahall-i rü'yet ve sâir mecâlis-i hukûkiye-i nizâmiyeye merci' ve merkez-i istînâf ve tedkîk olmak için Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye ismiyle diğer bir ki iki meclis-i kebîrin teşkîline emr ü ferman-ı isâbet-unvân-ı hazret-i padişâhileri şeref-sudûr buyrularak muktezâ-yı celîli

zilkade 1284" (İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 319.; İradenin yer aldığı diğer yerler için bkz.: Görelî, *a.g.e.*, s. 5-6.; Özdeş, "Danıştayın Tarihçesi", s. 53.

⁴²¹ Yargıtay tarihi üzerine bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışmaya imza atan Yargıtay eski başkanlarından Ahmet Recai Seçkin de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşunu 11 Zilkade 1284 tarihli iradeye dayandırmaktadır. Müellife göre bir müessesenin kuruluşu, ona hayat veren hukuki işlemin gerçekleşmesiyle olur. Dolayısıyla bir müessesenin kuruluşu, gerçek manada vazifeye başlamasına, onu işletecek olan görevlilerin atanmasına veya işleyiş hükümlerinin konulmasına bağlanmamalıdır. (Seçkin, *a.g.e.*, s. 6.; Aynı yönde bkz.: İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I., s. 221.; M. Akif Aydın, "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye", *DİA*, C. 9, 1994, s. 387.)

⁴²² COA, İ.DUİT., 58-50.

⁴²³ *Takvim-i Vekayi*, No: 943, 12 Zilkade 1284.

üzerine re'îslerinin ta'yîni ile bu iki meclis-i âlî esâsen teşkil olunmuş...⁴²⁴” Takririn tamamı bu belgelerde (çok az ifade farklılıklarıyla) yer aldığı gibi, matbu hali 2 Muharrem 1285 tarihli, 963 numaralı Takvim-i Vekayi’de neşredilmiştir. Ayrıca “COA, HAT., 1648-55.”de ilginç bir şekilde irade-i seniyye tarihi 2 Muharrem 1285 (25 Nisan 1868) şeklinde gösterilmiştir. Bu belgede yer alan takrir ve nizamname müsveddeleri olduğu gibi 8 Zilhicce 1284 tarihli irade ile kabul edilmiştir. Nitekim 2 Muharrem 1285 tarihli, 963 numaralı Takvim-i Vekayi’nin en başında hatt-ı hümayun sureti “*İşbu takrîriniz ile takdîm olunan nizâmnâmeler mütâla‘a olundu ahkâm-ı mûndericeleri gayet mültezem olan istikmâl-i terfih ve te’mîn-i hâl-i teba‘aya bi-avni’llâhi te’âlâ pek büyük medâr olacağı kaviyen me’mûl bulunmuş olduğundan temâmî-i icrâlarına ibtidâr olunsun.*” şeklinde verilmiştir.

11 Zilkade 1284 tarihli iradeye bakıldığında, kişi hakları ve emniyetleri için hukuki işlerin mülki ve hükümet işlerinden ayrılması, devletçe en lüzumlu şeylerden biri olarak telakki edilmiştir. Yine Meclis-i Vâlâ’ya bundan sonra Şura-yı Devlet denileceği belirtilse de, hakikatte Meclis-i Vala ilga edilmiş ve yerine Şura-yı Devlet ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur⁴²⁵. Halep Valisi Ahmet Cevdet Paşa Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin, Tuna Valisi Midhat Paşa ise Şura-yı Devlet’in riyasetine getirilmişti. Her iki paşanın bu vazifeler hususunda liyakatlerine bilhassa vurgu yapılmıştı. Şura-yı Devlet, inişli çıkışlı bir gelişim süreci izleyerek Bab-ı İali bünyesinde devletin sonuna kadar varlığını sürdürdü. Buna mukabil Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, tesisinden kısa bir zaman sonra Adliye Nezareti bünyesine geçerek kayda değer bir tarihi süreç geçirecekti⁴²⁶.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ile Şura-yı Devlet’in teşkili münasebetiyle Sultan Abdülaziz tarafından 17 Muharrem 1285 (10 Mayıs 1868) tarihinde verilen açılış nutkunda da adli ve icrai makamların birbirinden ayrılması esasına bilhassa değiniliyordu. Buna göre; “... *İşte şu emrin te’lif ve islâhı ve bu münâza‘atın indifâ‘ ve izâlesi niyetiyle mücerred te’mîn-i hukuk-ı teba‘a ve ahalimiz için azâsı bilâ-istisnâ her sınıf teba‘adan olarak Şûrâ-yı Devlet namıyla mücedded ve muntazam bir*

⁴²⁴ COA, İ.DUİT., 58-51/4.; Yine bu hususta bkz.: COA, HAT., 1648-55.; Takririn transkripsiyonu için bkz.: Zeki Eraslan, “Şûrâ-yı Devletten Danıştaya Yapısal ve Fonksiyonel Dönüşüm”, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 274-276.

⁴²⁵ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 84.; Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 59.; Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, s. 198.

⁴²⁶ Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, Princeton, 1980, s. 176.

meclis tertîb ve teşkîl olunmuştur. Ve bir de emr-i mu'tenâ-yı muhâkemât ki hukuk-ı ibâdî yani emniyet-i can ve ırz ve mal mevadd-ı mühimmesini mihver-i layıkında idare etmek emeliyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye namıyla bir meclis-i müstakil daha icâd olunarak anınla dahi hükümet-i şer'îye ve kanuniyenin hükümet-i icrâiyeden tefrîki esası vaz' edilmiştir..."⁴²⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlık edeceği Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Afif Bey, İrfan Bey, Emin Efendi, Celal Bey, Aleko Bey, Ohan Efendi, Fetva Emîni Halil Efendi, Turşucuzade Muhtar Efendi, Şirvani Ahmed Hulusi Efendi, Kastamonulu Ahmed Efendi, Kasbar Bey, Gavril Efendi, Vartan Bey ve Ökyadis Efendi üye olarak atanmıştı⁴²⁸. Ahmet Cevdet Paşa'nın Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasında büyük emekleri vardır ki bu hususlara ilerleyen kısımlarda temas edilecektir. O, kurulduğu andan itibaren divanın her cihetiyle güzel bir şekilde teşkilatlanmasına gayret göstermişti. Bu hususta ifade ettiği şu sözler bu hakikati açık bir şekilde ortaya koymaktadır: “Şûrây-ı devlet ile Dîvân-ı ahkâm-ı adliyye âzâsının intihâbı için akd olunan encümen-i havâss-ı vükelâda Fuad Paşa'nın ihtâr u teklifi üzerine mevcûdların içinden ibtidâ Dîvân-ı ahkâm-ı adliyye âzâsının emr-i intihâbı takdim olunmağla ulemadan Kara Halil Efendi ve Ahmed Hilmi Efendi gibi ilm-i fikhda en ziyâde mâhir olanlar ve ricâl-ı devletten dahi güzîde zâtler Dîvân-ı ahkâm-ı adliyye âzâlığına intihâb kılındı ve Dîvân'ın mümeyyizliğine ve zabıt kâtibliğine müste'id efendiler seçildiği sırada Bâb-ı fetvâ'da en ziyâde sâkk bilir ba'z-ı zevât dahi me'mûr edildi. Bu cihetle i'lâmât-ı nizâmiyye için bir güzel sâkk yolu peydâ olmuştur. Şûrây-ı devlet pek ziyâde âlâyîşli olarak teşkil olundu. Fakîr ise âlâyîşe bakmayıp esâsının metîn olmasına hasr-ı nazar eyledim. Ahkâm-ı adliyye dâirelerini tedric ü tecrübe üzerine teşkil ve kalemlerini güzelce tanzim ve mahâkim-i nizâmiyye îlâmlarının usûl-ı sâkk ü sebkinî vaz'-ı makbul ve müstahsen üzerine te'sîs ettim. Binâen-aleyh devâir-i adliyye refte refte tevessü' ve lâyıkiyle te'essüs eylemiş

⁴²⁷ Sultan Abdülaziz'in açılış münasebetiyle verdiği bu nutuk için bkz.: COA, HH.d., 16425; Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye Tetebbuâtı*, 5. Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1326, s. 82-85.; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1989, s. 11-13.; Yine bu nutuk ve nutkun günümüz Türkçesi için bkz.: Fethi Gedikli, *Şura-yı Devlet*, 2. bs., On İki Levla, İstanbul, 2018, s. 18-22.

⁴²⁸ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, s. 10.

olduğuna mebni sonraları Şûrâ-yı devlet'in bi'd-defe'ât uğradığı tahavvülât ve inkılâbâtan sâlim kalmıştır."⁴²⁹

Tesisinden kısa bir zaman sonra 8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihli ve on maddeden müteşekkil olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizâm-nâme-i Esasisi⁴³⁰ kabul edildi. Bu nizamnamenin birinci maddesine göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye kanunen ve nizamen görülen davaların en büyük merci olarak teşkil olunmuştu. Yine nizamnamenin dördüncü maddesine göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. İkinci maddede ise Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şer'ıye, cemaat ve ticaret mahkemelerinin vazife alanına dahil olmayan davaları görmekte vazifeli olduğuna değinilerek mahkemenin yetki sahası belirlenmişti. Ayrıca kişi ile hükümet arasında doğacak uyuşmazlıkların Şûrâ-yı Devlet'e nakledileceği ifade edilmişti. Nizamname-i Esasi'nin diğer hükümlerine çalışmanın ilerleyen kısımlarında tafsilatlı bir şekilde temas edilecektir.

Nizamname-i Esasi'nin bazı hükümlerinin tadili ve eksikliklerinin tamamlanması için 27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli irade⁴³¹ ile Divân-ı

⁴²⁹ Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 84.; Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 60-61.

⁴³⁰ COA, İ.DUİT., 58-51; Düştur, I. Tertip, C. I, s. 325-327.; *Takvim-i Vekâyi*, No:963, 2 Muharrem 1285; Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XI, Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1989, s. 162-164.

⁴³¹ "Atüfetli efendim hazretleri

Malum-ı ali buyrulduğu veçhile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin hîn-i teşkilinde bâlâsı hatt-ı hümayun-ı mevhibet-makrûn-ı hazret-i padişahi ile müveşşah olarak tanzim ve ilan kılınan nizamname-i esasinin üçüncü maddesi hükmünce divanın rüyet ve faslına memur olduğu davanın envaini ve mevadd-ı hukukiye ve cezaiye üzerine lahık olacak hükm ve kararlarının suret-i arzını mübeyyin iktiza eden nizamnamenin tesisi Şura-yı Devlete havale olunmuştu ol babda divan-ı mezkur riyâset-i celilesiyle birleşilerek heyet-i umumiye-i şuradan tanzim edilmiş olan nizamname ile esbab-ı mucibesini hâvî ita kılınan mazbata beyne'l-havâs kıraat olunup çünkü Divân-ı Ahkâm-ı Adliye devlet-i âliyece mehâkim-i nizamiyenin â'zâmı olarak en mehâmm ve başlı vazifesi sair mehâkimde kavanin ve nizam-ı mevzu üzerine rüyet ve hükm olunan deaviyi hukukiye ve muhakemat-ı cezaiyenin tedkik ve temyizi meselesi olmasıyla beraber hükm ve kararları kabil-i istinaf olan mehâkimden verilen ilamâtı istinaf ve bazı ehemmiyet ve lüzum üzerine havale olunan deaviyi bidayeten rüyet dahi memur olduğundan şu üç dereceye münkasım olan vezaifinin süver-i icrayesince Şûrâ-yı Devlet'ten arz olunan [müta]laat ve ârânın hülasası Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bidayeten rüyet etmesi lazım gelen mevadin tahririyle temyiz-i dava vazifesinin emr-i istinaftan tefriki lüzumunu îrâd ve beyandan (yırtık) olarak bu mütalaa iktizasınca der-saadette hukuk-ı adliye ve cezaiye için müstakil bir meclis-i istinafın teşkili ve buna müteferri' bir takım kavaidin ittihazı dahi dermeyan kılınmıştır. Vakıa divanın vazife-i asliyesi temyiz-i dava meselesi olduğu yani istinafen rüyet olunmuş olan davaların ilâmâtını tedkik ile muvafık-ı usul ve nizâm ise kabul değilse nakz ve cerhi memuriyet ve salahiyetini haiz bulunduğu halde istinaf deaviyi vazifesi dahi birlikte icra olunsun denilse istinafen rüyet ettiği davaların noksan ve kusûrını yine temyiz ve tedkik etmek lazım gelerek bu suret ise ahkâm-ı vaktada mültezim olan adalet ve hakkaniyetin efkâr-ı umumiyede semerâtını temin ve takdire delalet edemeyeceği misillü Şûrâ-yı Devlet'in mütalaatı veçhile der-saadette bir müstakil meclis-i istinaf yapılarak ibtidâ Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de temyiz olunacak davanın tekrar rüyet ve tedkiki lazım geldikde oraya havale olunması esası add edilmiş olsa bu dahi maslahatça teaddüd müstelzim olacağından ve eğerçi saye-i mehâsetvâye-i

Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi⁴³² tanzim edildi. Bu iradeye göre dahili nizamname bir mukaddime, üç fasıl, 74 madde ve bir muvakkat maddeden müteşekkildi⁴³³. Nizamnameye göre nizamiye mahkemeleri dört dereceye ayrılıyordu: Birincisi kazalarda bulunan Deavi Meclisleri; ikincisi livalarda bulunan Temyiz-i Hukuk Meclisleri; üçüncüsü vilayetlerde bulunan Divan-ı Temyizler; dördüncüsü de İstanbul'da bulunan ve nizamiye mahkemelerinin en yüksek yargı yeri olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye. Yine bu nizamnameye göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere iki mahkemeden oluşacaktır. Mahkeme-i Temyiz hukuk ve ceza dairelerine ayrılmış olup, nizamiye mahkemelerinde verilen hukuk ve ceza davalarını tetkik edip gerektiğinde bozabilecekti. Buradaki Mahkeme-i Nizamiye ise İstanbul'daki en büyük nizamiye mahkemesi olup Mahkeme-i Temyiz'de bozulup da kendisine

hazret-i mülükane mevki-yi icraya konulan vilâyet nizâmâtı hükmünce liva ve vilayetler merkezinde bulunan temyiz-i hukuk meclisleri derece derece istinafen rüyet-i deaviyi memur olduklarına ve vilayetlerce bidayeten görülen davaların yine vilayetlerde istinafi mer'î olduğuna nazaran taşradan dersaadete gelecek deavinin istinafına hacet olmayarak yalnız ilamatı tedkik ve temyiz olunmak icab edeceği tahattar olunmuş ise de Şûrâ-yı Devlet'in mazbatasında dahi tafsil ve beyân kılınan esbâb iktizasınca bir takım davaların burada rüyeti mütehattim olduğu gibi merkez-i hilâfet-i seniyyede bâb-ı istinafın bütün bütün seddi tebaayı dahi ahkâm-ı deavide bir hal-i ye'ise düşüreceğinden emr-i istinafın burada icrasında olan lüzum ve mecburiyetin tasdikıyla beraber bu vazifenin yine Divân-ı Ahkâm-ı Adliye içinde ve esbâb-ı mebsûtadan tevelliüd eden mütalaaatı tadil edecek suretde ifası lede'l-mülâhaza Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin iki mahkeme-i kanuniyeye taksimiyle birincisine Mahkeme-i Temyiz ve diğesine Mahkeme-i Nizamiye ulâk olunması birinci mahkemenin deavi-yi hukukiye ve muhâkemât-ı cezaiye itibarıyla ve birer reis-i sani idaresine itasıyla iki daireden ibaret olması ve ikinci mahkemenin havale olunacak deaviyi bidayeten ve istinafen rüyetine memur olmak üzere müstakil bir reis idaresine verilmesi ve şu halde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyâseti namının nezâret unvanına tahviliyle nazır bulunacak zatın mahkeme-i temyize riyâset ve Mahkeme-i Nizamiye'ye fakat nezâret etmesi münâsib görünerek nizamname-i mezkurun mevâd-ı mündericesi bu mütalaaaya tevfiқан tashih ve tavzih ile derecât-ı mehakim ve envai deavi hakkında bir mukaddime dahi ilave olunup nüsha-yı mübeyyезesi Şûrâ-yı Devlet mazbatasıyla beraber meşmûl-ı nigâh-ı dakayik-i iktinah-ı hazret-i şehinşâhi buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla nizamname-i mezkurun ahkâmı muvafık-ı emr û ferman-ı mülhemiyet-nişân-ı cenâb-ı padişahi buyrulduğu halde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şu karara göre yeniden tertib-i heyetiyle iktiza edilerek memuriyetleri bi'l-mütalaa arz ve ibtidâr kılınacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim fî 26 Şevval sene (12)85."

"Ma'rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle evrak-ı marifet-i meşmûl-ı nigâh-ı dakayik-i iktinah-ı hazret-i mülükane buyrulmuş ve nizamname-i mezkurenin ahkâmı yolunda görüldüğünden ber-müceb-i istizan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin yeniden tertib-i heyetiyle iktizâ edenlerin memuriyetleri bi'l-mütalaa arz ve istizan olunması müteallik ve şeref-sünûh buyrulan emr-i fermân meali unvan cenâb-ı şehinşâhi mantûk-ı celilesinden olarak evrak-ı merkûme yine savb-ı sâmi-yi sadaret-penâhîlerine iade kılınmış olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 27 Şevval sene (12)85" (COA, İ.MMS., 36-1505)

⁴³² Nizamnamenin tarihi Düstur'da 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) olarak gösterilmiştir. 8 Zilkade 1285 tarihli Takvim-i Vekayi'de ise tarih verilmeksizin nizamname neşredilmiştir. Nizamname için bkz.: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 328-342.; Takvim-i Vekayi, No: 1056; 8 Zilkade 1285.; COA, Y.EE., 41-128.; COA, Y.EE., 41-129.; COA, A.}DVN.MKL, 7-10.; COA, A.}DVN.MKL, 78-28.; COA, A.}DVN.MKL, 85-6.

⁴³³ Düstur'daki metinde madde sayısı 73'tür. Oysa Takvim-i Vekayi'de neşredilen metin de 74 maddedir.

havale olunan, istinaf yolu olmayan mahkemelerde görülüp doğrudan istinaf edilen ve önemi dolayısıyla bidayeten görülmesi gereken davaları tetkik edecekti. Bu arada nizamnameye göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, vükeladan bir zatın riyasetinde olacaktı. Yani riyaset unvanı nezarete tahvil edilmişti⁴³⁴. Mahkeme-i Temyiz'e riyaset edecek olan bu nazır, Mahkeme-i Nizamiye'ye nezaret edecekti. Dolayısıyla bu Mahkeme-i Nizamiye'nin de ayrıca bir başkanı olacaktı.

Nizamname-i Esasi ve Nizamname-i Dahili ile birlikte divan teşkilatlanması büyük ölçüde tamamlanmıştı. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin teşkilat bazında geçireceği tarihi gelişime, yapısına, vazifelerine ve çalışma usulüne ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

2.4.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Ehemmiyeti ve Kökeni

Tanzimat döneminde gerçekleşen hukuki yeniliklerin ekseriyetinde olduğu gibi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de Batı menşeli bir müessese olarak tesis olunmuştur. Daha evvel izah ettiğimiz üzere İslam hukukunda temyiz usulü ve temyiz vazifesi görececek bir merci tekamül etmemişti. Bununla birlikte mezalim divanlarının ve bilhassa Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'un temyiz müessesini andıran kimi tatbikatları mevcuttu. Zaten bu müesseseler, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin meşruiyet temellerini oluşturmaktaydı. Ancak bunların tipik bir temyiz müessesesi olarak değerlendirilmesi mümkün değildi. İslam ve Türk hukuk tarihinde sistematik bir şekilde temyiz vazifesi görmek için tesis edilen ilk müessese Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'dir. Böylelikle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Türk hukuk tarihinin mühim bir parçasını teşkil etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ve Şura-yı Devlet'in Fransa usulüne göre tesis edildiğini şu sözlerle ifade etmişti: “...ol vakitden berü ıslâh-ı mehâkim hakkında bir şey yapılamadığından, Fransa usûlüne muvâfık sûretde mahkemeler güşâdına ve umûr-ı hukûkiyyenin hükûmet-i icrâiyyeden külliyyen tefrikine devletce karar verilmekle, 1284 senesi Zilka'desinin evâsıtında Meclis-i

⁴³⁴ “...şu halde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyâseti namının nezâret unvanına tahviliyle ...” (COA, İ.MMS., 36-1505); “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye riyâset-i celîlesinin ba'demâ nezâret unvanına tahvili ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâret-i Celîlesi nâmıyla yâd olunması muktezâ-yı emr ü ferman-ı hümayûn hazreti padişahiden olmağla ilân keyfiyete ibtidâr olundu.” (Takvim-i Vekayi, No: 1055, 5 Zilkade 1285)

Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ilga ve Şûrâ-yı Devlet ve Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye meclisleri teşkil ve ...⁴³⁵”

Temyiz mahkemesine dair yapılmış ilk çalışma olan dava vekili Abdurrahman Adil Bey'in *Mahkeme-i Temyiz* adlı eserinde, temyiz mahkemesinin tarihine dair bir bölüm mevcuttur. Bu bölümde temyiz müessesesinin menşesine dair mühim iddialar bulunmaktadır. Mühim olması sebebiyle de Abdurrahman Adil'in temyiz mahkemesine dair bu fikirlerini aynen nakletmekte fayda görüyoruz:

“Garbda en evvel “Mahkeme-i Temyiz” tesis eden Fransızlardır. Fransa’da Mahkeme-i Temyiz tesisi on sekizinci asır miladı evahirine müsadıftir.

Müsellemdir ki hukuk ve anın müessesâtı ehl-i İslam ile Romalılarından gördüğü hizmeti hiçbir kavimden görmemiştir.

Garbda hukuk ve usul-i adliyenin esasları umumiyete karîb bir ekseriyetle Romalılarından alınmıştır. Fakat Mahkeme-i Temyiz teşkili yani mülk-i vâhidde Ahkâm-ı Adliyenin de vahdeti ve bu rabita-i kavîye ile vahdet-i hükümet ve idarenin tarsîn ve takriri Romalılarınca düşünölmüş değildir. Fransa ehl-i telifinden bir zat Roma usul-i adliyesinde “nakz” ve “tenfiz” usulünün vücudunu iddiaya yeltendiği halde bu zehabını yine hemnişinleri cerh eylemiştir. Fransa’da terakkiyat-ı efkar-ı adliye ve ilcâât-ı siyasiye tevhid-i ahkâm ile tarsîn-i rabita-yı enâm için bir esas-ı kavî vücuda getirilmesine lüzum göstermiş ve ihtiyaç hasıl eylemiş olduğundan “Mahkeme-i Temyiz” esası vaz’ edilmiş ve bu tesis-i nâfi’ bir asırdan beri hemcivar olan akvama numune-i emsal olarak yavaş yavaş her yerde kabul olunmuştur.

Lüzum ve ihtiyaç kuvve-i icâddan mahrum olmayan fikr-i beşer için bir kavî saik-i ihdas olduğu müsellemdir. Fakat tedkikât-ı tarihiye meydan-ı vuzûha isâl edecek ümidindeyim ki Fransızlar için Mahkeme-i Temyiz tesisi bir fikr-i “muhtdis” değildir. Napolyon’un Mısır’dan avdet ederken birçok kütüb-i arabiye ve ale’l-husus müellefât-ı fıkhiyeyi Fransa’ya götürdüğü ve fikh-ı İslam’ın mezheb-i Şafii’ye ait bir çok ahkâmını “Kod Napolyon”a derc ettirdiği kabul edilince “Mahkeme-i Temyiz” fikrinin Fransızlarca sırf ihdâsât-ı zatiyelerinden olması cây-ı bahs ve nazar olur.

⁴³⁵ Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, s. 198.

Müessesat-ı ilmiye-yi osmaniyede bir tesis-i enfa' ü â'lâ birkaç asırdan beri umumen â'lem-i ilm-i İslam'ın ve hususan â'lem-i kazaiyy-i Osmaniye'nin merci'i olarak kemâl-i nebâhet ve mekânetle payidar olmaktadır. Bu tesis-i âlu'l-âl "Fetvâhâne-i Âlî"dir. Asr-ı hazreti Fatih'ten beri makarr-ı devlet ebed müddet merci'i kuzât-ı memleket olup hükkâm umuman merkez-i saltanata rabt olunmuş ve bu rabita zaman-ı hazreti Kanuni'de daha tevsik ve tarsin edilmiş bulunuyor. "Fetvahane" demek illet-i gaiyesi itibariyle en mu'tena manasınca "Vahdet-i fetvâ, vahdet-i kazâ" demek değil midir?

Bir şeyin icâd ve ihdâsı başka itmâm ve ikmâli yine başkadır. Bu mesele gereği gibi tetkike muhtaç olduğundan derdest olan tettebbuat-ı acizânemi bade'l-ikmâl bir makâle-i mahsûsada andan hâmerân bahs ve makal olmak isterim. Ma'ahazâ bir muallim-i âlî kadrin zirdeki ifâdâtını iltikât eylerim.

Mekteb-i Hukuk-i Şahane'de takrir buyurdıkları hukuk-i siyasiye-i Osmaniye derslerinde bir muallim-i âlî kadr demişlerdir ki:

"Bugünkü gün Fransa'da mevcut olan "Kod Sivil" tabir-i diğerle "Kod Napolyon" denilen kanun-u medeni ki bizim Mecelle makamındadır Napolyon'un Mısır'a gitmesinin eseridir. Çünkü o vakitler Mısır'da pek çok ulema-yı İslamiye var idi. Anların fıkha dair yaptıkları âsârı cem' ettirerek ve Avrupalıların bir takım tettebbuat-ı cedideleriyle karıştırarak Kod Napolyon'u vücuda getirdi. Teşkilât-ı mehâkim hususunda dahi ol vakitler Mısır uleması İmam-ı Azam hazretlerinin vaktiyle ittihâz buyurmuş oldukları bir kaideye ittibâ' etmişler idi. Şöyle ki: Mehâkimden sadır olan ilamları diğer bir heyet-i ulema muayene eder idi. O ilam aleyhinde müştekiler var ise anları dahi dinler idi. Bunun üzerine ibtidâ i'lâmı veren kadı hata etmiş olduğu sabit olursa i'lâmı tashih ettirirdi ve ber-nehc-i şer'î yeni bir i'lâmı tanzim eder idi. Bu derece-i tedkikden geçirildikten sonra İmam-ı Azam hazretleri "Mahkeme-i Küberâ-yı Hasmiye" namıyla bir mahkeme yapmışlardı ki Mısır uleması dahi anın aynını vücuda getirmişler idi. Bu Mahkeme-i Küberâ-yı Hasmiye gerek o ilamı tetkik eden heyet tarafından ve gerek ibtidâki kadı tarafından verilen i'lâmlardaki fark ne ise o farka nazaran hangisi isabet etmiş olduğunu tayin eder idi. Musîb olmayan i'lâmı hasm yani hüsâm-ı adaletle keserdi. Napolyon bu teşkilatı pek beğendi anın üzerine Fransa'ya avdetinde mehâkimi tamamen bu yolda tanzim ve teşkil etti. Birinci derecedeki muhâkeme Première instance yani bidâyet

mahkemesi, ikinci derecede tetkik ve hükm edecek mahkemeye Cour d'appel yani müracaat ve istimdâd divanı ki bizde istinaftır, üçüncüsüne Cour de cassation dedi ki bizde Mahkeme-i Temyiz'dir"⁴³⁶.

Görüldüğü üzere Abdurrahman Adil, ilk temyiz mahkemesinin Fransızlar tarafından tesis edildiğini söylemekte; fakat temyiz mahkemesinin tesis edilmesine dair ilk fikrin onlardan çıkmadığını iddia etmektedir. İddiaya göre Napolyon, Mısır'ın fethi esnasında birçok İslami eseri tercüme ettirmiş ve Fransa'ya döndüğünde bu eserleri Avrupa'daki yeni eserlerle harmanlayarak hukuki müesseseler ve eserler inşa etmişti⁴³⁷. Hatta Mekteb-i Hukuk-i Şahane'de Hukuk-ı Siyasiye-i Osmaniye derslerini veren bir hocasından⁴³⁸ naklettiği malumata göre Napolyon, Mahkeme-i Temyiz'i de o vakitlerde Mısır ulemasının Ebu Hanife'den almış oldukları bir usule göre tanzim etmişti. Böylece müellif, Mahkeme-i Temyiz müessesesinin menşeyini İslam hukukuna bağlamıştı. Abdurrahman Adil, yukarıda verdiğimiz ifadelerinden sonra dipnot olarak Said Bey'in şu sözlerini nakletmiştir:

"Temyiz davanın her derecesinde edilecek tedkikata itlak olunabileceğinden böyle iki heyet tarafından verilen i'lâmları tetkik eden heyete ya İmam-ı Azam hazretlerinin tabirleri üzere "Mahkeme-i Hasmiye" yahud Napolyon'un tabiri veçhile "Mahkeme-i Nakziye" denilmek lazım gelir buna "Mahkeme-i Temyiz" tabiri ağyarını gayr-ı mani' bir tabir-i batıldır."

Bu sözlerin akabinde kendisi de şu malumatı ekliyor: *"Mısırliler Mahkeme-i Temyiz'e "Mahkemetü'l-nakz ve'l-ibrâm" diyorlar*⁴³⁹.

Abdurrahman Adil'in bu iddialarını değerlendiren Mumcu, bu ifadeleri, başka bir yerde desteğinin bulunmamasından dolayı şüpheli görmüştür. Ona göre böyle bir

⁴³⁶ Abdurrahman Adil, Mahkeme-i Temyiz, s. 47-54.

⁴³⁷ Mekteb-i Hukuk Mecelle muallimlerinden Cemaledin de buna benzer malumatlar vermiştir. *"Cümlelerin ma'lûmudur ki; Kod Napolyon tesmiye edilen Fransa Kanûn-ı Medenîsi Napolyon'un Mısır'a girdiği zaman Mısır kütübhânelerinde mevcûd mü'ellesât-ı İslâmiye'den, kütüb-i fıkhiyeden tercüme ve iktibâs edilmiştir."* (Cemâleddin, "Mukayese-i Kavânîn-i Medeniye Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye - Fransa Kanûn-ı Medenisi Kitâb'ül-Büyû' I", **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası**, No:1, 31 Mart 1325, s. 22.; Aynı yönde fikirler için bkz.: Abdulazîz b. Abdillâh, "Mâlikî Fıkhının Batılı Hukuk Sistemlerine Etkileri", Çev. Recep Özdemir, **İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 6, Sa. 1, 2015, s. 279-281.

⁴³⁸ Merhumun *"bir muaallim-i âli-kadr"* olarak takdim ettiği fakat ismini vermediği hocası, Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi Reisi de olan Kemâl Paşazâde Said Bey'dir.

⁴³⁹ Abdurrahman Adil, Mahkeme-i Temyiz, s. 54.; Said Bey'in bu ifadelerini Osman Nuri Ergin de nakletmiştir. Bkz.: Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 264-265, dn:41.

hakikat olsaydı, Hanefi mezhebinden sonra İslam Hukukunda temyiz müessesesi gelişmiş olurdu. Oysa Mecelle'ye kadar böyle bir husus söz konusu olmamıştır. Mumcu'ya göre bu iddialar, bir hukuk müderrisinin İslam'da temyiz müessesesinin varlığını kabul ettirme çabasıdır. Ona göre bu müderris Divân-ı Hümayun'un tatbikatını unutmazdı, Mecelle'deki temyiz kaidelerinin menşeyini daha iyi izah etmiş olacaktı⁴⁴⁰. Bu konuda Mumcu'nun görüşlerine iştirak ediyoruz. Hakikaten de bu iddiaları destekleyecek pek fazla kaynak yoktur. Ebu Hanife'ye isnat edilen böyle mühim bir tatbikatın gerek nazari gerekse de ameli manada temayüz etmiş olması beklenirdi. Fakat Osmanlı Devleti'nde ve diğer islam devletlerinde iddia edildiği şekilde temyiz vazifesini icra eden bir müessese tesis edilmiş değildir.

Naklettiğimiz kısımlarda Abdurrahman Adil mühim bir iddia daha ortaya atmaktadır. Ona göre Fetvâhâne, asırlardan beri "vahdet-i fetva" ile bir manada "vahdet-i kaza" vasfını taşıyordu. Yani bir bakıma temyiz vazifesini icra ediyordu. Mumcu, 19. asır sonlarının büyük hukukçusu olarak nitelendirdiği Abdurrahman Adil'in bu iddiasına da itiraz etmiştir. Mumcu'ya göre Fetvâhâne'nin 1882 yılına kadar temyiz vazifesi bulunmuyordu⁴⁴¹.

2.5.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Teşkilatı

2.5.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Başkan ve Üyeleri

2.5.1.1. Başkan

2.5.1.1.1. Başkanın Nitelikleri ve Atanması

Daha evvel bahsi geçtiği üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ilk başkanı, Osmanlı devletinin son dönemine damga vurmuş olan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa'nın divanın tesisindeki rolüne çalışmanın muhtelif kısımlarında temas edilmişti. Takdir edileceği üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisindeki en büyük pay Cevdet Paşa'ya aittir. Cevdet Paşa, gerek divanın tesisinde gerekse de muntazam bir şekilde teşkilatlanmasında oldukça aktif bir rol üstlenmiştir. Bu başlık altında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye başkanı ile birlikte, daire başkanlarının nitelikleri ve tayinleri ele alınacaktır.

⁴⁴⁰ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 77.; Ekinci'ye göre kimi kaynaklarda bu iddiaya ilişkin bazı ipuçları mevcuttur. Bkz.: Ekinci, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 20, dn:89.

⁴⁴¹ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, s. 76-77.

8 Zilhicce 1284 (1 Nisan 1868) tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi'ne göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Nizamnamenin beşinci maddesine göre bu mahkeme Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisi namıyla vükeladan bir zatın riyasetinde olacaktı. Ayrıca her bir dairede de birer reis vekili (başkan vekili) bulunacaktı. Nizamnamenin sekizinci maddesinde reis ve reis vekillerinin atanmaları düzenlenmişti. Bu hükme göre gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi ve reis vekilleri, gerekse de mahkeme azaları irade-i seniyye ile atanacaklardı. Bu nizamname kısa bir şekilde tanzim edildiği için gerek reisin gerekse de azaların niteliklerinin ne olacağına dair bir düzenleme getirmemiştir. Fakat Cevdet Paşa'nın naklettiğine göre bu vazifeye "en ziyade mahir zatlar" tayin edilmişti⁴⁴².

26 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye daha ayrıntılı bir şekilde düzenlendi. Nizamname-i Dahili, Nizamname-i Esasi'nin eksikliklerini tamamlamış ve bazı hükümlerini de tadil etmişti. Bu yeni düzenlemeye göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye iki mahkemeden oluşmaktadır. Bunlardan ilki hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılan Mahkeme-i Temyiz, diğeri ise İstanbul'daki en büyük nizamiye mahkeme olan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizamiyesi'dir. Bu düzenlemeye göre Divân-ı Ahkâm-ı Adliye vükeladan bir zatın taht-ı nezaretinde olacaktı. Mahkeme-i Temyiz'in her dairesi birer res-i sani (ikinci başkan) idaresinde olacak, ayrıca Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizamiyesi'nin de bir reisi olacaktı. Yine bu nizamnameyle birlikte riyaset unvanı nezaret unvanına tahvil edilmişti. Nazır olan zat, Mahkeme-i Temyiz'e riyaset edip Mahkeme-i Nizamiye'ye ise nezaret edecekti. Bu hükümler haricinde, başkanlara ilişkin başkaca bir hüküm getirilmemişti.

21 Ramazan 1288 (4 Aralık 1871) tarihli Dersâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizamiyesi kaldırıldı ve bunun yerine bir Mahkeme-i İstinaf teşkil edildi. Nizamnamenin on beşinci maddesine göre teşkil edilen bu Mahkeme-i İstinaf, bir reis ile dört aza ve beş mümeyyizden oluşacaktı.

27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kaldırılıp yerine

⁴⁴² Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 84.

müstakil bir mahkeme olarak Mahkeme-i Temyiz'in tesis edildiğini daha evvel ifade etmiştik. Bu düzenlemeden evvel mahkeme reisinin nazırlık unvanı da elinden alınmıştı⁴⁴³. Bu dönemde hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılan Mahkeme-i Temyiz'in bir reis-i evveli (birinci başkanı) ve bir reis-i sanisi (ikinci başkanı) bulunmaktaydı. Hukuk dairesi riyasetinde rical-i ilmiyeden (ilmiye sınıfının ileri gelenlerinden) bir zatın bulunması ve bu zatın reis-i evvel olması teamülen kabul edilmişti⁴⁴⁴. Fakat bu kaideden sapıldığı da oluyordu⁴⁴⁵. Reis-i evvel hem bulunduğu daireye hem de her iki dairenin birlikte toplandığı heyet-i umumiyyeye (genel kurula) başkanlık ederken, ikinci başkan sadece bulunduğu daireye başkanlık ederdi. Bu kanunla birlikte mahkeme reisi ve azalarının nitelikleri de açık bir şekilde hükme bağlanmış oluyordu. Buna göre Mahkeme-i Temyiz başkanı, Mahkeme-i Temyiz üyelerinden veya istinaf mahkemesi başkanları arasından atanacaktı. Mahkeme-i Temyiz azası olabilmek içinse en az kırk yaşını doldurmuş olmak ve bidayet mahkemesi veya istinaf mahkemesi azası olarak dört sene vazife yapmak şartı konulmuştu. Hem reis hem de azalar, Encümen-i İntihab-ı Memurin-i Adliye tarafından seçildikten sonra Adliye Nezareti'nin tavrı üzerine irade-i seniyye ile atanacaklardı⁴⁴⁶.

⁴⁴³ Esasen bu husus 1875 tarihli Adalet Fermanı'nın şu hükmüyle söz konusu edilmişti: “Mahkeme-i Temyiz riyâseti vazîfesi umûr-ı adliyemiz nâzırı uhdesinden alınarak münkasım olduğu iki daireye bir re'îs-i evvel ve bir re'îs-i sâni nasbı ve...”

⁴⁴⁴ COA, İ.AZN., 20-4/1.

⁴⁴⁵ “Atûfetlü efendim hazretleri

Bu kere açılan Mahkeme-i Temyiz reis-i evvelîğine kıdem ve ehliyeti ve iktidâr-ı kanunisi cihetiyle mahkeme-i mezkûre İstid'â Dairesi reisi atûfetlü Şefik ve anın yerine â'zâdan sa'âdetlü Pertev Efendiler hazerâtının icrâ-yı me'mûriyetlerine dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tavrı 29 Zilhicce sene 313 tarihinde arz ve takdîm olunmuşdu müşarûn-ileyh Şefik Efendi Bâb-ıâlî'de mün'akid Teftiş Komisyonu'na dahi riyâset etmekte olmasından nâşî Mahkeme-i Temyiz riyâset-i ûlâsının vekâletle idaresi muvafık-ı maslahat olmadığına ve riyâset-i evveli makamının hukuk dairesine ihtisâsı olmamakla beraber daire-i mezkûre riyâsetinde şimdîye kadar tarik-i ilm-i ricâlden bir zât bulunduğuna binaen müşarûn-ileyh Şefik Efendi'nin riyâset-i ûlâyâ muhassas olan on bin kuruş ma'âşla ve yine İstid'a Dairesi'ne riyâset etmek üzere Mahkeme-i Temyiz riyâset-i ûlâsına ve mahkeme-i mezkûre â'zâsından faziletlü Mecdi Efendi'nin mücerreb olan ehliyet ve liyâkâti hasebiyle müşarûn-ileyh Şefik Efendi'den kalacak yedi bin beş yüz kuruş ma'âşla Hukuk Dairesi riyasetine ta'yînleri hususuna dair nezâret-i müşarûn-ileyhadan bu kere gelen tavrı arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 5 Muharrem sene 314 ve fî 5 Haziran sene 312.

Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âli buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 11 Muharrem sene 314 ve fî 11 Haziran sene 312.”

(COA, İ.AZN., 20-4)

⁴⁴⁶ “Atûfetlü efendim hazretleri

Bu kere Mahkeme-i Temyiz riyâset-i ûlâsına mahkeme-i mezkûre İstid'â Dairesi'nde ifâ-yı vazife etmek üzere Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi reisi atûfetlü Şevki ve işbu riyâsete mahkeme-i mezkûre

9 Cemaziyelahir 1305 (22 Şubat 1888) tarihinde Hükûkâm vesair Me'mûrin-i Adliye'nin Usûl-i İntihâb ve Ta'yînlerine Dair Kanun⁴⁴⁷ kabul edilerek mahkeme görevlilerinin seçim ve tayinleri daha ayrıntılı bir şekilde düzenlendi. Kanunun üçüncü maddesine göre mahkemelerin riyaset ve azalıklarına evvela müstahdem olanlar, daha sonra Mekteb-i Hukuk'tan mezun olanlar ve bunlardan sonra da diğer adli memuriyetlerde bulunanlar seçilecekti. Bunların imtihanını yapacak olan kurul beş kişiden oluşacaktı. Bunlardan üçü adliye memurlarından, ikisi de Mekteb-i Hukuk muallimlerinden olacak ve kurula, kıdemi en yüksek olan zat riyaset edecekti.

23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin dördüncü faslında değişiklikler yapılarak Mahkeme-i Temyiz'de bir de İstida Dairesi açıldı. Bu düzenlemeyle birlikte Mahkeme-i Temyiz'deki reis-i sani sayısı ikiye çıkmıştı.

â'zâsından sa'âdetlü Mustafa Beg Efendiler hazerâtının ta'yîni ve müşarûn-ileyh Şevki Beg me'mûriyet-i mahsûsa ile Suriye havâlisinde bulunduğundan avdetine kadar riyâset-i evveli vazifesinin Hukuk Dairesi reisi faziletlü Mecdi Efendi ve İstidâ Dairesi riyâseti vekâletinin mahkeme-i mezkûre â'zâsından Bekir Beg Efendi hazerâtu taraflarından ifâsı husûsuna dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin takrîri arz ve takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 6 Cemaziyelahir sene 314 ve fî 31 Teşrin-i evvel sene 312.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyuyla beraber manzûr-ı âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 19 Cemaziyelahir sene 314 ve fî 16 Teşrin-i sani sene 312." ." (COA, İ.AZN., 22-26);

"Atûfetlü efendim hazretleri

Bu kere münhâl olan Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi riyâsetine evsâf-ı matlûbe ve lâzimeyi hâiz olan Mahkeme-i İstinâf reis-i evveli atûfetlü Celal ve riyâset-i mezkûreye Mahkeme-i Temyiz â'zâsından erbâb-ı reviyet ve iktidardan bulunan atûfetlü Ahmed Hikmet Beg Efendiler hazerâtının icrâ-yı me'mûriyetlerine dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin takrîri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulur ise hükm-i âlisi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 20 Rebiülahir sene 316 ve fî 26 Ağustos 314.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyuyla manzûr-ı âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 22 Rebiülahir sene 316 ve fî 28 Ağustos 314." (COA, İ.AZN., 30-46);

"Atûfetlü efendim hazretleri

Bu kere açıkda bulunan Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi riyasetine kıdemi ve ehliyeti cihetiyle vekâletinde bulunan sa'âdetlü Bahaeddin Beg Efendi hazretlerinin ta'yîni hakkında Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezekkürü arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 5 Zilhicce sene 317 ve fî 23 Mart 316.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleleridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyuyla manzûr-ı âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 29 Zilhicce sene 317 ve fî 16 Nisan 316." (COA, İ.AZN., 37-22.)

⁴⁴⁷ Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 1058-1062.; **Ceride-i Mehakim**, No:449, 6 Şevval 1305, s. 5002-5006.

Mahkeme hakimlerinin atanmasına ilişkin olarak 19 Recep 1331 (24 Haziran 1913) tarihinde Hükâm ve Memûrîn-i Adliye İntihâb Nizamnâmesi⁴⁴⁸ kabul edildi. Bu düzenlemenin on sekizinci maddesine göre Mahkeme-i Temyiz rüesasî ile başmüddeiumumi (başsavcı) ve istinaf mahkemesi reis-i evveli doğrudan nazır tarafından seçilerek padişah tasdiğiyle atanacaktı.

Sivas'ta oluşturulan Muvakkat Temyiz Heyeti'nde hukuk, ceza, şer'îye ve istida olmak üzere dört daire mevcuttu. Burada her dairenin bir reisi bulunmaktaydı. Daire reisleri Mahkeme-i Temyiz azalığı yapmış, vilayet kadılığı yapmış, istinaf riyaset ya da savcılığında bulunmuş veya bunlara muadil vazife yapmış olan zatlar arasından atanmaktaydı. Reisler, Umur-ı Adliye Vekaleti'nce seçilip TBMM'nin tasdiğiyle tayin olacaktı.

1923 tarihinde Eskişehir'e nakledilen Temyiz Heyeti; hukuk, ceza, şer'îye, istida ve sulh hukuk dairelerinden mürekkepti. Her dairenin birer başkanı bulunurdu. Adliye Vekaleti tarafından bu başkanlardan biri reis-i evvel olarak belirlenirdi. Reis-i evvel bulunduğu daireyle birlikte heyet-i umumiye de başkanlık etmekteydi.

2.5.1.1.2. Görevleri, Yetkileri ve Maaşları

Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye gerekse de Mahkeme-i Temyiz devrinde mahkeme başkanı veya daire başkanlarının en temel vazifesi, buldukları daireye riyaset etmektir. Tabii olarak başkan, mahkeme teşkilatını denetlemek ve buradaki işlerin muntazam bir şekilde icra edilmesini sağlamakla yükümlüdür. Fakat bu yargılama vazifeleri haricinde, kimi adli veya idari komisyonlarda da görev alıyorlardı. Tesisinden kısa bir süre sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyasetinin nezarete çevrildiğine daha evvel temas etmiştik. Dolayısıyla nazırlık unvanı uhdesinden alınıncaya kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi nazırlık (bakanlık) vazifesini de icra etmişti. 11 Aralık 1875 tarihli Adalet Fermanı ile birlikte nazırlık unvanı mahkeme başkanının uhdesinden alınmıştı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'ne göre nazır olan reis ile birlikte Mahkeme-i Temyiz'in hukuk ve ceza dairelerinin birer reis-i sanisi (ikinci başkanı) bulunmaktaydı. Nazır olan reis Mahkeme-i Temyiz'in Heyet-i Umumiyesi'ne riyaset ederken Mahkeme-i Nizamiye'ye riyaset etmeyip sadece

⁴⁴⁸ Düstur, II. Tertip, C. 5, s. 520-529.

nezaret ederdi. Yani bu ikinci mahkeme üzerinde yetkisi, denetim yetkisiydi. Bu nizamnameyle birlikte kaydolan evrakın hangi mahal ve daireye ait olduğunu belirlemek üzere bir Tefrik Cemiyeti kurulmuştu. Tefrik Cemiyeti iki aza, divanın başkatibi ile iki mümeyyizden mürekkepti. Bunlardan biri Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı'nın tensibi ile cemiyete riyaset ederdi.

1876 tarihli Kanun-i Esasi ile birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkanlarına yeni bir vazife daha yüklendi. Bu anayasanın 92. maddesiyle 30 azadan müteşekkil bir Divan-ı Ali (Yüce Divan) kurulmuştu. Divan-ı Ali'nin vazifesi; *“Vükelâ ile Mahkeme-i Temyiz rüesâ ve azasının ve zât ve hukuk-ı şâhâne aleyhinde harekete ve devleti bir hâl-i muhâtaraya ilkâya tasaddî eyleyenlerin muhâkemesidir.”* Bu 30 azadan 10'u Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf rüesasası ile azaları arasından kura usulüyle seçiliyordu. 1924 Anayasası'nın 62. maddesi ile Divan-ı Ali'nin üye sayısı 21 olarak belirlendi. Bu 21 üyeden 11'i Mahkeme-i Temyiz (Yargıtay), 10 tanesi ise Şurâ-yı Devlet (Danıştay) başkan ve üyeleri arasından, kendi heyet-i umumiyelerinde (genel kurullarında) gizli oyla seçilirdi. Divan-ı Ali; bakanları, Mahkeme-i Temyiz ve Şurâ-yı Devlet başkan ve üyeleri ile cumhuriyet başsavcısını vazifelerinden dolayı doğacak hukuksuzlukları yargılayacaktı. Mahkeme-i Temyiz rüesa ve azasının Divan-ı Ali'ye katılma vazifesi, 1961 Anayasası'yla Anayasa Mahkemesi'nin teşkiline kadar devam edecektir.

1879 tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile Mahkeme-i Temyiz, Adliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir mahkeme durumuna gelmişti. Mahkeme-i Temyiz'de ise bir reis-i evvel ve bir reis-i sani bulunmaktadır. Reis-i evvel hem bulunduğu daireye hem de Heyet-i Umumiye'ye riyaset ederken, res-i sani sadece bulunduğu daireye riyaset ediyordu.

5 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin⁴⁴⁹ 387. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz hakimlerinden birinin görevini suiistimal etmesi veya daha ağır bir cezayı gerektiren bir suç işlemesi halinde müstantiklik (sorgu hakimliği) vazifesini Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli ya kendi yürütür ya da bu iş için bir memur tayin ederdi.

Mahkeme-i Temyiz başkanlarının kendi mahkemelerinde ifa ettikleri yargılama vazifelerinin yanı sıra, Mahkeme-i Temyiz rüesasından olmaları itibariyle

⁴⁴⁹ Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 188-222.

çeşitli komisyonlarda vazife yaptıkları vakidir. Bu komisyonların teşekkülüne ve vazifelerine de kısaca temas etmek icap eder.

11 Cemaziyelahir 1296 (2 Haziran 1879) tarihli irade⁴⁵⁰ ile kabul edilen Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve Devair-i Merbûtesinin Vezâifi Nizamnâmesi'nin⁴⁵¹ 8. maddesiyle Encümen-i Adliye isimli bir komisyon teşkil edilmişti. Bu komisyon Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i İstinaf reisleri ile azalarından ve bidayet mahkemesi reislerinden Adliye Nezareti'nce seçilecek beş azadan oluşuyordu. Vazifesi ise; *“Kavânîn ve nizâmât ile hâl olunacak meselelere dair Adliye Nezâreti'ne merbût mehâkim ve devâirden nezârete vukubulacak müracaat üzerine o meseleleri tedkîk ile muktezâlarını nezârete bildirmekten ibaretdir.”* Ayrıca *“Encümen-i Adliye mesâil-i kanuniyede Adliye Nezâreti'nin müşâviri makamında olup reyleri mehâkim hükmü ve kararlarının kuvvet ve te'sîrlerini haiz değildir ve verdiği reylerden dolayı mesul olamaz.”*

Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun 46. maddesine göre adliye nazırının başkanlığında; müsteşar, Mahkeme-i Temyiz veya İstinaf mahkemesi başkanları ile bu mahkeme dairelerinden birer azadan oluşan İntihab Encümeni kurulmuştu⁴⁵². Bu komisyon, mahkeme reisi ve Dersaadet mahkeme azası gibi irade-i seniyye ile atanan adliye görevlilerinin seçim işleriyle alakadar olurdu⁴⁵³.

29 Şaban 1305 tarihinde Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun 49. maddesine eklenen fıkraya göre, bir sene zarfında bidayet ve istinaf mahkemelerinden sadır olup resen veya müracaat üzerine temyiz olunan kararların yarısı Mahkeme-i Temyiz'ce bozulursa, Mahkeme-i Temyiz reisleri müzekkere ile bu mahkemenin ıslah edilmesini bakanlıktan isteyebilirdi. Bakanlık da usulüne uygun bir şekilde ilgili mahkemenin heyetini değiştirebilirdi⁴⁵⁴.

⁴⁵⁰ COA, İ.Ş.D., 46-2471.; Düsturda nizamname tarihi 29 Cemaziyelula 1296 (21 Mayıs 1879) olarak gösterilmiştir.

⁴⁵¹ Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 125-131.; *Ceride-i Mehakim*, No:2, 19 Receb 1296, s. 9-13.

⁴⁵² 24 Zilkade 1311 (29 Mayıs 1894) tarihli bir iradede Mahkeme-i Temyiz azasından Hüseyin Hamid Bey'in İntihab-ı Memurin Komisyonu riyasetine tayin edildiği görülmektedir: *“Ma'rûz-ı çâker-i keminelere dir ki*

Mahkeme-i Temyiz â'zâsından atûfetlü Hüseyin Hamid Beg Efendi hazretlerinin açık bulunan İntihâb-ı Me'mûrin Komisyonu riyâsetine icrâ-yı me'mûriyeti şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 24 Zilkade sene 311 ve fi 17 Mayıs sene 310.” (COA, İ.DH., 1313-25)

⁴⁵³ Fatmagül Demirel, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2008, s. 76.

⁴⁵⁴ *“Devletlü efendim hazretleri*

7 Cemaziyelahir 1329 (5 Haziran 1911) tarihli Adliye ve Mezahib Nezareti Nizamname-i Dahilisi'nin 12. maddesine göre Adliye Nazırı'nın riyasetinde bir Encümen-i Islahat⁴⁵⁵ oluşturulmuştu. Encümen'i ıslahatta nazır haricinde müsteşar, Mahkeme-i Temyiz reisleri, başmüddeiumumi ve Mahkeme-i Temyiz dairelerinden birer aza bulunurdu. Bu encümenliğin vazifesi, adliye işlerine ilişkin tatbikatı münasip görülen ıslahat ve tadilatları belirlemek ve gelen ıslahat tekliflerini müzakere etmektir⁴⁵⁶.

19 Recep 1331 (24 Haziran 1913) tarihinde Hükâm ve Memûrîn-i Adliye İntihâb Nizamnamesi ile Mahkeme-i Temyiz reis-i evvelinin riyasetinde, Mahkeme-i Temyiz reisleri, başmüddeiumumi, müsteşar ve İstinaf Mahkemesi reis-i evveli ile Mahkeme-i Temyiz dairelerinden alınacak birer azadan müteşekkil olan Encümen-i Tetkik oluşturuldu. Bu komisyon, nezaretten tevdi edilen görevli cetvelinde tayin edilen sırayı tetkik edip münasip olanları tasdik edip, olmayanları ise gerekçesiyle birlikte geri çevirecekti.

3 Mart 1926 tarihli Hakimler Kanunu⁴⁵⁷ ile hakimlerin intihabı, terfisi ve taltifleri için bir İntihab Encümeni kurulmuştu. Bu komisyon temyiz mahkemesi reislerinden birinin riyasetinde, müsteşar, temyiz mahkemesinin üç azası ile zat (özlük), ceza ve hukuk işleri müdürleri ve teftiş heyeti reisinden mürekkepti. Buna göre encümen reisi ile temyiz mahkemesinden gelen üç aza her altı ayda bir Temyiz Mahkemesi Umumi Heyeti'nce seçilirdi. Adliye Vekili, bu encümenin tabii reisiydi. Bu komisyon hakimlerin seçilmeleri, terfilere, yerlerinin değiştirilmesi, ihtiyaç

Mehâkim-i Adliye heyetinin vazife-i me'mûriyetlerinde nispet ve hakkaniyete tevfikân icrâ-yı ahkâma mecbur edilmeleri için bilcümle bidayet ve istinaf mahkemelerinin bir sene zarfında Mahkeme-i Temyiz'e varid olup da nisfi nakz edilmiş olan i'lâmâtı i'tâ eden mahkeme hayetinin liecli'l-ıslâh tebdili hakkında Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'nun kırk dokuzuncu maddesine bir fikra-yı nizamiye ilavesi ve teferruatı hakkında Islahat-ı Adliye Komisyonu'nun Meclis-i Mahsus-ı Vükela'dan tezyil olunan mazbatası melfufuyla beraber arz ve takdim kılınmış olmağla ol babda her ne vechile irade-i seniyye-i cenâb-ı padişahi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münifi infaz olunacağı beyanıyla tezkire-i senaveri terkim kılını efendim fi 28 Şaban sene 305 ve fi 27 Nisan 304."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olup melfufuyla manzûr-ı ali buyrulan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penahileri üzerine mucebince irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 29 Şaban sene 305 ve fi 28 Nisan 304." (COA, İ.MMS., 98-4123.; Ayrıca bkz.: Teşkilât-ı Mehâkim Kanunu'nun 49. Maddesine İlâvesi İstizân Olunan Fıkra, Düstur, I. Tertip, C. 6, s. 81.

⁴⁵⁵ Düstur, II. Tertip, C. 3, s. 472-473.

⁴⁵⁶ 1879'da başmüddeiumuminin başkanlığında kurulan bu komisyon 1895 tarihinde nezaret bünyesine alınmıştır. Bu tarihten sonra Mahkeme-i Temyiz ceza dairesi reisinin riyasetinde görev yapan komisyona 1902 yılından sonra adliye nazırı başkanlık etmiştir. (Demirel, *a.g.e.*, s. 80-81.)

⁴⁵⁷ Resmi Ceride, 20 Mart 1926, Sa. 326.

halinde işten el çektirilmeleri ve haklarında takdir veya inzibat muamelelerinin tayini gibi vazifeleri icra ederdi. Görüldüğü üzere İntihab Encümeni, günümüz Hakimler ve Savcılar Kurulu'nun işlevini görmektedir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi veya nazırlarına ifa ettikleri göreve karşılık yüksek miktarda maaş tahsis edildiği söylenebilir. Haleb valisi iken Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyasetine getirilen Cevdet Paşa'ya riyaset maaşı olarak otuz beş bin kuruş tahsis edilmişti⁴⁵⁸. Ancak bu miktarlarda zamanla zam söz konusu olmaktadır. Mesela 15 Cemaziyevvel 1287 (13 Ağustos 1870) tarihli bir iradeyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nin maaşı kırk bin kuruşa çıkarıldı⁴⁵⁹. Yine nazır Mithat Paşa'ya 13 Muharrem 1290 (13 Mart 1873) tarihinde yetmiş beş bin kuruş maaş tahsisatı yapılmıştı⁴⁶⁰. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairelerinin riyasetliklerinde bulunan zatlar azalık maaşı haricinde riyasetlerine ve rütbelerine mahsus maaş da almaktaydı.

⁴⁵⁸ “Atûfetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reisi devletlü Cevdet Paşa hazretlerine mukaddema kayd-ı hayat ile ihsân buyrulan on bin kuruş maaş-ı zati gayr-i ez südüs sekiz bin üç yüz otuz gurusu olarak Haleb Vilayeti'nde valilik maaşıyla beraber ifa olunmakta olduğundan ve riyaset-i celileye tahvil-i memuriyetlerinde Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tertib edilen maaşlarına karşuluk tutulan mebâliğ meyânına maaş-ı mezkûr dahi idhâl edilip riyâset için kendilerine gayr-ı ez südüs otuz beş bin gurusu maaş tahsis buyrulmuş idüğünden mebhûsün-anh olan maaş-ı zati hakkında istizânı mutazammın Maliye Nezaret-i Celilesi'nin tezkiresi leffen arz ve takdim kılınmış ve maaş-ı mezkûr için berât-ı âlide münderiç olan kayd ve şarta nazaran bunun kemâkân müşarün-ileyh hazretleri uhdelinde ibkâsı merhûn-ı müsaade-i seniyye görünmüş olmağla hazinece ifâ-yı muktezasının nezâret-i müşarün-ileyhaya havalesi hakkında her ne veçhile emr ü ferman-ı cenâb-ı şehinşâhî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim olundu efendim fî 21 Rebiülevvel sene (12)85.

“Ma ‘rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle tezkire-i merkûme manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i şehriyârî buyrulmuş ve ber-vech-i istizân maaş-ı mezkûrun müşarün ileyh uhdelinde ibkâsı zımnında hazinece ifâ-yı muktezasının nezâret-i müşarün-ileyhaya havalesi şeref-sünûh ve sudûr emr ü irade-i seniyye-i hazret-i padişahi icâb-ı celillinden olarak tezkire-i merkûme yine savb-ı sâmi-yi hidvîlerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 22 Rebiülevvel sene (12)85.” (COA, İ.DH., 578-40242)

⁴⁵⁹ “Ma ‘rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye nezâretine muhassas olan ma ‘âşın kırk bin gurusu iblâğı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı mekârim-nişân-ı hazret-i şehinşâhî muktezâ-yı münifinden bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 15 Cemaziyevvel sene 287.” (COA, İ.DH., 617-42950)

⁴⁶⁰ “Ma ‘rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı ubuhetlü devletlü Midhat Paşa hazretlerine yetmiş beş bin kuruş maaş ve emsaline tevfişkân müşîr ta'yînâtı tahsisi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü ferman-ı hümayûn-ı hazret-i şehinşâhî muktezâ-yı celilinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 13 Muharrem sene 90.” (COA, İ.DH., 664-46250); “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı ubuhetlü devletlü Midhat Paşa hazretlerine yetmiş beş bin kuruş maaş ve emsaline tevfişkân müşîr ta'yînâtı tahsisi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî iktizâ-yı âlisinden bulunmuş olmağla hazinece ifâ-yı muktezasına himmet buyrulsun.” (COA, A.}MKT.MHM., 449-87)

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ilk nazırları olan Ahmet Cevdet Paşa⁴⁶¹ ile Mustafa Fazıl Paşa'ya⁴⁶² bu vazifelerinden dolayı en yüksek rütbeden nişan verilmişti⁴⁶³. Bu rütbe daire reislerine de verilmekteydi. Bu husus, divan riyasetinin veya nezaretinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

2.5.1.1.3. Görevlerinin Sona Ermesi

Reisin ölümü halinde tabii olarak vazifesi sona erer ve yerine münasip biri atanırdı⁴⁶⁴. Becâyış yoluyla divan nazırının başka bir nezarete geçtiği de olmuştu⁴⁶⁵.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Esasisi, çok kısa bir metin olmasına

⁴⁶¹ "Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye reisi devletlü Cevdet Paşa hazretlerine nişân-ı alî-yi Osmaniye'nin birinci rütbesi ihsân buyrulmuş olduğundan iktizasının icrasıyla lâzım gelen berât-ı aliyenin tanzim etdirilerek tarafına î'tâ olunması müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü ferman-ı lutuf-nişân-ı cenâb-ı cihânbânî mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 22 Rebiülevvel sene (12)85." (COA, İ.DH., 578-40246.)

⁴⁶² "Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye nazırı devletlü Mustafa Fazıl Paşa hazretlerine bir kut'a murassa' nişân-ı alî-yi Osmani ihsân buyrulmuş olduğundan iktizasının icrâsı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı me'âlî-unvân-ı hazret-i şehinşâhî mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 25 Safer (1)287." (COA, İ.DH., 612-42655)

⁴⁶³ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Muhâkemât-ı Cezaiye Dairesi reisi devletlü İrfan Paşa hazretleri şâyân-ı lütuf-ı alî olduğundan kendüsünün birinci rütbeden bir kut'a nişân-ı zîşân-ı Osmani ihsânı ile taltifi merhûn-ı müsa'ade-i seniyye görünür ise de ol bâbda dahi şeref-rîz-i sahife-i sünûh ve sudûr olacak irâde-i isâbet-mu'tâdeyi hazret-i zillulahinin mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fi 11 Zilkade (1)290."

"Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Hâme-pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penâhileri manzûr-ı atîfet-nüşûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve istizân-ı alî-yi asafaneleri veçhile müşarûn-ileyh İrfan Paşa'ya birinci rütbeden bir kut'a nişân-ı Osmani î'tâsı mekârim-efzâ-yı sünûh ve sudûr olan emr ü ferman-ı isâbet-beyân-ı cenâb-ı şehinşâhî mantûk-ı celilinden bulunmuş ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 20 Zilkade (12)90." (COA, İ.DH., 678-47215.)

⁴⁶⁴ "Atûfetlü efendim hazretleri

Cenâb-ı hakk vürûd-ı eyyâm-ı ömr ve ikbâl-ı hümâyûn-ı hazret-i hilâfet-penâhiyi tezâyid ve memdûd buyursun Mahkeme-i Temyiz riyâset-i ülâsiyla İstid'â Dairesi riyâsetinde bulunan Şevki Beg'in vukû'-ı irtihâline mebnî yerine kıdem ve reviyeti cihetiyle mahkeme-i mezkûre â'zâsından atûfetlü Ahmed Hikmet Beg Efendi hazretlerinin riyâset-i mezkûreye muhassas olan on bin kuruluş ma'âşla icrâ-yı me'mûriyeti ve müşarûn-ileyh Hikmet Beg'in â'zâlıkda iken zamm olunan ma'âşından kalacak bin beş yüz kuruluşun münâsafaten Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi reisi faziletlü Mecdi Efendi ve mahkeme-i mezkûre â'zâsından sa'âdetlü Bekir Beg Efendi hazretlerinin ma'âş-ı hâliyâlarına zammı husûsuna dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkeresi arz ve takdîm olunmuş olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânbânî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fi 6 Şevval sene 318 ve fi 14 Kanun-ı sani sene 316.

Ma'ruz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âlî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfer-penâhî şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 17 Şevval sene 318 ve fi 25 Kanun-ı sani sene 316." (COA, İ.AZN., 40-50)

⁴⁶⁵ "Nâfi'a Nâzırı Rüşdî Paşa hazretleriyle Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı devletlü Edhem Paşa hazretlerinin ma'âş-ı muhassaslarıyla becâyış-i me'mûriyetlerinin ve ..." COA, MB.İ., 24-147. (15 Rebiülahir 1288)

rağmen mahkeme üyelerinin görevlerinin sona ermesine dair mühim bir düzenleme getirmekteydi. Nizamnamenin 8. maddesine göre “*Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azasının istifası vukubulmadıkça veya daha büyük bir memûriyete tayin*⁴⁶⁶ veyahut bi'l-muhâkeme müttehem olduğuna hükmolunmadıkça azlolunmayacaktır.” Böylelikle mahkeme hakimleri kısmen teminat altına alınmıştı.

Anayasal belgelerimizden biri olan 1875 tarihli Adalet Fermanı, hakimlik teminatına daha gelişmiş bir şekilde yer vermişti. Fermána göre hakimlerin güvenilirliği; tarafsız olmaları, sebepsiz yere azledilmemeleri ve vazife yerlerinin değiştirilmemesi ile sağlanacaktır. Bu fermana aynı zamanda hakimlere emeklilik hakkının sağlanacağı da ifade edilmişti⁴⁶⁷. Bu fermana bir yıl sonra kabul edilen Kanun-i Esasi'nin 81. maddesi, hakimlik teminatını anayasal zemine bağlamıştı. Buna göre; “*Kanun-ı mahsûsuna tevfikân taraf-ı devletten nasbolunan ve yedlerine berât-ı şerif verilen hâkimler lâyenazildir. Fakat istifâları kabul olunur. Hâkimlerin terakkiyâtı ve meslekleri ve tebdil-i memûriyetleri ve tekaüdüleri ve bir cürüm ile mahkûmiyet üzerine azl olunmaları dahi kanun-ı mahsûs hükmüne tabidir ve hâkimlerin ve mehâkim memûrlarının matlup olan evsâfını işbu kanun irae eder.*”

Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilâtı Kanunu'nda da hakimlik teminatı anayasa hükmüne paralel bir şekilde “*Şerâit-i mahsusuna tevfikân intihâb ve ta'yîn olunan hükkâm lâyenazildir rızâları munzâm olmadıkça diğer memuriyete ta'yîn olunamazlar fakat istifaları kabul olunur ve rızâ ve muvafakâtlarıyla bir mahkmeden o derecede bulunan diğer mahkemeye nakilleri caiz olabilir.*” şeklinde düzenlenmişti. Başka bir vazifeye ve mahkemeye nakilleri hususunda hakimin rızasının aranmasıyla birlikte hakimlik teminatında çok mühim bir aşamaya gelindiği söylenebilir. Zira günümüz Türk hukukunda dahi hakimlerin coğrafi teminatları bulunmamaktadır. Kanunun 49. maddesine göre hakimlerin hakimlik sıfatına

⁴⁶⁶ “*Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki*

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'nin devletlü Mustafa Fazıl Paşa hazretlerinin uhdesine ihâlesi ve nâzır-ı sâbık devletlü Cevdet Paşa hazretlerinin dahi Hüdavendigâr Valiliği'ne icrâ-yı me'mûriyeti şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı me'âli-unvân-ı cenâb-ı şehinşâhî muktezâ-yı celilinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 23 Muharrem sene 87” (COA, İ.DH., 610-42527)

⁴⁶⁷ “... *erbâb-ı mehâkimin umûm nazarında mazhar-ı emniyet-i tamme olmaları bilâ-mücib azl ve tebdil edilmemelerine menût ve bu dahi kendilerinin intihâb-ı mü'temen ve mu'teber üzerine ta'yîn kılınmalarıyla meşrût olduğundan...*”; “*Mahkeme-i Temyiz'in rü'esâ ve a'zâsının hakikaten evsâf-ı kanûniye ile muttasıf olmak üzere müceddeden intihâb olunması ve ba'de-zîn intihâb-ı sahîh ve sâlim tahtında müntehâb a'zâ-yı mehâkimin vaz'iyet-i asliyesine tevfikân bilâ-mücib azl ve tebdil olunmayacaklarını mutazammın yedlerine berât-ı âlişânım i'tâsiyle beraber kendilerine mahsûs bir hakk-ı tekaüd nizamı yapılması cümle-i evâmir-i adliye-i şâhânemizdendir ...*”

yakışmayan hal ve hareketleri Mahkeme-i Temyiz’ce sabit olursa lüzumuna göre uyarı, kınama, geçici olarak aylıktan kesme ve geçici görevden uzaklaştırma cezaları verilebilirdi. Ağır kusurlarından dolayı hapis cezası ile mahkumiyetleri halinde görevlerinden azledileceklerdi. Yine özürsüz ve izinsiz olarak göreve gelmeyen hakimlerin bu süre boyunca maaşları ödenmeyecek ve bir ayda üç kere özürsüz ve izinsiz görevine devam etmeyen hakimler müstafi sayılıp yerlerine başkası tayin edilecekti.

1924 Anayasası da hakimlik teminatını kabul etmişti. Bu anayasanın 55. maddesine göre; “*Hâkimler kanunen muayyen olan usûl ve ahvâl haricinde azlolunamazlar.*” Yine 57. maddeye göre “*Hâkimler kanunen muayyen vezâiften başka umûmî ve hususi hiçbir vazife deruhte edemezler.*”

Arşiv kayıtları, mahkeme azalıklarında çok sık bir şekilde değişiklik yapıldığını göstermektedir. Yapılan tayinlere bakıldığında divanın reis ve azalarının bir başka nezarete ya da yüksek bir memurluğa getirildiği görülmektedir. Divan içerisindeki bu kısa süreli tayinlerin müspet bir tesirinden bahsetmek zordur. Zira mahkeme azalarının çok sık aralıklarla değişmesi, mahkemenin hızına ve verilen kararlardaki ahenge menfi tesirde bulunmuş olsa gerektir. Fakat bu durumun hakimler üzerindeki baskıdan kaynaklandığını söylemek zordur. Zira II. Abdülhamid’in mabeyn başkatibi Tahsin Paşa’nın naklettiğine göre padişahın müdahale etmediği bir memur sınıfı vardı ki, bunlar da hakimler idi. Öyle ki, mahkemelere tayin konusunda kendisine arz edilen takrirleri tereddütsüz bir şekilde tasdik etmişti. Hatta münhal bir hakimlik kadrosuna dair Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa’nın tavsiye edilen birkaç kişi arasından bir zatın tayinine dair tezkereyi reddetmiş ve bu kadroya en münasip olanının tayinini emretmişti⁴⁶⁸.

2.5.1.2. Üyeler

2.5.1.2.1. Seçilmeleri, Sayıları ve Nitelikleri

Ahmet Cevdet Paşa’ya göre teşkilatın tesisiyle birlikte bu iş için en liyakatli zatlar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye atanmıştı. Ayrıca divan azalarının üçte ikisinin Müslümanlardan, üçte birinin ise gayrimüslimlerden seçilmesi kaidesi ittihaz

⁴⁶⁸ Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s. 26.

edilmişti⁴⁶⁹. Ahmet Cevdet Paşa'nın riyasetinde vazifeye başlayan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'yin azalıklarına ve diğer makamlarına ilişkin ilk tayinler 8 Muharrem 1285 (1 Mayıs 1868) tarihli irade ile yapılmıştı⁴⁷⁰. Bu iradenin leffinde Divan-ı Ahkâm-ı

⁴⁶⁹ Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 198.

⁴⁷⁰ "Atûfetlü efendim hazretleri

"Mâ'lûm-i âli buyurulduğu ve nizâmnâmelerinde muharrer bulunduğu vechile Şûrâ-yı Devlet a'zâsının mikdârı yirmi beşden noksân ve elliden müteceviz olmamak ve kezâlik Divân-ı Ahkâm-ı Adliye a'zâsının ekalliyeti on ve ekseriyeti yirmi olmak üzere müretteb ve mukarrer olmasıyla şu iki had beyinde a'zânın adedi her ne mikdâra bâliğ olur ise meclisleri terkib edebilip noksânı ilerüde ehil ve münâsibleri buldukça intihâb ve ilâve edilmek iktizâ edeceğinden ve şimdilik Şûrâ-yı Devlet için â'zâ-yı (silik) –nca me'mûriyet-i sairede bulunan münâsib bendegândan ve taşralarca vilâyâtın müte'ayinât ve mütecezzâtı içinde a'zâlığa liyâkati ve ehliyetleri tahkik olunabilen zevâtdan intihâb olunan a'zânın mikdârı kırk üç ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye için intihâb olunanlar on dört nefere bâliğ olarak Şûrâ-yı Devlet'ce her daireye sekiz neferden ziyâde ve Divân'ca yedişer nefer raddesinde isâbet etdiğinden bunların ve başkâtipleriyle mu'âvin ve mümeyyiz ve mülâzımlardan şimdilik intihâb olunanların esâmisini ve mikdâr ve ma'âşlarını mübeyyin iki kut'a manzûr-ı dekâik-nüşûr-ı hazret-i hilâfet-penâhî buyrulamak için leffen takdim kılındı işbu defterlerde gösterildiği vechile Şûrâ-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye için ta'yîn olunacak a'zânın beherine me'mûriyet ma'âşları olarak ale'l-seviye yedişer bin beş yüz kuruş tahsîsi ve Şûrâ-yı Devlet'de beş ve Divân'da iki dairenin reis vekillerine a'zâlık ma'âşlarına zamîmeten ikişer bin beş yüz kuruş i'tâsı ve a'zânın müceddeden tahsîs olunacak ma'âşlarının mikdârına kıyasen mevcûdunun evvelden muhassas olan ma'âşlarının fazlası menâsıbdâ olmayan me'mûrinin rütbelerine göre tahsîs ve i'tâ olunmakta bulunan ma'âşların mikdârına müsâvî olduğundan bu mikdâr şey me'mûriyet ma'âşlarına ilâveten rütbe ma'âşî sûretinde başkaca verilmek ve işbu iki ma'âşın mikdârı şimdiki derecesinden tenzîl etmeyerek tesâvî hâsıl olmak için Meclis-i Vâlâ a'zâsından ibkâ olunan zevâtdan vüzerâyâ sekiz bin beş yüz ve rütbe-i bâlâdan olanlar için beş bin ve rütbe-i ulâ sınıf-ı evvelinden olanlar için ikişer bin beş yüz ve rütbe-i ulâ sınıf-ı sânisinden olanlara bin beş yüz kuruş ayrıca tahsîs olunarak me'mûriyet ma'âşlarından başkaca verilmesi ve rütbe-i ilmiyede bulunan a'zânın rütbe ve ma'âşları mukabilinde başkaca muhassasâtı olduğu gibi silk-i askeride bulunanların dahi a'zâlık me'mûriyeti ma'âşından başka askerlik ma'âşları olup fakat vüzeradan olan a'zânın muhassasâtını tecavüz etmemek için askeriyeden olan a'zâyâ ta'yînât i'tâsından sarf-ı nazar edilmesi ve Şûrâ-yı Devlet'in ve Divân'ın a'zâdan ma'dûd olmağla ma'âşlarının fazlasının a'zâ ma'âşına verildikleri rütbeye göre ibkâ kılınmış ve Şûrâ-yı Devlet için intihâbı mukarrer olan yirmi beş nefer mu'âvin ile Divân için altı nefer mümeyyizden devâirin başkâtâbetinde bulunacak yedi neferin beherine beşer bin kuruş tahsîs olup ve kusûr yirmi dokuz neferi üç sınıfa [ayr]ılıp birinci sınıfta bulunacak dokuz neferine dörder bin ve ikinci sınıftan olacak on neferine üçer bin beş yüz ve üçüncü sınıfta kalacak diğer on neferine üçer bin kuruş ve Şûrâ-yı Devlet'in yirmi beş nefer mülâzımı kezâlik üç sınıfa [tak]sîm ile anın dahi sınıf-ı evvelde bulunacak dokuz neferine ikişer bin ve sınıf-ı sânidan olan sekiz neferine bin beşer yüz ve üçüncüsüne biner kuruş ma'âş tahsîs olunması muktezi görünmekle şu hesâb ve i'tibâra göre Şûrâ-yı Devlet için şimdilik ibkâen ve müceddeden intihâb olunan kırk üç nefer a'zâ ile bir başkâtibin ma'âşları ve mevcûdından intihâb olunanların kadîm ma'âşlarını doldurmak için rütbelerine göre ta'yîn olunan fazlası ve beş daire reisleri ma'âşlarının zamîmesi üç yük seksen üç bin beş yüz ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin nefer a'zâsıyla bir başkâtibin ma'âşları ve Meclis-i Vâlâ a'zâlığında nakl olunan zevâtın kadîm ma'âşlarıyla müsâvî olmak için rütbelerine göre verilecek fazlası ve iki (yürtük) yüz yirmi yedi bin beş yüz kuruşa bâliğ olup bunlarla beraber mecâlis-i âliyye me'mûr devletlü Şerif Ali Paşa hazretleri ma'âşına zamîmeten beş bin ve semâhatlü Mustafa İzzet Efendi hazretlerine müceddeden kezâlik beş bin kuruş tahsîsi karîn-i müsâ'adesine buyrulduğu ve şimdilik a'zâlık me'mûriyetinden avf buyrulan devletlü Osman Paşa ve Rasim Paşa ve Veliyyüddin Paşa ve atûfetlü Tefvik Beg Efendi ve faziletlü Vahid Efendi hazerâtıyla sa'âdetlü Mosoros Yanko Beg'e ibkâen ve ta'dilen i'tâsı lâzım gelen ma'âşların yekûnı kırk dokuz bin üç yüz kuruşa varmağla bunlar dahi diğerleriyle birleştirildiği halde şu tertîb iktizasınca şehriye i'tâsı lâzım ma'âşların yekûnı beş yük seksen bir bin üç yüz kuruş demek olduğuna ve defter-i mezkûrede gösterildiği vechile a'zâlığa intihâb olunan zevâtın evvelki me'mûriyetlerinden dolayı verilmekte olup şimdi muhassasât-ı cedîdeye karşuluk tutulması tabî'i olan ma'âşların yekûnı dahi iki yük kırk dört bin iki yüz kırk kuruş bulunduğu binaen lede'l-muvâzene üç yükün yedi bin altmış korşun müceddeden tahsîsi lâzım geleceği anlaşılmiş ve undan başka Şûrâ'nın ve Divân'ın mu'âvin ve mümeyyizlerinden devâirin başkâtâbetine ta'in olunacak yedi nefer efendiye otuz beş bin ve dokuz nefer birinci sınıfa otuz bin ve on nefer ikinci sınıfa

Adliye'nin yanı sıra, Şura-yı Devlet'e de atanan memur ve memur maaşları tafsilatlı bir şekilde yer almaktaydı. Buradan elde ettiğimiz malumata göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye 14 azanın tayini planlanmıştı. İrade leffinin bir sayfasına göre bu azalıklara atanmak üzere şu şahsiyetler tefrik edilmişti: Meclis-i Vala azasından Afif Bey, Tersane Muavini sabık Emin Efendi, Meclis-i Vala'dan İrfan Bey, Divan-ı Muhakemat-ı Maliye reisi Asım Bey, mevaliden Fetva Emimi Halil Efendi, mevaliden Ahmed Hulusi Efendi, mevaliden Selanik müfettişi Ahmed Hilmi Efendi, mevaliden Tuşşucuzade Ahmed Muhtar Efendi, Meclis-i Vala azasından Aleko Bey, Kaspar Bey, Meclis-i Ticaret reisi Vahan Efendi, Meclis-i Ticaret Reisi Gavril Efendi ile Vartan Paşa ve Zografos Efendi⁴⁷¹. Ancak azaların maaşlarını gösteren

kezâlik otuz beş bin ve on nefer üçüncü sınıfa otuz bin kuruş ki cem'an yüz otuz altı bin ve Şûrâ-yı Devlet mülâzımlarından dokuz nefer birinci sınıfa on sekiz bin ve on nefer ikinci sınıfa on beş bin ve üçüncü sınıfta bulunan diğer on neferine on bin kuruş ki bunlara dahi cem'an kırk üç bin kuruş ma'âş verilmek ve bu cihetle cümlesinin yekûni yüz yetmiş dokuz bin kuruşa varmak lazım gelir ise de bunların içinde mazbata ve mektûbî odalarından tefrik ve intihâb olanlar ma'âşlarıyla nakl edileceğinden tahsîsât (yırtık) mikdârına anlar karşılık tutulacağı gibi mu'âvin ve mülâzımların topu birden ve def'aten intihâb ve me'mûr edilmek mümkün olamayup tedricen hadd-i mu'ayyenine îsâl olunacağı ve şimdilik intihâb olunan mu'âvinlerin on sekiz ve mülâzımların yirmi nefer bulunduğu cihetle hîn-i me'mûriyetlerinde ta'yîn olunacak sınıflara göre tahsîsi iktizâ eden ma'âşlarının mikdârı hesâb olunan dereceden hayli noksan olacağı derkâr bulunmuş olduğundan iktizâlarının heman icrâsı ve şu sırada Şûrâ-yı Devlet mazbata ve mektûbî ve evrak odalarının tanzimiyle bunlardan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye için iktizâ eden ketebenin tefriki muktezî olduğundan ve evrak müdürü Rauf Efendi ve mazbata odası mümeyyizi Tevfik Beg mu'âvinliğe nakl olunacakları gibi (yırtık) mazbata odası ser-halifesi Sami Efendi'nin diğer pusulada esâmisi muharrer olan ve alil ve emekdâr olmalarının dolayî tekâ'üd edilmeleri münâsib görünen altı nefer efendi ile ve cümlesinin pusulada gösterilen ma'âşlarıyla tekâ'üden ihrâc olunmaları ve evrak müdürlüğüne ve mazbata odası ser-halifeliğine ve mümeyyizliğine (yırtık) tabî'at-ı mesalihinden olacağına binaen Meclis-i Vâlâ başkâtibi mu'âvini sa'âdetlü Ali Beg Efendi'nin evrak müdürlüğü ma'âşlı olan dört bin yüz altmış yedi kuruşla evrak müdürlüğüne ve Şûrâ-yı Devlet mazbata odası hulefâsından Mazhar Beg'in dahi evrak müdürlüğü mu'âvinliğine ve şu tertîb iktizâsınca lağv olunacak Kavanin Dairesi kalemi ser-halifesi izzetlü Ata Beg'in Şûrâ-yı Devlet mazbata odası ser-halifeliğine ve daire-i mezkûre mümeyyizi Latif Beg'in mezkûr oda mümeyyizliğine nakl ve tahvil-i me'mûriyetleri ve bunlardan başka gerek Şûrâ-yı Devlet'in ve gerek Divân'ın ma'iyet me'mûrları ve ketebesini hakkında bir takım ta'dilât ve ıslâhât icrâsı şu esaslara göre teferru' eden tanzimâtından olmasıyla anlar dahi iktizâları ne ise kararlaştırılıp derecâtına göre bi'l-istizân icrââtına bakılması beyne'l-havâs müzâkere olunmuş ise de mülâhazât-ı meşrûha hakkında her ne veçhile emr ü irâde-i hazret-i padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise icrâ-yı mantûk-ı münîfine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 7 Muharrem sene (12)85."

"Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Enmile-i zîb-i tevkîr olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleriyle zikr olunan defterler manzûr-ı me'âli-mevfûr-ı hazret-i padişâhîleri buyrulmuş ve mülâhazât-ı meşrûha yolunda ve iktizâ-yı mesâlihe muvâfık sûrette görüldüğünden müzâkere ve istizân olunduğu veçhile iktizâlarının icrâsı ve fakat müşârûn ileyhimden Mustafa İzzet Efendi'ye müceddeden tahsis gösterilen bin kuruştan sarf-ı nazarla el-hâlet-i hazîhi almakda olduğu maaşın bilâ-tenzil on beş bin kuruşa iblâğı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irâde-i me'âli-âde-i cenâb-ı mülûkâne icâb-ı âliyesinden olarak defâtir-i merkûme yine savb-ı sâmi-yi asâfîlerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 8 Muharrem sene (12)85." (COA, İ.DUİT., 58-49)

⁴⁷¹ COA, İ.DUİT., 58-49/3.; Ahmed Lüfi Efendi, bu azalıklara Celal Bey, Aleko Bey, Ohan Efendi, Fetva Emimi Halil Efendi, Tuşşucuzade Muhtar Efendi, Şirvani Ahmed Hulusi Efendi, Kastamonulu Ahmed Efendi, Kasbar Bey, Gavril Efendi, Vartan Bey ve Ökyadis Efendi'nin tayin edildiğini nakletmektedir. Bkz.: Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, s. 10.

başka bir sayfada Afif Bey, Emin Efendi, İrfan Bey, Celal Bey, Ohan Efendi, Halil Efendi, Ahmed Muhtar Efendi, Ahmed Hulusi Efendi, Ahmed Hilmi Efendi, Kaspar Bey, Gavril Efendi ve Vartan Bey sayılmış ve diğer iki azanın “derdest-i intihab” olduğu ifade edilmiştir. Sayfalardaki bu isim farklılıkları, iradenin kabulüne kadar azalarda değişiklikler yapıldığını göstermektedir. Fakat Hamdi Bey’in azalığa tayin edildiği 14 Rebiülahir 1285 (4 Ağustos 1868) tarihli iradeden anlaşılıyor ki divana o zamana kadar on üç aza tayin edilebilmişti⁴⁷².

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Re’sen gördüğü veya istinafen baktığı mühim davalarda her iki daire birlikte toplanacaktı. Divanın riyaseti vükeladan bir zata verilecek ve her dairede de birer reis vekili bulunacaktı. Her daire reis vekilleriyle birlikte en az beş ve en fazla on azadan teşekkül edecekti. Yine bu nizamnameye göre reis vekilleri ve azalar irade-i seniyye ile atanacaklardı.

Daha evvel bahsedildiği üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi kısa bir metin olarak tanzim edilmişti. Dolayısıyla bu düzenlemenin eksikliklerini tamamlamak ve bazı hükümlerini değiştirmek üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi kabul edildi. Dahili nizamnameye göre nizamiye mahkemeleri dört dereceye bölünmüş ve nizamiye mahkemelerinin en büyüğü olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye tesis olunmuştu. Ayrıca Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılan Mahkeme-i Temyiz ve İstanbul’daki en yüksek nizamiye mahkemesi olan Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere iki mahkemeye ayrılmıştı. Bu dönemde divan başkanının uhdesine aynı zamanda nezaret unvanı da

⁴⁷² “Atüfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin â'zâsı ilerüde hadd-ı nizamiyesine iblâğ edilmek üzere şimdilik on dört â'zânın intihâb ve ta'yini mukarrer bulunduğu ve ma'âşları muhassas ve müretteb olduğu hâlde el-hâlet-i hazîhi on üç â'zâ ta'yîn olunup bir â'zâ mahali açıkda bulunmuş ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî â'zâsından sa'âdetlü Hamdi Beg Efendi sıfât-ı lâzimeyi câmi' ve ehil ve münâsib görünmüş olduğundan sâye-i me'âli-vâye-i hazret-i şâhânedede hâiz olduğu rütbe-i ülâ sınıf-ı sânisinin bazı emsâli misüllü sınıf-ı evveline terfî'i ile zikr olunan â'zâlığa mu'ayyen olan yedi bin beş yüze bir kâ'ide ve rütbe ma'âşî olmak lâzım gelen iki bin beş yüz kuruşun ilâvesiyle mîr-i müşarünileyhâmın on bin kuruş ma'âşla icrâ-yı me'mûriyeti beyne'l-havâs tezekkür ve tensîb olunmuş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı hümâyûn-ı cenâb-ı mülükâne şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı minîfîne tevfiğ hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 13 Rebiülahir sene 85.”

“Ma'rûz-ı çâker-i kemineridir ki

Hâme-ârâ-yı tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri manzûr-ı mekârim-nüşûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve tensîb ve istizân olunduğu veçhile mîr-i müşarünileyhâmın on bin kuruş ma'âşla icrâ-yı me'mûriyeti mûte'allik ve ve şeref-sünûh buyrulan emr ü ferman-ı inâyet-nişân-ı cenâb-ı şehriyârî iktizâ-yı celilinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 14 Rebiülahir sene 85.” (COA, İ.DH., 579-40313)

verilmişti. Mahkeme-i Temyiz'in hukuk ve ceza dairelerinde birer reis-i sani bulunmaktaydı. Ayrıca Mahkeme-i Nizamiye'nin de bir reisi olacaktı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'deki bu nizamiye mahkemesi 21 Ramazan 1288'de (4 Aralık 1871) Dersâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ile kaldırılarak yerine Mahkeme-i İstinaf teşkil edildi. Bu yeni mahkeme de bir reis ve dört azadan oluşacaktı. Nizamname-i Esasi ile Nizamname-i Dahili'de azaların hususiyetlerine ilişkin bir hüküm olmamakla birlikte, atama iradelerinde tayin olunan azanın ehliyet ve liyakatına bilhassa vurgu yapılmaktaydı.

27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaldırılmış ve yerine Adliye Nezareti'ne bağlı olan müstakil bir Mahkeme-i Temyiz oluşturulmuştur. Hukuk ve ceza dairelerine ayrılan bu mahkemenin bir reis-i evveli ve bir de reis-i sanisi bulunmaktaydı. Bu düzenlemeyle birlikte dairelerdeki aza sayısı da sabitleştirildi ve ceza dairesi on, hukuk dairesi ise altı azadan müteşekkil kılındı⁴⁷³. Kanuna, mahkeme azalarının niteliklerine dair bir hüküm de konulmuştu. Buna göre Mahkeme-i Temyiz azasının en az kırk yaşında olması ve bidayet mahkemesi riyaseti ile istinaf azalığında veya her iki vazifede en az dört sene bulunması gerekirdi. Mahkeme azaları, Encümen-i İntihab-ı Memurin-i Adliye tarafından seçildikten sonra Adliye Nazırı'nın takriri üzerine irade-i seniyye ile atanacaklardı⁴⁷⁴. Bu

⁴⁷³ 1302 senesinde adliye müfettişlikleri ilga edilerek bu vazife Mahkeme-i Temyiz azalarına verilmişti. Bu sebeple adliye müfettişlerinden üç zat Mahkeme-i Temyiz azalığına geçirilmiş ve burada aza sayısı toplamda 19'a yükselmişti. (Abdurrahman Adil, **Mahkeme-i Temyiz**, s. 56.); Azalıklara atanan bu müfettişler mülga Hüdavendigâr Adliye Müfettişi Haşim Bey, mülga Dersaadet Adliye Müfettişi Şefik Bey ve mülga Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişi Akyadis Efendi'dir. (**Ceride-i Mehakim**, No:361, 10 Muharrem 1304, s. 3695.); Mahkeme-i Temyiz azasına müfettişlik vazifesinin yüklenmesi, tatbikatta birtakım sorunlara sebebiyet vermişti. Taşradan gelen şikayetler akabinde ilgili mahalle gidilip teftişe başlanması haliye zaman almakta ve bu esnada teftişe konu olan nedenler ortadan kaldırılmaktaydı. Bu sebeple müfettişlik vazifesi yine Mahkeme-i Temyiz azasının uhdesinde kalmak üzere bu vazifenin istinaf mahkemesi müddeiumumileri vasıtasıyla icra edilmesi kararlaştırıldı. Bu müddeiumumiler senede bir defa ve nezareten lüzum görüldükçe verilecek talimat üzerine icra ettikleri teftişin neticesine nezarete bildireceklerdi. (**Ceride-i Mehakim**, No:559, 30 Zilhicce 1307, s. 8063-8064.); Adliye müfettişliğine dair tafsilatlı malumat için bkz.: Fatmagül Demirel, **Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2008, s. 229-243.

⁴⁷⁴ "Devletlü efendim hazretleri

Faziletlü Haşim Beg Efendi hazretlerinin Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumiliğine tahvil-i me'mûriyeti cihetiyle açılan Mahkeme-i Temyiz azalığına Mahkeme-i İstinaf a'zâsından saadetlü Reşad Beg'in usûl-i cedide vechile bi'l-ımtihân intihâb olunduğuna dair Encümen-i İntihâb-ı Me'mûrin-i Adliye'den tanzim olunan mazbatanın leffiyile icrâ-yı icâbını hâvî Adliye Nezâret-i Celilesinin takriri arz ve takdim kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i

kanunda 23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde yapılan değişiklikle Mahkeme-i Temyiz’de İstida Dairesi⁴⁷⁵ kurularak daire sayısı üçe çıkarılmış ve aza sayısında da değişikliğe gidilmiştir. Buna göre hukuk ve ceza daireleri reis haricinde altışar azadan, İstida Dairesi de reis haricinde dört azadan oluşacaktı.

19 Recep 1331 (24 Haziran 1913) tarihinde Hükâm ve Memûrîn-i Adliye İntihâb Nizamnâmesi ile Mahkeme-i Temyiz azalığına tayin için yeni bir usul kabul edildi. Buna göre başmüddeiumuminin de bulunduğu Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi’nde namzetler arasında yapılan müzakere akabinde heyet-i umumiyenin üçte ikisinin gizli oyuyla; en az beş yıl hakimlik tecrübesi olan, ahlaki sağlamlığı ile bilinen ve hukuk ilmine ihtisası bulunan üç namzet belirlenirdi. Bu üç namzetten biri nazır tarafından münhal azalığa arz olunurdu. Bu düzenlemede de kısa bir zaman sonra değişikliğe gidildi⁴⁷⁶. Yeni düzenlemeye göre evvela en az beş yıl hakimlik tecrübesi olan, ahlaki sağlamlığı ile bilinen ve hukuk ilmine ihtisası bulunan altı adayın ismi Adliye Nezareti’nce kapalı bir zarfla Mahkeme-i Temyiz reis-i evveline verilecekti. Reis-i evvel bu zarfı başmüddeiumuminin de bulunduğu Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi’nde açıp okuyacak ve namzetler için müzakere yapıldıktan sonra üçte iki oy çokluğuyla belirlenen üç namzet nazırlığa mazbata ile bildirilecek, nazır da bunlardan birini münhal azalığa arz edecekti.

18 Cemaziyelûlâ 1335 (12 Mart 1917) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer’iye ile Merbûtâtının Adliye Nezâretine Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun⁴⁷⁷ ile bütün şer’iye mahkemeleri ve ona bağlı müesseseler Adliye Nezareti’ne bağlanmış ve 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer’iye’nin Makam-ı Meşihâte İade-i İrtibatı Hakkında Kararname’nin kabulüne kadar Mahkeme-i Temyiz’de bir de Şer’iye Dairesi teşkil edilmişti. Bu daire bir reis ile altı azadan oluşmaktaydı. Fakat Ankara Hükümeti’nce 7 Haziran 1920 tarihinde Sivas’ta hukuk,

padişahi şeref-müte’allik buyrulur ise infaz-ı hükm-i celiline ibtidâr edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkîm kıldı efendim fî 22 Receb sene (1)305 ve fî 22 Mart sene (1)304.”

“Ma’rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta’zîm olup melfufları ile manzûr-i ali buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sadaret-penahileri üzerine mucebince irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-müte’allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir fî 24 Receb sene (1)305 ve fî 24 Mart sene (1)304.” (COA, İ.DH., 1075-84291.)

⁴⁷⁵ Bu yeni dairenin riyaseti Mahkeme-i Temyiz azasından Şefik Efendi’ye verilmiştir. (**Ceride-i Mehakim**, No:404, 16 Zilkade 1304, s. 4383.)

⁴⁷⁶ Bkz.: “19 Recep 1331 Tarihli Hükâm ve Memûrîn-i Adliye İntihâb Nizamnâmesinin 18’inci Maddesini Muaddil Mevâd-ı Nizamiye”, Düstur, II Tertip, C. 6, s. 1273-1274.

⁴⁷⁷ Düstur, II. Tertip, C. IX, s. 270-271.; **Ceride-i Adliye**, No:106, Mart 1333, s. 449-450.

ceza, istida ve şer'îye dairelerinden müteşekkil bir Temyiz Heyeti teşkil edilmişti. Bu daireler de bir reis ile dört azadan oluşuyordu. Bu azalar Umur-ı Adliye Vekaleti tarafından seçilip TBMM'nin tasdikiyle atanacaklardı. Azalığa da vilayet bidayet hukuk ve ceza reisliği, birinci sınıf sulh hakimliği ve merkez müddeiumumiliklerinde ya da nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetliği yapmış olanlar atanabilecekti.

Daha sonra Eskişehir'e nakledilen Temyiz Heyeti'nde bu dört dairenin yanı sıra bir de sulh hukuk dairesi bulunmaktaydı. 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihinde Mehâkim-i Şer'îyenin İlğasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun⁴⁷⁸ ile şer'îye mahkemeleri ve istinaf mahkemeleri kaldırıldı. Bu kanunun 8. maddesiyle birlikte Mahkeme-i Temyiz'de ikinci bir istida dairesi ve mülga şer'îye dairesi yerine de ikinci bir hukuk dairesi açıldı. Bu sekizinci madde de 10 Mayıs 1926 tarihli Mahkeme-i Temyiz Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun ile değiştirilmiş ve Mahkeme-i Temyiz üç hukuk ve üç ceza dairesine ayrılmıştı. Her daire bir reis ile altı azadan mürekkep olmuştu. Yine 11 Nisan 1928 tarihli Temyiz Mahkemesi Teşkilatına Dair Kanun ile daire sayısı dört hukuk, dört ceza ve bir ticaret dairesi olacak şekilde belirlendi. Bu daireler ise bir reis, dört aza ve bir yedek azadan oluşturuldu.

Mahkeme azalığına ilişkin son olarak 3 Mart 1920 tarihli Hakimler Kanunu'na değinmek gerekir. Bu kanunla Mahkeme-i Temyiz azalığına atanmak için gereken şartlarda ve usulde değişikliğe gidilmişti. Kanunun 14. maddesine göre ikinci maddede⁴⁷⁹ yazılı şartları haiz olup da yirmi sene bilfiil avukatlık edenler veya on sene Darülfünun Hukuk Fakültesi veya Hukuk Mektebi'nde hukuk ilimleri

⁴⁷⁸ Düstur, III. Tertip, C. 5, s. 403-404.; R.G., 26.04.1924, Sa. 69, s. 5.

⁴⁷⁹ İkinci maddedeki şartlar şöyle sıralanmıştı:

- 1- Türk olmak
- 2- Yirmi yaşını bitirmiş olmak
- 3- Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu'nca askerliğini yapmış veya askerliğe elverişli olmadığı anlaşılmış bulunmak veya tecil edilmiş olmak
- 4- Bulaşıcı hastalığı veya başka illeti olmamak ve vazifesini görmeğe mâni sakatlığı bulunmamak
- 5- Mahkemelerden verilen katî bir ilâmla ağır hapis veya o derecede bir ceza ile veya namus ve haysiyete dokunur bir cürümden veyahut vazife-i memuriyetini suiistimalden dolayı hapis ile mahkûm veya süihal ile dile düşmemiş olmak
- 6- Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden veya Hukuk Mektebi'nden mezun olmak veyahut ecnebi bir hukuk fakültesinden mezuniyet ruusunu haiz olup da hukuk fakültesi veya mektebi programlarına nazaran noksan kalan derslerden bi'l-ımtihan ehliyetini gösterir tasdikname almış bulunmak,
- 7- Bir mahkeme yanında zabıt kitabeti vazifesini en aşağı altı ay yapmak suretiyle tatbikat görmüş olmak

müdürlüğünde bulunanlar veya bu iki vazifede geçen hizmetleri itibariyle muayyen müddeti bitirenlerden metin ahlaklarıyla tanınmış olanlar Temyiz Mahkemesi azalığına seçilebilirdi. Kanunun 15. maddesi atama usulünü düzenlemişti. Buna göre temyiz mahkemesi azalığı açıldığında Adliye Vekili tarafından gerekli şartları haiz altı kişinin adı tezkere ile Temyiz Mahkemesi Başreisliği'ne bildirilir. Avukatlar ile hukuk ilmi okutan ihtisas sahiplerinden namzet gösterilirse bunların adedi üçte biri geçemez. Temyiz Mahkemesi Başreisi umumi heyeti toplayıp zarfı heyetin önünde açarak tezkereyi okur. Sonra gösterilen namzetler hakkında gizli olarak ve başmüdeiumuminin oylamaya katılmasıyla oylar toplanır. Namzetlerden en çok oy alan üç kişi belirlenip bir mazbata ile Adliye Vekâleti'ne bildirilir. Bu umumî heyette nisap, Temyiz Mahkemesi dairelerinin reisleri ile azaları toplamının üçte ikisi ile olur. Bu seçimin bir oturumda yapılması ve bitirilmesi şarttı. Adliye vekili gelen üç kişiden birini tercih ederek azalığını tasdik-i âliye arz ederdi.

Açıkça görüldüğü gibi azaların gerek sayılarında gerekse de nitelik ve atanma şekillerinde zamanla değişiklikler yaşanmıştı. Bazı istisnalar haricinde mahkeme azalarının nizami sayıda tutulmasına dikkat edilmekteydi⁴⁸⁰.

2.5.1.2.2. Görevleri, Görevlerinin Sona Ermesi ve Maaşları

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz azalarının esas vazifesi, çalıştıkları dairede ifa ettikleri hakimlik vazifesidir. Fakat bu mahkemenin azaları, temyiz mahkemesi hakimi sıfatları dolayısıyla başka vazifeler de icra etmekteydi. Daha evvel mahkeme başkanlarının vazifelerini ele almıştık. Orada bahsi geçen adli veya idari komisyonların birçoğunda mahkeme azaları da bulunabilmektedir. Mahkeme azalarının görev aldığı adli/idari komisyonlar şöyle sıralanabilir:

⁴⁸⁰ “Devletlü efendim hazretleri

Taşra mehâkim-i adliyesinin teftişine me'mûr olan Mahkeme-i Temyiz'in â'zâ-yı hâzırasının hadd-i nizâmiyesini halelden muhâfaza için mahkeme-i mezkûreye iki â'zânın daha ilaveten ta'yîni ve bunlara verilecek ma'âş için Heyet-i İthâmiye'nin lağvıyla bunun reisi ve â'zâsından kalacak dokuz bin altı yüz kuruşun karşılık tutulması ve müteferri'âtı hakkında Islâhât Adliye Komisyonu'nun Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan tezyîl olunan mazbatası leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla münderecâtı hakkında her ne veçhile irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî müte'allik buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılını efendim fî 28 Şaban 305 ve fî 27 Nisan 304.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfiyula manzûr-ı âli buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedaret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 29 Şaban 305 ve fî 28 Nisan 304.” (COA, İ.MMS., 98-4146)

- 1- Kanuni Esasi ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye reis veya azalarına verilen Divan-ı Ali'ye katılma vazifesi,
- 2- 11 Cemaziyelahir 1296 (2 Haziran 1879) tarihli Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve Devair-i Merbûtesinin Vezâifi Nizamnâmesi'nin 8. maddesiyle kurulan Encümen-i Adliye Komisyonu üyeliği,
- 3- Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun 46. maddesiyle tesis edilen İntihab Encümeni üyeliği,
- 4- 7 Cemaziyelahir 1329 (5 Haziran 1911) tarihli Adliye ve Mezahib Nezareti Nizamname-i Dahilisi'nin 12. maddesiyle Adliye Nazırı'nın riyasetinde kurulan Encümen-i Islahat üyeliği,
- 5- 19 Recep 1331 (24 Haziran 1913) tarihli Hükûkâm ve Memûrîn-i Adliye İntihâb Nizamnâmesi ile teşkil edilen Encümen-i Tetkik üyeliği,
- 6- 3 Mart 1926 tarihli Hakimler Kanunu ile tertip edilen İntihab Encümeni üyeliği...

20 Zilhicce 1303 (19 Eylül 1886) tarihinde Şûrâ-yı Devlet Nizamnâme-i Dahilisi'nde yapılan bir değişiklikle⁴⁸¹ adliye ve idare mahkemeleri arasında doğacak olumlu (ihtilaf-ı icabi) ve olumsuz (ihtilaf-ı selbi) görev ihtilaflarını Şûrâ-yı Devlet başkanının riyasetinde olmak üzere üç tanesi Şûrâ-yı Devlet ve üç tanesi de Mahkeme-i Temyiz azasından seçilecek altı kişilik bir encümen tetkik edecekti. Bu encümenin aldığı kararlar sadaret makamının tasdikine muhtaçtı⁴⁸².

27 Zilkade 1334 (25 Eylül 1926) tarihli bir kanunla⁴⁸³ adliye mahkemeleri ile Divan-ı Harpler arasında doğacak yetki uyuşmazlıklarını çözmek üzere bir Encümen-i Mahsus teşkil edilmişti. Bu encümen Şûrâ-yı Devlet başkanının riyasetinde olmak üzere, üç tanesi Mahkeme-i Temyiz ve üç tanesi de Divan-ı Temyiz-i Askeri azasından seçilecek altı azadan müteşekkildi. Bu encümenin verdiği kararlar kesindi.

Daha evvel değinildiği üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi'nden itibaren temyiz mahkemesi reis ve azalarına hakimlik teminatı sağlanmıştı. Bu teminat Adalet Fermanı ve Kanuni Esasi ile anayasal zemine de

⁴⁸¹ “28 Zilhicce 1285 Tarihli Şûrâ-yı Devlet Nizamnâme-i Dahilisi'nin 3. Madde-i Muaddelesi” (*Düstur*, I. Tertip, C. 5, s. 519-520.)

⁴⁸² Söz konusu düzenlemede bu encüme bir isim verilmemekle birlikte o vakitlerde ehl-i telifçe “İhtilaf Mahkemesi” olarak isimlendirilmiştir. (Abdurrahman Adil, **Mahkeme-i Temyiz**, s. 91-93.); İhtilâf-ı Mercii Encümeni için bkz: Fethi Gedikli, **Şura-yı Devlet**, s. 373-380.

⁴⁸³ Bkz.: Mehâkim-i Adliye ile Divân-ı Harpler Arasında Mercii Dava Hakkında Zuhûr Edecek İhtilâfâtın Sûret-i Halline Dair Kanun-ı Muvakkat, *Düstur*, II. Tertip, C. 8, s. 1311.

oturtulmuştu. Başkanlara dair olan kısımda bu hususlara temas edilmişti. Böylelikle başka bir vazifeye atanmadıkça⁴⁸⁴ veya istifa etmedikçe mahkeme azalarının vazifelerine devam edecekleri söylenebilir. Hatta daha sonra çıkan hukuki düzenlemelerle başka bir vazifeye veya mahkemeye nakilleri için muvafakları aranmış ve böylelikle hakimlik teminatları daha sağlam temellere oturtulmuştu. Burada mahkeme azasından Aleko Bey'in muhakeme işlerine vakıf olmadığını ve bu vazifeyi sürdürmede iktidarsızlığının bulunduğunu beyan eden bir istifa dilekçesi sunduğunu vurgulamak gerekir⁴⁸⁵. İstifa hususunun padişahın tasdikine arz

⁴⁸⁴ “Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Divan-ı ahkâm-ı adliye azasından Abdullah Sabri Efendi'nin münasib miktar maaş tahsisiyle açığta bulunan Zabtiye Meclisi azalığına nakli ve anın yerine mahsus olan yedi bin beş yüz kuruş maaşla kibâr-ı müderrisinden Şevket Efendi'nin tayini şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman-ı nutk-ı beyân cenâb-ı şehinşahi mukteza-yı celilinden olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 21 Safer sene (12)85.” (COA, İ.DH., 589-41006); “Atufetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye azasından atufetlü Hamdi Beg Efendi hazretlerinin Evkâf-ı Hümayun Nezareti Celilesine memuriyeti cihetiyle yerine bir münasibinin tayini lazım olduğu ve ticarethane divan-ı istinaf baş reisi saadetlü Ahmed Efendi hazretlerinin malumat-ı kafile ashabından bulunduğu mebni muhassas olan on bin kuruş maaş ile anın zikrolunan azalığa memuriyeti Halep merkez mutasarrıf-ı sabık saadetlü Salim Paşa'nın dahi muhassas olan maaşıyla divan-ı istinaf riyasetine tayin olunması ve malum-ı ali buyrulduğu üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye iki daireye münkasım olup bunun biri hukuk ve diğeri muhakemat-ı cezaiye dairesi olduğu ve bu dairelerin azasından biri riyaset ederek azalık maaşından başka ikişer bin beş yüz kuruş riyaset maaşı almakda bulunduğu misüllü bir de tefrik-i mesalih komitesi ve anında yine azadan birisi reisi olduğundan her kim riyaset eder ise almak üzere anın için dahi diğerleri gibi iki bin beş yüz kuruş maaş tahsisi kılınması ve divan-ı mezkur mümeyyizliklerinden açılan mahale sınıf-ı evvel zabıt katiblerinden Mecidi Efendi'nin tayiniyle bazı vükelâ-yı fahm-ı hazrâtiyle beynimizde tensib olmuş ise de ol babda her ne veçhile emr ü ferman hazret-i şahane şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantuk-ı münife tevfiik hareket olunacağı beyanyıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim fi 25 Receb sene (12)85.

Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Hame-pira-yı tazim olan işbu tezkire-i samiye-i sedâret-penâhileri manzûr-ı âlî-yi hazret-i mülükane buyrulmuş ve tensib ve istizân olunduğu veçhile müşarün-mûmâ ileyhâmın icra-yı memuriyetleri ve riyaset-i mezkure için dahi ol miktar maaş tahsisi şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irade nutk-ı âde-i cenâb-ı cihânbanî iktizâ-yı celilinden bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 26 Receb sene (12)85.” (COA, İ.MMS., 36-1495); “Atufetlü efendim hazretleri Atufetlü Mustafa Efendi hazretlerinin Muhâkemât Dairesi riyasetine me'muriyeti cihetiyle açılmış olan Mahkeme-i Temyiz azalığına muhassas bulunan maaşla atufetlü Rauf Beg Efendilerinin ta'yini hakkında her ne veçhile emr ü irade-i mekârim-âde-i hilâfet-penâhileri müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise iktizâ-yı âlîyesi icrâ kılınacağı beyanyıyla tezkire-i senâveri terkim olındı efendim fi 12 Cemaziyelevvel sene (12)93.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Zîver-i enmile-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileri manzûr-ı hümayûn-ı mekârim-nümûn-ı hazret-i şâhâne buyrulmuş ve ber-muceb-i istizân mezkûr azalığa muhassas bulunan maaşla müşarün-ileyh Rauf Beg'in ta'yini müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irade-i lütf-âde-i cenâb-ı mülükâne muktezâ-yı münifinden bulunmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 12 Cemaziyelevvel sene (12)93.” (COA, İ.DH., 723-50469); Diğer örnekler için bkz.: COA, A.}MKT.MHM., 422-20.; COA, İ.DH., 626-43550.; COA, BEO, 2987-223954.

⁴⁸⁵ “Hidemet-i medide tevaggulle kesb-i melekeye muhtaç olan umur-ı muhakemata adem-i vukûfım cihetiyle memuriyet-i cedide-i acizanem vezâifini hafıza adem-i iktidarım ind-i acizanemde kavîyyen mahrum bulunmasına binaen avatıf-ı alîye-i hazret-i padişahiden bu kere mazhar buyrulduğum Divân-ı Ahkâm-ı Adliye azalığından afv-ı acizanemi niyaz eder ve işbu istida-yı acizanemin esbâb-ı mücibesi nezd-i âlî-yi sedâret-penâhilerinde rehin-i takdir buyrularak şimdiye değin mazhariyetiyle müftehir olduğum eltâf-ı seniyye-i sedâret-penâhilerinin ifâ-yı levâzım teşekküründe aciz ve kasır

edildiği⁴⁸⁶ görülmektedir ki bu da istifasının padişahın tasdikine muhtaç olduğunu göstermektedir. Vazifesini hakkıyla yerine getiremeyen azaların görevden alınması da mümkündür⁴⁸⁷. Nitekim hukuk dairesi azasından Rıza Bey, azalık vazifesine kadar hariciye işlerinde çalışması ve bu işin hakimlik mesleğine yabancı olması gerekçesiyle ileride yeniden hariciye işlerinde istihdam edilmek üzere görevden alınmış ve kendisine beş bin kuruş mazuliyet aylığı bağlanmıştı⁴⁸⁸.

Azalar ve divanda çalışan bütün görevliler üç sınıf üzerine tertip edilmişti. Böylelikle azaların maaşları, ait buldukları sınıfa ve rütbeye göre değişiklik göstermekteydi. Daire reisleri, azalık maaşlarının yanında, buldukları riyasete mahsus maaş da alırlardı. Ayrıca reis ve diğer azalara haiz buldukları rütbeye mahsus maaş da verilmekteydi. Vazifelerini layıkıyla yerine getiren azalar taltif ediliyordu⁴⁸⁹. Riyasete veya azalığa tayin edilenlerin alacakları maaşlar, tayinata dair olan irade-i seniyyelerde ekseriyetle gösterilmekteydi⁴⁹⁰. Divan'a yapılan ilk aza tayininde maaşlar şu şekilde tanzim edilmişti⁴⁹¹:

	Aded	Beherine
Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Azalığı'na muhassas olan maaş	14	7500

bulduğumun arz ve ifadesine mücâseret ederim ol babda ve her halde emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir." (COA, İ.DH., 575-40049/1)

⁴⁸⁶ "Atûfetlû efendim hazretleri

Bu kere Divân-ı Ahkâm-ı Adliye azalığına tayin buyrulmuş olan saadetlü Aleko Beg hazretlerinin umur-ı muhâkemâtca melekesizliğinden bahisle memuriyet-i mezkureden afvına dair vermiş olduğu varaka leffen arz ve takdim kılınmağla ba'de yerine diğer bir münasibi intihâb ve tayin olunmak üzere mîr-i müşarûn-ileyhin isti'fasının kabulü hakkında her ne veçhile emr-i fermân-ı hümayun-ı hazret-i şehinşâhî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendi fî 17 Muharrem sene (12)85.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Enmile-i zib-i ibcâl olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileriyle varaka-yı ma'rûza meşmûl-ı nigâh-ı âli-yi hazret-i padişâhî buyrulmuş ve ber-vech-i istizân mîr-i müşarû'n-ileyhamın isti'fasının kabulü müte'allik ve şeref-sünûh buyrulmuş emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne muktezâ-yı münîfenden olarak marrü'l-zikr varaka yine savb-ı sâmi-yi hidvîlerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'lemrindir fî 18 Muharrem sene 1285." (COA, İ.DH., 575-40049/2-3.)

⁴⁸⁷ "... Havale Cemiyeti riyasetinde idaresizliği görünen Ahmed Yünni Efendi'nin mukaddema muhassas muahharan tekaüdün maaşatı hissesine idhalen mevkuf-ı hazine tutulan dört bin kuruş maaşını kemâ-fi's-sâbık almak üzere yerine İcra Cemiyeti azasından saadetlü Rauf Beg Efendi'nin me'mûriyeti karîn-i tasvîb-i âli buyrulduğu takdirde..." (COA, İ.DUİT., 58-43)

⁴⁸⁸ COA, İ.DH., 664-46253.

⁴⁸⁹ COA, İ.DH., 605-42197.; İ.DH. 676-47079.

⁴⁹⁰ Mesela bkz.: COA, İ.DH., 589-41006.; COA, İ.MMS., 36-1495.; COA, İ.MMS., 38-1557.

⁴⁹¹ Tablo, COA, İ.DUİT., 58-49'un leffine göre çizilmiştir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ikinci riyasetliğinde bulunacaklara muhassas maaş	2	2500
Azadan rütbe-i bâlâyı haiz olan zevatın rütbelerine muhassas maaş	1	5000
Azadan rütbe-i ûlâ sınıf-ı evvelini haiz olan zevatın rütbeleri maaşı	3	2500

Tablo 1: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye tayin edilen aza sayısı ve bunlara tahsis edilen maaş miktarı.

İlk atanan azalardan Afif Bey'e, 7500 kuruşu azalık, 5000 kuruşu rütbesine mahsus ve 2500 kuruşu hukuk dairesi riyâset-i sânisine mahsus olmak üzere 15000 kuruş maaş tahsis edilmişti. Emin Efendi de 7500 kuruşu azalık, 2500 kuruşu rütbesine mahsus ve 2500 kuruşu ceza dairesi riyâsetliğine mahsus olmak üzere 12500 kuruş alacaktı. İrfan Bey'e ise 7500 kuruşu azalık ve 2500 kuruşu rütbesine mahsus olmak üzere 10000 kuruş maaş ve geri kalan azalara da sadece azalığa mahsus olmak üzere 7500 kuruş maaş tahsisatı yapılmıştı.

2.5.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Başmüddeiumumiliği

2.5.2.1. Müddeiumumiliğin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde savcılık müessesesi mevcut değildi. Daha doğrusu böyle bir müesseseye ihtiyaç duyulmamaktaydı. Daha evvel bahsettiğimiz üzere, şer'îye mahkemelerine intikal eden bütün davalar kadı tarafından çözüldü. İslam hukukunda suçlar, şahıs haklarına ve Allah haklarına (veyahut amme haklarına) dair olmak üzere tefrik edilmekteydi. Bir kimse, şahsi haklarını ihlal eden bir suç neticesinde adli makamlara başvurabilirdi. Dolayısıyla böyle bir müracaat olmadıkça adli makamların bu mevzuya el atması tabii değildi. Fakat Allah (amme) haklarına ilişkin bir suç söz konusu olduğunda resmi makamlar gereğini re'sen yapabildikleri gibi, her ferdin de adli makamlara müracaat etmesi

mümkündü⁴⁹². Tazir suçları denilen suçlar ise ister şahıs haklarına ilişkin olsun ister Allah haklarına ilişkin olsun, herhangi bir şikayet olmadan da devlet tarafından cezalandırılabilirdi⁴⁹³.

1851 tarihli Ceza Kanunu (Kanun-ı Cedit) ile birlikte kamu davası anlayışı Osmanlı mevzuatına giriyordu. Bu kanunun 11. maddesine göre kısas suçlarının affedilmesi halinde dahi suçlu cezalandırılabilirdi. Fakat böyle bir halde soruşturmanın ne şekilde ve kim tarafından yapılacağı belli değildi⁴⁹⁴. 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun birinci maddesinde de hükümete yönelik suçlar ile kamu düzenini de ihlal etmesi cihetiyle şahıslara yönelik suçların devlet tarafından cezalandırılabilirdi ifade edilmekteydi. Henüz bu dönemde de soruşturmanın ne şekilde ve kim tarafından yapılacağı meselesi çözüme kavuşmuş değildi.

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile savcılık müessesesinin mevzuata girdiği görülmektedir. Nizamnamenin vilayet meclis-i temyiz-i hukukuna dair 19. maddesine göre burası müfettiş-i hükkam riyasetinde üç Müslüman ve üç gayrimüslim azadan mürekkep olacak ve aynı zamanda bu mecliste “*umûr-ı hukukiyeye vâkıf tarâf-ı devletden mensûb bir me'mûr-ı mahsûs*” bulunacaktı. 21 Zilkade 1286 (22 Şubat 1870) tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme'nin 61. maddesinde ise “Divân-ı Temyiz'de erbâb-ı cinâyet aleyhinde müdde'î sıfatında bulunmak üzere devlet nâmına umûr-ı hukukiyeye ve kanuniyeye vâkıf bir me'mûr bulunacaktır.” düzenlemesi getirilmekteydi. Yine aynı nizamnamenin “*De'âvî Meclisleri'nde daimi sûretle bir müdde'î umûmî bulunmayup meclis ma'iyetinde bulunan teftiş me'mûrlarından biri meclisin tensibi üzerine lede'l-icâb bu vazîfeyi ifâ eyleyecekdir.*” şeklindeki 71. maddesi ile ilk defa müddeiumumi ismi bir mevzuatta

⁴⁹² Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜHFD*, C. 3, Sa. 1, 1946, s. 128-129.; Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 26-28.

⁴⁹³ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 229.

⁴⁹⁴ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, s. 100.; Özkorkut, burada esasen islam hukukunda zaten var olan bir kaidenin düzenlendiğini ifade eder. Zira islam hukukuna göre kişi hakkına ilişkin bir suçun affedilmesi halinde dahi devletin suçluya tazir cezası verme yetkisi bulunur. (Nevin Ünal Özkorkut, *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik (Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016, s. 76-77.)

kullanılıyordu⁴⁹⁵. Ancak bunlara rağmen bilfiil müddeiumumiliğin tesis ve teşkiline henüz muvaffak olunamamıştı⁴⁹⁶.

Müddeiumumilik ile alakalı ilginç bir husus ise, daha evvel temas ettiğimiz 22 Rebiülevvel 1290 (20 Mayıs 1873) ve 29 Rebiülevvel 1290 (27 Mayıs 1873) tarihli Ceride-i Mehakim’de neşredilen Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme’de yer alan hükümlerdir. Bu nizamnamenin 3. maddesine göre İstanbul’daki merkez bidayet mahkemelerinin ceza dairelerinde “*hükûmet nâmına mücrimin aleyhinde ikâme-i da’vâ etmek üzere müdde’umûmî nâmıyla bir me’mûr*” bulunacaktı. Yine aynı düzenlemenin 17. ve 19. maddeleri hükmünce istinaf mahkemesinin cinayet ve cünha divanlarında birer müddeiumumi ve ayrıca 22. madde hükmünce Mahkeme-i Temyiz’in cinayet dairesinde de bir başmüddeiumumi bulunacaktı. Daha evvel belirtmiş olduğumuz kanaatimize göre bu söz konusu nizamname tatbik edilemeden aynı isimli bir nizamname daha kabul edilmişti. Sonradan bu nizamname yerine kabul edilip tatbikata konulduğunu düşündüğümüz nizamnamede ise müddeiumumiliğe dair herhangi bir hüküm konmamıştı. Her ne kadar tatbik edilememiş olsa da, 1871 tarihli olduğunu düşündüğümüz bu nizamname oldukça mühimdir. Zira konuya dair bugüne kadar yapılan çalışmalarda müddeiumumiliğin açık bir şekilde ilk defa 1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim Kanunu’yla düzenlendiği ifade edilir. Böylece teşkilat kanunuyla teferruatlı bir şekilde Osmanlı hukukuna girecek olan müddeiumumilik teşkilatının temelleri, yaklaşık sekiz yıl evvel Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ile atılmıştı.

Yukarıda bahsettiğimiz nizamnamelerden sonra 1876 tarihli Kanuni Esasi ile müddeiumumilik vazifesi anayasal bir zemine kavuştu. Kanun-i Esasi’nin 91. maddesine göre ceza hukukunda amme hukukunu muhafaza etmek üzere müddeiumumilerin görevlendirileceği ve bunların vazife ve derecelerinin kanun ile tayin edileceği ifade edilmekteydi. Bunun üzerine 1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim

⁴⁹⁵ İbnüssalih Ahmed Refik, “Devlet-i Osmaniye ile Akvâm-ı Kadîme ve Hükûmât-ı Mehtelifede Müdde’î Umûmiliğin Sûret-i Zuhûr ve Tekemmülü ve Hukuk-ı Umûmiye Da’vâsının İkâmesindeki Suver-i Erba’a”, *Ceride-i Adliye*, No:105, 22 Cemaziyelahir 1332, s. 5724.; Coşkun Üçok, “Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye’de Kuruluşu”, *Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay’ın Hatırasına Armağan*, AÜHF Yay., Ankara, 1964, 46.

⁴⁹⁶ Hüseyin Galib, *Müdde’î Umûmî ve Mu’âvinleri*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307, s. 20.

Kanunu ile nizamiye mahkemelerinde müddeiumumilik vazifesi açık ve teferruatlı bir şekilde düzenlenmiş ve müddeiumumiler atanmaya başlanmıştı⁴⁹⁷.

2.5.2.2. Başmüddeiumumilik Teşkilatı

Müddeiumumilik, 1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun ikinci babında düzenlenmişti. Buna göre müddeiumumiler doğrudan Adliye Nezareti'nin emri altında olup, bunların tayin ve azilleri Adliye Nezareti'nin takriri üzerine irade-i seniyye ile olurdu⁴⁹⁸. Kanununun 59. maddesine göre her kaza bidayet mahkemesinde birer müddeiumumi muavini, her istinaf mahkemesinde bir müddei umumi ve İstanbul'da Mahkeme-i Temyiz nezdinde başmüddeiumumi bulunacaktı. Başmüddeiumumi, müddeiumumiler heyetinin amiri konumunda bulunmaktaydı.

İşlerin yoğun olduğu yerlerde müddeiumumilere yardımcı olmak üzere lüzumu kadar müddeiumumi muavini bulunurdu. Müddeiumuminin olmadığı zamanlarda onun yerine en kıdemli muavinin ona vekâlet etmesi kaidedendi; ancak müddeiumumi bizzat bir vekil belirlemişse bu kaideye itibar edilemezdi⁴⁹⁹.

Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumiliği'nde başmüddeiumumi ile birlikte lüzumu kadar muavin ile kalemin tahrirat işlerine nezaret eden kalem mümeyyizi bulunmaktaydı. 1297 (1880) tarihli Salnameye göre Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumiliği şu şekilde tertip edilmişti⁵⁰⁰:

Mahkeme-i Temyiz Başmüdde'umûmîsi	Â'yândan Kostaki Efendi
Başmüdde'umûmî Umûr-ı Cezâiye Mu'âvini	Rıza Beg
Başmüdde'umûmî Umûr-ı Hukûkiye	Yorgaki Efendi

⁴⁹⁷ Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayât-ı Husûsiye ve Siyasiyesi*, Kütübhanesi İslam ve Askeri, İstanbul, 1328, s. 700.; İbnüssalih Ahmed Refik, "Devlet-i Osmaniye ile Akvâm-ı Kadîme ve Hükûmât-ı Mehtelifede Müdde'î Umûmîliğin Sûret-i Zuhûr ve Tekemmülü ve Hukuk-ı Umûmiye Da'vâsının İkâmesindeki Suver-i Erba'a", s. 5724.; Savcılıkların tesis edilmesi Osmanlı halkı nezdinde şaşkınlık yaratmış ve halk, davacı ve davalı varken üçüncü bir kişinin davaya karışmasına mana verememişti. (Bkz.: Abdurrahman Şeref, *a.g.e.*, s. 276-279.)

⁴⁹⁸ "Ma'rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Münhal olan Mahkeme-i Temyiz başmüdde'î-umûmîliğine mahkeme-i mezkûre a'zâsından ve İstanbul payelülerinden faziletli Haşim Beg Efendi hazretlerinin icrâ-yı me'mûriyeti şeref-sâdir olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilafet-penahi iktizâ-yı alisinden olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 17 Receb sene 305 ve fi 17 Mart sene 304." (COA, İ.DH., 1075-84383.)

⁴⁹⁹ Hüseyin Galib, *a.g.e.*, 23-24.

⁵⁰⁰ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 30, Matbaa-yı Amire, 1297, s. 104.

Mu'âvini	
Başmüdde'umûmî Kalemî Mümeyyizi	Talat Beg

Tablo 2: 1297 (1880) tarihli Salnameye göre Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumilik teşkilatı.

Görüldüğü üzere başmüddeiumumiye yardımcı olmak üzere iki muavin görev yapmakta ve muavinlerden biri hukuk işlerine, diğeri de ceza işlerine bakmaktadır. Ancak bu tarihten sonraki Salnamelerde muavinler bu şekilde ayrılmış değildir. Başmüddeiumumi muavinleri evvela Encümen-i İntihab-ı Memurin-i Adliye tarafından seçilip, Adliye Nezareti'nin tavrı üzerine irade-i seniyye ile atanmaktaydı⁵⁰¹. Görevlerini ifa etmedeki gayretleri ve liyakatleri gözetilerek

⁵⁰¹ "Atûfetlü efendim hazretleri

Mühâl olan Mahkeme-i Temyiz başmüdde'umûmî mu'âvinliğine Mahkeme-i İstinâf ticâret kısmı zabıt ketebesinden lisân-ı arâbiye aşınâ olan Selim Efendi'nin intihâb olunmasına dair Encümen-i İntihâb-ı Adliye'den tanzîm edilen mazbatanın ve tercüme-i hâl varakasının gönderildiği beyânıyla icâbının icrâ ve ma'âşının istihdâmı tarihinden itibaren i'tâsı husûsuna dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tavrı mezkûr mazbata ve varaka ile beraber arz ve takdîm kılınmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî şerer-müte'allik buyrulur ise infâz-ı mantûk-ı alisine ibtidâr edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 28 Safer sene 301 ve fî 17 Kanun-ıevvel sene 99."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileriyle evrâk-ı melfûze manzûr-ı âli buyrulmuş ve ber-vech-i istizân mûmâ-ileyh Selim Efendi'nin zikr olunan müdde'umûmî mu'âvinliğine ta'yîni husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrularak evrâk-ı ma'rûza i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 14 Rebiülahir sene 301 ve fî 1 Kanun-ıisani sene 99." (COA, İ.DH., 905-71945)

"Atûfetlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz başmüdde'umûmîliği me'mûriyetine aid umûrun kesretine ve mevcûd mu'âvinlerin adem-i kifâyetine mebnî mülga heyet-i ithâmîye başkâtibi Mekmed Celaledin Beg'in ma'âş-ı hâliyâsıyla mu'âvin ta'yîni hakkında Encümen-i İntihâb-ı Me'mûrîn-i Adliye'den kaleme alınan mazbatanın leffîyle icrâ-yı icâbına dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tavrı arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî selh-i Ramazan sene 305 ve fî 29 Mayıs sene 304."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfları ile manzûr-ı âli buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 2 Şevval sene 305 ve fî 30 Mayıs 304." (COA, İ.DH., 1085-85151)

"Atûfetlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz başmüdde'umûmîliğinin bu kere açılan mu'âvinliklerine ehliyet ve liyakatlerine mebnî mezkûr müdde'umûmîlik kalemî baş mümeyyizi Ahmed Necib Efendi'nin bin üç yüz ve Mahkeme-i Temyiz İstid'â Dairesi mümeyyizlerinden ve Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne me'zûnlarından bin kuruluş ma'âşlarla emr-i tahlîfleri icrâ olunmak üzere ta'yînleri hakkında Encümen-i İntihâb-ı Me'mûrîn-i Adliye'den tanzîm olunan mazbata ve izâhât varakalarının gönderildiğine dair Adliye Nezâret-i Celîlesi'nin tavrı arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulur ise mantûk-ı âlisi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 21 Cemâziyelahir sene 313 ve 26 Teşrin-ıisânî sene 311."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

müddeiumumi muavinlerinin ve kalem mümeyyizlerinin rütbeleri yükseltilebilmektedir⁵⁰².

Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nda müddeiumumilik kalemlerinin hususi bir nizamname ile düzenleneceği ifade edilmişse de böyle bir nizamname neşredilmemişti. Vilayet müddeiumumiliklerinden bu konuya dair nizamnamenin gönderilmesinin istenmesi ve nizamnamenin akıbetinin sıklıkla sorulması üzerine Adliye Nezareti'nden tüm vilayet ve müstakil idare edilen liva mutasarrıflıklarına 20 Ramazan 1296 (7 Eylül 1879) tarihli bir tahrirat gönderildi. Bu tahrirat ile müddeiumumilik kalemlerinin vazifesini yerine getirmek üzere mahalli hükümetlerin mevcut katiblerinden lüzumu kadarının müddeiumumiler refakatine alınması emredilmektedir⁵⁰³. Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumiliği kaleminin tesis edildiği hususu ise, Adliye Nezareti'nin Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumiliğine yazdığı tezkereyle ifade edilmişti⁵⁰⁴.

2.5.2.3. Başmüddeiumuminin Görev ve Yetkileri

1879 tarihli Teşkilat-ı Mehakim Kanunu müddeiumumilerin hukuk davalarına ilişkin vazifelerine değinmiş; ancak ceza hukukuna ilişkin vazife ve yetkilerinin Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'yla düzenleneceğini bildirmişti. Kanunun 56.

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfları ile manzûr-ı alî buyrulan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 24 Cemaziyelahir sene 313 ve fi 29 Teşrin-isânî sene 311.” (COA, İ.AZN., 17-13)

⁵⁰² “Devletlü efendim hazretleri

Asr-ı ma‘delet-hasr-ı cenâb-ı hilâfetpenâhînin cümle-i muhassenâtından olmak üzere sâye-i ma‘delet-vâye-i cenâb-ı mülûkânede vaz‘ ve te’sîs olunan Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanun-ı Muvakkatası'nın şerhi emr-i mühimmince Mahkeme-i Temyiz başmüdde‘umûmîsi mu‘âvinlerinden Yorgaki Efendi ile Talat Beg taraflarının cidden sarf-ı himmet ve gayret olunarak bu kere birinci cildi ikmâl eylemiş ve mehâkimce medâr-ı tatbik olacak işbu eseri vücûdı hakikaten elzem olmakla beraber mûmâ-ileyhanın bu bâbda mesâ‘ileri cihetiyle âtîf-ı celîle-i şehinşâhiye mazhariyetleri muvafık-ı şân-ı me‘âli-nişân-ı cenâb-ı cihânbânî bulunmuş olmasına binaen hâiz oldukları rütbe-i sâniyenin sınıf-ı mütemâyize terfî‘iyle taltîfleri hakkında her ne veçhile irâde-i ihsân-âde-i cenâb-ı şehinşâhî şeref-müte'allik buyrulur ise hükm-i celîli icrâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fi 26 Rebiülahir sene 302 ve fi 31 Kanun-ıisani sene 300.”

“Ma‘rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileriyle manzûr-ı alî olarak bermücebi-ı istizân mûmâ-ileyhanın taltîfleri husûsuna irâde-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhileri şeref-müte'allik bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 2 Cemaziyellevvel sene 302 ve fi 5 Şubat sene 300.” (COA, İ.DH., 941-74540); Ayrıca başmüddeiumumi kalem mümeyyizlerinden Ahmed Beg'in gayretli çalışmaları sebebiyle rütbe terfiine dair bkz.: COA, İ.DH., 810-65482.

⁵⁰³ *Ceride-i Mehakim*, No:11, 23 Ramazan 1296, s. 82.; Hüseyin Galib, *a.g.e.*, s. 215.

⁵⁰⁴ “... ve bir mümeyyizin taht-ı riyâsetinde olmak üzere başmüddeiumumilik kalemi nâmiyle refâkat-ı vâlâlarında birer kalem dahi teşkil edilmiş olmağla...” (Mahkeme-i Temyiz Başmüdde‘umûmîliğinin ve Müdde‘umûmî ile Mu‘âvinlerinin Vezâifine Dair Adliye Nezâreti'nden Mahkeme-i Temyiz Başmüdde‘umûmîliğine Yazılan Tezkere (Tarihsiz), Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 705-707.)

maddesine göre müddeiumumilerin asli vazifesi “*asâyiş ve hukuk-ı umûmîyenin muhâfazası için ahkâm-ı kanuniyenin hüsn-i cereyânına dikkat etmekten*” ibaretti. Bu kısımda çalışmamızı doğrudan alakadar etmesi sebebiyle yalnızca Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisinin vazifelerine temas edilecektir.⁵⁰⁵.

Teşkilat-ı Mehakim Kanunu başmüddeiumumiye, müddeiumumi ve müddeiumumi muavinlerinin amiri şeklinde düzenlemişti. Böylelikle başmüddeiumumi, kanun hükümlerinin gereği gibi tatbik edilmesi hususunda istinaf ve bidayet müddeiumumilerine de nezaret eden bir kamu görevlisiydi. Teşkilat-ı Mehakim Kanunu’nda başmüddeiumuminin diğer müddeiumumilere emir verebilmesine dair açık bir hüküm bulunmasa da, amir sıfatıyla onların hata ve kusurlarını Adliye Nezareti’ne bildirebilirdi⁵⁰⁶. Aynı zamanda Adliye Nezareti’nin Mahkeme-i Temyiz ile yaptığı bütün yazışmalar başmüddeiumumilik vasıtasıyla yapılmaktaydı⁵⁰⁷.

Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisinin yetkilerinden biri Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’nun 347. maddesinde düzenlenmişti. Buna göre Adliye Nezareti’nden verilen kesin emir üzerine başmüddeiumumi, bir ilamda kanuna aykırı tahkikat yapıldığını veya ilam verildiğini Mahkeme-i Temyiz ceza dairesine haber verirse bu tür muamelat ve ilamlar bozulabilir ve ayrıca buna sebebiyet verenler kanunen mesul tutulurdu.

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’yla başmüddeiumumiye ayrıca “nef’an li’l-kanun nakz” (Kanun yararına bozma) yetkisi de verilmişti. Başmüddeiumuminin bu yetkisini kullanmak için herhangi bir yerden emir veya talimat almasına da lüzum yoktu⁵⁰⁸. Kanunun 348. maddesine göre ceza mahkemelerinde nihai olarak verilen bir karar bozulmayı gerektirip de taraflardan hiçbiri temyiz süresi içinde kararı

⁵⁰⁵ Müddeiumumilerin görev ve yetkileri için bkz.: Teşkilat-ı Mehakim Kanunu’nun 56-73. maddeleri; Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu’nun 20-49. Maddeleri; Mustafa Reşid, *Mufassal Ameli ve Nazari Usul-i Muhakeme-i Hukukiye*, Kader Matbaası, İstanbul, 1338, s. 86-95.; Hüseyin Galib, *a.g.e.*, s. 28 vd.; Demirel, *a.g.e.*, s. 247-258.

⁵⁰⁶ Mustafa Reşid, *Mufassal Ameli ve Nazari Usul-i Muhakeme-i Hukukiye*, s. 86.

⁵⁰⁷ “Mahkeme-i nizâmiye nezdinde me’ûr olan müdde’umûmîler ahkâm-ı i’lâmâta ta’alluk etmeyen maddelerde dahi Adliye Nezâreti’nin vasıta-yı tebligatı olup mehâkime makâm-ı nezâretten tebliğ ve iş’âr olunacak husûsâtda kâ’ideten tavassutı lâzım geldiğinden ba’demâ idare-i adliyeye dair Mahkeme-i Temyiz riyasetlerine tebliği icâb eden mevâddı makâm-ı nezâret mahkeme-i mezkûre başmüdde’umûmîliği ma’rifetiye icrâ edileceği gibi...” (fi 5 Şaban sene 96 ve fi 11 Temmuz sene 95 tarihleriyle Adliye Nezâreti’nden yazılan tahrîrât-ı umûmîye sureti için bkz.: *Ceride-i Mehakim*, No: 6, 17 Şaban 1296, s. 42-43.)

⁵⁰⁸ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, C. II, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302, s. 1586.

temyiz etmemiş olsa bile başmüddeiumumi resen bu kararın bozulmasını isteyebilirdi. Fakat temyiz süresi henüz bitmeyen bir ilamdan dolayı bu şekilde müracaat söz konusu olamazdı⁵⁰⁹. Mahkeme-i Temyiz eğer böyle bir kararı bozarsa, bozmadan davanın her iki tarafı da istifade edemezdi. Bu tür başmüddeiumumilik temyiz dilekçeleri herhangi bir süreyle sınırlandırılmamış olduğu için doğrudan ait olduğu daireye gönderilirdi⁵¹⁰.

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun ilk haline göre müddeiumumilerden Mahkeme-i Temyiz'e ve Mahkeme-i Temyiz'den müddeiumumilere geri gönderilecek dava dosyalarına Adliye Nezareti aracılık ederdi. Bu usule 18 Rebiülahir 1334 (23 Şubat 1916) tarihli "5 Receb 1296 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 308, 329, 330 ve 345'inci Maddelerini Mu'addil Kanun"⁵¹¹ ile son verilmiş ve bu işin doğrudan Mahkeme-i Temyiz Başmüddeiumumiliği vasıtasıyla yapılmasına karar verilmişti.

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 386. maddesine göre başmüddeiumuminin, yüksek mahkeme reisleri, azaları, müddeiumumileri ile mustantiklerinin yargılanması hususunda da bazı görev ve yetkileri mevcuttu. Bu hükme göre bir mahkemenin adı geçen görevlilerinin cinayet nevinden suç işlemeleri halinde yargılamaları, söz konusu mahkemenin fevkinde bulunan bir mahkemede yapılır. Şu halde istinaf mahkemelerinin bu görevlilerinin cinayet nevinden bir suç işlemesi halinde Mahkeme-i Temyiz reis-i evvelinin hususi olarak bir müstantik, başmüddeiumumisinin ise bir adli zabıta görevlendirmesi ve bunların muhakemelerinin Mahkeme-i Temyiz'de yapılması söz konusu olacaktı. Kanunun 387. maddesine göre ise Mahkeme-i Temyiz hakimlerinden birinin görevini suiistimal cezasını veya daha ağır bir cezayı gerektiren bir suç işlediği iddia edilirse, bu hakimın muhakemesindeki müddeiumumilik vazifesi başmüddeiumumi veya onun tayin edeceği bir memur vasıtasıyla icra edilecekti.

Başmüddeiumumi; cinayet, cünha ve kabahat davalarını kamu güvenliğini muhafaza ve şüpheyi gerektiren durumların varlığı sebebiyle ait oldukları mahkeme veya müstantik derecesinde diğer bir mahkeme veya müstantiğe naklini talep edebilir. Bu talep, tarafların dilekçesi üzerine de icra edilebilirdi. Müddeiumumiler

⁵⁰⁹ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1587.

⁵¹⁰ Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 81-82.

⁵¹¹ Düstur, II. Tertip, C. 8, s. 399-400.

de doğrudan Mahkeme-i Temyiz'den nakl-i dava talebinde bulunabilirdi; ancak kamu güvenliğini muhafaza etme sebebi ileri sürülmüşse bu talepleri Mahkeme-i Temyiz'e havale olunmak üzere Adliye Nezareti vasıtasıyla yerine getirilmeliydi.

Başmüddeiumuminin Mahkeme-i Temyiz haricinde görev aldığı başka müesseseler de mevcuttu. 1302 (1884-1885) tarihinde Babıalî'de başmüddeiumumi başkanlığında toplanan bir İslahat-ı Adliye Komisyonu oluşturuldu. Bu komisyonun başlıca görevi; vilayetlerden gelen şikayetleri tetkik etmek, adliye kanunlarının mahkemelerde tabikatını hızlandırmak ve kolaylaştırmak ve bu konularda yapılması lazım gelen tadilat ve ıslahatları gerçekleştirmektir⁵¹². Dolayısıyla bu komisyona ilk başlarda başmüddeiumumi riyaset etmekteydi. Hatta Mahkeme-i Temyiz reis-i sanisi olan Lebîb Efendi İslahat-ı Adliye Komisyonu'nun riyasetini de üstlendiği için, başmüddeiumumi olan Haşim Bey ile görev değişikliğine gidilmişti⁵¹³. 1313 (1895) tarihinde Adliye Nezareti'ne bağlı bir komisyon oluşturuldu. İslahat-ı Adliye Komisyonu'nun Adliye Nezareti'nde kurulmasından sonra Babıalide toplanan komisyona artık lüzum görülmeyle bu komisyon lağvedildi⁵¹⁴. Adliye Nezareti'nde açılan komisyon nezaretçe seçilen bir zatın riyasetinde bulunacaktı ki riyasete Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi reisi Şevki Bey getirildi⁵¹⁵. Komisyona 1902 tarihinden sonra Adliye Nazırı başkanlık etmeye başladı ve başmüddeiumumi de aza olarak komisyonda bulundu⁵¹⁶. 7 Cemaziyelahir 1329 (5 Haziran 1911) tarihli Adliye ve Mezahib Nezareti Nizamname-i Dahilisi'nin 12. maddesiyle adliye işlerine ilişkin tatbikatı münasip görülen ıslahat ve tadilatları belirlemek ve gelen ıslahat tekliflerini müzakere etmek üzere Adliye Nazırı'nın riyasetinde bir Encümen-i

⁵¹² Nazif Sururi, S. Talat, *Mecmû'a-yı Ma'lûmât-ı Adliye*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312, s. 27.

⁵¹³ "Devletlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz reis-i sanisi atufetlü Lebîb Efendi hazretleriyle mahkeme-i mezkûre başmüdde'ümümüliğininde bulunan faziletlü Haşim Beg Lebîb Efendi'nin İslahat-ı Adliye Komisyonu'nda riyâseti inzimâmıyla zikrolunan müdde'ümümüliğe ve Haşim Beg'in dahi riyâset-i mezkûreye icra-yı me'mûriyetleri hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşahi şeref-müte'allik buyrulur ise hükm-i celîli icrâ olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılını efendim fi 3 Rebiülevvel sene 306 ve fi 26 Teşirin-ievvel sene 304."

"Ma'rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zim olup manûr-ı ali buyrulan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penahileri üzerine mucebince irâde-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-müte'allik buyrulmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 4 Rebiülevvel sene 306 ve fi 27 Teşirin-ievvel sene 304." (COA, İ.DH., 1108-86776.)

⁵¹⁴ Nazif ve Tal'at, *a.g.e.*, s. 26.

⁵¹⁵ COA, Y.PRK.AZN., 14-36.; Demirel, *a.g.e.*, s. 80.

⁵¹⁶ 1319 (1902) Salnamesine göre bu komisyona Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa riyaset etmektedir. Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli Ahmet Hikmet Bey, başmüddeiumumi Celaleddin Bey, mektupçu Şevket Bey ve sicil-i memurin müdürü Hacı Emin Bey de aza olarak bulunmaktadır. (*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 57, Dârü'l-hilâfeti'l-aliye, Tahir Beg Matbaası, 1317, s. 281.)

Islahat oluşturulmuştu. Bu encümende Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisi de aza olarak bulunurdu.

Kanun-i Esasi'nin 92. maddesiyle “*Vükelâ ile Mahkeme-i Temyiz rüesâ ve azasının ve zât ve hukuk-ı şâhâne aleyhinde harekete ve devleti bir hâl-i muhâtaraya ilkâya tasaddî eyleyenlerin muhâkemesi*” vazifesini icra etmek üzere Divan-ı Ali tesis edilmişti. Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun 62. maddesine göre bakanlar haricinde Divan-ı Ali'de yargılanması lazım gelen kişilerin muhakemelerinde müddeiumumilik vazifesini başmüddeiumumi veya muavini icra edecekti⁵¹⁷.

2.5.3. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Bürokratik Yapısı

2.5.3.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin İdari Birimleri

2.5.3.1.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi (Mektûbi Odası)

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi kısa bir metin şeklinde kaleme alınmıştı. Bu nizamnamenin beşinci maddesinde meclisin yazı işlerine nezaret etmek üzere bir başkâtibin bulunacağı ifade edilmişti. Bunun haricinde başka bir düzenleme olmamasından ötürü, divanın en mühim birimlerinden biri olan kalem teşkilatının daha tafsilatlı bir şekilde teşkili oldukça mühimdi. Zira tahrirat meselesi bizzat Ahmet Cevdet Paşa'nın üzerinde durduğu bir konuydu ve divanın teşkilinde sakk bilir kimselerin buraya tayin edildiğini nakletmişti⁵¹⁸. Bu suretle 13 Muharrem 1285 (6 Mayıs 1868) tarihli bir iradeyle tahrirat işlerinin usulüne uygun olarak yapılabilmesi için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bir Mektûbî Odası ile Evrak Odası teşkil edildi⁵¹⁹. Buna göre mektubi⁵²⁰ efendiye üç bin, evrak müdürüne ise iki bin beş yüz kuruluş maaş tahsis edildi.

⁵¹⁷ 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 64. maddesine göre kişi ayrımı yapılmaksızın Divan-ı Ali'de müddeiumumilik vazifesinin başmüddeiumumi tarafından yapılacağı ifade edilmişti. Anayasa Mahkemesi'ni tesis eden 1961 Anayasası'nın 147. maddesiyle de Yüce Divan'da yapılan yargılamaların savcılık görevi Cumhuriyet Başsavcısı'na verilmişti. Bugün bile 1982 Anayasası'nın 148. maddesiyle başsavcının Yüce Divan'da savcılık yapma görevi devam etmektedir.

⁵¹⁸ “*ve Dîvân'ın mümeyyizliğine ve zabıt kâtibliğine müste'id efendiler seçildiği sırada Bâb-ı fetvâ'da en ziyâde sâkk bilir ba'z-ı zevât dahi me'mûr edildi. Bu cihetle i'lâmât-ı nizâmîyye için bir güzel sâkk yolu peydâ olmuştur.*” (Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, s. 84.; Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, s. 61.)

⁵¹⁹ “*Atûfeilü efendim hazretleri*

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin mazbatalarını suret-i mesâturiyede kaleme almak için tarik-i ilmiye ve kalemiyeden on iki nefer müsevvid intihâb ve tayin olunmak ve bunlar Şûrâ-yı Devlet'in mülazımlarına kıyasen üç sınıfa taksim ile birinci sınıfa ikişer binden sekiz bin ve ikinci sınıfa bin beşer yüzden altı bin ve üçüncü sınıfa biner kuruştan dört bin kuruluş maaş tahsis kılınmak lazım geleceği misillü Meclis-i Vâlâ mektûbi ve evrak otaları Şûrâ-yı Devlet'e kalacağından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye için birer mektûbî ve evrak otaları teşkiliyle mektûbî efendiye üç bin ve evrak

Dahili nizamname ile birlikte divanın idari birimlerinin vazifeleri daha teferruatlı bir şekilde düzenlendi. Nizamnamenin 70. maddesine göre bütün kalem işleri başkatibin nezareti altında olacaktı. Başkitabete evvela Halet Efendi tayin edildi⁵²¹. Halet Efendi'nin bir süre sonra azledilmesi üzerine hukuk dairesi azası Şefkati Efendi bu vazifeye atandı⁵²². Şefkati Efendi bir süre sonra sadaret mektupçuluğuna⁵²³ tayin edildiği için yerine Havale Cemiyeti reisi Rauf Efendi

müdürüne iki bin beş yüz kuruş tahsis ve mevcûd efendilerden intihâb ve istihdâm olunacakların maaşlarına birer mikdar şey zam ile içlerinden biri mektûbî ve biri evrak müdürü muavinliğine tayin olunmak ve yeniden alınacaklarda müceddeden maaş ita kılınmak üzere altı bin kuruş tahsis icâb edip şu tertibât için müceddeden verilmesi hesâb edilen otuz bin kuruşdan mevcûd efendilerin muhassas olan dokuz bin maaşları lede't-tenzîl baki yirmi bir bin kuruşun hazine-i celileden bi't-tahsis icrâ-yı icâbı istizanına dair Divan-ı Ahkâm-ı Adliye riyâset-i celilesinin tahriri manzûr-ı âlî-yi mülûkane buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı hazret-i padişahi şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim fî 12 Muharrem sene (12)85.”

“Maruz-ı çaker-i kemineleleridir ki

Hame zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle zikr olunan takrir manzûr-ı âlî-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve suret-i ma'rûzanın istizân âlî-yi sedâret-penâhîleri veçhile icrâ-yı icâbâtı müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî manzûr-ı münîfinden olarak mezkûr takrir yine savb-ı sâmi-yi sedâret-penâhîlerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i hazret-i veliyü'l-emrindir fî 13 Muharrem sene 1285.” (COA, İ.DH., 575-40040)

⁵²⁰ Nezaret ve vilayetlerde yazı işlerini icra eden birime “mektubi kalemi”, bu kalemin başındaki zata da “mektubi” denilmiştir. (Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, s. 466.)

⁵²¹ *“Atûfetlü efendim hazretleri*

Şûrâ-yı Devlet Başkitâbeti misillü Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye dahi â'zâdan ma'dûd olmak üzere bir münâsibinin başkâtib intihâb ve ta'yîn edilmesi hasbe'l-nizâm mukadder olup Haleb Vilâyet mektûbcısı bulunan izzetlü Halet Beg'in hüsn-i selika ve dirâyet ve metânet-i zâtiyesi cihetiyle bu hüdmete liyâkat ve kifâyeti derkâr bulunmuş olmasıyla sâye-i ihsân-vâye-i hazret-i şahâdede emsâli misillü uhdesine rûbbe-i ulâ sınıf-ı sânisî ve â'zâlık unvânı ile zikr olunan başkitâbetin tevcihi Divân-ı Ahkâm-ı Adliye riyâset-i celilesiyle münâsib gibi tezekkür olunmuş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı me'âlî-unvân-ı cenâb-ı mülûkâne şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 25 Muharrem sene 85.

Maruz-ı çaker-i kemineleleridir ki

Hame pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve mîr-i mûmâ-ileyh uhdesine rûbe-i mezkûre ve â'zâlık unvânı ile zikr olunan başkitâbetin tevcihi müte'allik ve şeref-sünûh buyrulan emr ü irâde-i lütuf-âde-i cenâb-ı şehriyârî mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 26 Muharrem sene 85.”(COA, İ.DH., 575-40079)

⁵²² *“Atûfetlü efendim hazretleri*

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Başkâtibi sa'âdetlü Halet Beg'in azliyle hukuk dairesi â'zâsından sa'âdetlü Şefkati Efendi hazretlerinin yedi bin kuruş ma'âşla başkâtib ta'yîni ve yeni â'zâdan Beşiroğlu Mikail Efendi'nin dahi â'zâlıktan bi'l-ihrac müşarün-ileyh Şefkati Efendi'nin sekiz bin kuruş â'zâlık ma'âşıyla Mikail Efendi'nin ma'âşının hazîne-mande edilmesi istihsân olunmuş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise hükm-i celili infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 16 Zilkade sene 288.

Maruz-ı çaker-i kemineleleridir ki

Hame pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleri manzûr-ı me'âlî-mevfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve ber-vech-i istizân Halet Beg'in azliyle müşarün-ileyh Şefkati Efendi'nin yedi bin kuruş ma'âşla başkâtib ta'yîni ve Mikail Efendi'nin dahi â'zâlıktan bi'l-ihrac ma'âşıyla zikr olunan sekiz bir kuruş ma'âşın hazîne-mande edilmesi şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî icâb-ı celilinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 17 Zilkade sene 288.” (COA, İ.DH., 645-44845)

⁵²³ COA, İ.DH., 667-46470.

getirildi⁵²⁴. Başkitabet mühim bir vazifeydi ki, bu vazife Şurâ-yı Devlet'te olduğu gibi azadan bir zatın uhdesine verilmişti. Böylelikle başkatiplerin maaşı azalık maaşına müsaviydi⁵²⁵. Divandan çıkan ilam, tezakir ve diğer yazı müsveddeleri başkatip tarafından görüldükten sonra muamele görecekti. Mektûbî Odası'nda ayrıca bir ser-halife⁵²⁶ ile bir ser-halife refiki de bulunmaktaydı⁵²⁷. Yine dairelerde gerçekleşen müzakerelerin zabtı için başmümeyyizler maiyetinde birer zabıt katibi bulunacaktı.

22 Rebiülevvel 1290 (20 Mayıs 1873) ve 29 Rebiülevvel 1290 (27 Mayıs 1873) tarihli Ceride-i Mehakim'de neşredilen Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme'de de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kalemlerine dair düzenleme bulunmaktaydı. Bu nizamnamenin 23. maddesine göre Dersaadet'te oluşturulan bidayet, istinaf ve temyiz mahkemelerinin tahrirat işleri için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi ve Evrak Odası namıyla iki kalem oluşturulacaktı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi bir serhalife, üç muavin ile lüzumu kadar defterci, mukabeleci ve ketebeden; Evrak Odası ise bir müdür, üç muavin ve lüzumu kadar mukayyidden ibaret olacaktı. Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi ve gerekse de Evrak Odası üç kısma ayrılacaktı. Birinci kısım bidayet, ikinci kısım istinaf ve üçüncü kısım ise temyiz mahkemelerinin yazı işlerini icra edecekti. Görüldüğü üzere burada kalem işleri İstanbul'da mevcut bulunan bütün mahkemeler için vazife görecektir. Zira bu nizamnamenin 25. maddesine göre bütün bu mahkemeler Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin nezaretinde bulunmaktaydı. Fakat daha evvel de izah ettiğimiz üzere Dersaâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ismi taşıyan iki farklı düzenlemeye tesadüf edilmişti ve bahsini ettiğimiz bu düzenleme tatbik olunamamıştı.

Mektûbî Odası yaklaşık bir buçuk yıl sonra ilga edilerek, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'deki Mazbata Odası'nın ismi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi'ne tahvil edildi⁵²⁸. Böylelikle mektûbî unvanı yerine artık sadece Divan-ı Ahkâm-ı Adliye

⁵²⁴ COA, İ.DH., 666-46405.

⁵²⁵ Bkz.: COA, DUİT., 58-49.

⁵²⁶ Eskiden devlet dairelerinde katipler için halife unvanı da kullanılmaktaydı. Ser-halife ise katipliğin üst derecesinden sayılmaktadır. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul, 1993, s. 186.)

⁵²⁷ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 24, Matbaa-yı Amire, 1286, s. 41.

⁵²⁸ "Atûfetli efendim hazretleri

Başkâtibi unvanı kullanılacaktır. Mazbata Odası'nın vazifeleri ve teşkilatı aşağıda ayrıca ele alınacaktır. Tabii olarak, orada bahsi edilen vazifeler de bu iradeden sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemî marifetiyle icra edilecekti.

21 Cemaziyelahir 1288 (7 Eylül 1871) tarihinde, Deavi Nezareti'nin ilgası ve onun işlerinin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye havale olmasının, yazı işlerini oldukça arttırdığı sebep gösterilerek bazı işleri görmek üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemî'nden bir şube tefrik edildi⁵²⁹. Tefrik edilen bu şubenin başlıca vazifesi;

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bu kere teşkil olunan Mahkeme-i Nizamiye için mümeyyiz ve sair ketebe ve hademenin tertibi umur-ı zaruriyeden olunduğuna ve divan-ı mezkur mektûbi otasının ilgası ve mazbata otası namının Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemî namına tahvili ile mektubi otası hulefâsından bazılarının diğer kalemlere nakli lazımeden ve zaten mazbata otası hulefâsı iki sınıf üzerine müretteb ve maaşları sınıflarına göre muhassas olmasıyla buraya nakl kılınacak efendilerin sınıflara idhâli icâb-ı maslahatdan bulunduğuna binaen terkim kılınan pusulada gösterildiği veçhile tertîb olunan ketebe ve hademeye lağv olunacak mektubçuluk ve ser-halifelik maaşları karşılaştırıldıktan sonra şehri on yedi bin sekiz yüz altmış kuruş maaşın divan-ı mezkurun alınmakta olan harç ve resme mukabil tutularak müceddeden tahsisine lüzum görünmüş olduğu beyanıyla icra-yı iktizası ifadesine dair divan-ı mezkûr nezaret-i celilesinden takriri leffen arz ve takdim kılınmış olmağla ber-muceb-i takrir ifa-yı muktezası hakkında her ne veçhile emr-i irade-i seniyye cenâb-ı cihânbanî müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kıldı efendim fî 13 Cemaziyelahir sene (1)286.”

“Maruz-ı çaker-i keminelendir ki

Hame-pıra-yı ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle mezkur takrir ve pusula manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve mevâd-ı muhaddidenin ber-muceb-i istizân ifâ-yı muktezâsı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ve irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî manzûr-ı münîfesinden olarak mezkur takrir ve pusula yine savb-ı sami-i sedâret-penâhiye iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 14 Cemaziyelahir sene (1)286.” (COA, İ.DH., 598-41695)

⁵²⁹ “Atüfeilü efendim hazretleri

Deavi Nezareti'nin ilgasıyla mesalihinin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye havalesinden dolayı oranın aklamında muamelat-ı tahririyeve kaydiye tezâyid etmiş olmasıyla bu işlerde te'hirat vukubulmamak için ticaretin gayr-i deavi-yi nizamiye hakkında olan hacz ve protestoların ve tasdik olunacak senedat ve evrakın muamelat-ı muktezisi ve lisan-ı aharda yazılmış olan varakaların bi'l-icâb Türkçe'ye tercümesi hususlarının Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaleminden bir şube tefrik ve tesis istizanına dair divan-ı mezkur nezaret-i celilesinin takriri ile hukuk dairesinin müzekkeresi Şûrâ-yı Devlet'e lede'l-havale olup da Adliye Dairesi'nden kaleme alınmış olan mazbata üzerine heyet-i umumiyeden tanzim olunan mazbata leffen arz ve takdim kıldı mealinden müstefâd olduğu veçhile bu meselede müceb-i bahs iki cihet olup biri Ticaret Nezareti dairesinde bulunan deavi kaleminin sırf umur-ı ticarete hasrıyla hukuk-i adiyeye muamelatı için bir şube-i mahsus teşkil olunup olunmamak yani deavi kalemî tefrik edilip edilmemek hususundan ve diğeri dahi deavi kalemî tefrik olunmadığı halde tâbi' olacağı daireye tayininden ibaret olmağla tefrik bahsi hakkında cereyan eden müzâkerâtta deavi kalemî nizamnamesi icabınca muamelat-ı ticariyeye mahsus iken hukuk-i adiyeye muamelatını dahi icra etmekte olunması bu nev'i muamelat ve icraatın merci-i müstakili olmamasından nâşi ise de deavi kalemine aid olan icraatın ekseri harcı ez-mahkeme muamelatından ma'dûd olup bu muamelat bir mahkemenin vezâifi dahline alınmayacağı ve mesela hükmi icra olunmamış bir konturatudan dolayı tazmin-i zarar ve ziyan iddiasıyla vukubulan protestonun ne nev'i davaya ve ale'l-umûm kaçılıryaca teati olunan protesto ve sükustru ve kefalet ve vekalet ve depozito gibi hususatda dava sahibince müddeasının kangı mahkemeye aid olduğu bilinemeyip bunu mahkeme-i temyiz edeceğinden bir kimse muhâfiz-ı hukukî zımnında hasmının emvalini sükustru etmek veya aleyhinde protesto eylemek istese hasmı tarafından kaçılıryanın adem-i salahiyeti mütalaaasıyla cevabdan istinkaf edileceği ve beher hafta ticaret nezaretinden vilayete müteaddid protesto ve sükustru varakalarının gönderilerek tebligat ve muamelatı ticaret mahkemeleri vasıtasıyla hükümet-i mahaliye tarafından icra ettirilmeğe olmasına nazaran hukuk-ı adiyeye muamelatı edildiği halde her takım protesto için vilayetde başka başka memurlar tutulmak icâb edeceğinden maada bunların cevabları der-saadette kangı tarafa gönderileceği bilinemeyip bu suretin mesalihce karışıklığı davet edeceği mülahazasıyla deavi

ticaretle alakalı nizami davalara ve diğer hususlara ilişkin olan haciz ve protesto gibi işleri yapmak, nizami davalara dair tasdikli suretlerinin ibrazı lazım gelen senetleri ve diğer evrakları tasdik etmek ve başka lisanlarda yazılan senet ve evrakları tercüme ettirip tasdik etmektir. Tefrik edilen bu şubenin tertibatına ve vazifelerine dair daha evvelden 24 maddeden müteşekkil bir nizamname layihası da hazırlanmıştı⁵³⁰. Buna göre bu şube, lisana aşına mümeyyiz-i evrak namıyla bir mümeyyiz, iki refik ve hesap bilir iki mukayyid ile lüzumu kadar hademedden oluşacaktı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Adliye Nezareti'ne tahviliyle birlikte bürokratik teşkilatta değişimler kaçınılmaz olmuştu. Öyle ki 17 Receb 1293 (8 Ağustos 1876) tarihli iradeyle baş kitabet unvanı adliye mektupçuluğuna tahvil edildi⁵³¹. Böylelikle Adliye Nezareti'ndeki yazı işleri vazifesini adliye mektupçuluğu üstlenmiş oldu⁵³².

kaleminin şimdiye kadar cari olduğu veçhile hem umur-ı ticarete ve hem de hukuk-ı adiyeye müteallik muamelata bakıp vezâifinin tefrik edilmesi ve bunun tabi olacağı daire bahsinde dahi deavi-yi ticaret muamelatı hukuk-ı adiyeye muamelatının bir fer'î olmasına ve mesela bir ticaret davasından dolayı hacz ve fûruht olunacak emlak ile emval-ı gayri ticariye üzerine cerayan edecek muamelatın bile sırf muamelat-ı adiyeden olması delaletiyle muamelat-ı adiyenin muamelat-ı ticariyeye galib bulunmasına nazaran umumi deavi kalemini ticaret nezaretine merbut tutmak aslı fer'a tabi etmek demek olacağına binaen mesarîf-i zaide vukubulmamak için vilayatca olan muamelatını kemakân mahalleri mehâkim-i ticaret marifetiyle icra ettirmek üzere devai kaleminin merci-i umumi-yi mehâkim olan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretine tabi olması kararlaştırılmış olmağla ol babda her ne veçhile emr ü ferman hazret-i şehinşâhî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 20 Cemaziyelahir sene 288."

"Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Enmile-i zîb-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle mezkûr mazbata manzûr-ı âlî-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve karar-ı mezkûr münasib ve yolunda görüldüğünden istizân-ı âlî-yi Düstürleri veçhile icra-yı iktizaları müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî mantûk-ı münîfiden olarak zikr olunan mazbata yine savb-ı sâmi-yi sedâret-penâhilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 21 Cemaziyelahir sene 288." (COA, İ.Ş.D., 22-930)

⁵³⁰ COA, ŞD., 2394-4.; Bu nizamname layihasının tam metin latinize hali tezimizin ekinde verilecektir.

⁵³¹ "Atüfettü efendim hazretleri

Cenâb-ı hak eyyâm-ı ömr ve şevket-i hazret-i padişâhiyi tezâyüd ve eẓzûn buyursun. Muhâkemât Dairesi â'zâsından Kenan Beg'in vukû'-ı vefatına mebnî Mehâkim-i Nizâmiye müfettişlerinden atüfettü Ali Beg Efendi hazretlerinin ta'yîni ve Adliye Nezâreti baş kitabetinin mektûbçılık unvanına tahviliyle bu me'mûriyete dahi Mahkeme-i Temyiz â'zâlığı uhdesinde kalmak üzere atüfettü Şefkati Efendi ve zikr olunan â'zâlık da el-hâletü hâzihi baş kitabet hudemtinde bulunan sa'âdetlü Mazhar Beg Efendi hazretinin icrâ-yı me'mûriyetleri ve müşarünileyhimden kalan otuz bin kuruş ma'âşdan müşarünileyhimâ Ali Beg ve Şefkati Efendi'ye dokuzar bin ve Mazhar Beg'e beş bin yedi yüz elli ve Mahkeme-i İstinâfiye zabıt kitabetine ta'yîni iktizâ eden Nuri Efendi'ye bin iki yüz elli kuruş ma'âş tahsisiyle beraber müteveffâ-yı müşarünileyh Kenan Beg'in amedcilik ma'âşından â'zâlık aylığına nakl etdirmiş olduğu beş yüz kuruşun yine amedcilige i'âdesi ve Mahkeme-i Temyiz â'zâsından atüfettü Rauf Beg Efendi hazretleri ma'âşının bin beş yüz kuruş zammıyla dikemeri misillü dokuz bine ve Adliye Nezâret-i Celîlesi müsteşârîlığı ma'âşının dahi üç bin kuruş ilâvesiyle emsâli raddesine iblâğı hususlarına dair Nezâret-i müşarünileyhânın takrîri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise

Mehakim-i nizamiyenin teşkilat kanunuyla birlikte hukuk ve ceza dairelerinin her birinin maiyetinde bir baş mümeyyiz ile lüzumu kadar mümeyyiz ve zabıt katibi istahdam edileceği hüküm altına alınmıştı. Böylelikle bu dairelerin kalem işleri baş mümeyyizlerinin maiyetleri altında olmuş ve daire kalemliklerinin oluşmasına dair mühim bir adım atılmıştı⁵³³. Daha sonra teşkil edilen İstida Dairesi'nin kalem işleri ise başkâtibin maiyetinde bulunmaktaydı⁵³⁴.

2.5.3.1.2. Mazbata Odası

Mazbata Odası, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin 59. maddesinde düzenlenmişti. Buna göre bu oda bir serhalife idaresinde iki kısma ayrılmış ve her bir kısım bir mukabeleci⁵³⁵ ile lüzumu kadar katipten mürekkep olmuştur. Bu odanın vazifesi, divanın nihai karara vardığı davanın mazbatasını en geç on beş gün içinde usulüne göre hazırlamaktır. Bu kısımlardan biri Mahkeme-i Temyiz'in, diğeri de Mahkeme-i Nizamiye'nin mazbatalarını hazırlayacaktı. Varılan kararın zabıt varakası başmümeyyiz tarafından mazbata odası serhalifesine verilir. Her mazbata metninde dilekçenin tarih ve numarası, hülasası; tarafların isim ve şöhretleri, ikametgahları, sanat ve sıfatları ile dava konusu ve tahkikatın hülasası ve verilen gerekçeli karar yazılır. Mazbatayı kaleme alan katip mazbatayı imzalayarak serhalifeye verir ve serhalife de mazbatayı mahkemeye veya başmümeyyize ita eder. Başmümeyyiz mazbatanın karara uygun olarak düzenlenip düzenlenmediğini tetkik edip gerekirse düzeltmeler yapar. Mazbata ilgili mecliste okunur ve mahkeme veya daire reisinin imzasıyla beraber temize çekilmesi için yine Mazbata Odası'na

muktezâ-yı âlisi icrâ olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim fî 16 Receb sene 93."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Hâme zîb-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmi-yi sedâret-penâhîleriyle melfûf-ı takrir manzûr-ı hümayûn-ı mekârim-numûne-i hazret-i mülûkâne buyrulmuş ve ber-müceb-i istizân Muhâkemât Dairesi â'zâlığına Ali Beg'in ve adliye baş kitâbetinin mektûbçılığı tahviliyle oraya Mahkeme-i Temyiz â'zâlığı uhdesinde kalmak üzere Şefkati Efendi'nin ve mahkeme-i mezbûre â'zâlığına Mazhar Beg'in icrâ-yı me'mûriyetleri ve muharrerü'l-mikdâr ma'âşdan Ali Beg'e (ve) Şefkati Efendi'ye dokuzar bin ve Mazhar Beg'e beş bin yedi yüz elli ve Nuri Efendi'ye bin iki yüz elli kuruş aylıklar tahsisıyla amedcilik ma'âşından geçen beş yüz kuruşun yine i'âdesi ve Rauf Beg ma'âşının bin beş yüz kuruş zammıyla dokuz bine ve adliye müsteşârlığı ma'âşının üç bin kuruş ilavesiyle emsâli raddesine iblâğı müte'allik ve şeref-sûdur buyrulan emr ü ferman-ı me'âli-nişân-ı cenâb-ı şâhâne mantûk-ı münîfinden olarak takrir-i marrü'l-beyân savb-ı ali-yi asafânelerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 17 Receb sene 93." (COA, İ.DH., 728-50743)

⁵³² Adliye Nezareti'ndeki bu birim için bkz.: Demirel, a.g.e., s. 49-52.

⁵³³ Seçkin, a.g.e., s. 28.

⁵³⁴ Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 58.

⁵³⁵ Mukabeleci, temize çekilen kağıtları müsveddeleriyle karşılaştıran görevlidir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 574.

gönderilir. Bu mazbata, Mazbata Odası'nda tutulan hususi deftere kaydolunur. Divan başkatibinin imzası ve divan mührü bulunan bir ilam hazırlanır. İlamın bir nüshası da haksız çıkan tarafa üç gün içinde çavuş vasıtasıyla tebliğ edilmek üzere Evrak Odası'na gönderilir.

Mazbata Odası ismi, nihayet 14 Cemaziyelahir 1286 (21 Eylül 1869) tarihli iradeyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi'ne tahvil edildi⁵³⁶. Böylelikle bahsini ettiğimiz işler bundan böyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemi namıyla icra edilir olmuştur.

2.5.3.1.3. Evrak Odası

Evrak Odası, daha evvel de bahsettiğimiz üzere 13 Muharrem 1285 (6 Mayıs 1868) tarihli bir iradeyle teşkil edildi⁵³⁷. Odanın teşkilatı ve vazifeleri de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'yle tafsilatlı bir şekilde düzenlendi. Evrak Odası'nda evrak müdürü, müdür muavini ve lüzumu miktarda katip bulunurdu. 13 Muharrem 1285 tarihli iradede Evrak Müdürü'nün 2500 kuruş maaşla tayin edileceği ifade ediliyordu. Fakat 9 Rebiülahir 1285 (30 Temmuz 1868) tarihli iradeyle divan mümeyyizlerinden Rüşdi Efendi 4000 kuruş maaşla evrak müdürü olarak tayin edilmişti⁵³⁸. Bir süre sonra vazifesindeki liyakati sebebiyle Rüşdi Efendi'nin rütbesi yükseltildi⁵³⁹.

Evrak Odası'nın başlıca vazifesi; divana gelen dilekçe, tezkire ve diğer evraklara tarih ve sıra numarası verilerek ve kimin tarafından verildiği ya da hangi mahalden geldiği belirtilerek odaya mahsus deftere kaydetmektir. Evrak Odası'na

⁵³⁶ COA, İ.DH., 598-41695.

⁵³⁷ COA, İ.DH., 575-40040.

⁵³⁸ "Atûfetlû efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin aklâmına tahsis olunan ma'âşlar dâhilinde tesvîye olunmak üzere dört bin kuruş ma'âşla evrâk müdürlüğüne divân-ı mezkûr mümeyyizlerinden izzetlû Rüşdi Efendi'nin ve anın yerine sınıf-ı evvel zabıt kâtiblerinden Atf Efendi'nin ve açıkda bulunan sınıf-ı sâni mümeyyizliğine dahi Haleb Vilâyeti meclis-i idare baş kâtibi olup ashâb-ı ma'lûmât ve dirâyetden bulunan Şefik Efendi'nin icrâ-yı me'mûriyetleri husûsuna dair divân-ı mezkûr reisi devletlû paşahazretlerinin takrîri arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne veçhile emr ü ferman-ı cenâb-ı padişâhî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 8 Rebiülahir sene 85."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle mezkûr takrir meşmûl-ı nigâh-ı mekârim-iktinâh-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve mûmâ-ileyhamın ber-müceb-i istizân icrâ-yı me'mûriyetleri müte'allik ve şeref-sünûh buyrulan emr ü ferman-ı lütuf-beyân-ı cenâb-ı tâcidâri mantûk-ı münîfinden olarak zikr olunan takrir yine savb-ı sâmi-yi sedâret-penâhilerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 9 Rebiülahir sene 85." (COA, İ.DH., 578-40300)

⁵³⁹ COA, İ.DH., 624-43365.

kaydı yapılan evrakın hangi mahal veya daireye ait olduğunu Tefrik Cemiyeti belirlerdi⁵⁴⁰. Tefrik Cemiyeti'nden odaya gelen evraklar ikinci bir defa mahsus bir deftere kaydedilirdi. Bu defterlere; yapılacak olan işler, meselenin hülasası ile evrakın tarih ve numarası yazılırdı. Yine mahkemeye davet edilmesi gerekenler için Evrak Odası tarafından ihzar pusulası (çağrı kağıdı) hazırlanırdı. Bu pusulada çağrılan şahsın ismi, şöhreti, sanatı, sıfatı, ikametgahı, çağrılma sebebi ile mahkeme veya daireye gelmesi için tayin olunan gün bilgileri bulunurdu. Bunların yanında, kararların tebliği işlemi de Evrak Odası tarafından çavuş marifetiyle yerine getirilirdi.

Dahili Nizamname ile Evrak Odası'na yüklenen başka vazifeler de vardı. Mesela nizamnamenin 23. maddesine göre eğer temyiz edilen ilam bir borcun ifası veya bir malın verilmesine ilişkin ise ve istinaf nezdinde bunların tediyesine dair kefalet veya başkaca bir teminat söz konusu olmamışsa, mahkum olan şahıs söz konusu parayı veya eşyayı Evrak Odası'na ya da kendisine gösterilecek başka bir resmi mahalle teslim etmeli yahut muteber bir kefil göstermeliydi. Yine temyiz veya istinaf talebinde bulunan kişi, temyiz veya istinaf ettiği ilamın aslını veya tasdikli suretini ve itiraz ettiği hususların şerh ve izahını muhtevi bir layihayı tanzim ederek dilekçesine eklemeli veya dilekçesine eklenmek üzere en geç sekiz gün içerisinde Evrak Odası'na vermeliydi. Ayrıca kanuni temyiz süresinin bitmesinden itibaren en geç altmış gün içinde dilekçe sahibi veya vekili İstanbul'a gelerek, geliş tarihlerini bir müzekkere ile Evrak Odası'na bildirmeliydi⁵⁴¹.

1292 (1875) tarihinden sonraki Salnamelerde evrak müdürü unvanına rastlanmamaktadır. Adliye Nezareti'nin 1879 tarihli teşkilat nizamnamesiyle nezarete gelen dilekçeleri ilgili mahallere iletmek için bir Havale Müdürlüğü tesis edilmişti. Fakat aynı yıl dava dilekçelerinin doğrudan mahkemelere verilmesi usulünün kabulüyle bu Havale Müdürlüğü'nün vazife alanı gittikçe daralmış ve nihayet Adliye Nezareti'nin 1911 tarihli ikinci teşkilat nizamnamesinde bu teşkilata yer verilmemiştir⁵⁴².

⁵⁴⁰ Tefrik Cemiyeti'nin Havale Cemiyeti'ne dönüşmesinden sonra bu vazifeyi Havale Cemiyeti sürdürmüştür.

⁵⁴¹ Bu hükümde zamanla değişiklikler olmuştur. Bu mevzularda temyiz usulünün ele alınacağı kısımlarda değinilecektir.

⁵⁴² Demirel, *a.g.e.*, s. 52-54.

2.5.3.1.4. Vezne, Muhasebe ve Mahkeme Harçları

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisiyle beraber buraya bir veznedar ile vezne katibi tayin edilmişti⁵⁴³. Yine Dahili Nizamname'nin 34. maddesiyle, dava taraflarının Evrak Odası'na vereceği paraların alınması işi, Evrak Müdürü maiyetinde bulunan vezneye tevdi edilmiştir. Bu vezne, bir veznedar ile lüzumu miktarda memurlardan oluşuyordu. Veznenin başlıca vazifesi; mahkemece alınacak her türlü harç, resim ve sair bedelleri tahsil etmektir. Bu şekilde veznece alınan bedeller için her ay tutulan cetveller ve muamelat defterleri karşılaştırılıp Havale Cemiyeti'nce tasdik olunduktan sonra hazineye gönderilirdi⁵⁴⁴.

25 Safer 1289 (4 Mayıs 1872) tarihli bir iradeyle, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairelerinde alınan harç türlerinin ve hasılatının artması ve veznede mevcut memurların bu işler için kifayetsiz bulunması sebebiyle, dairelerin hasılat ve masrafları için muntazam defterler tutmak ve bu hususta devlet hazinesinin sorumlu memuru olmak üzere 1500 kuruş maaşla bir muhasebe katibinin tayinine karar verildi⁵⁴⁵. Muhasebe katibi, bu işe muktedir ve hesap bilir bir kişi olması kaydıyla Divan-ı Muhasebat tarafından seçilecekti. 1290 (1873) Salnamesiyle birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de muhasebe memuru olarak Nazif Efendi'nin tayin edildiği görülmektedir.

⁵⁴³ COA, İ.DH., 649-45147'nin leffi.

⁵⁴⁴ COA, İ.DH., 649-45147'nin leffi.; Havale Cemiyetinin Zeaif ve Muamelatına Dair Nizamname, md. 36.

⁵⁴⁵ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye dairelerinde harç ve hasılatın tenvî' ve tezâyüdine ve memurin-i mevcûdenin cereyân-ı mesâlihi adem-i kifayetine mebnî devâir-i mezkûrede vuku'bulacak hasılât ve mesârifâtın hesâb-ı umûmiyesi için muntazam defterler tutmak ve bu babda hazine-i celilenin me'mûr-ı mesûli olmak üzere muhâsebe kâtibi sıfatı ve bin beş yüz kuruş maaş tahsisıyla muktedir ve hesâb-âşinâ bir efendinin Divân-ı Muhâsebât'ca bi'l-intihâb ta'yini ve işbu maaşdan yedi yüz elli kuruşunun müteveffa vezne kâtibinden münhal aylıktan tesviyesiyle evâsıt tarafının dahi divânın umumi hasılâtı fazlasından olarak veznedar itâsı hakkında ubuhetlü devletlü nazır paşa hazretlerinin takriri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla mucebince ifâ-yı iktizasının Maliye Nezâret-i Celilesine havalesi hususunda her ne suretle irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî müte'allik ve şeref-sünûh buyrulur ise hükm-i alisine göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılını efendim fî 24 Safer sene 289.

"Ma'rûz-ı çâker-i kemineridir ki

Hâme pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle mezkûr takrir manzûr-ı mekârim-neşver-i hazret-i padişâhî buyrulmuş ve husûsât-ı ma'rûzanın ber-muceb-i istizân ifâ-yı muktezasının nezâret-i müşarî' n-ileyhimâya havalesi müte'allik ve şeref-sünûh buyrulan emr-i irâde-i mehâsin-âde-i cenâb-ı mülükâne mantûk-ı münîfenden olarak zikr olunan takrir yine savb-ı sâmi-i hidivilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 25 Safer sene 289." (COA, İ.DH., 649-45147)

Harçlar, mahkemelerin en mühim meselelerinden birini teşkil etmekteydi. Çünkü mahkemede çalışan görevlilerin maaşları ile divanın kırtasiye, tamirat vb. giderleri taraflardan alınan harçlarla karşılanmaktaydı⁵⁴⁶. Bu nedenle 8 Muharrem 1286 (20 Nisan 1869) tarihli iradeyle “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’den Alınacak Harçlara Dair Tarife” kabul edildi⁵⁴⁷. Tarifname ve iradesinin yer aldığı evrakın arkasına “*fi 15 Muharrem sene 286 ve fi 15 Nisan sene 85 tarihinden itibaren işbu irade-i seniyyenin ahkâm-ı celîlesi mevki’-i icrâya konulmuştur.*” notu düşülmüştür. Bu tarifeyi aynen nakletmekte fayda görüyoruz:

“Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’den Alınacak Harçlara Dair Ta’rifedir

Arzuhalin kaydiye harcı 1 beyaz yirmilik mecdiye,

Her def’a gönderilecek imza pusulasının harc-ı tahrîriyesi 1 beyaz mecdiye çaryeki,

⁵⁴⁶ “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ce seksen beş senesi martı ibtidâsından nihâyetine kadar i’lâmât harcından ve saireden zuhûr eden hasılât ve mesarif-i kırtasiye olarak Maliye Nezaret-i Celîlesi’nden vukû’ bulan makbûzâtın mikdarı doksan yedi bin beş yüz altmış iki guruş otuz altı pareyi resîde ve kuyûdun idaresi için tanzim ettirilen defterler ve yazuhaneler ve ta’mirât ve mühimmât-ı kırtasiye mesarifine ve sairesi i’tâ kılınan akçanın kimini dahi bir büyük elli bin beş yüz on yedi guruş otuz dört pareye peyveste olarak yekdiğeriyle lede’l-muvâzene kusûr ile iki bin dokuz yüz elli dört guruş otuz sekiz parenin itası lazım gelmiş olmasıyla bu akçanın hazine-i merkûmeden tesviyesi husûsuna dair...” (COA, İ.DH., 614-42795.); “İşbu rûsumattan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mesarif-i kırtasiyesi vesairesi ba’de’t-tesviye fazlası ba-defter-i mahsûs Maliye Hazine-i Celîlesi’ne gönderilir.” (Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi, 73. md.)

⁵⁴⁷ “Atûfetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de ashab-ı deaviden alınacak harçlara dair tanzim olunan tarife Şûrâ-yı Devlet’e lede’l-havale ol babda Adliye Dairesi’nden kaleme alınmış olan mazbata arz ve takdim kılındı mütalaasından müstebân olduğu veçhile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin Nizamname-i Dahilisi hükmünce gerek Mahkeme-i Temyiz ve gerek Mahkeme-i Nizamîye deaviinden harç alınması mukarrer olup tarife-i mezkure bu esasa göre tertîb olunarak bununla beraber umum mehâhime aid rûsum ve hidmet-i mübaşiriye hakkında bir kaide-i muttaride tesis mutasavver olduğundan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin alacağı resimlerin kıymet-i esasîyesi ve mikdar derecesi dahi o sırada tertîb ve tayin olunacak ise de salîfû’z-zikr Nizamname-i Dahili’nin icrâ-yı ahkâmına ibtidâr olunmuş idüğinden kaide-i umuminin ittihazına kadar divanın temyiz ve istinaf edeceği deavinin ilamat ve teferru’âtından mezkur tarife veçhile harç alınması hususunun Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i Celîlesi’ne havalesi tezekkür kılınmış ise de ol babda her ne veçhile emr û ferman hazret-i mülûkane müteallik ve şeref-sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim fi 7 Muharrem sene 86.

“Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Hâme-pirâ-yı ta’zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle zikr olunan tarife ve mazbata manzûr-ı âlî-yi hazret-i şehinşâhî buyrulmuş ve husus-ı ma’rûzanın tezekkür ve istizân olunduğu cihetiyle icrâ-yı ihtizasının nezaret-i müşarûn ileyhâya havalesi müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr û irade-i seniyye-i hazret-i mülûkane mantûk-i münîfinden olarak zikr olunan tarife ve mazbata yine savb-ı sâmi-yi hidivilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyü’l-emrindir fi 8 Muharrem sene 86.” (COA, İ.Ş.D., 14-621); Bu tarife Düstur’da “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’ye Mahsûs Rûsum Ta’rifesi” ismiyle neşredilmiş ve 12 Muharrem 1286 tarihi verilmiştir.

Mahkeme-i nizâmiyede bidâyeten görülen da'vâ için verilen ilam harcı yüzde %2 kuruş⁵⁴⁸,

Kezalik mahkeme-i nizamiyede istinafen görülen da'vâ için verilen i'lâm harcı %1,5 kuruş,

Mahkeme-i Temyiz'de görülen da'vâ için verilen i'lâm harcı %1 kuruş,

Karar-ı karine ve mikdarı gayr-i mu'ayyen da'vâ için verilen i'lâm harcı 5 aded yirmilik beyaz mecdiye,

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'den verilecek i'lâm ve mazbataların ashâb-ı de'avi tarafından istenilecek sûretlerin beherinden alınacak harç 2 aded beyaz yirmilik mecdiye,

De'avinin merci'-i rüyetini ta'yîn için verilen i'lâm harcı 2 aded beyaz yirmilik mecdiye,

Bir i'lâmın beher sûretinin tebliği için alınacak harc-ı teblîğ 1 aded beyaz yirmilik mecdiye,

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye veznesine veyahut ta'yîn edeceği mevki'-i resmîyede bırağılmış olan nukûdden ve emvâlin kıymet-i mukadderesinde alınacak harç yüzde 20 para,

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye hademesinin vezaif-i mahsûsalarını mübeyyin olan ta'lîmatta muharrer mesarif-i vakı'a başkaca istifâ olunur⁵⁴⁹.”

⁵⁴⁸ “Fî 29 Haziran sene 87 tarihli müzekkere hükmünce işbu harc yüzde yüzde iki buçuğa iblâğ kılınmıştır.” (Düstür, I Tertip, C. 1, s. 364.)

⁵⁴⁹ Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de çalışan hademelerin masrafı için alınacak olan bedeller, İcra Cemiyeti'nin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamname'nin 14. maddesinde şu şekilde belirlenmişti: “Hademe mesarifi için Kapan-ı Dakik ve At Pazarı ve Fatih ve Saraçhane Başı ve Sofular ile bu semtler dahilinde bulunan mahaller için bir beyaz beşlik ve Davutpaşa İskelesi ve Cerrahpaşa ve Çarşamba ve Küçük Mustafa Paşa ile bu semtler dahilinde bulunan mahaller için iki beyaz beşlik ve şehir haricinde berü taraftan Bahariye'ye kadar ve karşı taraftan Sütlüce'den Kasımpaşa'ya ve Azab Kapısı'ndan Salıpazarı'na ve Beyoğlu'na kadar olan mahaller için bir beyaz beşlik ve Silivri Kapısı ve Topkapı ve Mevlevihane Kapısı ve Tatavla ve Pankaltı ve Feriköyüne kadar olan mahaller için üç beyaz beşlik ahz kılınır ve Rumeli ve Anadolu Kavağı'na ve Ayastefanoz ve Pendik ve Adalar'a kadar sahil ve civar bulunan mahallere gidecek hademenin gidip gelme vapur ücretiyle köprü parası bi'l-hesab her ne eder ise bir misli zamm olunarak istifa olunur ve sahilden baid olan mahallere gidip gelmek için bargir ücreti dahi ilave edilir ve bir günde avdet kabil olamayıp gece yatılmaya ihtiyaç olduğu takdirde mesarif-i vaktaya mukabil başkaca iki beyaz beşlik daha alınır.”

Nizamiye mahkemelerinde ilam harcı davayı kazanan taraftan alınmakta ve tahsilat da davanın sonunda gerçekleşmekteydi. Bu sebeple davayı kaybeden taraf, kazanan tarafın hakkını geciktirmek ve onu zor durumda bırakmak maksadıyla temyiz yoluna müracaat etmekteydi. Söz konusu suiistimaller üzerine nizamiye mahkemelerinde ilam harcının haksız çıkan taraftan alınması hususunda 22 Rebiülevvel 1285 (13 Temmuz 1868) tarihli irade kabul edildi⁵⁵⁰. Tahsilat işleminin davanın sonunda olması, tarafların bir şekilde derdest olan davayı sürüncemede bırakmasıyla veya davadan vazgeçmesiyle neticelenmekteydi. Bu ise mahkemenin bir yandan iş yükünü arttırırken diğer yandan gelirlerinin düşmesine sebebiyet veriyordu. Bu sakıncaları bertaraf etmek amacıyla “Mehâkim-i Nizâmiyeye Muhavvel De‘âvîden Berveci-i Peşin Rub‘-ı Harc Alınmasına Dair Emirname-i Sâmi” yayımlandı⁵⁵¹. Buna göre temyiz veya istinaf dilekçeleri vezneye verilecek ve hesaplanan ilam harcının 1/4’ü peşin alınıp dilekçe sahibine makbuz verilecekti. Davanın sonunda, peşin alınan bu miktar alınması gerekenden fazla çıkarsa fazlası iade edilecek ve eğer eksik çıkarsa eksik kalan kısım tamamlanacaktı.

3 Cemaziyelahir 1296 (25 Mayıs 1879) tarihinde “Adliye Nezâreti’ne merbût Mehâkim-i Nizâmiyede Alınması Lazım Gelen Harçları Mübeyyin Ta‘rife” kabul edildi⁵⁵². Bu tarife alınması lazım gelen harçları tafsilatlı bir şekilde düzenlemişti⁵⁵³. Tarifnamenin on beşinci faslı temyiz mahkemelerinde alınacak harçlara dairdi. Tarifnamenin 40. maddesine göre; “*Mahkeme-i Temyiz’in hukuk ve ceza dairelerinde veya hey’et-i umûmiyesinde bir i‘lâmın tasdikinde temyiz olunan i‘lâmın verildiği mahkemeden her kaç kuruluş harc-ı i‘lâm alınmış ise anın iki misli ve noksân alınır ise maktû‘an iki yüz kuruluş alınacaktır ve i‘lâmın nakzından sonra bunun mutazammın olduğu da‘vâyı rü‘yet eden mahkemeden ikinci def‘a olarak verilecek i‘lâmın tâbi‘ olduğu harc bi’t-tekrâr ahz olunacaktır.*” Bu tarife, yine 12 Muharrem 1304 (11 Ekim 1886) tarihinde “Mehâkim-i Nizâmiye ve Devairde Alınması Lazım Gelen Harçlara Dair Ta‘rife-i Cedîde” ile tadil edilmişti⁵⁵⁴. Ayrıca 10 Zilkade 1304 (31 Temmuz 1887) tarihli iradeyle; vazife ve salahiyet, tayin-i merci, nakl-i dava

⁵⁵⁰ COA, İ.Ş.D., 9-472.; Bingöl, Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876), s. 279-280.

⁵⁵¹ Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 148-149.; Emirname için herhangi bir tarih verilmemiştir. Fakat Düstur’da birlikte yer aldığı diğer metinlere bakıldığında 1291 (1874) senesine ait olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵⁵² COA, İ.MMS., 62-2918.; Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 319-335.

⁵⁵³ Bu tarifeye göre hazırlanan tafsilatlı harç cetveli için bkz.: Abdurrahman Vefik, **a.g.e.**, s. 381-384.; Mahkeme harçlarının ne şekilde toplandığına dair bkz.: Demirel, **a.g.e.**, s. 214-220.

⁵⁵⁴ Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 582-596.; **Ceride-i Mehâkim**, No:367, 22 Safer 1304.

konuları ile hayet-i ithamiye kararlarına itiraz neticesinde Mahkeme-i Temyiz'den çıkacak hükümler için maktu 200 kuruş harç alınması için mevcut harç tarifesine bir fıkra eklenmesine karar verilmişti⁵⁵⁵.

2.5.3.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de Bulunan Cemiyetler

2.5.3.2.1. Tefrik Cemiyeti

Tefrik Cemiyeti ilk defa Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile teşkil edilmişti. Bu nizamnamenin 37. maddesine göre Tefrik Cemiyeti 2 aza ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtibi ile iki mümeyyizden oluşuyordu. Bunlardan bir tanesi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nin tensibiyle cemiyete riyaset ederdi.

Tefrik Cemiyeti'nin başlıca vazifesi, divana gelen ve evrak odasına kaydedilen evrakın hangi mahal ve daireye ait olduğunu tefrik ve tayin etmektir. Gelen evrak tetkik ve mütalaa edilir ve gerekirse davacı veya davanın tarafları çağrılarak sorgulamaları yapılırdı. Bu evraklardan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ait olmayanlar, tetkik neticesinde ait oldukları mercileri izah eden müfredat pusulası ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye takdim edilirdi. Tefrik Cemiyeti; mahalli anlaşılabilir bir şekilde tanzim edilmiş, davacının şifahi ifadesine aykırı bulunmuş ve hususi şartlarına uygun hazırlanmamış dilekçeleri, sebeplerini de açıklayarak reddederdi. Divana ait olanlar ise ait oldukları mahkeme ve dairelere verilmek üzere evrak odasına iade ediliyordu.

Tefrik Cemiyeti, kendisine gelen evrakların akıbetini hülâsa defterlerine kaydediyordu. Bu hülâsa defterlerinde mevcut sayfalarda sırasıyla “Rakâm-ı Umûmî”, “Rakâm-ı Husûsî”, “Târîh”, “Hülâsa-yı Evrâk-ı Vâride” ve “Melhûzât” haneleri bulunmaktaydı. Melhuzat kısmında dilekçelerin ait bulunduğu daire, dilekçenin verilmesi gereken makamın gösterilmesi suretiyle dilekçenin reddi, tarafların celp tarihleri gibi kısa bilgiler yazılmaktaydı⁵⁵⁶.

Tefrik Cemiyeti, daha sonra tesis edilecek olan İstida Dairesi'nin vazifelerini ifa ediyordu. Böylelikle ilk dilekçe dairesinin Tefrik Cemiyeti namıyla kurulmuş

⁵⁵⁵ COA, ŞD., 2520-33.

⁵⁵⁶ 1285 senesi Tefrik Cemiyeti Hülâsa Defteri, COA, DA.d, 1.

olduğu söylenebilir⁵⁵⁷. Bu cemiyet, kısa bir zaman sonra Havale Cemiyeti'ne tahvil edildi.

2.5.3.2.2. Havale Cemiyeti

Tefrik Cemiyeti, bu isimle kısa bir zaman diliminde vazife gördükten sonra Havale Cemiyeti'ne çevrilmiş ve Havale Cemiyeti'nin Vezâif ve Mu'âmelâtına Dair Nizâm-nâme ile cemiyete dair hususi bir düzenleme yapılmıştı⁵⁵⁸. I. Tertip Düstur'un ilk cildinin 343 ila 348. sayfaları arasında neşredilen bu nizamname, 21 Ramazan 1287 (15 Aralık 1870) tarihli gösterilmiştir. Fakat ne gariptir ki Düstur'da 21 Ramazan 1287 tarihli olan bu nizamname, 17 Ramazan 1287 tarihli Takvim-i Vekayi'de tarih verilmeksizin neşredilmiştir⁵⁵⁹. Bu da açık bir şekilde bu nizamnamenin 21 Ramazan 1287 tarihli olmadığını göstermektedir. Yine Ceride-i Mehakim'de nizamname tarihi olarak “fi 4 Şaban sene 287 ve 11 Teşrin-i sani sene 86” gösterilmiştir ki bunun da doğru olması mümkün değildir. Zira hicri 4 Şaban 1287 tarihi, Rûmî takvimde 18 Teşrin-i evvel 1286 tarihine denk gelmektedir. Nizamnamenin yer aldığı Osmanlı Arşivindeki belgede ise nizamnamenin hemen arkasına “işbu nizâm-nâmenin icrâ-yı icâbına irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulmuş olmağla Divân-ı Hümayûn kalemine kayd etdirilerek inde'l-icâb iktizâsı icrâ olunmak” ifadeleri düşülmüş ve “fi selh-i Şaban sene 287 ve 11 Teşrin-i sani sene 286” tarihi verilmiştir⁵⁶⁰. Böylelikle nizamnamenin kabul tarihinin 29 Şaban 1287 olması daha makul gözükmemektedir. Fakat Havale Cemiyeti'nin, bu tarihlerden evvel teşkil edilmiş olması gerekir. Zira İcra Cemiyeti'nin vazifelerini düzenleyen nizamname layihasının kabul edildiği 5 Şaban 1287 (31 Ekim 1870) tarihli iradenin leffinde, Havale Cemiyeti'ne tayin edilen reis ve azaların yer aldığı tayin pusulası da mevcuttu⁵⁶¹.

⁵⁵⁷ Seçkin, a.g.e., s. 16.

⁵⁵⁸ Sadece 1869 ve 1870 tarihli Salnamelerde Tefrik Cemiyeti'nden bahsedilmektedir. 1286 (1869) tarihli Salnamede “Tefrik Cemiyeti iki aza ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtibi ile iki mümeyyizden ibaret olup riyasete Vahan Efendi tayin olunmuş...” denilmektedir. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1286 (1869), s. 41.); 1287 (1870) tarihli Salnamede ise Tefrik Cemiyeti başlığı altında Reis-i Sani Ohan Efendi, Başkâtib Rauf Bey ve Başmümeyyiz Atif Bey sayılmıştır. (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1287 (1870), s. 41.); 1288 (1871) Salnamesinde ise artık Havale Cemiyeti'nden bahsedilmektedir. Bkz: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, 1288 (1871), s. 44.

⁵⁵⁹ Takvim-i Vekayi, No:1302, 17 Ramazan 1287.

⁵⁶⁰ COA, A.}DVN.MKL., 9-4.

⁵⁶¹ COA, İ.Ş.D., 121-7219; Bu belgede Havale Dairesi riyasetine hukuk dairesi azasından Niyazi Efendi, azalıklarına da Deavi Nezareti muavin-i sanisi Reşad Bey ve Hariciye evrak müdürü Arzuman Efendi tayin olunmuştur.

Havale Cemiyeti'ne dair olan nizamname, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Dahilisi'nin Tefrik Cemiyeti'ne dair olan hükümlerini tamamen ortadan kaldırmış değildir. Bu nizamname, dahili nizamnamedeki ilgili kısmın bazı hükümlerini tadil etmiş ve yeni birtakım hususların eklenmesi suretiyle o kısmın tamamlayıcı parçası olmuştur⁵⁶².

Havale Cemiyeti bir reis ile iki azadan mürekkeptir ki Niyazi Efendi reis-i sani unvanıyla cemiyetin ilk reisi olarak atanmış ve azalıklara Reşad Bey ve Arzuman Efendi tayin olunmuştu⁵⁶³. 1288 (1871) Salnamesine göre Havale Cemiyeti şu görevlilerden oluşmaktaydı⁵⁶⁴.

Reis-i sâni	Niyazi Efendi	Ulâ sınıf-1 evveli
Â'zâ	Reşad Beg	Ulâ sınıf-1 sâni
Â'zâ	Arzuman Efendi	Mütemâyiz
Mümeyyiz	Atıf Beg	Mütemâyiz

Tablo 3: 1288 (1871) tarihli Salnameye göre Havale Cemiyeti teşkilatı.

Havale Cemiyeti'nin Vezâif ve Mu'âmelâtına Dair Nizâmname⁵⁶⁵ 38 maddeden oluşmaktadır. Nizamnamenin birinci maddesine göre Havale Cemiyeti'nin vazifesi; kendisine gelen dilekçe, karar, tezkere ve ilamları ait olduğu mahallere göndermek⁵⁶⁶ ve vilayetlerden celbi gerekenler için gerekli muameleleri ifa etmektir. Bütün dilekçelerin kayda alınıp üzerinde işlem yapılabilmesi için peşin olarak bir beyaz beşlik mecdiye kaydiye harcı alınması icab ediyordu. Fakat davanın konusu elli kuruştan aşağı ise veya bu miktardan fazla olup da istida sahibinin maddi gücünün bulunmadığı cemiyetçe anlaşılırsa kaydiye harcı alınmayacaktı. Bu şekilde gelen evraklar hususi defterlerine kaydedildikten sonra, hülasa edilerek cemiyet

⁵⁶² Nitekim Düstur'da yer alan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin 36. maddesinden sonra "Tefrik Cemiyeti 21 Ramazan sene 87 tarihli nizâmname mücebinde havale Cem'iyeti'ne münkalib olduğundan nizâmname-i mezkûr işbu nizâmnamede tefrik-i mua'melât ve cem'iyetin vezâifine müte'allik ahkâmı mu'addil ve mükemmildir." ifadesi dipnot düşülmüştür. Bkz. Düstur, I, Tertip, C. 1, s. 336.

⁵⁶³ COA, İ.ŞD., 121-7219.

⁵⁶⁴ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 26, Matbaa-yı Amire, 1288, s. 44.

⁵⁶⁵ Nizamnamenin tam metin çeviriyazısı, tezimizin ekinde verilecektir.

⁵⁶⁶ "Seksan sekiz senesi Muharrem'i ibtidâsından nihâyetine kadar Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Havale Cem'iyeti'nden mehâkim-i şer'iyeye havâle olunan 390 kıt'a müsted'iyâtın tarih-i havâle ve numarolarını ve müdde'i ve müdde'ialehyam ile mehâkimin esâmisini mübeyyin cem'iyet-i mezkûrede tanzim olunan bir kıt'a defter leffen arz ve takdîm-i huzûr-ı alî-yi meşihât-penâhileri kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehu'l-emrindir." (COA, DH.MKT., 1314-103); Sarraf Mıgırdıç Efendi tarafından verilen arzuhalin, şer'î şerife ait olan bir mesele olması cihetiyle şer'îye mahkemesine havalesi için bkz.: COA, DH.MKT., 1315-75.

reisine verilmesi için mümeyyizlere verilirdi. Mümeyyiz, bu evraklardan hülasaya muhtaç olanları hülasa eder ve evrak matbu hülasa pusulası ile birlikte reise verilirdi. Bu şekilde cemiyetin oyu ve kararı evrakın üzerine yazılarak altına cemiyet mührü vurulurdu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin yirmi ikinci, yirmi üçüncü ve otuz sekizinci maddelerine uygun olmayan dilekçeler sahiplerine iade edilirdi.

Celp pusulaları Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin ilgili maddelerine uygun olarak ve cemiyetin mührüyle ilgililere tebliğ ediliyordu. Celp pusulası gönderilip de makbul bir özrü olmadan davete icabet etmeyenlerden Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 116. maddesine uygun olarak Havale Cemiyeti kararıyla ceza-yı nakdi (para cezası) alınacaktı⁵⁶⁷. Yine birbirini mütakip sekiz gün zarfında üç defa celp pusulası gönderilip de davete icabet etmeyenlerden; eğer sıradan kimselerden ise zabıta, memur taifesinden ise amiri vasıtasıyla celp ve ceza-yı nakdi alınırdı.

Cemiyetin kayıt işleri, bir evrak müdürü ile lüzumu miktarda mukayyid (yazı/kayıt memuru) ve celp memurları vasıtasıyla icra ediliyordu. Ayrıca cemiyetçe alınacak olan her nevi harç, resim ve hademe masrafının alınması gibi işleri icra etmek üzere bir vezne teşkil edilmişti. Bu vezne, lüzumu kadar veznedar ve vezne katibi marifetiyle idare edilmekteydi. Nizamnamenin 36. maddesine göre vezne ve muamelat defteri ayda bir kere gözden geçirilir ve birbirlerine muvafık oldukları takdirde veznedar, vezne başkâtibi, muamelat mukayyidi, evrak odası ve her ay bu iş için cemiyetçe tayin edilen memur tarafından mühürlenir ve cemiyet tarafından tasdik edilirdi.

Havale Cemiyeti bu şekilde 1879 tarihine kadar vazifesini sürdürdü. Davaya dilekçelerinin doğrudan mahkemelere verilmesi usulünün kabul edilmesiyle birlikte tabii olarak Havale Cemiyeti de ortadan kalkmış oluyordu⁵⁶⁸. Daha sonra İstida Dairesi teşkil edilerek Havale Cemiyeti'nin başlıca vazifesini bu daire üstlenmiş

⁵⁶⁷ Takvimhane-i Amire ketebesinden Ahmed Efendiye olan 3600 kuruşluk borcun talebine ilişkin davaya üç defa davet pusulası gönderildiği halde gelmekten imtina eden Reşide Hanım'dan ceza-yı nakdi alınacağına dair bkz.: COA, DH.MKT., 1314-60.; Duruşmaya gelmeyen kadının gönderilerek icap eden ceza-yı nakdinin alınması ve mahkemeye çıkarılması için Havale Cemiyeti'nden Zabtiye Müşirliğine yazılan tezkere, COA, DH.MKT., 1315-80.

⁵⁶⁸ COA, ŞD., 2421-13.; Demirel, *a.g.e.*, s. 141.

oldu⁵⁶⁹. Havale Cemiyeti'ne en son 1296 (1879) tarihli Salnamede rastlanmaktadır. Bu son dönemde cemiyetteki görevlilerin tablosu şu şekildedir⁵⁷⁰:

Reis	Rüşdi Efendi	Ûlâ evveli
Â'zâ	Melik Beg	Ûlâ sânisî
Â'zâ	Lütfî Efendi	Mütemâyiz
Baş mümeyyiz	Şevket Beg	Sâniye
Mu'âvin	Şefîk Efendi	Sâlise

Tablo 4: 1296 (1879) tarihli Salnameye göre Havale Cemiyeti teşkilatı.

2.5.3.2.3. İcra Cemiyeti

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin gerek Nizamname-i Esasisi'nde ve gerekse de Nizamname-i Dahilisi'nde İcra Cemiyeti'ne dair herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı. Daha sonra ise gerek şer'îye ve gerekse de nizamiye mahkemelerinde hukuka dair verilen ilamların icrası için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne bağlı bir İcra Cemiyeti teşkil edildi. Bu cemiyetin vazife ve muamelatını düzenleyen İcra Cemiyeti'nin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamname⁵⁷¹, 5 Şaban 1287 (31 Ekim 1870) tarihli irade ile kabul edildi⁵⁷². Bu irade ve iradenin leffinden

⁵⁶⁹ M. Şevki, *a.g.e.*, s. 249.

⁵⁷⁰ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 34, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296, s. 59.

⁵⁷¹ COA, İ.ŞD., 121-7219, COA, A.}DVN.MKL., 9-2.; Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 349-351; Takvim-i Vekayi, No: 1294, 14 Şaban 1287; Ceride-i Mehakim, No: 9, 21 Rebiülahir 1290.; Düstur'da nizamname tarihi 6 Şaban 1287 olarak verilmektedir.

⁵⁷² "Atûfetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i Celilesi dairesinde teşkil olunan icra cemiyetinin vezaif ve muamelatı hakkında tanzim olunan nizamname layihasıyla nezaret-i müşarî'î'n-ileyhin takrirî Şura-yı Devlet'e lede'l-havale ol babda tedkikatı mütezâmmîn Adliye dairesinde terkîm ve heyet-i umumiyede kıraat birle tasdik ve tezeyyül olunan mazbata zikr olunan layiha ile arz ve takdim kılındı. Mütalaasından müstebân olacağı veçhile nizamname-i mezkur beş fasla münkasım olarak kaleme alınıp fasl-ı evvelinde cemiyetin vezaifıyla ilamat hakkında bazı muamelat-ı ibtidâiyesi ve fasl-ı saniyede ilamatın suret-i tenfiziyesi ve fasl-ı salisinde muamelat-ı kalemiye ve tahririyesi ve fasl-ı rabîinde rüsum-ı tahsiliye ve sairesi ve fasl-ı hamisinde dahi veznesinin muamelatı gösterilmiş ise de medyünün habsine ve ahval-i menkule ve gayrimenkulesinin fîruhtuna müteallik olan ahkâm usul-i muhâkeme kanunnamesinin eczâ-yı mütemmimesinden olduğu cihetle anın nizâm-ı müstakil olarak tesisi münasib olamayacağı gibi kanunname-i mezkur layihası derdest-i tedkik olmağla ahkâm-ı mebhûsenin icra cemiyetine mahsus bir nizamnameye derci dahi hükmi eam olan bir şeyini tahsis demek olacağından gerek bu makule ahval-i umumiyenin ve gerek muamelat-ı kalemiye ve kuyûdiye gibi avâsır-ı mahsusa-yı muavakkata ile tayin edecek ahkâm-ı feriyenin nizamname-i mezkur layihâsından tayy edilmesi hakkında daire-i adliyenin re'y ve mütalaası bi'l-ittihâd tasvib olunduktan sonra harc-ı ilam ve hidmet-i mübâşiriyenin bir kaide-i muttaride ve nisbet-i müştehide üzere alınmasına nakl-ı kelam olunarak tebaa-yı ecnebiye mehâkim-i ticaretde rü'yet olunan davalar için yüzde bir harc-ı ilam ile yüzde iki hidmet-i mübâşiriye ve tebaa-yı devlet-i aliye bilakis yüzde iki harc-ı ilam ile yüzde bir hidmet-i mübâşiriye vermekte olup her ne kadar ikisinin dahi verdiği harç ve mübâşiriyenin yakını surette müsavi ise de mübâşiriyenin te'diyesi akçanın tahsiline muallak olmasına nazaran hakikatde ecnebilerin yüzde bir harc-ı ilam vermekte menfaatleri müsellemler olduğu halde tebaa-yı devlet-i aliyye aksiyile muamele olunmak muvafık-ı maslahat ve hakkâniyet

anlaşıldığı üzere cemiyetin nizamnamesi evvela beş fasıl olacak şekilde planlanmıştı. Fakat Şura-yı Devlet'te yapılan müzakereler neticesinde nizamname layihası iki fasıl ve on dört madde olarak kabul edildi⁵⁷³. Nizamnamenin birinci faslı cemiyetin vazifesine, ikinci faslı ise cemiyetçe alınacak harç ve masrafların miktar ve çeşitlerine ayrılmıştır.

İcra Cemiyeti bir reis, iki aza, bir baş mümeyyiz ile bir mümeyyizden mürekkeptir. Nizamnamesinin kabul edildiği iradenin leffinde İcra Cemiyeti riyasetine Mahkeme-i Nizamiye reisi Ferid Efendi'nin, azalıklarına da Nahkeme-i Nizamiye azasından Rauf Bey ile Servet Molla Efendi'nin tayin olduğu görülmektedir⁵⁷⁴. Reis, aza ve mümeyyizler irade-i seniye ile atanmaktaydı⁵⁷⁵.

olmayacağına binaen tebaa-yı devlet-i aliyeden dahi yüzde bir harc-ı ilam ve yüzde iki resm-i tahsil alınması ve mehâkim-i saire-i nizamiyeye gelince bunların da dahi cari olan kaide-i muttarid olmayup mesela Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bidayeten rüyet olunan davalardan yüzde iki harc-ı ilam alındığı halde vailayatta yüzde iki buçuk harc-ı ilam ve tahsilatda dahi kezalik yüzde iki buçuk resm alınmakta olup şu hal ise haddizatında müttehid olan ahvalde muhalif muamele etmek demek olacağından ve bu maddesi mehâkim-i ticareti mehâkim-i saire-i nizamiyeden istisnaya dahi mahal olduğundan muamelede husûl-ı utrad için yüzde bir harc-ı ilam ve yüzde iki resmi tahsil alınmak kaidesinin mehâkim-i şer'iyeye müstesna olmak üzere memalik-i mahrûse-i şahanede bulunan mehâkim-i nizamiyede ta'mîmen icra edilmesi müttehiden tensib olarak layiha-yı mezkure ol suretle tashih ve tebyiz olunmuş ve ahkâm-ı mündericesi yolunda ve muvafık-ı hal ve maslahat görünmüş olmağla ber-mantûk-ı mazbata icra-yı iktizasının nezaret-i müşarü'n-ileyhaya havalesi ve harc-ı ilam ve tahsiliyeye dair olan kararın dahi vilayete tebliği hakkında her ne veçhile emr ü ferman-ı isabet-beyan-ı hazret-i mülükane şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanyıla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim fi 4 Şaban sene 287."

"Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Enâmil-i zîb-i tevkîr olan işbu tazkire-i samiye asafaneleriyle zikr olunan mazbata ve layiha manzûr-ı meali-meyfûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve suret-i ma'ruzanın tensib ve istidat olduğu veçhile icra-yı iktizasının nezaret-i müşarü'n-ileyhaya havalesi ve harc-ı ilam ve tahsiliyeye dair kararın dahi vilayete tebliği tealluk ve şeref-sudûr buyrulan emr ve irade-i seniye cenâb-ı şehriyâri mantûk-ı münîfenden olarak mezkur mazbata ve layiha yine savb-ı sâmi-yi sedâret-penâhîlerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 5 Şaban sene 287." (COA, İ.ŞD., 121-7219)

⁵⁷³ Daha evvel İcra Cemiyeti'nin vazifelerine dair 59 maddelik bir layiha metni hazırlanmıştı. Bkz.: COA, İ.ŞD., 2393-13.

⁵⁷⁴ COA, İ.ŞD., 121-7219.

⁵⁷⁵ "Atüfetlü efendim hazretleri

Atüfetlü Ferid Efendi hazretlerinin mecâlis-i adliyeye memuriyeti cihetiyle uhdesinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye İcra Cemiyeti riyasetine münâsib bir zatın tayini icab eylemiş ve Şura-yı Devlet azasından olup Evkâf-ı Hümayun Nezaret-i Celilesi vekaletinde bulunan atüfetlü Arif Efendi hazretleri mukaddema deavi nezaretinde bulunması mülasebesiyle cemiyet-i mezkurede mesâlihe vakıf ve zaten dahi sıfat-ı mutlak ile muttasıf bulunmak olduğundan efendi-yi müşaru'n-ileyhin riyaset-i mezkureye tayini ve işbu memuriyete muhassas olan yirmi bin kuruş maaşın iki bin altı yüz yetmiş kuruşunun müşaru'n-ileyh Ferid Efendi'ye tahsis buyrulan on beş bin kuruş maaşın zamimesine karşılık ittihaziyla kusûr on yedi bin üç yüz otuz kuruştan on yedi bin kuruşun müşaru'n-ileyh Arif Efendi'ye bi't-tahsîs üst tarafının hazîne-mânde edilmesi münasib gibi mütalaa olunmuş ise de ol babda her ne veçhile emr ü ferman mekârim-i unvân hazret-i şehinşahi şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantuk-ı celili infaz olunacağı beyanyıla tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim fi gurre-i Zilkade sene 87."

"Ma'rûz-ı çaker-i keminelidir ki

İcra Cemiyeti'nin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamname'nin⁵⁷⁶ birinci maddesine göre İcra Cemiyeti, "hukuka dair bi'l-cümle mehâkim ve devâirden verilen ilâmât ve buyruldu-yı âli ahkâmının icrâsına me'mûrdur." İcra Cemiyeti'ne gelecek her türlü işin Havale Cemiyeti'nin hususi mührüyle gelmesi icab ederdi. Aksi halde gelecek olan işler kabul edilmeyecekti. Gelen evrak ve ilamlar mümeyyiz ve mukayidler tarafından hususi defterlerine kaydedildikten sonra cemiyet reisine verilirdi.

Nizamiye mahkemelerinde verilen ilamların tasdikli suretleri borçlu tarafa tebliğ edilmedikçe ilam hükümleri icra edilemezdi. Bu sebeple İcra Cemiyeti, evvela tarafları davet ederek tasdikli suretlerin kendilerine tebliğ edilip edilmediğini sorardı. Eğer tebliğ edilmemişse, dava konusu şeyden alınmak üzere mevcut harç tarifesine uygun olarak gerekli harcı alacaklıdan ahzedip, ilam suretini borçluya verirdi. Bu günden itibaren Usul-i Muhakeme Kanunnamesi'ne göre borçluya mehil verilir ve nefsi için kefil alınırdı. Bu sürenin dolmasıyla birlikte borçlu taraf ilam hükümlerini yerine getirmeye teşebbüs etmez veya ilam hükmünün icrasını erteleyecek ve durduracak nitelikte bir dilekçe vermezse ilamın icrası cemiyetçe yerine getirilirdi.

Birbirini mütakip sekiz gün zarfında üç defa celp pusulası gönderilip de davete icabet etmeyenler; eğer sıradan kimselerden ise zabıta, memur taifesinden ise amiri vasıtasıyla celp ettirilirdi.

Esâbi'-i zib-i tazîm olan işbu tezkire-i samiye-i sedâretpenâhileri manzûr-ı şeket-meyfûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve tensîb ve istizan buyrulduğu üzere efendi-yi müşaru'n-ileyhin riyaset-i mezkureye tayiniyle işbu memuriyetine mahsus olan yirmi bin kuruş maaşın dahi tamamen kendüsüne tahsis ve itası ve müşaru'n-ileyh Ferid Efendi maaşının zammı için icab eden mârrü'l-beyan iki bin altı yüz yetmiş kuruşun dahi geçende hazine-mânde edilmiş olan Dahiliye Nezaret-i Celilesi maaşından verilmesi şeref-sünûh ve sudur buyrulan efr û ferman isâbet beyân-ı cenâb-ı mülükâne mantûk-ı münîfesinden buyrulmuş olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 2 Zilkade sene 87" (COA, İ.DH., 626-43550); Arif Efendi'nin Şûrâ-yı Devlet azalığına atanıp yerine Arifi Bey'in atandığı 29 Şaban 1288 (13 Kasım 1871) tarihli irade için bkz.: COA, İ.DH., 641-44587; Cemiyet azasından Servet Efendi'nin Mahkeme-i İbtidaiye riyasetine tayini sebebiyle yerine Meclis-i Teftiş eski reisi Ferid Efendi'nin atandığına dair 1 Ramazan 1288 (14 Kasım 1871) tarihli irade için bkz.: COA, İ.DH., 641-44595; Cemiyet azasından İbrahim Ferid Efendi'nin Anadolu Kazaskerliği'ne atanıp yerine Mehmed Kamil Efendi'nin tayin edildiği 8 Zilhicce 1289 (6 Şubat 1873) tarihli irade için bkz.: COA, İ.DH., 663-46153; Cemiyet reisi Şevket Efendi'nin Şehremaneti'ne tayini sebebiyle yerine Divan-ı Cinayet reisi Hacı Ahmed Efendi'nin riyasete atandığına dair 26 Muharrem 1291 (15 Mart 1874) tarihli irade için bkz.: COA, İ.DH., 680-47418; Cemiyet azasından Bekir Efendi'nin Mahkeme Temyiz Ceza Dairesi azalığına ve onun yerine Rusçuk ve Beyrut ticaret mahkemeleri eski reislerinden Meclis-i Ziraat azası Sami Efendi'nin tayinine dair 24 Zilhicce 1295 (19 Aralık 1878) tarihli irade için bkz.: COA, İ.DH., 778-63291.

⁵⁷⁶ Nizamname metninin latinize edilmiş hali tezimizin ekinde verilecektir.

Bir ilamın muhtevasına dair şüpheye düşüldüğü durumlarda ilamı veren mahkemeden izahat istenebilirdi. Yine borcunu ifa etmeyen borçlunun haczedilmiş veya rehinli menkul veya gayrimenkullerinin satışı, İcra Cemiyeti'nin vazifesindendi.

İcra Cemiyeti Nizamnamesi'nin on ikinci maddesine göre ilamların icrasından yüzde iki rüsum-ı tahsiliye (tahsil vergisi) alınıyordu. Bu vergi, ilam konusu tahsil edildikçe alınırdı. Ayrıca ilam suretlerinin gönderilmesi için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye mahsus tarifeye göre iki beyaz yirmilik mecdiye ve tebliğ için bir beyaz yirmilik mecdiye verilirdi. Bunların haricinde, bu işleri icra edecek olan hademenin yol, vapur, at arabası, köprü ve konaklama gibi masrafları da ayrıca tahsil edilirdi.

İcra Cemiyeti'ne gelen işlerin çokluğu sebebiyle 2 Cemaziyevvel 1290 (27 Haziran 1873) tarihli iradeyle, İcra Cemiyeti'nde bir reis ile üç azadan müteşekkil olan hususi bir "İcra Şubesi" tesis edildi⁵⁷⁷. Zaten 1291 (1874) tarihli Salnamede de İcra Şubesi'nin söz konusu iradede belirtilen zatlardan müteşekkil olduğu görülmektedir⁵⁷⁸. Bu şube, İcra Cemiyeti'nin nihayetine kadar vazife görecektir.

⁵⁷⁷ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye merbût İcrâ Cemiyeti'ne aid olan mesâlih ve umûrun fevkâl'âde kesret ve külliyyeti cihetiyle ilâmât-ı şer'iyenin başlıcaları yine hey'etçe görülmek ve müzâkerât ve icrââtı beher yevm cemiyetçe dahi nazar-ı tedkikden geçirilmek için bir şu'be-i mahsûs teşkiliyle cemiyet-i mezkûre â'zâsından sa'âdetlü Reşad Beg'in reis ve icrâ işlerinde müstahdem bulunan Emin Efendi ve Rauf ve Salih Beglerin â'zâ makâmında nasb ve ta'yîn olunmaları husûsuna ve teferru'âtına dair Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi'nden kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdîm kılındı. Esâs-ı mütâla'a cemiyet-i mezbûreye kesretle vürûd etmekte bulunan ilâmların günü gününe tesvîye-i mu'âmelâtıyla ashâb-ı mesâlihîn sâye-i ma'delet-vâye-i cenâb-ı cihânânînin bir kat daha te'mîn ve tesrî'-i hukuk-ı kaziiyyesine müstenid ve mübteni olarak muvâfik-ı matlab ve maslahat görünmüş ve â'zâ-yı mûmâ-ileyhîm zaten muvazzaf oldukları ve umûr-ı tahrîriye ve kuyûdiyede kullanılacak ketebeye iki bin yedi yüz kuruş râddelerinde verilecek ma'âşlar divân-ı mezbûr dâiresinde vukû'bulacak muhavvelâtdan kapadılmak üzere oranın veznesi hasılâtı fazlasından i'tâ edileceği cihetiyle işbu tertib ve teşkilâtdan dolayı hazîne-i celîleye açıktan bir gûne masraf da tahmîl olunmayacağından mücebince ifâ-yı muktezâsı meclis-i mahsûsda dahi tezekkür kılınmış ise de ol bâbda emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i padişâhî her ne veçhile müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî gurre-i Cemaziyel-evvel sene 290."

"Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Esâbi'-i pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedaret-penâhîleriyle mazbata-yı melfûf manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve husûsât-ı ma'rûzanın tezekkür ve istizân buyrulduğu üzere ifâ-yı muktezâsı şeref-sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne icâb-ı celîlinden olarak mezkûr mazbata yine savb-ı sâmi-i asafânelerine i'ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 2 Cemaziyel-evvel sene 290." (COA, İ.MMS., 46-1971); Bu hususa dair ayrıca bkz.: COA, A. }MKT.MHM., 457-89.

⁵⁷⁸ *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 29, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1291, s. 38.

20 Rebiülevvel 1293 (15 Nisan 1876) tarihinde İcra Cemiyeti Nizamnamesi'ne yedi maddeden oluşan bir zeyl yapıldı⁵⁷⁹. Bu zeyl ile nizamiye mahkemelerinde verilen ilamların icrası noktasında tebliğ, itiraz ve teminat gibi hususlarda bazı değişiklikler söz konusu olmuştu. Zeylin son maddesiyle de İcra Cemiyeti Nizamnamesi'nin bu zeyle muhalif olan ahkâmı ilga edildi.

19 Cemaziyelahir 1296 (10 Haziran 1879) tarihli İlmât-ı Hukukiyenin Sûret-i İcrâsına Dair Kanun-ı Muvakkat⁵⁸⁰ ile hukuka ve ticarete ilişkin ilamların icrası için mahkemelerde icra daireleri teşkil edildi. Böylelikle mahkeme ilamlarını icra vazifesi, mahkeme rüesasını ile onlara bağlı hususi dairelere verilmiş oldu. Buna göre her mahkeme reisinin maiyetinde, bir icra memuru ile lüzumu kadar icra muavini ve icra mübaşirinden mürekkep bir icra dairesi bulunacaktı. Bu düzenlemelerle birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin İcra Cemiyeti de tarihi vazifesini tamamlamış oluyordu⁵⁸¹. Zaten gerek İcra Cemiyeti gerekse de İcra Şubesi en son 1296 (1879) Salnamede yer almaktadır. Bu Salnameye göre İcra Cemiyeti ve Şubesi şu görevlilerden mürekkep görülmektedir⁵⁸²:

İcra Cemiyeti		
Reis	Ahmed Hikmet Beg	Ûlâ
Â'zâ	Bekir Efendi	Ûlâ
Â'zâ	Cemil Efendi	Mütemâyiz
Baş mümeyyiz	Şemseddin Beg	Sâlise
Mümeyyiz	Ragıb Beg	Râbi'a
İcra Cemiyeti Şubesi		
Reis	Şerif Rüşdi Efendi	İstanbul
Â'zâ	Emin Efendi	Mütemâyiz
Â'zâ	Salih Efendi	Mütemâyiz

Tablo 5: 1296 (1879) tarihli Salnameye göre İcra Cemiyeti ve İcra Cemiyeti Şubesi teşkilatı.

⁵⁷⁹ Bkz.: İcrâ Cemiyeti Nizâmnamesine Zeyl, Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 169-171.; Bu zeylin tanskrripsiyonu tezimizin ekinde verilecektir.

⁵⁸⁰ COA, Meclis-i Tanzimat Defteri, No:6, s. 72-79; COA, A.}DVN.MKL., 18-5, Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 225-235.; Ceride-i Havadis, No:4041, 26 Cemaziyelahir 1296 tarihli nüsha ile No:4062, 21 Receb 1296 tarihli nüslalar arasında kısım kısım neşredilmiştir.; Bu kanunun tarihi Düstur'da 27 Cemaziyelahir 1296 olarak verilmiştir.

⁵⁸¹ Demirel, *a.g.e.*, s. 26,207.

⁵⁸² *Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 34, s. 59.

2.5.3.3. Divan Ahkâm-ı Adliye Personeli

2.5.3.3.1. Başmümeyyiz ve Mümeyyizler

Lügat manası itibariyle mümeyyiz; “tefrîk ve temyîz eden, iyiyi kötüden ve doğruyu eğriden fark eden: kuvve-i mümeyyize”, “Kalemde müsevvidlerin yazdıklarını tashîh eden kâtib” ve “şâkirdânın imtihânında hâzır bulunup mu‘allimle beraber sualleri tertîb ve irâd eden zât” şeklinde tarif edilmektedir⁵⁸³. İstılah manası itibariyle, kalem amiri sıfatıyla katiplerin başında bulunup onların yazdıklarını tashih eden görevliye verilen isimdir⁵⁸⁴. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizleri ise, birazdan bahsedeceğimiz üzere, kalem amiri sıfatından daha öte bir mana ifade etmektedir. Ayrıca Tanzimat devriyle birlikte tesis edilmeye başlayan adli meclislerde halk tarafından seçilen azalara da mümeyyiz denilmekteydi⁵⁸⁵.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi’ne göre divanda azalardan başka altı mümeyyiz bulunur ve bunlar icabına göre iki daireye ayrılırdı. Mümeyyizlerin atanması irade-i seniyye ile olurdu⁵⁸⁶. Divana havale olunan davalar

⁵⁸³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1407.; Aynı şekilde bkz.: Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 845.

⁵⁸⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 145.; Necdet Sakaoğlu, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul, 1985, s. 95.

⁵⁸⁵ Bu mümeyyizlerin seçilmesi, vazife ve nitelikleriyle alakalı olarak bkz.: Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 238-246.

⁵⁸⁶ “Atüfetlû efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye için altı nefer mümeyyiz tayini nizâm-ı mevzû’ı icabından olmasıyla şimdilik bu memuriyetler için Muhakemat Dairesi baş katibi saadetlû Vasıf Efendi ve mevaliden Rumeli vekâyî’ katibi faziletlû Kemal Efendi ve müderrisinden İstanbul Mahkemesi vekâyî’ katibi Abdurrauf Efendi ile yine muhakemat baş katibi muavini izzetlû Rüşdi Efendi intihâb olunmuş ve Şûrâ-yı Devlet için tayini mukarrer olan yirmi beş nefer muavinden on sekiz neferi evvelce tayin kılındığı gibi bu defa dahi Hariciye Nezaret-i Celilesi maiyetinde bulunan Mezahib Odası müdürü izzetlû Sadullah Beg ile Tercüme Odası hülefâsından olup Tuna Vilayeti’nde müstahdem izzetlû İsmail Beg münâsib görünmüş olduğundan kusûrlerinin dahi bade bulundukça memuriyetleri arz olunmak üzere şimdilik muma ileyhanın zikr olunan mümeyyizlik ve muavinliğe icra-yı memuriyetleri ve bir de mukaddemâ Meclis-i Vala maiyetinde otuz bu kadar kavas müstahdem olunup bunlar devair arasında evrak götürüp getirmek ve adam celb etmek işlerinde ve meclise aid deavi-yi hukukiye için mübaşir olarak kullanılmakda olduğu halde şimdi deavi işi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye nakl etmesiyle bunlardan bir takımının orada ve birazının dahi evrak nakli ve adem celbi işleri için Şûrâ-yı Devlet maiyetinde istihdamı zımında tefriki lazım gelir ise de ekserisi işi bıraktığından bunların lağvıyla yerlerine heyet ve elbiseleri bir siyakda olmak ve üç sınıf olarak üçer dörder beş yüz kuruş maaş verilip ücret ve hizmet namıyla ve nâm-ı aharla hariçden akça alınması memnu’iyet kavî ile men’ edilmek ve iki takımın iki reisi olup bunlara dahi yedişer yüz ellişer kuruş maaş ita olunmak üzere şimdilik Şûrâ-yı Devlet devairi için on altı ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye için on nefer hademe intihâb ve tayin kılınması ve mevcut odaların ıslahıyla Şûrâ-yı Devlet için altı ve divan için üç nefer odacı tahsis olunup bunların birincileri makamında bulunacak iki neferine ikişer yüz ve maadasına yüz ellişer kuruş maaş verilmesi istizanına dair devletlû reis paşalar hazerâtının takrir-i müşterekleri arz ve takdim kılınmış olmağla ol babda her ne veçhile emr ü ferman-ı hazret-i mülükânı şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fi 21 Muharrem sene (12)85.”

“Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

evvela mümeyyizler tarafında tetkik edilir ve icab eden kanuni hükümler belirlendikten sonra ait olduğu dairede çözümler ve hükme bağlanırdı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile Mahkeme-i Nizamiye ve Tefrik Cemiyeti (daha sonra Havale Cemiyeti'ne tahvil edilecektir) tesis edilmişti. 26 Cemaziyelahir 1286 (3 Ekim 1869) tarihli iradeyle Mahkeme-i Nizamiye'ye dört adet mümeyyiz tayin edildi⁵⁸⁷. Tefrik Cemiyeti'nde de iki adet mümeyyiz bulunmakta ve bunlardan biri nazırın tensibi ile cemiyete riyaset etmekteydi. Yine bu nizamnameye göre bir davanın hangi mahal veya daireye ait olduğunu Tefrik Cemiyeti belirlerdi. Bu şekilde mahkemeye veya daireye gelen evrak en geç yirmi dört saat içinde meclisin tensibiyle gereği yapılmak üzere baş mümeyyiz tarafından mümeyyizlere paylaşılarak dağıtılacaktı. İvedi işlere dair olan evraklar ise mümeyyizlere havale olunmaksızın mahkeme veya dairede görülebilirdi. Mümeyyizler, tarafları celbederek tetkik ve muhakeme işlerinde yapılacak tebligatlar için kendilerine bir mahal göstermelerini isterlerdi. Ayrıca taraflar sorguya çekilir, lazım gelen hususlar dinlenir, uyuşmazlıkla alakalı tetkik edilmesi gereken evrak mahallinden getirtilip tetkik edilirdi. Bu tetkiklerinin neticesini, kendi görüşlerini belirtmeksizin, en geç on beş gün içinde baş mümeyyize takdim ederlerdi. Böylelikle

Esâbi'-i zîb-i tevkîr olan iş bu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle zikr olunan takrir manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazreti şahane buyrulmuş ve istizân-ı âli-yi sedaret-penâhileri üzere muma ileyhanın mezkûr mümeyyizlik ve muavinliğe icra-yı memuriyetleri ve mevad-ı sairenin dahi ifa-yı muktezâları şeref-rîz-i sünûh ve sudûr buyrulan emr ü ferman meâlî unvân cenâb-ı şehinşâhî mantûk-ı münîfinden olarak takrir-i mezkûr yine savb-ı sâmi-yi düstûrilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 22 Muharrem sene (12)85.” (COA, İ.DH., 575-40067.); Halep Vilayeti Umur-ı Ecnebiye müdürü Vasa Efendi'nin divan mümeyyizliğe tayinine dair 9 Şevval 1285 (14 Ocak 1869) tarihli irade-i seniyye için bkz.: COA, İ.DH., 586-40784.; Vasa Efendi, mümeyyiz olduktan dokuz ay sonra mahkeme azalığına tayin edilecektir.

⁵⁸⁷ “Atûfetlû efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de bu kere Mahkeme-i Nizâmiye'nin teşkili hasebiyle dört mümeyyiz alınması emr ü ferman-ı hümayun-ı cenâb-ı şehinşâhî icâb-ı âliyyesinden olmasıyla dahiliye mektûbî kalemi mümeyyizât-ı hülefâsından izzetlû Vasfî Efendi ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin fesh olunan Mektûbî ve Mazbata Otaları ser-halifeleri izzetlû Atif ve Behiç Begler ile divân-ı mezkûr sınıf-ı evvel zabıt kâtiblerinden Şevki Beg'in mümeyyizliğe ve sınıf-ı mezkûr ketebesinden izzetlû Hikmet Beg'in dahi ser-halifelige ta'yîn edilmeleri divân-ı mezkûr nezâret-i celîlesiyle tezekkür ve tensib olunmuş ise de ol bâbda her ne veçhile emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî müte'allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevfiik hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 25 Cemaziyelahir sene 286.

“Ma'rûz-ı çâker-i kemineridir ki

Enmile-i zîb-i tevkîr olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleri manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i şehinşâhî buyrulmuş ve tensib ve istizân olunduğu üzere mûmâ-leyhamın mümeyyizliğe ve Hikmet Beg'in dahi ser-halifelige ta'yîn edilmeleri müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irade-i me'âlî-âde-i cenâb-ı mülükâne mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 26 Cemaziyelahir sene 286.” (COA, İ.DH., 599-41765)

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizleri, daha çok günümüz raportörlerinin ve üye yardımcılarının vazifesini icra etmektedir⁵⁸⁸.

1879 tarihli Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilat Kanunu ile Mahkeme-i Temyiz'in hukuk ve ceza dairelerinde bir baş mümeyyiz ile lüzumu kadar mümeyyiz ve zabıt katibi bulunacaktı. Böylelikle her dairedeki kalem işleri de baş mümeyyizlerin maiyetine geçmiş oluyordu. Yine bu kanuna göre aza ve aza mülazımları haricindeki personelinin doğrudan Adliye Nazırı tarafından seçilip tayin edileceği hükmü getirilmişti.

Cumhuriyetin ilanından sonrasına kadar temyiz mahkemesinde görev alan mümeyyizler mahkemenin mühim bir parçasını teşkil etmekteydi. Öyle ki, mümeyyizlikten Mahkeme-i Temyiz azalığına dahi terfi edebiliyorlardı⁵⁸⁹. Günümüzde mümeyyizlerin görevlerinin büyük bir kısmını Yargıtay tetkik hakimleri icra etmektedir⁵⁹⁰.

2.5.3.3.2. Diğer Personel

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'deki görevliler reis, aza ve mümeyyizlerinden ibaret değildi. Divanın en mühim işlerinden biri olan tahrirat işleri zabıt katipleri (veya hulefa) tarafından icra edilmekteydi. Zabıt katipleri gerek mahkeme ve dairelerde ve gerekse de divana bağlı cemiyetlerde görev alıyordu. Divanda ayrıca tahsilat işleriyle alakadar olan veznedar ve muhasebe katibi de görev almıştı. Nasıl ki mümeyyizlerin üstünde bir baş mümeyyiz bulunmuşsa, diğer görevleri icra edenlerin içinden bir zat

⁵⁸⁸ Seçkin, *a.g.e.*, s. 17.; Gürsel Mol, *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*, Yargıtay Yay., Ankara, 2004, s. 59.

⁵⁸⁹ "Atûfeilü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizlerinden sa'âdetlü Vasa Efendi'nin bu kere â'zâlığı ta'yîn buyrulmuş olması cihetiyle açılmış olan mümeyyizliğe divân-ı mezkûr sınıf-ı evvel zabıt kâtiblerinden Viçen Efendi'nin ta'yîni münâsib gibi görünmüş ise de ol bâbda her ne vechile emr ü ferman-ı cenâb-ı padişâhî şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fi 7 Cemaziyelahir 286."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Hâme-pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri manzûr-ı mekârim-meyfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve tensîb ve istizân olunduğu vechile efendi-yi mûmâ-ileyhamun zikr olunan mümeyyizliğe ta'yîni müte'allik ve şeref-sünûh buyrulan emr ü ferman-ı inâyet-unvân-ı cenâb-ı zillullahi mantûk-ı münîfenden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 8 Cemaziyelahir 286." (COA, İ.DH., 598-41670.)

⁵⁹⁰ "Tetkik hâkimleri kurul ve daire başkanlarının kendilerine verecekleri dosya ve evrakı, süresinde inceleyerek bir rapor düzenlerler. Kararlara ve yapılacak işlere ilişkin düşüncelerini rapora yazıp kurullara açıklamakla yetinirler.

Birinci Başkan, kurul ve daire başkanlarının verecekleri diğer görevleri yerine getirirler." (2797 sayılı Yargıtay Kanunu md. 26.; Kanununun kabul tarihi 04.02.1983'tür. Kanun metni için bkz.: RG, 08.02.1983, Sa. 17953.)

da işlerin idaresi hususunda diğerlerine nezaret ediyordu. Bunlar için başkâtip, serhalife, evrak müdürü, serhademe gibi unvanlar kullanılmaktadır. Yine bunlara yardımcı olmak babında evrak müdürü muavini, serhalife refiki veya serhalife muavini gibi görevliler de istihdam ediliyordu. Devlet Salnamelerinde, mahkeme reis ve azaları haricinde bu görevleri icra edenlerin isimleri de ekseriyetle yer almıştır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Esasisi ile Nizamname-i Dahilisi'nde reis, aza ve mümeyyizlerin ne şekilde atanacakları açık bir şekilde düzenlenmişti. Fakat diğer memurların atama usulüne dair herhangi bir hüküm getirilmemişti. Daha evvel gördüğümüz üzere, kimi iradelerde bu nevi memurların atamaları da yer alıyordu. 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilat Kanunu ile memur atamalarına dair düzenleme getirildi. Buna göre irade-i seniyye ile tayin edilenler haricindeki diğer görevliler doğrudan Adliye Nezareti tarafından seçilecek ve atanacaklardı. Bu nevi memurların seçilmesi işini Adliye Nezareti'ne bağlı İntihab-ı Memurin Komisyonu yerine getirmekteydi. 9 Cemaziyelahir 1305 (22 Şubat 1888) tarihinde Hükâm vesair Me'mûrin-i Adliye'nin Usûl-i İntihâb ve Ta'yînlerine Dair Kanun'un birinci maddesine göre bu komisyon, Dersaadet Bidayet Mahkemesi reisinin riyasetinde, bidayet mahkemesi azalarından seçilen beş kişiden oluşmaktaydı. Komisyonca seçilen kişiler Adliye Nezareti tarafından memuriyete tayin edilirdi⁵⁹¹.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye çalışanlarının, divan içerisinde daha üst görevlere atanması mümkündü. Mesela birçok mümeyyiz daha sonra azalığa atanabilmişti. Muhakemat Dairesi başmümeyyizi Said Bey, vazifesindeki muvaffakiyeti sebebiyle Ticaret ve Nafia mektupçuluğuna tayin edilmişti⁵⁹². Aynı şekilde zabıt katipleri de mümeyyizlik raddesine erişebiliyordu⁵⁹³. Yine görevlerini layıkıyla yerine getirenlerin rütbeleri yükseltilebiliyordu⁵⁹⁴.

⁵⁹¹ Nazif ve Tal'at, *a.g.e.*, s. 32-33.; COA, Y.PRK.AZN., 8-55.; Adliye memurlarının intihablarına ve tayinlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz.: Demirel, a.g.e., s. 106-111.

⁵⁹² COA, İ.DH., 677-47168.

⁵⁹³ Bkz.: COA, İ.DH., 598-41670.; COA, İ.DH., 578-40300.

⁵⁹⁴ Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mektûbi Odası katiplerinden Mucib Bey ile Karabet Efendi, vazifelerindeki muvaffakiyetleri sebebiyle "rütbe-i salise" ile mükafatlandırılmıştı. (COA, İ.DH., 582-40547.); Hukuk dairesi azasından Kostaki Efendi, Havale Cemiyeti azasından Hikmet Bey, İcra Cemiyeti mümeyyizlerinden Cemil Bey ve başka diğer görevlilerin rütbelerinin yükseltilmesine dair irade-i seniyye için bkz.: COA, İ.DH., 671-46765.; Evrak müdürü Mesil Efendi, mümeyyiz Behiç Bey, Havale Cemiyeti mümeyyizi Mucib Efendi ve divanda çalışan diğer bazı mümeyyiz ve kalem çalışanlarının taltifine dair irade-i seniyye için bkz.: COA, İ.DH., 678-47273.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı mahkeme ve cemiyetlerde işlerin düzenli bir şekilde ve zamanında yapılmasına ehemmiyet verilmekteydi. Bu hususa ilişkin olarak divana bağlı mahkeme ve cemiyetler hakkında Adliye Nezareti tarafından bir takrir ve tenbihat kaleme alındı. 16 Muharrem 1289 (26 Mart 1872) tarihli iradeyle kabul edilen bu tenbihnameye⁵⁹⁵ göre bütün nizamiye mahkemeleri ile cemiyetlere havale edilen işlerin hiçbir özür ve bahane ile zorlaştırılmaması ve geciktirilmemesi istenmekteydi. Bu hususa bütün mahkeme ve cemiyetler riayet edecekti. Bu hususlarda herhangi bir kusur ortaya çıkması halinde, kusur hangi mahkemede ve hangi memur vasıtasıyla söz konusu olmuşsa onlar için kanuni mesuliyet söz konusu olacaktı. Ayrıca bütün nizamiye mahkemeleri ve cemiyetler kendilerine verilecek numuneye uygun bir şekilde haftada bir defa “vukuat journalı” tanzim edecekti. Bu jurnalde cumartesi gününden perşembe gününe kadar elde ne kadar evrakın olduğu, ne kadar evrakın havale edildiği, ne kadar işe bakıldığı veya başka mahale havale edildiği ve işlerden ne kadarının kaldığı gösterilecekti. Fevkalade veya ertelenen vukuatlar var ise bunların esbab-ı mucibesi de beyan edilecekti. Bu jurnaller mahkeme veya cemiyet başkatibi marifeti ve nezaretiyle tanzim ve imza edilip mahkeme veya cemiyet riyasetlerine verilecekti. Reisler tarafından da imza edilen bu jurnal her cumartesi günü Adliye Nezareti'ne gönderilecekti. Ceza mahkemeleri veya divanlarından tanzim edilen jurnallerin bir sureti her hafta cumartesi günleri Zabtiye Nezareti'ne verilmeliydi. Zabtiye Nezareti bu jurnaller ile hapishane müdürlüklerinden gelen jurnalleri karşılaştırarak hapishanede ne kadar mahpusun bulunduğunu, bunların ne zaman hapsedildiğini ve ne kadarının gayr-ı mahkum olduğunu tetkik edecekti. Jurnallerin birbirine muvafık olmaması halinde jurnalın

⁵⁹⁵ “Atûfettü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye merbut mehâkim-i nizamiye ve cezaiye ile cemiyet ve divanlara aid muamelat ve vezaifin te'yid ve tasrihi cereyânı ve kaffe-i icraatın nezaretçe taht-ı ıtlâ' ve istitlâ'ada devranı ile saye-i adalet-fermâ-yı velinimet-i bi-minnetde umur ve hukuk-ı ibadın mihver-i ma'delet ve müsarea'tında rü'yet ve tesviyesi mütalaat-ı saibesi üzerine übbehtlü devletlü Nazır Paşa hazretleri tarafından verilen takrir ile kaleme alınan tenbihname müsveddesi meşmûl nazır-ı hakayık-perver cenâb-ı cihânbânî buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla müsvedde-i merkûmenin medlûl ve ifadesi muvafık-ı emr ü ferman-ı isâbet-unvân-ı hazret-i mülûkâne buyrulur ise icra-yı icabına mübâderet edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılını efendim fî 15 Muharrem sene (1)289.”

“Maruz-ı çaker-i kemineridir ki

Reside-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle zikr olunan takrir ve müsvedde manzûr-ı âlî-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve müsvedde-i mezkurenin medlûl ve ifadesi muvafık-ı hâl ve maslahat göründüğünden ber-muceb-i istizan icra-yı icabı müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ve irade-i seniyye-i hazret-i şehriyari mantûk-ı münifinden olarak mezkur takrir ve müsvedde yine savb-ı sami-yi sedaret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 16 Muharrem sene (1)289.” (COA, İ.DH., 648-45043); Bu takrir ve tenbihatın tam metin çeviriyazısı çalışmamızın ekinde verilecektir.

gönderildiği mahkemenin reisine ihbarda bulunulacak ve bu husus Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne de bildirilecekti.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de evrakların dairelere veya diğer mahal veya kişilere nakledilmesi, celp işlemleri, temizlik ve güvenlik işleri gibi hizmetleri icra eden hademeler de çalışmaktaydı. Bunlar çavuş, kılavuz, postabaşı, odacı, muhafız ve mübaşir gibi görevlilerdi. Bu hademelerden bir kısmı daha evvel Meclis-i Vala'da çalışan kavalardan oluşmaktaydı⁵⁹⁶. Divanda çalışan hademelerin vazifelerini ve uyması gereken kaideleri içeren talimat 5 Zilhicce 1289 (3 Şubat 1873) tarihli bir iradeyle kabul edildi⁵⁹⁷. Bu talimata göre divanda çalışacak hademe bir müdür, dört ser-hademe, dört ser-hademe muaviniyle birinci sınıf 20, ikinci sınıf 40 ve üçüncü sınıf 130 zabıtan ve bir muhafız-ı nisvan olmak üzere 200 kişiden mürekkep olacaktı. Fakat halihazırdaki hademe sayısı 287 olduğu için, bu sayı 200'e inene kadar hademe alınmayacaktı. Muvazzafların sayısı 200'ün altına inip de hademe alınmasına ihtiyaç duyulması halinde alınacak hademenin okuma yazma bilmesi ve güzel ahlaklı olması şarttı. Yine bu talimatla şimdiye kadar mübaşirler tarafından kendilerine ait olmak üzere resm-i tahsil alınması usulü lağvedilmiş ve bu tahsilatın memurlar vasıtasıyla veznece yapılması usulü kabul edilmişti. Ayrıca hademenin bundan böyle "ücret-i kadime" veya başka bir isimle dava taraflarından herhangi bir ücret talep etmesi yasaklanmıştı. Bu yasağa uymayanlar için kademeli bir şekilde artan müeyyideler tatbik edilecekti. Yasağın ilk iki defa ihlali halinde hademe, mahkeme hasılatından payına düşen hissenin bir kısmından mahrum bırakılacak ve üçüncü defa ihlal

⁵⁹⁶ COA, A.}MKT.MHM., 408-45.

⁵⁹⁷ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i Celilesi devairinde müstahdem hademenin tevzîfiyle taht-i inzibâta idhâli ve vazife-i müterettibelerinin tayini ve tertibi hakkında cereyan eden müzakerâtı hâvî Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden tensik ve heyet-i umumiyesinden tasdik kılınan mazbata ol babda kaleme alınan talimat ile beraber arz ve takdim kılınmış ve esas-ı mütalaa hademe-i merkûmenin islâh-ı ahvâli kazıyye-i mühimmesine müstenid olduğu gibi bu yolda vukubulacak mesârif divanın hasılatından tesviye olunacağı cihetle hazineден fazla akça itasına da ihtiyaç görünmemiş idüğinden ber-muceb-i mazbata ve talimat ifâ-yı muktezâsı ancak mahsus vükelâda dahi tezekkür edilmiş ise de ol babda irade-i mehâsin-ifade-i cenâb-ı şehriyârî her ne veçhile müteallik ve şeref-sünûh buyrulur ise mantûk-ı âlîyesi ifâ kılınacağı beyanyıyla tezkire-i senaveri terkim kılını efendim fî 4 Zilhicce sene (1)289."

"Maruz-ı çaker-i kemineleridir ki

Ziver-i eyâdî-yi ta'zîm olan tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle melfuf mazbata ve talimat manzûr-ı âlî-yi hazret-i tâcidârî buyrulmuş ve ma'rûzanın tezekkür ve istizân buyrulduğu veçhile ifâ-yı muktezâsı müteallik ve şeref-südûr buyrulam emr ü irade-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî iktizâ-yı celilinden olarak mârrü'l-beyan mazbata ve talimat yine savb-ı sâmi-yi sedâret-penâhîlerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 5 Zilhicce sene (1)289." (COA, İ.MMS., 45-1903); Bu talimatın matbu halleri için bkz. COA, Y.EE., 31-7; Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 209-215.; Matbu suretlerin yer aldığı metinlerde talimat tarihi "ibtidâ-yı Temmuz sene 1288" olarak gösterilmiştir. Talimatın latinize edilmiş tam metni çalışmamızın ekinde verilecektir.

halinde hademelikten kovulacaktı. Hademelerin temiz ve düzenli bir şekilde giyinmeleri ve hal ve hareketlerine azami şekilde dikkat etmeleri gerekiyordu. Hal ve hareketlerine dikkat etmeyenlerin ahvalini tespit etmek için hademe müdürünün riyasetinde ser-hademelerin aza olduğu bir komisyon tanzim edilecekti. Bu komisyondan çıkacak karar İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetlerinin de tasdiğiyle gerekli müeyyidenin verilmesi için nezarete verilecekti. Bu talimatta ayrıca hademelerin vazifeleri ve izin durumları da düzenlenmişti. Tüm hademelerin bu vazife ve müeyyideleri bilip ona göre hareket etmesi için bütün hademelere talimatın bir suretinin verilmesi istenmekteydi. Hademenin ücret-i kadime veya başka bir isimle dava taraflarından herhangi bir ücret istemeleri yasaklanmış olmasına rağmen, bu yasağa aykırı şekilde taraflardan ücret alınmasına devam edildiği için ayrıca bir ilan yayınlanmıştı⁵⁹⁸. Buna göre taraflardan herhangi bir şekilde ücret talep etmeleri halinde bu hususun İcra ve Havale Cemiyeti riyasetlerine veya hademenin bulunduğu daire ve meclis reislerine bildirilmesi isteniyordu.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de çalışan görevlilerin tamamı üç sınıf üzerine tertip edilmişti. Dolayısıyla bir memurun veya hademenin alacağı maaş bulunduğu sınıfa göre değişiklik göstermekteydi. Osmanlı Devleti’nde devlet memurlarına hazineden maaş bağlama kaidesi II. Mahmut döneminde, 1254 (1838) tarihinden itibaren kabul edilmişti⁵⁹⁹. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye çalışanlarının maaşları da hazineden

⁵⁹⁸ “*Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’ye merbût mehâkim ve devâir ve cem’iyetlerde müstahdem hademenin tarife-i mahsusası mücebince müdde’i veya müdde’i aleyhden ahzı lâzım gelen celb ve ihzâr harcından ma’ada ücret-i kadime namı ve nam-ı aharla az ve çok akça taleb eyledikleri halde verilmemesiyle beraber bu makuleler haklarında mu’amele-i nizâmiye icrâ olunmak üzere derhal İcra veya Havale Cem’iyetleri riyâsetleri makâmına beyân-ı hâl edilmesi resmen i’lân edilmiş bulunduğu hâlde bunlardan bazılarının erbâb-ı mesâlihden ücret-i kadime namıyla akça taleb etmekte oldukları rivâyet olunup eğerçi bu rivâyeti müsbet olabilecek ma’lûmât-ı sahiha henüz alınamamış ise de sâye-i adâlet-vâye-i cenâb-ı cihândârîde hademe-i merkûmun tertîb ve tevzîfi ashâb-ı de’âvinin mübaşirler tarafından ısrar edilmemesi maksadına mübteni iken haklarında bu gibi rivâyetlerin vukû’u ez-serinev nazar-ı iştibâh ve intibâhı dâ’i olarak bu bâbda hafîân ve daimen icrâ-yı tahkikât olunmak için bazı me’mûrlar dahi tertîb edildiğine binaen ba’dezin mukarrer olan ve me’mûrları ma’rifetiyle ahz olunan celb ve ihzâr harcından ma’ada hademe-i merkûmenin ashâb-ı de’âviden ücret-i kadime namı ve nam-ı aharla bir akça taleb ettikleri halde verilmemesiyle beraber bu makuleler haklarında ânîfen beyan olunduğu veçhile muamele-i nizamiye icra olunmak üzere derhal İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetleri makamına veyahut hademenin bulunduğu daire ve meclis reislerine beyan-ı hal edilmesi için tekrar ihtar ve ilan keyfiyete ibtidâr olundu.” (Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 215-216.); Düstur’da bu ilanın tarihi verilmemiştir.*

⁵⁹⁹ Ahmed Lütfi, *Ez Tarîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C. 5, Mahmut Beg Matbaası, Dersaadet, 1302, s. 132.; Carter Vaughn Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, Princeton University Press, New Jersey, 1989, s. 294.; Shaw, Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, s. 39.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 106.; Bilal Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul, 2006, s. 165.; Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi*, ÖKM Yayınları, Konya, 2013, s. 288.

karşılandığı gibi⁶⁰⁰, divan işlerinden elde edilen hasılatın bir kısmı maaşlara tahsis edilebiliyordu⁶⁰¹. Mesela İcra Cemiyeti'nden meydana gelen hasılatın bir kısmının hademeye dağıtılıp, asıl işi icra eden mümeyyiz, ketebe ve mukayyidlerin bu hasılattan mahrum bırakılması münasip görülmemiş ve 1290 (1873) senesinde bu hasılattan onların da hisse alması hususu Maliye Nezareti'ne bildirilmişti⁶⁰². Divanın tesisinden yaklaşık bir ay sonra hazırlanan memur listesini ve maaşlarını gösteren bir pusulaya göre memurların alacakları maaşlar şu şekildeydi⁶⁰³:

Görevi	Sınıfı	Maaşı (Kuruş)
Başkitâbet		7500
Mümeyyiz	Sınıf-1 evveli	5000
Mümeyyiz	Sınıf-1 sâni	4000
Mümeyyiz	Sınıf-1 sâlis	3500
Muhakemat Dairesi birinci kâtibi	Sınıf-1 evveli	5000
Kâtib	Sınıf-1 sâni	4000
Kâtib	Sınıf-1 sâlis	3500

Tablo 6: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ilk tayin edilen memurların derece ve maaşları.

⁶⁰⁰ "Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Teşkilât-ı cedîde icâbınca Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mazbata ve Mektûbî ve Evrak Otalarına alınacak ve mektûbcılık ve evrâk müdürlüğü ile mu'avinliklerinde istihdâm kılınacak efendilere müceddeden ve zamîmeten tahsîsi icâb eden otuz bin kuruşdan mevcûd efendilerin muhassas olan dokuz bin kuruş ma'âşları tenzîl ve mahsûb ile kusûr yirmi bir bin kuruşun hazîne-i celîleden tertîb ve ifâsı bi'l-istizân irâde-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî mûte'allik buyrulmuş olmağla ifâ-yı muktezasına himmet buyrulsun." (COA, A.}MKT.MHM., 408-28)

⁶⁰¹ COA, A.}MKT.MHM., 447-49.; "... her sınıfın zirde mikdarı tayin olunan hisseleri itibariyle mecmû' nuhas akça hesabıyla verilip ve bundan hasıl olacak iskonta hademeye aid olmak üzere hisseleri üzerine tarh edilip cemiyetler marifetiyle hademeye tevzi olunarak beher mah müfredatını mübeyyin defteri cemiyetler tarafından 'bi't-temhir vezneye ita olunarak ve beher hisse on kuruş itibariyle hademe müdürünün yüz elli ve ser-hademelerin altmış ve ser-hademe muavinlerinin elli ve hademenin birinci sınıfının kırk ve ikinci sınıfının otuz ve üçüncü sınıfının yirmi hissesi olacak ve divan dahilindeki mehakimin fazla hasılatından beher mah kırk bir bin yedi yüz kuruş bi't-tefrîk bir mah arfında husûle gelen resm-i tahsil ile birleştirilerek hademe ile mütekaidine tevzi ve ita olunacağı..." (Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i Celîlesi Dairesinde İcra ve Havale Cemiyetleriyle Devair ve Mehakim-i Mülhakada Müstahdem Bulunan Hademenin Vezaifiyle Suret-i Tertib ve Tevzifine Dair Talimat)

⁶⁰² "... işbu rûsûm-ı tahsîliyeden cem'iyet hîdmetine beher mâh yirmi bin kuruş hisse ifrâz ve itâ olunmakta iken asıl işe yarayan ketebe ve kulliyen andan külliyyen mahrum birağılması ye'is ve fütûrını müstelzim olacağına mebnî sâlifü'z-zikr hademe hisselerinin yine tertîb-i aslîsi dairesinde tesviye edilmek üzere tanzîm olunan pusulada gösterilmiş olduğu veçhile mümeyyizler ile ketebe mukayyidlerin ma'âşlarına zammı lâzım gelen sekiz bin kuruşun zikr olunan resm-i tahsîlâtından tahsîsi ve ifâsı..." (COA, A.}MKT.MHM., 469-55)

⁶⁰³ COA, İ.DUİT., 58-49.

Yine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de tesis edilen Mahkeme-i Nizamiye için alınacak mümeyyiz, zabıt katibi ve hademe maaşları şu şekilde tanzim edilmişti⁶⁰⁴:

Görevi	Sınıfı	Maaşı (Kuruş)
Baş mümeyyiz	Sınıf-1 evveli	5000
Mümeyyiz	Sınıf-1 sâni	4000
Mümeyyiz	Sınıf-1 sâlis	3000
Zâbıt kâtibi	Sınıf-1 sâni	1500
Zâbıt kâtibi	Sınıf-1 sâlis	1000
Hademe	Sınıf-1 evveli	500
Hademe	Sınıf-1 sâni	400
Hademe	Sınıf-1 sâlis	300

Tablo 7: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizamiyesi’ne ilk tayin edilen memurların derece ve maaşları.

2.5.3.4. Divân Personelinin Özlük Sicilleri ve Özlük Hakları

Bu kısımda ana hatlarıyla Mahkeme-i Temyiz aza ve diğer görevlerinin özlük sicilleri, mesai ve izinleri ile emeklilik işlemleri ele alınacaktır. Maaş hususu ise mahkeme görevlilerinin tayinleri ve vazifeleri bahsinde ele alındığı için burada mevzubahis edilmeyecektir.

Osmanlı Devleti’nde devlet memurlarına dair malumatların kaydedilmesi ve bu sayede bir özlük dosyasının temini maksadıyla 13 Safer 1296 (6 Şubat 1879) tarihli irade-i seniyye ile Sicil-i Ahval Komisyonu teşkil edildi⁶⁰⁵. Böylece bir memurun tercüme-i hali (özgeçmiş) ile tayin, terfi, ceza, emeklilik vb. memuriyet hayatındaki hareketleri kaydedilecekti. 10 Rebiülevvel 1296 (4 Mart 1879) tarihinde ise komisyona dair Ahval-i Memurin Sicili Komisyonu Talimatı⁶⁰⁶ kabul edildi. Bu talimata göre şer’iye, askeriye ve zabtiye sınıfı haricindeki tüm memurlar için tercüme-i hal varakası alınacak ve yapılacak tahkikata göre ıslah edildikten sonra bu varaka sicil-i umumiye kaydedilecekti. Tercüme-i hal varakasında her memurun ismi, şöhreti, baba ismi, doğum tarihi, aldığı eğitimler, şهادetnameleri, konuşabildiği ya da yazabildiği lisanlar, telif eserleri gibi malumatlar bulunacaktı.

⁶⁰⁴ COA, İ.DH., 598-41695.

⁶⁰⁵ COA, İ.DH., 780-63473.

⁶⁰⁶ Bu talimat için bkz.: COA, Y.EE., 113-15.; Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 63-66.

Bunun yanında kaç yaşında devlet hizmetini girildiği, nerelerde vazife görüldüğü, rütbe, terfi, maaş, vazife değişiklikleri, muhakeme edilip edilmediği hususları da bu varakada izah edilmeliydi. Yine bu talimatın 12. maddesine göre her dairede çalışan memurlar için her bir varakasına nezaret mührü vurulmuş bir resmi sicil tutulacaktı. Memur tarafından hazırlanıp imzalanın tercüme-i hal varakası, ilgili nazır ya da reise takdim edilip bunlarca tasdik edildikten sonra komisyona gönderilecekti. Sicil-i Ahval Komisyonu'na gelen bu evrak komisyon siciline kaydedildikten sonra bir sureti ilgili nazır ya da riyasete gönderilip oradaki mahsus deftere de kaydedilecekti⁶⁰⁷.

11 Cemaziyelahir 1296 (2 Haziran 1879) tarihli Adliye ve Mezâhib Nezâreti'nin ve Devair-i Merbûtesinin Vezâfi Nizamnâmesi'nin 14. maddesiyle bir Sicil-i Memurin Müdürlüğü kuruldu. Bu müdürlüğün başlıca vazifesi, nizamiye mahkemelerinde çalışan memurların sicillerini tutmaktı. Yine nizamiye mahkemelerinde bulunan mahkemelerin ne zaman kurulduğunu ve derecesini kaydetmek, lağvedilen ve yeni kurulan mahkemelerle alakalı gerekli olan kayıt işlemlerini yapmak da bu müdürlüğün vazifesiydi. Bu müdürlüğün maiyetinde, bir mümeyyizin idaresinde bulunan bir kalem bulunurdu. Bu kalemde çalışanlar üç dereceye ayrılır ve tayinleri, imtihan ile Adliye Nazırı tarafından yapılırdı.

22 Cemaziyelahir 1305 (6 Mart 1888) tarihinde sicile ilişkin işlemlerin daha tafsilatlı bir şekilde ele alındığı Hükâm vesair Bi'l-cümle Me'mûrin-i Adliye'nin Sicil-i Ahvâl Nizamnâmesi⁶⁰⁸ kabul edildi. Bu nizamnamenin dördüncü maddesine göre her memurun bir dosyası tutulup bu dosyada memurun tercüme-i hali ve diğer memuriyet evrakları saklanacaktı. Her sene zarfında memura dair gelen tüm evrak kaydedildikten sonra dosyasına konacaktı.

Adliye Nezareti'nin yapmış olduğu denetimlerde Sicil Müdürlüğü'nün işleyişinde aksaklıklar yaşandığı tespit edilmişti. Bu aksaklıklar, tahsisat eksikliğine ve ehil olmayan müdüre isnat edilmişti. Yine Sicil-i Ahval Komisyonu da, sicil

⁶⁰⁷ Sicil-i Ahval Komisyonu'na dair tafsilatlı malumat için bkz.: Güliden Sarıyıldız, *Sicil-i Ahvâl Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, Der Yayınları, İstanbul, 2004. ; Atilla Çetin, "Sicil-i Ahvâl Defterleri ve Dosyaları Hakkında Bir Araştırma", *Vakıflar Dergisi*, No:29, 2005, s. 87-104.

⁶⁰⁸ Düstur, I. Tertip, C. V, s. 1062-1064.; *Ceride-i Mehakim*, No:450, 13 Şevval 1305, s. 5019-5021.

işlemleriyle alakalı olarak Adliye Nezareti'nden memnun olmamış ve kendisine bağlı olan en bozuk şubenin adliye şubesi olduğunu ifade etmiştir⁶⁰⁹.

Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki gibi bir mesai anlayışı bulunmamaktaydı. Bu sebeple memurların mesai başlangıcına ya da bitişine dair kesin bir kaide konulmuş değildi. Mühim olan yapılacak iş için aranılan memurun bulunması ve işin ertesi güne bırakılmaması idi⁶¹⁰. Dairelerde çalışan memurlar genelde yaz aylarında altı saat ve kış aylarında ise beş buçuk saat çalışırdı⁶¹¹. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun beşinci maddesine göre nizamiye mahkemesi memurlarının tatil günleri dışında her gün en az beş saat mahkemede bulunması gerekirdi. Yine bu maddeye göre memurların devam durumu altı ayda bir mahkeme başkanları tarafından tayin edilip memurlara bildirilecek ve ayrıca mahkeme divanhanesine asılıp ilan edilecekti. Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun ellinci maddesine göre özrü ve izni bulunmaksızın görevine gelmeyen hakimlere görev başında bulunmadığı günlerin maaşı verilmeyecekti. Ayrıca özrü ve izni olmaksızın ayda üç defa göreve gelmeyen hakim istifa etmiş sayılacak ve yerine bir başkası atanacaktı⁶¹².

Osmanlı Devleti'nde haftalık tatil konusunda farklı tatbikatlar söz konusuydu. Klasik dönemde genelde her gün çalışılırdı. 1836 tarihine kadar Babıali'de çalışanların haftalık izni yoktu. Bu tarihte peşembe günü resmi tatil günü olarak belirlendi. Daha sonra Pazar günü de bu tatile eklenmişse de kısa bir zaman sonra bundan vazgeçildi. Perşembe günü izinli olan memurlar fiili olarak Cuma gününü de tatillerine ekledikleri için 1842 yılında Cuma gününün resmi tatil günü olmasına karar verildi⁶¹³. Bu usul Pazar gününün resmi tatil sayıldığı 1935 tarihe kadar tatbik edildi.

Adliye Nezareti'nce Mahkeme reislerine on günü geçmemek ve bir mahzur bulunmamak şartıyla, vilayet içerisindeki hususi işlerini görmek isteyen mahkeme

⁶⁰⁹ Demirel, *a.g.e.*, s. 62.

⁶¹⁰ Özdemir, *a.g.e.*, s. 278.

⁶¹¹ Mehmet Akif Terzi, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015, s. 250-252.

⁶¹² Gerek hakimlerin gerekse de diğer memurların devamı konusunda oldukça sıkıntılar yaşanmıştı. Adliye Nezareti bu hususta birçok defa ikazda bulunmuş ise de bu mesele bir türlü çözüme kavuşmamıştı. (Demirel, *a.g.e.*, s. 118-123.)

⁶¹³ Cevdet Küçük, "Hafta Tatili (İslami Dönem)", *DİA*, C. 15, 1997, s. 131.; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, 4. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 50-51.; Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 63-64.; Özdemir, *a.g.e.*, s. 280-281.; Terzi, *a.g.e.*, s. 244.

personeline izin verebilme yetkisi tanınmıştı. Talep edilen süre on günden fazla ve gidilmek istenen yer vilayet dışında ise bu izin Adliye Nezareti'nden talep edilmeliydi⁶¹⁴. Mahkeme reisleri ile aza ve müddeimumilerin izin işleri ise Adliye Nezareti'nce yerine getiriliyordu⁶¹⁵.

Osmanlı Devleti'nde 17 Receb 1328 (25 Temmuz 1910) tarihinde Harcırah Kararnamesi'nin 14. maddesine yapılan zeyl ile memurlara yılda bir ay izin kullanma hakkı verildi⁶¹⁶. Yine bu hükme göre iki sene boyunca izin hakkını kullanmayan memura iki ay, üç sene boyunca izin hakkını kullanmayan memura ise üç ay izin verilebilecekti. Üç yıldan fazla herhangi bir izin almayan memura daha fazla izin verilemezdi. Dolayısıyla yıllık izin süresi üç ayı geçemezdi. Memur, izin süresince maaşını tam olarak alacaktı. İzinler, bağlı bulunan nezaret ya da idarenin en büyük amiri tarafından verilecekti. Adliye Nezareti de bu hükümlere paralel bir şekilde yıllık izin meselesini düzenleme altına aldı. Yıllık izne hak kazanabilmek için memuriyette bir senenin doldurulması gerekmekteydi⁶¹⁷. Yıllık izinlerinin kullanılmasıyla birlikte mahkeme işleyişinde aksaklıklar başlamıştı⁶¹⁸. Bunun üzerine adliye memurlarının izin işlerini düzenleyen "Me'mûrin ve Ketebe ve Müstahdemeyn-i Adliyenin Me'zûniyet-i Nizâmiye ve Fevkâl'âdesi Hakkında Ta'limât-nâmedir"⁶¹⁹ ismiyle yeni bir talimat hazırlandı. 22 madde olarak hazırlanan bu talimatın ilk kısmı normal yıllık izinlerine, ikinci kısmı ise mazeret izinlerine ayrılmıştı. Talimata göre bir yıl içerisinde mazeretsiz olarak yedi günden fazla devamsızlığı görülmemiş memura yılda bir ay izin verilecekti. Mazeretsiz olarak altı gün veya daha fazla devamsızlığı bulunanların devamsızlık ettikleri gün sayısı yıllık izin haklarından düşürülecekti. Ayrıca işlerin aksamaması için bazı memurların aynı anda izne ayrılmalarına müsaade edilmeyecekti. Yıllık izin haricinde hastalık vs. gibi sebeplerle on gün mazeret izni verilebilirdi. Ancak bu talimatnamenin 14. maddesiyle mahkeme reislerine tanınan vilayet dahilindeki işler için on günlük izin verebilme yetkisi ilga edildi. Böylece vazife yapmaya mani olan ya da başka bir mahalde tedavi gerektiren hastalık halleri ile hac vazifesi gibi makbul mazeretlerde

⁶¹⁴ *Ceride-i Mehakim*, No:363, 24 Muharrem 1304, s. 3727.

⁶¹⁵ Demirel, *a.g.e.*, s. 124.

⁶¹⁶ "9 Cemaziyelevvel 1290 Tarihli Harcırah Kararnamesi'nin 14. Maddesine Zeyl", *Düstur*, II. Tertip, C. 2, s. 638-639.

⁶¹⁷ Bkz.: "Me'mûrinin senede bir ay me'zûniyetleri hakkındaki layiha-yı nizamiyenin suver-i tatbikiyesi hakkında izâhnâmedir.", *Muharrerât-ı Umûmiye-i Adliye*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1325, s. 160-162.; *Ceride-i Adliye*, No:26, 1 Muharrem 1328, s. 1148-1150.

⁶¹⁸ Demirel, *a.g.e.*, s. 127.

⁶¹⁹ *Muharrerât-ı Umûmiye-i Adliye*, K. Bağdadliyan Matbaası, İstanbul, 1328, s. 158-163.

nezaretten izin alınmalıydı. Hastalık sebebiyle izin talep edildiğinde tabip raporunun da arz edilmesi gerekmektedir. Bir memur sadece kendi hastalığı için mazeret izni talep edebilirdi. Fakat anne, eş ve çocuk gibi aile efradında hastalık olması halinde de lüzumuna göre izin verilebilirdi. Talimatnamenin yirmi ikinci maddesine göre sayılan makbul mazeretler haricindeki fevkaledde hallerde de mazeret izni verilebilir; ancak bu izinler memurun normal yıllık izin hakkından mahsup edilir.

Mahkeme-i Temyiz azaları, hastalıkları sebebiyle rapor arz etmek suretiyle mazeret izni alabiliyordu. Azadan Sadık Bey, hastalığı sebebiyle Avrupa hamamlarına gitmek için izin talebinde bulunmuş ve 19 Ramazan 1299 (4 Ağustos 1882) tarihli iradeyle kendisine izin verilmişti⁶²⁰. Yine başmüddeiumumi Kostaki Efendi tabiplerden tanzim edilen rapor üzerine şiddetli bağırsak hastalığı va bazı diğer hastalıkları sebebiyle Bursa kaplıcalarına gitmek üzere 7 Receb 1300 ((14 Mayıs 1883) tarihli irade ile bir ay izin almıştı⁶²¹. Mahkeme-i Temyiz azasından Reşad Bey ise hac farizasını eda etmek üzere mazeret izni almıştı⁶²².

Modern anlamda maaş ve emeklilik sisteminin Osmanlı Devleti'ne girmesi Tanzimat döneminden sonrasına rastlar. Klasik dönemde devlet hizmetinde bulunup

⁶²⁰ “Ma ‘rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Mahkeme-i Temyiz a ‘zâ-yı kirâmından saadetlü Sadık Beg Efendi hazretlerinin mübtelâ olduğu illetin ref’i ve izâlesi bazı etibba-yı hazıka raportoza nazaran Avrupa hamamlarına azimetine menût olduğu anlaşılıb ol bâbda istihsâl-i müsaade-i aliyeyi mutazammın vermiş olduğu takrir leffen huzur-ı me ‘âli-mevfûr-ı cenab-ı vekalet-penahilerine takdim kılınmış ol bâbdaki müsaade-i aliyenin mevasim güzëran etmeksizin şayan buyrulması dahi cümle-i müsted ‘iyâtdan bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü ‘l-emrindir fi 19 Ramazan sene (1)299 ve 22 Temmuz sene (12)98.” (COA, Y.A.RES., 16-55.)

⁶²¹ “Devletlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumusi saadetlü Kostaki Efendi hazretleri arıza-yı vücudiyesinden ve etibba tarafından gösterilen lüzumdan bahisle berây-ı tedavi Bursa’ya azimet etmek üzere bir mâh me ‘zûniyet talebinde olarak ol bâbda verdiği varaka ile merbutu olan raport suretlerinin gönderildiği beyanıyla icrâ-yı iktizâsı hakkında Adliye Nezâret-i Celîlesi ‘nin tazkeresi melfufıyla beraber arz ve takdim kılınmağla ol bâbda emr ü fermanı hümayun-ı cenâb-ı cihânbanî ne vechile şeref-müte ‘allik buyrulur ise infaz-ı mantûk-ı alisine ibtidâr edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkim kıldı efendim fi 5 Receb sene (1)300 ve fi 30 Nisan sene (12)99”

“Ma ‘rûz-ı çaker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta ‘zîm olan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penahileriyle evrak-ı melfûfe manzûr-ı ali ve ber-vech-i istizan müşarü ‘n-ileyhe bir mah müddetle Bursa’ya azimeti rehîn-i müsaade-i seniyye-i hazret-i padişahi olarak evrak-ı ma ‘rûza iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü ‘l-emrindir fi 7 Receb sene (1)300 ve fi 2 Mayıs sene (12)99.” (COA, İ.DH., 884-70481)

⁶²² “Mahkeme-i Temyiz a ‘zâsından Reşid Beg Efendi hazretlerinin vazife-i hacc-ı şerifi ifa etmek üzere cânib-i ali-yi Hicaz’a azimetine ruhsat itası istid ‘âsında bulunduğu beyanıyla ol bâbda istizânî hâvî zîver-i enâmil-i tehfîm ve ibcâl 9 Şaban 319 tarihli tezkire-i hususi-i sadaret-penahileri melfufıyla beraber manzûr-ı ali olarak bu bâbda müsaade-i seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şayan ve müşarü ‘n-ileyhe atıyye-i seniyye olarak elli lira dahi ihsan buyrulmuş olmağla ve meblağ-ı mezbûr mazrûfen ve leffen savb-ı sami-yi efhämilerine irsâl kılınmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü ‘l-emrindir fi 10 Şaban (1)319 ve 8 Teşrin-isani (1)317.” (COA, İ.HUS., 91-71.)

yaşlılık ve hastalık sebebiyle çalışma gücünden mahrum kalan görevlilere arpalık, oturak ulufesi ve takaüdiye isimleri altında geçimlerini temin edebilecekleri bir miktar maaş bağlanmaktaydı⁶²³. Tanzimat döneminde modern anlamda bürokrasinin doğmasıyla birlikte emeklilik konusunda da yeni bir anlayışa gidilmesi kaçınılmazdı. Emeklilik sisteminde modernleşmenin ilk örneklerinden biri 1866 tarihinde kurulan Askeri Tekaüd Sandığı idi. Akabinde farklı nezaretlerde farklı uygulamalarla tekaüt sandıkları oluşmaya başladı⁶²⁴. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’de emekliliğe ilişkin tatbikatlar da nispeten erken başlamıştır. 5 Zilhicce 1289 (3 Şubat 1873) tarihinde divanda çalışan hademelerin vazifelerini ve uyması gereken kuralları içeren talimatta hastalık ve ihtiyarlık sebebiyle emekliye ayrılan personelden bahsedilmiştir. Hatta mahkemelerden elde edilen gelirlerin bir kısmı bunlar için ayrılmaktaydı⁶²⁵.

7 Ağustos 1879 tarihinde Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi⁶²⁶ ile Mülkiye Tekaüd Sandığı kuruldu⁶²⁷. Adliye Nezareti de kendisine münhasır bir tekaüd sandığı kurmak için bir layiha hazırlasa da, Mülkiye Tekaüd Sandığı’nda farklı bir hüküm getirmediği ve ikilik yaratacağı gerekçesiyle bu teşebbüs kabul görmedi⁶²⁸. Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüd Kararnamesi’nin 21. maddesine göre yirmi yaşından itibaren memuriyete başlayanlar emekliliğe hak kazanıyordu. Yirmi yaşından aşağı olan memuriyetlerde bu süre emekliliğe dahil değildi ve bu zamanda alınan maaşlardan kesinti yapılmazdı. Emekliliğe hak kazanıp da İstanbul’da bulunan memurlar bağlı oldukları nezarete, taşradaki memurlar ise bulunduğu valiliğe emeklilik dilekçesi vermeliydi. Bu aşamadan sonra nezaret ya da

⁶²³ Mehmet İpşirli, “Tekâüt”, *DİA*, C. 40, 2011, s. 340-341.; Abdullah Martal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, *Kebikeç*, Sa. 9, 2000, s. 35.; Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiye’sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 45.

⁶²⁴ Martal, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler”, s. 39-41.

⁶²⁵ “... ve divan dahilindeki mehakimin fazla hasılatından beher mah kırk bir bin yedi yüz kuruş bi’t-tefrîk bir mah zarfında husule gelen resm-i tahsil ile birleştirilerek hademe ile mütekaidine tevzi ve iti olunacağı misillü resm-i tahsilin mecmû mikdar muvazeteyi tecavüz ederse hademenin umumuna daima medar-ı teşvik olmak için salifü’z-zikr iskonto misillü mezkur fazla dahi umum hisseler üzerine tarh edilerek başkaca hademeye ait tutulacak ve şu kadar ki bu fazla hademe-i müstahdemeynin emekleriyle husule geleceğinden zikr olunan fazlanın tevzi’i yalnız müstahdem hisselerine mahsus olup mütekâ’idin hisseleri kamekan onar kuruş itibariyle verilecektir ve şimdiye kadar mübaşirlikte itihdam olunarak alil ve ihtiyar olup bir kere tekaüde müstehak görünen doksan beş kişiye üç sınıf itibariyle başkaca tanzim ve takdim kılınan defter mucebince sekiz yüz seksen hisse ifraz ve tahsis edilecektir ve tekaüdlerden mahlul vukuunda işbu hademelik hizmetinde ifnâ-yı ömr ile ihtiyar ve amelmande olanlara münhasır olmak şartıyla içlerinden en elyak kangisi idüğünü mübeyyin hademe komisyonundan tanzim edilecek tahrir İcra ve havale Cemiyetleri riyasetleri tarafından bi’t-tasdik nezaret-i celileye takdim olunarak anın üzerine nezaret-i celile işaretiyle tekaüdüğü icra edilecektir.”

⁶²⁶ Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 773-789.

⁶²⁷ Demirel, a.g.e., s. 131.

⁶²⁸ Demirel, a.y.

valilik dilekçe sahibinin ne zaman memuriyete başladığı, ne kadar maaş aldığı, hangi hizmetlerde ne kadar müddet bulunduğu, bu hizmetlerin her birinde ne kadar maaş aldığı, memuriyetten ayrılmışlığı varsa sebebinin ne olduğu, ne kadar müddet mazul kaldığı, kanunen herhangi bir ceza alıp almadığı, emekliliğini istediği gün müstahdem ya da mazul olup olmadığı ve hastalık sebebiyle emekli olmak istemişse ne vakit hasta olunduğu gibi hususları teferruatıyla inceleyerek diğer evraklarla birlikte Tekaüd Sandığı'na gönderecekti. (22. md.) Bir memur emeklilik dilekçesi vermedikçe ya da görevini yapamayacak derecede hasta olduğu sabit olmadıkça emekli edilmeyecekti. (23. md.) Kararnamenin 25. maddesine göre iki çeşit emeklilik maaşı vardı. Bunlardan birincisi muayyen sürede yapılan hizmet için verilen, ikincisi ise hastalık sebebiyle verilen maaştı. Bu emeklilik maaşından ilki için en az 30 sene hizmet etmek gerekiyordu. En az on beş sene hizmet verdikten ya da emekliye ayrıldıktan sonra vefat eden memurun dul ve yetimlerine, memurun müstehak olduğu emekli maaşının yarısı verilecekti. Yine kararnameye göre her memurun ilk maaşının yarısı ve aylık maaşının %5'i Tekaüd Sandığı için kesilecekti. Adliye Nezareti'nden müddeiumumilere gönderilen 28 Cemaziyelvel 1298 (28 Nisan 1881) tarihli genelgede de, bütün adliye memurlarının maaşlarının %5'inin Tekaüd Sandığı için kesilmesi emredilmişti⁶²⁹.

Mahkeme-i Temyiz'de görev alanların emekliliklerine dair birçok arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birkaç örnek vermemiz faydalı olacaktır. Mahkeme-i Temyiz azasından Reşad Bey'e 18 Şaban 1316 (1 Ocak 1899) tarihinde aylık 2622 kuruş emekli maaşı bağlanmıştı⁶³⁰. Yine 18 Safer 1324 (13 Nisan 1906) tarihinde

⁶²⁹ “*Tekâ’üd Sandığı sermâyesi için doksan yedi senesi martundan itibaren bi’l-cümle me’mûrin-i adliye ma’âşından yüzde beş tevkifât icrâsı bu kere karargîr olarak buraca icâbı icrâ kılındığı gibi taşralarca dahi ol vechile mu’âmele-i icâbiye icrâsı hususundan umûr-ı hesâbiye-i adliyeye me’mûr olan müddeiumumilere ta’mîmen iş’ârı cânib-i muhasebeden ifâde kılınmış ve işbu tahrîrâtın nüsha-yı matbû’â-yı kâffesi ale’l-usûl leffen savb-ı şerîflerine gönderilmiş olmağla ber-minvâl-i muharrer icrâ-yı icabına himmet olunması tavsiyesiyle şukka.*” (**Ceride-i Mehakim**, No:95, 4 Cemaziyelahir 1298, s. 755.)

⁶³⁰ “*Atıfettü efendim hazretleri*

Mahkeme-i Temyiz a’zâsından atıfettü Reşad Beg Efendi hazretlerinin kararname ahkamına tevşîkan şehri iki bin altı yüz yirmi iki kuruş ma’âş ile icrâ-yı tekâ’üdü hususunun Mülkiye Tekâ’üd Sandığı Nezaret-i Celilesine havalesi hakkında Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nden kaleme alınan mazbata melfufuyla arz ve takdim olunmağla ol babda her ne vechile irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafet-penahi şeref-müte’allik buyrulur ise mantûk-ı alisi infâz edileceği beyanıyla tezkire-i senaveri terkîm kılındı efendim fî 12 Şaban 316 ve 14 Kanunievvel 314.”

“Ma’rûz-ı çaker-i kemineridir ki

Reside-i dest-i ta’zîm olup melfufuyla manzûr-ı ali buyrulan işbu tezkire-i samiye-i sadaret-penahileri üzerine mucebince irade-i seniyye-i hazret-i hilafet-penahi şeref-sudûr buyrulmuş olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyülemrindir fî 18 Şaban 316 ve 20 Kanunievvel 314.” (COA, İ.TKS., 8-46.)

azadan İsmail Hakkı Bey'e aylık 3305 kuruş⁶³¹ ve 13 Ramazan 1325 (20 Ekim 1907) tarihinde azadan Dikran Efendi'ye aylık 3444 kuruş⁶³² emekli maaşı tahsis edilmişti. Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi katiplerinden müteveffa Faik Bey'in ailesine Mülkiye Tekaid Dairesi'nce maaş bağlanmasına karar verilmişti⁶³³. Yine Tekaid Dairesi, Mahkeme-i Temyiz azasından müteveffa Hristoforidi Efendi'nin zevcesine 360 ve iki kızına da 362'şer kuruş maaş bağlamıştı⁶³⁴. Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi başmümeyyizi müteveffa Galib Bey'in zevcesi Fatma Zehra Hanım'a 276 kuruş tahdi edilmişti⁶³⁵. Son olarak Mahkeme-i Temyiz hukuk kalemi mümeyyizi müteveffa Mehmed Rifat Efendi'nin zevcesi Şeref Hanım, kızları Medhiye ve Melek ile oğlu Mehmed Mazhar Efendi'ye, isabet eden 288 kuruştan 72'şer kuruş maaş bağlanmıştı⁶³⁶. Naklettiğimiz son dört örnekte Tekaid Sandığı Dairesi, Tekaid Dairesi muhasebesinin hazırlamış olduğu hizmet cetveline göre tahsisatta bulunmaktadır. Zira Tekaid Dairesi muhasebesi, hazırlamış olduğu hizmet cetvelinde kime ne kadar maaş isabet ettiğini göstermek suretiyle hazırladığı pusulayı Tekaid Sandığı Cemiyeti'ne havale etmektedir.

⁶³¹ COA, İ.TKS., 17-40.

⁶³² COA, İ.TKS., 19-46.

⁶³³ “Mahkeme-i Temyiz istida kalemi hulefasından müteveffa Faik Beg zevcesi Emine Hanım tarafından kendisine ma'âş tahsisini müsted'â verilip Adliye Nezareti'nin bâ-tezekkür isrâ olunan arzuhal ile müddet-i hidmet cedveli ve buna müteferri' evrak üzerine muhasebeden tanzim olunan derkenarlı hesâb pusulası heyet-i umûmiyece tedkik olundu.

Mezkûr pusulada müteveffa muma-ileyhin bulunduğu me'mûriyetlerin tarihleriyle aldığı ma'âşın miktarı ve 4 Kanun-ı evvel sene 308 tarihinde vefatı vukû'bulduğu ve Me'mûrin-i Mülkiye Kararnamesi'nin otuz beşinci ve otuz altıncı ve otuz dokuzuncu maddeleri mucebince altmış iki kuruş isabet etlediği gösterilmiş olmağla ma'âş-ı mezkûrun mahlûlî hakkında otuz beşinci madde mucebince mu'âmele olunmak üzere sandıktan tahsisi tezekkür kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir fî 21 Zilkade sene 310 ve fî 25 Mayıs 309.” (COA, ŞD., 922-79.)

⁶³⁴ “Mahkeme-i Temyiz a'zâsından müteveffa Hristoforidi Efendi zevcesi Marya Hanım tarafından kendisiyle kerimeleri Eleni ve Julya hanımlara ma'âş tahsisini müsted'â verilip isrâ olunan arzuhal ile müddet-i hidmet cedveli ve buna müteferri' evrak üzerine muhasebeden tanzim olunan derkenarlı hesâb pusulası heyet-i umûmiyece tedkik olundu.

Mezkûr pusulada müteveffa muma-ileyhin bulunduğu me'mûriyetlerin tarihleriyle aldığı ma'âşın miktarı ve 26 Şubat 306 tarihinde vefatı vukû'bulduğu ve Me'mûrin-i Mülkiye Kararnamesi'nin otuz beşinci ve otuz altıncı ve otuz dokuzuncu maddeleri mucebince ba'de'z-zam ve't-tenzil müstehak olduğu bin seksen beş kuruş ma'âşdan zevcesine üç yüz altmış bir ve kerimelerine üç yüz altmış ikişer kuruş ma'âş isabet eylediği gösterilmiş olmağla ma'âş-ı mezkûrun mahlûlâtı hakkında otuz beşinci madde mucebince mu'âmele olunmak üzere sandıktan tahsisi tezekkür kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir fî 23 Zilhicce 1308 ve fî 18 Temmuz 1307.” (COA, ŞD., 906-60.)

⁶³⁵ COA, ŞD., 871-32.

⁶³⁶ COA, ŞD., 863-44.

2.5.3.5. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ya da Mahkeme-i Temyiz Hizmet Binaları

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesisi sırasında kendisine İstanbul'daki hangi binanın tahsis edildiği tetkiklerimize rağmen tespit edilememiştir. Sonraları mimar Fossati tarafından 1864 tarihinde Darülfünun binası olmak üzere inşaatı tamamlanan üç katlı binada hizmet görülecektir. İnşaatı 20 sene devam eden binanın eksiklikleri tamamlanmadan burası Maliye Nezareti'ne tahsis edilmiş ve Maliye Nezareti'nin Beyazıt'taki Fuat Paşa Konağı'na taşınmasıyla buraya Adliye ve Evkaf Nezareti geçmişti⁶³⁷. Bu bina Ayasofya'nın deniz kıyısına bakan tarafında bulunmaktaydı. Mahkeme-i Temyiz, bu binanın üçüncü katında çalışmış ve aynı katta Adliye Nezareti de hizmet vermişti. Yine bu binanın orta katında İstanbul mahkemeleri, alt katında da İstanbul Valiliği bulunuyordu⁶³⁸. 1894'te meydana gelen İstanbul depreminde bu bina da zarar görmüş ve gerekli tadilatın yapılmasına kadar Adliye Nezareti geçici olarak Sadık Paşa Konağı'na⁶³⁹ nakledilmişti⁶⁴⁰.

Kanun-i Esasi ilanından sonra Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan da bu binada çalışmıştı. Meclisin tatili sonrasında bunların kullandığı yerler 30 sene boyunca kapalı halde tutulacaktı⁶⁴¹. 1908 tarihinde Evkaf Nezareti binadan ayrılarak yerine adliye ve İstanbul Valiliği nakledilmiş ve İstanbul Valiliği'nin de binayı boşaltması üzerine 1933 tarihine kadar adliye binası olarak kullanılmıştı. Bu bina İstanbul Adliye Sarayı olarak kullanıldığı sırada, 3 Aralık 1933 tarihinde gece saatlerinde başlayan yangın neticesinde tamamen yanacaktır⁶⁴².

⁶³⁷ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, s. 546.

⁶³⁸ Seçkin, *a.g.e.*, s. XXIV.; Mol, *a.g.e.*, s. 358.

⁶³⁹ Çarşıkapısı civarında, Irgatpazarı'nda bulunduğu ifade edilen ve hakkında sınırlı malumat bulunan bu ahşap bina günümüze ulaşamamıştır. (İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. II, 3. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1982, s. 785.) 1894 depreminden sonra Divan-ı Muhasebat da bir süre bu binayı kullanmıştır. (İlker Mete Mimiroğlu, Halil Elemana, "Geçmişten Günümüze Sayıştay Binaları", *Kuruluşundan Cumhuriyet'e Sayıştay Tarihi 1862-1923* (içinde), Sayıştay Yayınları, Ankara, 2012, s. 250.)

⁶⁴⁰ Demirel, *a.g.e.*, s. 227.

⁶⁴¹ Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, s. 546.

⁶⁴² Dönemin gazetelerinde binanın büyük bir tedbirsizlik neticesinde yandığı ve yangın akabinde derhal tahkikata başlandığı bildiriliyordu. Hatta Vakit Gazetesi manşetinde, "Koca Adliye binası kasten mi yakıldı?" başlığını kullanarak 17 milyonluk bono ile eşya ve mücevher dolusu kasalar ve mahzen dolusu evrağın ateş içerisinde kaldığını bildirmişti. (*Vakit*, Sa. 5716, 5 Birinci Kanun 1933, s. 1,6.) Akşam Gazetesi, evraktan çok az bir kısmının kurtarılabilirdiğini ve bir hademenin de yanarak can verdiğini manşet olarak vermişti. (*Akşam*, No:5444, 4 Kanun-ıevvel 1933, s. 1.); Hakimiyet-i Milliye de yangının büyük bir teessür uyandırdığını ve 217 odası olan binanın emniyet tertibatının zayıf olduğunu haber veriyordu. Saat sekizi on beş geçe başlayan yangın evvela itfaiyeye haber verilmeden

Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin nerede hizmet yürüttüğüne dair kesin bir malumat elde edemedik. Köksal, mahkeme reisi Hasan Fehmi Bey'in 14 Kasım 1922'de hükümet konağındaki makam odasında vefat etmiş olduğundan bahisle, konakta bulunan bazı kısımların Mahkeme-i Temyiz için tahsis edilmiş olabileceğini ifade etmiştir⁶⁴³. Kanaatimizce de Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti hükümet konağında hizmet görmüş olmalıdır. Eskişehir Temyiz Mahkemesi'nin hizmet ettiği bina ise bugün Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı Atatürk ve Kültür Müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu bina 1921 tarihinde Arifiye Mahallesi'nde inşa edilmişti⁶⁴⁴. Bu bina bir ara yıkılıp yeniden inşa edilerek Adalet İlkokulu olarak hizmet verecekti. Binanın nizamiye kısmı ise muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır⁶⁴⁵. Mahkeme-i Temyiz nihai olarak mimar Clemens Holzmeister tarafından 1935 tarihinde tamamlanan Ankara'daki binasına nakledildi⁶⁴⁶.

2.5.3.6. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Kavânîn ve Nizâmât Dershanesi

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde şer'îye mahkemelerinde görev alan kişiler ilmiye sınıfına mensup bulunmaktaydı. Buradaki görevliler umumiyetle medreselerde yetişiyordu. Nizamiye mahkemelerinin tesisleriyle beraber kanun ve nizamnamelere vakıf, onları yorumlayıp tatbik edebilen mahkeme personeline ihtiyaç duyulmaktaydı. Zira bu mahkemelerde görev alan hakimlerin ve diğer mahkeme personelinin bu hususlara vakıf bir vaziyette olduğunu söylemek imkansızdı. Bu sebeple nizamiye mahkemelerinde görev alan personelin yetiştirilmesine duyulan ihtiyaç gereği Divan Ahkâm-ı Adliye bünyesinde bir dersane tesis edildi. Bu tesisatın maksadı kanunlara aşına memurlar yetiştirmektir⁶⁴⁷.

Bu dershanenin tesis edileceğini beyan eden 22 Safer 1287 (24 Mayıs 1870) tarihli resmi beyannamede dershanenin neden açılacağı açıkça belirtilmekteydi. Buna göre hukukun temin edilmesi için nizamiye mahkemeleri ve mülkiye memurlarının

söndürülmeye çalışılmış, muvaffak olunamadıktan sonra itfaiyeye haber verilmiştir. (*Hakimiyet-i Milliye*, No: 4447, 5 Birinci Kanun 1933, s. 1.)

⁶⁴³ Osman Köksal, "Sivas Tarihine Der-kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 2, Aralık 2019, s. 161.

⁶⁴⁴ <https://www.ktb.gov.tr/TR-96368/eskisehir--ataturk-ve-kultur-muzesi.html>. (Erişim Tarihi: 04.02.2020.)

⁶⁴⁵ Mol, *a.g.e.*, s. 358.

⁶⁴⁶ Mol, *a.g.e.*, s. 360-361.

⁶⁴⁷ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C. XII, s. 93.; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-Tetimme, s. 196-198.;

nizamname ve kanunlara vakıf olması icap etmekteydi. Böylelikle idare ile adliye beynindeki ihtilaflar çözülecek ve hükümet ile yargı kuvvetleri hakiki manada birbirlerinden ayrılmış olacaktı. Ayrıca verilecek olan kavanin ve nizamat derslerine Bâb-ıali memurlarından isteyenler de katılabilecekti. Divanın mümeyyiz ve katiplerinin ise bu derslere devam etmeleri zorunluydu. Dersler bir sene içinde tamamlanıp akabinde yapılan imtihanla hakedenlere rüûs ve şehâdetnâme verilecekti. Muaallim maaşları ve doğacak diğer masraflar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nden tesviye edilecekti⁶⁴⁸. Bu dersane 3 Rebiülahir 1287 (3 Temmuz 1870) tarihinde yapılan törenle açıldı⁶⁴⁹.

Bu dershanenin çalışma usulüne dair 27 maddelik bir nizamname hazırlandı⁶⁵⁰. Buna göre bu dershanede Mecelle'nin neşredilmiş ve neşredilecek olan kitapları, Arazi Kanunnamesi, Ceza Kanunnamesi, kara ve deniz ticareti kanunları, Usul-i Muhakeme Nizamnamesi ile nizamiye mahkemelerinin ve idare meclislerinin vazife ve tertibatlarına dair olan nizamat öğretilenecekti. Bunlar haricinde kalan ve mahkemelerde cari olan kavanin ve nizamat öğretilmeyecekti. Fakat talebenin bu hususlara da vakıf olması şart olduğu için bunları kendi aralarında okuyup mütalaa edecek ve bu konularda zorluk çektiklerinde muallimlere müracaat edebileceklerdi. Tedrisat için haftada üç gün tahsis edilecek ve dersler iki saat sürecekti. Dersin ilk saatinde muallim dersini anlatacak, dersin ikinci saati ise verilen derslere dair talebenin soru, cevap ve mütalaalarına ayrılacaktı. Dersin gün ve saatleri üç ayda bir değiştirilip ilan edilecek ve her dersin hangi gün yapılacağı muayyen olacaktı. Dershanede tedris edilecek olan derslerin nizami bir şekilde cereyan etmesi ve eksikliklerin tamamlanması ve ıslahı meselelerini tetkik etmek için bir müfettiş tayin edilecekti.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyiz ve zabıt katiplerinin geçerli bir mazeretleri olmadıkça derslere devam etmesi mecburiydi. Derslere iştirak edip etmeyenlerin belirlenmesi için muallim nezdinde bir yoklama jurnali bulunacaktı. Bu derslere Bâb-ıali daire memurları ile diğer daire memurlarından istekli olanlar da katılabilecekti. Geçerli bir mazereti olmaksızın sırasıyla üç defa derse gelmeyen

⁶⁴⁸ Mahmud Cevad, *Ma'ârif-i Umûmiyye Nezâreti Târîhçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matba'a-yı Âmire, 1338, s. 116-117.

⁶⁴⁹ Mahmud Cevad, *a.g.e.*, s. 118.

⁶⁵⁰ *Takvim-i Vekayi*, No: 1238, 18 Rebiülevvel 1287.; Bu nizamnamenin latinize edilmiş hali için bkz.: Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. EK-VI.

talebe, sene sonuna kadar yapılacak olan derslere kabul edilmeyecekti. Sene sonunda nezaretçe tayin olunacak zatlar marifetiyle talebeler imtihana tabi tutulacaktı. Bu imtihanda talebenin nizamiye mahkemelerinde cari olan mevzuat ve fenn-i kitabet (yazışma usulü) bilgisi ölçülecekti. Yine yapılan imtihan üç derece şeklinde değerlendirilecekti. Birinci derece mevzuat ve fenn-i kitabet hususlarına tamamen vakıf olunmasını, ikinci derece bu hususlara vasat bir şekilde vakıf olunmasını ve üçüncü derece ise kavanin ve nizamattan sadece birinin öğrenilip diğerlerinin öğrenilmemesi veya kitabet bilgisinin bulunmamasını göstermekteydi. İmtihan neticesinde birinci derecede bulunanlara rüûs, ikinci derecede bulunanlara ise şehâdetnâme verilecekti. Üçüncü derecede kalanlara hiçbir şey verilmeyecekti. Rüûs ve şehâdetnâme alanlar tedricen nizamiye mahkemelerinin her memuriyetinde istihdam edilebilecek ve rüûsu olanlar şehâdetnâmesi olanlara göre öncelikli olacaktı. İkinci derecede kalan talebe, rüûs almak için ikinci sene derslerinden dilediğine katılabilirdi. Üçüncü derecede kalanlar ise ikinci sene derslerinin tamamını yeniden almak zorundaydı. İki yıl üst üste ikinci veya üçüncü derecede kalanların, yani rüûs alamayanların kayıtları silinecekti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaleminin sınıf-ı evvel ve sınıf-ı sâni hulefası ve Evrak Odası mukayyidleri ile diğer memur ve zabıtanı derslere devam etmeyip de imtihan talebinde bulunurlarsa bu talepleri kabul edilecekti.

11 Rebiülevvel 1290 (10 Mayıs 1873) tarihli bir iradeyle 1287 tarihli nizamnameyi tashih ve ıslah eden yedi maddelik yeni bir talimat kabul edildi⁶⁵¹.

⁶⁵¹ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şamil olduğu devair ve mehâkim memur ve mümeyyizleriyle zabıt katiblerine sıfat ve mukteziyât-ı memuriyetlerince okuyup öğrenmeleri labüdd ve lazım olan kavanin ve nizamatin teshîl ve te'min vesail-i tefhim ve talimi maksadı üzerine devair-i mehâkim-i mezkûre rüesasından mürekkeben akd olunan cemiyette kaleme alınan talimat ubuhetlü devletlü nazır paşa hazretlerinin takririyile beraber takdim kılınıdı takrir-i maruz-ı mezburun münderecatından müstebân olacağı veçhile esası mütalaat ve hülasa-yı meâl talimat hukuk-ı adiyeye ve ticariye ve umur-ı cezaiye ile müteferri'âtına müteallik nizam ve kanunların talim ve tedrisi için mukaddemâ teşkil olunmuş olan daire-i tedrisiyenin bazı esbaba mebni tahmil-i tahsil ve te'min-i matlab ve maksûd edememesinden nâşi işbu derslerin bir kaide-i sahîha tahtına vaz'-ı ve iki kısma taksimi ile her birinin haftada üç gün tedris olunması ve altı ayda bir defa intihân ile ibrâz-ı ehliyet eyleyen talebeye şehâdetnâme verilerek ba'de-zîn şehâdetnâmesi olmayanların mehâkim-i nizamiyelerin hiç birinde hudmet-i kitâbete kabul olunmaması şerâit-i esâsiyesiyle sair tadilat-ı lazımeden ibaret olup vakı'an mehâkim-i merkûmede deavinin usul ve kaidesi üzere rü'yet ve mürâfa'ası ve zabıt ve tahriri maddelerinin nizamât ve kavanin-i müessesesi iktisâb-ı vukufa irtibât ve ihtiyacı mülabesesiyle memurin ve küttâb-ı mehâkimin bu şeyleri layıkıyla bilip öğrenmeleri ehemm ve hüs-i cerayân-ı muhâkemât ve tedkikâtca şart-ı azam bulunduğu gibi şu işlerin muktasebât ve malumatça ashab-ı kifayet ve iktidara hasrıyla eyâdi-yi nahilden kurtarılması madd-i mühimmesinin kaide-i mazbut ve emîn altına konulması dahi hakikat-ı mertebe-i ehemmiyete müntehi ve şerait ve tadilat-ı mebsûta bu emniyenin istihsaline kâfi olduğuna ve ber-vech-i muharrer iki kısma münkasım olacak derslerin muallimliklerinde bulunacak iki zata itası takrir-i mebhûs-ı anhada istizân kılınan bin beş yüz kuruş maaş-ı mukaddemeni daire-yi tedrisiyeye

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nazırı Midhat Paşa'nın iradenin leffinde yer alan taktirine göre "Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şâmil olduğu devair ve mehâkim me'mûrlarının bi'l-husus mümeyyiz ve zabıt katiblerinin kaffe-i kavanin ve nizamat-ı devlet-i aliyeyi bilmeleri lazım olarak bu lüzum ve ehemmiyete binaen iktiza eden dersler tedris ve talim olunmak üzere iki sene mukaddem Bâb-Alî'de bir daire-i tedrisiye tahsis olunmuş ise de nasılsa layıkıyla devam olunamamasından ve tedrise rağbet edenler dahi pek nadir olmasından dolayı bu tertib semere-bahş" olamamıştı.

Dershanenin ikinci döneminin dersleri, seksen dokuz senesi mayısının on dördüncü pazartesi günü (26 Mayıs 1873) başlayacaktı⁶⁵². Yeni talimata göre derslane resmi tatiller haricinde her gün sabahları açılıp iki saat tedrisat yapacaktı. Daha evvel üç muallim tarafından verilen dersler iki muallim tarafından verilecekti. Böylelikle iş yükleri arttığı için daha evvel üç muallime tahsis edilmiş olan biner kuruştan toplam üç bin kuruş, yeni tedrisatı icra edecek olan iki muallime bin beş yüzer kuruş olarak paylaştırılacaktı⁶⁵³. Ders programı her fasıl ve mevsime göre muallimlerce tayin edilecekti. Dersler iki kısma ayrılmış olup bir kısmı Mecelle ile iktiza eden fıkıh bahisleriyle Arazi Kanunnamesi ve nizamiye mahkemelerinin ve onlara bağlı dairelerin suret-i tertib ve teşkillerine dair olacaktı. Bu dersler her hafta Pazar, Salı ve Perşembe günleri okutulacaktı. Derslerin ikinci kısmı Ticaret-i Berriye ve Bahriye Kanunları ile Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ve Osmanlı Devleti'nin ecnebi devletlerle yaptığı muahedelere dair olacaktı. Bu dersler ise Cumartesi, Pazartesi ve Çarşamba günleri okutulacaktı. Talimatın ikinci maddesine göre bu tedrisat sadece nizamiye mahkemesi memurlarına mahsus değildi. Dersleri okumaya muktedir her sınıf ketebe ve sairenin nizamiye mahkemeleri hizmetinde

memur muallimine mahsus üç bin kuruştan tesviye edileceği hasebiyle açıkdan tahsisat kibelinden olmayıp saye-i mahâsin-vâye-i hazret-i şahanede tedrisât-ı vakiadan iktitâf olunacak kavaide nisbetle miktarca da şayan-ı istiksâr görünmediğine binaen mucibince ifa-yı iktizası irade-i isâbet-mu'tâde-yi mülükâneye muallakan tahattur ve tezkire kılındı ise de ol babda emr ü ferman-ı ilhâm-ı nişân cenâb-ı cihânbâni her ne veçhile şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı münifi olunacağı beyanyla tezkire-i senâveri terkim olındı efendim fî 10 Rebiülevvel sene (12)90."

"Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Hame-pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle melfûf taktir ve talimat manzûr-ı meâlî-meyfûr-ı cenâb-ı padişahi buyrulmuş ve suret-i mezkurenin tezekkür ve istizân olunduğu üzere icra-yı iktizayata müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü ferman-ı hümayun-ı hazret-i şehinşâhî mantûk-ı celilinden olarak sâlifü'l-beyân taktir ve talimat yine savb-ı ali-yi hidivilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fî 11 Rebiülevvel sene (12)90." (COA, İ.DH., 666-46390); Talimatın bir kısmının neşredildiği başka yer için bkz.: **Ceride-i Mehakim**, No:6, 29 Rebiülevvel 1290.; Bu talimat ile talimatın kabulüne dair taktirin tam metin çeviriyazısı çalışma ekinde verilecektir.

⁶⁵² **Ceride-i Mehakim**, No:6, 29 Rebiülevvel 1290.

⁶⁵³ Bu konuya dair yazışma için bkz.: COA, A.}MKT.MHM., 454-87.

kullanmak ve bulunduğu nizamiye mahkemesi görevinde yükselmek isteyen ve ayrıca mahkemelerde dava velilliği yapabilmek için usul ve mevzuatı öğrenmek isteyen herkes derslere katılabılırdı.

Bu yeni talimata göre tedrisata başlanmasından itibaren her altı ayda bir defa imtihan yapılacak ve imtihanın neticesinde hak edenlere şehâdetnâme verilecekti. Şehâdetnâmeye müstehak olanların hayatları boyunca töhmet ve cinayet için hapse girmemiş olması, kısa bile olsa bir madde-i mahsusayı kaleme alacak kitabete muktedir olması, bir dereceye kadar hesap bilmesi ve tedris edilen derslere ilişkin imtihanda irat edilecek emsileye (pratik sorulara) verdiği cevapların en az yarısından fazlasının doğru olması gerekmektedir. Bu şartları haiz olmayana şehâdetnâme verilmeyecekti. Ayrıca bundan sonra şehâdetnâmesi olmayanlar nizamiye mahkemelerinde mümeyyizlik ile zabıt katipliği memuriyetlerine ve bunlara ait daire ve kalem katipliği sınıfına alınmayacaktı. Yine bundan sonraki yükselmelerde şehâdetnâmesi olanlara öncelik verilecekti. Bu usul ileride taşra mahkemelerinin ketebesine şamil olununcaya kadar İstanbul mahkemelerinin ketebesi hakkında cari olacaktı.

Bir hukuk mektebi iddiasında olmayan bu derslane⁶⁵⁴, mahkemelerde yer alan personelin nitelikli bir şekilde yetişmesi ve Midhat Paşa'nın tahririnde yer alan *“mehâkim-i nizamiyede bir davanın usul ve kaide üzerine rü'yet ve mürafaası ve zabt ve tahriri usul ve kavanine vukuf ile hasıl olabileceğine ve bu iş bil'l-hassa okuyup öğrenmeye muhtaç bulunduğu mebni”* tesis edilmişti. Buradaki dersler Mahkeme-i Temyiz reisi Ahmet Hilmi, Şirvanizade Hulusi, temyiz azasından İkiyadis ve Gavril Efendi gibi dönemin meşhur hukukçuları tarafından verilmişti⁶⁵⁵. Modern hukuk eğitimine doğru gidişin ve adli müesseselerde muhakkak hukuk eğitimi almış kişilerin istihdam edilmesinin ilk basamağı olan bu derslane uzun ömürlü olmadı. Burada verilen derslerin ne zamana kadar devam ettiği bilinmemekle birlikte⁶⁵⁶, 1877-1878 yıllarına kadar tedrisata devam edildiği tahmin edilmektedir⁶⁵⁷.

⁶⁵⁴ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1088.; Fethi Gedikli, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, **İÜHF**, C. LXIX, Sa. 1-2, 2011, s. 91.

⁶⁵⁵ Nazım Paşa, **Selanik Vali-i Sabıkı Nazım Paşa'nın Hatıraları**, Arba Yay., İstanbul, 1992, s. 57.

⁶⁵⁶ Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1089.; Cemil Bilsel, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 57.

⁶⁵⁷ Ali Adem Yörük, “Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008, s. 23, 158.;

2.5.3.7. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz İlamlarının Neşri: Ceride-i Mehakim Gazetesi

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'den verilen kararların usulüne uygun olarak kaleme alınmasına ehemmiyet verilmişti. Daha evvel de ifade ettiğimiz üzere Ahmet Cevdet Paşa, divanın teşkili esnasında buraya sakk bilir zatlardan tayin edildiğini ifade etmişti. Bununla birlikte divanda verilen kararların taşralardaki mahkemelerce takip edilmesine, adliye personelinin bunlardan istifade etmesine ve bu işlerde bir yeknesaklık sağlanmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Muhakemenin aleniliği kaidesine uygun olarak divanda verilen kararların herkesçe bilinmesi, muhakeme sürecinde rol alan kişilerin daha dikkatli olmasını da sağlayacaktı. Bu amaçlar üzerine 11 Muharrem 1290 (11 Mart 1873) tarihli bir iradeyle, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti tahtında olacak Ceride-i Mehakim adlı bir gazetenin neşredilmesine karar verildi⁶⁵⁸.

Ceride-i Mehakim'in ilk nüshası 23 Safer 1290 (22 Nisan 1873) tarihinde neşredildi. Gazetenin alt başlığına "*İşbu gazete ileride haftada iki def'a çıkarılmak üzere şimdilik beher hafta pazartesi günleri çıkar.*" notu düşülmüştü. Yine bu ilk nüshanın en başında verilen mukaddimede yukarıda beyan ettiğimiz amaçlara hizmet

Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)*, s. 207.

⁶⁵⁸ "Atüfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti ma'iyetinde derecât-ı mütefâvitede teşkil ve nevâkısı tekmil edilmiş olan mehâkim-i nizamiyenin muhâkemâtı hasbe'l-nizâm aleni olmak mülâbesesiyle i'lâmâtının suret-i mahsûsada bir gazete tertib ve ihdâsıyla lüzûm-ı neşri ifâdesine ve teferru'âtına dair nezâret-i mişarün-ileyhadan vürûd eden takrîr Encümen-i Hâs-ı Meşveret'de kırâat ve mütâla'a olunmuş ve hülâsa-yı münderecâtında gösterildiği veçhile işbu i'lâmâtın neşr ve i'lânı hükümet-i seniyyenin mehâkim-i mevcûdede nizâmât ve kavânin-i mevzû'asına tatbîkân fasl ve rü'yet olunmakta bulunan de'âvi-yi hukukiye ve ef'âl-ı cinâiyede ne sûretle tedkikât-ı müşîfâkâne icrâsına itinâ etmekde olduğuna dair emniyet-i âmmeyi celb ve bir tâkım itirâzâtı selb ile beraber her mahkemeyi ifâ-yı vazifede dikkate mecbur edeceğine ve gerek darsa'âdet ve gerek taşra mecâlis ve mehâkiminde istihdâm olunmak emelinde bulunanlarca istifâdeye ve mu'âmelâtca mecmû'a-yı usûl ittihâz kılınmak ve kanunun şerhi makâmında tutulmak gibi fevâid ve muhasenâtı müstelzim olacağına binaen işbu gazetenin nüshalarının şimdiki hâlde haftada iki def'a çıkarılıp senevi bir aded lira-yı osmâniye satılmak ve nezâret-i mişarün-ileyhanın taht-ı tedkik ve idâresinde bulunmak ve sâye-i mekârim-vâye-i şehinşâhîde mekteb-i sanâyi'e başkaca bir sermâye olmak üzere oranın matba'asında bastırılması tezekkür ve tensib edilmiş olmağla ol bâbda emr ü ferrmân-ı me'âli-beyân-ı cenâb-ı cihânbanî her ne sûretle müte'allik ve şeref-sünûh buyrulur ise mantûk-ı münîfine tevîk hareket olunacağı ve zikr olunan takrîr leffen arz ve takdîm kılındığı ifâdesiyle tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 10 Muharrem sene 90.

Ma'rûz-ı çâker-i kemineridir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleriyle melfûf takrîr manzûr-ı şevket-mevfûr-ı hazret-i padişâhî buyrulmuş ve suret-i ma'rûzanın istizân-ı sâmi-yi sedâret-penâhileri veçhile ifâ-yı muktezâsı müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehriyârî icâb-ı celilinden olarak mezkûr takrîr yine savb-ı sâmi-yi hidivilerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 11 Muharrem sene 290." (COA, İ.MMS., 45-1924)

etmek üzere bu gazetenin neşredileceğine vurgu yapılmaktaydı. Sekizinci nüshaya kadar gazetenin hacmi sekiz sayfadan ibaretti. Sekizinci sayıda, haftada iki defa çıkarılacak olması fikrinden vazgeçildiği ve fakat buna mukabil gazete hacminin arttırıldığı beyan edildi. Böylelikle her hafta pazartesi günleri çıkarılacak olan gazetenin sayfa sayısı on altıya çıkarılmıştı⁶⁵⁹. Her nüshada, bir önceki nüshadan kalan sayfa numarası takip ediliyordu. 125. sayıya kadar basılan gazete bir kesinti dönemi yaşadktan sonra⁶⁶⁰ 12 Receb 1296 (2 Temmuz 1879) tarihinde yeniden birinci sayıdan başlanarak neşredilmeye başlandı. Bu nüshayla birlikte gazetenin her hafta Salı günü çıkarılacağı ifade edilmişti. Bu tarihten itibaren 1154 sayısı yayımlanan gazete, 29 Cemâziyelâhir 1319 (13 Ekim 1901) tarihinden sonra Ceride-i Mehakim-i Adliye adıyla cumartesi ve çarşamba günleri olmak üzere haftada iki defa neşredilmeye başlandı⁶⁶¹. Bu derginin bugün rastlanan son sayısı 4 Receb 1326 (2 Ağustos 1908) tarihli 698. nüshadır. Bu dergi de yerini ilk sayısı 5 Kânunuevvel 1325 (18 Aralık 1909) tarihli olan Ceride-i Adliye'ye bırakmıştır⁶⁶².

Ceride-i Adliye'nin ilk sayısı 5 Kanun-ıevvel 1325 (18 Aralık 1909) tarihliydi. Bu sayının mukaddimesinde, Ceride-i Mehakim-i Adliye'nin alelade ve gayet basit ilam ve birkaç satır ilanattan ibaret olduğu ifade ediliyordu. Yeni dönemde dergi, resmi ve gayr-i resmi olmak üzere iki kısma ayrılmıştı⁶⁶³. Resmi kısımda; mahkeme-i Temyiz ilamları, mahkeme-i Temyiz'in kanun tefsirleri, resmi mercilerden sadır olan idari ve kanuni tebligatlar, tayinler, kanunlar, mahkemelerin çalışma istatistikleri ile sair resmi malumata yer veriliyordu. Gayr-i resmi kısımda ise hukuka ilişkin makaleler, mütalaalar ve kanun tercümeleleri gibi konulara yer veriliyordu. 16 sayfa olarak yayın hayatına başlayan derginin sayfa sayısı zamanla artmış ve nihayetinde 64'e çıkarılmıştı. Ceride-i Adliye'nin Adliye Nezareti'nce çıkarılan son nüshası; Mondros Ateşkes Antlaşması'nı müteakiben çıkarılan 177., 178. ve 179. sayılarının ortak nüshasıdır⁶⁶⁴. Ceride-i Adliye, 1922 tarihinde bu defa Ankara'da Adliye Vekaleti tarafından aylık 48 sayfa olarak neşredilmeye başlandı.

⁶⁵⁹ *Ceride-i Mehâkim*, No:8, 14 Rebiülahir 1290.

⁶⁶⁰ Sedat Bingöl, "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, No:1, 2005, s. 23.

⁶⁶¹ Hulusi Yavuz, "Ceride-i Mehâkim", *DİA*, C. 7, 1993, s. 409.

⁶⁶² Hulusi Yavuz, "Ceride-i Adliye", *DİA*, C. 7, 1993, s. 404.

⁶⁶³ *Ceride-i Adliye*, No: 1, 5 Kanun-ıevvel 1325, s. 1-2.

⁶⁶⁴ Hulusi Yavuz, "Ceride-i Adliye", *DİA*, C. 7, 1993, s. 404.

İlk 76 sayısı Arap alfabesiyle neşredilen dergi, 77. sayıdan itibaren Latin alfabesiyle çıkmaya başladı⁶⁶⁵.

Ceride-i Mehakimin 125. sayısına kadar olan ilk döneminde derginin muhteva zenginliği kanaatimize göre daha fazladır⁶⁶⁶. Bu nüshalarda kısmi de olsa kanun ve nizamnameler neşredilmişse de, derginin büyük yekunu mahkeme ilamlarına ayrılmıştı. 1879 tarihinden sonraki sayılarda ise adliye nezaretinden mahkemelere gönderilen talimatlar veya Mahkeme-i Temyiz dairelerinden çıkan tezkere ve talimatlar ağırlıktadır.

⁶⁶⁵ Ceride-i Adliye; 1930'da Adliye Ceridesi, 1944'te Adliye Dergisi ve nihayet 1946'da Adalet Dergisi ismiyle neşredilerek günümüze kadar ulaşacaktır. Derginin gelişim süreci için bkz.: Ali Rıza Önder, "Ceride-i Mehakim'den Yargıtay Dergisi'ne (1873-1975)", *Yargıtay Dergisi*, C. 2, Sa. 4, Ekim 1976, s. 121-143.

⁶⁶⁶ Bu hususta Bingöl de aynı kanaattedir. Bkz.: Bingöl, "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mahâkim'deki Üst Mahkeme Kararları", s. 23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİVAN-I AHKÂM-I ADLİYE MAHKEME ve DAİRELERİ ile DİVANIN YARGILAMA FAALİYETLERİ

3.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Bağlı Mahkemeler

İkinci bölümün başında üzerinde durduğumuz üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868) tarihinde tesis edildi. Kısa bir zaman sonra da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Esasisi kabul edilerek müessesenin çerçevesi ortaya konuldu. Oldukça kısa bir düzenleme olan Nizamname-i Esasi'nin birinci maddesine göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, kanunen ve nizamen görülen davalar için en yüksek mahkeme hüviyetindeydi. Bu dönemde vükeladan bir zatın riyasetinde bulunan bu mahkeme, hukuk ve ceza olmak üzere iki daireden oluşmaktaydı. Dairelerin yapısına, çalışmanın ilerleyen kısımlarında bilhassa değinilecektir.

Nizamnamenin ikinci maddesiyle divanın yargı yetkisi belirlenmişti. Buna göre şer'iyeye mahkemelerinde görülen davalar ile cemaat mahkemeleri ve ticaret mahkemelerinin baktığı davalar divanın yargı yetkisi dışında tutulmuştu. Bunların haricinde kalan hukuk ve ceza davalarına, kanunen kendi yetkisinde ise bidayeten veya diğer nizamiye mahkemelerinin verdiği kararlardan usulen istinafi lazım gelenlere re'sen veyahut derecesi usulen belli olan davalara tarafların müracaatı üzerine istinafen bakacaktı. Divana gelen hükümet ile şahıslar arasındaki davalar ise Şura-yı Devlet'e havale edilecekti. Bu şekilde divana gelen davalar kanuna ve usule muvafık ise tasdik edilecek, değil ise ilam feshedilip davanın tekrar görülmesi için ya ilamı feshedilen mahkemeye veya münasip görülen başka bir mahkemeye gönderilecekti.

27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli irade ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi tanzim edilerek Nizamname-i Esasi'nin bazı hükümleri tadil edilip bir kısım eksiklikleri tamamlanmıştı. Bu düzenlemeyle birlikte nizamiye mahkemeleri dört derece olarak belirlenmiş ve Dersaadet'te bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, nizamiye mahkemelerinin en yükseği olma sıfatını devam ettirmişti. Ayrıca Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olarak iki mahkemeye ayrılmıştı.

3.1.1. Mahkeme-i Temyiz

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi'yle hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılan Mahkeme-i Temyiz, nizamiye mahkemelerinde karara bağlanan hukuk ve ceza davalarını tedkik edip gerektiğinde bozmakla vazifelendirilmişti. Nizamnamenin birinci faslı, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Temyizi'nin görevlerine ve muhakeme usulüne ayrılmıştı. Nizamnamenin ilk maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'in görevleri beşe ayrılmıştı. Buna göre Mahkeme-i Temyiz; hükümleri istinaf yoluna tabi olmayan mahkemelerden verilen ilamları davacı veya davalının talebi üzerine veya kanunların iyi bir şekilde tatbik edilmesi için kanun yararına incelemek, nizamiye mahkemelerinin genel kurullarına ya da azalarından biri veya birkaçı aleyhine davacı veya davalı tarafından açılan davalara bakmak, mahkemeler nezdinde ortaya çıkacak olan yetki ihtilaflarını halletmek, bir davanın havale edileceği mahkemede görülmesinin tarafsızlık yönünden sakıncalı olacağı hususunda kuvvetli şüphe bulunması veya davanın bu mahkemede görülmesinin genel asayışı bozacağına anlaşıldığında davayı başka bir mahkemeye nakletmek ve nizamiye mahkemeleri hakimlerinin mesleğe uygun hal ve hareketlerde bulunup bulunmadıklarını denetlemek ve mesleki kaideleri ihlal edenlere disiplin cezası vermek yetkilerini haizdi. Mahkeme-i Temyiz'in muhakeme işleyişi ve diğer yetkileri, çalışmanın ilerleyen kısımlarında bilhassa ele alınacaktır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye tarihinin en mühim gelişmelerinden biri 1879 tarihinde gerçekleşecektir. 27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkatı⁶⁶⁷ ile adliye teşkilatında çok mühim yeniliklere gidildi. Bu düzenlemeye göre nizamiye mahkemeleri hukuk ve ceza mahkemelerinden oluşuyor ve bu mahkemeler de bidayet ve istinaf mahkemeleri olmak üzere iki dereceye ayrılıyordu. Bu bidayet ve istinaf mahkemelerinin üzerinde de ceza ve hukuk olmak üzere iki daireye ayrılan Mahkeme-i Temyiz bulunmaktaydı. Bu kanunla birlikte Mahkeme-i Temyiz artık Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı bir mahkeme olmaktan çıkmış ve Adliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir mahkeme haline gelmişti⁶⁶⁸. Başka bir deyişle Divân-ı

⁶⁶⁷ Bkz.: Meclis-i Mebûsân'ın ictimâ'ında kanuniyeti teklif olunmak üzere Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkatidir (Düstur, I. Tertip, C. 4, s. 235-250.)

⁶⁶⁸ Bu tarihlerde Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti Adliye Nezâreti'ne çevrilmiştir. Fakat bu işlemin tam olarak hangi tarihte ve hangi hukuki düzenlemeyle yapıldığı belli değildir. Abdurrahman Adil konuya ilişkin olarak: "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti Adliye Nezareti'ne kalb edildikde Mahkeme-i

Ahkâm-ı Adliye kaldırılmış ve yerine Mahkeme-i Temyiz tesis edilmişti. Bu kanunun 59. maddesiyle başsavcılık ve savcılık müessesesi de kabul edilmiş oluyordu. Bu dönemin bir diğer mühim gelişme ise, hukuk usulü için 2 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati ve ceza usulü için 5 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin kabul edilmiş olmasıdır.

Esasen 1879 tarihli Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin ve usul kanunlarının kabulüyle birlikte nizamiye mahkemelerinin kamilen tanzim edildiği söylenebilir. Bu tarihten sonra yapılan değişiklikler esaslı bir yenilik getirmeyecektir. Fakat bu tarihten sonra Mahkeme-i Temyiz ile alakalı diğer gelişmelere de temas etmek gerekir.

23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin dördüncü faslında değişiklikler yapılarak Mahkeme-i Temyiz'de bir de İstida Dairesi açıldı⁶⁶⁹. Bu yeni düzenlemeyle birlikte Mahkeme-i Temyiz; Hukuk, Ceza ve İstida olmak üzere üç daireye ayrıldı.

Temyiz'in vezaif ve muamelatı 7 Receb 1296 Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ile tayin edildi.” demektedir. (Abdurrahman Adil, **Mahkeme-i Temyiz**, s. 26.; ;13 Zilkade 1292/11 Aralık 1875 tarihinde “İslâhât-ı Dâhiliyeye Dair Vekâlet-i Mutlakaya Hitâben Şeref-sâdır Olan Fermân-ı Ali'nin Sûret-i Münîfesidir” ismiyle neşredilen ve Adalet Fermanı ismiyle meşhur olan anayasal belgenin “...çünkü mehâkim hakkında usûl-i bi-tarafıyî muhâfaza etmek mu'âmelât-ı vâkı'alarının vesâit-i idâreden tefrîkiyle hâsıl olacağı gibi erbâb-ı mehâkimin umûm nazarında mazhar-ı emniyet-i tamme olmaları bilâ-mûcib azl ve tebdîl edilmemelerine menû ve bu dahi kendilerinin intihâb-ı mü'temen ve mu'teber üzerine ta'yîn kılınmalarıyla meşrû olduğundan a'zam-ı mehâkim-i nizâmiye olan Mahkeme-i Temyiz riyâseti vazîfesi umûr-ı adliyemiz nâzırı uhdesinden alınarak münkasım olduğu iki daireye bir re'îs-i evvel ve bir re'îs-i sâni nasbı ve yine bu kabilden olmak üzere Ticâret Dîvân-ı İstînâfinin ve mehâkiminin umûr-ı adliyemiz nezâretine rapt ve ilhâkiyle...” şeklindeki düzenlemesi, mahkeme başkanının nazır sıfatına son verildiğini ortaya koymaktadır. Bkz.: Ali Turan, “Ferman-ı Adalet”, **I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı**, 2-4 Mayıs 2019 Rize, s. 1039-1066.; Ferman-ı Adalet'in neşredilmesinden sonra arşiv belgelerinde Adliye Nezareti ismi kullanılmaya başlanmıştır. (Demirel, **a.g.e.**, s. 31.); Ahmet Cevdet Paşa 2 Zilkade 1292 (30 Kasım 1875) tarihinde kendisine Adliye Nezareti'nin tevcih edildiğini söylemektedir. (Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 40-Tetimme, s. 146.); Yavuz ise Adliye Nezareti'nin ilk defa Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin 13 Zilkade 1286 (14 Şubat 1870) tarihinde “nezaret”e çevrilmesiyle kurulduğunu ifade etmektedir. (Hulusi Yavuz, “Adliye Nezâreti”, **DİA**, C.1, 1988, s. 389.); Seçkin, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'nin Adliye Nezâreti'ne hangi hukuki hükümlerle çevrildiği hususunun araştırılması gereken bir mevzu olduğunu ifade eder. Hatta bu meseleye ilişkin olarak dönemin Başbakanlık arşivi başkanı Mithat Sertoğlu'ndan malumat istemiş ve Sertoğlu'nda gelen mektupta bu hususa ilişkin bir arşiv kaydı bulunmadığı ve bunun fiili bir tatbikat ile olabileceği ifade edilmiştir. (Seçkin, **a.g.e.**, s. 25-26, 398.); 1293 tarihli Salnameyle birlikte Adliye Nezareti ismi Salnamelerde yer almaktadır.

⁶⁶⁹ COA, İ.MMS., 91-3863.; 19 Cemaziyelahir tarihli Mehâkim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin 4. Fasl-ı Muaddeli, Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 853-854.; **Ceride-i Mehâkim**, No:404, 16 Zilkade 1304, s. 4384-4385.

18 Cemaziyelûlâ 1335 (12 Mart 1917) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer'îye ile Merbûtâtının Adliye Nezâretine Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun⁶⁷⁰ ile bütün şer'îye mahkemeleri ve ona bağlı müesseseler Adliye Nezareti'ne bağlandı. Bu kanunun birinci maddesiyle Mahkeme-i Temyiz'de ayrıca bir Şer'îye Dairesi tesis edildi. Ancak bu değişikliklere verilen tepkiler neticesinde 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920) tarihinde Bilumum Mehâkim-i Şer'îye'nin Makam-ı Meşihâte İade-i İrtibatı Hakkında Kararname⁶⁷¹ ile bu mahkemeler yeniden Meşihat'e bağlandı⁶⁷².

3.1.1.1.Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti ve Eskişehir Temyiz Mahkemesi

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara Hükümeti, İstanbul Hükümeti'nin İstanbul'un işgalinden sonra yaptığı bütün hukuki tasarrufları keenlemeyekün saydı⁶⁷³. Yine Sivas'ta muvakkat bir Mahkeme-i Temyiz'in kurulmasına dair kanun layihası kabul edilerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne arz edildi⁶⁷⁴. İstanbul'un işgal altında bulunması sebebiyle Mahkeme-i Temyiz'e evrak gönderilmesinin mümkün olmaması, bu muvakkat temyiz heyetinin oluşturulması için gerekçe gösterilmişti⁶⁷⁵. Büyük Millet Meclisi'nde 2 Haziran 1920 tarihinde bu kanun layihası yanında, Adliye Encümeni'nce verilen sekiz maddelik başka bir teklif de görüşüldü⁶⁷⁶.

Adliye Encümeni'nin teklifinin birinci maddesine göre temyiz mahkemesi, Heyet-i İcraiye'nin bulunduğu mahalde, yani Ankara'da kurulacaktı⁶⁷⁷. Böylece

⁶⁷⁰ Düstur, II. Tertip, C. IX, s. 270-271.

⁶⁷¹ Düstur, II. Tertip, C. XII, s. 69-70.; *Takvim-i Vekâyi*, No: 3847, 19 Şaban 1338, s. 3.

⁶⁷² Bu karar Ankara Hükümeti'nce tanınmadığı için Sivas'ta oluşturulan Heyet-i Temyiziye'de bir şer'îye dairesinin bulunduğunu unutmamak gerekir.

⁶⁷³ Bkz.: "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akd Edilen Bircümle Mukâvelât, Uhûdât vesairenin Keenlemeyekün Addi Hakkında Kanun", Düstur, III. Tertip, C. I, s. 13; Karakoç Sarkiz, *Sicilli Kavânîni*, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 6.

⁶⁷⁴ "Umûr-ı Adliye Vekâleti tarafından Sivas'ta bir Mahkeme-i Temyiz teşkiline dair tanzim edilen layiha-yı kanuniye kabul edildi ve Büyük Millet Meclisi'ne teklifi karargir oldu.

Fî 27 Şaban sene 338 ve fî 16 Mayıs sene 336" (COA, 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 1-1-10, 26/1)

⁶⁷⁵ *Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi*, Devre:1, C. 2, 22. İçtima, Birinci Celse, s. 35.

⁶⁷⁶ Adliye Encümeni'nce hazırlanan "Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkili'ne Dair Kanun" teklifi için bkz.: *Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi*, Devre:1, C.2, 22. İçtima, Birinci Celse, s. 37.

⁶⁷⁷ İki teklif arasındaki fark sadece mahkemenin yeriyle sınırlı değildi. Mahkeme görevlilerinin miktarı konusunda da farklı tekliflerde bulunulmuştur. Hükümet teklifine göre her daire bir reis ile dört azadan azadan mürekkep olacakken, Adliye Encümelîği teklifine göre İstida Dairesi bir reis ile iki azadan ve diğer daireler de bir reis ile dörder azadan mürekkep olacaktı. Bir diğer fark da bu azalara verilecek maaş konusundadır. Hükümet teklifine göre daire reisleri ve başmüddeiumumi on bin, azalar yedi bin beş yüz ve muavinler beş bin kuruluş maaş alacaktı. Adliye Encümenliği teklifinde ise daire reisleri ve başmüddeiumumiye sekiz bin, azalara beş bin ve muavinlere üç bin beş yüz kuruluş maaş verilmesi söz konusu edilmişti. Maaş konusunda Adliye Encümenliği'nin teklifi kabul edildiği halde (Bkz.: *Büyük Millet Meclisi Zabut Ceridesi*, Devre:1, C.2, 22. İçtima, İkinci Celse, s. 61.) neşredilen kanun metninde ilginç bir şekilde hükümetin teklif etmiş olduğu madde yer alacaktı.

kanun müzakereleri sırasında oluşturulacak temyiz heyeti merkezinin yeri tartışılmıştı. Bu müessesenin Sivas'ta olmasından taraf olanlar o dönemde doğudaki nakil vasıtalarının batıdakilere nazaran daha elverişli olmasını ve heyetin Ankara'dan uzak olması cihetiyle kararları üzerinde tesir gücünün zayıf olacağını sebep göstermekteydi. Heyetin Ankara'da tesis edilmesini isteyenler ise Divan-ı Ali'nin toplanması lüzumunda bu hususta zorluk çekileceğini öne sürmekteydi. Bu hususta hükümet teklifi kabul edilerek mahkeme yeri olarak Sivas tayin edildi. Hükümet teklifinin "Teşkilât-ı Mehâkim Nizâm-nâmesi'nin işbu kanuna muhâlif olan ahkâmı mefshuttur." şeklindeki yedinci madde yapılan müzakereler neticesinde metinden çıkarıldı⁶⁷⁸. Böylece sekiz maddelik 20 Ramazan 1338 (7 Haziran 1920) tarihli Sivas'ta Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun⁶⁷⁹ kabul edilerek Sivas'ta şer'îye, hukuk, ceza ve istida dairelerinden oluşan bir temyiz heyeti oluşturuldu. Böylelikle devlet içerisinde bir süreliğine iki adet temyiz mahkemesi görev yapacaktı. İstanbul'da bulunan Mahkeme-i Temyiz'in varlığı, İstanbul'un işgal altından kalkmasına kadar sürmüştü. İstanbul'un Ankara Hükümeti'nin eline geçmesiyle birlikte Mahkeme-i Temyiz ortadan kalkmış ve burada bulunan dosyalar Sivas Temyiz Heyeti'ne nakledilmiştir⁶⁸⁰.

Sivas'ta Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun'a göre her daire bir reis ve dört azadan oluşacaktı. Ayrıca bu Temyiz Heyeti'nde bir başmüddeiumumi ile iki başmüddeiumumi muavini bulunacaktı.

Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'ne ilk tayinler 26 Haziran 1336 (1920) tarihinde yapıldı. Bu atamayla Şer'îye Dairesi riyasetine Erzurum kadı ve eski mebusu Raif Efendi, Hukuk Dairesi riyasetine Bursa istinaf eski reisi ve mebusu Hasan Fehmi Bey getirildi. Yine Şer'îye Dairesi azalıklarına Erzurum kadısı Hacı Hurşit Efendi, Trabzon kadısı Şevki Efendi ve Bursa eski kadısı Tahir Efendi; Hukuk Dairesi azalıklarına İstanbul sulh hakimi ve hazlihazırda Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Bey, Kastamonu hukuk reisi Yusuf Ziya Bey, Ankara adliye müfettişi Galib Bey; Ceza Dairesi azalıklarına Kastamonu İstinaf müddeisumumisi Asım Bey, Ma'mûratü'l-azîz (Elazığ) istinaf müddeiumumisi Osman Remzi Bey, Antalya istinaf

⁶⁷⁸ *Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, Devre:1, C.2, 22. İçtima, İkinci Celse, s. 61.

⁶⁷⁹ Düstur, III. Tertip, C. I, s. 10.; Sarkiz, *Sicilli Kavânini*, C. I, s. 3-4.

⁶⁸⁰ Adliye Bakanlığı tarafından İstanbul'da bulunan Mahkeme-i Temyiz'e kendinde bulunan dosyaların Sivas Temyiz Heyeti'ne gönderilmesi bir yazıyla bildirilmişse de bu yazıya ulaşılamamıştır. (Seçkin, *a.g.e.*, s. 57.)

müddeiumumisi Yusuf Cemal Bey; İstida Dairesi azalıklarına Sivas istinaf eski reisi ve Trabzon mebusu Faik Bey, Konya adliye müfettişi Tevfik Fikret Bey ve başmüddeiumumi muavinliklerine Bursa merkez ceza reisi Hayri Bey ile Kastamonu adliye müfettişi Şevket Bey tayin edildi⁶⁸¹.

8 Ağustos 1920'de heyet-i Vükela'ca Temyiz Heyeti'ne bazı yeni tayinlerin yapılması kararlaştırıldı. Buna göre ceza dairesi riyasetine Konya İstinaf Mahkemesi reisi Nazif Bey, İstida Dairesi riyasetine Trabzon İstinaf Mahkemesi reisi Abdullah Hilmi Bey, başmüddeiumumiliğe Antalya istinaf reisi Osman Âsım Bey ve azalıklara Konya kadısı Emin Efendi, Kütahya istinaf reisi Osman Zeki Bey, Canik istinaf reisi Mehmed Niyazi Bey ile Konya Hukuk Mektebi müderrisliğinde bulunmuş ve dava vekilliği yapmış olan Hisabi Bey tayin edilmişti⁶⁸².

Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'ne çok sık aralıklarla atama yapıldığı görülmektedir. Bu olağanüstü dönemde mahkemenin muntazam bir şekilde teşkil olunmasında zorlukların yaşanması tabiidir. Sivas Temyiz Heyeti'nin de bu zorluktan nasibini aldığı görülmektedir. Mesela 14 Eylül 1920 tarihinde, ilk tayin edilen azalardan olan Konya adliye müfettişi Tevfik Fikret Bey'in istifasına binaen yerine Bitlis istinaf reisi Bekir Sıdkı Efendi tayin edilmişti. Yine bir ay kadar evvel azalığa tayin edilen Konya kadısı Emin Efendi de istifa ettiği için yerine Diyarbakır kadısı Hasbi Efendi getirilmişti. Başmüddeiumumiliğe tayin edilen Hayreddin Bey ise Bursa'nın işgali münasebetiyle henüz görevine başlayamadığından müstafi sayılarak yerine Kastamonu müddeiumumiliğinden müstafi Nusret Bey tayin edildi⁶⁸³.

Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin kararlarına, Adliye Vekaleti tarafından Ankara'da neşredilen Ceride-i Adliye sayesinde ulaşabilmektedir⁶⁸⁴. Bu kararlara

⁶⁸¹ COA, 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 1-3-9, 26/2.

⁶⁸² COA, 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 1-8-10, 26/3.

⁶⁸³ COA, 30-18-1-1 / KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1920-1928), 1-11-14, 26/5.

⁶⁸⁴ Adliye Vekaleti tarafından Ankara'da ayda bir defa neşredilmek üzere hazırlanan Ceride-i Adliye'nin ilk nüshası Kanun-ısanı 1338 tarihlidir. Bu nüshadan başlamak üzere diğer nüshalarda Sivas Temyiz Heyeti dairelerince verilen ilamlar neşredilmiştir. İlk sayıda İstida Dairesi'nin 4 adet, Ceza Dairesi'nin 2 adet, Şer'îye Dairesi'nin üç adet ve Hukuk Dairesi'nin 8 adet ilamı neşredilmiştir. Bkz. *Ceride-i Adliye*, No:1, Kanun-ısanı 1338, s. 15-26.; Tetkiklerimiz sırasında Sivas Temyiz Heyeti'nin vermiş olduğu ilginç bir karara tesadüf ettik. Abdullah Cevdet'in "İctihad" dergisinde neşrettiği bir yazı sebebiyle giyabi yargılamada 2 sene hapis cezasına hükmedilmiş; ancak yapılan vicahi yargılamada 100 lira ceza-yı nakdiye karar verilmiş ve istinaf mahkemesi de bu kararı tasdik etmişti. Temyiz müracaatı üzerine bu kararın Mahkeme-i Temyiz'de Hz. Peygamber'e hakaret edildiği gerekçesiyle nakzedilmişti. İctihad dergisi, diğer gazete ve dergilerden de kararı yönelik

bakıldığında Osmanlı usul kanunlarının tatbik edildiği görülmektedir. Bu cihetiyle Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin teşkil edildiği mahal haricinde İstanbul'daki Mahkeme-i Temyiz'den bir farkı bulunmamaktadır. Bununla birlikte ömrünün üçte ikilik kısmını mahalli bir adli merci olarak geçirdiği de bir hakikattir. Zira aynı zamanda devlet içerisinde iki ayrı otorite mevcuttu⁶⁸⁵. Mahkemenin vazife yürüttüğü bu olağanüstü dönemde muhakeme usulüne dair herhangi yeni bir kanun çıkarılmamıştır. Ancak işgalden kurtarılan ve işgalden kurtarılacak olan yerlerde işgal müddetince sadır olan hükümlerin ahvaline dair 28 Mart 1339 (1923) tarihli “Memaliki Müstahlasada İşgal Müddetince Tekevvün Eden Her Nevi Deavi ve Muamelâtı Şeriye ve Nizamiye ile Sâdır Olan Hükümler Hakkında Yapılacak Muameleye Dair Kanun” kabul edildi. Buna göre işgal sırasında verilip de tebliğ edilen ve kurtuluş tarihinde kesinlik kazanmayan hükümlere karşı kanunun yürürlük tarihinden itibaren kanunen muayyen olan sürelerde kanun yollarına müracaat edilebilecekti. (Md. 1/B) İşgal sırasında verilip de temyizden geçmeksizin kesinleşmiş bulunan hükümler de kanunun yürürlük tarihinden itibaren kanuni süresi içerisinde itiraz, istinaf veya temyiz olunabilecekti. Bu hükümlerden feshi veya nakzı talep edilmeyen veya temyiz süresi içerisinde müracaatta bulunulmayanlar icra kabiliyetini haiz olacaktı. (Md. 1/C) Yine işgal esnasında temyizden geçmeksizin kesinlik kazanıp da kısmen veya tamamen tenfiz olan hükümlere karşı kanunun yürürlük tarihinden itibaren kanuni süresi içerisinde itiraz, istinaf veya temyiz yoluna gidilebilecekti. (Md. 1/D) İşgal sırasında bir suç sebebiyle mahkum olup da hükmü kesinleşmemiş veya mahkum olup da hükmü kesinleşmiş olan şahıslar kanunun yürürlük tarihinden itibaren kanuni sürelerinde kanun yollarına müracaat edebilecekti. Bu hükümlerden kesinleşmiş olan ve Büyük Millet Meclisi tarafından yürürlüğe konulan kanunlara aykırı olanlar hakkında müddeiumumiler de iki ay

tenkitleri sayfalarına taşımıştı. Tenkit edilen Sivas Mahkeme-i Temyiz ilamı da dergide şöyle neşredilmişti: “*İcâbı lede'l-müzâkere mûmâileyh Abdullah Cevdet Beg'in temyiz layihasında serdettiği itirâzât, muhâkeme zabıtnamesi münderecatına nazaran gayr-ı varid olduğundan istid'ânın reddine ve ancak mezkûr (İctihâd) gazetesiyile vukû'bulan neşriyâtın sarîhan nebi-i zişân hakkında fesâhat-ı lisâniyeyi hâvî olmasına ve umuma neşr ü i'lân edilen makâle-i mesrûdede muharririnin itikâdât-ı zatiye ve tamhidât-ı ilmîyesi her ne olursa olsun kanunun mutlak olmasına ve fazîha ve fezâhat kelimeleri bî-edebâne kavî ve hareket ve keşf-i mesâvî ve rüsvâlık demek olup bu hususda sıfat-ı peygamberiye bî-edebâne kavî ve hareket isnâd edildiği makale münderecatından anlaşılmaqda olmasına binaen hükm-i kanuna ve neşriyat-ı vâkı'aya haiz-i tesir olamayacağından hükm-i ibtidâinin tatbik-i madde noktasından feshi lâzım gelirken tasdiki cihetine gidilmesi yolsuz ve usûl-i kanuna mugâyir olduğundan ... nakzına ... bi'l-ittifâk karar verildi.*” (Bkz. *İctihâd*, No:162, 1 Şubat 1924, s. 3313-3316.)

⁶⁸⁵ Köksal, “Sivas Tarihine Der-kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti”, s. 160.

içerisinde re'sen kanun yollarına müracaat edecekti. (Md. 2/B-C) Kanunun beşinci maddesine göre kurtarılan yerlerde kanunun yürürlüğe girme tarihi; kanunun gazetelerde neşredildiği, gazete bulunmuyorsa da usulünce ilan edildiği tarihtir. Böylelikle kanunun yürürlük tarihi bölgeden bölgeye göre farklılık gösterebilecekti.

Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin kararlarına ve çalışma istatistiklerine dair daha evvelki çalışmalarda hiçbir malumat verilmemiştir. Bu husustaki eksikliği gidermek ve mahkemeye gelen dava miktarı hakkında fikir vermesi amacıyla Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin 1338 (1920) tarihli istatistik cetvelini burada vermeyi faydalı görüyoruz:

Daire-i Temyiziye	1337 senesinden devr olunan mevadd	1338 senesi zarfında vürûd eden mevadd	Yekân	1338 senesi zarfında lade't-tedkik karara rabt edilen mevadd	İade ve iptal olunan	Hey'et-i Umûmiyyeye tevdi' olunan	1339 senesine devr olunan mevadd
Ceza Dairesi	-	3779	3779	3774	5	0	0
Hukuk Dairesi	5	5379	5384	4642	136	0	507
Şer'îye Dairesi	0	1210	1210	1081	127	2	0
İstid'â Dairesi	0	2768	2768	2724	27	0	17

Tablo 8: Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'nin 1338 (1920) senesine ait istatistik cetveli.

“Bâlâdaki cedvelin tedkikâtından müstebân olacağı veçhile mevrûdâtı en ziyâde olan daire Ceza Dairesi olup bir sene zarfında vürûd eden 3779 i'lâmın bir kısmı karara rabt ve bir kısmı da iade olunmak suretiyle kâmilen rü'yet edilmiş olduğu gibi Şer'îye Dairesi dahi vürûd eden 1210 evrakın kaffesini rü'yet etmiştir. Hukuk Dairesi'nin sene-i âtiye devr etmiş olduğu 507 mevâddan 19'u Adana'nın ve 262'si dahi İstanbul'un işgal altında bulunduğu zamana müsadif olduğundan tedkikâtı istizân olunmuş ve 106 adedi İstanbul'dan bi'l-vürûd evvelce feragat vukû'una mebni dairece tedkik olunup olunmadığı mehâkim-i aidesinden sual olunmuş evrak olup 120 evrak da sene nihayetinde henüz derdest-i rü'yet bulunanlardır. İstid'â Dairesi'nin sene-i âtiye devr ettiği 17 maddeden yalnız birisi

sene nihayetinde derdest-i rü'yet olup mütebâki 16 evraktan 11 evrak nakl-i da'vâya aid olup matlûb-ı mütala'a-yı müdellelenin adem-i tevârüdi hasebiyle intâcı kabil olmayan mevâdd olduğu ve 5 evrakın da memalik-i meşgulenin Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından istihlasdan mukaddem memalik-i mezkûre mehâkimi tarafından ittihâz edilen mukarrerâta aid olup sebk eden istizân cevabının vürûduna intizaran tedkiki tehir edilen mevâdd idügi mahallinden mevrûd cedâvil münderecatından müstebân olmuştur⁶⁸⁶.”

Yine 1338 senesi başmüddeiumumilik istatistik cetveli şu şekilde hülâsa edilmiştir:

“Başmüddeiumumi Dairesi dahi bir sene zarfında vürûd eden 6716 maddeye mukâbil 6789 evrakı kâmilen rü'yet ederek kısmen cedvelde irae edildiği veçhile devair-i aidesine i'tâ ve kısmen de ikmâl-ı nevâkıs zımında mahallerine iade etmiş olup 1337 senesinden devren vârid olan 184 evraka mukâbil 1339 senesine yalnız 111 evrak devredilmiş olup bunlardan 102 adedi İstanbul ve sair memalik-i meşguleden gelip işgal esnasında mu'tâ hükümlere aid olduğundan ol bâbdaki tahrîrât vekâlet-penâhî mücebince emr-i âhire intizâran tedkiki tehir edilen evrak olup yalnız dokuz evrak sene nihayetinde vürûd etmiş olmak itibariyle derdest-i rü'yet olarak sene-i âtiye devr edilmiştir⁶⁸⁷.”

Bir senelik istatistik cetveline bakıldığında bu olağanüstü şartlarda tesis edilmiş olan Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti'ne oldukça yüksek sayıda müracaatın yapıldığını ve bu müracaatlardan neredeyse tamamına bakıldığı görülmektedir. Teşkilatlanmada sık sık yaşanan zorluklara rağmen mahkemenin bu olağanüstü şartlarda göstermiş olduğu çalışma hızı dikkate şayandır.

Kurtuluş mücadelesinin muvaffakiyetle neticelenmesi akabinde dönem şartlarına göre merkezi konumda addedildiği cihetiyle Sivas'ta tesis edilen temyiz mahkemesinin taşınması gündeme geldi. Bu meseleye dair hükümet tarafından verilen “Temyiz Hey'etinin Merkezinin Nakli ve Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun” isimli sekiz maddelik kanun teklifinin esbab-ı mucibe layihasında da bu hususa vurgu yapılıyordu. Buna göre İstanbul, İzmir ve Edirne gibi batı vilayetlerinden çıkan kararlar diğer vilayetlerden çıkan kararlardan fazlaydı. Mevsim özellikleri

⁶⁸⁶ *Ceride-i Adliye*, No:12, Temmuz 1339, s. 544-545.

⁶⁸⁷ *Ceride-i Adliye*, No:12, Temmuz 1339, s. 545-546.

sebebiyle Sivas'la olan irtibatın zorluğu da göz önünde bulundurularak temyiz mahkemesinin bir batı vilayetine nakledilmesi ihtiyaç halini almıştı. Böylelikle coğrafi konumu ve demiryollarının kavşak noktası olması cihetiyle de temyiz mahkemesinin yeri Eskişehir olarak tercih edilmişti⁶⁸⁸. Aynı zamanda Adliye Encümeni'nce verilen ve Muvazene-i Maliye Encümeni'nce de muvafık görülen "Mahkeme-i Temyiz Teşkilatına Dair Kanun" ismiyle verilen yedi maddelik bir teklif daha vardı. Bu ikinci teklifte Sivas Temyiz Heyeti'ne son verilip temyiz mahkemesinin Konya'da tesis edilmesi söz konusu edilmişti. Yine bu teklife göre temyiz mahkemesi şer'îye, hukuk, ceza, istida ve sulh hukuk dairelerinden mürekkep olacaktı. Her daire bir reis ile dört azadan oluşacak ve mahkemede üç tane de ihtiyat azası (yedek üye) bulunacaktı⁶⁸⁹. Mahkeme yerinin neresi olacağına dair ilginç değişiklik önerileri de verilmişti. Bu hususta mahkemenin Ankara, Kütahya, İstanbul, Bozok gibi yerlere nakli istenmişti⁶⁹⁰. Nihayet 5 Rebiülahir 1342 (14 Kasım 1923) tarihli "Heyeti Temyiziye Merkezinin Eskişehir'e Nakline ve Teşkilâtının Tevsiine Dair Kanun"⁶⁹¹ ile Sivas Temyiz Mahkemesi Eskişehir'e nakledildi⁶⁹². 10 Mayıs 1926 tarihinde Mahkeme-i Temyiz Teşkilâtının Tevsiine Dair Kanun⁶⁹³ ile Eskişehir'deki Yargıtay'ın ikinci kuruluşu gerçekleşmiş ve bu mahkeme 11 Nisan 1928 tarihli Temyiz Mahkemesi Teşkilatına Dair Kanun⁶⁹⁴ ile daha nizamlı bir hale getirilmiştir⁶⁹⁵. Eskişehir'deki Temyiz Mahkemesi ise 10 Haziran 1935 tarihli Temyiz Mahkemesinin Ankara'ya Nakli Hakkında Kanun⁶⁹⁶ ile Ankara'ya nakledildi.

⁶⁸⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, İkinci Devre, Birinci İçtima Senesi, 3. Cilt, 1339, s. 378.

⁶⁸⁹ Bu kanun teklifi için bkz.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, İkinci Devre, Birinci İçtima Senesi, 3. Cilt, 1339, s. 379-380.

⁶⁹⁰ İlginç bir şekilde dönemin mebusları bu mahkemenin kendi illerine nakledilmesinin daha münasip olduğunu beyan etmekteydiler. Müzakereler sırasında yukarıda bahsedilen öneriler haricinde Adana, Tokat, Bolu, İzmit gibi iller de zikredilmişti. Ayrıca Sivas mebusları da mahkemenin Sivas'ta kalması için büyük gayretler göstermişlerdi. (Tafsilatlı malumat için bkz.: *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, İkinci Devre, Birinci İçtima Senesi, 3. Cilt, 1339, s. 378-410.)

⁶⁹¹ Resmi Ceride, No:44, 11 Rebiülahir 1342.

⁶⁹² Özoğuz, a.g.e., s. 26.

⁶⁹³ *Resmi Ceride*, No:383, 27 Mayıs 1926.

⁶⁹⁴ *Resmi Gazete*, No:863, 14 Nisan 1928.

⁶⁹⁵ Seçkin, a.g.e., s. 68.

⁶⁹⁶ Resmi Gazete, No:3029, 15 Haziran 1935.; Eskişehir'den Ankara'ya nakil işlemleri 1935'te yaz tatilinde başlamış ve Ankara'daki Temyiz Mahkemesi Eylül 1935'te göreve başlamıştır. (Seçkin, a.g.e., s. 109.; Özoğuz, a.g.e., s. 28.)

3.1.2. Mahkeme-i Nizamiye

27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli iradeyle kabul edilen Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi'yle, Mahkeme-i Temyiz'in yanında bir de Mahkeme-i Nizamiye tesis edildi. Söz konusu iradenin leffinde, bir istinaf heyetine duyulan ihtiyaca binaen böyle bir yola müracaat edildiği ifade edilmekteydi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin asıl vazifesinin temyiz olması cihetiyle de aynı mahkemenin hem istinafa hem de temyize memur olması sakıncalı görülerek burada müstakil bir Mahkeme-i Nizamiye teşkilinde karar kılınmıştı⁶⁹⁷.

Dahili Nizamname'ye göre Mahkeme-i Nizamiye, İstanbul'daki en büyük nizamiye mahkemesiydi. Bu mahkeme Mahkeme-i Temyiz'de bozulup kendisine havale edilen, istinaf yolu olmayan mahkemelerde görülüp doğrudan doğruya istinaf edilen ve ehemmiyetleri cihetiyle bidayeten görülmek üzere kendisine havale edilen davalara bakmaktaydı. Yine istinaf talebinde bulunulan ceza davalarının görülmesi sırasında o davaya bidayeten bakan mahkeme azasından biri veya mahkeme heyeti aleyhinde bir iddia söz konusu olursa, lüzumu halinde bunların muhakemesi de burada yapılacaktı.

Dahili Nizamname'ye göre Mahkeme-i Nizamiye'nin bir reisi bulunurdu. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nazırının bu mahkeme üzerinde riyaset yetkisi değil, nezaret (denetim) yetkisi bulunmaktaydı. Mahkeme-i Nizamiye'nin riyasetine ve azalıklarına tayinler 1 Cemaziyelahir 1286 (8 Eylül 1869) tarihli iradeyle yapıldı⁶⁹⁸. Buna göre riyasete Sadret Müsteşarı Ferid Bey, azalıklara ise Dahiliye Müsteşarı Kenan Bey, Şûrâ-yı Devlet azasından Ahmed Hulusi Efendi, ilga olunacak Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mektupçuluğunda bulunan Rauf Bey ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mümeyyizlerinden Vasa Efendi tayin edildi. 26 Cemaziyelahir 1286 (3 Ekim 1869) tarihli iradeyle de Dahiliye Mektûbî Kalemî hülefâsından Vasfi Efendi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin fesh olunan Mektûbî ve Mazbata Odaları serhalifeleri Atıf ve Behiç Bey ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye sınıf-ı evvel zabıt kâtiblerinden Şevki Bey

⁶⁹⁷ "... Dersa'âdette bir heyet-i istinafiyenin tertibine esasen ihtiyaç görünmesiyle bunun nerede ve ne sûretle olması lazım geleceği müzakeresine nakl-ı kelâm olundukda çünkü divanın vezaiif-i asliyesi hasm-ı dava hususu olduğundan istinaf davalarının dahi oraya havalesine olan mahzur ile vazifenin birleşerek bir heyetin hem istinaf-ı davaya memur olması ve hem de kendüsünün istinafen rü'yet eylediği hususâtın kusur ve noksanlarını tedkik ve temyiz etmesi maddesi olmağla bundan hariç müstakilen istinâf-ı deaviye bakmak ve müstakil bir reis idaresinde olmak üzere bir heyet-i mahsusa teşkil olunur ise matlûb hasıl olacağından bu suret ve şeraite müceddeden bir heyet-i istinafin teşkiline karar verilip..." (COA, İ.MMS., 36-1505 leffi)

⁶⁹⁸ COA, İ.MMS., 38-1557.

mümeyyizliğe ve yine Divan-ı Ahkâm-ı Adliye sınıf-ı evvel ketebesinden Hikmet Bey serhalifelığe getirildi⁶⁹⁹. 1286 (1869) tarihli devlet Salnamesi, Mahkeme-i Nizamiye'nin henüz teşkil kılınmadığını belirtiyordu. 1287 (1870) tarihli Salnamede Mahkeme-i Nizamiye çalışanlarının listesi verilmişti. Buna göre riyasette Ferid Efendi, azalıklarda ise Kenan Bey, Ahmed Hulusi Efendi, Vartan Bey, Rauf Bey ve Vasa Efendi, Vasıf Efendi ve Şevket Efendi bulunuyordu. Yine bu Salnameye göre başmümeyyiz Vasfi Bey iken, Karabet Efendi ve Behiç Bey mümeyyiz olarak görülmektedir⁷⁰⁰.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde tesis edilen Mahkeme-i Nizamiye pek uzun ömürlü olamadı. 21 Ramazan 1288'de (4 Aralık 1871) Dersâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ile İstanbul'daki nizamiye mahkemeleri düzenleme altına alındı ve bu düzenlemeyle birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamiye Mahkemesi kaldırıldı.

3.1.3. Mahkeme-i İstinâf

21 Ramazan 1288'de (4 Aralık 1871) Dersâdet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme⁷⁰¹ ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'deki Mahkeme-i Nizamiye kaldırılarak yerine Mahkeme-i İstinâf tesis edildi. Bu düzenlemeye göre Mahkeme-i İstinâf, İstanbul ile ona bağlı yerlerde bulunan Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemelerinin bakmış olduğu hukuk davalarını dilekçe üzerine istinafen görecekti. Bu mahkeme bir reis, dört aza, beş mümeyyiz ve lüzumu kadar ketebe ve hademedden müteşekkil olacaktı. Görüldüğü üzere, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde bulunan bu Mahkeme-i İstinâf'a ceza davalarına bakma yetkisi verilmemişti. Aynı nizamnamenin 17. maddesine göre İstanbul ile ona bağlı yerlerde ceza davalarında istinaf vazifesi görecek olan Ceza Mahkeme-i İstinâfı, Bab-ı Zabtiye'ye bağlı olarak tesis edilmişti. Ceza Mahkeme-i İstinâfı, Cünha ve Cinayet Divanı olmak üzere iki kısımdı. Her kısım bir reis, dört aza ile yeteri kadar mümeyyiz ve zabıt katibinden mürekkepti. Bununla birlikte nizamnamenin 24. maddesi, nizamnamede düzenlenen hukuk ve ceza mahkemelerinin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin "taht-ı nezaretinde" bulunduğunu ifade etmekteydi. Böylelikle

⁶⁹⁹ COA, İ.DH., 599-41765.

⁷⁰⁰ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, def'a 25, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1287, s. 41.

⁷⁰¹ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 357-361. Aynı nizamnameye 21 Rebiülevvel 1289 (29 Mayıs 1872) tarihli zeyl: Düstur, I. Tertip, C. I, s. 361-363.

bu mahkemelerin reisleri ve azaları, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretinin takriri üzerine “hükümet-i seniyye” tarafından tayin edilecekti⁷⁰².

1289 (1872) tarihinden itibaren İstanbul’daki istinaf mahkemelerinin görevlileri, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti’nin altında Salnamelerdeki yerini almıştı. 1289 tarihli Salnameye göre Hukuk Mahkeme-i İstinafi’nin riyasetinde Kamil Efendi, azalıklarında ise Sadık Bey, Koşyadı Bey, Vartan Bey ve Rauf Efendi bulunmaktaydı. Yine bu mahkemede Mecdi Efendi başmümeyyiz; Viçen Efendi, Latif Bey ve Şevki Efendi mümeyyizlerdi. Cinayet Divanı’nın reisi Salih Bey iken, azaları Emin Efendi, Fahri Bey, Karabet Efendi ve Nersis Efendi idi. Mümeyyizlikte ise Ali Efendi ve Habip Efendi bulunuyordu. Cünha Divanı’nda ise riyasette Salim Bey, azalıklarda Tahsin Efendi, Sami Bey, Hristoforidi Efendi ve Ohanes Efendi bulunmaktaydı. Bu divanın mümeyyizleri de Mazhar Bey ve Abdüllatif Efendi idi⁷⁰³.

Mahkeme-i İstinaf’a bağlı Cünha Divanı 23 Cemaziyelevvel 1290 (19 Temmuz 1873) tarihli iradeyle lağvedildi⁷⁰⁴. Böylelikle bu divanın riyasetinde

⁷⁰² “Atûfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’ye merbût Mahkeme-i İstinafiye â’zâsından Ali Beg’in lüzûm tebdiline mebnî yerine Bâb-ı İali Evrak Otası me’mûrlarından izzetlü Hüseyin Beg’in â’zâlık ma’âşî olan dört bin yedi yüz ellî kuruş ile nasbı hakkında divân-ı mezkûr nezâret-i celîlesi makamından verilen takrîr leffen arz ve takdîm kılınmış ise de ol bâbda emr ü ferman-ı hümâyûn hazret-i şehriyâri her ne veçhile müte’allik ve şeref-sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz olunacağı ifâdesiyle tezkire-i senâveri terkîm olındı efendim fî 23 Muharrem 291.”

“Ma’rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Esâbi-i zîb-i ta’zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafîleriyle mefûf takrîr meşmûl-ı nazar-ı atîfet-eser-i hazret-i şehriyâri buyrulmuş ve istizân-i âlî-yi hudûvileri veçhile mûmâileyh Hüseyin Beg’in ol mikdar ma’âş ile zikr olunan â’zâlık nasbı müte’allik ve şeref-sünûh buyrulan emr ü ferman-ı şevket-unvân-ı cenâb-ı mülûkâne mantûk-ı celîlinden olarak sâlifü’l-beyân tezkere yine savb-ı sâmi-yi vekâlet-penâhîlerine i’ade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü’l-emrindir fî 24 Muharrem 291.” (COA, İ.DH., 680-47409)

⁷⁰³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def’a 27, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1289, s. 40-41.

⁷⁰⁴ “Atûfetlü efendim hazretleri

Dersa’âdetçe mevâdd-ı cinâiyenin derece-i evvelinde olarak mehâkim-i merkezîyede ikmâl-ı muhâkemâtı ve cünhâ işlerinde istinâf usulünün ref’iyle adem-i lüzumuna mebnî Divân-ı Cünhâ’nın lağvı husûsuna dair Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâret-i Celîlesi’nden i’tâ olunan takrîr üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi’nden kaleme alınan mazbata İstanbul’da mevcûd mehâkim-i ibtidâiyeden bazılarının ıslâh-ı ahvâli zımında ittihâzı lâzım gelen tedâbiri havî yine nezâret-i müşarîi’n-ileyhâdan verilen takrîr ile Encümen-i Hass-ı Meşveret’de lede’l-kırâe bunlarda münderîç mütâla’âtın esâsı sâye-i adalet-vâye-i hazret-i şehinşâhîde mehâkim-i mezbûrenin tanzîm-i ahvâl-ı idaresiyle hukuk-ı nassın tesrî’ rü’yeti maksadına mübteni olduğu gibi işbu tertibât ve ta’dilât için hazineden hiçbir şey verilmeyerek tahsisatının muhassasât-ı kadîmesi içinde devrân ettirileceği cihetle bun da kaide-i mültazeme-i tasrife dahi mahfûz tutulmuş olmağla ber-müceb-i mazbata ve takrîr ifâ-yı iktizâsı irâde-i me’âli-ifâde-i cenâb-ı cihânbâni-ye mu’allakan bi’l-ittihâd tezekkür olunmuş ve mezkûr mazbata ve takrîr leffen arz ve takdîm edilmiş ise de kâtibe-i ahvâlde şeref-bahş-ı sahîfe-i sünûh ve sudûr olacak emr ü ferman-ı hümâyûn isabet-numûne hazret-i mülûkânenin ahkâm-ı celîlesi infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 22 Cemaziyelevvel sene 290.

“Ma’rûz-ı çâker-i keminelidir ki

bulunan Sadık Bey Muhakemât-ı Cezaiye Dairesi azalığına, azalarından Hristoforidi Efendi Cinayet Divanı'na ve mümeyyiz ve katipleri de diğer başka mahkemelere nakledildi⁷⁰⁵.

Mahkeme-i İstinaf, Adliye Nezareti'nin tesisine kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne bağlı kaldı. 1876 tarihinden sonra ise diğer nizamiye mahkemeleri gibi istinaf mahkemeleri de Adliye Nezareti'ne bağlandı⁷⁰⁶.

3.1.4. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Bağlı Diğer Mahkemeler

3.1.4.1. Dersaadet Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemeleri

21 Ramazan 1288 tarihli (4 Aralık 1871) Dersaadet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme ile İstanbul'da yeni bir adli teşkilata gidilmiştir. Bu nizamnamenin 24. maddesine göre de, nizamnameyle düzenleme altına alınan mahkemeler Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlanmıştı. Yine daha evvel de belirttiğimiz üzere bu nizamnameyle mahkemeler bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç dereceye ayrılmıştı. Ayrıca bidayet mahkemeleri de, mevki ve merkez bidayet mahkemeleri olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Merkeze bağlı kaymakamlık merkezlerinde mevki bidayet mahkemeleri, merkeze bağlı mutasarrıflıklarda ise merkez bidayet mahkemeleri oluşturulmuştu. Bu mahkemelerin reis ve azaları da Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezaretinin takriri üzerine "hükümet-i seniyye" tarafından tayin edilecekti.

Mevki Bidayet Mahkemeleri bir reis, iki aza, bir mümeyyiz ve lüzumu kadar ketebe ve hademedden ibaretti. Bu mahkemeler; şer'îye, ticaret ve cemaat mahkemelerinde görülen davalar haricindeki hukuk ve ceza davalarına bakacaktı. 1000 kuruş veya yıllık 100 kuruş irad üzerine verdiği hükümler ile 24 saatten 1

Enmile-i pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafaneleriyle evrâk-ı ma'rûza meşmûl-nigâh-ı şevket-iktinâh-ı cenâb-ı şehriyârî buyrulmuş ve tezekkür ve istizân olduğu üzere Divân-ı Cühâ'nın lağvıyla husûsât-ı sairesinin ol sûretle ifâ-yı iktizâsı müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i tacidârî mantûk-ı celilinden olarak evrâk-ı mebhûse yine savb-ı ali-yi hidîlerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 23 Cemaziyelevvel sene 90." (COA, İ.MMS., 46-1984.); Bu konuya dair Şura-yı Devlet mazbatası için ayrıca bkz.: *Ceride-i Mehakim*, No:16; 11 Cemaziyelahir 1290, s. 187-189.

⁷⁰⁵ COA, A.}MKT.MHM., 460-1.

⁷⁰⁶ Bu değişiklik Salnamelerde de görülmektedir. 1292 (1875) tarihli Salnamede Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı olarak düzenlenen Mehakim-i İstinafiye, 1293 (1876) tarihli Salnamede Adliye Nezareti altında düzenlenmiştir. Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 30, İstanbul, 1292, s. 40-41.; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 31, İstanbul, 1293, s. 40.

haftaya kadar hapis ve 5 beyaz yirmilik mecdiye⁷⁰⁷ para cezasına dair verdiği kararlar kesindi. 5000 kuruş veya yıllık 500 kuruş irad üzerine verdiği hükümler ile 3 aya kadar hapis ve 5 adet yüzlük altınına kadar para cezası içeren davaları, istinaf yolu açık olacak şekilde görecekti. Bununla birlikte cinayet davalarında ilk tahkikatı yürüteceklerdi. Yine 13 Zilkade 1289 (12 Ocak 1873) tarihli iradeyle, mevki mahkemelerinde ikiyüz elli kuruştan bin kuruşa kadar olan davalar için yüzde bir kuruş tebliğ ve suret harcı alınması kararlaştırılmıştı⁷⁰⁸. Merkez Bidayet Mahkemeleri ise Daire-i Hukuk ve Daire-i Ceza olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Bu daireler birer reis ve ikişer azadan mürekkep olup, maiyetlerinde ikişer mümeyyiz ve lüzumu kadar zabıt katibi ve hademe bulunacaktı. Hukuk dairesinin, 5000 kuruşa kadar veya yıllık 500 kuruş irad üzerine verdiği hükümler -bu miktarlar üzerine dava açılıp da faiz vb. sebeplerle bu miktarlar aşılabilir- kesindi. Ceza Dairesi, yetki alanı içerisine giren yerlerde meydana gelecek kabahat ve cünha davalarına bakacaktı. Cinayet davalarını ise tahkikatı gerçekleştirdikten sonra Divân-ı Cinayet'e gönderecekti. Ceza dairelerinin 3 aya kadar hapis ve 5 adet 100'lük altınına kadar verdiği para cezaları kesindi. 29 Receb 1290 (22 Eylül 1873) tarihli bir iradeyle mevki ve merkez bidayet mahkemelerinin görevlerinde bazı değişiklikler yapıldı⁷⁰⁹.

1289 (1872) tarihli salnamada merkez bidayet mahkemelerine yer verilmişti.

Buna göre Dersaadet Bidayet Mahkemesi iki hukuk ve bir ceza dairesine; Beyoğlu

⁷⁰⁷ Sultan Abdulmecid'in tahta çıkışının altıncı yılı dolayısıyla 1844 tarihinde onun adına basılan altın ve gümüş paralara verilen genel bir isimdir. Yaygın olarak, 20 kuruşluk gümüş paraları ifade etmektedir. (DİA, "Mecidiye", DİA, C. 28, 2003, s. 239.)

⁷⁰⁸ COA, İ.ŞD., 25-1142.

⁷⁰⁹ "Atûfetlü efendim hazretleri

Divân-ı Ahkâmı Adliye'ye merbût mehâkim-i ibtidâiyenin tevsî' ve tanzimi ve vezâif ve mu'âmelâtı hakkında divân-ı mezkûr nezâret-i celîlesinin takrîri üzerine Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdîm kılınmış ve tasavvurât-ı ma'rûza Dersaadet mehâkimisiyle taşra mehâkimleri beyninde rû'yet-i muhâkemât ve deavice husûl-ı tenâsüb ve ittîrâd ve sâye-i adalet-vâye-i hazret-i cihânânîde tesrî-i hukuk-ı ibâd maksadıyla bidâyet mevki' mahkemelerinin bin kuruşa kadar deaviyi suret-i kat'iyede görmek ve bunların beş bin ve merkez mahkemelerinin yirmi bin kuruşa kadar deaviyi mutazammın müsted'iyâtı havalesiz kabul eylemek ve yüz kuruştan aşağı olan davalardan harç almamak ve rûsûm-ı tahsîliye mehâkim-i şer'îye gibi dâyinden istifâ kılınmak esâslarını ve ol bâbda daha bir takım takyidâtı hâvî olarak cümlesi muvafık-ı matlab ve maslahat görünmek cihetiyle Encümen-i Hass-ı Vükelâ'da dahi irâde-i seniyye-i mülûkâne mu'allakan bi'l-ittihâd tensib edilmiş olmağın emr ü ferman-ı hümâyûn me'âli-meşhûn-ı cenâb-ı şehinşâhîye tevâvuk eylediği halde ifâ-yı muktezîyâtına ibtidâr kılınacağı beyânıyla tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim fî 28 Receb 1290."

"Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Ziver-i hâme-yi ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiyye-i vekâletpenâhileriyle melfûf mazbata manzûr-ı hikmet-nüşûr-ı hazret-i padişahi buyrulmuş ve tasavvurât-ı ma'rûzanın tezekkür ve istizân olduğu veçhile icrâ-yı icâbâtı isâbet-efzâ-yı sünûh ve sudûr buyrulan emr ü irâde-i ma'delet-mu'tâde-i cenâb-ı şehinşâhî mantûk-ı münîfinden olarak marrü'l-beyân mazbata yine pişgâh-ı sâmiyye-i hidivânelerine i'âde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 29 Receb 90." (COA, İ.MMS., 47-1996.)

Bidayet Mahkemesi ile Üsküdar Bidayet Mahkemesi ise bir hukuk ve bir ceza dairesine ayrılmıştı. Bu Salnamede mevki bidayet mahkemelerine yer verilmemişti. Bu da mevki bidayet mahkemelerinin henüz teşkilatlanamadığını göstermektedir. 1290 (1873) tarihli Salnameyle birlikte mevki bidayet mahkemeleri Salnamedeki yerini almıştı. Böylelikle Fatih, Eyüp, Galata, Beykoz, Yeniköy ve Kartal'da birer mevki bidayet mahkemesi tesis edilmişti.

1876 tarihine kadar Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı olarak görev yapan Mevki ve Merkez Bidayet Mahkemeleri, Adliye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte diğer nizamiye mahkemeleri gibi oraya bağlandı.

3.1.4.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i İbtidaiyesi

19 Cemaziyelahir 1289 (24 Ağustos 1872) tarihli bir iradeyle hazine ile şahıslar arasında meydana gelecek davaları görmek üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de bir Mahkeme-i İbtidaiye tesis edildi⁷¹⁰. İradenin arz tezkerine göre Maliye Nezareti'nin şahıslar, mültezimler ve sarraflar zimmetinde geçmiş yıllara ait yüz otuz üç milyon beş yüz doksan beş bin kuruş ve belki daha ziyade talebi bulunmaktaydı. Bu kimseler ile hazine arasında meydana gelen ihtilaflar için daha evvel hazine maiyetinde Divan-ı Muhakemat tesis edilmiş; ancak bu müessesese daha sonra lağvedilmişti. Böylelikle Divan-ı Muhakemat'ın vazifeleri, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye bünyesinde tesis edilen Muhakemat Dairesi'ne verilmişti. Ancak Muhakemat Dairesi'nin davaları hem bidayeten hem de istinafen görme yetkisini haiz olması sebebiyle bu tür davaları bidayeten görecek olan müstakil bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştu. Divan-ı Muhakemat-ı Maliye'nin tekrar tesis edilmesi düşünülmüşse de, bu makamın diğer mahkemelerin kuvvetini haiz bulunmaması sebebiyle bu husus uygun görülmemişti. Yine bu vazifenin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye bağlı bidayet mahkemelerine verilmesi de, bu mahkemelerin asli işlerinin yoğunluğu sebebiyle doğru bulunmamıştı. Böylelikle “*Hazine ile eşhâs beyninde olan ve mukaddemleri mefsûh Divân-ı Muhakemât-ı Maliye'de bakılıp el-hâlet-i hazihi taht-ı ihtilâf ve münaza'ada bulunan deavinin rü'yetine me'mûr bulunmak ve â'zâsıyla ketebesinin ma'âşî diğer mehâkime tatbikân alınacak resimden tesviye olunmak ve hükmedeceği mevaddan istinâf edilecek olanlar mârrü'l-beyân Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Muhâkemât Dairesi'nde görülüp ve anın kararı mu'teber ve lâyeteğayyer tutulup*

⁷¹⁰ COA, İ.MMS., 43-1805.

kabul etmeyenlere cevâb-ı kat'i verilmek vezâif-i esâsiyesiyle Divân-ı mezbûr ma'iyetinde ayrıca bir Mahkeme-i İbtidâiye” teşkil edildi.

Mahkeme-i İbtidaiye’de bulunacak reis ve azaların hesap ve kanuna vakıf olmalarının yanısıra, dürüst ve namuslu olmaları gerekmektedir. Azalıklara tayinler irade-i seniyye ile yapılmaktaydı⁷¹¹. Kuruluş iradesiyle birlikte Divan-ı Muhasebat reis-i sabıkı Ali Bey yedi bin beş yüz kuruş maaşla Mahkeme-i İbtidaiye riyasetine tayin edildi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye eski azalarından Ahmet Hulusi Efendi beş bin kuruş maaşla; Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Hukuk Dairesi azasından Macit Bey, Divan-ı Muhasebat azasından Mesrur Bey ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Ceza Dairesi’nden Pertev Efendi ise halihazırdaki maaşlarıyla Mahkeme-i İbtidaiye azalıklarına tayin edildi. 1290 (1873) tarihli Salnamede ise Şevki Bey ile Latif Bey’in mümeyyiz olarak tayin edildiği görülmektedir⁷¹². Bu mahkeme için lazım olan katipler de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de istihdam edilenlerden seçilecekti. Ayrıca davanın niteliğine göre her bir dava veya lüzumuna göre birkaçı için hasım (taraf) sıfatıyla güvenilir ve kabiliyetli memurlar bulundurulacaktı. Bu memurlara, tahsiline hükmedilen meblağ üzerinden münasip bir pay verilecekti. Bu memuriyete 27 Muharrem 1290 (27 Mart 1873) tarihli bir iradeyle Divân-ı Muhâsebât azası Cemal Bey tayin edildi. Cemal Bey hasım sıfatıyla Mahkeme-i İbtidâiye’de görülen davalara katılacağı gibi, Divân-ı Muhâsebât azalığına da devam edecekti. Yine memur sıfatında bulunmak üzere üç bin kuruş maaşla erbab-ı vukuftan iki memurun daha tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. Burada bulunan memurlara, şahıslardan

⁷¹¹ “*Atûfetlü efendim hazretleri*

Altıncı daire reisi Serkiz Efendi hazretleri oraya aid mesâlihe adem-i vukufundan bahisle istifâ eylediğinden yerine bir münasibinin ta'yini icâb etmiş ve Mahkeme-i İbtidâiye â'zâsından izzetlü Antovan Pertev Efendi ehil ve kâfi görünmüş idüğünden efendi-yi mûmâ-ileyhâmın zikrolunan riyâsete me'mûriyeti ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Dersa'âdet Merkez Bidâyet Mahkemesi Hukuk dairesi mümeyyiz-i evveli izzetlü Medhi Efendi muktedir ve makâm-ı bendegândan olduğundan mûmâ-ileyh Pertev Efendi'den kalacak beş bin yedi yüz kuruş ma'âşın nisfi olan iki bin sekiz yüz elli kuruşu şimdilik mevkûf tutularak nisf-ı diğeriyle mûmâ-ileyh Medhi Efendi'nin zikrolunan Mahkeme-i İbtidâiye â'zâlığına ta'yini münâsib gibi tahattur olunmuş ise de ol bâbda emr ü ferman me'âli-beyân hazret-i şehinşâhî her ne veçhile şeref-sünûh ve sudûr buyrulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği ifâdesiyle tezkire-i senâveri terkîm olundu efendim fî 25 Zilkade sene 1291.”

“Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Ziver-i enmüle-yi ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i asafâneleri manzûr-ı me'âli-mevfûr-ı hazret-i şehriyârî buyrulmuş ve ber-mûceb-i istizân mûmâ-ileyh Pertev Efendi'nin zikrolunan riyâsete me'mûriyeti ve mûmâ-ileyhimden kalacak ma'âş-ı mezkûrun nisfi şimdilik mevkûf tutularak nisf-ı diğeriyle Medhi Efendi'nin sâlifü'l-beyân Mahkeme-i İbtidâiye â'zâlığına ta'yini müte'allik ve şeref-sünûh buyrulur emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 25 Zilkade sene 91.” (COA, İ.DH., 694-48541.)

⁷¹² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 28, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1290, s. 39.

alınmak üzere 1284 senesi sonuna kadar olan eski bakaya tahsilatları için yüzde dört, ondan sonraki seneler için ise yüzde iki kuruş pay verilecekti⁷¹³.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i İbtidâiyesi'nin ne zamana kadar varlığını sürdürdüğünü tespit edemedik. En son 1292 (1875) tarihli salnamade⁷¹⁴ yer alan Mahkeme-i İbtidaiye'ye, 1293 (1876) tarihli Salnamede ve onu takip eden diğer Salnamelerde rastlanmamaktadır.

3.2.Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Daireleri

3.2.1. Hukuk Dairesi

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi'ne göre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye hukuk ve ceza dairesi olmak üzere iki daireye ayrılmıştı. Buna göre hukuk dairesi; “ahkâm-ı kanuniyeye ait olan hukuk ve mu‘amelât-ı adiyeye müte‘allik deavinin fasl ve hüküme me‘mûrdur.” Bu dönemde vükeladan bir zatın riyasetinde bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin her dairesinde birer reis vekili bulunacaktı. Dolayısıyla hukuk dairesinde de bir reis vekili ile birlikte en az beş ve en fazla on aza bulunacaktı.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'yi Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olarak iki mahkemeye ayırmıştı. Mahkeme-i Temyiz de hukuk ve ceza dairelerine ayrılmaktaydı. Hukuk dairesinin vazifesi; “hukuk-ı adiyeye davalarını” temyiz etmektir. Bu dönemde nazır sıfatında bir zatın riyasetinde bulunan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Mahkeme-i Temyiz dairelerinin başında da birer reis-i sani (ikinci başkan) bulunmaktaydı.

27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'ne göre hukuk ve ceza dairelerine ayrılan Mahkeme-i Temyiz'in bir reis-i evveli ve bir reis-i sanisi bulunacaktı. Reis-i evvel bulunduğu daireye ve her iki dairenin birlikte toplandığı heyet-i umumiyyeye riyaset ederken, reis-i sani sadece bulunduğu daireye riyaset etmekteydi. Reis-i evvelin ekseriyetle hukuk dairesinden ve ilmiye sınıfının ileri gelenlerinden biri olması kaidedendi⁷¹⁵.

⁷¹³ COA, İ.MMS., 45-1933.; 1872 tarihli iki belgede bu pay, 1284 senesi sonuna kadar olan eski bakaya tahsilatları için yüzde beş, ondan sonraki seneler için ise yüzde üç kuruş olarak belirlenmişti. (COA, A.}MKT.MHM., 445-44.; COA, A.}MKT.MHM., 444-5.)

⁷¹⁴

⁷¹⁵ “... Mahkeme-i Temyiz riyâset-i ûlâsının vekâletle idaresi muvafık-ı maslahat olmadığına ve riyâset-i evveli makamının hukuk dairesine ihtisâsı olmamakla beraber daire-i mezkûre riyâsetinde

Bu arada hukuk dairesinin aza sayısı altı olarak belirlenmiş ve böylelikle Divan Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin her dairenin en az beş ve en çok on azadan mürekkep olmasına dair hükmü tadil edilmişti.

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin 41. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz dairelerinin vazifeleri özel kanunlarıyla düzenlenmişti. Böylece hukuk dairesinin vazifeleri, 2 Receb 1296 (22 Haziran 1879) tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin yedinci bölümünde düzenlenmişti. Burada düzenlenen temyiz usulü, çalışmanın ilerleyen kısımlarında bilhassa ele alınacaktır.

23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde “19 Cemaziyelahir Tarihli Mehâkim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin 4. Fasl-ı Muaddeli” ile hukuk ve ceza dairelerinin aza sayıları eşitlenecekti. Bu düzenlemeye göre hukuk dairesi bir reis ve reisten başka altı azadan mürekkep olacaktı.

4 Rebiülevvel 1325 (17 Nisan 1907) tarihinde “Teşkilât-ı Mehâkim Kanun-ı Muvakkati'nin 2 Temmuz 1303 Tarihli 4. Fasl-ı Muaddeli'nin Dördüncü ve Beşinci Mevâdd-ı Muaddesi”⁷¹⁶ ile hukuk dairesine bazı yeni vazifeler yüklendi. Buna göre hukuk ve ticaret davaları için verilen temyiz müracaatlarının temyiz şartlarını taşıyıp taşımadığını tetkik etmek ve bu müracaatları esastan karara bağlamak hukuk dairesinin vazifesidir.

Sivas'ta kurulan Muvakkat Heyet-i Temyiziye'de ve Eskişehir'de kurulan Temyiz Mahkemesi'nde hukuk daireleri bir başkan ve dört azadan mürekkepti. Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve gerekse de Mahkeme-i Temyiz döneminde tek bir hukuk dairesi mevcut olmuştu. 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun ile şer'iyeh mahkemeleri ve Mahkeme-i Temyiz'de bulunan şer'iyeh dairesi lağvedilerek Mahkeme-i Temyiz'de ikinci bir hukuk dairesi tesis edildi. 10 Mayıs 1926 tarihli Mahkeme-i Temyiz Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun ile Mahkeme-i Temyiz'de üç hukuk dairesi oluşturulmuş ve bu daireler bir reis ile altı azadan mürekkep olmuştur. Daire sayısı arttırıldığı için de daireler arasında işbölümüne gidildi. Böylelikle birinci

şimdiye kadar tarik-i ilm-i ricâlden bir zât bulunduğuna binaen...” (COA, İ.AZN., 20-4.); Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 57.

⁷¹⁶ Düstur, I. Tertip, C. 8, s. 665.

daire, ikinci ve üçüncü hukuk dairelerinin vazifeleri haricinde kalan hukuk ve ticaret davalarına; ikinci daire aynı haklar müstesna olmak üzere şahsa, aileye ve mirasa dair hukuki işler ile hukuk ve ticarete dava nakli ve merci tayini hususlarına; üçüncü daire de Sulh Kanunu'na uygun olarak sulh mahkemelerince görülen hukuk ve ticaret işlerine dair hüküm ve kararları temyizen inceleyecekti.

11 Nisan 1928 tarihli Temyiz Mahkemesi Teşkilatına Dair Kanun ile hukuk dairesi sayısı dörde çıkarıldı. Ayrıca bu kanunla Temyiz Mahkemesi'nde bir de Ticaret Dairesi teşkil edildi. Her bir daire ise bir reis, dört aza ve bir yedek azadan oluşturuldu. Bu düzenlemeye göre birinci daire tesise ve gayrimenkul mallarda aynı haklara ilişkin davaları; ikinci daire aynı haklar dışında şahsa, aileye, nafakaya, mirasa ve vesayete ilişkin olarak sulh ve asliye mahkemelerinde görülen davaları; üçüncü daire sulh mahkemelerinde görülüp İkinci Hukuk Dairesi ile Ticaret Dairesi'nin vazifeleri haricindeki hukuk davalarını; dördüncü daire menkul mallara ilişkin aynı haklar ve yaş, kayıt ve isim düzeltme ve damga para cezalarına ilişkin davalar ile Birinci, İkinci ve Üçüncü Hukuk Daireleri'nin vazifeleri haricinde kalan davaları tetkik eder. Ticaret dairesi de sulh ve asliye mahkemelerinde görülen ticaret davaları ile hukuk ve ticaret davalarına ait dava nakli ve merci tayini hususlarına bakacaktı.

3.2.2. Ceza Dairesi

Çalışmanın muhtelif yerlerinde tarihi tekamül içerisinde gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Temyizi'nde ve gerekse de müstakil Mahkeme-i Temyiz zamanında müessesenin riyasetinden bahsedilmişti. Daireleri ele alacağımız bundan sonraki kısımlarda tekrara düşmemek adına sadece bahsi edilen dairelerdeki vaziyet ve değişikliklerden bahsedilecektir. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Esasisi'ne göre ceza dairesinde de bir reis vekili ile birlikte en az beş ve en fazla on aza bulunacaktı. Buna göre ceza dairesi, “mücâzâta müte'allik husûsâtın (...) fasl ve hükmüne me'mûrdur.” Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'ne göre de “muhâkemât-ı cezaiye” davalarını temyiz etmekle vazifeli bulunan ceza dairesinin başında bir reis-i sani bulunacaktı. Bu daire Salnamelerde bazen “Ceza Dairesi” bazen de “Muhakemat-ı Cezaiye” dairesi şeklinde gösteriliyordu.

Daha evvel de bahsedildiği üzere Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'ne göre Mahkeme-i Temyiz'in bir reis-i evveli ve bir reis-i sanisi

bulunurdu. Reis-i evvel bulunduğu daire ile heyet-i umumiyyeye riyaset ederken, reis-i sani sadece bulunduğu daireye riyaset etmekteydi. Reis-i evvel ekseriyetle hukuk dairesinden olduğu için ceza dairesinin başında reis-i sani bulunurdu. Ayrıca bu düzenlemeyle birlikte ceza dairesinin aza sayısı ona çıkarılmıştı. Ceza dairesinin vazifeleriyle alakalı usul ve esaslar ise 5 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin üçüncü faslıyla düzenlenmişti. Ceza yargılamasında temyiz usulünden çalışmanın sonraki bölümlerinde bilhassa bahsedilecektir.

23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihinde "19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Mehâkim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin 4. Fasl-ı Muaddeli" ile mahkeme dairelerinin yapısında değişikliğe gidildi. Buna göre ceza dairesi bir reis ve reisten başka altı azadan oluşturuldu.

Sivas'ta kurulan Muvakkat Temyiz Heyeti'nde ceza dairesi bir reis ile dört azadan oluşmaktaydı. Nitekim Eskişehir'e nakledilen Temyiz Mahkemesi'nde de vaziyet böyleydi. Bu Temyiz Mahkemesi'nde ayrıca üç tane ihtiyati aza (yedek üye) de vardı. Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve gerekse de Mahkeme-i Temyiz döneminde tek bir ceza dairesi mevcut olmuştu. 10 Mayıs 1926 tarihli Mahkeme-i Temyiz Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun ile Mahkeme-i Temyiz'de ceza dairesi sayısı üçe çıkarıldı. Bu daireler de bir reis ile altı azadan oluşmaktaydı. Daire sayısı arttırıldığından dolayı da daireler arasında işbölümüne gidildi. Birinci daire idam, müebbet veya geçişi ağır hapis cezası, müebbet sürgün ve beş yıldan fazla hapis ve kamu hizmetlerinden müebbeten yasaklanma cezası gerektiren hükümleri; ikinci daire birinci dairenin vazifeleri haricinde kalan cezalara ait kararlar ile dava nakli ve tayin-i merci hususlarını; üçüncü daire ise kabahat davaları ve hususi kanunlarda cezai müeyyide getirilmiş fiiller ile yaş, kayıt ve isim düzeltme davaları ile damga para cezalarına ilişkin hükümleri tetkik edecekti.

11 Nisan 1928 tarihli Temyiz Mahkemesi Teşkilatına Dair Kanun ile ceza dairesi sayısı dörde çıkarıldı. Her dairede bir reis, dört aza ve bir yedek aza bulunacaktı. Bu dönemde de birinci daire idam, müebbet veya geçişi ağır hapis cezası, müebbet sürgün ve beş yıldan fazla hapis ve kamu hizmetlerinden müebbeten yasaklanma cezası gerektiren hükümleri; ikinci daire sulh mahkemelerince ceza kanuna göre görülen davaları; üçüncü daire hususi kanunlara göre sulh ve asliye mahkemelerinde görülen ceza davaları ile dava nakli ve tayin-i merci hususlarını;

dördüncü daire ise ilk üç ceza dairesinin vazifesi haricinde kalan davaları tetkik ederdi.

3.2.3. Muhakemat Dairesi

Esasen Şura-yı Devlet'in dairelerinden biri olan Muhakemat Dairesi, bir süre Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne bağlanmıştı. Böylelikle konumuz itibariyle bu daireyi de tetkik etmemiz gerekmektedir.

Şûrâ-yı Devlet Nizamnâme-i Dahilisi'nin ilk faslında Muhakemat Dairesi düzenlenmişti. Nizamnamenin birinci maddesine göre bu daire bir reis-i sani, altı aza, üç muavin, iki müstantik ve lüzumu kadar mülazımdan mürekkep olacaktı. Nizamnamenin üçüncü maddesinde de bu dairenin görevlerine yer verilmişti. Buna göre Muhakemat Dairesi evvela bir davanın hangi mahkeme veya temyiz merciinde görüleceği hususunda adliye ile idare memurları arasında ve yine davalara ilişkin olan hususlardan yalnızca idari merciler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkları çözer. Ayrıca idare ile şahıslar arasında meydana gelen ve özel meclislerinde hükme bağlanan davaları istinafen ve yine bu türden olup ehemmiyetleri cihetiyle kendisine havale olunan davaları bidayeten görürdü. Bunlarla birlikte memuriyet vazifelerinden dolayı suçlanarak kendisine havale edilen memurların muhakemesi ile Vilayet İdare Meclisleri'nde görülüp nizamen temyiz ve tasdik için şura-yı Devlet'e havale edilen memurun muhakemesinin tetkiki ve Vilayet İdare Meclisleri'nin istinafi mümkün olan kararlarına müracaat üzerine istinafen bakılması da Muhakemat Dairesi'nin vazifelerindendi. Görüldüğü üzere Şûrâ-yı Devlet'in yetki alanı içerisinde olan davaları görme yetkisi Muhakemat Dairesi'ne verilmişti. 5 Rebiülahir 1289 (12 Haziran 1872) tarihli bir iradeyle Şura-yı Devlet'te mühim değişiklikler gerçekleşti. Bu iradeyle Dahiliye Dairesi Şûrâ-yı Devlet'in dairesi olmaktan çıkarılıp Babialı Komisyonu'na dönüştürülmüş ve Muhakemat Dairesi de halihazırdaki teşkilatıyla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ilhak edilmişti. İradenin arz tezkeresine göre Şura-yı Devlet muhakematının umumi muhakemattan ayrı olması lüzumsuz görülmüştü⁷¹⁷. Böylelikle Şura-yı Devlet'in bünyesinde sadece Tanzimat Dairesi bırakılmıştı.

⁷¹⁷ "... Şûrâ-yı Devlet muhâkemâtının muhâkemât-ı umûmîyeden tefrikiyle dahi her kaideye muvafık bulunmayan bir sûretle beyhûde iştigâl-ı mevzû'-bâhs idüğine (...) ve Muhâkemât Dairesi'nin dahi hey'et-i müntahabesiyle Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâret-i Celîle sine ilhâkı ile ..." (COA, İ.DUİT., 58-44)

Canatar ve Baş'a göre Muhakemat Dairesi 23 Muharrem 1291 (12 Mart 1874) tarihinde yeniden Şura-yı Devlet'in bir dairesi olmuştu⁷¹⁸. Fakat 26 Cemaziyelahir 1293 (19 Temmuz 1876) tarihli bir belgeye⁷¹⁹ ve yine 16 Receb 1293 (7 Ağustos 1876) tarihli başka bir belgeye⁷²⁰ göre Muhakemat Dairesi halen Adliye Nezareti'ne bağlı görülmektedir. 29 Ramazan 1293 (18 Ekim 1876) tarihli bir belgeden de nihayet Muhakemat Dairesi'nin yeniden Şura-yı Devlet'e bağlı olduğu anlaşılmaktadır⁷²¹. Dolayısıyla Muhakemat Dairesi'nin yeniden Şura-yı Devlet'e bağlanması, 1876 yılının sonlarında gerçekleşmiş gözükmektedir. Bu konuya ilişkin olarak Salnamelere bakıldığında, Muhakemat Dairesi ilk defa 1290 (1873) tarihli Salnamede Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti altında gösterilmişti. Bu Salnameye göre reis-i sani Abdi Paşa iken, azalıkda Arif Efendi, Emin Efendi, İbrahim Bey, Fazıl Bey, Yıvanço Efendi ve Rıza Bey bulunmaktaydı. Yine bu dairede katip olarak Said Bey, muavin olarak Kamil ve Behçet Bey ve müstantik olarak Reşat Efendi görülmektedir⁷²². Yine son olarak 1293 (1876) tarihli Salnamede Adliye Nezareti'ne bağlı görünen Muhakemat Dairesi, 1294 (1877) tarihli Salnameyle birlikte Şura-yı Devlet'e bağlı görülmektedir⁷²³.

3.2.4. İstida Dairesi

Daha evvel ele aldığımız üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile 2 aza ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtibi ve iki mümeyyizden oluşan bir Tefrik Cemiyeti teşkil edilmişti. Bu dairenin başlıca vazifesi, divana gelen evrakların hangi mahalle ait olduğunu belirlemektir. Ancak bu müesseseye uzun ömürlü olamayıp yerini Havale Cemiyeti'ne bırakmıştı.

⁷¹⁸ Canatar, Baş, "Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi", s. 126.

⁷¹⁹ "Adliye Nezâret-i Celîlesi başkâtibi sa'âdetlü Mazhar Beg ve Muhâkemât Dairesi â'zâsından sa'âdetlü Rıza Beg Efendiler hazerâtı şayân-ı taltif-i âli olduklarından sâye-i inâyet-vâye-i cenâb-ı mülûkânedden mîr-i müşarün-ileyhimâya üçüncü rütbeden birer kut'a nişân-ı zişân-ı mecîdî ihsânî nezâret-i müşarün-ileyhâ tarafından ifâde olunmağla ..." (COA, İ.DH., 725-50547.)

⁷²⁰ "...Muhâkemât Dairesi â'zâsından Kenan Beg'in vukû'-ı vefatına mebnî Mehâkim-i Nizâmiye müfettişlerinden atüfetlü Ali Beg Efendi hazretlerinin ta'yîni ve (...) hususlarına dair Nezâret-i müşarünileyhânın takrîri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla..." (COA, İ. DH., 728-50743.)

⁷²¹ "Şûrâ-yı Devlet Muhâkemât Dairesi reis-i sânisî atüfetlü Mustafa Efendi bu def'a Defter-i Hakâni Nezâreti'ne me'mûriyeti cihetiyle yerine yine Şûrâ-yı Devlet â'zâsından birinin reis-i sâni ta'yîni iktizâ idüp Mülkiye Dairesi reis-i sânisî İbrahim Paşa hazretleri zaten Mûhâkemât Dairesi â'zâlığından yetmişmiş olmasıyla oranın işlerine vukûfi olduğundan müşarün-ileyhânın Muhâkemât Dairesi riyâset-i sâniyesine ..." (COA, İ.DH., 732-60037.)

⁷²² *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 28, s. 38.

⁷²³ Bkz. *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 32, Halil Efendi Matbaası, İstanbul, 1294, s. 113.

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati Mahkeme-i Temyiz’i hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayırmıştı. 23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihli iradeyle, Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati’nin Mahkeme-i Temyiz’i düzenleyen dördüncü faslı yeniden düzenlendi⁷²⁴. Bu iradeyle Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nce 2 Ramazan 1304 (25 Mayıs 1887) tarihinde hazırlanan ve “Mahkeme-i Nizamiye’nin Teşkilâtı Kanunu’nun Dördüncü Faslı Yerine Kaim Olmak Üzere Fasl-ı Mahsûsdur.” isimli yeni düzenleme kabul edilmişti. Bu düzenleme on maddeden ibaretti ve Düstur’da “19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Mehâkim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati’nin 4. Fasl-ı Muaddeli” ismiyle neşredilmişti⁷²⁵.

Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi’ne göre bu dairenin teşkil sebebi şöyleydi: *“Temyiz arzuhallerinin mahkeme â‘zâsını müte‘akib tedkik ve mütala‘ası kâbil olamadığı cihetle bunların hâvî olduğu da‘vâların rü‘yeti sırasında yani tarih-i vürûdundan bir hayli zaman sonra nazar-ı mütala‘aya alınarak ekseriya şerâit-i kanuniyeye muvafik olmamasından veyahûd müsted‘inin san‘at ve ikâmetgâhı beyân olmamasından dolayı reddedilmekte olduğundan bu arzuhallerin mahkemeye vürûdunda muvafik-ı kanun olmayanları bi‘d-tedkik redd veyahûd hakk-ı temyizi sâkit olmuş olduğu hâlde ibtâl etdirilecek olunur ise ashâbının taziyê‘-i vakt ile beraber ihtiyâr-ı mesârif etmesine ve evrakın dahi tedâhülde kalmasına mahal olmayacağından temyiz istid‘âlarını kabul ve reddi veya ikmâl-ı şerâiti ile mu‘âmelât-ı müteferri‘asının icrâsı vazifesiyle mükellef olmak...”*⁷²⁶

⁷²⁴ “Atûfetlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’nde evrâk-ı temyiziye mu‘âmelâtının te‘hirden vikâyesi zımında İstid‘a Dairesi namıyla müceddeden bir daire teşkiline ve teferru‘âtına dair Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi’nin meclis-i mahsus-ı vükelâdan tezyil olunan mazbatası layiha-yı melfûfe ile ma‘an arz ve takdîm kılınmağla ol babda her ne veçhile irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî şeref-müte‘allik buyrulur ise hükm-i âlisi infâz edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fî 22 Şevval sene 304 ve fî 1 Temmuz 303.

“Ma‘rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta‘zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhileri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ’dan müzeyyel-i melfûf-ı mazbata ve layiha manzûr âlî olmuş ve ber-vech-i tezekkür ve istizân icrâ-yı icâbı husûsuna irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şeref-sudûr buyrularak mezkûr mazbata ve layiha i‘ade kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyü‘l-emrindir fî 23 Şevval sene 304 ve fî 2 Temmuz 303.” (COA, İ.MMS., 91-3863)

⁷²⁵ Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 853-854.; Arşiv belgesinde yer alan düzenleme ile Düstur’da neşredilen düzenleme aynıdır. Bu düzenlemenin tam metni çalışmamızın ekinde verilecektir.; Bu metin için ayrıca bkz.: Ceride-i Mehakim, No:404, 16 Zilkade 1304, s. 4384-4385.

⁷²⁶ COA, İ.MMS., 91-3863 leffi.

Yeni düzenlemeye göre İstida Dairesi bir reis ile dört azadan oluşacaktı⁷²⁷. Ceride-i Mehakim’de “Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’nde bu kere teşkil kılınan İstid’â Dairesi” ifadesi kullanılmıştı. Aslında bu ifade, İstida Dairesi’nin bir hukuk dairesi olarak tasavvur edildiğini göstermektedir. İstida Dairesi riyasetine, Mahkeme-i Temyiz azasından Şefik Efendi getirilmişti⁷²⁸. Ayrıca bu dairenin tahrirat işlerine memur olmak üzere sadece katipler bulunacak ve bunlardan biri başkatip olacaktı. İstida Dairesi’nin vazifesi, hukuk ve veza davalarına dair dilekçelerden kanuna uygun olanları kabul etmek ve ait olduğu daireye göndermekti. Temyiz süresi geçen ve temyiz şartları eksik olan dilekçeler de reddedilirdi. Yine dava nakli dilekçelerini karara bağlamak bu dairenin vazifesiydi. Taşralardan gelip de kanuni şartları taşıyan; ancak muayyen olan harç ve ücretleri ulaşmamış temyiz dilekçeleri reddedilmeyerek, İstida Dairesi tarafından belirlenecek süre zarfında söz konusu bedellerin ulaşması halinde bu dilekçeler ait olduğu daireye gönderilecekti. Aksi halde dilekçe reddedilecekti. Bu düzenlemenin yedinci maddesine göre temyiz dilekçesi kabul edilen bir ilamın lüzumu halinde tehir-i icrasına (yürütülmesinin durdurulmasına) da İstida Dairesi karar verirdi.

İstida Dairesi evrak üzerine karar verirdi. Bu sebeple taraflar davet edilip dinlenmezdi. Yine bu dairenin hüküm ve kararlarına karşı itiraz ve tashis-i karar (karar düzeltme) yollarına müracaat edilemezdi. İstida Dairesi’nde “tesavi-yi ara” (oyların eşitliği) söz konusu olursa o hususa Mahkeme-i Temyiz’in Heyet-i Umumiyesi karar verirdi. İstida Dairesi tarafından kabul edilip ait olduğu daireye gönderilen bir dilekçenin kanuni sebeplerden dolayı reddi lazım gelirse, ilgili daire dilekçeyi reddedebilirdi.

İstida Dairesi’nin vazifelerinde meydana gelen ilk değişiklik 19 Zilkade 1322 (25 Ocak 1905) tarihinde “Teşkilâtı Mehâkim Kanunu Muvakkatinin 23 Şevval 1304 Tarihli Dördüncü Faslı Muaddelinin Sekizinci Madde-i Muaddelesi”⁷²⁹ ile gerçekleşti. Esasen İstida Dairesi’nin kararlarına karşı karar düzeltme yoluna müracaat edilemezdi. Ancak bu yeni düzenlemeye göre ceza davalarına ilişkin

⁷²⁷ Bu dönemde Mahkeme-i Temyiz’de bir reis-i evvel ile iki reis-i sani bulunacaktı. Reis-i evvel bulunduğu daireye ve heyet-i umumiyyeye riyaset ederken reis-i saniler yalnızca buldukları daireye nezaret ederdi. Reis-i evvelin hukuk dairesinden olması bir kaide olarak belirlenmişse de, İstida Dairesi riyasetinde bulunan zatın reis-i evvel olduğu da vakidir. (Muslihiddin Adil, *Ma’lûmât-ı Hukukiye*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331-1333, s. 148.)

⁷²⁸ *Ceride-i Mehakim*, No:404, s. 4383.

⁷²⁹ Düstur, I. Tertip, C. 8, s. 135-136.

olmayan ve dilekçenin reddiyle hükmü tasdik edilmiş olan ilamlara ilişkin olan kararlara karşı, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu'nun 252. ve 253. maddelerinde belirtilen sebeplerle karar düzeltme yoluna müracaat edilebilirdi. İtiraz kabul edildiğinde İstida Dairesi'nin kararı ıslah edilecekti.

6 Cemaziyelevvel 1305 (20 Ocak 1888) tarihinde diğer dairelerin iş yükükünü hafifletmek amacıyla “Mahakimi Nizamiyenin Teşkilâtı Kanunu'nun Dördüncü Faslının Beşinci Maddesi Yerine Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınan Madde Kanuniye”⁷³⁰ ile İstida Dairesi'ne yeni mühim vazifeler yükletildi. Buna göre İstida Dairesi; kabul ettiği dilekçelerden müruruzaman (zamanaşımı), vazife (görev), salahiyet (yetki) ile temyiz edilebilen karar-ı karine kararlarına ve geçersizliği iddia edilen itham mazbatalarına ve damga vergisi ile para cezası kanunnamelerine dair olanları temyizen tetkik edip diğerlerini ait bulunduğu dairelere gönderecekti. Yine bu düzenlemeye göre merci tayini ve dava nakli de İstida Dairesi'nin vazifelerindendi.

4 Rebiülevvel 1325 (17 Nisan 1907) tarihinde “Teşkilâtı Mehâkim Kanunu Muvakkatinin 2 Temmuz 1303 Tarihli Dördüncü Fasl-ı Muaddelinin Dördüncü ve Beşinci Mevâdd-ı Muaddesi”⁷³¹ ile İstida Dairesi'nin vazifeleri yeniden düzenlendi. Bu düzenlemeyle Hukuk Dairesi'ne hukuka ve ticarete dair temyiz dilekçelerinin temyiz şartlarını taşıyıp taşımadığını ve temyiz şartlarını haiz olanları temyizen tetkik edip, olmayanları ise reddetme yetkisi verildi. Yine bu düzenlemeye göre Ceza Dairesi yalnızca cinayet davalarını temyiz edecekti. Cünhaya ve kabahate ilişkin olan davaların temyizen tetkiki vazifesi ise İstida Dairesi'ne verildi. Yine damga para cezasına dair kararnameler ile itham mazbatalarına ve ceza davalarına ilişkin merci tayini ile dava nakli dilekçelerine dair dilekçeleri tetkik etmek İstida Dairesi'nin vazifesindendi. Seçkin'e göre bu yeni vazife düzeni ile İstida Dairesi ikinci bir Ceza Dairesi niteliği kazanmıştı⁷³².

8 Rebiülahir 1329'de (8 Nisan 1911) “2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun”⁷³³ ile İstida Dairesi'ne eski vazifelerinden bazıları yeniden iade edildi. Bu kanunun 32.

⁷³⁰ Düstur, I. Tertip, C. 5, s. 992.; **Ceride-i Mehakim**, No: 429, 14 Cemaziyelevvel sene 1305, s. 4687.

⁷³¹ Düstur, I. Tertip, C. 8, s. 665.

⁷³² Seçkin, *a.g.e.*, s. 31.

⁷³³ Düstur, II. Tertip, C. 3, s. 261-277.

maddesine göre tüm davalar için merci tayini ve dava nakli vazifesi yeniden İstida Dairesi'ne verilmişti.

17 Cemaziyelevvel 1331 (24 Nisan 1913) tarihli Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat⁷³⁴ ile sulh hukuk ile sulh ceza mahkemesi ilamlarının temyiz mercii İstida Dairesi olacaktı. Bu kanuna göre sulh hakimlerinin verdiği kararların temyiz işleyişine çalışmanın devamında bilhassa temas edilecektir.

İstida Dairesi, Sivas'ta kurulan Muvakkat Heyet-i Temyiziye'de de bulunmaktaydı. 19 Zilkade 1339 (25 Temmuz 1921) tarihinde ise İstida Dairesi'nin kaldırılıp görevlerinin Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne devredilmesine ve Mahkeme-i Temyiz'in hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmasına dair kararname, Meclis-i Umumi'nin içtimanda kanun teklifi olmak üzere kabul edilmişti⁷³⁵. Bununla birlikte İstida Dairesi, Eskişehir'e nakledilen Temyiz Mahkemesi'nde de varlığını muhafaza etti. Hatta 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli Mehâkim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun ile Mahkeme-i Temyiz'de ikinci bir İstida Dairesi kuruldu. Böylelikle iki yıl kadar iki daire halinde çalışan İstida Dairesi'ne, 10 Mayıs 1926 tarihli Mahkeme-i Temyiz Teşkilatının Tevsiine Dair Kanun ile yer verilmedi.

3.2.5. Şer'iyeye Dairesi

Tanzimat ve sonrası dönemde Osmanlı hukuk düzeninde ortaya çıkan karışıklık devletin sonlarına kadar devam etmişti. Çalışmamızın ilk bölümünün ikinci kısmında bu karmaşık adliye teşkilatına değinmiştik. Şer'iyeye mahkemeleri, Tanzimat dönemine kadar tek umumi mahkeme olma hususiyetini muhafaza etmişti. Zamanla kurulan ve genişleyen Nizamiye Mahkemeleri bir süre sonra şer'iyeye mahkemelerinin yerini alarak umumi mahkeme sıfatını kazanmıştı. Böylelikle vazife alanı gittikçe daralan şer'iyeye mahkemeleri, imparatorluk içinde hususi mahkemeler konumuna düşmüştü. Devlet içerisinde kazai mercilerin oldukça dağınık bir halde bulunmasının birçok meseleye gebe olması da kaçınılmazdı.

İttihat ve Terakki Partisi hükümeti ele geçirdikten sonra hukuki alanda büyük reform teşebbüslerine girişti. Parti üyeleri tarafından şer'iyeye mahkemelerinin tümüyle

⁷³⁴ Düstur, II. Tertip, C. 5, s. 322-341.

⁷³⁵ COA, İ.DUİT., 58-13.; COA, MV., 255-93.

kaldırılması ya da Adliye Nezareti'ne bağlanmasına ilişkin fikirler ortaya atıldı. Diğer bir yandan kazai mercilerin bölünmüş olmasının devlet için büyük sorunlar teşkil ettiği dile getirildi. Böylece şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanmasına dair düzenlemenin yapılması konusu İttihat ve Terakki Partisi kongresinde kabul edildi ve bunun için uygun bir zemin arandı. Dönemin Adliye Nazırı İbrahim Bey düzenlemenin hayata geçirilmesini ağırdan aldı. Yine Şeyhülislam Hayri Efendi de bu icraatın kendi zamanında yapılmasına istekli değildi. Meselenin uzaması üzerine Halil Mentеше, düzenleme işini nihayete erdirmek üzere Adliye Nezareti'ne getirildi. Bunun üzerine Şeyhülislam Hayri Efendi istifa etti⁷³⁶.

Yoğun bir tartışma ortamından sonra kuvve-i kazaiyenin bir merkezde temerküz etmesi maksadıyla 18 Cemaziyelûlâ 1335 (12 Mart 1917) tarihli Bilumum Mehâkim-i Şer'îye ile Merbûtâtının Adliye Nezâretine Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun⁷³⁷ ile bütün şer'îye mahkemeleri ve ona bağlı müesseseler Adliye Nezareti'ne bağlandı⁷³⁸. Bu kanunun ikinci maddesiyle de şer'îye mahkemelerinden verilen kararların temyizi için Mahkeme-i Temyiz bünyesinde bir de Şer'îye Dairesi tesis edildi ve daire riyasetine Kazasker Ömer Hulusi Efendi tayin edildi⁷³⁹. Daha sonra 14 Muharrem 1337 (24 Ekim 1918) tarihli iradeyle daire azasından Mehmet Tevfik Efendi riyasete getirildi⁷⁴⁰. Şer'îye Dairesi bir reis ile altı azadan mürekkepti ve hukuk ve vazife bakımından Mahkeme-i Temyiz'in diğer dairelerine eşitti. Bir süre sonra şer'îye mahkemelerindeki muhakeme işlerine dair 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi⁷⁴¹ kabul edildi. Seçkin'e göre Mahkeme-i Temyiz Şer'îye Dairesi, şer'îye mahkemelerinin vakıf, miras ve aile gibi

⁷³⁶ Halil Mentеше, Hayri Efendi'yle birbirlerini sevdiklerini ifade ederek bu istifanın kendisinin Adliye Nazırı olmasıyla alakalı olup olmadığını bizzat Hayri Efendi'ye sorduğunu nakleder. Hayri Efendi ise bu işin kendi zamanında olmaması için istifa ettiğini; ancak Heyet-i Ayan'da kendisine destek vereceğini söylemiştir. Halil Mentеше, bu istifanın bir soyluluk eseri olduğunu ifade etmektedir. Zira Hayri Efendi, yetmişmiş olduğu bir müesseseyi kendi elleriyle yıkmak istememiştir. (Halil Mentеше, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları*, Haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 224-225.)

⁷³⁷ Düstur, II. Tertip, C. IX, s. 270-271.; *Ceride-i Adliye*, No:106, Mart 1333, s. 449-450.; *Takvim-i Vekayi*, No: 2840, 9 Cemaziyelahir 1335, s. 1.

⁷³⁸ Şer'îye mahkemelerinde yapılmak istenen reformlara dair tartışmalar için bkz.: İkinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 286-294.; Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 124-128.; Dönemin Adliye Nazırı Halil Mentеше, söz konusu kanun layihasını hazırlatıp Mahkeme-i Temyiz'de bir Şer'îye Dairesi ihdas ettiğini ve Tetkikat-ı Şer'îye azalarını buraya naklettiğini söylemiştir. Ona göre bu azalar, 5000 kuruş olan maaşlarının 7500 kuruşa yükselmesinden dolayı bu muameleden memnuniyet duymuştur. (Halil Mentеше, *a.g.e.*, s. 226.)

⁷³⁹ COA, BEO, 4462-334617.

⁷⁴⁰ COA, İ.DUİT., 50-56.; COA, BEO, 4539-340376.

⁷⁴¹ Düstur, II. Tertip, C. 9, s. 783-794.

hukuk davalarının temyizinde yetkili olduğu için, nitelikçe bir hukuk dairesi sayılır⁷⁴².

Son Osmanlı Salnamesi olan 1333-1334 (1916-1917) tarihli Salnameye göre Şer'îye Dairesi'nde riyasette Ömer Hulusi Efendi, azalıklarda ise Mehmet Tevfik Efendi, Mehmet Emin Ali Efendi, Mehmet Rıza Efendi, Mahir Efendi, Mehmet Fevzi Efendi ve Cemalettin Efendi bulunmaktaydı. Arif Efendi'nin başmümeyyiz olarak görüldüğü bu Salnamede mümeyyizlik vazifesi iş bölümüne göre temlik edilmişti. Buna göre terekeye ait ilamat telhis mümeyyizi Ömer Nasuhi Efendi, terekeye ait ilamat taharri mümeyyizi Hafız Ahmet Hulusi Efendi, mesail-i vakfiyeye müteallik ilamat telhis mümeyyizi Gönenli Mehmet Zeki Efendi, mesail-i vakfiyeye müteallik ilamat taharri mümeyyizi Gönenli Mehmet Efendi, münakahat ve ona müteallik ilamat telhis mümeyyizi Mehmet Nuri Efendi, münakahat ve ona müteallik ilamat taharri mümeyyizi Cazim Efendi, muamelat-ı tahririye masası mümeyyizi Mehmet Nuri Efendi ve kayıt masası mümeyyizi de Necati Efendi idi⁷⁴³.

Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi'nin 48. maddesine göre şer'î davalarda temyiz usulü, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu ve zeylinde yer alan müddet ve şartlara tabidir. Fakat hukuk davalarından farklı olarak, şer'î ilamların temyizinde kefalet veya teminat verilmesine gerek bulunmamaktadır. Yine bu kanunun 50. maddesine göre çocuklar, akıl hastaları, yaşlılar, hazine ve vakıflar aleyhinde verilen ilamlar temyizen tasdik edilmedikçe icra edilemezdi. Bu tür davalar süresi içinde taraflarca temyiz edilmezse, dava dosyası kadı tarafından temyiz süresinin bitmesini müteakip Mahkeme-i Temyiz'e gönderilecek ve Mahkeme-i Temyiz'de bu davalara ivedilikle bakılacaktı. Şer'î davalarda merci tayini, dava nakli ve redd-i hakim gibi kararlar Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi tarafından verilirdi. Temyiz incelemesinden sonra bir kararın bozulması halinde dava dosyası normalde hükmü veren mahkemeye gönderilir. Fakat Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi'nin 51. maddesine göre bozulan ilam İstanbul veya Bilâd-ı Selase (Galata, Üsküdar ve Eyüp) mahkemeleri tarafından verilmişse, dava dosyası hükmü veren mahkemeye değil, Kazaskerlik Mahkemesi'ne gönderilirdi. Yine bu kararnameye göre şer'îye mahkemeleri hakimlerine karşı Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'na uygun olarak "iştikâ ani'l-hükkâm" (hakimlerden şikayet)

⁷⁴² Seçkin, a.g.e., s. 31.

⁷⁴³ *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, Def'a 68, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1334, s. 158-159.

yoluna müracaat edilebilirdi. Bu davalara bakma yetkisi; kadıların mahalli kazalarının tabi oldukları vilayetin, müstakil livaya mensup kadılarda ise o livanın istinaf mahkemesinin hukuk dairesine aitti. Kazaskerlik Mahkemesi reisi ile merkez vilayet ve müstakil liva kadılarına karşı açılacak iştikâ anı'l-hükkâm davaları ise Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde görülürdü.

Şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezareti'ne bağlanması yoğun bir tepkiyle karşılaşmıştı. Bunun üzerine 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920) tarihli Bilumûm Mehâkim-i Şer'îye'nin Makâm-ı Meşihâte İ'âde-i İrtibâtı Hakkında Kararnâme⁷⁴⁴ ile şer'îye mahkemeleri yeniden Meşihât'e bağlandı ve Mahkeme-i Temyiz'deki Şer'îye Dairesi de lağvedildi. Ancak daha evvel bahsettiğimiz üzere, bu kararname Ankara Hükümeti tarafından tanınmadığı⁷⁴⁵ için 20 Ramazan 1338 (7 Haziran 1920) tarihinde Sivas'taki Muvakkat Heyet-i Temyiziye'de de bir Şer'îye Dairesi kurulmuştu. Bu daire bir reis ile dört azadan oluşmaktaydı. Eskişehir'e nakledilen Temyiz Mahkemesi'nde de şer'îye dairesi varlığını muhafaza etmişti. Ancak beş ay sonra çıkarılan 4 Ramazan 1342 (9 Nisan 1924) tarihli Mehâkim-i Şer'îyenin İlgasına ve Mehâkim Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun⁷⁴⁶ ile Mahkeme-i Temyiz Şer'îye Dairesi kaldırılarak yerine ikinci bir hukuk dairesi kuruldu.

3.3.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Yargılama Faaliyetleri

3.3.1. Temyiz Vazifesi

3.3.1.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Dönemi Temyiz Usulü

3.3.1.1.1. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi'nde Temyiz Usulü

Şura-yı Devlet'in ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tesis edildiği 11 Zilkade 1284 (5 Mart 1868 tarihli irade, her iki müessese için gerekli olan nizamın hemen hazırlanıp yürürlüğe konacağını bildirmişti. Böylelikle 8 Zilhicce 1284'te (1 Nisan 1868) Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasîsi kabul edildi. Bu nizamname kısa bir mukaddime ile on maddeden oluşmaktadır.

⁷⁴⁴ Düstur, II. Tertip, C. XII, s. 69-70.; Takvim-i Vekâyi, No: 3847, 19 Şaban 1338, s. 3.

⁷⁴⁵ Bkz.: "16 Mart 1336 Tarihinden İtibaren İstanbul Hükümetince Akd Edilen Bircümle Mukâvelât, Uhûdât vesairenin Keenlemyekün Addi Hakkında Kanun", Düstur, III. Tertip, C. I, s. 13; Karakoç Sarkiz, **Sicilli Kavânini**, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926, s. 6.

⁷⁴⁶ Düstur, III. Tertip, C. 5, s. 403-404.; R.G., 26.04.1924, Sa. 69, s. 5.

Nizamnâme-i Esasîsi'nin yedinci maddesine göre divana gelen davalar evvela mümeyyizler tarafından tetkik edilip icap eden kanuni hususlar tatbik edildikten sonra ait olduğu daireye gönderilirdi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye duruşma yaparak davalara bakardı. Dairelerde gerçekleşen muhakeme aleni olup, gerektiğinde muhakemenin gizli yapılmasına karar verilebilirdi. Hukuk ve ticaret davalarında temyiz edilen hükmün kanunlara ve nizamnamelere aykırı olması bozma sebebiydi. Bu şekilde feshedilen (bozulan) bir ilam ya hükmü veren mahkemeye ya da divanın uygun göreceği başka bir mahkemeye havale edilirdi. Nizamname-i Esasi'nin dokuzuncu maddesine göre idarenin divanın duruşmalarına ve hükümlerine hiçbir şekilde müdahalede bulunması yasaktı. İdare yalnızca havale işlerinde ve divan hükümlerinin yerine getirilmesinde yetkiliydi.

Nizamnâme-i Esasîsi kısa bir metin olduğundan divanın hangi tür davaları hangi usulle bakacağını açık bir şekilde düzenlememişti. Bu sebeple Nizamnâme-i Esasîsi'nin onuncu maddesinde divanın bakmakla yükümlü olduğu davaların türleri, hukuk ve ceza davalarında hangi muhakeme usullerinin kullanacağı, hüküm ve kararların ne suretle arz edileceğine dair gerekli olan düzenlemelerin Şura-yı Devlet tarafından müzakere edilip irade-i seniyye ile yürürlüğe konulacağı ifade edilmişti.

3.3.1.1.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nde Temyiz Usulü

3.3.1.1.2.1. Mahkemenin İşleyişi

27 Şevval 1285 (10 Şubat 1869) tarihli Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnâme-i Dahilisi, yukarıda bahsettiğimiz Nizamname-i Esasi'nin eksikliklerin tamamlanması için hazırlanıp yürürlüğe girdi. Bu zamana kadar ne hukuk davaları ne de temyiz davaları için bir usul kanunu hazırlanmış değildi.

Nizamiye mahkemelerinde 1879 tarihine kadar hususi olarak muhakeme usullerini düzenleyen bir kanun çıkarılmamıştı. 21 Zilkade 1286 (22 Şubat 1870) tarihli Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme⁷⁴⁷'nin nizamiye mahkemelerine dair ikinci babının dördüncü faslında muhakeme usulüne dair hükümler bulunmaktaydı. 21 Ramazan 1288'de (4 Aralık 1871) Dersaadet Hukuk-ı Âdiye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizamiyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dair Nizamnâme, 1870 tarihli nizamnamenin

⁷⁴⁷ Düstur, I. Tertip, C. I, s. 688-706.

kendisiyle çatışan hükümlerini ilga etmişti. 1870 tarihli nizamnamenin muhakeme usulünü düzenleyen kısmı ise yürürlükte kalmıştı. Böylece ceza muhakemesinde usul kanunu kabul edilinceye kadar nizamiye mahkemelerinde Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme'nin dördüncü faslının tatbik edildiği söylenebilir⁷⁴⁸.

Dersaadet ve Mülhakatı İdare-i Zabıta ve Mülkiye ve Mehâkim-i Nizamiyesine Dair Nizamnâme'nin muhakeme usulüne dair hükümlerinin yanı sıra, 27 Safer 1286 (8 Haziran 1869) tarihinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Heyet-i Umumiyesi tarafından bilhassa ceza davalarına ilişkin birtakım soruşturma ve kovuşturma usullerini düzenleyen bir talimat hazırlanmıştı⁷⁴⁹. Kanaatimizce Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'ndan evvel hazırlanmış bu talimatname oldukça önemlidir. Elimizde bulunan nüshaya bakıldığında talimatname hükümlerine madde sırası verilmediği görülmektedir. Belgenin mukaddemesinde talimatnamenin hazırlanma sebebi şu şekilde izah edilmiştir:

“Sâye-i asâyiş-sermâye-i hazret-i padişahide istirâhat ve emniyet-i umûmîyenin muhâfazası nizâmât mevzû'aya hüsn-i mürâ'at ile hâsıl olduğu gibi vikâyesi hükûmetin vezâif-i mahsusa ve müstakilesinden bulunan inzibât-ı memleketin bekâsı dahi mahzâ nizâmât-ı mezkûrenin ekîden icrasıyla husûle geleceği bedîhiyyâtından ve ale'l-umûm mücriminin me'mûrin-i hükûmet tarafından bi'l-muhâkeme te'dîb kılınmaları lüzûm-ı umûreden olmasıyla ve memalik-i mahrûse-i şahânedeki vukû'bulan cinâyâtın müdde'îsi zuhûruna bakılmayıp cânib-i hükûmetden îfâ-yı tahkîkâta mütecasirlerinin zâhire bi'l-ihrâc icrâ-yı te'dibâta müsaberet ve inde'l-muhâkeme isbât-ı cinâyet bütün bütün müdde'îye tahmîl olunup da mürûr-ı zaman ile tahkîk ve tebyîn madde-i müşkülâta giriftâr edilmeyerek ve bundan hukuk-ı ibâd ve hükm-i kanunun zâyî' olmasına ve noksan-ı tahkîkât ve istintâk üzerine iş iş'âr ve istiş'âra düşürülüp de birtakım eşhâsın bilâ-hükm mahbûs kalmasına ve sâhib-i hakkın dahi senelerce maslahatın peşi sıra dolaşmaya sebebiyet verilmeyerek her gûne tahkîkât ve taharriyât müsâra'aten sarf-ı makderet ehemmi-i umûr bulunmasıyla ve muhâkemât ve teferru'âtına dair nizâmât-ı mahsusa derdest-i müzâkeret ise de bunun ikmâliyle mevki'-i icrâya vaz'ı biraz vakte muhtâc görünmesiyle şimdilik ta'lîmât-ı muvakkate olmak üzere Divân-ı Ahkâm-ı

⁷⁴⁸ Ekinci, *Ateş İstidasi İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 163.

⁷⁴⁹ COA, HSD.AFT., 3-46.

Adliye'nin Hey'et-i Umûmîyesi kararıyla ber-vech-i âtî bazı ta'limât ve vesâyâyâ ibtidâr olunur.”

Talimatnamenin mukaddimesinden de anlaşıldığı üzere bu talimat muhakeme usulüne ilişkin nizamatin hazırlanmasına kadar icra edilecekti. Böylelikle gerek suçluların gerekse de bundan zarar görenlerin haklarının muhafazası arzulanmıştı.

Talimatnamenin başında zabıta ve mülkiye memurlarının bir suçun meydana gelmesinin akabinde riayet edecekleri hususlar ele alınmaktadır. Suçun haber alınmasıyla birlikte failin yakalanması ve suça ilişkin her türlü hususun tahkik ve tetkik edilmesi emredilmekteydi. Emare ve delillerin kaybolmaması için bu işler hızlı bir şekilde icra edilecekti. Yine adam öldürme, yaralama, hırsızlık, zehirlenme, boğulma ve ırza geçme gibi suçlarda maddi vakanın ortaya çıkarılması için yapılması gereken hususlar ele alınmaktadır. Bütün bu yapılan tetkikat ve tahkikat bir jurnale itinayla kaydedilmeliydi. Yine bu hususlara dair müstantikin yapması gereken hususlar düzenlenmiş ve akabinde bu suçların muhakemesini yapacak mahkemelerin dikkat edeceği hususlara değinilmiştir. Gerek daha evvel yapılan ve gerekse de suçun muhakemesine memur olan mahkemelerce icra edilen muamelelere ilişkin bütün hususlar kaza, liva ve vilayet meclislerine mahsus cerideye aynen kaydedilecek ve asılları aynen mazbatalarıyla birlikte Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye gönderilecektir. Talimatnamede emredilen hususlara uygun olmayan ve hükmü sarih bulunmayan meclislerden gelen evrak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ce kabul edilmeyerek, eksikliklerin tamamlanması için iade edilecektir. Suça ilişkin muhakeme tamamlandıktan sonra hukuk-ı şahsiye ve emvale ilişkin davalar, ait oldukları mahkemeye icra memuru tarafından buyruldu ile havale edilecekti.

Muhtevasını kısaca ele aldığımız bu talimatı Ali Şehbaz sayesinde fark ettik. Tetkik ettiğimiz kadarıyla –Ali Şehbaz'ın kısaca değinmesi haricinde- başka bir yerde bu talimata dair malumat bulunmamaktadır. Ali Şehbaz'ın ifadesine göre Mahkeme-i Temyiz'in tesisinden sonra Ceza Dairesi adına ceza davalarında kullanılmak üzere usulü kaideleri muhtevi muvakkat bir talimat düzenlenmiş ve mahkemelere gönderilmişti. Müellife göre kısa bir talimat olan söz konusu

düzenleme birçok eksiklik barındırmakta ve mahkemeler bu talimata muvafik hareket etmemekteydi⁷⁵⁰.

Elimizde bulunan belgeye bakıldığında bu talimat Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizamname-i Dahilisi'nden evvel hazırlanmıştır. Ali Şehbaz'ın verdiği malumata atıfta bulunan Seçkin, eserini kaleme aldığı dönemde bu talimatı görmeksizin bir takım yorumlarda bulunmuştu. Müellife göre Ali Şehbaz'ın bahsini ettiği bu talimat, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Mahkeme-i Temyiz'i için düzenlenmiş olmalıydı. Zira Mahkeme-i Temyiz'in müstakil bir mahkeme olduğu teşkilat kanunundan altı gün sonra ceza davaları için usul kanunu kabul edilmişti. Dolayısıyla sadece altı gün için tatbik edilmek üzere böyle bir talimatın hazırlanmış olması makul gözükmekteydi. Yine müellife göre Mahkeme-i Temyiz'in böyle bir talimat hazırlamasının hukuki dayanağı da yoktu. Zira ne Nizamname-i Esasi'de ne de Nizamname-i Dahili'de bu talimata dair bir malumat bulunmamaktaydı⁷⁵¹. Hakikaten de söz konusu dönemde çıkan kanun ve nizamât Şura-yı Devlet'çe hazırlandıktan sonra tasdik için arz edilirdi. Bu talimatın Şura-yı Devlet'in tetkikinden geçtikten sonra yürürlüğe girip girmediği hususlarına dair bir malumat yoktur. Ayrıca Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Heyet-i Umumisi tarafından hazırlanan bu talimatın ne zamana kadar ve ne şekilde tatbik edildiğine dair bir malumat da elde edilememiştir.

1872 tarihli Mehakim-i Nizamiye Hakkında Nizamname'nin 18. maddesine göre ise hukuk davalarına mahsus bir muhakeme kanunu çıkarılıncaya kadar, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Kanunnâmesi'nin bu nizamnâmeğe aykırı olmayan hükümleri tatbik edilecekti. Böylece nizamiye mahkemelerinin hukuk davaları, usul kanuna kadar bu kanunname hükümlerine göre görülmüştü⁷⁵². Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahili'sinin muvakkat maddesi de “Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin rü'yet edeceği de'âvî hakkında Ticaret Usul-i Muhâkeme Nizâmnâmesi'nin işbu nizâmnâmeğe mugayir olmayan ahkâmı mer'iyü'l-icrâ tutulacaktır” demek suretiyle aynı hüküm devam ettirilmiştir. Nitekim Ceride-i Mehakim'de neşredilen mahkeme-i Temyiz kararlarında da bu nizamnameğe sık sık atıfta bulunulmuştur.

⁷⁵⁰ Ali Şehbaz, *Usûl-i Cezâiye*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1310, s. 10.

⁷⁵¹ Seçkin, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁵² Veldet, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, s. 198.

3.3.1.1.2.2. Temyiz Şartları

Mahkeme-i Temyiz’de bir hükmün tetkik edilip nakzedilebilmesi (bozulabilmesi) için taraflarca bir temyiz müracaatının bulunması gerekir. Fakat Mahkeme-i Temyiz, temyiz süresi geçmiş bir kararın bozulması gerektiğini öğrenirse, o hükmü bozabilirdi. Bu şekilde bir bozmadan her iki taraf da istifade edemezdi. Böylelikle günümüzden farklı bazı şartlar ile kanun yararına bozma müessesesi kabul edilmişti⁷⁵³.

Nizamname-i Dahili’nin 7. maddesine göre bir hükmün Mahkeme-i Temyiz’de tetkik edilebilmesi “sûret-i kat’i” (kesin karar) kabilinden olması, yani kendisine karşı istinaf yoluna gidilememesi gerekirdi. O dönem için kesin hüküm tabirinin manası günümüzden farklı bir şekilde anlaşılmaktaydı. Günümüzde kesin karar, kendisine karşı kanun yoluna müracaat etme imkanı olmayan veya kalmayan kararı; Nizamname-i Dahili’ye göre ise kendisine karşı istinaf yoluna gidilemeyecek olan kararı ifade eder⁷⁵⁴. Bu hükmüne göre karar-ı karinelere⁷⁵⁵ ile karar-ı idadiler⁷⁵⁶ temyiz edilemez. Nizamname-i Dahili’deki bu hükmün iki istisnası bulunmaktaydı. Karar-ı karine söz konusu olan hallerde her iki taraf için telafisi imkansız zararlar doğacağı anlaşılırsa ya da davanın bir yönü için kendisine karşı istinaf yoluna gidilemeyecek bir karar verilirse, esas karardan evvel söz konusu ara kararlar temyiz edilebilir.

Hükmün temyizi için evvela bir temyiz dilekçesinin verilmesi icap eder. Bu temyiz dilekçesinde tarih (gün, ay ve yıl), tarafların isim ve şöhretleri, sanat (meslek) ve ikametgahları, taraflardan biri Osmanlı vatandaşı değilse hangi devlet vatandaşlığına tabi olduğu, dava ve delillerin özeti ile ilamın hangi cihetle kanuna ve nizama aykırı olduğu yazılır. Bu dilekçe ayrıca sahibi tarafından imzalanır veya mühürlenir. Dilekçeye temyizi istenen hükmün aslı veya tasdikli bir sureti ile

⁷⁵³ Seçkin, *a.g.e.*, 15.; Ekinci, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 145-146.

⁷⁵⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁵⁵ “Bir da’vânın tahkik ve rü’yetini teshîl ile beraber netice-i hükmü imâ eden bir tedbîri mübeyyin bir karardır. Mesela müdde’inin tahlîf olunmasına dair karar bu kabildendir.” (Ahmet Cevdet Paşa, *Mahkeme-i Temyiz’in Vezâifine Dair Risale*, s. 2, Yazma Eser, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: MC_Yz_O_0006, Yer No: 346.87 CEV 346.87 CEV 1.)

⁷⁵⁶ “Bir da’vânın tedkik ve rü’yetini teshîl ve netice-i hükmünü i’dâd eden tedbîri mübeyyin bir karardır. Meselâ bir şeyin tasarrufu hakkında olan da’vaya hükm olumazdan evvel ol şeyin keşif ve mu’âyenesine dair mahkemenin vukû’bulan kararı bu kabildendir.” (Ahmet Cevdet Paşa, *Mahkeme-i Temyiz’in Vezâifine Dair Risale*, s. 2.)

dilekçede belirtilen itirazların bent bent açıklandığı bir layiha ilave edilir veya ilave edilmek üzere 8 gün içinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Evrak Odası'na verilmeliydi.

Temyiz müracaatı için bir diğer şart kefalet hususuydu. Temyiz talebinde bulunan taraf, haksız çıkması ihtimaline binaen diğer tarafın giderleri veya uğrayacağı zararları için kuvvetli bir kefil göstermek zorundaydı. Eğer ilam dilekçe sahibini bir borcu ödemeye veya bir malın teslimine mahkum etmişse ve bu hususlar başka bir şekilde teminat altına alınmamışsa mahkum olan para veya eşya Evrak Odası'na veya tayin edilecek başka bir resmi merciye senet karşılığında teslim edilmeli ya da bunların yerine getirilmesi için kuvvetli bir kefil gösterilmeliydi. Gerek yukarıda bahsini ettiğimiz dilekçe şartlarını gerekse de kefalet veya teslim yükümlülüklerini taşımayan dilekçeler reddedilirdi.

Nizamname-i Dahili'nin 27. maddesine göre temyiz süresi, hükmün tebliği tarihinden itibaren 120 gündü. Bu süre hak düşürücü süre olup sürenin geçirilmesi halinde temyiz hakkı düşerdi. Temyiz dilekçesi İstanbul'da bulunanlar için doğrudan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye verilir. 28. maddeye göre taşralardan yapılacak temyiz veya istinaf müracaatları için temyiz dilekçeleri en büyük mahalli hükümet memuruna verilmeliydi. O memur da mahalli meclis-i temyiz-i hukuk veya mahkeme-i ticaret aracılığıyla yukarıda söz konusu ettiğimiz şartları yerine getirerek dilekçe ve diğer evrakı ilk posta ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne göndermeye mecburdu. Şartları tamamlanmadan yapılan müracaatlar mahalli idare memuru tarafından kabul olunmazdı. Yine şartları yerine getirilerek yapılan bir müracaatı kabul etmeyen mahkeme ya da mahalli idare memuru bundan sorumlu tutulacaktı.

Bütün bu sayılan şartlar tamamlandıktan sonra dilekçe sahibi veya vekili, kanuni temyiz süresinin bitimini müteakip en geç 60 gün içinde İstanbul'a gelip geliş tarihini Evrak Odası'na kaydettirmek üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne bir müzekkere takdim etme mecburiyetindeydi. Aksi halde dilekçesi reddedilirdi. Fakat istida sahibi kanuni bir mazeret veya mücbir sebep dolayısıyla bu belirtilen sürede İstanbul'a gelemediğini ispatlayabilirse davası düşmezdi.

3.3.1.1.2.3. Muhakeme İşlemleri

Divana gelen her dilekçe ve evraka sıra numarası verilir ve divana geldiği tarih belirtilirdi. Akabinde her evrakın numarası, tarihi, kim tarafından verildiği veya

hangi mahkemeden geldiği gibi hususlar Evrak Odası'nda özel bir deftere kaydedilirdi. Taraflarca Evrak Odası'na verilecek meblağlar, Evrak Odası'nın maiyetinde bulunan vezneye teslim edilirdi. Böylelikle Evrak Odası'na kaydedilen evrakın hangi mahal veya daireye ait olduğu Tefrik Cemiyeti tarafından belirlenirdi.

Tefrik Cemiyeti, gelen evrakı mütalaa ederek icabında davacıyı veya tarafları çağırıp dinledikten sonra bunlardan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ait olmayanları, mahallerini de belirtmek suretiyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne bir pusulayla arz ederdi. Mahalli anlaşılmaz bir şekilde düzenlenen, konusu açıklanmamış ya da davacının sözlü ifadesine aykırı olan dilekçeler sebebi de belirtilerek iade edilirdi. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye ait olan evrak ise ait olduğu mahkeme veya dairelere havale olunmak üzere Evrak Odası'na iade edilirdi.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nazırı, Tefrik Cemiyeti tarafından takdim olunacak evrakı, görüşüne de ilave ederek özel defterine kaydedilmek üzere Evrak Odası'na gönderir. Böylelikle Tefrik Cemiyeti'nden gelen evrak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairelerine mahsus defterlere ve Evrak Odası'nda tutulan deftere kaydedilir. Daha sonra bu evrak cinsine göre ayrılıp hülasa defterlerinden çıkarılan birer suretleri eklenerek ilgili mahkemeye veya daire riyasetine, onlar tarafından da mahkeme veya daire başmümeyyizine gönderilir.

Mahkemeye veya daireye gelen evraklar en geç 24 saat içinde okunarak gereği yapılmak üzere dairenin tensibiyle diğer mümeyyizlere dağıtılır. Acele işlere ilişkin olan evraklar mümeyyizlere verilmeksizin doğrudan mahkeme veya daire tarafından tetkik edilebilir.

Mümeyyizler gelen evrakı tarihleri itibariyle tetkik ettikten sonra tarafları çağırıp tebligat için yer göstermelerini ister ve tarafları dinlerdi. Yine ihtilaf için tetkik edilmesi gereken belgeleri buldukları yerlerden isteyip tetkik ettikten sonra, görüşlerini belirtmeksizin tetkiklerinin neticelerini bildiren takrirlerini 15 gün içinde başmümeyyize sunarlardı. Mümeyyizler, yabancı dilde yazılmış evrakları uygun bir süre zarfında Türkçe'ye tercüme edilip resmi bir makamdan tasdik edilmesi için taraflara verirdi. Muayyen zamanında tercüme ve tasdik edilmeyen evrak, masrafları sahiplerinden alınmak üzere mümeyyizler tarafından resmen tercüme ve tasdik edilmek zorundaydı.

Başmümeyyiz, diğer mümeyyizler tarafından gelen takrirleri ait olduğu mahkeme veya daireye takdim ederdi. Bu takrirler tarih itibariyle müzakere edilirdi. Daha sonra tarafların Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye çağırılması için uygun bir gün belirlenirdi. Evrak Odası tarafından hazırlanan ihzar pusulasında (çağrı/davet kağıdında) tarih ve çağrılan şahısların ismi, şöhreti, sanatı, sıfatı, ikametgahı, çağrılma sebepleri ve daire veya mahkemeye gelmeleri gereken gün bilgileri yazılırdı. Bu ihzar pusulaları, icap edenlere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye çavuşları vasıtasıyla tebliğ edilirdi.

3.3.1.1.2.4. Temyiz İncelemesi

Belirlenen günde tarafların huzurunda davada görülecek hususlara ilişkin takrirler okunur, tarafların ifadeleri alınır. Eğer taraflardan biri bunlara dair yazılı ifade vermek isterse, bu hususta layihasını hazırlamak üzere kendisine uygun bir mühlet verilirdi.

Müzakerelerin zaptı için davanın cinsine göre her dairede birer tane zabıt ceridesi tutulur. Bu zabıt ceridesinin her varakası numaralı olmalı ve üzerinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mührü bulunmalıdır.

Her madde hakkında yapılan soruşturma, müzakere ve taraflardan ibraz edilen evrakların özetiyle, o günün tarihi, tetkikata kaynak olan belgenin numarası ve mevcut azaların isimleri zabta (tutanağa) geçirilerek başmümeyyiz tarafından tetkik ve tashih edilir. Mahkeme tarafından da bu zabıt kabul edilirse mahkeme veya daire reisine imzalatılırdı. Bu zabıt en geç 24 saat içinde zabıt ceridesine aynen kaydedilir ve altına mahkemede bulunan azalarca imza atılır. Bu zabıt ceridelerinin bozuk olması, kazılmış yerlerinin bulunması ve satırlarına kelime ilavesi kesinlikle caiz değildir. Şayet sehven böyle bir şey olursa bu husus cerideye şerh verilerek altı, reis veya başmümeyyiz tarafından imzalanmalıdır.

Zabıt varakaları, hazırlanacak olan mazbatalara esas kabul edilir. Her mazbata metninde dilekçenin tarih ve numarası, özeti, tarafların isim ve şöhretleri, ikametgahları, sanat ve sıfatları ile müzakere ve tahkikatların özetleri ile kanuni gerekçesiyle verilen hüküm ve karar yazılır. Bu mazbata müsveddesi, kaleme alındığı katip tarafından da imzalanır. Akabinde serhalife tarafından mahkeme veya daire başmümeyyizine verilir. Başmümeyyiz dahi buradaki yazı ve ifadeleri tetkik

ederek verilen karara muvafık olmasına dikkat eder ve icap eden yerlerini düzelterek başkatibe verir. Bu mazbata mahkeme veya dairede okunarak kabul edilirse mahkeme veya daire reisi ile birlikte imza olunmak üzere yine Mazbata Odası'na gönderilir. Mazbata, Mazbata Odası'nda tutulan sicile de kaydedilerek altı karar veren hakimlerce mühürlenirdi.

Mazbata, sicile kaydedildikten sonra aynı olacak şekilde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye başkatibinin imzası ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mührü bulunan bir ilam hazırlanır. Bu ilamın bir nüshası, mübaşiri bulunan çavuş vasıtasıyla en geç üç gün içinde haksız çıkan tarafa tebliğ edilmek üzere Evrak Odası'na gönderilirdi. Tebligatın usulüne uygun yapılması için haksız çıkan tarafa bizzat teslim edilmesi gerekirdi. Eğer ilamı almaktan kaçınır ya da kendisine ulaşamazsa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye daha evvel tebligat için gösterilen yere ilamın bırakılması yeterli olurdu. Mübaşir, ilamın teslimi sırasında ilgili taraftan ilamı teslim aldığına dair bir makbuz senedi alırdı. Eğer kişi makbuz vermez ya da ilam suretini kabul etmezse, mübaşir bu hususları belirten bir müzekkere hazırlayıp mahalle imamı ve muhtara ya da o mahallede oturan iki muteber şahsa imzalatıp başkâtime verirdi. Başkâtip müzekkereyi imzaladıktan sonra da bu müzekkereyi haklı çıkan tarafa verirdi. Nizamname-i Dahili'nin 68. maddesine göre cinayete ilişkin davalarda çıkan hüküm icra makamlarına gönderilecekti. Ceza davalarından dolayı çıkan hukuk davalarında da ilamın bir nüshası haksız çıkan tarafa tebliğ edilecekti. Bu düzenlemelere göre ilam nüshası ceza davalarında mahkum olan tarafa verilmemekte veya tebliğ edilmemekteydi. Bu sebeple Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nden Şura-yı Devlet'e gönderilen 11 Rebiülevvel (31 Mayıs 1871) tarihli bir müzekkereyle, hukuka ilişkin ilamların haksız çıkan tarafa tebliğ edilmesi gibi, cinayet ve cünha davalarında aynı usulün yerleştirilmesi istenmekteydi⁷⁵⁷. Buna göre cinayet ve cünha davalarında karar, mahkumlara şifahen okunduktan sonra, talep edenlere mazbata nüshası verilecekti. Ayrıca söz konusu karara ilişkin itirazı olan varsa bu itirazını yazdırıp mühürleyecek veya imzalayabilecekti. Böylece gerek istinaf gerekse de temyiz yoluna müracaat edildiğinde mazbatayla birlikte bu itiraz da eklenip gönderilecekti. Bu hususlar kabul edilerek 21 Rebiülahir 1288 (7 Eylül 1871) tarihli "Îlâmât-ı Cezâiyenin Sûret-i Teblîğine Dair Buyruldu-yı Âlî" ismiyle neşredildi⁷⁵⁸.

⁷⁵⁷ COA, ŞD., 2394-28.

⁷⁵⁸ Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 598-599.

3.3.1.1.2.5. Mahkeme-i Temyiz Kararları

Mahkeme-i Temyiz’de kararlar ittifak (oy birliği) veya ekseriyet-i ara (oy çokluğu) ile verilirdi. Ancak cinayet davalarında suçlunun aleyhinde karar verebilmek için üçte ikilik bir oy çokluğu gerekirdi. Oy çokluğuna ulaşlamayan davalar her iki dairenin bir araya geldiği Heyet-i Umumiye’de (Genel Kurul’da) karara bağlanırdı.

3.3.1.1.2.5.1. Tasdik (Onay)

Mahkeme-i Temyiz, temyiz müracaatında bulunulan davayı sil baştan müzakere etmezdi. Eğer dava muhakeme usullerine ve kanunlara uygun bir şekilde yapıldığı kanaatine varırsa ilamı tasdik ederdi. Yine Nizamname-i Dahili’nin 4. maddesine göre cinayet davaları için taraflardan herhangi bir temyiz dilekçesine gerek olmazdı. Bu nevi hükümler re’sen temyiz edilerek hüküm kanuna uygun verilmişse tasdik edilir, aksi halde ise eksiklikleri tamamlanır ve düzeltilirdi.

Ceza kanunnamesi gereğince verilen idam, kürek ve kalabentlik cezaları, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de tasdik edildikten sonra, icra edilmek üzere padişahın tasdikine arz edilmekteydi. Yine cezada af ve tahvil söz konusu olduğunda da padişah iradesine müracaat ediliyordu. Bu konuya dair birçok belge olmakla birlikte, bunlardan bir kısmına değinmekte fayda görüyoruz. Bu kayıtlar, divanın ilk dönemlerine ait bulunması hasebiyle de mühimdir. Bahsini edeceğimiz örneklerdeki usulden de kısaca bahsetmek gerekir. Meclis-i Liva, aldığı kararı valiliğe yazmakta ve valilik de bu kararı yazısıyla birlikte Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’ye göndermektedir. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye’nin kararı da sadarete bildirilerek sadaretin arz tezkiresiyle birlikte padişahın tasdikine sunulmaktadır.

Aydın Sancağı’nda bulunan Kuşadası sahiline çıkıp bazı haneleri basmak suretiyle eşkıyalık yapan bir grubun iki fırka halinde Nif Kazası’na posta vurmak üzere gittiği ihbarından sonra, onları derdest etmek üzere tayin olan zabitan ve ahaliden bazı kimselere eşkıyalarca ateş edilmesi suretiyle bir nefer hayatını kaybetmişti. Eşkıya grubundan Foçalı Kapudan Vasil, Nikola Banabak ve Bayındırlı İstilo sağ ve yedi kişi de ölü olarak ele geçirilmişti. Meclis-i Kebir, bu şakilerden Vasil’in idamını, Nikola ve İstilo’nun da muvakkaten küreğe konulmasına kararlaştırmıştı. Yedi şakinin öldürölmesi de görevi ifa sebebiyle gerçekleştiği için

bunları katleden neferatın kanunen mesul tutulmadığı vurgulanmıştı. Ancak bunlardan Hacı Mustafa Efendi, vazifesine itina göstermediği sebebiyle kefaletten salıverilmişti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin 21 Zilhicce 1284 (14 Nisan 1868) tarihli mazbatasıyla Vasil'in münasip bir mahalde asılarak idamı, Nikola ve İstilo'nun da on beş sene Kıbrıs'ta küreğe konulması; ayrıca Hacı Mustafa'nın fiiline dair herhangi bir delil bulunmadığı için kefaletten ihracı kararlaştırıldı. 4 Muharrem 1285 (27 Nisan 1868) tarihli irade⁷⁵⁹ ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin mazbatası tasdik edildi.

Filibe ahalisinden Hocazade Ahmet Efendi'nin Filibe'ye bir saat mesafede bulunan çiftliğindeki samanlığı ateşe veren Dimitri ve ona yardım eden Marin'in ahvaline dair 17 Rebiülahir 1284 tarihinde vali Hurşit Paşa'dan gelen tahrirat 11 Zilhicce 1284 (4 Nisan 1868) tarihinde Muhakemat-ı Cezaiye Dairesi'nde görüşülmüş ve Dimitri'nin hapsedildiği seksen üç senesi Şaban'ının dördüncü gününden (12 Aralık 1866) itibaren 7 sene, Marin'in ise 3 sene müddetle Edirne'de "bade't-teşhir küreğe konulmasına" ve verdikleri zararın tazminine hükmedilmişti. Bu meselede temas edilmesi gereken hususlardan biri de, Vilayet Cinayet Meclisi'nin yalnızca şahısların fiillerinin hangi kanun maddesine tabi olduğunu tespit⁷⁶⁰ edip herhangi bir ceza tayininde bulunmamasıdır. Ayrıca kanunen sarih bulunmayan fiillerin ahvalinin de merkeze sorulduğu görülmektedir. Mesela bu meselede suç refiki bulunan Marin'e ilişkin kanunda sarih bir hüküm bulunmamış; ancak kürek cezasına müstehak bulunan hırsızlık fiillerine yardım edenlere tatbik edilen ceza kıyas yoluyla tatbik edilmiştir. Böylece temyiz merciinin, kanunları tefsir etme vasfını da haiz bulunduğu ortaya çıkmış oluyor. 7 Muharrem 1285 (30 Nisan

⁷⁵⁹ "Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Hâme zîb-i ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle zikr olunan mazbata manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve tezekkür ve istizân olduğu veçhile mezkûr ferman-ı alinin tasdîr ve bâ-tahrirât mahalline tesyârı ve küreğe konulacakların vüsûllarında ol veçhile vaz'-ı kürek olunmalarının dahi Kıbrıs mutasarrıflığına bildirilmesi müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr û irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mantûk-ı münîfinden olarak mezkûr mazbata yine savb-ı sami-yi sedâret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr û ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 4 Muharrem sene 1865." (COA, İ.DA., 1-1.)

⁷⁶⁰ Vilayet Temyiz Meclisi'nin mazbatasında bu husus şöyle yer alıyor: "Merkûm Dimitri'nin derece-i cinâyeti Kanun-ı Ceza'nın yüz altmış dördüncü maddesi ahkâmına suret-i muvâffakatında görünmüş ve böyle ihrakta muavin bulunanlar hakkında olunacak mu'âmeleye dair kanunname-i mezkûrede sarahat görülmemiş olmağla muvafık-ı re'y-i ve irade-i aliyye-i cenâb-ı vilâyet-penahileri buyrulduğu halde derdest bulunan evrak-ı nutkiyelerinin leffiyile tahdîd-i mücâzâtı ve refiki merkûm Marin hakkında dahi olunacak mu'âmelenin Bâb-ıali cenâb-ı sehiyyesinden istizânı..."

1868) tarihli irade ile Dimitri ile Marin'in hükmedilen müddetlerle küreğe konulmasına ve ayrıca verdikleri zararın tazminine hükmedildi⁷⁶¹.

Sinop Sancağı'nda Ayandon Kazası'na bağlı Tuses Divanı ahalisinden Görelıoğlu Hasan Usta ve zevcesi Fatma katledilmiş, evleri yakılmış ve bazı malları çalınmıştı. Mehmet, Ahmet ve Mehmet'in on altı-on yedi yaşlarında olan İbrahim isimli oğlu ile birlikte Hasan Usta'nın evine hırsızlık için girmiş ve Mehmet ile İbrahim maktullerin yattıkları odadaki sandığı alarak çıkmak üzereyken Fatma'nın uyanıp feryat etmesi üzerine İbrahim dışarıya kaçmış, Mehmet ise elindeki sopayla evvela Fatma'yı sonra da Hasan'ı başlarına vurmak suretiyle katletmişti. Mehmet ve Ahmet olaya kaza süsü vermek için evi cesetlerle birlikte ateşe verip yanlarına çaldıkları sandığı alarak kaçmışlardı. İşin diyet tarafına dair yapılan şer'i muhakemede maktullerin veresei, failerin zimmetini ibra etmişti. Diğer bir taraftan yapılan istintak neticesinde failer fiillerini ikrar etmişti. Çalınan para ve eşya ise vereseye iade edilmişti. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye, 21 Muharrem 1285 (14 Mayıs 1868) tarihinde katl sebebiyle Kanun-ı Ceza'nın yüz yetmiş dördüncü maddesi ve evi ateşe vermesi sebebiyle Kanun-ı Ceza'nın 163. maddesi gereğince Mehmet'in idamına hükmetti. Ahmet'in de Kanun-ı Ceza'nın 163. maddesi gereğince idamına karar verildi. İbrahim'in katl ve ihrak (yakma) suçlarına karışmadığı ve yalnızca hırsızlık suçuna iştirak ettiğine karar verilmiş ve suç tarihi itibariyle 18 yaşından küçük olması hasebiyle teşhir edilmeksizin hapis tarihi itibariyle üç sene müddetle mahallinde küreğe konulmasına hükmedilmişti. 29 Muharrem 1285 (22 Mayıs 1868) tarihli iradeyle bu hükümler tasdik edildi⁷⁶².

⁷⁶¹ "Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle mezkûr mazbata manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve tezekkür ve istizân olunduğu veçhile merkumların tarih-i hapislerinden itibaren zikr olunan müddetle Edirne'de vaz'-ı kürek olunmaları ve mezkûr saman ve samanlık bahasının merkûmâna tazmin ettirilmesi zımnında vilâyet-i mezkûre valiliğine tahrirât tastiri müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr û irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mantûk-ı münîfından olarak zikr olunan mazbata yine savb-ı sami-yi sedâret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr û ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 7 Muharrem 1285." (COA, İ.DA., 1-3.)

⁷⁶² "Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle zikr olunan mazbata manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve merkûmanın münasib bir mahalde salb ile i'dâm olunmaları yanında iktizâ eden fermân-ı alinin isdâr ve mahalline tesyârı ve merkum İbrahim'in dahi müddet-i merkûme ile mahallinde vaz'-ı kürek olunması müte'allik ve şeref-sudûr buyrulan emr û irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mantûk-ı münîfından olarak mezkûr mazbata yine savb-ı sami-yi sedâret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr û ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 29 Muharrem sene 1285." (COA, İ.DA., 1-11.)

Kal'a-yı Sultaniyeli Topal Ohannes'in on sekiz yaşındaki oğlu Kirkor'u 19 Şaban 1292 (10 Eylül 1875) tarihinde fi'î-i şeni' (ırza geçme/tecavüz) icra etmek suretiyle katl eden topçu neferatından Mehmet ve Osman, Cezayir Bahr-i Sefid mahkemesi tarafından kanunun 174. maddesi hükmünce idam cezasını çarptırılmıştı. Aynı zamanda işin diyet gerektiren ciheti şer'îye mahkemesine havale edilmiş ve buradan da on bin dirhem diyet ödenmesine dair karar çıkmıştı. Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nce 2 Zilkade 1293 (19 Kasım 1876) tarihinde verilen karar üzerine Mehmet ve Osman'ın ya idam cezasına çarptırılmaları ya da kanunun 47. maddesi gereği idam cezasının kürek cezasına tahvili ve kanunun 172. maddesi hükmünce kısas veya idamdan af olunan cezaların mübbet ya da on beş seneden az olmamak üzere kürek cezasına dönüştürülmesi hükümlerine uygun olarak on beş sene küreğe konulmaları istenmişti. Bunun üzerine 20 Zilkade 1293 (7 Aralık 1876) tarihli irade ile Mehmet ve Osman'ın on beş sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmişti⁷⁶³.

Uşağı Hasan'ı öldürmekten dolayı sabık Pravişte müdürü Zeki Efendi'nin on beş sene müddetle Selanik'te küreğe konulmasına dair karar, daha evvel Meclis-i Vala tarafından tasdik edilmiş ve Zeki Efendi Selanik'te cezasını çekmeye başlamıştı. Vaktinin çoğunu hastalıkla geçirmesi ve ailesinin perişan olması sebebiyle durumunun merhamete şayan bulunması ve hiç olmazsa kalan cezasının kalebentliğe tahvili istenmişti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Muhakemat-ı Cezaiye Dairesi'nin bu hususa dair mazbatası padişaha arz edilmiş ve 12 Cemaziyelahir 1286 (20 Ağustos 1869) tarihli iradeyle⁷⁶⁴ Zeki Efendi'nin cezası kalebentliğe tahvil edilmiştir.

⁷⁶³ "Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Hâme pirâ-yı ta'zim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle melfûf mazbata manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve şikk-ı sâniye göre mu'âmele-i lâzimenin icrâsı müte'allik ve şeref-sûdur buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i cenâb-ı şehinşahi mantûk-ı münîfînden olarak mezkûr mazbata savb-ı sami-yi sedâret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 20 Zilkade (12)93." (COA, İ.DA., 17-789.)

⁷⁶⁴ "Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Enmile-i zîb-i tekrîm olan işbu işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle zikr olunan mazbata manzûr-ı ali-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve istizân olunduğu veçhile merkumun bakiye-i cezaiyesinin kalebentliğe tahvili müte'allik ve şeref-sûdur buyrulan emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşahi mantûk-ı münîfînden olarak mezkûr mazbata savb-ı sami-yi sedâret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol bâbda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir fi 12 Cemaziyelahir sene (12)86." (COA, İ.DA., 6-101.)

3.3.1.1.2.5.2. Nakz (Bozma)

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, temyiz edilen davanın muhakeme usullerine ve kanun ve nizamnamelere aykırı yapıldığına kanaat getirirse hükmü nakzederdi. Dahili Nizamname'ye göre dört adet bozma nedeni vardı.

Yürürlükte bulunan kanunlara aykırı karar verilmesi bozma sebebidir. Nizamname-i Dahili'nin 9. maddesine göre ilam hükmü kanuna uygun olmakla birlikte gerekçe kısmında kanun maddesine yanlış mana verilmişse bu karar da bozular. Yine 10. maddeye göre bir mukavele sebebiyle açılan davanın görülmesi sırasında o mukavelenin açık hükmüne veya o mukaveleye ilişkin kanun hükümlerine başka mana verilmişse bu ilam da bozular. Bir ilam kanuna muhalefetten dolayı nakzedildiğinde, hükmün hangi cihetten kanuna aykırı bulunduğu gösterilir; ancak o hükümde tatbik olunması icab eden kanun maddesi açıkça belirtilmez⁷⁶⁵.

İkinci bozma sebebi, bir mahkemenin görevli ve yetkili olmadığı bir davaya bakmış olmasıdır.

Üçüncü bozma sebebi, bir davanın muhakeme usullerine aykırı görülmüş olmasıdır. Bu sebeple bir kararın bozulabilmesi için o mahkemenin vazifelerinde muhakeme usullerini ihlal etmiş olması, bu kusur ve hatanın verilen hükmü ortadan kaldıracak ölçüde bulunması ve tarafların usulü muamelelerin değiştirildiğini veya ihlal edildiğini ispat edecek derecedeki itirazlarının dikkate alınmamış olması gerekir.

Dördüncü ve son bozma sebebi ise davanın niteliği ve tarafları aynı olan bir konuda iki farklı mahkmeden çelişkili kararlar çıkmış olmasıdır.

Dahili nizamnamede yer alan bu dört bozma sebebinin yanına, hükmü veren mahkemenin nizama uygun bir şekilde teşkil olunmaması sebebi de eklenebilir. Mesela dört azayla toplanması gereken bir mahkemenin iki azayla toplanıp karar vermesi buna misal gösterilebilir⁷⁶⁶.

⁷⁶⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair Risale*, s. 13.

⁷⁶⁶ Ahmet Cevdet Paşa, *Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair Risale*, s. 8.; Ahmet Cevdet Paşa bu yazmasında, Usul-i Muhâkeme-i Ticaret Nizâmnamesi'nin iade-i muhakeme hükümlerinden yola çıkarak nakz sebeplerini ele almaktadır.

Mahkeme-i Temyiz, bir ilamı bozduğunda ona dair hükmü kendisi veremezdi. Davayı, ilamını bozduğu mahkemeye veya uygun göreceği başka bir mahkemeye havale eder. Yine Nizamname-i Dahili'nin 18. maddesine göre bu merci Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Mahkeme-i Nizamiyesi de olabilir.

Kararı bozulup kendisine iade edilen mahkeme tekrardan mürafaya girişmeyip bozulan hükmü taraflar huzurunda tashih eder. Eğer bir ilam muhakeme usullerine aykırılık sebebiyle bozulmuşsa, dava kendisine havale olan mahkeme ilgili mahkemenin bozmayı gerektiren usulü işleme kadar cereyan eden tahkikat ve kararlarını geçerli sayar ve ondan sonraki işlem ve kararlarını ilga eder. Fakat bu hata davanın en başında meydana gelmişse söz konusu ilam tamamen bozulmuş sayılır ve dava yeniden görülüp karara bağlanır. Bu yeni ilam da temyiz edilip Mahkeme-i Temyiz'de bozulabilir.

İlamı bozulup kendisine iade edilen mahkeme, ilk kararında direnebilirdi. Yani vereceği hükümde dayandığı sebepler, Mahkeme-i Temyiz'in bozduğu ilam hükmünün sebepleriyle aynı ise ve bu karar da taraflarca temyiz edilirse, bu temyiz müracaatı Mahkeme-i Temyiz'in Heyet-i Umumiyesi'nde görülür. Yani ısrar kararları ilam hükmünü bozan dairede değil, her iki dairenin oluşturduğu genel kurulda görülür. Heyet-i Umumiye'de de bu ilam bozulursa, ilgili mahkeme artık bu bozma kararına uymak zorunda kalırdı.

3.3.1.2. Mahkeme-i Temyiz Dönemi Temyiz Usulü

27 Cemaziyelahir 1296 (18 Haziran 1879) tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati ile nizamiye mahkemelerinin teşkilatında mühim yenilikler yapıldığı gibi, hukuk ve ceza davaları için usul kanunları yürürlüğe sokularak mühim bir eksiklik tamamlanmıştı. Böylelikle hukuk davaları için 2 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati ile ceza davaları için de 5 Receb 1296 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Cezaiye Kanun-ı Muvakkati kabul edildi. Her iki muhakeme kanunu da büyük ölçüde Fransız usul kanunlarından istifade edilerek hazırlanmıştı⁷⁶⁷. Seçkin'e göre her üç kanunda da zamanla değişiklikler yapılmışsa da, bunlar Mahkeme-i Temyiz teşkilatının niteliğinde esaslı

⁷⁶⁷ Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", s. 198-199.; Cin, "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", s. 28-29.

bir değişiklik yaratmamıştır⁷⁶⁸. Çalışmanın ilerleyen kısmında hukuk ve ceza usulünde temyiz işleyişi, bahsini ettiğimiz usul kanunlarına göre ele alınacaktır.

3.3.1.2.1. Hukuk Davalarında Temyiz Usulü

3.3.1.2.1.1. Temyiz Şartları

Hukuk davalarında temyiz yoluna müracaat edilebilmesi için evvela kabil-i temyiz (temyiz edilebilir) bir kararın varlığına ihtiyaç vardır. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 217. maddesine göre temyiz edilebilen kararlar şu şekildedir:

- a) İstinaf mahkemelerinin kararları,
- b) Bidayet mahkemelerinde istinaf yolu kapalı surette verilen kararlar,
- c) İtiraz süresi geçmiş bulunan gıyabi kararlar,
- d) Bidayet mahkemelerinde istinaf yolu açık bir şekilde verilen; ancak istinaf süresinin geçmesiyle kesin karar niteliğini alan kararlar⁷⁶⁹.

Bununla birlikte, temyiz edilen kararların nihai karar niteliğinde bulunması gerekir. Bu sebeple karar-ı idadi (hazırlayıcı karar) ve karar-ı karine ile davanın görülmesi esnasında meydana gelen iddialar hakkında verilen kararlar nihai karardan evvel temyiz edilemez. Fakat Nizamname-i Dahili'de de düzenlendiği gibi, taraflardan birisi için telafisi imkansız zararlar doğacağı ihtimali bulunan karar-ı karineler nihai karardan evvel temyiz edilebilirdi⁷⁷⁰. (UMHK md. 218) Fakat bu hüküm 6 Ramazan 1314 (8 Şubat 1897) tarihli "19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'na Müzeyyel Madde-i Kanuniye"⁷⁷¹ ile ilga edildi.

⁷⁶⁸ Seçkin, a.g.e., s. 26.

⁷⁶⁹ İstinaf yoluna müracaat etmeden yapılan temyiz talebi reddedilirdi.; "İ'lâm-ı mu'teriz-bihin sûreti mahkeme ma'rifetiyle müsted'i-yi temyize tebliğ olunmayup müsted'inin mahkemeye mürâca'atıyla ahz etmiş olduğuna nazaran kanunen tebliğ vukû'bulmamış ve bu halde müddet-i istinâf dahi cereyân etmemiş demek olduğu cihetle i'lâm mezkûrun kable'l-istinaf temyizi gayr-i caiz bulunmuş olduğundan temyiz istid'asının reddine müttefiken karar verilmiştir." (2 Ramazan 1301 (26 Haziran 1884) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Arisdakis Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316, s. 434.) ; "... kâbil-i istinaf olan i'lâm aleyhinde müddet mürûr etmeksizin temyiz-i da'vâya kıyâm olunması kanunen gayr-i caiz bulunduğuna binaen temyiz istid'asının reddine müttefiken karar verilmiştir." (11 Eylül 1300 (23 Eylül 1884) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 434.)

⁷⁷⁰ "... işin kâbil-i istinaf olmadığı hakkındaki iddi'ânın bu bâbda da'vâ-yı istinafiyeye girişilmezden mukaddem bir guna i'tirâz dermeyân olunmadığı beyânıyla reddi hakkındaki kararın te'allukı cihetiyle kat'î ve kâbil-i temyiz olup olmadığı maddesi müzâkere edilerek karar-ı mezkûrun asıl da'vâ hakkında hüküm-i kat'iyi mutazammın ve tehir-i temyizinde telafisi gayr-i kâbil bir zararı istilzâm eden kararlardan ma'dûd olmadığı cihetle kâbil-i temyiz olmadığı ekseriyet-i ârâ ile karargîr olunduktan sonra..." (13 Şubat 1312 (25 Şubat 1897) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 439-440.)

⁷⁷¹ Düstur, I. Tertip, C. 7, s. 151.

Bu yeni düzenlemeye göre nihai kararlar haricindeki hiçbir karar temyiz edilemeyecekti. Ayrıca birçok ciheti bulunan bir davanın geneli hakkında bir karar verilmeden herhangi bir cihetin ayrıca temyize konu edilmesi mümkün olmayacaktı.

Temyiz müracaatı dilekçe ile olurdu. Temyiz sürecinin başladığı tarih, temyiz dilekçesinin ilgili makamlara verildiği ve dilekçenin bu makamlarca kayıt altına alındığı tarihti. Temyiz dilekçesinde gün, ay, yıl, tarafların isim, şöhret ve ikametleri ile temyize konu olan ilamın hangi mahkemeden verildiği, ne zaman tebliğ edildiği ve hangi cihetle kanuna ve nizama aykırı olduğu belirtilmeliydi⁷⁷². (UMHK md. 221)

Her temyiz dilekçesine, temyiz edilen ilamın tasdikli bir sureti eklenmelidir. Ayrıca temyize müracaat eden tarafın iddiaları ile delilleri ve itirazlarının izah ve tafsilatının yapıldığı bent bent yazılmış bir layiha da eklenmelidir. Yine müracaat eden tarafın haksız çıkması halinde, hasmının muhakeme masrafları ile zarar ve ziyasını ifaya kefil olduğuna dair resmi bir makamdan tasdikli bir kefalet senedi de dilekçeye konulmalıdır. Layiha ile kefalet senedinin birer suretleri de, hasma tebliğ edilmek üzere dilekçeyle verilmelidir. (UMHK md. 222)

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 223. maddesine göre 221. ve 222. maddelere uygun bulunmayan dilekçeler reddedilecekti⁷⁷³. Temyiz süresi dolmadan

⁷⁷² “İcâbı lede'l-müzâkere müdde'i-aleyhin layiha-yı cevabiyesinde temyiz istid'ânâmesinde temyiz için verilen kefilin kim olduğu ve san'at ve ikâmetgâhi ta'yîn kılınmadığı cihetle temyiz istid'âsının reddi lâzım geleceği dermeyân olunmuş olmağla evvel-i emirde bu cihet nazar-ı tetkike alındıkda istid'ânâmede kefâletnâmenin merbûtan takdîm kılındığı mezkûr olduğuna ve kefilin san'at ve ikametgâhının beyân ve tasrihi kanunen lâzım gelmeyeceğine mebnî bu bâbda i'tirâz reddedildikten sonra...” (6 Cemaziyelahir 1301 (3 Nisan 1884) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 450-451.)

⁷⁷³ “İcâbı müzâkere olundukda fi'l-vâki' arzuhal-i mezkûrde Esad Paşa'nın sagir mahdûmı Mehmed Celaleddin Beg ile Bekir Efendi'nin halilesi Lütfiye Hanım denilip mûmâielyânın mahall-i ikâmetleri ve sagir-i merkumun vasisinin ismi ve şöhret ve mahall-i ikâmeti gösterilmediği anlaşılmiş ve kanun-ı mezkûrun 221. maddesinde her bir temyiz arzuhalinde tarafeynin ismi ve şöhreti ve mahall-i ikâmetleri gösterilmesi lüzumu muharrer ve 223. maddesinde dahi 221. ve 222. maddelere muvafik olmayan istid'â redd olunur ve mehl-i temyiz mürûr etmemiş olur ise müsted'i şerâitine muvafik suretle yeniden bir istid'â tanzim ve takdîm edebilip mehl-i temyiz mürûr etmiş ise temyiz hakkı sâkit olur, şu kadar ki bu makule istid'â vakt ü zamanıyla redd olunmayarak bu arada mehl mürûr eylemiş ise şerâit-i lâzûmenin ikmâl-i için on beş gün mehl verilir ve bu mehl zarfında ikmâl-ı şerâit olunmadığı halde artık istid'â bütün bütün redd olunur diyu murakkam bulunmuş olduğundan arzuhal-i mezkûrun mevâdd-ı mezkûre mücebince şerâit-i kanuniyeyi câmi' ve şâyân kabul olmadığı gibi i'lâm-ı mezkûrun müsted'i-yi merkuma 1307 senesi Teşrin-i sânisinin 27. günü tebliğ kılındığından arzuhal-i mezkûrde muharrer olduğu ve meh-i temyiz kanun-ı mezkûrun 219. maddesinde mestûr olduğu veçhile 90 gündən i'bâret bulunduğuna halde mezkûr arzuhalin daireye i'tâ ve mu'âmele-i kaydiyesinin icrası sene-i merkûme şubatının 25. günü yani mehl-i temyiz son günü vâki' olmasıyla sâlifü'l-beyân 223. maddenin fikra-yı ahiresi mücebince ikmâl-i şerâit için mehl i'tâsına cevâz-ı kanuni görülememiş olduğuna ve şu hâlde kefâletnâme hakkında vâki' olan i'tirâzâtın dahi tedkîkine hâcet kalmadığına

eksik kalan kısımların tamamlanıp yeniden müracaat edilmesi mümkündür. Temyiz süresi dolduktan sonra ise temyiz hakkı düşmüş olurdu. Kanunun ilk düzenlemesine göre zamanında reddedilmeyen dilekçeler sebebiyle temyiz süresi kaçırılırsa, eksikliklerin tamamlanması için 15 günlük bir süre verilirdi⁷⁷⁴. Bu süre içerisinde de tamamlanamayan dilekçeler kesin bir şekilde reddedilirdi. Bu hüküm, 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896) tarihinde “19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 219, 223, 229, 253 ve 254. Mevadd-ı Muaddelesi”⁷⁷⁵ ile kaldırıldı. Böylelikle temyiz süresi dolduktan sonra temyiz yoluna müracaat edilmesi imkanı ortadan kalkmış oluyordu.

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu’nun 219. maddesinin ilk haline göre temyiz süresi 90 gündü. Böylelikle Nizamname-i Dahili’nin 120 gün olarak düzenlemiş olduğu temyiz süresi tenzil edilmişti. Temyiz süresi vicahi hükümlerde usulüne uygun olarak yapılmış tebliğ tarihinden, gıyabi hükümlerde itiraz süresinin bittiği günden ve istinaf edilmemiş bidayet mahkemesi ilamlarında ise istinaf süresinin bittiği günden itibaren başlar. Karar suretinin verildiği gün ile hükmün tebliğ edildiği günler süre dava açma süresinden sayılmaz⁷⁷⁶. Süresi içerisinde temyiz talebinde bulunmayanın temyiz hakkı düşerdi⁷⁷⁷. Temyiz talebinde bulunmadan

*mebnî ânifü’z-zikr 223. madde-i kanuniye hükmüne tevfikân mezkûr temyiz arzuhalinin reddine mütefikân karar verildi.” (14 Mayıs 1308 (26 Mayıs 1892) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 455-456.)*

⁷⁷⁴ “Müdde’i-yi aleyhâ vekili canibinden layiha-yı cevabiyesinde muharrer olduğu üzere temyiz istid’ânâmesi kanunun ta’rifî veçhile tanzim edilmemiş olmasından dolayı istid’â-yı mezkûrun reddi lâzım geleceği yolunda dermeyân olunan i’tirâzının lede’t-tedkik becâ görünmesi ve istid’â-yı mezkûrun vakt û zamanyla redd olunmayarak bu arada mehl-i temyiz dahi mürûr etmiş olması hasebiyle Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu’nun 223. maddesinin fıkra-yı ahiresi mücebince on beş gün zarfında istid’â-yı mezkûrun tecdidine karar verilmiştir.” (18 Mayıs 1299 (30 Mayıs 1883) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 454.)

⁷⁷⁵ Düstur, I. Tertip, C. 7, s. 89-90.; Arisdakis Kasparyan, **Zeyl-i Lahika-i Kavanin**, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1311-1315, s. 71-72.

⁷⁷⁶ “Temyiz olunan i’lâmın tarih-i tebliği olan günden itibaren müsted’i-yi temyiz evrak-ı temyiziye mahkeme-i Temyiz’e i’tâ ettiği güne kadar 92 gün geçmiş olmasından dolayı temyiz istid’âsının reddi lâzım geleceği hakkında müdde’i-yi aleyh canibinden dermeyân olunan i’tirâz üzerine lede’t-tedkik müddet-i temyiziye yevm-i i’tânın dahil-i hesâb olmadığı Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’nce mütefikân karargâr olmuş ve yevm-i tebliğin sayılmayacağı hakkında daire-i mezkûre heyetince tesâvî-yi ârâ hâsıl olması üzerine bu cihet Heyet-i Umumiye’ce mevki’-i müzâkereye konularak yevm-i tebliğin dahi müddet-i mu’ayyene-i nizâmîyeye dâhil olmadığına ekseriyet-i ârâ ile karar verilmiş olduğundan şu hâlde doksân iki günden yevm-i i’tâ ile yevm-i tebliğin hâric tutulduğu sûrette temyiz da’vâsının tamam doksân gün müddet zarfında vukû’ı anlaşıldığı cihetle müdde’i-yi aleyhin mürûr-ı müddet hakkındaki iddi’âsı reddedilerek esâs maslahatın tedkikine girişilmiştir.” (23 Ramazan 1300 (28 Temmuz 1883) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 445-446.)

⁷⁷⁷ “... temyizi taleb ve istid’â kılınan i’lâm-ı mezkûrun tebliğ olduğu 24 Temmuz sene 1296 tarihiyle temyiz istid’âsının Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’ne i’tâ ve mu’âmele-i kaydiyesi icra kılındığı 29 Kanun-ı sâni sene 1296 tarihi meyanında yüz seksen dokuz gün olup müsted’i-yi merkûm

temyiz süresi içerisinde vefat eden tarafın varisleri, ilamın kendilerine veya içlerinde yetim varsa vasisine tebliğ edilmesinden sonra 90 gün içinde temyiz hakkını kullanabilirdi. Temyiz süresi 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896) tarihli “19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 219, 223, 229, 253 ve 254. Mevadd-ı Muaddelesi” ile taşra mahkemelerinden verilen ilamlar için yine 90 gün, İstanbul mahkemelerinden verilen ilamlar için ise 60 gün olarak yeniden düzenlendi. Kısa bir süre sonra da 15 Rebiülahir 1314 (23 Eylül 1896) tarihli “Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 14 Zilhicce 1313 Tarihli 219. Madde-i Muaddelesini Muaddil Madde-i Kanuniye”⁷⁷⁸ ile temyiz süresi tüm ülke için 60 gün olarak belirlendi.

Taraflardan birinin temyiz yoluna müracaat etmesi halinde davası tamamlanıncaya kadar, diğer taraf temyiz süresini kaçırmış olsa bile gerek hususi olarak vereceği bir dilekçe ile gerekse de temyiz dilekçesine vereceği cevap layihası ile temyiz talebinde bulunabilirdi. Bu müesseseye hukuk nazariyesinde katılma yolu ile temyiz adı verilmektedir⁷⁷⁹. Bu yola müracaat eden taraf diğer temyiz şartlarından muaf tutulurdu. (UMHK md. 220)

Temyiz yoluna müracaat edilmesi, gayrimenkul davalarında ilam hükmünün icrasını resen ertelerdi. Menkul mallar ve para tahsiline ilişkin ilamlarda yürütme kendiliğinden durmazdı. Fakat davacı, haksız çıkması halinde dava konusunu ifa edeceğine dair güçlü bir kefil gösterir ya da mahkum olan para veya eşyayı resmi bir mevkiye depozito ettirirse ilamın icrası ertelenirdi. Mahkum olan tarafın malları diğer tarafça haczedilmişse de hükmün icrası ertelenmiş olurdu. Söz konusu kefalet ve teminat temyiz dilekçesinden sonra da verilebilirdi. Depozito edilecek para ve eşya İstanbul’da Adliye Nezareti veznesine, taşrada ise mal sandıklarına teslim edilirdi. (UMHK md. 224)

*Hacı Kasım Ağa'nın ise birinci def'a olarak gıyabında tanzîm ve i'tâ kılınan i'lâm-ı mezkûrun tarih-i tebliğinden i'tibâren i'tirâz ale'l-hükm müddeti olan otuz bir gün ile mehl-i temyiz olan doksan günün baliğ olduğu yüz yirmi bir günde temyiz istid'âsını vermeğe kanunen mecbur iken ber-vech-i muharrer yüz seksen dokuz gün mürûrundan sonra vermiş ve şu hâlde merkûm Hacı Kasım Ağa'nın hakk-ı temyizi sâkât olmuş idüğine mebnî Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 219. maddesine tevfikan sâlifü'l-beyân temyiz istid'âsının reddine müttefikân karar verilerek tarafeyne tevhîm olundu.” (4 Receb 1298 (2 Haziran 1881) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 446-447)*

⁷⁷⁸ Düstur, I. Tertip, C. 7, s. 114.

⁷⁷⁹ Seçkin, a.g.e., s. 35.

3.3.1.2.1.2. Temyiz Sebepleri

Temyiz sebepleri Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 232. maddesinde düzenlenmişti. Buna göre bir ilamın bozulmasının başlıca dört sebebi bulunmaktaydı.

Bir hükmün bozulmasının birinci sebebi, bir mahkemenin kanunen yetkili ve görevli bulunmadığı bir davaya bakmasıdır⁷⁸⁰. Böylelikle bir davaya, ait olduğu mahkeme haricindeki bir mahkemede bakılırsa bu ilam bozulur. Mesela ticaret mahkemesinde görülmesi gereken bir davanın hukuk mahkemesinde görülmesi veya davanın hukuk mahkemesinde görülmesi gerekirken ticaret mahkemesinde görülmesi, şer'iyeye mahkemesinde görülmesi gereken bir davanın nizamiye mahkemelerinde görülmesi⁷⁸¹, idare mahkemelerinde görülmesi gereken bir davanın nizamiye mahkemelerinde görülmesi⁷⁸², bidayet mahkemesinde görülmesi gereken bir davanın istinaf mahkemesinde görülmesi gibi durumlar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu hallerde bidayet ve istinaf aşamasında taraflardan bir itiraz

⁷⁸⁰ “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr mealinden müstebân olduğu üzere da'vâ-yı vâkı'anın mevâdd-ı adiyeden olması cihetiyle ol bâbdaki ticâret i'lâmı temyizen nakz olunarak hukuk mahkemesine i'âde edilmiş olmasına nazaran mahkeme-i mezkûrece ahkâm-ı hukukiyeye tatbikân asıl dayının taleb ve husûmetiyle icrâ-yı muhâkeme edilmek lâzım gelir iken mu'âmelât-ı ticâriyeden olan ciroya tevfiķan hâmil-i sâninin hasm addıyla o yolda hüküm verilmesi yolsuz ve mugayir-i kanun olduğuna ve müsted'inin i'tirâzâtı dahi bu cihete mütedair olarak muvafik-i nefsi'l-emr görüldüğüne binaen Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 232. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (25 Kanun-ıevvel 1312 (6 Ocak 1897) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 459-460)

⁷⁸¹ “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr münderecâtından anlaşıldığı üzere mezkûr Hüseyin Ağa'nın bidâyetten ikâme eylediği da'vâ mütevevfe-i mezbûre Hafize Hatun'un vefatından iki sâ'at evvel maraz-ı mevtime olduğu hâlde mezbûr Mustafa Ağa'ya emlak ve eşyâ-yı ma'lûmesini ferâğ ve hibe etmesi sahih olmayacağı beyânıyla emvâl ve eşyâ-yı mezkûreden kendisine aid olan hiss-i irsiyesinin tarafına teslimi talebinden i'bâret olmasıyla da'vâ-yı vâkı'anın irsden mütevellid olduğu derkâr idüğine ve bu misillü irse müte'allik de'avînin rü'yeti mahkeme-i şer'iyeye aid bulunduğuna göre Şile Bidâyet Mahkemesi'nce da'vâ-yı mezkûrenin aid olduğu mahkeme-i şer'iyeye ikâme olunması lüzumunun müdde'îye tefhimîyle rü'yetinden sarf-ı nazar olunması lâzım gelir iken ber-minvâl-i muharrer rü'yet ve i'lâma raptedilmesi vazîfe haricinde olarak mugayir-i kanun olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 233. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verilerek tefhîm kılındı.” (22 Haziran 1310 (4 Temmuz 1894) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 480.);

⁷⁸² “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr mütala'asından münfehim olduğu üzere da'vâ-yı vâkı'a mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'nin Kemer Edremid kazâsında sebk eden sanduk eminliğinde zimmetine geçirmiş olduğu emvâl-ı mîrîyenin tahsil talebine mütedair olarak ûmûr-ı me'mûriyesine müteferri' olmasına ve bu misillü me'mûrîn-i idârenin ûmûr-ı me'mûriyelerinden mütehaddis de'avînin aid olduğu meclis-i idârede fasl ve rü'yeti muktezî bulunmasına göre Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 48. maddesinde gösterildiği veçhile mahkeme-i mezkûrece da'vâ-yı mezkûrenin rü'yetinden sarf-ı nazar olunması lâzım gelir iken burasına dikkat olunmayarak ber-minvâl-i muharrer rü'yet ve hükm olunması vazîfe haricinde olarak usûl ve kanuna mugayir görüldüğüne binaen kanun-ı mezbûrun 233. maddesi hükmüne tevfiķan keyfiyetin aid olduğu mahallî meclis-i idâresine havalesine müttefikân karar verildi.” (3 Şubat 1309 (15 Şubat 1894) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 481-482.)

gelmemiş olsa dahi ilam bozulacaktır. Fakat görev itibariyle sorun bulunmadığı halde bir davanın yetkisiz bir mahkemede görülmesi halinde taraflardan herhangi birinden itiraz gelmemişse böyle bir ilam bozulmaz⁷⁸³. Mesela belli bir ticaret mahkemesinde görülmesi gereken davanın başka bir ticaret mahkemesinde görülmesi veya bir kaza bidayet mahkemesinde görülmesi gereken davanın bir başka bidayet mahkemesinde görülmesi bu hükme tabidir. (UMHK md. 233)

Mahkemeden kanuna aykırı bir şekilde sadır olan ilamlar da bozulur. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 234. maddesine göre mahkemeden sadır olan ilam, yürürlükte bulunan kanuna aykırı ise bozulacaktır⁷⁸⁴. Mahkeme-i Temyiz, içinde tenakuz (çelişki) barındıran ilamları da bozmuştur⁷⁸⁵. Bir ilam hükmü

⁷⁸³ “Müsted’i-yi temyizin Erzurum Ticaret Mahkemesi aleyhindeki i’tirâzâtından birisi kendisinin ikâmetgâhı Hınıs Kazası iken salâhiyet haricinde rü’yet-i da’vâ eylemiş olmasına mütedair ise de işbu i’tirâz her guna müdâfa’adan evvel bidâyetten dermeyân olunmamasından dolayı gayr-i vârid görünerek reddine karar verilmiştir.” (5 Teşrin-isanı 1310 (17 Kasım 1894) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 485.)

⁷⁸⁴ “İcâb-ı müzâkere olundukda i’lâm-ı mezkûr mütâla’asından anlaşıldığı üzere bidâyetten müdde’i-aleyh bulunan merkûm Yorda’nın ikmâl-ı muhâkeme zımnında ahiren vukû’bulan da’vete icâbet etmemesi üzerine mahkeme-i mezkûrce merkumun muhâfaza-yı hukukî zımnında bir vekil-i müsahhar ta’yîniyle rü’yet-i da’vâ olunması Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu’nun 140. ve Mecelle’nin 1834. maddeleri icabından bulunmuş iken bu kaideye ri’âyet olunmaması ve sened-i mezkûrde müddet ta’yîn olunmadığından Ticâret Kanunu mücebinde sened-i mezkûr adı sened hükmünde olarak ciro kabul ider senedât-ı mümtâzeden gayr-i ma’dûd olduğu ve bu cihet inde’l-muhâkeme merkûm Yorda’nın vekili canibinden dahi serd ve beyân kılıldığı hâlde cironun muntazam olduğuna karar verilmesi yolsuz olduğuna ve müsted’i vekilinin bu cihete mütedâir olan i’tirâzî şâyân-ı kabul bulunduğuna binaen Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu’nun 232. maddesi mücebinde i’lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verilerek tefhim kılındı.” (14 Temmuz 1306 (26 Temmuz 1890) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 461.); “İcâb-ı müzâkere olundukda i’lâm-ı mezkûr mealinden anlaşıldığı üzere bey’de gabn-i fâhiş vukû’bulduğu beyânıyla ber-vech-i muharrer hükm olunmuş ise de Mecelle’nin 358. maddesi mücebinde gabn-i fâhişle mağbûn olan kimesnenin vefatından sonra gabn-i fâhiş da’vâsının veresi üzerine intikâl edememesine göre mahkeme-i mezkûrce müdde’i-aleyhlerin def’i da’vâlarının reddi lâzım gelir iken bil’akis kabul ve yine istimâ’ıyla hükm olunması yolsuz ve usûl ve kanuna muhâlif ve müsted’inin bâlâda muharrer i’tirâzî dahi bu cihete mütedair olarak muvafik-ı nefsü’l-emr görünmüş olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu’nun 232. maddesi mücebinde i’lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (8 Mayıs 1313 (20 Mayıs 1897) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 465.)

⁷⁸⁵ “İcâb-ı müzâkere olundukda i’lâm-ı mezkûrun mütâla’asından münfehim olduğuna üzere müdde’iyân-ı merkûmânın evvel-i emirde havalenin in’ikâdını inkâr etmiş iken yemin teklifi üzerine havale-i vâkı’anın akd olunmuş olduğunu ikrârla muahharan fesh olunarak meblağ-ı müdde’a-bihin mûmâileyh Ömer Hıfzı Efendicâhibinden te’diye olduğuna beyân etmesi mücib-i tenâkuz olduğundan ifâdelerinin adem-i istimâ’ı lâzım gelir iken istimâ’ ve kabul ile müsted’i-yi temyiz yemin etmemesinden nâşî meblağ-ı müdde’a-bihin tahsiline hükm olunması yolsuz ve mugayir-i kanun olduğuna ve müsted’inin i’tirâzâtı dahi bu cihete mütedair olarak şâyân –ı kabul olduğuna binaen Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu’nun 232. maddesi mücebinde i’lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (25 Eylül 1312 (7 Ekim 1896) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 471-472.); “İcâb-ı müzâkere olundukda i’lâm-ı mezkûrun mütâla’asından anlaşıldığı üzere müsted’i-yi temyiz isitnafen vukû’bulan iddi’âsında tenakuz bulunduğu cihetle red iddi’âsıyla hacz-i vâkı’in tasdikine karar verilmiş ise de mahkeme-i mezkûrece tenakuz vukû’nun müsted’iye tefhimiyle Mecelle-i Celile’nin 1657. maddesi hükmüne tevfikân müsted’i-yi temyiz gelemeyeni beynindeki tevfik eyledisi sûrette

kanun maddesine mutabık olmakla birlikte, esbab-ı mucibe (gerekçe) sırasında yanlış mana verilerek bir başka kanun maddesinin tatbik edilmesi de bozmayı gerektirir⁷⁸⁶. (UMHK md. 235) Bu durumda hükmün mahkemede tetkik edildiği sıradaki kanun hükmü değil, vakanın meydana geldiği tarihteki kanun hükümleri esas alınır⁷⁸⁷. Bir mukavele sebebiyle ortaya çıkan davada mukavelenin açık hükümlerine veya mukaveleye ilişkin kanun ve nizam hükümlerine başka bir mana verilirse bu ilam bozulur⁷⁸⁸. (UMHK md. 236) Yine Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 237. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de ilama dayanak teşkil eden hadise ve haller tetkike tabi tutulur. Fakat bunlara kaynak teşkil eden zabıt

*muhakemeye devam olunmak ve tevfiğ edemediği sûretde da'vâsının reddine karar verilmek ve bu sûreti yani tevfiğ edilebilip edemediğini i'lâmda derç ve tahrir eylemek lazım gelir iken bu noktada tedkikât icrâ kılınmayarak hemân redd-i iddi'âya karar verilmesi yolsuz ve mugayir-i kanun olduğuna ve müsted'inin i'tirâzı dahi şâyân-ı kabul olduğuna binaen Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 232. ve 241. maddeleri mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (1 Nisan 1313 (13 Nisan 1897) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 472-473.)*

⁷⁸⁶ “... ittihâz olunan Mecelle'nin 808. maddesi da'vâ-yı vâkı'aye muvafik olmadığına ve Usul-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 235. maddesinde bir i'lâmın hükmü zaten bir madde-i kanuniyeye mutâbık olsa bile esbâb-ı mucibe sırasında yanlış ma'nâ verilerek diğer bir madde-i kanuniyeyi tatbik olunmuş ise nakz olunacağı muharrer idüğine binaen madde-i mezkûre ile kanun-ı mezkûrun 241. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (13 Haziran 1308 (25 Haziran 1892) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 488-489.)

⁷⁸⁷ Yorgaki, **Usul-i Muhekemât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi**, Matbaa-yı Hukukiye, İstanbul, 1329, s. 375.; “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr mütala'asından münfehîm olduğu üzere akd-i müdayene-i Cedid-i Murabaha Nizâmname'si'nin terih-i neşrinden mukaddem olmasına ve bir kanunun makabline şumûli olamayacağı kavâ'id-i iktizasından bulunmasına bulunmasına göre mahkemece meblağ-ı mezkûrun re'sû'l-mâlî tecâvüz eden faizi hakkında nizâmname-i mezkûrun 4. maddesine tatbik-i hükm olunması usûl ve kanuna mugayir bulunduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 232. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar veriler[ek] tevhîm kılındı.” (30 Temmuz 1307 (11 Ağustos 1891) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 485-486.)

⁷⁸⁸ “İcâb-ı müzâkere olundukda evvel-i emirde müsted'inin vazife hakkındahi i'tirâzı gayr-i vârid olmasına mebnî reddi karargâr olunduktan sonra esas madde bi't-tedkîk i'lâm-ı mezkûr mealinden anlaşıldığı üzere müstenid-i iddi'â olan sened her ne kadar emre muharrer ise de cironun ibaresinde akçanın cihet-i istifâsı gösterilmemiş olduğu cihetle vâkı' olan ciro vekâlet hükmünde olacağına göre hâmil-i sânilerine hâmil-i evvelin vekili nazarıyla bakılmak lâzım geldiği ve bu sûretde medyûn tarafından hâmil-i evvele karşı dermeyân olunan def'inin mahkemece tedkiki muktezî olduğu halde bu cihetin nazar-ı dikkate alınmaksızın hükm olunması ve usûl-i kanuna mugayir olduğundan Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 231. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (11 Mart 1312 (23 Mart 1896) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 460.); “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûrun mündercâtından münfehîm olduğu üzere münâzi'-fih emlâkın bey' û şırasından dolayı tarafeyn beyninde tahaddüs eden da'vânın üç bin kuruşta akd-i sulh olunarak ve bedel-i sulhun bir mikdârı dahi te'diye edilmiş olduğu halde kısm-ı diğerinin te'diye edilmemiş olduğundan nâşî sulh-ı vâkı'in fesadına hükm olunmuş ise de bedel-i sulhun bir mikdârının ifâ olunmamış olması sulhun fesadına mücib olmayıp müdde'î-yi aleyhlerin bakiye-i mezkûrenin te'diyesiyle mahkûmiyetlerini icâb edeceğine nazaran mahkeme-i mezkûrece sulh-ı vâkı'in infisahına hükm olunması mugayir-i kanun olduğuna binaen Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 241. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (11 Kanun-ievvel 1312 (23 Aralık 1896) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 473.)

varakaları veya taraflarca verilen senet ve evrak verilen hükmün aksini gösterirse bu ilam bozulur. Mesela zabıtların hatalı tutulması ve bu hatanın hükme tesir etmesi halinde Mahkeme-i Temyiz ilamı bozacaktır⁷⁸⁹. Fakat Mahkeme-i Temyiz, bidayet ve istinaf esnasında beyan edilmeyen bir itirazın temyiz esnasında yapılmasını kabul etmemiştir⁷⁹⁰.

Muhakeme usulüne aykırı olarak verilmiş bir karar da bozma sebebidir⁷⁹¹. Muhakeme usulüne aykırı verilmiş bir ilamın Mahkeme-i Temyiz’de bozulabilmesi için o mahkemenin vazifelerine ait muhakeme usullerinin ihlal edilmesi ve bu ihlalin hükme tesir edecek ağırlıkta bulunması⁷⁹² veya tarafların muhakeme usullerinin ihlal edildiğine ilişkin ispat derecesindeki itirazlarının mahkemece tahkik edilmemiş olması gerekir. Hukuk davalarının görülmesi sırasında görev ve yetkiye ilişkin bir itiraz söz konusu olursa, Mahakim-i Nizamiye Teşkilat Kanunu’nun 65. maddesi hükmünce müddeiumumi veya muavini ya da vekili davada hazır bulundurularak mütalaasının alınması ve bu mütalaanın ilama derc edilmesi gerekirdi. Mahkemelerin bu açık hükme riayet etmemesi sebebiyle gelen bütün ilamlar Mahkeme-i Temyiz’ce bozulmaktaydı. Bu sebeple 4 Şaban 1307 (26 Mart 18909 tarihinde bütün vilayetlerin müddeiumumilerine ve müddeiumumi bulunmayan mahallerin müdde-i umumi muavinlerine bu hükme riayet etmelerine dair tahrirat gönderilmişti⁷⁹³.

Bahsedeceğimiz son temyiz sebebi ise aynı konuda birbirinden farklı kararların verilmiş olmasıdır. Bir dava hakkında taraflar ve dava konusu değişmeksizin iki farklı mahkemeden birbirine zıt kararların çıkmış olması bozma sebebidir. Bu halde ikinci karar veya kanuna muhalif ise ilk karar dahi bozulabilir. (UMHK md. 239) Bir mahkemeden ya da istinaf mahkemesine bağlı bidayet mahkemelerinden birbirine aykırı ilamlar verilip de bunlar usulüne ugun olarak iade-

⁷⁸⁹ Yorgaki, *Usul-i Muhekemât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, s. 378-379.

⁷⁹⁰ “Bidayeten ve istinafen dermeyân olunmamış olan bir i’tirâz ve iddi’ânın temyizen dermeyân edilmesi dahi mesmû’ olamaz.” (28 Şevval 1301 tarihli temyiz kararı.: Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu Şerhi*, Karabet matbaası, İstanbul, 1322, s. 797.)

⁷⁹¹ “Arâzi da’vâlarının esnâ-yı rü’yet ve muhâkemesinde sahîb-i arâzi makamına kaim olan arâzi me’ûrunun hazır bulundurulması muktezî ve bulundurulmaması nakz-ı hükmü müeddîdir.” (*Ceride-i Mehakim*, No: 279, 9 Rebiülevvel 1302, s. 2394.)

⁷⁹² “Kezâlik kanunen mu’ayyen olan harç ve rüsûmdan fazla hükm veya ahz edilmesi dahi esbâb-ı nakziyedendir.” (16 Eylül 315 tarihli temyiz kararı); “Kanunen mu’ayyen olan mikdârdan ziyâde ücret-i vekâlet tahsiline karar verilmiş olması dahi başlıca bir sebep-i nakzıdır.” (4 Temmuz 1310 tarihli temyiz kararı.); “Aleyhine i’tirâz vukû’bulan bir i’lâm-ı gıyabînin veya istinâf edilen i’lâm-ı ibtidâiyenin tarih-i tebliğî hakkında tarafeyn arasında ihtilâv vukû’unda tarih-i mezkûrun her hâlde tebliğ-i ilmühaberle isbâtı iktizâ edeceğinden bu bâbda şahid istimâ’ı dahi esbâb-ı nakziyeden ma’dûddur.” (27 Ağustos 307 tarihli temyiz kararı.): Ahmed Ziya, *a.g.e.*, s. 800.

⁷⁹³ *Ceride-i Mehakim*, No:539, 7 Şaban 1307, s. 6543-6544.

i muhakeme veya istinaf suretiyle bozulmadığı takdirde Mahkeme-i Temyiz'ce bozulur. (UMHK md. 240)

3.3.1.2.1.3. Temyiz İncelemesi

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 225. maddesine göre temyiz dilekçesinin Mahkeme-i Temyiz'e verildiği tarihten itibaren en geç bir hafta içerisinde dilekçeye ekli bulunan itiraz layihası ve kefalet senedi tasdik edildikten sonra davalıya tebliğ edilmelidir. Davalı da bu bu belgelerin kendisine tebliğ tarihinden itibaren en geç bir hafta içinde davacının temyiz itirazına karşı kendi delil ve itirazlarını bildiren bir cevap layihasını Mahkeme-i Temyiz'e vermeye mecburdur.

Temyiz dilekçesi İstanbul'da doğrudan Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'ne, taşrada ise bidayet ya da istinaf mahkemesine verilir. Taşradan temyiz talebinde bulunan tarafın dilekçesi doğrudan ya da bidayet mahkemesi vasıtasıyla istinaf mahkemesi riyasetine verilir. İstinaf mahkemesi reisi de dilekçeyle birlikte verilen layiha ile kefalet senedinin suretlerini tasdik ederek karşı tarafa tebliğ eder. Bir hafta zarfında da karşı tarafın cevap layihasını alıp tarafların evrakını yazısına ekleyerek birinci posta ile Mahkeme-i Temyiz'e göndermeye mecburdur. İstinaf mahkemesine verilen temyiz dilekçesinde eksiklik bulunması halinde eksikliklerin tamamlanması ve dilekçenin ıslahı dilekçe sahibine bildirilir. Buna rağmen eksiklikler tamamlanmazsa veya davalı taraf bir hafta içinde cevap layihası vermezse temyiz dilekçesi derhal Mahkeme-i Temyiz'e gönderilir. Bu halde temyiz dilekçesinin verildiği tarih ve davacıya ihtar ve tembihin yapıldığı tarih ile layihanın davalıya tebliğ tarihi müzekkereye eklenmeliydi. Bu hususlara aykırı hareket eden ya da dilekçenin gönderilmesinin ertelenmesinden dolayı taraflardan birinin zarar görmesine sebebiyet veren memur veya mahkeme bundan mesul tutulacaktı. (UMHK md. 226) Bu hususlara riayet edilmeden temyiz dilekçelerinin Mahkeme-i Temyiz'e gönderilmesi üzerine 25 Safer 1298 (27 Ocak 1881) tarihinde Adliye Nezareti'nden müddeiumumilere bir tahrirat gönderilmişti⁷⁹⁴. Buna göre Mahkeme-i Temyize gönderilen temyiz dilekçelerinde kanunun öngördüğü şartlara uygun hareket edilmediği ve bu hususun Mahkeme-i Temyiz ile taşra mahkeme reisleri arasında

⁷⁹⁴ *Ceride-i Mehakim*, No: 82, 2 Rebiülevvel 1298, s. 649-650.; Ayrıca bkz.: *Ceride-i Mehakim*, No: 116, 3 Zilkade 1298, s. 921.

devamlı yazışmalara sebebiyet verdiği gibi, Mahkeme-i Temyiz'i boş yere meşgul ettiği ifade edilmekteydi. Böylece gönderilecek dilekçelerin dikkatlice tetkik edilip eksiksiz bir şekilde Mahkeme-i Temyiz'e gönderilmesi isteniyordu⁷⁹⁵.

Temyiz dilekçelerinin Mahkeme-i Temyiz'e ulaşması ve davalıya tebliğ edilmesinden bir hafta sonra, deftere kayıt sırasına göre tarafların dinlenmesi için mahkemeye gelecekleri bir gün tayin edilirdi. Belirlenen günde tarafların bizzat veya resmi vekillerinin mahkemede hazır bulunmasına dair bir davet pusulası düzenlenerek kendilerine tebliğ edilirdi. Tarafların hazır bulunması için belirlenecek süre İstanbul için tebliğden itibaren bir haftadan, taşra için ise her altı saatlik mesafe bir gün kabul edilerek belirlenen süreden az olmamalıydı. (UMHK md. 227) Taşraya tebliğ edilecek davet pusulası Mahkeme-i Temyiz'ce mahalli bidayet mahkemesi riyasetine gönderilir ve buradan da şahsın kendisine veya ikametgahına tebliğ edilirdi. Bidayet mahkemesi ayrıca pusulanın tebliğ edildiğini gösteren ilmuhaberi cevapnamesine ekleyerek Mahkeme-i Temyiz riyasetine göndermeye mecburdu. (UMHK md. 228)

Mahkeme-i Temyiz'de dava evrak üzerine görülürdü. Tarafların çağrılmasındaki maksat, mücerret olarak vermiş oldukları dilekçe ve layihalardaki hususları izah ettirmektir. Belirlenen günde mevcut evrak hazır bulunan tarafın yüzlerine karşı okunup ifadeleri dinlendikten sonra gelmeyenler hakkında gıyabi hükümler tatbik olunurdu. Bu şekilde verilen karar, tarafların huzurunda verilmiş addedilirdi. Fakat davalı mahkemeye gelmemiş veya cevap layihası vermemiş olursa verilecek karara itiraz edebilirdi. (UMHK md. 229) Belirlenen günde davanın görülmesi ve tetkiki tamamlanamazsa tekrar gelecekleri gün tayin edilerek taraflara bildirilir ve bu günde taraflar gelmezse dava gıyaben görülürdü. Davanın görülmesi esnasında davaya ilişkin olarak görülmesi gereken evrak mahkemece getirilip mütalaa edilebilirdi. Mahkemeye davet edilip de gelmeyen taraf tekrar davet edileceği gibi, kendisi mahkemeye bir dilekçe takdim ederek getirilip dinlenilmesini talep ederse bu talebi icra edilirdi. (UMHK md. 230)

4 Rebiülevvel 1306 (8 Kasım 1888) tarihinde Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 229. Maddesi Makamına Ta'dilen Kaim Olan Madde" ile 229. madde

⁷⁹⁵ Bu hususlara uyulmadığı için Adliye Nezareti sıklıkla ilgili yerlere ikazda bulunmaktaydı. (Demirel, *a.g.e.*, s. 182-183.)

daha açık bir halde düzenlendi⁷⁹⁶. 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896) tarihli “19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 219, 223, 229, 253 ve 254. Mevadd-ı Muaddelesi” ile Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati’nin 227., 228. ve 229. maddeleri ilga edildi ve bu maddeler ile 230. maddenin yerine geçecek şekilde 229. madde yeniden düzenlendi. Böylece tarafların mahkemeye çağrılmaması ve Mahkeme-i Temyiz’in evrak üzerine muhakeme etme usulü kabul edildi. Yine dava dilekçelerinin Mahkeme-i Temyiz’e ulaşması tarihinden itibaren iki ay içinde temyiz yargılamasının tamamlanması gerekecekti⁷⁹⁷. Fakat 8 Rebiülahir 1329’de (8 Nisan 1911) “2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun” ile tekrardan davanın aleni yürütülmesi ve tarafların mahkemeye çağrılması usulüne dönüldü. Bir süre sonra da 9 Ramazan 1331 (12 Ağustos 1913) tarihli “Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel 8 Rebiülahir 1329 Tarihli Kanun’un 29. ve 30. Maddelerini Muaddil Kanun-ı Muvakkat”⁷⁹⁸ ile yeniden evrak üzerine muhakeme usulüne dönüldü.

3.3.1.2.1.4. Temyiz Kararları

Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’nde kararlar ittifak veya ekseriyet-i ârâ (oyçokluğu) ile verilirdi. “Tesavi-yi ârâ” (oylarda eşitlik) çıktığı durumlarda reisin bulunduğu taraf tercih edilmez ve bu davaya ilişkin karar Mahkeme-i Temyiz’in Heyet-i Umumiyesi’nde verilecekti. (UMHK md. 250) Bu usul 8 Rebiülahir 1329 (8 Nisan 1911) tarihli “2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun” ile tadil edildi. Bu düzenlemenin 36. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz’in Hukuk ve İstida Daireleri’nde “tesavi-yi ârâ” vukuunda bu dairelerin heyetine diğer daireden bir aza getirilip ilave edilir ve tetkikat ve müzakereler onun huzurunda tekrardan yapılırdı. Yine bu maddeyle birlikte kanuni ekseriyet (kanuni çoğunluk) sayıları da belirlenmişti. Buna göre oyçokluğu için İstida Dairesi’nde üç, Hukuk Dairesi’nde dört ve Heyet-i Umumiye’de onbir oyun varlığı gerekiyordu. Bu dönemde hukuk dairesinin aza sayısının altı olduğu gözönüne alındığında, kararlarda en az salt çoğunluğun arandığı görülecektir.

⁷⁹⁶ Kasparyan, *Mecma‘-ı Lahika-i Kavanin*, s. 93-94.; Ahmed Ziya, *a.g.e.*, s. 783-784.

⁷⁹⁷ Ahmed Ziya, *a.g.e.*, s. 784-785.; Kasparyan, *Zeyl-i Lahika-i Kavanin*, s. 72.

⁷⁹⁸ Düstur, II. Tertip, C. 5, s. 621-623.

Mahkeme-i Temyiz ilamlarında tarafların isim, şöhret, sanat ve ikametleri ile birlikte temyiz olunan ilam hükmü ve taraflardan ortaya konulmuş iddia ve delillerin hülasası gösterilir. Ayrıca kararlar esbab-ı mucibeye (gerekçeye) göre verildiği için ilamda tasdik veya bozmanın esbab-ı mucibesi de yer alır. (UMHK md. 251)

3.3.1.2.1.4.1. Tasdik

Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 231. maddesine göre kanuna ve muhakeme usulüne uygun olarak cereyan etmiş bir ilam tasdik edilir. Böylelikle temyiz edilen davanın bütün süreci tamamlanmış olur. Bu karara karşı itiraz veya iade-i muhakeme yollarına müracaat edilemez; ancak şartları varsa tashih-i karar (karar düzeltme) imkanı bulunmaktadır. (UMHK md. 252) Tashih-i karar müessesesi aşağıda ayrıca tetkik edilecektir.

3.3.1.2.1.4.2. Nakz (Bozma)

Mahkeme-i Temyiz'in tetkik ettiği karar kanuna ve muhakeme usullerine aykırı cerayan etmişse nakzedilir. Bozma sebepleri daha evvel ele alınmıştı. Sayılan dört bozma sebebi haricinde Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati ile Mahkeme-i Temyiz'e bozma sebebi ikame etme yetkisi verilmişti. Bu kanununun 241. maddesine göre taraflarca bir hükmün temyizi için ileri sürülen itirazlar hükmün bozulmasına yetmese bile, ilam açık bir şekilde kanuna veya muhakeme usullerine aykırı görülürse Mahkeme-i Temyiz tarafından bozulabilecektir⁷⁹⁹.

⁷⁹⁹ “İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr mealinden anlaşıldığı üzere bir poliçeden dolayı muhâtabın mes'uliyeti poliçeyi sûret-i kat'iyede kabul etmesine mütevakkıf olup müstenid-i iddi'â olan poliçenin muhâtabı şarta mu'allakan poliçeyi kabul etmiş olmasına göre şart tahakkuk etmeyince mes'uliyeti iktizâ etmez iken mahkemece bu cihetin nazar-ı dikkate alınmayarak muhâtabın mes'uliyeti tarafına gidilmesi mugayir-i kanun olduğundan Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 241. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına ekseriyetle karar verildi.” (3 Eylül 1314 (15 Eylül 1898) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 462.); “İcâbı lede'l-müzâkere i'lâm-ı mezkûr münderecatından münfehim olduğu üzere münâzi'-i-fih ârâziyi sahib-i arzın izni lâhik olmaksızın iştirâ eylediğine inde'l-muhâkeme merkûm Hazı AHmed dermeyân eylemekte olmasına ve Ârâzi Kanunnâme-i Hümâyûnu'nun 36. maddesi mücebince bu makule ârâzinin bey' û şirâsında me'mûrünün izni lâhik olması meşrut olup aksi sûretde bey'-i vâki'in mu'teber olmayacağına nazaran mahkeme-i mezkûrece müsted'inin redd-i iddi'âsına karar verilmek lâzım gelir iken burası nazar-ı i'tinâyâ alınmaksızın müdde'inin on seneden ziyâde tasarruf etmiş olmasına istinaden lehine hükm olunması yolsuz ve uül ve kanuna muhalif bulunmuş olduğundan Usûl-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 241. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (4 Teşrin-isani 1314 (16 Kasım 1898) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 468-469.)

Davanın son derece aşamasında birbirine aykırı bir şekilde verilen iki ilamdan ilki kanuna uygun olup da ikincisi bozulursa davanın yeniden görülmesine gerek kalmaz. Ancak her iki ilam da bozulursa, dava yeniden görülmek üzere ait olduğu mahkemeye havale edilir. (UMHK md. 246)

Kaide olarak usule ve kanuna aykırı bir şekilde verilmiş bir ilamın bozulması halinde söz konusu ilamın tashihi, o hükmü veren mahkemece icra edilir. Ancak tarafların muvafakiyeti halinde bu ilam, bozulan hükmü veren mahkemeye aynı derecede bulunan başka bir mahkemeye havale edilebilirdi. (UMHK md. 247)

Muhakeme usulüne aykırılık sebebiyle bozulan bir ilam yeniden hükmü veren mahkemeye gönderilir. Bu mahkemenin bozmaya sebebiyet veren hatanın yapıldığı zamana kadarki tahkikat ve kararları geçerli kabul edilip, hatadan sonraki işlemleri ilga olunur⁸⁰⁰. Eğer usul hatası davanın en başında gerçekleşmişse ilam tamamen bozulur ve davaya ilişkin yargılamanın yeniden yapılmasına karar verilir⁸⁰¹. (UMHK md. 244)

Mahkeme-i Temyiz bir kararı bozduğunda o davaya ilişkin muhakemeye girişmeyerek davayı söz konusu ilamı veren mahkemeye iade eder. (UMHK md. 242) Fakat bir ilam görevsizlik nedeniyle bozulmuşsa, Mahkeme-i Temyiz davayı

⁸⁰⁰ “İcâb-ı müzâkere olundukda da vâ-yı vakı‘a hakkında evvelce cereyân eden tetkikât-ı temyiziye üzerine temyizi teleb olunan i‘lâmın tasdikine karar verilmiş ise de karar-ı mezbûrî nâtik tanzîm ve i‘tâ kılınan i‘lâm aleyhinde mûmâileyh Abdülgaffar Efendi vekili canibinden tashîh-i karar istid‘âsı i‘tâ olunmağla sebk eden tedkikât üzerine i‘lâm-ı mezkûr mütala‘asından münfehîm olduğu veçhile mahkeme-i istinafiyece paşa-yı müşarü‘n-ileyhin bulunduğu mevki‘de icrâ-yı tahlîfine dair sâdır olan karar muvafık-ı kanun görülmüş olup ancak mûmâiley Abdülgaffar Efendi vekilinin karar-ı mezkûre adem-i kanâ‘atle liecli‘t-temyiz i‘lâm şeklinde tarafına tebliğ ve i‘tâsı lâzımeden olduğu hâlde taleb-i vakı‘anın paşa-yı müşarü‘n-ileyhi talib-i tahlîf olmadığı ma‘nâsına haml edilerek yemin hakkından iskât edilmesi mugâyir-i usûl ve kanun olduğuna binaen Muhâkeme-i Hukukiye kanun-ı Muvakkati‘nin 254. maddesi mücebince mukaddemâ daireden i‘tâ kılınan i‘lâm-ı sâbıkın islâhen temyizi teleb olunan sâlifü‘z-zikr i‘lâm-ı istinafiyenin yalnız bu cihetinin nakzına müttefikân karar verilerek tefhim kılındı.” (9 Kanun-ievvel 1309 (21 Aralık 1893) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ‘lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 440-441.)

⁸⁰¹ “İcâb-ı lede‘l-müzâkere i‘lâm-ı mezkûr mealinden münfehîm olduğu üzere bu işe dair mukaddema daireden tanzim ve i‘tâ kılınan i‘lâmda beyân ve izâh olduğu veçhile da vâ-yı vakı‘anın Trabzon İstinaf Mahkemesi‘nce rü‘yet ve tedkik olduğu sırada müdde‘umûmînin huzûrına ve mütala‘asının ahz ve istimâ‘ına i‘tinâ olunmaksızın hükm edilmiş ve müdde‘umûmînin huzûrî lâzım gelen muhâkemedede hâzır bulunmaz ise kanun dairesinde teşkil-i tarafeyn olunmamış olacağından cereyân eden muhâkeme keenlemeyekün hükmünde bulunmasına binaen mahkeme-i mezkûrenin hükm ve i‘lâm-ı sâbıkı nakz edilerek müdde‘umûmînin huzûrıyla yeniden icrâ-yı muhâkeme edilmek ve me‘mûr-ı mûmâileyhin mütâlâ‘ası alınarak esâs da vâ taht hükmüne alınmak üzere iddi‘â kılınmış olduğu hâlde mahkeme-i istinafiyece yeniden muhâkeme icrâ kılınmaksızın yalnız müdde‘umûmînin mütâlâ‘ası alınıp hükm-i sâbıkı mübeyyin i‘lâm verilmesi yolsuz ve usûl ve kanuna mugayir ve müsted‘î-yi temyiz i‘tirâzı dahi bu cihete mütedair olarak muvafık-ı nefsi‘l-emr görünmüş olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu‘nun 232. maddesi mücebince i‘lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi.” (11 Ağustos 1311 (23 Ağustos 1895) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ‘lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 497.)

doğrudan ait olduğu mahkemeye havale eder. (UMHK md. 243) İlamı bozulan mahkeme tekrardan duruşmaya girişmeksizin sadece bozulan hükmü taraflar huzurunda düzeltir. (UMHK md. 245) Bu hükme uyulmadan davanın yeniden görülmesi bozma sebebidir⁸⁰².

İlamı bozulan mahkemenin Mahkeme-i Temyiz'in bozma kararına uyması zorunlu değildir. Bozma sebeplerinden biri veya birkaçına binaen verilen bozma kararı ilgili mahkemeye havale edildikten sonra yeniden verilen ikinci ilam bozulan ilamdaki sebep ve delillere istinaden verilirse yani kararda ısrar edilirse, bu ilama karşı da taraflar temyiz yoluna müracaat edebilirler. Direnme kararına karşı temyiz müracaatında bulunulduğunda temyiz yargılaması Mahkeme-i Temyiz'in Hukuk Dairesi'nde değil, Heyet-i Umumiyesi'nde yapılır. Heyet-i Umumiye'nin bozma kararı da ilk ilamda hükmolunan sebeplere dayanır ise mahkemenin Heyet-i Umumiye'nin kararına uyması zorunludur⁸⁰³. (UMHK md. 249) Mahkemenin ikinci

⁸⁰² “İcâb-ı müzâkere ve kuyûde mürâca‘at olundukda Beyoğlu Birinci Hukuk Dairesi'nin karar-ı sâbıkı, istimâ‘olunan şâhidelerin şehâdet-i vâkı‘alarının Mecelle'nin 1689. maddesine tevfiğ edilmemesi sebebine binaen nakzolunduğu anlaşılmiş ve şu hâlde derece-i evveli mahkemesince Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 245. maddesi hükmüne tevfiğ mu‘âmele edilerek nakz olunan noktadan bed‘en ile hükm-i sâbıkın tahsisi iktizâ eder iken bu cihete dikkat olunmaksızın da‘vânın yeniden rü‘yeti ve tedkikine ibtidâr ile merkûm İstavri'nin ikâme eylediği diğer şahidlerin şehâdeti istimâ‘ olunduktan sonra ber-minvâl-ı muharrer karar verilmesi mugayir-i kanun bulunmuş olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 232. maddesi mücebince i‘lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verilerek tefhîm kılındı.” (11 Temmuz 1304 (23 Temmuz 1888) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ‘lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 501.)

⁸⁰³ “İcâb-ı müzâkere olundukda bu makûle Hey‘et-i Umûmîye‘den verilen kararlara istinaf mahkemesinin ittîbâ‘a mezburiyet-i kanuniyesi olup bâlâda tafsil olunduğu veçhile münâza‘a-fih ketb û resail hakkında tanzim olunan sulhnâmenin tarihine ve derûnundaki mühletlerin münkazîye olmasına nazaran ahkâm-ı sulhiyenin icrâ olunup olunmadığı icrâ me‘mûrundan bi‘s-sual alınacak cevab ile ta‘yîn edeceğine ve mahkeme-i istinafiyece mevki‘-yi icrâdan bi‘s-sual şerâit-i sulhiyenin icra olunup olunmadığı hakkında cevab alındığı hakkında i‘lâm-ı istinafiyede bir guna sarâhat görülememesine binaen Hey‘et-i Umûmîye‘ce i‘lâm-ı mümeyyizün-bih-i mezkûr mukaddema nakz edilmiş ve ber-müceb-i nakz mu‘âmele-i icrâsı ahkâm-ı kanuniye iktizasından bulunmuş iken istinaf mahkemesince hilâf-ı kanun olarak karar-ı evvelde ısrar edilmesi cihetle Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 249. maddesi mücebince i‘lâm-ı mezkûrun kelevvel nakzına Hey‘et-i Umûmîye‘ce ittîfâkla karar verildi.” (4 Ağustos 1315 (16 Ağustos 1899) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ‘lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 502-503.); “İcâb-ı lede‘l-müzâkere münderecât-ı i‘lâm-ı mümeyyizün-bihden müstebân olduğu üzere i‘lâm-ı sâbık-i istinafi Mahkeme-i Temyiz'in Hey‘et-i Umûmîyesi'nden nakz olunmuş ve gerek tesâviden dolayı olsun ve gerek ısrardan nâşif bulunsun hey‘et-i müşarû‘n-ileyhâdan sâdır olan mukarrerâta ittîbâ‘a mehâkim-i nizamiyenin mecburiyeti derkâr bulunmuş olduğu hâlde Cezayir-i Bahr-i Sefîd İstinâf Mahkemesi'nce Hey‘et-i Umûmîye'nin kararı İstid‘a Dairesi'nce vukû‘bulan tesâviden neş‘et ettiği ve binâberîn ısrara gayr-i mâni‘ idüğü beyânıyla hey‘et-i müşarû‘n-ileyhânın kararına ittîbâ‘ edilmemesi nakz-ı hükmü müsteltzim esbâb-ı kanuniyeden görüldüğünden Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 232. maddesi mücebince i‘lâm-ı ahir-i istinafiyenin dahi nakzıyla karar-ı sâbık dairesinde ifâ-yı mu‘âmele olunmak üzere keyfiyetin mahkeme-i istinafiyeye i‘âdesine ekseriyet-i ârâ ile karar verildi.” (26 Kanun-ı sani 1315 (7 Şubat 1900) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ‘lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 503-504.)

defa gördüğü davayı başka gerekçelere dayandırması direnme sayılmaz⁸⁰⁴. Dolayısıyla bu şekilde verilen bir kararın temyiz edilmesi halinde temyiz yargılamasının Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde yapılması gerekir.

3.3.1.2.2. Ceza Davalarında Temyiz Usulü

3.3.1.2.2.1. Temyiz Şartları

Ceza davalarında temyiz yoluna müracaat edebilmek için evvela temyizi telep edilen ilamın kabil-i temyiz bulunması icap eder. Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 313. maddesine göre cinayet, cünha ve kabahate ilişkin olarak davayı sona erdiren kararlara, yani nihai kararlara karşı temyiz yoluna gidilebilir. Bu nihai kararlar son derecede verilmiş olan kararları ifade eder. Kabahat ve cünhalar iki derecede bakılan davalardan olduğu için davanın ikinci derecesinden sonra, cinayet davaları ise tek derecede görüldüğü için ilgili mahkemenin kararından sonra temyiz edilebilecektir. Böylece kendisine karşı itiraz ve istinaf yolu açık olan kararlar temyize kapalıdır⁸⁰⁵. Bu halde bidayet mahkemesinden verilen istinaf yolu kapalı kararlar ile istinaf mahkemesinden verilen nihai kararlar temyize açıktır. Ancak istinaf yolu açık olarak verilen bir kararda istinaf süresi kaçılırsa bu karara karşı artık temyiz yoluna gidilemez⁸⁰⁶. İtiraz yolu açık olan kararlarda da itiraz süresi içerisinde yapılan temyiz müracaatları reddedilmiştir⁸⁰⁷.

Temyiz edilen hüküm ya bir kabahat, cünha ve cinayet mahkemesinin hükmü ya da müstantik veya heyet-i ithamiyenin kararı olmalıdır⁸⁰⁸.

⁸⁰⁴ Seçkin, *a.g.e.*, s. 36.

⁸⁰⁵ “i'lâm-ı mezkûrun bidayeten verilip kabil-i istinaf olduğu halde istinaf-ı dava olunmaksızın temyizen tedkiki istid'â edildiği anlaşılmış...” (*Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:79, 10 Rebiülahir 1320, s. 1.)

⁸⁰⁶ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, Matbaa-yı Vasil ve Şüreka, Konstantiniye, 1313, s. 8-10.

⁸⁰⁷ “Hüseyn'i darb etmelerinden dolayı maznun olan Hasan ve Tefvik ve Mehmed'in derecât-ı mütefâvitde habs ve ceza-yı nakdi ile mahkûmiyetlerine dair Müntefik Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'nden istinafen ve gıyaben verilen i'lâmın temyizi hakkında merkûmün tarafından i'tâ ve mahkeme-i mezkûre müddeiumumi muavinliğinden isrâ kılınan arzuhal ile evrak-ı müteferri'ası tedkik olundukda i'lâm-ı mezkûrun gıyaben verilip kabil-i itiraz olduğu halde itiraz ale'l-hükm müddeti munkaziye olmaksızın temyizen tedkiki istid'â edildiği tebliğ ilmühaberiyile temyiz arzuhalinin kaydı tarihlerinden anlaşılmış ve bu misillü i'lâmât-ı gıyabiyenin müddet-i itiraz geçmeksizin temyizi kanunen gayr-ı caiz bulunmuş olduğundan mezkur arzuhalin reddine Mahkeme-i Temyiz İstid'a Dairesi'nce karar verilmiştir.” (*Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:75, 26 Rebiülevvel 1320, s. 1.)

⁸⁰⁸ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, Cild-i Salis, Matbaa-yı Kütübhaneyi Cihan, İstanbul, 1324, s. 708.

Davayı nihayete erdirmeyen, yani son derecede verilmeyen kararlar kabil-i temyiz olmaz. Mahkeme reisinin azalardan biri hakkında uyarı niteliğinde yazdığı tezkere veya savcının hazırlamış olduğu iddianame ilam niteliğinde olmadığı için temyiz edilemez. Bu şekilde yazılmış bir tezkerede yetki tecavüzünde bulunulmuşsa, yalnızca Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumusunin tebliğnamesi üzerine bozulabilir⁸⁰⁹. Yine bir tutuklama müzekkeresinin usule uygun yazılmamış olması, mahkemenin bir kimsenin tutuklanmasını emretmesi, bir müddeiumuminin yapmış olduğu tahkikat neticesinde “ta’kîb-i da’vâya mahal olmadığı” (takipsizlik) kararını vermesi, cinayet mahkemesi reisinin davanın ertelenmesi talebini reddetmesi veya yalancı şahit olduğu zannedilen birinin tutuklanması emrini vermesi gibi kararlara karşı da temyiz yoluna gidilemez⁸¹⁰. Davaya son vermeyen nitelikteki kararları temyiz etme hakkı yalnızca başmüddeiumumi ile Adliye Nazırı’na aittir⁸¹¹.

Kesin hüküm niteliğinde olmayan karar-ı idadiler ve karar-ı karineler kabil-i temyiz değildir⁸¹². Fakat bazı görüşlere göre bu kararların da temyizi mümkündür⁸¹³. İstinaf mahkemesinin tahliyeye ilişkin kararları temyiz edilebilir⁸¹⁴. Ceza usulüne göre mahkemenin bir davada görevli veya yetkili bulunmadığına ilişkin vermiş olduğu karar-ı karineler kabil-i temyizdir. Karar-ı idadiler veya mahkememenin bir davada kendisini görevli ve yetkili kabul ettiğine ilişkin karar-ı karineler de ancak kesin hükümle birlikte temyiz edilebilirler⁸¹⁵. Bununla birlikte ilam üzerinde etki edebilecek karine kararları temyiz edilebilir⁸¹⁶.

Müstantiklerin (sorgu hakimlerinin) verdiği kararların itiraz mercii Heyet-i İthamiye’dir. Böylelikle müstantiklerin soruşturmaya yer olmadığına, kovuşturmayaya yer olmadığına ve mahkemenin lüzumu kararlarına karşı temyiz yoluna gidilemez. Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati’nin 386. maddesine göre nizamiye mahkemelerinin reis, aza, müddeiumumi ve müstantik gibi görevlilerinin cinayet türünden bir suç işlemeleri halinde istinaf mahkemesi azaları müstantik olarak tayin

⁸⁰⁹ Mahmud Nedim, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu Şerhi*, Ceride-i Havadis, İstanbul, 1301, s. 1528.

⁸¹⁰ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 8-10.

⁸¹¹ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, Kısım-ı sâni, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1326, s. 324.

⁸¹² Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 708.; Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 324.; Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 11.

⁸¹³ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 324.

⁸¹⁴ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 22.

⁸¹⁵ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 324.

⁸¹⁶ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 708.

edilir. Bunların vermiş oldukları kararlar da diğer müstantiklerin kararlarından farklı olmayıp kabil-i temyiz değildir. Ancak kanunun 31, 75 ve 81. maddeleri hükmünce verilen müstantik kararları itiraz veya istinaf edilemeyeceği için temyiz edilebilir⁸¹⁷. İtham kararından evvel gerçekleştirilen muamelelere ilişkin de temyiz yolu kapalıdır. Mesela müstantikin vermiş olduğu şikayetnamede tarihin bulunmaması temyiz sebebi değildir⁸¹⁸.

Bir şahıs, gıyabında verilen ceza-yı nakdi kararını temyiz edebildiği gibi, Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 86. maddesine göre bu cezasının kaldırılmasını isteyebilir. Bu talebi reddedilirse yine hükmü temyiz ettirebilir⁸¹⁹.

Tetkikat ve tahkikata ilişkin kararlar nihai karardan evvel temyiz edilemezler. Mesela birden fazla kimse hakkında açılan bir davada hepsinin muhakemesinin birlikte yapılacağına ilişkin kararlar, şahitlerin dinlenilmesi talebinin reddine ilişkin kararlar, bir mahkemenin daha evvel vermiş olduğu bir kararın temyiz edilmesinden dolayı davanın ertelenmesi talebinde bulunulup da bu talebin reddine ilişkin kararlar, mahkemenin ehli hibreye (bilirkişiye) müracaat kararları ile bazı eşyaların getirilmesine ilişkin verilen kararlar bu neviden bulunmaları hasebiyle nihai karardan evvel kabil-i temyiz değildir⁸²⁰.

Heyet-i ithamiye tahkikat aşamasının ikinci derecesinde bulunduğu için nihai nitelikteki kararlarına karşı temyize gidilebilir. Ancak bazı evrakların getirilmesi veya bazı tetkikat ve tahkikatın icrasına dair vermiş olduğu kararlar idadi ve tahkiki nitelikte bulunduğu için kabil-i temyiz olmaz. Yine müstantik kararlarına ilişkin olarak heyet-i ithamiyeye yapılan itiraz neticesinde verilen kararlar da temyiz edilemez⁸²¹.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 254. maddesinde heyet-i ithamiyenin temyiz edilebilecek kararları sayılmıştır. Buna göre görevsizlik ve dava edilen fiilin kanunen cinayet nevinden sayılmaması kararı ile müddeiumuminin

⁸¹⁷ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 13-17.

⁸¹⁸ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 20.

⁸¹⁹ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 18.

⁸²⁰ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 18-21.

⁸²¹ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 24-26.

dinlenilmemiş olması ve heyet-i ithamiyenin kanunen belirtilen sayının altında toplanmış olması hususlarına karşı temyiz yoluna gidilebilir.

Heyet-i ithamiyenin kabil-i temyiz kararları yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Muhakemeyi keenlemeyekün kılacak usulsüzlüklerin var olması, zanlının iddialarına ilişkin mütalaada bulunulmaması, müddeiumuminin kanunen verilmiş bir yetkiyi veya hakkı kullanabilmesine ilişkin verdiği mütalaanın üzerine herhangi bir mütalaa beyanında bulunulmaması gibi meselelere ilişkin temyiz yolu açıktır⁸²². Davacı şahıs, müstantikin muhakemeye yer olmadığına dair kararları veya cünha mahkemesine irsal kararlarına itiraz edilebilir. Mahkeme-i Temyiz, şahsi davacının bu kararları temyiz edemeyeceğine ilişkin kararlar vermiştir. Ancak müddeiumumi bu kararları temyiz ettirebilir. Yine Mahkeme-i Temyiz, davayı başka bir merciye nakleden heyet-i ithamiye kararlarının karar-ı idadi olması hasebiyle zanlı tarafından temyiz edilemeyeceğine hükmetmiştir⁸²³.

Bir hükmün kendisine karşı değil de, yalnızca esbab-ı mucibesine karşı temyiz talebinde bulunulması mümkün değildir. Yani bizzat esbab-ı mucibenin kendisi kabil-i temyiz bulunmamaktadır⁸²⁴. Ayrıca bir mahkeme heyetinin içtihat veya takdirine bırakılmış olan hususlar da temyize konu olamaz⁸²⁵.

Hangi hükümlere karşı temyiz yoluna gidilebileceği meselenin hallinden sonra temyiz hakkı sahiplerine ilişkin şartları da izah etmek gerekir. Ceza davalarını temyiz hakkı dava taraflarına yani mahkum, davacı, savcı veya davanın neticesinden etkilenebilecek olan kimselere aittir. Bununla birlikte temyiz yoluna müracaat edenin, bu hususta bir menfaatinin bulunması gerekir. Mesela bazı eksiklikleri ihtiva etmekle birlikte hükme tesir etmeyen hatalar ve mahkum edilmesi gereken madde yerine aynı ceza miktarını düzenleyen başka bir maddeden dolayı hüküm giyilmesi gibi hallerde taraflara ilişkin bir zarar bulunmadığından tarafların ve müddeiumuminin bu hususlara ilişkin temyiz müracaatları menfaat yokluğu sebebiyle reddedilmelidir. Bazı görüşlere göre müddeiumuminin bu konuda temyiz hakkı bulunmalıdır⁸²⁶. Bununla birlikte kanunun doğru bir şekilde tatbik edilmesini temin edecek başmüddeiumuminin kanun yararına bozma yoluna müracaat

⁸²² Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1175.

⁸²³ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1173-1174.

⁸²⁴ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, s. 9.

⁸²⁵ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 709.

⁸²⁶ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 709-710.

edebileceği hususu unutulmamalıdır. Kanun yararına bozma (nef'an li'l-kanun) hususu, çalışmanın ilerleyen kısımlarında bilhassa ele alınacaktır. Sanık hakkında beraat kararı, beraat kararına hanel gelmemesi kaydıyla yalnızca müddeiumumi tarafından temyiz edilebilir. (UMCK md. 315)

Temyiz talebinde bulunan şahsın bu talebe ilişkin bir menfaatinin bulunması gerektiğinden başka, bu şahsın kendi hakkını evvela müdafaa etmiş olması da mühimdir. Mesela istinafa hakkı olmakla birlikte bu hakkı zamanında kullanmamış, mahkeme sırasında meydana gelen hatalara ilişkin herhangi bir müdafada bulunmamış olan kişinin temyiz hakkı düşer⁸²⁷.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu'nun 318. maddesine göre şahsi davacı hiçbir zaman beraat kararının bozulmasına dair temyiz müracaatında bulunamaz. Fakat böyle bir ilamda beraatine hükmedilen tarafın iddia ettiği miktardan fazla olarak şahsi davacının aleyhine tazminata hükmedilmişse, ilamın tazminat cihetinin bozulması için temyize gidilebilir.

Cinayet suçlarından dolayı mahkum olan bir kimse temyiz müracaatında bulunmasa dahi bu hüküm re'sen temyiz edilir. (UMCK md. 322) Ceza usulünde bir kararın re'sen temyize tabi olması, mahkemeden çıkan neticeye göre belirlenir. Mesela heyet-i ithamiye bir şahsı cinayet suçlarına ilişkin olarak itham eder de yapılan muhakeme neticesinde bu fiilin cünha niteliğinde görülüp bu hususta mahkumiyet verilmesi halinde bu karar re'sen temyiz edilemez⁸²⁸. Beraat kararları re'sen temyiz edilemez. Zira bu tür kararların re'sen temyiz edilmesinde sanığın aleyhine bir vaziyet doğabilir. Fakat bu hususta müddeiumumi nef'an li'l-kanun yoluna müracaat edebilir. Muafiyet kararları da daha evvel beraat kararları gibi re'sen temyiz edilemiyorsa da, sonradan Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi kararıyla re'sen temyiz edilebilmelerine karar verilmişti⁸²⁹.

Temyiz müracaatının süresi içerisinde yapılması gerekir. Bu süre Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 307. maddesine göre 8 gündür. Bu süre vicahi hükümlerde tefhim tarihinden, gıyabi hükümlerde ise tebliğ tarihinden itibaren başlar. Tefhim ve tebliğ günü bu süreye dahil edilmez. Temyizin son günü

⁸²⁷ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 325-326.

⁸²⁸ Sami, *Mesâil-i Cezâiye – Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, Kütübhan-e-i Cihan, Dersaadet, 1323, s. 181.

⁸²⁹ Sami, *Mesâil-i Cezâiye – Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, s. 181-182.

mahkeme kaleminin kapanmasından sonra verilen temyiz müracaatı kabul edilmişti⁸³⁰. Temyiz müracaatının son günü tatil gününe denk gelirse dokuzuncu günde de temyiz müracaatının kabul edilmesi gerektiği ifade edilmişse de⁸³¹, Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi kanunda buna dair açık bir malumat verilmemesi sebebiyle tatil günlerinin temyiz süresinden mahsup edilemeyeceğine karar vermiştir⁸³². Kabahate dair bidayet ve istinaf mahkemelerinde verilen gıyabi hükümlerde itiraz süresi içerisinde temyiz müracaatında bulunulamaz⁸³³. Süresi içerisinde verilmeyen temyiz dilekçeleri reddedilir⁸³⁴.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanun-ı Muvakkati'nin 251. maddesine göre heyet-i ithamiye kararlarına karşı beş gün içinde temyiz yoluna gidilecekti. Bu süre mahkeme huzurunda isticvap tarihinden itibaren başlar. Bununla birlikte Mahkeme-i Temyiz, heyet-i ithamiye mazbatasının kanun dairesinde zanlıya tebliği üzerine mahkeme huzurunda isticvap olunmadan evvel hükmün temyiz edilebileceğini kabul

⁸³⁰ “Mademki 30 Mart sene 1808 tarihli kararname nin doksanuncu maddesine nazaran mehâkim-i cinâyet kalemleriyle mehâkim-i iptidaiye kalemi mahkeme-i cinâyet veyahûd mahkeme-i bidayet tarafında i'lân edilen sâ'atlerde açık idüğine; bundan istinbât olunur ki aklâm-ı mezkûre mu'ayyen olan sâ'atden evvel kapanamayacağına; fakat bundan nizâmen mevzû' olan sâ'atin mürurundan sonra mahkeme kalemine verilecek olan evrak kabul edilemeyeceği ve keenlemeyekün hükmünde tutulması müstebân olamayacağına; cinâyet ve cünha ve kabahat maddelerinde kanunen temyiz etmek için müttehemîn mahkeme kalemine temyiz-i da'vâ ettiğini sekiz gün zarfında layiha i'tâ etmesi hakkında vermiş olduğu mühleti mahkûmlar için gayet vâsi' bir ma'nâya almak muktezâ idüğine; temyiz müddetinin son günü mahkûmlar için son sâ'ate kadar mukayyed olup mahkûmlar temyiz istid'âsı verebileceklerine; müddet-i mezkûre 307. madde mücebince aynıyla müdde'î-umûmiye dahi aid idüğine binaen temyiz istid'âsının adem-i kabulü hakkında vukû'bulan iddi'ânın reddine karar verildi...” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1497-1498.)

⁸³¹ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s.1499-1500.

⁸³² Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1452-1453.

⁸³³ “Mademki kanununun 307. ve 323. maddelerinin Türkiyâtından müstebân olur ki ancak son derecede verilmiş olan kararlar aleyhinde temyiz istid'âsı mesmû' olup mevâdd-ı mezkûrede mu'ayyen olan temyiz mühleti, mücerred ol bâbda sâdır olmuş olan i'lâmın diğer bir tarik ile islâhı hakkında başka bir çare olmadığı takdirde cereyân etmiş olabileceğine; eğer bunun aksi olur ise ve i'tirâz ale'l-hükm müddeti mürûr etmemiş olup da isti'mâl eylemiş bulunursa i'lâm-ı mezkûre vermiş olan mahkemenin hatâyât ve nevâkısı görüp hatalarını tashih imkanı mümkün idüğine binaen i'tirâz ale'l-hükm müddeti zarfında vukû'bulmuş olan işbu temyiz istid'âsının reddine karar verildi...” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1500-1501.)

⁸³⁴ “Tebliğnâmede müdde'umûmiliğin ol bâbda vukû'bulan temyiz istid'ânâmesi Usul-i Muhâkeme-i Cezâiye Kanunu'nun 323. maddesi mücebince hükm-i istinâfiyenin tarih-i tefhiminden i'tibaren müddet-i nizâmiyesi zarfında verilmemiş olduğundan zikr olunan temyiz istid'âsının reddi talep olunmuştur.

Tedkikât-ı temyiziyeye ibtidâr olundukda marrü'l-beyân temyiz istid'âsının müddet-i mu'ayyene-i kanuniyesi geçtikden sonra verildiği cihetle zikr olunan 323. madde mücebince reddine karar verildi.” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1451.); “Hanesinde kaçak tütün bulunmasından dolayı maznun-aleyh olan İsmail'den iki yüz kuruş ceza-yı nakdinin tahsiline dair Çekmece-i Kebir Kazası Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinden verilen ilamın temyizine dair merhum İsmail tarafından i'tâ ve Dersa'âdet İstinaf Müddeiumumiliği'nden isrâ kılınan arzuhal ile evrak-ı müteferri'ası lede't-tedkik arzuhal-ı mezkûrun müddet-i mu'ayyene-i kanuniyenin mürûrundan sonra verildiği anlaşılmiş olduğundan reddine Mahkeme-i Temyiz İstid'a Dairesi'nce karar verilmiştir.” (*Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:75, 26 Rebiülevvel 1320, s. 1)

etmiştir⁸³⁵. Heyet-i ithamiye, isticvab esnasında zanlıya hükmün bozulması talebinde bulunabileceğini hatırlatmalıdır. Heyet-i ithamiye mazbatasının bozulması talebinde bulunulmazsa, beş günlük süresi tamamlanmadan evvel muhakemeye girişilmemelidir⁸³⁶. Heyet-i ithamiye mazbatasına karşı beş günlük temyiz süresi bulunmakla birlikte, heyet-i ithamiyenin takibe yer olmadığı kararlarına karşı temyiz süresi sekiz gündür⁸³⁷.

Hangi hükümlerin temyiz edilebileceği ve temyiz müracaatının ne kadar zaman içinde yapılması gerektiği meselelerinden sonra, temyiz müracaatının şartlarının da izahı gerekir. Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanun-ı Muvakkati'nin 322. maddesi hükmünce cinayete ilişkin hükümler re'sen temyiz edilmekteyken, cünha ve kabahatlere ilişkin temyiz talebinin dilekçe ile yapılması gerekir. Cinayete ilişkin ilamlar, istinaf müddeiumumileri tarafından Mahkeme-i Temyiz nezdinde bulunan başmüddeiumumilik makamına hitaben gönderilir. Kanunun 323. maddesine göre temyiz dilekçesi mahkum tarafından hükmün tefhiminden itibaren 8 gün içerisinde mahkeme katibine verilmelidir⁸³⁸. Katip dilekçeyi mahkuma imza ettirir. Eğer mahkum imzadan imtina ederse veya imzalamazsa bu husus katip tarafından dilekçeye işaret olunur. Dilekçeler defter-i mahsuslarına kaydedilir ve bu defter daima açık tutulup herkes istediği kaydın bir suretini alabilir. Deftere kaydı ve gerekli işlemleri yapılmayan dilekçeler Mahkeme-i Temyiz'ce reddedilmiştir⁸³⁹. Her ne kadar kanunda dilekçenin mahkeme katibine verileceği belirtilmişse de, dilekçenin müddeiumumi veya başmüddeiumumiliğe verilip mahkemeye tebliği de caizdir⁸⁴⁰. Yine 323. maddeye göre temyiz dilekçesi vekil tarafından da verilebilir.

⁸³⁵ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 956.

⁸³⁶ "Tedkîkât-ı temyiziye icrâ edildikde Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanun-ı Muvakkati'nin 201. maddesi mücebince heyet-i ithâmiye mazbatasının mefsûhiyetini iddi'aya beş gün kadar salâhiyetleri bulunduğu inde'l-isticvâb cânib-i mahkmeden müttehemlere beyân olunmak ve beş gün mürurundan sonra muhakemeye mübâseret edilmek lâzım gelir iken bu kaide-i kanuniyeye ri'âyet edilmemiş ve bu mu'âmele ise mugayir-i kanun bulunmuş olduğundan 314. madde hükmünce i'lâmın nakzına karar verildi." (Mahkeme-i Temyiz kararı: Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 957-958.)

⁸³⁷ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1502-1503.

⁸³⁸ Abdülhalik'e göre bu maddede hem tekerrüre düşülmüş hem de tercüme hatası yapılmıştır. Fransa usul-i cezaiyesinde temyiz dilekçesine lüzum yoktur. Hükmü temyiz eden kişinin mahkeme katibine bu maksadını söylemesi kafidir. Kişinin bu ifadesi temyiz defterine aynen kaydedilerek altı katip ve şahıs tarafından imzalanır. 323. maddenin de aynı maksadı taşıdığı göz önünde bulundurulursa, temyiz talebinde bulunacak olan kişi dilekçesini son hükmü veren mahkeme kalemine veya İstanbul'da doğrudan Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesine imza ile verirse hükmü temyiz etmiş olur. (Abdülhalik (Midhat), *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, s. 739.)

⁸³⁹ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1449.

⁸⁴⁰ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1446.

Bu durumda vekaletnamenin de dilekçeye eklenmesi gerekir. Fakat vekaletnamenin dilekçeye eklenmemiş olması temyiz talebinin reddedilmesi neticesini doğurmaz⁸⁴¹.

Kabahat ve cünha davalarında temyiz dilekçesi şahsi davacı ya da müddeiumumi tarafından verilirse, bu dilekçe de deftere kaydedilir ve ayrıca üç gün içinde mahkuma tebliğ edilir. Mahkum taraf mevkuf (tutuklu) ise temyiz dilekçesi mahkeme katibi tarafından kendisine okunup imza ettirilir. İmzadan imtina eder veya imza atamazsa bu husus da dilekçeye işaret edilir. Eğer mevkuf değilse dilekçe mübaşir tarafından kendisine veya seçtiği ikametgahına tebliğ olunur. Bu halde kanuni süreye her on kilometre için iki gün eklenir. (UMCK md. 324) Temyiz dilekçesinin geç tebliğ edilmesi veya tebliğ edilmemesi halinde temyiz müracaatı evvela reddedilirken daha sonra gerekli tebliğ şartlarının yerine getirilmesine kadar davanın ertelenmesi yoluna gidildi⁸⁴². Fakat bu sebeplerle hapis süresi artan mahkum, şahsi davacı hakkında tazminat davasına ve eğer ağır kusuru varsa müddeiumumi hakkında da iştika ani'l-hükkam yoluna müracaat edebilir⁸⁴³.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 325. maddesine göre temyiz dilekçesi veren şahsi davacı, verdiği dilekçeye ilam hükmünün tasdikli bir suretini eklemeye mecburdur. Mahkum olan tarafa böyle bir mecburiyet yüklenmemiştir. Onun için ilam hükmünün tasdikli suretini dilekçeye eklemek ihtiyaridir⁸⁴⁴.

Mahkeme-i Temyiz'e göre ceza davalarındaki temyiz dilekçeleri Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'ndaki şartlara tabi değildir. Dolayısıyla tarafların isim, şöhret ve ikametgahlarının dilekçede gösterilmesine gerek yoktur. Müstedilerin sayısı ve kimliklerinin şüpheye mahal bırakmayacak şekilde izah edilmesi yeterlidir⁸⁴⁵.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 325. maddesine göre temyiz dilekçesi veren şahsi davacı müvaceheten verilmiş bir ilam için beş, gıyaben verilmiş bir ilam için ise iki buçuk Osmanlı lirasını ceza-yı nakdi (para cezası) yatırmaya mecburdur. Gıyabında verilen karar şahsi davacının aleyhinde ise bu ceza-

⁸⁴¹ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1446.

⁸⁴² Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1469.

⁸⁴³ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1596-1597.

⁸⁴⁴ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1597.

⁸⁴⁵ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1588-1589.

yı nakdiyi yatırır. Ceza-yı nakdi, gerek temyiz müracaatı sırasında gerekse de sonradan yatırılabilir⁸⁴⁶. Bu ceza-yı nakdinin mahkum olanlarca da yatırılmasına karar verilmişti⁸⁴⁷.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 326. maddesine göre bazı hallerde ceza-yı nakdinin yatırılmasına muafiyet getirilmişti. Buna göre cinayet ile mahkum olanlardan ve devlet dairelerinin taraf bulunduğu davalarda memurlar tarafından yapılan temyiz müracaatlarından ceza-yı nakdi alınmaz. Ayrıca yarım Osmanlı altınından aşağı vergisi bulunan veya hiç vergisi olmayan ya da fakirliğini mahalli hükümetin tasdikli şهادetnamesiyle belgeleyenler de ceza-yı nakdiden muaf tutulmuştur. Davacının ceza-yı nakdiyi ödeyemeyecek durumda olmasını mahalli hükümetten tasdik ettirmemesi halinde diğer temyiz şartlarını yerine getirmişse bile temyiz talebi reddedilmekteydi⁸⁴⁸. Birden fazla kimse temyiz dilekçesi verirse hepsinin ayrı ayrı ceza-yı nakdi ödemesi gerekirdi⁸⁴⁹.

Ceza-yı nakdi, temyiz mahkemesinin boş yere meşgul edilmesinin engellenmesi için getirilmiş bir tedbir olup, temyiz talebinde bulunan ve ceza-yı nakdi ödeyen kimse dava neticesinde haklı çıkarsa ödediği ceza-yı nakdi kendisine iade edilir. Haksız çıkması halinde ise ödediği ceza-yı nakdi hazineye gelir kaydedilir⁸⁵⁰. Temyiz dilekçesindeki eksiklikler sebebiyle temyiz dilekçesinin

⁸⁴⁶ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1598-1599, 1612.

⁸⁴⁷ "Vakı'â madde-i meşruha temyiz için icâb eden ceza-yı nakdinin müdde'î-i şahsi tarafından i'tâsı lâzım geleceği mukayyed ise de 326. maddede ceza-yı nakdinin müstesniyâtı ve bazı ahvâlden dolayı mu'afiyeti dahilinde cünha ve kabahat ile mahkûmün-aleyhlerin dahi ceza-yı nakdi tevdi'inden mu'af ve müstesnâ bulduklarına dair bir sarahat olmayıp binâberîn bu avf ü istisnâ haricinde kalan mahkûmün-aleyhin temyiz-i da'vâya kıyâm eyledikleri hâlde lâzım gelen ceza-yı nakdiyi mahkemeye tevdi' eylemeleri veya mu'afiyetlerini müstelzim ahvâli mübeyyin hükümet-i mahalliye tarafından musaddak şهادetnâme istihsaliyle istid'ânâmelerine rabt etmeleri lüzumu 26 Zilkade sene 98 tarihli tahrirât-ı umûmîye ahkâmındandır." (Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1475-1476.)

⁸⁴⁸ "Karar-ı istinâfiyenin temyizen rü'yeti mahkûmün-aleyh tarafından müddet-i nizâmiyesi içinde istid'â ve layiha-yı i'tirâziye dahi i'tâ olunmuş ise de tebliğnâmede gösterildiği veçhile şerait-i temyiziyeden olan beş lirayı vermeye iktidârı olmadığına dair göstermiş olduğu ilmühaberi Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 326. maddesi mücebince hükümet-i mahalliyeye tasdik etmediği anlaşıldığından zikir olunan istid'ânın reddine karar verildi." (Mahkeme-i Temyiz kararı: Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1489.); "... müsted'inin şerait-i temyiziye cümlesinden olan beş lira ceza-yı nakdiyi ifa ettiğine veyahut iktidârı olmadığına dair merci '-i resmîyesinden musaddak şهادetnâmeyi istihsâl ve i'tâ etmediği anlaşılmış olduğundan naşî arzuhal-i mezkûrun reddine Mahkeme-i Temyiz İstid'a Dairesi'nce karar verilmiştir." (*Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:77, 3 Rebiülahir 1320, s. 1.; Yine bu yönde karar için bkz.: *Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:79, 10 Rebiülahir 1320, s. 1.)

⁸⁴⁹ 2 Şubat 302 (14 Şubat 1887) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: (Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 743.

⁸⁵⁰ Ekinci, Ekinci, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 199.

reddedilmesi halinde Mahkeme-i Temyiz ilk zamanlarda ödenen ceza-yı nakdinin iadesi veya hazineye gelir kaydedilmesi hususunda farklı kararlar vermişti. Daha sonra Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi kararıyla, temyiz şartlarındaki eksiklikler sebebiyle reddedilen dilekçelerde ceza-yı nakdinin şahsa iadesine karar verilmişti⁸⁵¹. Temyiz müzakerelerinin başlamasından evvel davacının feragati söz konusu olursa, henüz ceza-yı nakdiyi yatırmamışsa bunu ödemeye mahkum edilmez ve eğer ödemişse, ödediği ceza-yı nakdi kendisine iade edilir⁸⁵².

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin temyiz şartlarından biri de hapse mahkum olan tarafın hapisle mahkum bulunduğunu ya da kefaletle salıverildiğini ispatlaması gerektiğidir. Aksi halde temyiz müracaatı reddedilmiş olur⁸⁵³. Bu hükme göre hapis cezası alanlar, hapse mahkum edildikleri mahkemenin bulunduğu yer hapisanesine kendisini tevkiif ettirmelidir. Mahmud Nedim'e göre bu maddenin konulmasındaki gaye, herkesin adalete riayet etmesi ve mahkum olunan süreden fazla hapsedilme korkusuyla temyiz yoluna fuzuli şekilde müracaat edilmemesi ve bu şekilde temyiz davalarındaki sayının azaltılmasıdır⁸⁵⁴.

3.3.1.2.2.2. Temyiz Sebepleri

Ceza davalarında bozma nedenlerine Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 314. maddesi ve 319. maddesinde temas edilmişti. Bu hükümlerden yola çıkarak ceza davalarında umumi temyiz sebepleri kısaca izah edilecektir.

Müstantik ve heyet-i ithamiye ile bidayet ve istinaf mahkemelerinde yapılan işlemlerde kanuna aykırılığın bulunması temyiz sebebidir. Zira temyiz mahkemesinin vazifelerinden en mühimi, kanunun doğru bir şekilde tatbik edilmesini temin etmektir. Dolayısıyla saydığımız bu yerlerde yapılan işlemler kanuna mugayir olursa, Mahkeme-i Temyiz kanununun her yerde aynı ve doğru şekilde tatbik edilmesini temin etmekle yükümlü olduğu için tetkik edecektir.

⁸⁵¹ Sami, *Mesâil-i Cezâiye – Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, s. 185.; Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1601.

⁸⁵² “Mademki müsted'î-yi temyiz mahkemeyi müzâkereye başlattırarak yerde temyiz da'vâsından feragât etdiğini beyân ederek temyiz istid'âsını asla gelmemiş bir hâle koymuş olduğuna binaen 326. ve 327. maddeleri mefhumunca da'vâsından haksız çıktığı add olunamayacağına...” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1608-1609.

⁸⁵³ “... merkûmun mevkûf veyahut mükeffel olduğuna dair iktizâ eden evrak-ı resmiyeyi i'tâ etmediği ve şu halde Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 327. maddesi hükmünün icra kılınmadığı anlaşılmiş olduğundan arzuhal-i mezkurun reddine Mahkeme-i Temyiz İstid'a Dairesi'nce karar verilmiştir.” (*Ceride-i Mehakim-i Adliye*, No:76, 29 Rebiülevvel 1320, s. 1.)

⁸⁵⁴ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1619-1620.

Kanun hükümlerinin yanlış bir şekilde tatbik edilmesi temyiz sebebi olur. Mesela bir ilamda hükmedilen cezanın, dava konusu suça ilişkin muayyen olan cezadan farklı olması böyledir. (UMCK md. 316) Ancak ilamda hükmedilen ceza, kanunun o suç için tayin ettiği ceza olup, ilamda kanun maddesinin yanlış gösterilmesi halinde taraflardan hiçbirinin bu hükmün bozulmasını istemeye hakkı yoktur. (UMCK md. 317)

Bir diğer temyiz sebebi de görev ve yetki haricinde davalara bakılmış olmasıdır. Bu husus bir belgenin veya bir ilamın bozulmasını gerektiren en mühim hatalardandır. Bu hata gerek tahkikat kısmında gerekse de muhakemat kısmında gerçekleşebilir⁸⁵⁵. Mesela bir davaya bakacak olan meclisin olması gereken sayıdan az bulunması ve bir meclisin yetki sahası dışındaki konularda karar alması bozma nedenidir⁸⁵⁶.

Muhakeme usulüne aykırı hareket etmek suretiyle karar verilmesi temyiz sebebidir. Böylelikle muhakeme usulüne aykırı bir işlemin yapılmasından sonraki işlemler keenlemyekün hale gelir ki bu da bozmayı gerektirir⁸⁵⁷. Fakat bu işlemten evvel yapılmış olan muameleler geçerli olur. Dolayısıyla usul hatası sebebiyle kararı bozulan mahkeme, davayı sil baştan ele almak yerine, usul hatasından itibaren davayı ele alacaktır⁸⁵⁸. Müddeiumumi, şahsi davacı ve zanlıdan gelen itirazlar veya talepler mahkeme tarafından menfi veya müspet bir karar verilmeksizin dinlenmezse bu da bozma sebebi olur⁸⁵⁹.

Muhakeme usulündeki eksiklikler sebebiyle bazı kararlara dair Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Ceza Dairesi'ne şikayet telepleri iletildiği vakidir. Mostar Cinayet Meclisi'nde alınan bir karardaki usulü eksiklikler, Corci Çipriç adlı şahıs tarafından telgrafname ile bildirilmişti. Buna göre ikame edilen şahitler dinlenmiş; ancak

⁸⁵⁵ (Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 722.

⁸⁵⁶ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1545-1546.

⁸⁵⁷ “Nev’i cürmün ta’yin olunmaması ve mücrimiyet kararnameşinin ekser â’zâ tarafından imzâ olunmaması...” (26 Teşrin-i sâni 307 (8 Aralık 1891) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 722.); “Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanun-ı Muvakkati’nin iki yüz doksanıncı maddesinde muharrer olan ekseriyât sülûsan-ı ârânın ictimâ’ıyla hâsıl olur. Beş kişiden mürekkeb bir hey’et-i hâkimenin üçü sülûsan olamaz. Binaenaleyh cinâyetle müttehem bir şahsın mücâzâtına ekseriyet-i mutlaka ile hükm verilemez, verilirse hükm-i mezkûr nakz olunur.” (*Ceride-i Mehakim*, No:278, 2 Rebiülevvel 1302, s. 2381.)

⁸⁵⁸ “Mahkeme-i temyiz i’lâmı hangi noktadan nakz etmiş ise ol noktadan teccid-i muhâkeme olunmak lâzım gelip yoksa ifâ olunan ciheti dahi menkûz add ederek tâ bidâyet-i da’vadan muhakemeye mübâseret olunması hilâf-ı kanundur.” (Kanun-i sâni 302 (Ocak/Şubat 1887) tarihli Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi kararı: Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 722.)

⁸⁵⁹ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 721-722.)

ifadenin hilafına bir karar verilmişti Yine karar mazbatasının azalardan biri tarafından sehven imzalandığı ve diğer bir azanın imzadan istinkaf ettiği iddia edilmişti. Böylelikle Corci, “*karar-ı mezkûrun tekrar tahkiki zımnında devletlû Server Paşa hazretlerine havalesiyle râbt olunacak tahkîkâtdan sonra muvâfık-ı kanun bir kararın î’tâ olunmasını rica*” ediyordu⁸⁶⁰.

3.3.1.2.2.3. Temyiz İncelemesi

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati’nin 328. maddesine göre şahsi davacı veya mahkum, temyiz dilekçesiyle beraber ya da temyiz dilekçesinin verilmesinden itibaren on gün içinde temyiz talebindeki haklı nedenlerini bildiren bir layihayı hükmü veren mahkeme katibine verebilir. Katip de verilen layihayı derhal müddeiumumiye teslim eder. Her ne kadar layihanın dilekçeyle beraber veya on gün içinde verilebileceği kanunda ifade edilmişse de, Mahkeme-i Temyiz hüküm verilinceye kadar verilen bu layihaları kabul etmiştir⁸⁶¹. Kanunun 330. maddesi gereğince bu layiha doğrudan Mahkeme-i Temyiz kalemine de verilebilir. Bu layiha alındıktan sonra karşı tarafa da tebliğ edilir. Karşı taraftan cevap layihası için en fazla sekiz gün beklenir. Ondan sonra layiha ve cevap layihası evrakla birlikte Mahkeme-i Temyiz’e gönderilir. Cevap layihası verilmezse bu husus temyiz evrakına işaret edilir. Layiha daha evvel verilmiş ve buna cevap layihası da verildiği halde başmüddeiumumi marifetiyle ikinci bir layiha da verilebilir. Bu ikinci layihanın karşı tarafa tebliğine gerek yoktur. Bu ikinci layiha başmüddeiumuminin mütalaasıyla Mahkeme-i Temyiz’e gönderilir⁸⁶². Bu layiha verilmez veya temyiz dilekçesinde hükmü bozmaya yönelik deliller sayılmazsa dilekçe reddedilir⁸⁶³. Zamanında verilmiş ama layiha sahibinin kusuru olmaksızın bir şekilde Mahkeme-i Temyiz’e ulaşmamış bir layiha söz konusu olabilir. Böyle bir halde ilam hakkında

⁸⁶⁰ COA, HR.TO., 552-40.

⁸⁶¹ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1628.; Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 748.; Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1502.

⁸⁶² Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1628.

⁸⁶³ “İ’lâm-ı istinâfiyenin temyizi mahkûmün-aleyh tarafından müddet-i nizâmiyesi zarfında istid’â ve şerâit-i temyiziyeden olan beş lira cezâ-yı nakdiyi ifâya muktedir olamadığına dair musaddak ilmühaber dahi î’tâ olunmuş ise de esbâb-ı mucibe-i temyiziyeyi hâvi layiha-yı itirâziye verilmediği gibi mezkûr istid’ânâmede dahi bir güne itiraz dermeyân olunmadığına binaen temyiz istid’âsının reddine karar verildi.” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1505.)

karar verilmiş olsa dahi Mahkeme-i Temyiz bu layihanın getirilmesiyle birlikte yeniden muhakeme yapılmasını kabul etmiştir⁸⁶⁴.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 329. maddesine göre temyiz dilekçesi verildikten itibaren en geç on gün sonra müddeiumumi dava evrakını ve varsa tarafların arzuhallerini Adliye Nezareti'ne gönderir. Yine bu maddeye göre temyizi talep edilen hükmü veren mahkemenin katibi dava evrakının bir defterini hazırlayıp ilama ekler. Bunu yapmadığı takdirde Mahkeme-i Temyiz'ce üç altın ceza-yı nakdi ödemesine hükmedilebilir⁸⁶⁵. Nezarete gönderilecek evrakta müddeiumuminin temyiz davasına dair tasdik veya bozma yolundaki mütalaası da bulunacaktır⁸⁶⁶. Adliye Nezareti de bu evrakı aldıktan itibaren yirmi dört saat içerisinde Mahkeme-i Temyiz'e göndermelidir. Mahkum olanlar dilekçe, layiha ve ilam suretlerini doğrudan Mahkeme-i Temyiz'e verebilir⁸⁶⁷. (UMCK md. 330)

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 331. maddesi hükmünce Mahkeme-i Temyiz önüne gelen temyiz dilekçelerini en geç bir ay içerisinde görmek zorundadır. Esasen bu hüküm ceza davalarının en kısa zamanda çözülmesine ilişkin bir tedbirdir. İşlerin yoğunluğu sebebiyle bir ay içinde bakılmayan davalar reddolunmuş veya tasdik edilmiş sayılmaz⁸⁶⁸.

⁸⁶⁴ “Evvel-i emirde ber-vechi muharrer layiha-yı itirazıye verilmemiş olmasından nâşî istid'â-yı mezkûrun Mahkeme-i Temyiz'ce reddedilmiş olduğu hâlde şu sûretle tekrar kabulü caiz olup olmayacağı ciheti lede'l-müzâkere layiha-yı mezkûrun temyizen karar sudûrundan evvel vakt ü zamânıyla verilmiş iken mahkemeye gelmemesi diğer dairede kalması gibi sehv-i adiden neş'et etmiş olduğu başmüdde'ümûmî tebliğnâmesinde beyân kılınmış olmasına göre bu cihette müsted'î-yi temyizden bir kusuru olmadığı tedkikât-ı kuyûdiyeden anlaşılma ile layiha-yı mezkûrenin kabulü ekriyeret-i ârâ ile karargîr olduktan sonra...” (Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi kararı: Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 749.)

⁸⁶⁵ Bu 329. madde 18 Rebiülahir 1334 (23 Şubat 1916) tarihli “5 Receb 1296 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 308, 329, 330 ve 345'inci Maddelerini Mu'addil Kanun” ile şu şekilde değiştirilmiştir: “Temyiz istid'ânâmesi verildiği tarihten itibaren nihayet on gün ve re'sen tâbi'i temyiz olan ilâmât için dahi hükmün sūdûrundan itibaren nihayet yirmi gün zarfında müdde'ümûmî evrak-ı da'vâyı ve tarafeynin arzuhalleri varsa onları başmüdde'ümûmîliğe gönderecektir. Temyizi talep olunan yahûd re'sen tâbi'i temyiz bulunan hükmü veren mahkemenin kâtibi evrak-ı da'vânın bilâ-harc bir kut'a defterini yapıp i'lâmâ raptedecek ve hilâfî hâlinde üç altın cezâ-yı nakdi i'tâsına Mahkeme-i Temyiz'ce hükmolunacaktır.”

⁸⁶⁶ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 750.

⁸⁶⁷ Bu 330. madde 18 Rebiülahir 1334 (23 Şubat 1916) tarihli “5 Receb 1296 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 308, 329, 330 ve 345'inci Maddelerini Mu'addil Kanun” ile şu şekilde değiştirilmiştir: “Başmüdde'ümûmî işbu evrakı ahzından itibaren on gün zarfında Mahkeme-i Temyiz'e gönderecek ve mahkûmün-aleyh olanlar arzuhallerini ve i'lâm ile temyiz istid'âlarının esbâb-ı mucibe layihası suretlerini doğrucu Mahkeme-i Temyiz kalemine dahi i'tâ edebileceklerdir.”

⁸⁶⁸ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1634.; Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1515.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 332. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'in yapacağı ilk iş, dilekçenin gereken şartları taşıyıp taşımadığını tetkik etmek olacaktır. Fakat İstida Dairesi'nin teşkiliyle birlikte dilekçe şartlarının tetkiki vazifesi bu daireye geçtiğinden, 332. maddenin bu kısmı hükümsüz kalmıştır⁸⁶⁹. Böylece İstida Dairesi'nden Ceza Dairesi'ne gelen bir dava burada esastan tetkike tabi tutarak ilamı nakz veya tasdik eder. Davanın tetkiki tarafların gıyabında yapılır; ancak hüküm vicahen verilir⁸⁷⁰.

Temyiz incelemesine dair son bir husustan daha bahsetmek gerekir. 12 Şevval 1330 (24 Eylül 1912) tarihinde "Matbû'ât Cerâiminin Sûret-i Rü'yeti Hakkında 5 Receb 1296 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'ne Müzeyyel Kanun-ı Muvakkat"⁸⁷¹ ile basın suçlarının ceza usulü hükümlerine göre ve ivedilikle çözülmesi usulü getirildi. Bu kanunun 9. maddesine göre basın suçlarına ilişkin olarak verilen ilamlar aleyhinde hükmün tefhiminden itibaren üç gün içinde itiraz, istinaf ve temyiz yoluna müracaat edilebilir. Kanunun 10. maddesine göre hüküm istinaf veya temyiz edildiğinde müddeiumumi hüküm evrakını en geç kırk sekiz saat içerisinde ait olduğu mahkemeye göndermeye mecburdur. Yine kanunun 11. maddesine göre Mahkeme-i İstinaf veya Mahkeme-i Temyiz evrakı aldığı tarihten itibaren en geç üç gün içerisinde zanlıyı davet ederek muhakemeyi süratle icra edip hükmün tefhim tarihinden itibaren en geç beş gün içerisinde karar vermelidir.

3.3.1.2.2.4. Temyiz Kararları

Mahkeme-i Temyiz, önüne gelen temyiz müracaatındaki vakayı yeniden görmez. Evrak üzerinde tetkikat yaparak hükmün hukuka uygun verilip verilmediğini kontrol eder. Verilen hükümde birden fazla cihet bulunur da bunlardan yalnız birisi kanuna aykırı bulunursa, yalnızca kanuna aykırı bulunan cihet bozulur. Dolayısıyla hükmün geri kalan kısmı tasdiklenmiş olur⁸⁷². Yine cünha ve cinayet olmak üzere iki hükmü muhtevi bir ilamın cünha ciheti için temyiz dilekçesi verilmezse, yalnızca cinayete ilişkin hükmün temyiziyle iktifa olunur Aksi halde hüküm bozulur⁸⁷³.

⁸⁶⁹ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 752.

⁸⁷⁰ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1636.

⁸⁷¹ Düstur, II. Tertip, C. 4, s. 633-635.; Tevfik Tarık, *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye*, Dersaadet, İkbâl Kütübhanesi, 1329-1331, s. 171-174.

⁸⁷² *Ceride-i Mehakim*, No: 279, 9 Rebiülevvel 1302, s. 2398.; Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1371.

⁸⁷³ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1439.

Mahkeme-i Temyiz'de bir ceza ilamında hükmülonan cezayı arttırmak veya beraat hükmünü mahkumiyete çevirmek için üçte ikilik çoğunluk aranır. İlamı tasdik eden kararlar ile hükmedilen cezanın miktarını hafifleten veya mahkumiyeti beraate çevirten bozma kararlarında ise adi (salt) çoğunluk kafidir⁸⁷⁴.

Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde oylarda eşitlik çıkması halinde Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nde düzenlendiği gibi bu iş için Heyet-i Umumiye'nin teşekkülü gerekir⁸⁷⁵. Heyet-i Umumiye'de de oylarda eşitlik çıkabilir. Toplantıya bir sebeple iştirak edememiş aza varsa, söz konusu oy eşitliği halinde oylama bu azaların da bulunacağı toplantıya bırakılmıştır⁸⁷⁶.

Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nden çıkan kararlar mazbata olarak isimlendirilmekte ve işin ait olduğu makama hitaben yazılmaktaydı. Bu usule 9 Safer 1296 (2 Şubat 1879) tarihli tezkire-i samiye ile son verilmiş ve Ceza Dairesi'nden çıkan kararların da diğer mahkemelerde olduğu gibi ilam şeklinde isimlendirilmesi ve hiçbir makama hitaben yazılmadan Adliye Nezareti'ne verilmesi kararlaştırılmıştı. Yine Adliye Nezareti'nin 27 Receb 1296 (17 Temmuz 1879) tarihli tahriratıyla bu usulün taşra ceza mahkemelerinde de cari olmasına karar verilmişti⁸⁷⁷.

3.3.1.2.2.4.1. Tasdik

Bozma sebeplerini ihtiva etmeyen, yani kanuna ve usule uygun verilmiş ilamlara ilişkin temyiz dilekçeleri reddedilir. Böylece Mahkeme-i Temyiz, bozulması istenen hükmü tasdik etmiş olur. Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 344. maddesi hükmünce bir ilamın bozulmasını talep edip de dilekçesi reddedilen kimse, bir daha o ilam aleyhinde bozma yoluna müracaat edemez. Kanunun 345. maddesi gereğince reddedilen dilekçeye ilişkin hüküm

⁸⁷⁴ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1565-1566.

⁸⁷⁵ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1562-1563.; “İstinâfen lâhuk olan hükmün tarih-i tefhiminden itibaren müddet-i nizamiyesinin mürurundan sonra verildiği tarihlerinin tabiki ve mukabelesinden anlaşulan temyiz istid'âsının reddi tebliğnâmede gösterilmiş ise de müddet-i temyiziye'nin güzârını bayrâm gibi eyyâm-ı ta'tîliye'ye müsâdif olmasından neş'et eylediği inde'l-hesâb anlaşulmuş vu bu gibi eyyâm-ı ta'tîliye-i resmîyenin temyiz için mu'ayyen olan müddet-i kanuniyeye mahsûbî lâzım gelip gelmeyeceği meselesince Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde tesâvi-i ârâ zuhûr etmiş olmasına mebni keyfiyet Hey'et-i Umûmiye'de lede't-tezekkür bu misillü cünha ve kabahate dair temyiz istid'âlarının hükm-i lâhukın tarih-i tefhiminden ibtidâen sekiz gün zarfında tenzîm ve i'tâ olunacağı Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 323. maddesinde muharrer bulunmuş ve eyyâm-ı ta'tîliyenin istisnâsına dair sarâhat-ı kanuniye görülememiş olduğundan zikr olunan temyiz istid'âsının reddine...” (Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1452-1453.)

⁸⁷⁶ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1567.

⁸⁷⁷ *Ceride-i Mehakim*, No:4, 3 Şaban 1296, s. 28.

Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi reisi ile başmümeyyiz tarafından imzalanmış bir sureti başmüddeiumumiye verilir. Akabinde bu hüküm başmüddeiumumiden Adliye Nezareti'ne ve Adliye Nezareti'nden de ilamı veren mahkemenin müddeiumumisine gönderilir⁸⁷⁸.

Temyiz dilekçesinin reddedilmesi neticesinde şahsi davacının verdiği ceza-yı nakdi hazineye gelir olarak kaydedilir. Ayrıca haklılığı sabit olmuş olan tarafa beş Osmanlı lirası tazminat ödemeye mahkum edileceği gibi, haklı tarafın dava masraflarını da ödemek zorunda kalır. Gıyabi hükümlerde ceza-yı nakdinin yarısı alınır. Haksız çıkan devlet tarafı ise zaten ceza-yı nakdiden muaf bulunduğu için yalnızca tazminat ödemekle yükümlü olur. (UMCK md. 342)

3.3.1.2.2.4.2. Nakz

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin birkaç yerinde bozma sebeplerine değinilmişti. Fakat bozma sebepleri kanunda belirtilen ve temyiz sebepleri kısmında bahsettiğimiz hallerden sınırlı değildir. Böylece hukuka aykırı verilmiş ilam Mahkeme-i Temyiz'ce nakzedilir. Abdülhalik Midhat, temyiz sebeplerini şu şekilde sıralamaktadır⁸⁷⁹:

- a) Kanunun açık hükümlerine aykırı hareket edilmesi suretiyle butlan hükmüne düşen usul eksiklikleri,
- b) Kanunda icrası emredildiği halde butlan hükmünde bulunduğu açıkça belirtilmemiş; ancak hükme tesir eden usuli hatalar,
- c) Müddeiumumi, şahsi davacı veya şüpheli/sanık tarafından beyan edilen itirazların, haklarında ret veya kabul kararı verilmeksizin dinlenmemesi,
- d) Görev ve yetki konularında meydana gelen hata ve eksiklikler,
- e) Mahkeme heyeti veya heyet-i ithamiyenin kanunda belirtilen sayılardan eksik olarak toplanması,
- f) Muhakemenin aleni olarak icra edilmemesi,
- g) Hükmün esbab-ı mucibe (gerekçe) olmaksızın verilmesi,

⁸⁷⁸ Bu 345. madde, 18 Rebiülahir 1334 (23 Şubat 1916) tarihli "5 Receb 1296 Tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 308, 329, 330 ve 345'inci Maddelerini Mu'addil Kanun" ile şu şekilde değiştirilmiştir: "*Tedkikât-ı temyiziye neticesinde tanzim edilen i'lâm Mahkeme-i Temyiz reisi ile başmümeyyiz tarafından mümzâ olarak başmüdde'umümüye i'tâ olunur ve oradan dahi hükm-i mümeyyizün-bihi i'tâ eden mahkemede bulunan müdde'umümüye gönderilir.*"

⁸⁷⁹ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 720-724.; Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 332-333.

- h) Verilen cezanın kanunda hükmedilen cezayla örtüşmemesi,
- i) Verilen hükümde çelişkinin bulunması.

Mahkeme-i Temyiz bozma kararına vardığında davayı ilamı bozulan mahkemeye veya aynı derecede bulunan başka bir mahkemeye havale eder. İlam hukuk-i şahsiye cihetinden bozulmuşsa ait olduğu hukuk mahkemesine havale edilir. Yine yetki sebebiyle bozulan bir ilam da ait olduğu mahkemeye gönderilir. (UMCK md. 333 ve 335) Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 338. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz bir cinayet davasını hangi mahkemeye havale ederse, o mahkeme davayı görmeye mecbur olup, davayı başka bir mahkemeye gönderemez. Yine kanunun 337. maddesi hükmünce bir ilam bozulup da hükmü veren mahkemeye gönderilirse, yapılacak olan yeni tahkikat, evvelki müstantikler tarafından icra edilemeyecektir.

İlam, suçun kanunda muayyen olan cezadan başka bir cezaya hükmedilmesi sebebiyle bozulmuşsa, ilamı veren mahkeme söz konusu hatasına yalnızca tashih eder. Başka bir sebep cihetiyle bozulmuşsa dava yeniden görülür. (UMCK md. 340)

Bozulan ilam, hükmü veren mahkemeye iade edildiğinde bu mahkeme çeşitli şekillerde hareket edebilir. Bir hata sebebiyle bozulan ilam hükmünü yeniden yaptığı muhakeme neticesinde Mahkeme-i Temyiz'in kararına uyarak düzeltebilir. Bu yeni ilama karşı temyiz yoluna gidildiğinde Mahkeme-i Temyiz ilamı tasdik eder. Hükmü bozulan mahkeme, yeniden yaptığı muhakeme neticesinde yeni sebep ve gerekçelerle ilk verdiği hükümden farklı bir hükme varabilir. İkinci defa verilen bu hüküm bozulan hükümden farklı ve yeni bir hüküm olduğu için yeniden temyiz edilebilir. Bu nitelikte bir temyiz müracaatı Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde tetkik edilecektir⁸⁸⁰.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 346. maddesi hükmünce bozulan bir ilam, hükmü veren mahkemeye iade edildiğinde bu mahkeme Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nin vermiş olduğu bozma kararına uymak zorunda değildir. Yani kararında direnebilir. Bu kararın direnme sayılması için taraflarda ve bozulan ilamdaki sebeplerde bir değişiklik olmamalıdır. Bu ısrar kararına karşı yeniden temyiz yoluna müracaat edilebilir. İsrar kararının temyizi halinde temyiz

⁸⁸⁰ Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, s. 767-768.; Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 333-334.

incelemesi Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiye'sinde yapılacaktır. Heyet-i Umumiye'nin bozma kararı vermesi halinde ilgili mahkemenin buna uyması mecburiyet arz edecektir. Hükmü bozulan mahkeme, bozulan ilamın esbab-ı mucibesinde ilave ve tadilat yapıp evvelki hükmünün aynısını verebilir. Buna "hakk-ı sebat" denilir. Sebat kararının temyizi halinde temyiz incelemesi Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde yapılır. Hükümde ısrar veya sebat olup olmadığı hususu, başmüddeiumuminin tebliğnamesi üzerine Ceza Dairesi karar verdikten sonra Heyet-i Umumiye toplanır. İsrar neticesinde kesinleşen ve taraflarca tekrar temyiz edilmeyen bir hüküm, başmüddeiumuminin re'sen haber vermesi üzerine Heyet-i Umumiye'de tetkik edilir.⁸⁸¹.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 315. maddesine göre sanığın beraatine hükmedilmiş kararlar için yalnızca müddeiumuminin temyiz hakkı vardır. Ancak müddeiumumi bu hakkı, beraat hükmüne hâlel gelmemesi şartıyla kanunun doğru bir şekilde tatbikini temin etmek için kullanabilecektir. Dolayısıyla böyle bir müracaatta hükmün bozulması halinde aleyhte bozma yasağı gereğince sanığın beraat hükmüne hâlel gelmeyecektir. Fakat Mahkeme-i Temyiz bu hükmün, kanunun suiistimali halinde verilen beraat kararlarına tatbik edilemeyeceği kanaatindedir.⁸⁸².

⁸⁸¹ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1558-1567.; Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1656-1658.

⁸⁸² "Berâat kararının mutazammın olduğu hâlde nakzı iddi'â olunan i'lâma atf-ı nazar olundukda 264. ve 265. mevâdd-ı kanuniye ahkâmınca esnâ-yı muhâkemedede reis tarafından mütteheme ve müttehemîn vekiline ve evrakın kiraati hakkında zabıt kâtibine lâzım gelen ihtârâtın 266. maddenin fıkra-yı ahiresi iktizâsı mücebince şahidlerin istimâ'ından evvel pusulasının sûret-i tanzimi hakkında iktizâ eden mu'âmelâtın ifâ kılındığına dair sarâhat görülemediği gibi 268. madde mücebince kable'-ş-şühedâ tahlif olunmayan şahidlerin şehâdet-i vâkı'aları keenlemyekûn tutulacağı derkâr iken tahlifin icrâsı dahi i'lâm ile zabıtnâmede münderiç olmadığı ve madde-i mezkûrenin fıkra-yı ahiresinde gösterildiği üzere şahidlerin müttehemler ile mu'ârefe ve karâbetleri olup olmadığından veya müdde-i-yi şahsiye hıdmet edip etmediklerine dair riyâset tarafından bir şey sual olunmadığı misillü 269. madde hükmünce şehâdet-i vâkı'a ile ifâdât-ı sâbika beyninde zuhur edebilecek tağyirât ve tebdilâtın zabıtına dair hiçbir sarâhat görülemediği ve 270. madde iktizasınca şahidlerin istimâ'ından sonra müttehem cânib-i riyâsetden asla isticvâb olunmamış ve şahidler ile müttehemden bir güne izâhât taleb edilmemiş olduğu ve 278. maddede münderiç mu'âmelâtın adem-i icrâsıyla beraber muhakemeye devam olunduğu gibi 280. madde icabınca medâr-ı sübût olan ve inde'l-istintâk görülen esliha ve eşya dahi müttehemlere irâ'e edilmediği ve mahkemece dahi görülmediği ve 288. madde mücebince müttehemîn ta'addüdi halinde emr-i muhakemenin sûret-i tertîb ve icrâsına dair 290. madde icabınca hitâm-ı muhakemeden sonra esnâ-yı müzâkerede riyâset tarafından â'zâya sual olunacak mevâddın evvel-i emirde kararlaştırılması lâzım gelir iken bu mu'âmele-i mühimminin dahi ifâ olunmadığı muhâbereyi şâmil olarak tahkike dahi muhâkeme-i aleniye esnâsında kiraat olunmamış idüğü ve'l-hâsil Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu'nun cinâyâtın usûl-i muhâkemesini mu'arref olan kısm-ı evvelinin ahkâm-ı mündericesi veçhile muhakemenin ibtidâsından intihâsına kadar icrâsı muktezi görünen mu'âmelât-ı esâsiyeye ri'âyet olunmadığı anlaşıldığına ve egerçi 315. maddede "müttehemîn berâat-ı zimmeti hâlinde bu hükmü mtazammın olan i'lâmâtın ve mu'âmelât ve

3.3.1.2.3. Sulh Hakimleri Kararlarında Temyiz Usulü

Daha evvel değindiğimiz üzere 17 Cemaziyelevvel 1331 (24 Nisan 1913) tarihli Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile sulh hukuk ile sulh ceza hakimleri ilamlarının temyiz mercii İstida Dairesi idi. Bu hususta İstida Dairesi'nde gerçekleşen muhakeme usulleri ele alınacaktır. Fakat şu hususu ifade etmekte fayda var ki 27 Cemaziyelula 1333 (12 Nisan 1915) tarihli "17 Cemaziyelula 1331 Tarihli Sulh Hakimleri Kanun-ı Muvakkatı'nın 40'ıncı Maddesiyle 1 Zilhicce 1331 Tarihli 66'ıncı Musahhasını Mu'addil Kanun-ı Muvakkat"⁸⁸³ ile sulh hakimleri kararlarının temyiz vazifesi Hukuk Dairesi'ne verildi.

3.3.1.2.3.1. Hukuk İşlerinde Temyiz Usulü

Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 40. maddesine göre sulh hakiminin bir konuda verdiği nihai karar temyiz edilirse, dosya hakim tarafından Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi'ne gönderecekti. Temyiz süresi, hükmün teffim tarihinin ertesi gününden itibaren sekiz gündür. Bu süre, davası vicahen reddedilen davacı hakkında da caridir. (SHHK md. 42)

Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat, temyiz yoluna müracaat için değişik bir usul kabul etmiştir. Buna göre hükmü temyiz etmek isteyen taraf hakim ya da nahiye müdürüne giderek verilen hükme kanaat etmediğini ve hükmü temyiz etmek istediğini beyan eder. Hakim veya nahiye müdürü de bu kişiye hükmü kabul etmemesi için kanunen geçerli bir sebebinin bulunup bulunmadığını sorar ve kişinin beyanı tutanağa geçirilerek imzalatılır veya mühürlendirilir. Akabinde tarafların isimlerini ve dava dosyasını içeren temyiz vukubulduğuna dair bir ilmühaber verilir. Müracaat nahiye müdürüne yapıldığında, temyiz zabıtnamesi Mahkeme-i Temyiz'e gönderilmek üzere hakime gönderilir. Mahkeme-i Temyiz'in davayı tetkik

*tahkikâtın temyizen nakzı berâat hükmüne halel gelmemek şartıyla mücerred kanunun hüsn-i cereyânını te'minen müdde'ümûmî tarafından iddi'â olunabileceği" muharrer ise de bu maddenin hükmü Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye'nin ahkâm-ı esâsiyesine ri'ayetle beraber cürm-i vâkı'anın hey'et-i mahkemece vicdanen takdiriyle verilecek berâat kararına şâmil olmak lâzım gelip yoksâ hukuk-ı umûmiyenin alenen ve esâsen ihlâlîni mücib olacak sûretde madde-i mezkûre ahkâmının sûi-isti'mâliyle lâhik olacak yolsuz ve nizâmsız berâat i'lâmlarında mücerred (berâatine hükm olundu) ibâresinin münderiç bulunmasına mebnî tarafeyn istifâde etmek şartıyla re'sen kâbil-i temyiz olmaması muvafık-ı hâl ve maslahat olamayacağına dair bâ-tebliğnâme dermeyân olunan mütâla'ât Mahkeme-i Temyiz'ce bi't-tasdik berâat kararının mu'âmelât-ı esâsiye-i kanuniyeye adem-i tevâfikından nakzına..." (Yorgaki ve Talat, **Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir**, s. 1391-1396.)*

⁸⁸³ Düstur, II. Tertip, C. 7, s. 561-562.

etmesi için bu işlemler kafidir; ancak taraflar bu evrağa temyiz sebeplerini bildiren bir layiha eklemekte muhayyerdir. (SHHK md. 43)

Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 44. maddesine göre sulh hakiminin verdiği hüküm üç sebepten dolayı bozulabilir. Bu sebepler şu şekildedir:

- a) Görev ve yetki hususlarına aykırılık,
- b) Hükmün kanuna aykırı olması,
- c) Hakkın çiğnenmesi neticesini doğuran muhakeme usullerine aykırılık.

Hakkın çiğnenmesine yol açmayan muhakeme usullerine aykırılıklar hükmün bozulmasını gerektirmese de, Mahkeme-i Temyiz verdiği ilamda bu hususu mutlaka açıklamalıdır.

Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın ilk haline göre sulh hakimlerinin kararlarına ilişkin verilen temyiz hükmüne karşı tashih-i karar yoluna müracaat edilemezdi⁸⁸⁴.

Sulh hakiminin verdiği hüküm görevsizlik ve yetkisizlik sebebiyle bozulursa Mahkeme-i Temyiz davanın gönderileceği yeri de kendisi tayin eder. Eğer hüküm kanuna aykırılık sebebiyle bozulmuşsa dava hükmü veren hakime iade edilir. Sulh hakimi, Mahkeme-i Temyiz'in verdiği karara uymaya mecburdur. Dolayısıyla direnme kararı vermeksizin davayı yeniden görecektir. (SHHK md. 46)

3.3.1.2.3.2. Ceza İşlerinde Temyiz Usulü

Sulh ceza hakimi ya hükmünü tefhim ettiğinde ya da hükmün tefhim tarihinden itibaren sekiz gün içinde verdiği hükmün istinaf veya temyiz yoluna açık olup olmadığını hükümlüye bildirmelidir. Hükümlü bu hükmü temyiz etmek istediğini beyan ederse bu ifadesi tutanağa alınır ve kendisine temyiz ilmühaberi verilir. Sulh ceza hakimi, davanın istinaf ya da Mahkeme-i Temyiz'e gönderilmesini zabıt katibine emreder. (SHHK md. 62) Şahsi davacının da tefhim tarihinden itibaren 8 gün içinde hükmü temyiz etmeye hakkı vardır. (SHHK md. 63)

⁸⁸⁴ Bu hüküm 17 Ramazan 1342 (22 Nisan 1924) tarihli "Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye ve Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunları ile Sulh ve İcra Kanunları'nın Bazı Mevâddını Muaddil Kanun" ile değiştirilmiş ve sulh hakimleri kararlarına karşı da Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nda muayyen olan usule göre tashih-i karar yoluna müracaat edilebilmesi kararlaştırılmıştır.

Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın ilk haline göre hükmün tefhiminden sonraki bir tarihte hükmü temyiz etmek isteyen mahkum ya da şahsi davacı, nahiye müdürüne, verilen hükme kanaat etmediğini ve hükmün tetkik edilmesini beyan ederdi. Müdür, hükmün kabul edilmemesi için bir sebeplerinin olup olmadığını sorar ve katibi vasıtasıyla zabıtname düzenleyip altını tasdik ettirirdi. Tarafların isim ve şöhretleri ile birlikte hükmün kısa bir özetinin bulunduğu tarihli ve imzalı bir istinaf veya temyiz talebi ilmühaberi verilirdi. Nahiye müdürü bu zabıtnameyi derhal hakime verir ve hakim de dosyayı istinaf mehkemesi veya Mahkeme-i Temyiz riyasetine gönderirdi. (SHHK md. 64) Bu 64. madde 1 Zilhicce 1331 (1 Kasım 1913) tarihli “17 Cemaziyelula 1331 Tarihli Sulh Hakimlerine Mütedâir Kanun-ı Muvakkatin Bazı Mevâddıyla 2 Receb 1331 Tarihli Madde-i Mahsûsâsını Mu‘addil Kanun-ı Muvakkat”⁸⁸⁵ ile değiştirildi. Yeni düzenlemeye göre hakim, nahiye müdüründen kendisine gelen zabıtnameyi müddeiumumi vasıtasıyla istinaf veya temyiz merciine gönderecektir. Yine bu düzenlemeyle müddeiumumiye de sulh hakimi hükmünü istinaf veya temyiz etme yetkisi verilmişti. Müddeiumumi, hükmün verilmesinden itibaren 30 gün içinde bu yetkisini kullanmalıdır. Müddeiumumi, bu tetkikat için ifa edeceği işlemleri süratli bir şekilde sulh hakimine bildirmeye mecburdu.

Üstteki paragrafta bahsi edilen işlemlerin yerine getirilmesi, temyiz incelemesinin yapılması için kafidir. Fakat sulh hukuk hükümlerinin temyizinde olduğu gibi, caza hükümlerinin temyizinde de tarafların temyiz sebeplerini bildiren bir layiha vermeleri mümkündür. (SHHK md. 65)

İstida Dairesi'nde gerçekleştirilecek temyiz işlemleri sulh hukuk hakimlerinin verdiği hükümlerin temyiz usulüyle aynıdır. Yine orada belirttiğimiz temyiz sebepleri ceza hükümlerine de tatbik edilir.

Sulh ceza hakiminin verdiği hüküm Mahkeme-i Temyiz'ce bozulursa dava hükmü veren hakime iade edilir ve sulh hakimi davaya bozmayı gerektiren noktadan itibaren yeniden bakar. (SHHK md. 69)

⁸⁸⁵ Düstur, II. Tertip, C. 5, s. 871-875.

3.3.2. Diğer Vazifeleri

3.3.2.1. Nef'an li'l-Kanun Nakz (Kanun Yararına Bozma)

Kanun yararına bozma ilkesine benzeyen bir usul, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile benimsenmişti. Bu nizamnamenin 3. maddesine göre temyiz süresinin geçmiş olması ve taraflardan hiçbirinin temyiz müracaatında bulunmaması durumunda kesinleşmiş bulunan bir hüküm bozmayı gerektiren bir hal barındırıyorsa, Mahkeme-i Temyiz o hükümden haberdar olduğunda hükmü bozabilecekti. Fakat bu şekilde bir bozmadan her iki taraf da istifade edemiyordu.

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati, Nizamname-i Dahili'de düzenlenen kanun yararına bozma ilkesini kabul etmemişti⁸⁸⁶. Dolayısıyla temyiz süresi geçen ve temyiz müracaatında bulunulmamış bir hukuk mahkemesi ilamı Mahkeme-i Temyiz'ce re'sen temyiz edilemezdi.

Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati kanun yararına bozma hususunu düzenlemişti. Bu kanununun 347. maddesine göre Adliye Nezareti, kanuna aykırı tahkikat veya ilam verildiğinde söz konusu muamelenin bozulması için Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisine yazılı emir verebilirdi. Başmüddeiumumi de bu hususu Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne bildirirdi. Böylece Ceza Dairesi söz konusu ilamı bozup⁸⁸⁷ bu hususa sebebiyet veren adliye memurları ile hakimleri mesul kanun hükümlerine göre mesul tutabilirdi.

⁸⁸⁶ Seçkin, *a.g.e.*, s. 34.

⁸⁸⁷ “Başmüddeiumumilik me'mûriyet-i behiyyesinden ma'a evrak-ı müteferri'a Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne gönderilen 9 Temmuz sene 317 tarihli ve 1873 numarolu tebliğname kira'at olundu.

Mezkûr tebliğnamede Kızılıkdere Karyesi'nden Nalband Hasan oğlu İbrahim'i askerden kurtarmak maksadıyla hilâf-ı hakikat şehâdetinde bulunmak maddesinden dolayı karye-i mezkûre imamı Kadir oğlu Ali Efendi'nin bir mah habs cezasıyla mahkûmiyeti hakkında Kırk Kilise Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi'nden mu'tâ i'lâm ile evrak-ı müteferri'ası mahkeme-i mezkûre müddeiumumiliğinin 6 teşrin-i sani sene 316 tarihli tahrîrâtıyla tesyâr kılınmağla lede't-tedkik evvelce adliye ve divan-ı harb ve meclis-i idare müstantıklarınca işbu da'vânın rü'yeti hakkında vazife noktasından ihtilâf-ı selbi zuhûr ederek İhtilaf-ı Mercî'î Encümeni'nce bu misillü mesailde ta'yîn-i mercî'î hususî Mahkeme-i Temyiz'e aid olduğuna karar verilmesi üzerine da'vâ-yı mezkûrenin rü'yeti münhasıran mehâkim-i nizâmiyeye aid bulunduğuna Mahkeme-i Temyiz İstid'a Dairesi'nin 28 Teşrin-i evvel sene 314 tarihli i'lâmı iktizâsından iken mahkeme-i istinafiyeye bu cihetten zuhûl olunarak ber-minvâl-ı muharrer karar verilmesi yolsuz görülmekle Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 347. maddesine ve Adliye Nezaret-i Celilesi'nin 4 Haziran sene 317 tarihli ve 32 numarolu emr-i tahririyesine tevfiķan ilam-ı mezkûrun nakzı lüzûmu ihbar kılınmıştır.

Tedkîkât-ı temyiziye icrâ olundukda nezâret-i müşarü'n-ileyhanın emr-i tahrir-i kanuniyesine atfen tebliğnamede muharrer itirazat varid ve müstelzim-i nakz-ı esbaba müstenid bulunduğuna mebni Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 347. maddesine tevfiķan ilam-ı mezkûrun nakzına ve iki yüz kuruş temyiz ilam harcının tahsiline 28 Kanun-ı İstisnâ sene 317 tarihinde karar verildi.” (Ceride-i Mehakim-i Adliye, No:79, 10 Rebiülahir 1320, s. 2.)

Kanun yararına bozma yetkisi Usul-i Muhakemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 348. maddesiyle Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisine de tanınmıştır. Buna göre başmüddeiumumi son derecede verilip temyiz süresi geçen ve taraflarca temyiz müracaatında bulunulmadığı için kesinleşen bir ilamın bozulması gerektiği kanaatindeyse, süreye bakılmaksızın bu ilamın bozulması hususunu re'sen Mahkeme-i Temyiz'e bildirebilir. Bu halde söz konusu ilam bozulursa bu bozmadan hiçbir taraf istifade edemeyecek veya bozmanın icrasına karşı itiraz veya muhalefette bulunamayacaktır. Kanundan açık bir şekilde anlaşılıyor ki son derecede verilmeyen kararlar için başmüddeiumuminin kanun yararına bozma yoluna müracaat imkanı yoktur. Fakat bu nitelikteki kararlar için 347. maddenin tatbiki mümkündür.

Her iki maddeyle düzenlenen kanun yararına bozma hususları arasında birtakım farklar bulunmaktadır. Evvela 347. maddede Adliye Nazırı'nın yazılı emri olmadan başmüddeiumuminin re'sen hareket etme kabiliyeti yoktur. Dolayısıyla her durumda başmüddeiumuminin 348. madde hükmüncü bu yola re'sen müracaatı Mahkeme-i Temyiz'ce kabul görmemiştir⁸⁸⁸. Halbuki 348. maddede başmüddeiumumi re'sen hareket etme serbestiyetine sahiptir. Yine 348. madde neticesinde gerçekleşecek olan bozmadan taraflar istifade edemez ve müdahalede bulunamazken, 347. madde hükmüncü gerçekleşecek olan bozmadan tarafların istifade edebilmesi ve davaya müdahale edebilmesi kabul görmüştür⁸⁸⁹.

⁸⁸⁸ “Mahkeme-i Temyiz'in cümle-i mukarreratındandır ki tecavüz-i salâhiyet yahûd kanuna adem-i ri'âyet i'lâmın yalnız esbâb-ı mücibesi sırasında mevcûd olup da hükm yerinde mevcûd olmaz ise 347. madde mücebince i'lâm-ı mezkûrun ol kısmının feshini talep etmek hükûmete aiddir. Müdde'iumûmî 347. maddenin mu'âmelât-ı tahkikiyeden bahs ettiği gibi asla bahs olmayan 348. madde mücebince fesh-i mezkûru re'sen talep etmek hakkını haiz değildir, ancak tâbi'-i temyiz bulunan kararlar ile i'lâmâtın feshini talep edebilir.” (Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1660-1661.)

⁸⁸⁹ “... Adliye Nezâreti'nden verilen emr-i kat'i üzerine başmüdde'iumûmîlik me'mûriyetinin isti'mâl edeceği 347. madde hükmünden dahi tarafeynin istifâde edip etmeyecekleri maddesi meşâhîr-i cezâiyûn beyninde muhtelifün-fih bir mesele olup bunlardan bazıları cihet-i nakziye mahkûmun leh ve aleyhinde bulunmak şartıyla sûret-i istifadenin meşrut ve mukayyed olduğuna ve binaenaleyh muhâlif-i kanun olan bu gibi mu'âmelât ve i'lâmâtın nakzı maznun veya müttehem veyahûd mahkûmün-aleyhin lehinde olur ise müstefîd oması tabi'î ve kaide-i adl ve insaniyete muvafık olacağı ve eğer aleyhinde ise vakt ü zamânıyla turuk-ı kanuniyeye bi'l-müraca'a teşebbüsât-ı lâzîmede bulunmamış olan müdde'iumûmînin zuhûl ve kusurundan dolayı berâatine veyahûd hafif ceza ile mahkûmiyetine karar verilen şahsın teşdîd-i hâli asla caiz olamayacağı cihetlerle bu makûle ahvâlde müdde'iumûmîlik nakz hükmünden istifâde edememeleri lâzım geleceğine zâhib olmuşlar ve bazıları dahi netâyic-i nakziye gerek maznun ve mahkûmun lehinde ve gerek aleyhinde olsun müddet-i mu'ayyene-i temyiziyenin güzârani cihetiyle esasen tarafeynin hiçbir sûretle hakk-ı istifâdeleri olmayıp nef'ânî'l-kanun nakz hükm olunabileceği re'yinde bulunmuş ise de birinci fikir kaide-i nisfet ve i'tidâle muvafık bulunmak mülabesesiyle ikinci cihete tagallüb edip...” (Mahkeme-i Temyiz kararı: Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1576-1578.); “Madem ki Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanunu'nun 347. maddesi mücebince edilen temyiz üzerine sâdır olan nakz kararlarından mahkûmün-aleyh müstefîd olacağına; şu hâlde mahkûmün-aleyhin Adliye Nezâreti'nin

3.3.2.2. İade-i Muhâkeme (Muhakemenin Tekrarlanması)

3.3.2.2.1. Hukuk Usulünde

Hukuk usulünde iade-i muhakeme, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 201-216. maddeleri arasında düzenlenmiştir. 201. madde hükmünce bidayet ve istinaf mahkemelerinde vicahen verilen nihai kararlar ile gıyaben verilip itirazı kabul olmayan kararlara karşı kanununun 202. maddesinde sayılan sebeplerin gerçekleşmesi halinde taraflar veya onların yerine geçenler, hükmü veren mahkemeye verecekleri dilekçe ile muhakemenin iadesini talep edebilirdi. İadenin muhakemesi yoluna müracaat için istinaf ve temyiz yollarının tüketilmesi icap eder. Esasen hukuk usulünde iade-i muhakeme, tekrarlanması istenen davanın görüldüğü mahkemenin vazifesidir. Hukuk usulü açısından Mahkeme-i Temyiz'in iade-i muhakeme vazifesini haiz olmaması sebebiyle meselenin bu kadarını hatırlatmakla iktifa ediyoruz.

3.3.2.2.2. Ceza Usulünde

İade-i muhakeme, daha evvel görülüp kesin hüküm halini almış bir davanın tekrardan görülmesidir. Temyiz ile iade-i muhakeme arasında daha evvel verilen bir hükmün bozulması ve imhası ve hakeza vazife merciinin Mahkeme-i Temyiz olması hususlarında bir fark yoktur. Ancak her iki müesseseye müracaat edilecek sebepler farklıdır. Zira bir hükmün yoklukla sakatlanmasını gerektiren ne kadar sebep varsa bunlar temyiz sebebi teşkil eder. Fakat birazdan izah edileceği üzere, iade-i muhakemeye müracaat edebilmeyi gerektiren sebepler sınırlıdır⁸⁹⁰.

Ceza usulünde iade-i muhakeme, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 349. ve 353. maddeleri arasında düzenlenmişti. 349. madde hükmünce iade-i muhakemeye müracaat edebilmek için üç adet sebep sayılmıştır. Bu sebepler şöyledir:

emr-i tahrîriyesinin icrâsı zımdında başmüdde'ümûmî tarafından haber verilen mevâd dahilinde mahdûd olmak şartıyla müdahaleye hakkı ve menfa'ati bulunduğuna binaen Faboz'un müdahalesinin kabulüne ve hakeza karar verildi." (17 Teşrin-i sâni 1846 tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1663-1664.)

⁸⁹⁰ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1592-1594.; Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye, II*, s. 347.

a) Bir şahıs hakkında katl (adam öldürme suçu) isnat olunup akabinde katl sebebiyle hüküm giymesinden sonra mahkumca öldürüldüğü iddia edilen şahsın hayatta olduğuna delalet eden emarelerin ortaya çıkması,

b) Bir kimsenin cünha ve cinayet suçları sebebiyle hüküm giydikten sonra başka birisinin de aynı fiilin faili olarak hüküm giymesi ve bu iki ilam birbiriyle uzlaştırılmayıp bu çelişkinin faillerden birinin masum olduğunu göstermesi,

c) Muhakeme esnasında şahit olarak dinlenen birinin hüküm akabinde yalancı şahitlikten dolayı dava edilip o şahidin söz konusu davada yalancı şahitlik yaptığına hükmedilmesi ya da kısmen veya tamamen medeni hakları kullanmaktan mahrum bırakılmasına hükmedilmesi.

İade muhakeme yoluna müracaat hakkı evvela Adliye Nazırı'na, daha sonra da mahkuma aittir. Mahkum ölmüşse varisleri ve akrabaları da bu hakkı kullanabilir. Yine varisin tayin ettiği vasi de müracaat edebilecekler arasında sayılmıştır. (UMCK md. 350/1)

İade-i muhakeme dilekçeleri doğrudan Mahkeme-i Temyiz'e verilmez. İade-i muhakemeyi gerektiren hallerde Adliye Nazırı ya re'sen ya da tarafların dilekçesi üzerine başmüddeiumumiye emir verir. Başmüddeiumumi de bu hususu Ceza Dairesi'ne bildirir ve böylece iade-i muhakeme başlatılmış olur. (UMCK md. 350/2) Bu dilekçenin doğrudan başmüddeiumumiye verilmesi de kabul edilmiştir. Başmüddeiumumi dilekçeyi tetkik ederek müspet kanaate varırsa bunu tebliğname ile Mahkeme-i Temyiz'e bildirir. İade-i muhakemeye lüzum görmediği dilekçeleri de reddeder⁸⁹¹.

Yukarıda iade-i muhakeme için gereken ilk sebebin vukubulması halinde iade-i muhakeme yoluna müracaat her zaman mümkündür. Yani bu sebepten dolayı yapılacak bir müracaat herhangi bir süreyle kayıtlanmamıştır. Diğer iki halde ise ikinci ilamın veya yalancı şahitliğe hükmedilen ilamın verildiği tarihten itibaren iki yıl içinde iade-i muhakeme istenmelidir. Aksi halde müracaat reddedilir. (UMCK md. 350/2)

İade-i muhakeme yoluna müracaat edilmesi ilam hükmünün icrasını durdurmaz. Adliye Nazırı'nın emri ile karar verilene kadar infazın durdurulması

⁸⁹¹ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1671.

mümkündür. Ayrıca Mahkeme-i Temyiz de iade-i muhakeme kararına hükmedince ilamın icrasının ertelenmesini de emredecektir. (UMCK md. 350/2)

İade-i muhakeme müracaatı üzerine Mahkeme-i Temyiz ilk iş olarak dilekçenin makbul olup olmadığını tetkik eder. Burada da evvela kanunda sayılan üç sebebin söz konusu olup olmadığına bakılır. Akabinde dilekçenin kanuni süresi içinde verilip verilmediği tetkik edilir. Daha sonra da kanunun gerektirdiği işlerin yapılıp yapılmadığına karar verir. Kanunda belirtilen sebepler varsa ve dilekçe süresi içerisinde verilmişse davanın tetkikine girişilir⁸⁹².

Mahkeme-i Temyiz iade-i muhakeme şartlarının gerçekleşmediği kanaatine varırsa dilekçeyi reddeder. Muhakemenin iadesi talebi reddedildikten sonra aynı sebebe dayanarak yeniden muhakemenin iadesi istenemez. Fakat başka sebeplerin ortaya çıkması halinde yeniden müracaat mümkün olacaktır.

Mahkeme-i Temyiz, iade-i muhakeme talebini kabul etmesi halinde dava muhakemeye girişilemeyecek halde ise bizzat veya dolaylı olarak icra edilecek tahkikatı ve sorgulamayı yaparak hakikat-ı hali ortaya çıkaracak hususları ifa eder. (UMCK md. 351/1) Eğer ki dava muhakemeye girişilebilecek halde ise ilam bozulup ve taraflara sorulacak olan sorular da tayin edilip bu dava bozulan hükmü veren mahkemeye veya lüzumu halinde takdir edilecek aynı derecedeki başka bir mahkemeye gönderilir. (UMCK md. 351/2)

Davayla alakadar olanların tamamının mahkeme huzuruna çıkması mümkün değilse, mahkumlar veya mahkumlardan biri vefat etmiş veya gaip ise ya da ceza veya dava zamanaşımı söz konusuysa, Mahkeme-i Temyiz ilamı bozup başka bir mahkemeye göndermeksizin davayı bizzat görür. Davayı şahsi davacılar ve mahkumların, bunların hayatta olmaması halinde ise bunların her biri için kendi tayin edeceği vekillerin huzurunda görüp hükme bağlar. Vefat etmiş mahkumlar hakkında haksız bir şekilde verilen hükümleri bozarak onların namus ve haklarını iade eder. (UMCK md. 352)

3.3.2.3. Tashih-i Karar (Karar Düzeltme)

Tashih-i karar hususu ilk defa Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 252 ila 254. maddeleri arasında düzenlenmesi ile hukuk tarihimize

⁸⁹² Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1675.

girmiştir. Tashih-i karar müessesesinin Türk hukukuna has bir usul olduğu ifade edilmektedir⁸⁹³. Kanunun 252. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz kararlarına karşı itiraz ve iade-i muhakeme yollarına müracaat edilemez⁸⁹⁴. Fakat kanunda belirtilen kimi şartların gerçekleşmesi halinde Mahkeme-i Temyiz'den kararının düzeltilmesi istenebilir. Zira Mahkeme-i Temyiz'in de hatalı karar vermesi mümkündür. Dolayısıyla hükme itiraz ve iade-i muhakeme de kanun tarafından kabul edilmediği için ortaya çıkan ve taraflara zarar veren hükümlerin tadili için böyle bir imkan tanınmıştır.

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'ne göre dört sebep dolayısıyla kararın düzeltilmesi istenebilir. Bu sebepler şunlardan oluşmaktadır:

- a) Davalı sıfatında bulunan kimsenin zamanında hasmının itirazlarına karşı cevap layihası vermemiş ve her nasılsa Mahkeme-i Temyiz'ce dinlenmemiş olması,
- b) Bir tarafın vermiş olduğu layihada bir kanun maddesine istinaden ileri sürdüğü itiraz ya da cevabın ilamda hiç söz konusu edilmemiş olması⁸⁹⁵,

⁸⁹³ Necip Bilge, "Yargıtay Kurullarında Gelişme ve Reform Zorunluluğu", *AÜHF*, C. 22, Sa. 1, 1966, s. 317.

⁸⁹⁴ "İcâbı keyfiyet lede't-tezekkür müsted't-yi merkûm Bayram Ağa canibinden i'âde-i muhâkeme talebini hâvî olmak üzere verilen salîfî'z-zikr istid'ânâme ve layiha üzerine tarafeyn lieecli'l-muhâkeme celp ve da'vet edilmesi egerçi Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin tarih-i neşrinden muahhar bulunmuş ise de gerek mezkûr istid'â ve layihanın ve gerek i'lâm-ı müdde'âbihin tarih-i tanzîm ve i'tâsı kanun-ı muvakkat-ı mezkûrun neşri tarihinden mukaddem vâki' olmasına mebni zikr olunan kanun-ı muvakkatin mezkûr i'âde-i muhâkeme da'vâsına hükmü cârî olmadığı ve esâsen Mahkeme-i Temyiz'den sudûr eden i'lâmât aleyhinde i'âde-i muhâkeme da'vâsı caiz olup olmayacağı meselesine Usûl-i Muhâkeme-i Ticâret Nizâm-nâmesi'nin 122. maddesinde mehâkim-i ticâretten veya divân-ı istinâfdan tarafeyn muvacehesinde derece-i ahirede lâhuk olan ve kezâlik derece-i ahirede gıyaben verilip i'tirâz ale'l-hükm kabul etmeyen hüküm ve i'lâmlar aleyhinde tarafeyn veyahûd anların makamına kaim olanların birisi tarafından takdîm olunacak arzuhal ile i'âde-i muhâkeme olunabileceği muharrer olup bu hükm-i nizâm iktizasınca i'âde-i muhâkeme da'vâsının yalnız derece-i evveli ve sâniye mahkemelerinde derece-i ahirede sâdir olan i'lâmâta şümulü sarîh olduğu gibi i'âde-i muhakemeden maksad lâhuk olan hükümde vukû' bulan hatadan nâşi hükmün feshiyle esas da'vânın tekrardan rü'yetinden ibaret olup Mahkeme-i Temyiz ise rü'yet etdiği da'vânın esâsına girişemeyeceğinden ve Nizâm-nâme-i Dahili'nin Mahkeme-i Temyiz'in vezâifini ve usûl-ı muhâkemâtını mu'ayyen olan mevâddında dahi i'lâmât-ı temyiziye aleyhinde i'âde-i muhâkeme olunabileceği hakkında bir kayd ü işâret bulunmadığından ve şu hâlde Mahkeme-i Temyiz'de i'âde-i muhâkeme usulü cârî olamayacağından merkûm Bayram Ağa tarafında i'tâ olunan salîfî'z-zikr i'âde-i muhâkeme istid'âsının reddine müttefikân karar verilerek vekili mûmâ ileyhe teshîm kılındı." (20 Zilkade 1297 (24 Ekim 1880) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 504-505.)

⁸⁹⁵ "İcâb-ı müzâkere olundukda müsted't-yi tashih Toduraki tarafından verilen tashih-i karar istid'âsında münâza'ün-fih hane şahs-ı ahire satılmış olduğundan kendisine husumet teveccüh etmez iken kendisinin hasm tanılması ve akâra müte'allik da'vâlarda teveccüh-i husumet için evvel-i emirde zilyetlik meselesinin bâ-beyyine isbât edirilmesi lâzım gelir iken istinâf mahkemesince burasına ta'arruz olunmaması yolsuz olduğu beyân edilmiş lede't-tedkik i'tirâz-ı mezkûr vârid olduğu hâlde zuhûlen daire i'lâmında meskûtün-anh bırakılmış olduğundan Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye

c) Mahkeme-i Temyiz'in ilamında kanuna aykırı ve birbirine zıt hükümlerin bulunması,

d) Mahkeme-i Temyiz'e ibraz edilip hükme tesir etmiş olan bir evrakta hile veya sahteliğin bulunması.

Yukarıda sayılan şartlardan biri veya birkaçının söz konusu olması halinde taraflardan biri Mahkeme-i Temyiz kararının kendisine tebliğinden itibaren en geç bir ay içerisinde dilekçe ile Mahkeme-i Temyiz'e müracaat etmelidir. (UMHK md. 252) Müracaat yapıldıktan sonra tashih-i karar dilekçesi Mahkeme-i Temyiz'de mütalaa edilerek itiraz yerinde görülürse kabul edilir. Bu durumda taraflar bir kere davet edilir ve gelmeleri halinde dinlendikten sonra, gelmezler ise evrak üzerine daha evvel verilen ilam tashih edilir. (UMHK md. 254) 14 Zilhicce 1313 (27 Mayıs 1896) tarihinde "19 Cemaziyelahir 1296 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatinin 219, 223, 229, 253 ve 254. Mevadd-ı Muaddelesi" ile taraflar çağrılmaksızın evrak üzerinde ıslah kararı verilmesi düzenlemesi getirildi.

Her ne kadar madde metninde sadece Mahkeme-i Temyiz kararlarının tashihinin istenebileceği ifade edilmiş ve Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi'nin kararları hakkında herhangi bir açık düzenleme söz konusu olmamışsa da, Mahkeme-i Temyiz, Heyet-i Umumiye kararlarının da söz konusu sebeplerin varlığı halinde tashihinin istenebileceğine karar vermiştir⁸⁹⁶.

Kanunu'nun 253. maddesi mücebince arzuhal-i mezkûrun bo noktadan kabulüyle kanun-ı mezkûrun 232. maddesi mücebince i'lâm-ı mümeyyüzün-bih mezkûrun sebab-i meşrûha binaen nakzına mütefikân karar verildi." (8 Mayıs 1315 (20 Mayıs 1899) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 508.); "İcâbı lede'l-müzâkere merkûm Banoş tarafından i'tâ kılınan tashih-i karar istid'âsında ahal-yi karyenin kavm-i mahsur olup hîn-i muhâkemedede ahali-yi merkûme bi'z-z'at bulunmak veyahûd taraflardan birer vekil gönderilmek icâb eder iken istinaf mahkemesince bu yolda icrâ-yı muhâkeme edilmeyerek yalnız ahali-yi karyeden iki şahsın huzuruyla emr-i muhakemenin icrâ kılındığı ve bu ise mugayir-i kanun olduğu gösterilmiş ve lede't-tedkik fi'l-hakika i'tirâz-ı mezkûr vârid olduğu ve temyiz layihasında dahi dermeyân edildiği hâlde her nasıl ise nazar-ı dikkate alınmamış olduğundan arzuhal-i mezkûrun kabul ve esbâb-ı meşrûhaya mebni i'lâm-ı mezkûrun tashihen nakzına karar verildi." (13 Teşrin-i evvel 1313 (25 Ekim 1897) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, **İ'lâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye**, s. 509.)

⁸⁹⁶ Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s. 823.; "Tabîb miralaylarından Aristidi Beg ile beyninde mütehaddis da'vâya dair mahkeme-i istinaf ticâret kısmından karar-ı sâbık-ı menkûzunda sebât ve isrârî mutazammın 11 Teşrin-i evvel sene 1302 tarihli ve 101 adedî ile verilen i'lâmın Hey'et-i Umûmiye'ce nakzını hâvi daireden sâdır olan 7 Teşrin-i sâni sene 1307 tarihli ve 396 numarolu i'lâm aleyhinde Büyük Ada'da mukim Corci Papalamironidi tarafından tashih-i karar talebini mutazammın verilen arzuhal üzerine cereyân eden müzâkere ve tedkikât neticesinde arzuhal-i mezkûrede dermeyân olunan i'tirâzât Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 253. maddesinde muharrer esbâb-ı erba'a-yı kanuniyeden hiç birisine temas etmemesi cihetiyle arzuhal-i mezkûrun Hey'et-i Umûmiye'ce reddine karar verildi."

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin ilk halinde düzenlenen tashih-i karar müessesesi yukarıda izah ettiğimiz şekilde düzenlenmişti. Bununla birlikte bu müessesede de zamanla değişiklikler ve yeniliklere gidilmişti. Evvela 23 Şevval 1304 (15 Temmuz 1887) tarihli "19 Cemaziyelahir Tarihli Mehâkim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanun-ı Muvakkati'nin 4. Fasl-ı Muaddeli" ile İstida Dairesi teşkil edilmişti. Bu kanunun 8. maddesine göre İstida Dairesi kararlarına karşı tashih-i karar yoluna gidilemezdi⁸⁹⁷.

8 Rebiülahir 1329'de (8 Nisan 1911) 2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun'un 29. maddesi ile tashih-i karar usulü ilga edildi. Bir süre sonra 9 Ramazan 1331 (12 Ağustos 1913) tarihli "Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel 8 Rebiülahir 1329 Tarihli Kanun'un 29. ve 30. Maddelerini Muaddil Kanun-ı Muvakkat" ile tashih-i karar usulü bazı değişikliklerle yeniden kabul edildi. Bu kanunun dördüncü maddesiyle yukarıda saydığımız ilk sebep haricinde diğer sebepler ile tashih-i karar yoluna müracaat edilebilecekti. 3. maddeye göre müracaat süresi ilamın tebliğinden itibaren otuz gün idi. Evraktaki hile ve sahtelik halinde ise temyiz süresi bu hususun tahakkuk ettiği günden itibaren başlayacaktı. Ayrıca tashih-i karar dilekçesi doğrudan Mahkeme-i Temyiz'e veya daimi veya geçici ikametgahın bulunduğu yer mahkemesine verilebilecekti. Yine tashih-i karar için bir şart daha getirilmişti. Bu yola müracaat eden şahsın haksız çıkması halinde hazineye gelir kaydedilmek üzere beş Osmanlı altını yatırması gerekirdi. Haklılığı halinde ise bu para kendisine iade edilecekti. Tarafın dilekçeyi verdiği mahkeme, dilekçenin tasdikli bir suretini karşı tarafa tebliğ etmeliydi. Karşı taraf bu dilekçeye karşı bir hafta içerisinde cevap layıhası verebilirdi. Bu işlemler ikametgah mahkemesince yapılmışsa tashih-i karara ilişkin dilekçe ve cevaplar Mahkeme-i Temyiz'e gönderilirdi. Yine bu kanunla

(11 Mayıs 1308 (23 Mayıs 1892) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 507-508.)

⁸⁹⁷ "Erzurum Ali Paşa Mahallesi'nde mukîm Sarıyan İstapan ile beyinde mütehaddis da'vâya dair Erzurum Ticâret Mahkemesi'nden verilen 15 Haziran sene 1314 tarihli i'lâmın temyizini müsted'î Pasinler Kazası'nın Kızıl Kal'a Mahallesi'nde sâkin İsmail oğlu Arif Ağa'nın i'tâ ettiği arzuhalin temyiz müddetinin mürurundan nâşî reddini mutazammın Mahkeme-i Temyiz İstid'â Dairesi'nden sâdir olan 25 Mart sene 1315 tarihli ve 59 numarolu i'lâm aleyhinde tashih-i karar talebini hâvî merkûm Arif Ağa tarafından arzuhal verilmiş ise de Teşkil-i Mehâkim Kanunu'nun ta'dil olunan dördüncü faslının sekizinci maddesinde Mahkeme-i Temyiz İstid'â Dairesi hükmü ve kararları aleyhinde itiraz ve tashih-i karar caiz olmadığı muharrer olduğundan madde-i mezkûre hükmüne tevfiқан mezkûr tashih-i karar istid'âsının reddine ve ..." (21 Eylül 1315 (3 Ekim 1899) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ'lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 506-507.)

getirilen başka yenilikler de vardı. Mesela Mahkeme-i Temyiz, tashih-i karar dilekçesinde dermeyan edilen sebeplerle bağlıydı. Yani re'sen bir ıslah sebebi ikame edemezdi. Yine taraflardan biri tashih-i karar müracaatında bulunmuşsa diğer taraf da kanunun 252. maddesine göre tashih-i karar talebinde bulunabilecekti. Mahkeme-i Temyiz tashih-i karara ilişkin itirazı yerinde görürse ilamın kısmen veya tamamen ıslahına karar verebilirdi. Eğer tashih sebebi hükmün tamamına tesir etmişse tamamı, bir kısmına tesir etmişse yalnız o kısmı ıslah edilecekti. Aynı ilam hakkında bir defadan ziyade tashih-i karar müracaatında bulunulamayacağı gibi, ilamın ıslah edilen hükümlerine karşı da tashih-i karar istenemeyecekti. Yine bu düzenlemeye göre tashih-i karar talebi hükmün infazını ertelemeydi.

17 Cemaziyelevvel 1331 (24 Nisan 1913) tarihli Sulh Hakimleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 45. maddesine göre sulh hakimleri hükümleri üzerine Mahkeme-i Temyiz'ce verilen ilamlara karşı tashih-i karar yoluna gidilemeyecekti. Fakat 17 Ramazan 1342 (22 Nisan 1924) tarihli "Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye ve Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunları ile Sulh ve İcra Kanunları'nın Bazı Mevâddını Muaddil Kanun"⁸⁹⁸ ile sulh hakimleri kararlarına ilişkin Mahkeme-i Temyiz ilamlarına karşı da tashih-i karar yoluna müracaat edilebilmesi kararlaştırıldı. Buna göre temyiz ilamının mahalli mahkemeye tebliğinden itibaren 8 gün içinde temyiz için müracaat yapılabilirdi. Mahalli mahkemeye yapılan bu müracaatın kayıt tarihinden itibaren sekiz gün içinde temyiz evrakları Mahkeme-i Temyiz'e gönderilecekti.

3.3.2.4. İştika Ani'l-Hükkâm (Hakimden Şikayet)

İştika ani'l-hükkam, mahkeme heyetinden biri veya birkaçı ya da tamamının bir kimse hakkında kasten verilen zararın tazmini talebini ifade eder. Bu cihetiyle hakimlere karşı fevkalade bir kanun yolu olarak değerlendirilmiştir. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkatı'nın 255. ila 270. maddelerinde düzenlenen iştika ani'l-hükkama ilişkin hükümler hem hukuk hem de ceza mahkemelerinde görev alan hakimlerin muamelelerine tatbik edilmektedir⁸⁹⁹.

⁸⁹⁸ Düstur, III. Tertip, C. 5, II. bs., s. 586-595.; Kanunlar Dergisi, C. II, s. 373-380.

⁸⁹⁹ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, Kısım-ı evvel, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1326, s. 314.; İkinci, *Ateş İstidasi İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, s. 220.

Ahmet Cevdet Paşa, tarihi belli olmayan ancak ceza ve hukuk usulü kanunlarından evvel kaleme aldığı muhakkak olan Mahkeme-i Temyiz'in vazifelerine dair risalesinde bir mahkemenin hakimlerinin hile ve irtikap fiillerine dair şu izahatlarda bulunmuştu: *“Bir mahkemede hile ve irtikâb vukû'undan bahisle ol mahkemenin a'zâsı hakkında mu'âmele-i tedîbiye icrâsı istid'â olunup da hile ve irtikâbın kangî tarafdan ve ne yolda vukû'bulduğu ve buna delâlet eden maddelerin neden ibâret olduğu tasrîh kılınmaz ise ol istid'ânın reddi lâzım gelir. Bu makûle da'vâlar Mahkeme-i Temyiz'in Muhâkemât-ı Cezâiye Dairesi'nde görüleceğinden ve bunların usûl-i muhâkemesi hakkında hiçbir kâ'ide mevcûd olmadığından tafsilâtına girişilemez. Şu kadar ma'lûm ola ki hile ve desise ve irtikâb isnâdıyla taht-ı muhâkemeye aldirmek gayet ağır bir mu'âmele olduğu ve bi'l-farz bunlar tebriye-i zimmet etse bile zihinlerde bir şübhe eseri kalacağı cihetle böyle bir da'vâ vukû'unda isnâd olunan maddelerin vücûdunu isbât edecek derecede şübhe-i kaviye hâsıl olduktan sonra ol da'vânın kabulü lâzım gelir. Şu dahi ilâve-i beyân olunur ki esnâ-yı muhâkemede mahkeme a'zâsı cânibinden ehadd-ı tarafeyne nâbecâ söz söylenilmesi ve usûl-i muhâkemeye mugâyir hâl ve hareket vukû'bulması ve da'vâya yanlış hükm olunması hile ve desise ve irtikâbın vücûduna delâlet edemez.”*⁹⁰⁰

İştika ani'l-hükkam, Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 255. maddesine şu şekilde tarif edilmektedir: *“İştikâ ani'l-hükkâm bir da'vâda tarafeynden birine mahkemenin reis veya â'zâsından biri veya birkaçı veyahûd hey'et-i mecmû'ası cânibinden kasden edilen gadr veya zulümden şikâyet demektir.”*

Kanunun 266. maddesinde iştika ani'l-hükkama müracaat edebilmek için iki adet sebep sayılmıştır. Bunlardan ilki şikâyet edilen hakimın muhakemeye veya hükmüne hile ve fesat karıştırmış olması ya da rüşvet almış olması; ikincisi ise ihkak-ı haktan imtina etmiş olmasıdır. Abdülhalik Midhat bu sebeplerden başka, taraflardan birinin maksadına hizmet kastı olmaksızın fazla harç veya tahsilata hükmedilmesini de eklemektedir. Mesela keşif harcına 10 lira kafî gelirken hakimın kasten 15 liraya hükmetmesi bu kabildendir⁹⁰¹. Kanunun 260. maddesinde bu sebeplerin nasıl ispat edileceği izah edilmiştir. Buna göre hile, fesat ve rüşvetin ispatı, yalnızca geçerli evrak ve senetlerin ibrazı veya tarafsız şahitlerle beraber kesin karinelerin bulunmasıyla olacaktır. İhkak-ı haktan imtina hali için ise hakime havale

⁹⁰⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair Risale*, s. 13.

⁹⁰¹ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 353.

memuru vasıtasıyla peşpeşe üç defa ihkak-ı hak için ikazda bulunulmasına rağmen buna itibar edilmemiş olması gerekir. Fakat her muhtıra arasında en az iki haftalık süre bulunmalıdır⁹⁰².

Hakimden şikayet yoluna müracaatın hangi merciye yapılacağı Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 261. maddesinde gösterilmiştir. Bidayet mahkemelerinden birinin heyetine ya da azasından biri ya da birkaçı aleyhine iştika ani'l-hükkam davası, o mahkemenin bağlı bulunduğu istinaf mahkemesinde açılır⁹⁰³. Böyle bir şikayet istinaf mahkemesi heyeti veya azalarına karşı açılacaksa müracaat merci Mahkeme-i Temyiz'in Hukuk Dairesi olacaktır.

İştika ani'l-hükkam yoluna müracaat dilekçe ile yapılır. Mahkeme-i Temyiz'e verilecek dilekçeler doğrudan Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'ne verilir⁹⁰⁴. Bu dilekçede davanın kime karşı açıldığı, kanuni sebebinin ne olduğu ve meselenin nereden kaynaklandığı, iddianın hangi şekilde ispat edileceği hususları belirtilmelidir. Ayrıca dilekçede tarih belirtilmeli ve dilekçe müracaat eden tarafından imzalanmalı veya mühürlenmelidir. (UMHK md. 262) Yazması olmayıp imza ve mührü de bulunmayan bir kimsenin dilekçesi, kendi emriyle başkası tarafından imzalanması ve dilekçenin kendisine ait olduğunun resmi bir makamdan tasdik edilmesi şartıyla kabul edilir. (UMHK md. 263) Dilekçe vekil tarafından da verilebilir. Fakat bu halde tasdikli vekaletnamenin dilekçeye eklenmesi şarttır.

⁹⁰² İhkak-ı haktan imtina edildiğinin ispatı için düzenlenen bu husus 8 Rebiülahir 1329 (8 Nisan 1911) tarihli "2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun" ile tadil edildi. Bu kanunun 44. maddesine göre ihkak-ı haktan imtina edilmiş olunmasının söz konusu olabilmesi için hakime mukavelat muharriri vasıtasıyla ihkak-ı hak olunması hususunda bir defaya mahsus olmak üzere on gün süreli bir muhtıra verilmesi yeterlidir.

⁹⁰³ "İcâb-ı müzâkere olundukda i'lâm-ı mezkûr mütala'ından anlaşıldığı üzere zât-ı da'vâ Labseki Kazası Bidâyet Mahkemesi reisi mûmâ-ileyh Rüşdi Efendi'nin hilâf-ı usûl vukû'bulan mu'âmelesinden dolayı görmüş oldukları ma'lûmü'l-mikdâr zarar ve ziyânın iştikâ ani'l-hükkâm tarikiyle taht-ı hükme alınması talebinden ibâret olmasına ve derece-i evveli mehâkim me'mûrları aleyhinde ikâme olunacak iştikâ ani'l-hükkâm da'vâlarının mahkeme-i mezkûrenin mensûb oldukları vilâyet-i istinâf mahkemesince rü'yeti Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 261. maddesi ahkâmından bulunmasına göre da'vâ-yı mezkûrenin merci-i rü'yeti kaza-yı mezkûrun mensûb olduğu istinaf mahkemesi bulunduğu hâlde Kal'a-yı Sultaniye Bidâyet Mahkemesi'nce burası nazâr-ı dikkate alınmayarak salîfü'z-zikr da'vânın kabul ve rü'yetiyle ber-minvâl-ı muharrer karar verilmesi muğayir-i kanun olduğuna ve müsted'î-yi temyiz tarafından serd olunan i'tirâz-ı mezkûr şâyân-ı kabul olduğu gibi mütala'anâme-i mezkûr münderecâtı dahi muvafik-ı nefsi'l-emr olduğuna binaen Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanunu'nun 232. maddesi mücebince i'lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verildi." (2 Teşrin-i sâni 1309 (14 Kasım 1893) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İlâmât Tübresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 510)

⁹⁰⁴ Esasen burada yapılacak olan muhakeme istinaf niteliğinde bulunduğu için İstida Dairesi'nin dilekçe şartlarını tetkik etmesine hacet yoktur. Zira İstida Dairesi temyize dair şartları tetkik etmektedir. Burada ise temyize ilişkin bir husus bulunmamaktadır. (Abdurrahman Adil, *Mevâdd-i İştikâiye ve Kabiliyet-i Temyiz*, Matbaa-yı Vasil ve Şüreka, Konstantiniye, 1313, s. 16-17.)

(UMHK md. 264) Dilekçede iddiaların münasip bir lisanda yazılması gerekir. Şikayet edilen heyet veya kişilere karşı adaba aykırı beyanlarda bulunulursa yüz kuruştan bin kuruşa kadar ceza-yı nakdi ödemekle yükümlü olunur. (UMHK md. 265) Dilekçe verildikten sonra müştekiden gerekli izahat alınır. Bundan sonra evvela dilekçenin gereken şartları taşıyıp taşımadığı ve akabinde kanuni sebeplerin gerçekleşip gerçekleşmediği tetkik edilir. Bu şartları ihtiva etmeyen dilekçeler reddedilir. Şartları ihtiva eden dilekçeler ise kabul edilerek muhakeme olunmak üzere müştekiye tebliğ edilir. (UMHK md. 266) Dilekçenin kabulüne ilişkin karar kabil-i temyiz değilken, dilekçenin reddine ilişkin karar kabil-i temyizdir⁹⁰⁵. Dilekçesi iptal edilen kişi daha sonra gerekli şartları yerine getirip yeni bir dilekçe ile müracaat edebilir⁹⁰⁶. Dilekçenin kabulüne dair kararın verilmesinden sonra en geç sekiz gün içinde söz konusu husus kararname ile şikayet edilen hakime tebliğ edilir. O da tebliğ tarihinden sonra en geç on beş gün içinde yazılı cevabını mahkemeye vermek zorundadır. Müşteki de bu cevaba cevap verebilir. (UMHK md. 267) Bu şekilde dilekçe kabul edilip söz konusu evrak kendisine tebliğ olunan hakim, azasından olduğu mahkemede şikayetçi veya akrabalarının davalarında yer alamayacaktır. Aksi halde verilen karar iptal olur. (UMHK md. 268)

Dilekçenin kabulü ile itiraz ve cevapların alınmasından sonra davanın görülmesine geçilir. Bu zamana kadar yapılması gereken usulü muamelelerin icra edilmemesi bozma nedenidir⁹⁰⁷. Muhakeme neticesinde şikayetçi iddialarını ispat

⁹⁰⁵ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı İştikâiye ve Kabiliyet-i Temyiz*, s. 20-37.

⁹⁰⁶ Yorgaki, *Usul-i Muhekemât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, s. 410.

⁹⁰⁷ “İcâb-ı lede’l-müzâkere Kastamonu İstinaf Mahkemesi i’lâminin netice-i mefâdı müşteki-i mûmâ-ileyh Tayyib Efendi’nin zararı olan üç bin dokuz yüz otuz dört buçuk kuruşun reis ve â’z’a-yı mûmâ-ileyhimden tahsili lüzumuna karar verildiğinden ibâret ise de münderecât-ı i’lâmdan münfahim olduuu üzere iştikâ ani’l-hükkâm da’vâsında bulunan mûmâ-ileyh Tayyib Efendi’nin esâs iddi’âsı Hayrah Efendi ile bir hamâm maddesinden dolayı beynlerinden tahaddüs eden da’vânın esnâ-yı muhâkemesinde Taşköprü heyet-i mahkemesi tarafından hasmı iltizâm ve hile hud’a icrasıyla aleyhine hükm ve i’lâm olunduğundan bahisle ol bâbda düçâr olduğu zarar ve ziyânın taht-ı hükme alınması talebinden ibâret bulunmuş olmasıyla mahkeme-i mezkûrece evvel-i emirde zikr olunan iştikâ ani’l-hükkâm istid’âsının Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati’nin 262. maddesinde ta’rif ve beyân olunan usûl ve şerâit dairesinde tanzim olunup olunmadığının tedkikine ibtidâr ve 266. ve 267. maddeleri mücebince müşteki-i mûmâ-ileyhin celbiyle izâhât-ı lâzime istihsâl olunarak istid’â-yı mezkûrun şerâit-i lâzimeyi câmi’ sûretde tanzim edildiği ve şâyân-ı kabul görüldüğü takdirde muahharan da’vânın rü’yetiyle hükm olunmak üzere bi’l-kabul müştekiün-anha tebliğ olunduktan sonra tarafeynin celb ve teşkiliyle muhâkeme ve tedkikât-ı lâzime bi’l-icrâ da’vâ-yı vakı’a hakkında hükm ve karar verilmesi lâzım gelir iken mahkeme-i mezbûrece bu daire-i kanuniyede mu’âmele edilmemesi usul-i muhakemeye mugayir bulunmuş ve mûmâ-ileyh Yorgaki Efendi’nin mütala’a-yı mesrûdesi dahi muvafik-ı nefsi’l-emr görünmüş olduğundan Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati’nin 232. ve 241. maddeleri ahkâmına tevfiқан i’lâm-ı mezkûrun nakzına müttefikân karar verilerek tarafeyne tefhîm kılındı.” (7 Şaban 1301 (2 Haziran 1884) tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Kasparyan, *İ’lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, s. 511-512.)

edemeyip haksız çıkarsa beş yüz kuruştan iki bin kuruşa kadar ceza-yı nakdi ile birlikte mahkeme masraflarını ve şikayet edilen hakimin talep ettiği zarar ve masraflardan mahkemece takdir olunan miktarını ödemekle yükümlü olur. Müştekinin haklılığı halinde ise şikayet edilen hakim, müşterinin mahkeme masrafları ile yapmış olduğu hukuka aykırı muamele neticesinde müşterinin maruz kaldığı zarar ve ziyarı ödemeye mahkum edilir. Eğer hakimin fiili ayrıca suç teşkil ediyorsa ceza mahkemelerince gereği yapılmak üzere söz konusu husus Adliye Nezareti'ne ihbar ve ihtar olunur. (UMHK md. 269)

Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu'nun 270. maddesine göre iştika ani'l-hükkam davaları hakkında istinaf mahkemelerinde verilen kararlar Mahkeme-i Temyiz'ce tetkik edilir. Zaten konunun başında hakimden şikayetin, hakimin bağlı bulunduğu bir üst mahkemeye yapılacağı ifade edilmişti. Böylelikle bidayet mahkemesi heyet ve azaları için mahkeme-i istinafa müracaat edilir. Buradaki karar için de yalnızca 270. madde hükmünce Mahkeme-i Temyiz'e müracaat edilebilir. Bu sebeple Mahkeme-i Temyiz'in yapacağı bu muhakemenin istinaf niteliğinde olduğu ifade edilmiştir⁹⁰⁸. Bu bir istinaf muhakemesi olarak telakki edildiğinde de, Mahkeme-i Temyiz'in bu hususta vereceği kararın Heyet-i Umumiye'de temyizen tetkik edilmesinin mümkün olabilmesi gerekir⁹⁰⁹. İstinaf mahkemesi heyet ve azaları için müracaatlar doğrudan Mahkeme-i Temyiz'e yapılır. Mahkeme-i Temyiz azaları hakkındaki şikayet davaları ise Divan-ı Ali'de görülür⁹¹⁰.

Şer'îye mahkemelerinin 1917 tarihinde Adliye Nezareti'ne bağlanmasının akabinde 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi kabul edildi. Bu kararnamenin 57. maddesine göre kadılar hakkında Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu uyarınca iştika ani'l-hükkam davası açılabilirdi. Bu hükme göre iştika ani'l-hükkam mercii, kadıların mahalli kazalarının bağlı bulunduğu vilayetin istinaf mahkemesi hukuk dairesi veya müstakil livaya mensup kadılar aleyhinde o livanın istinaf mahkemesi hukuk dairesi idi. Kazaskerlik mahkemesi reisi ile merkez vilayet ve müstakil liva kadıları aleyhindeki iştika ani'l-hükkam davaları da Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde çözülecekti.

⁹⁰⁸ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı İştikâiye ve Kabiliyet-i Temyiz*, s. 10-11.

⁹⁰⁹ Abdurrahman Adil, *Mevâdd-ı İştikâiye ve Kabiliyet-i Temyiz*, s. 37-42.

⁹¹⁰ Yorgaki, *Usul-i Muhekmât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, s. 418.; Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 354.

3.3.2.5. Tayin-i Merci

Mahkeme-i Temyiz'in vazifelerinden biri de iki adli mahkeme arasında ortaya çıkan görev ve yetki uyuşmazlıklarında yargı yerini tayin etmektir. Bu görev ilk olarak Nizamname-i Dahili'nin 15. maddesiyle düzenlenmişti. Buna göre birkaç istinaf mahkemesi ya da herhangi bir istinaf mahkemesine bağlı bulunmayan ilk derece mahkemeleri arasında ortaya çıkan görev uyuşmazlıkları Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ce çözüldü.

Ceza davalarında tayin-i merci meselesi Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 418 ila 433. maddeleri arasında düzenlenmişti. 418. maddeye göre bir cinayet, cünha ve kabahatin ya da bunlardan biri ile müşterek bir suçun muhakemesi birbirlerine bağlılıkları bulunmayan ayrı mahkeme ya da müstantike havale edilmişse lüzumuna göre Mahkeme-i Temyiz dava merciini belirler. Yine bu nitelikteki suçların muhakeme ya da tahkikatı bir taraftan bir askeri mahkemeye veya bahriyeye ya da bir askeri zabıta memuruna veyahut diğer hususi mahkemelerden birine; diğer taraftan ise kaza veya liva bidayet mahkemesine veyahut istinaf mahkemesi ya da bir müstantike havale edilmişse lüzumuna göre muhakeme yerini Mahkeme-i Temyiz belirleyecektir. (UMCK md. 419) Tayin-i merci dilekçesi Mahkeme-i Temyiz'e verildikten sonra gereği yapılmak üzere Ceza Dairesi'ne gönderilir. Mahkeme-i Temyiz böyle bir müracaat üzerine ilgili mercilerden evrakların tamamen taraflara tebliğini emredebilir ya da itiraz hakkı düşmemek üzere bir karar verebilir. (UMCK md. 420) Zanlı veya sanık ya da şahsi davacının vermiş olduğu dilekçe üzerine Mahkeme-i Temyiz, davanın havale edildiği mahkemelerin müddeiumumiliklerinden bu davaya ilişkin evrakların mütalaalarıyla birlikte gönderilmesini emreder. (UMCK md. 421) Eğer tayin-i merci dilekçesi davanın havale olduğu mahkeme müddeiumumilerinden biri tarafından verilmişse, diğer mahkeme müddeiumumisinden davaya ilişkin evrak ve senetlerin mütalaalarıyla beraber göndermeleri emredilir. (UMCK md. 422) Mahkeme-i Temyiz, evrakın taraflara gönderilmesine ilişkin müzekkeresinde söz konusu ihtilafı özet şeklinde bildirerek mesafeye göre tarafların ihtilafa dair mütalaalarını Mahkeme-i Temyiz kalemine göndermeleri için münasip bir süre tayin edecektir. (UMCK md. 423) Mahkeme-i Temyiz'in evrakın taraflara tebliğine lüzum görmeyip de yalnızca dilekçe üzerine verdiği tayin-i merci kararı, Adliye Nazırı vasıtasıyla dava hangi mahkeme veya müstantikten kaldırılacak ise o mahkeme müddeiumumiliğine veya

müstantike ve ayrıca şüpheli ya da sanık ve varsa şahsi davacıya tebliğ edilir. (UMCK md. 424) Şüpheli veya sanık ve yine şahsi davacı bu karara üç gün içinde itiraz edebilir. (UMCK md. 425) Mahkeme-i Temyiz'e yapılan itiraz kabul edildiğinde söz konusu davaya ilişkin muhakeme tatil edilir. (UMCK md. 426) Mahkeme-i Temyiz tayin-i merci kararıyla birlikte davanın kaldırıldığı mahkeme veya müstantik tarafından daha evvel yapılmış olan muameleler için de karar alır. (UMCK md. 428) Cinayet, cünha ve kabahat ya da bunlarla müşterek bir suça ilişkin dava bir istinaf mahkemesine bağlı iki bidayet mahkemesine veya müstantike havale edilmişse, buna ilişkin tayin-i merci kararını ilgili istinaf mahkemesi verir. Bu istinaf mahkemesinin kararı da Mahkeme-i Temyiz'ce temyizen tetkik edilebilir. (UMCK md. 432) Zanlı, sanık ya da şahsi davacının iddia ettikleri tayin-i merci hususunda haksız çıkması halinde kendilerinden 20 lirayı geçmemek kaydıyla ceza-yı nakdi alınır. Alınan ceza-yı nakdinin yarısı diğer tarafa verilir. (UMCK md. 433)

6 Cemaziyelevvel 1305 (20 Ocak 1888) tarihinde “Mahakimi Nizamiyenin Teşkilâtı Kanunu'nun Dördüncü Faslının Beşinci Maddesi Yerine Kaim Olmak Üzere Kaleme Alınan Maddei Kanuniye” ile tayin-i merci dilekçelerini karara bağlama yetkisi İstida Dairesi'ne verildi. Fakat 4 Rebiülevvel 1325 (17 Nisan 1907) tarihli “Teşkilâtı Mehâkim Kanun-ı Muvakkati'nin 2 Temmuz 1303 Tarihli Dördüncü Fas-ı Muaddelinin Dördüncü ve Beşinci Mevâdd-ı Muaddesi” ile İstida Dairesi'ne yalnızca ceza davalarında merci tayininde bulunma yetkisi verildi. Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'ne 8 Rebiülahir 1329'de (8 Nisan 1911) “2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun” ile yeni hususlar ilave edilmişti. Bu kanunun 31. maddesinde evvela görev uyuşmazlıklarının tarifi yapılmıştı. Buna göre tarafların ve dava konusunun aynı olduğu bir davanın aynı anda iki mahkeme huzurunda görülmesi “ihtilaf-ı icabi”yi, iki mahkemenin de davayı görevsizlik ve yetkisizlik nedeniyle reddetmesi de “ihtilaf-ı selbi”yi ifade ederdi. Bu halde tarafların müracaat hakları bulunurdu. Eğer ihtilaf aynı istinaf mahkemesine tabi olan bidayet mahkemeleri arasında zuhur etmişse tabi olunan istinaf mahkemesine, farklı istinaf mahkemelerine tabi olan iki bidayet mahkemesi veya bir bidayet mahkemesi ile bir istinaf mahkemesi ya da iki istinaf mahkemesi arasında zuhur etmiş ise Mahkeme-i Temyiz'e müracaat edilirdi. İstinaf mahkemesinin tayin-i merci konusunda verdiği karar Mahkeme-i Temyiz'de temyiz edilebilirdi; fakat Mahkeme-i Temyiz'in tayin-i

merci kararları nihai nitelikteydi⁹¹¹ ve bu kararlara karşı mahkemelerin ısrar hakkı bulunmuyordu⁹¹². Bu halde gerek istinaf mahkemesine gerekse de Mahkeme-i Temyiz'e yapılan müracaatı bildiren ilmühaber mahkemeye ibraz edildiğinde dava ertelenecekti. Yine bu hükme göre tayin-i merci ihtilafları her iki mahkemede de görülmesi gereken ivedi işlerdendi. Bahsi geçen kanunun 32. maddesine göre de tayin-i merci davaları Mahkeme-i Temyiz'in İstida Dairesi'nde çözülecekti. Böylece hukuk davalarında tayin-i mercide bulunma yetkisi yeniden İstida Dairesi'ne geçmişti.

İki adli mahkeme arasında meydana gelen görev ve yetki uyuşmazlıkları Mahkeme-i Temyiz'ce çözülmektedir. Adli mahkemeler ile idare mahkemeleri arasında meydana gelecek görev uyuşmazlıklarını çözmek için ise daha evvel bahsettiğimiz üzere 20 Zilhicce 1303 (19 Eylül 1886) tarihinde Şûrâ-yı Devlet Nizamnâme-i Dahilisi'nde yapılan değişiklikle bir encümen tesis edilmişti. Buna göre adliye ve idare mahkemeleri arasında doğacak ihtilaf-ı icabi ve ihtilaf-ı selbi ihtilaflarını Şûrâ-yı Devlet başkanının riyasetinde olmak üzere üç tanesi Şûrâ-yı Devlet ve üç tanesi de Mahkeme-i Temyiz azasından seçilecek altı kişilik bir encümen tetkik edecekti.

Adliye mahkemeleri ile askeri mahkemeler arasında doğacak yetki uyuşmazlıklarını çözme vazifesi 27 Zilkade 1334 (25 Eylül 1926) tarihli "Mehâkim-i Adliye ile Divân-ı Harpler Arasında Merci-i Dava Hakkında Zuhûr Edecek İhtilâfâtın Sûret-i Halline Dair Kanun-ı Muvakkat" ile tesis edilen Encümen-i Mahsus'a devredildi. Bu encümen Şûrâ-yı Devlet başkanının riyasetinde olmak üzere, üç tanesi Mahkeme-i Temyiz ve üç tanesi de Divan-ı Temyiz-i Askeri azasından seçilecek altı azadan müteşekkildi ve vermiş olduğu kararlar kesindi.

Daha evvel belirttiğimiz üzere 1917 yılında Mahkeme-i Temyiz'de bir de Şer'îye Dairesi tesis edilmişti. Bunun akabinde şer'îye mahkemelerinde muhakeme usullerini düzenleyen 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi kabul edildi. Bu kararnamenin 55. maddesine göre şer'îye

⁹¹¹ M. Şevki, *a.g.e.*, s. 321.

⁹¹² "Mehâkim-i istinafiyenin yalnız temyiz-i da'vâ tarikiyle nakzı havi sâdır olan i'lâmâta karşı hakk-ı ısrarı haiz olup usul-i mezkûrun dördüyz on sekizinci ve dördüyz yirmi beşinci maddeleri mantûkınca ta'yîn-i merci' suretiyle verilen mukarrerâtdan dolayı temyiz usulüne hasren alakadarane serd-i i'tiraz salâhiyetinden başka tarik-i müraca'at irâe kılınmamış ve mehâkime dahi hakk-ı ısrar verilmemiş olmasına nazaran..." (14 Mart 1327 tarihli Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi Kararı, Mecmû'a-yı Mukarrerât-ı Temyiziye, Ceza Kısmı, C. I, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327, s. 60.)

mahkemelerinde tayin-i merci işleri Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi'ne temlik edilmişti.

3.3.2.6. Nakl-i Dava (Davanın Aktarılması)

Esasen bir dava kanunen görevli ve yetkili olan mahkemede görülür. Fakat bazı sebeplerin varlığı halinde bir mahkemenin baktığı dava, başka bir mahkemeye nakledilebilir. Davanın nakline ilişkin ilk düzenleme, Nizamname-i Dahili'nin 16. ve 17. maddeleriyle olmuştu. Nizamnamenin 16. maddesine göre iki sebepten dolayı bir dava başka bir mahkemeye nakledilebilirdi. Bu sebepler şu şekildeydi:

- a) İlk derece mahkemesi azalarının ekserisinin o davada kanunen kabul olunamayacak hal ve sıfatta bulunması,
- b) Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kabule şayan sebeplerden dolayı mahkemeden şüphelenmesi.

Nizamname-i Dahili'nin 17. maddesi hükmünce genel asayışı temin etme sebebiyle de dava nakli mümkündü. Fakat bunun için resmi bir emir gerekmektedir.

Mahkeme-i temyizde bozulan bir ilam esasen bozulan ilamı veren mahkemeye iade edilir. Fakat Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati'nin 243. maddesine göre bir ilam görevsizlik ve yetkisizlik sebebiyle bozulmuşsa, Mahkeme-i Temyiz davayı doğrudan ait bulunduğu mahkemeye gönderir. Yine bu kanunun 247. maddesi hükmünce bozulan bir ilam, tarafların muvafık kaldığı aynı derece bulunan bir mahkemeye de havale edilebilirdi.

Hukuk davalarında olduğu gibi ceza davalarında da bir mahkemenin görevli ve yetkili olmadığı bir davaya bakması bozma nedenidir. Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 315. maddesine göre yetkisizlik sebebiyle bozulan bir ilam doğrudan ait olduğu mahkemeye nakledilir. Burada hukuk davalarında olduğu gibi tarafların aralarında anlaşarak bir mahkeme tayininde bulunması mümkün değildir. Yine 315. maddeye göre Mahkeme-i Temyiz, bozduğu ilamı hükmü veren mahkemeye ya da o mahkemeye aynı derecede bulunan başka bir mahkemeye havale edebilmekteydi.

Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nde dava nakli tafsilatlı bir şekilde düzenlenmişti. Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisinin talebi üzerine

cinayet, cünha ve kabahate ilişkin bir dava, genel güvenliği muhafaza ya da kanunen kabule şayan şüphelerin varlığı sebebiyle ait oldukları mahkeme ya da müstantik derecesinde bulunan başka bir mahkeme veya müstantike nakledilebilirdi. Bu talep tarafların dilekçesi üzerine de icra edilebilirdi; fakat bu halde söz konusu şüphenin kanunda kabul edilen sebeplere dayanması gerekliydi. (UMCK md. 434) Bir kimse rızası neticesinde davasının bir mahkeme veya müstantik huzurunda görülmesini kabul etmişse, nakl-i dava dilekçesinde bulunduğu dilekçesinin kabulü için şüpheli sebebin sonradan zuhur etmiş olması icap eder. (UMCK md. 435) Müddeiumumiler de kanuni sebeplere binaen bir davanın naklini doğrudan Mahkeme-i Temyiz'den talep edebilirdi. Ancak genel emniyetin muhafazası sebebiyle böyle bir talepte bulduklarında dava evrakını ve layihaları, icabında Mahkeme-i Temyiz'e havale edilmek üzere evvela Adliye Nazırı'na takdim etmeye mecburdurlar. (UMCK md. 436) Müddeiumuminin layihası ve diğer evrak Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde mütalaa edildikten sonra bu daire, itiraz hakkı düşmemek üzere bir kati karar verebilir ya da evrakların taraflara tebliğini emredebilir. (UMCK md. 437) Nakli dava dilekçesi zanlı ya da sanık veya şahsi davacı tarafından verilirse ve Mahkeme-i Temyiz dilekçenin kabulüne veya reddine derhal karar vermezse, dilekçeyi bir müzekkereye ekleyerek davanın görüldüğü mahkeme müddeiumumisine veya müstantike gönderip bu hususa dair mütalaalarını göndermelerini ve icabında taraflara da tebliğini emreder. (UMCK md. 438) Dilekçe müddeiumumi tarafından verilmiş ve Mahkeme-i Temyiz buna dair bir karar vermemişse dilekçenin taraflara tebliğini emredebilir ya da munasip görülen bir idadi (geçici) tedbir alınabilir. (UMCK md. 439) Mahkeme-i Temyiz'in nakl-i davaya ilişkin verdiği kati karar başmüddeiumumi ve Adliye Nezareti vasıtasıyla dava hangi mahkemeden kaldırılacak ise o mahkemenin müddeiumumisine veya müstantikine ya da şahsi davacı, sanık ya da hükümlünün şahsına veyahut seçmiş oldukları ikametgahlarına tebliğ edilir. (UMCK md. 440) Şüpheli veya sanık ve yine şahsi davacı bu karara üç gün içinde itiraz edebilir. (UMCK md. 441) Bu itiraz kabul edildiğinde mahkeme ertelenir. (UMCK md. 442) Nakl-i dava dilekçesi Mahkeme-i Temyiz'ce reddedildiğinde, daha sonra gerçekleşen başka bir sebebe binaen yeni bir nakl-i dava dilekçesi vermek mümkündür. (UMCK md. 444) Fakat bu sebebin nizamem makbul ve yeni olması şarttır⁹¹³.

⁹¹³ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 379.

İstida Dairesi'nin teşkilinden evvel davanın başka bir mahkemeye nakli, davanın niteliğine göre Hukuk veya Ceza Dairesi tarafından yapılmaktaydı. İstida Dairesi'nin teşkiliyle birlikte nakl-i dava dilekçelerini karara bağlama yetkisi İstida Dairesi'ne verildi. Ancak 4 Rebiülevvel 1325 (17 Nisan 1907) tarihli “Teşkilât-ı Mehâkim Kanun-ı Muvakkati'nin 2 Temmuz 1303 Tarihli 4. Fas-ı Muaddeli'nin Dördüncü ve Beşinci Mevâdd-ı Muaddelesi” ile İstida Dairesi'nin vazifelerinde değişikliğe gidilmiş ve nakl-i dava dilekçelerini karara bağlaması ceza davalarıyla sınırlı tutulmuştu. Bu değişikliğe göre hukuk davalarında nakl-i dava yetkisi Hukuk Dairesi'ne aitti. 8 Rebiülahir 1329'de (8 Nisan 1911) “2 Receb 1296 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanun-ı Muvakkatine Müzeyyel Kanun” ile eski usule geri dönüldü ve hem hukuk hem de ceza davalarına ilişkin nakl-i dava dilekçelerini karara bağlama vazifesi İstida Dairesi'ne verildi. 1917 yılında şer'îye mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlanınca Mahkeme-i Temyiz'de bir Şer'îye Dairesi tesis edilmiş ve 8 Muharrem 1336 (24 Ekim 1917) tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer'îye Kararnamesi'nin 55. maddesine göre şer'îye mahkemelerindeki nakl-i dava işleri de İstida Dairesi'ne bırakılmıştı.

3.3.2.7. Hakimlerin Yargılanması

Mahkeme-i Temyiz'in vazifelerinden biri de hakimlerin yargılmasını yapmaktı. Nizamiye mahkemelerinde hakim sınıfında bulunanların yargılanması hususi olarak düzenlenmişti. Özel bir yargılama usulüne tabi olmalarının sebebi, aleyhlerinde açılacak olan davanın kanun ve adalet dairesinde yapılmasını ve itibarlarının muhafazasını ve himayesini temin etmekte⁹¹⁴. Esasen bu hususi düzenlemeye tabi olanlar yalnızca hakimler değildir. Burada bahsini edeceğimiz hükümlere müddeiumumiler ve müstantikler de tabidir.

Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati'nin 52. maddesine göre istinaf mahkemesi reisleri ve azalarının görevlerine ilişkin işledikleri cünha ve cinayet davaları Mahkeme-i Temyiz'de görülecekti. Bidayet mahkemesi reis ve azalarının bu nitelikteki suçlarına ise bağlı buldukları istinaf mahkemesi bakacaktı. Böyle bir davaya bakan istinaf mahkemesi ya da Mahkeme-i Temyiz, dava müddetince şüpheli hakimın geçici olarak görevden uzaklaştırılmasına karar

⁹¹⁴ Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, s. 1732.

verebilirdi. Bu davaya ilişkin muhakeme işlemleri Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nde düzenlenmişti.

İştika ani'l-hükkam ile bahsini ettiğimiz hakimlerin yargılanması hususlarını birbirinden ayırmak gerekir. İştika ani'l-hükkam da amaç, hakimın kasten vermiş olduğu zararı tazmin etmektir. Zaten iştika ani'l-hükkamda hakimın zarara sebebiyet veren fiili ayrıca suç teşkil ediyorsa, bu suça ilişkin muhakemesi, şu anda bahsini ettiğimiz hususlara göre bilhassa yapılacaktır.

3.3.2.7.1. Görev Harici Suçlardan Dolayı Yargılama

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati, nizamiye mahkemeleri hakimlerinin, müddeiumumilerinin ve müstantiklerinin cezai sorumluluklarını iki kısımda ele almıştı. Kanunun 385. ve 386. maddeleri, bu memurların görev harici suçlarının muhakemesine ayrılmıştı. 385. maddeye göre hakim, müddeiumumi ve müstantiklerden biri cünha nevinden bir suç işlerse, buldukları mahkemenin üstünde bulunan mahkemenin müddeiumumisi marifetiyle celp edilip muhakemesi o mahkemede yapılacaktı. İstinaf mahkemelerinin üzerinde de Mahkeme-i Temyiz bulunduğu için, istinaf mahkemesinde görev alan bu memurların muhakemesi Mahkeme-i Temyiz'de icra edilir. Kabahat suçları bu madde kapsamında sayılmadığı için, bu memurların kabahat suçları bakımından istisnai yargılama usulüne tabi olmadıkları ifade edilmelidir⁹¹⁵.

Hakim, müddeiumumi veya müstantik tarafından işlendiği iddia edilen suç cinayet nevinden ise, bulunduğu mahkemenin üzerinde yer alan mahkemenin reis-i evveli tarafından özel olarak müstantik ve bu mahkemenin müddeiumumisi tarafından da bir adliye memuru tayin edilir. (UMCK md. 386)

3.3.2.7.2. Göreve İlişkin Suçlar Sebebiyle Yargılama

Nizamiye mahkemeleri hakimlerinin, müddeiumumilerinin ve müstantiklerinin görevlerine ilişkin bir suç işlemeleri halinde icra edilecek olan muhakeme usulleri, Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 387 ila 403. maddeleri arasında düzenlenmişti. Bu nitelikteki suçlar için yargılama talebinde

⁹¹⁵ “Mademki bu maddenin hükmü sarahaten yalnız cünha mevadı hakkında mahdûd idüğine; ve âdi kabahat maddelerine tatbik edilecek olur ise vaz' etmiş olduğu usûl muhâkeme ve adliyenin alenen haricine çıkılmış olacağına ve hakeza ...” (26 Eylül 1851 tarihli Mahkeme-i Temyiz kararı: Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1736.)

bulunma hakkı Adliye Nazırı'na aittir. Kanununun 387. maddesinde göreve ilişkin cinayet nevinden bir suç işlenmesinden bahsedilmektedir. Burada cünha davalarına değinilmemiş olmasının sehven söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla cünha nevinden fiiller için de bu hükümlerin tatbiki söz konusu olacaktır⁹¹⁶.

İstinaf mahkemesi hakimlerinden birinin göreve ilişkin bir suç işlediği iddia edildiğinde Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli tarafından bir müstantik tayin edilir. Müstantik bu iddiaya dair tahkikat belgelerini Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi riyasetine mühürlü bir zarf içinde gönderir. Ceza dairesi reisi de bu belgelerden elde ettiği malumat üzerine lüzumu halinde sanığın geçici olarak tevkifine karar verebilir. Tevkife karar verdiğinde, sanığın neredeki tevkifhaneye konulacağını da tayin eder. Bundan sonra bu hususa dair evrakın derhal başmüddeiumumiye verilmesini emreder. Başmüddeiumumi, evrakı aldığı tarihten itibaren beş gün içinde iddianameyi hazırlayıp Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'ne arz eder. Hukuk Dairesi burada heyet-i ithamiye vazifesini yüklenir. İddianameyi reddederse, sanığın tevkif edildiği hallerde tahliyesini emreder. İddianameyi kabul ettiğinde de sanığın suçlandırılmasına karar verir. (UMCK md. 389-392)

Mahkeme-i Temyiz dairelerinden biri iştika ani'l-hükkam veya başka bir davayı gördüğü sırada gerek re'sen gerekse de şikayet üzerine nizamiye mahkemesi azalarından biri aleyhinde cinayet davası açılması gerektiğine kanaat getirebilir. Bu halde söz konusu dava Ceza Dairesi'nde görülüyorsa sanığın suçlandırılmasına Ceza Dairesi, bu dairede görülüyorsa da Hukuk Dairesi karar verir. Cinayet davası açılması lüzumu Heyet-i Umumiye'nin davayı baktığı hallerde ortaya çıkarsa, gereği Hukuk Dairesi'ne havale edilir. Sanığın suçluluğuna karar verildiğinde ayrıca görevli mahkeme de kararda gösterilir. Hakimler aleyhinde bu şekilde ikame edilecek davalarda sanığın suçlandırılıp suçlandırılmayacağına Mahkeme-i Temyiz'in hangi dairesi karar verecekse, müstantik vazifesini de o dairenin reisi tarafından icra edilecektir. Bu daire reisi, şahitlerin dinlenmesini ve sanığın sorgusunu başka bir müstantike de havale edebilir. Bu hallerde de mahkeme reisi sanığın tevkifine karar verebilir. Tevkife karar verildiğinde yine tevkifin hangi tevkifhanede yapılacağı tayin edilir. (UMCK md. 393-398)

⁹¹⁶ Abdülhalik Midhat, *Usûl-i Cezaiye*, II, s. 368-369.

Mahkeme-i Temyiz'de heyet-i ithamiye haline gelen daire, sanığın suçlandırılıp suçlandırılmayacağına, gizli olarak yapacağı bir içtimayla karar verir. Bu içtimaya sanık hakkında tahkikatı icra etmiş olan reis de katılıp oy kullanabilir⁹¹⁷. Kararlar ekseriyet-i ara (oy çokluğu) ile alınır. Sanığın suçlandırılmamasına karar verildiğinde şikayet bir kararname ile reddedilir ve sanık İstanbul'da ise başmüddeiumumiye, taşrada ise vilayet istinaf mahkemesi müddeiumumisine derhal tahliye emri verilir. Sanık suçlu kabul edildiğinde ise bu hususta itham mazbatası düzenlenerek sanığın tevkif edilmesi emri verilerek, muhakemesi için tayin olunan mahkemenin tevkifhanesine konulur. (UMCK md. 399-400)

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 401. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de cereyan eden bu hususlara itiraz edilemez. Hatta sanığın yanında şerik olarak yer alan kimseler hakim sınıfından olmasa bile, onlar hakkında da bahsini ettiğimiz muameleler icra edilir.

Hakimlerden biri hakkında verilmiş olan hüküm temyiz için Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne gelirse, daha evvel o hususa dair itham mazbatasını vermiş olan azanın oy hakkı olmayacaktır. Fakat bu hüküm ikinci defa temyiz edilip de bu iş için Heyet-i Umumi içtima ederse, tüm azaların oy kullanma hakkı bulunacaktır. (UMCK md. 403)

Mahkeme-i Temyiz hakimlerinden biri görevi suiistimal ya da daha ağır bir cezayı gerektiren cinayet nevinden bir suç işlerse müstantik vazifesini Mahkeme-i Temyiz reis-i evveli ve müddeiumumilik vazifesini de Mahkeme-i Temyiz başmüddeiumumisi yerine getirir. Reis-i evveli ve başmüddeiumumi, bu işi ifa etmek üzere başka bir memuru da tayin edebilirler. Suçun neticeleri ortada olduğunda henüz müstantiklik ya da müddeiumumilik hizmeti hiçkimsenin uhdesinde bulunmuyorsa, her adli zabıta memuru bu işi icra edebilecektir. (UMCK md. 387)

Mahkeme-i Temyiz reis ve azaları ile müddeiumumi ve müstantiklerinin gerek görev harici gerekse de göreve ilişkin suçlardan dolayı yargılamaları Divan-ı Ali'de yapılır. 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 92., 93., 94. ve 95. maddeleri Divan-ı Ali'ye ilişkindir. Daha evvel de temaz ettiğimiz ve Mahkeme-i Temyiz azalarının da vazife aldığı Divan-ı Ali'nin vazifesi, bakanlar ile Mahkeme-i Temyiz reis ve

⁹¹⁷ Mahmud Nedim, *a.g.e.*, s. 1755.

azalarının şahıslara veya göreve ilişkin suçları ile devleti tehlikeli durumlara sokmaya teşebbüs edenlerin yargılamasını yapmaktır.

Usul-i Muhâkemât-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkati'nin 403. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de görev alan reis, aza ve diğer görevlilerin Divan-ı Ali'de yargılanabilmeleri için Adliye Nazırı'nın tavrı gerekir. Böyle bir iddia söz konusu olduğunda ilk işlemler 387. maddeye göre yapılır. Bunlardan biri Divan-ı Ali'ye sevk edildiğinde, davanın diğer safhaları burada icra edilir. Divan-ı Ali, Daire-i İthamiye ve Divan-ı Hüküm olmak üzere iki ayrılmaktadır. Dokuz azadan müteşekkil olan Daire-i İthamiye azalarının üçü Heyet-i Ayan, üçü Mahkeme-i Temyiz ya da Mahkeme-i İstinaf reis veya azasından ve üçü de Şura-yı Devlet azasından Divan-ı Aliye alınacak azalar içinden kurayla seçilir. Bu dairenin görevi, şikayet edilen kişinin suçlanıp suçlanmayacağına karar vermektir. Daire-i İthamiye'de kararlar sülûsan-ı ekseriyetle (üçte iki çoğunlukla) alınır. Şikayet edilen kişinin muhakemesinin yapılmasına karar verildiğinde gereği Divan-ı Hüküm'e bırakılır.

Divan-ı Hüküm, Daire-i İthamiye'ce muhakemesinin yapılmasına karar verilenler hakkında kesin hüküm verme vazifesini icra eder. Yirmi bir azadan mürekkep olan bu divanın azalarının yedisi Heyet-i Ayan, yedisi Mahkeme-i Temyiz ya da Mahkeme-i İstinaf reis veya azasından ve yedisi de Şura-yı Devlet azasından oluşur. Bu divan da kararlarını sülûsan-ı ekseriyetle (üçte iki çoğunlukla) alır ve kararları kesindir. Kararlarına karşı istinaf ya da temyiz yoluna gidilemez.

3.3.2.8. Memurların Yargılanması

Tanzimat dönemi ve sonrası Osmanlı Devleti'nde memurların yargılanması vazifesi idari yargı mercilerince ifa edilmekteydi. Fakat 21 Rebiülevvel 1332 (17 Şubat 1914) tarihinde kabul edilen Me'mûrîn Muhâkemâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat⁹¹⁸ ile memurların yargılanması vazifesi adliye mahkemelerine tevdi edilerek Şura-yı Devlet nezdinde bulunan temyiz, istinaf ve bidayet mahkemeleri lağvedildi⁹¹⁹. Buna göre memurların vazifelerinden doğan veya vazifelerini ifa ederken işledikleri suçlara ilişkin yargılamalar adli yargı yerlerinde yapılacaktı. Bazı üst düzey memurların muhakemesi de Mahkeme-i Temyiz'de görülecekti. Bu kanuna

⁹¹⁸ Düstur, II. Tertip, C. 6, s. 207-212.

⁹¹⁹ Görelî, *a.g.e.*, s. 31.; Memurların yargılanması hususuna dair tafsilatlı malumat için bkz.: Ahmet Erdoğan, "Danıştayın Memurların Yargılanması ile İlgili Görevleri", *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986, s. 869-935.

göre suç işlediği iddia edilen memurun ilk tahkikatı bağlı bulunduğu idare tarafından yapılmakta ve memur hakkında dava açılıp açılmayacağına da Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi karar vermektedir.

Me'mûrîn Muhâkemâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 8. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de yargılanacak yüksek memurlardan biri valilerdi. Valilerin bu nitelikte suç işlemeleri halinde ilk tahkikat Dahiliye Nezareti tarafından icra edilecektir. Nezaret tarafından bu iş için bir veya birden fazla memur görevlendirilecek ve birden fazla memur görevlendirildiğinde bunlardan biri komisyon reisi olarak tayin edilecekti. Dahiliye Nezareti'nce yapılacak ilk tahkikattan sonra valinin muhakeme edilmesine veya muhakeme edilmemesine dair karar Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından verilecekti. Bu dairenin verdiği karara itiraz edilmesi halinde bu itiraz Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi tarafından tetkik edilecekti. Böylelikle muhakemesine karar verilen valinin muhakemesi Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi tarafından icra edilecekti. Ceza Dairesi'nin verdiği kararı temyizen tetkik etmek vazifesi ise Mahkeme-i Temyiz Heyet-i Umumiyesi'ne aitti.

Me'mûrîn Muhâkemâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 9. maddesine göre Mahkeme-i Temyiz'de yargılanacak bir diğer yüksek memuriyet de elçilikti. Elçilerin bu nevi suçlarına ilişkin ilk tahkikatları Hariciye Nezareti tarafından icra edilecekti. Bu ilk tahkikattan sonra elçinin muhakeme edilmesine ya da edilmemesine dair kararı, valilerde olduğu gibi Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi verecekti. Yine bu karara ilişkin itiraz ve muhakeme hususu valilerde belirttiğimiz usulde olacaktı.

Me'mûrîn Muhâkemâtı Hakkında Kanun-ı Muvakkat'ın 11. maddesi hükmünce Şura-yı Devlet dairelerinin reis ve azaları ile nezaretler müsteşarlarının görevlerine veya görevleri sırasında işledikleri suçlara ilişkin muhakeme vazifesi yine Mahkeme-i Temyiz'e aitti.

3.4.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Daire, Mahkeme ve Cemiyetlerinin Çalışma İstatistikleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de her sene başında, bir sene evvel bakılan işlere ilişkin bir istatistik cetveli hazırlanıp arz edilirdi. Bu cetvellerde daire ve cemiyetlere

gelen evrak sayısı, bu evrakların kaç tanesinin karara bağlandığı, derdest olunan evrak miktarı ve yine bu evraklardan kaç tanesinin bir sonraki seneye devredildiği gibi malumatlar yer alıyordu. Yine bu hususta arz edilen cetvellerde kimi zaman dava evrakının geldiği vilayetler bakımından da tasnif yapılmaktaydı⁹²⁰. Bu cetveller esasen mahkemenin çalışma düzenine ilişkin oldukça mühim faydalar sağlamaktadır. Evvela bir evvelki seneye mukayese yapılarak mahkemenin eksikleri tespit edilebilmektedir. Bununla birlikte mahkemenin vazifesini iyi yapıp yapmadığına dair ortaya somut veriler konulmuş olurdu.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin çalışma hızına ilişkin bir fikir verebilmesi ve mühim bir numune olması açısından 1286 (1869-1870) senesine ait bir senelik istatistik cetvelinin arz tezkeresi aynen nakledilecektir. Bu cetvel on sayfa olmakla birlikte arz tezkeresinde bütün cetvelin hülasesi açıkça yer almaktadır. Tesisinin ikinci senesine ait olan malumatı vermesi itibariyle de bu cetvel oldukça mühimdir. Bu cetvelden gördüğümüz kadarıyla Divan-ı Ahkâm-ı Adliye gayet makul ve muntazam bir süratle çalışmaktadır. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bir senelik istatistik cetveline ilişkin arz tezkeresi şu şekildedir:

“Hû

Geçen yıl takdimine mütecâsir olduğumuz mazbata-yı çakerinemizle muvâzene cedvelinde tafsilen arz ve beyan kılındığı veçhile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Meclis-i Vala'dan devren beş yüz on iki ve resmen dört bin iki yüz yetmiş bir ki cem'an dört bin yedi yüz seksen üç takım evrak ve istid'â vürüd eylediği halde bunların dört bin dört yüz elli üç takımı rü'yet olunup mevkuf ve derdest-i muhâbere bulunan evrak ile beraber elde üç yüz doksan iki kağıd kalmış ve esbâb-ı mucibesi dahi arz kılınmış idi.

Cenâb-ı rabb-i aziz pür-sûd-ı hümayunlarıyla ilâ-ahiri'z-zamân mülk ve milleti ta'zîz buyursun. Min-kıbeli'l-hak tekaddüme-i zamîr-i ilhâm-mesîr cenâb-ı hilâfet-penâhî olan tedâbîr-i takdîr-pesend-i ihtiyâc-şinâsi hükm-i hüküm-sencî mübteğâ-yı âlîsince mesâlih-i ibâdın tesrî'-i rü'yeti maksad-ı hayr-ı mirsadına binaen divan-ı mezkûrun icrâ-yı mütemmimesinden olmak üzere mahkeme-i

⁹²⁰ Rumi 1310 senesi Ağustos'unun yirmi yedinci Cumartesi gününe ait Hukuk ve Ceza Daireleri cetvelleri için bkz.: COA, Y.PRK.AZN., 8-49.; Yine Rumi 1310 senesine ait Hukuk Dairesi'nin günlük muamele cetvelleri için bkz.: COA, Y.PRK.AZN., 8-21.

nizamiyenin dahi fermân-ı câmiü'l-kelim-i zillullah-i şeref-tırâz-ı sâha-i zuhûr olması üzerine bin iki yüz seksen altı senesi cemaziyel-ahiresinin yedisi tarihinden veçhile mahkeme-i mezbûre müteşekkil buyrularak reis ve azaları ile mümeyyiz ve zabıt kâtibleri ta'yîn buyrulmuş idüğü muhat-ı ilm-i muhît-i âlî olmağla bu cihetin tafsilâtından sarf-ı nazarla geçen sene devr olunan ve bu yıl vürûd eyleyen evrak ne misillü davayı hâvî olunduğuna ve ne kadar dava rü'yet olunup ne mikdarı sâl-ı hale devr kılındığına dair tanzim olunan muvâzene cedveli leffen arz ve takdim kılındı.

İşbu cedvelin birinci sahifesinde bir numero ile murakkım olan evrak otası hanesinde gösterildiği veçhile üç yüz doksan iki takım evrak seksen beş senesinden devr olunup seksen altı senesi zarfında dahi gerek der-saadet devair-i aliyesinden ve gerek vilâyet-i celîlele ve mahall-i saireden dört bin üç yüz altı takım muharrerât ve istid'â gelmiştir ki mecmû'ı dört bin altı yüz doksan sekiz adede bâliğ olunur.

Cedvel-i mezkûrun yine birinci sahifesinde iki numero ile muharrer tefrik cemiyeti hanesinde tafsilen arz ve beyân kılındığı üzere zikr olunan dört bin altı yüz doksan sekiz takım evrakdan Muhâkemât-ı Cezaiye ve Hukuk Dairelerinde seksen beş senesinden müdevver bulunan üç yüz kırk yedi adedi bi'l-tenzîl maadası olan dört bin üç yüz elli bir kağıdın bin dört yüz yedisi Muhâkemât-ı Cezaiye Dairesi'ne ve üç yüz kırk sekizi hukuk dairesine ita kılındığı misillü yüz adedi dahi mehakim-i nizamiyeye devr ve havale olunmuş ve kusûr kalan iki bin dört yüz doksan altı takım evrakdan iki bin üç yüz yetmiş birinin cemiyetçe icâbı icrâ olunup baki yüz yirmi beş aded evrak cemiyet-i mezkûrede derdest-i rü'yet bulunmuştur.

İşbu derdest-i rü'yet olan yüz yirmi beş evrakın yirmi dokuzu ashâbı şerait-i istinafiye ve temyiziyeyi ifa edemediğinden ve müddet-i istinaf ve temyiz dahi mürûr eylediğinden dolayı muvakkaten taht-ı tevkîfde olduğu gibi doksan altı adedinin dahi bazısının evrak-ı atıkası ve bazısının ashâbı taharrî ve celb olunarak bir taraftan icâbâtına bakılmak üzere dir.

Cedvel-i mezkûrun ikinci sahifesinde üç numero ile murakkım hanede muharrer olunduğu veçhile Muhâkemât-ı Cezaiye Dairesi'ne ita olunan bin dört yüz yedi ve sâl-ı sibâkdan müdevver bulunan iki yüz otuz dört ki cem'an bin altı yüz kırk bir takım kağıddan yüz on adedi evrak-ı müteferri' olmasıyla asıllarıyla birleştirilmiş ve baki kalan bin beş yüz otuz bir takım evrakın bin üç yüz altmış dördü tedkîk ve rü'yet olunmuş ve işbu tedkîk ve rü'yet olunan evrak içinde altı yüz altmış iki cerâîm

ashabına dair on altı kıt'a jurnal bulunmuş olduğu halde inde'l-hesâb elde yüz altmış yedi takım kağıd kalıp anların dahi bir haylisi karar altına alınarak mazbata ve tezkereleri derdest-i tanzimdir.

Geçen sene takdim kılınan muvazene cedvelinde yalnız aded-i evrak beyan olunup cerâim ashabının mikdarı tasrih olunmamış idi bu yılın cedvelinde ise ikinci sahifeden sekizinci sahifeye kadar dört numarolu hanelerde tasrih olunduğu veçhile ashab-ı cerâime mütesaddi ve mecerreti olan eşhâsın kaç neferden ve tasaddî ve ictirâ eyledikleri hareket neden ibaret bulunduğu ve gördükleri mücâzât ne olduğu ve ne kadarı hükm ve tasdik olunarak ne mikdarının ikmâl ve noksânı zımında iade ve isti'lâm ve ne kadarı derdest idüğü ve cihât-ı sairesi oldukça etraflıca tasrih ve ta'dâd olunmuştur.

Cedvel-i mezkurun dokuzuncu sahifesinde beş numero ile murakkım hanede mestur olduğu üzere hukuk dairesine ita olunan üç yüz kırk sekiz ve geçen seneden müdevver bulunan yüz on üç ki cem'an dört yüz altmış bir evrakdan yüz elli yedisi evrak-ı müteferri' olmasıyla asıllarıyla birleştirilerek baki üç yüz dört takım kağıddan yetmiş dokuz adedi bidayet ve istinaf davalarına dair olup ber-vech-i ma'rûz Mahkeme-i Nizamiye'nin teşkil buyrulması ve eğerçi daire-i hukuk Mahkeme-i Nizamiye'nin teşekkülüne kadar bidayet ve istinaf davalarını rü'yet eylemiş ise de mahkeme-i mezkûrun teşkili tarihine değin zikr olunan yetmiş dokuz evrakın mutazammın olduğu davaları fakat bir derece tedkîk edebilip bir gûne hükm ve karar tahtına alamaması münasebetiyle anlar mahkeme-i nizamiyeye devr olunmuştur. Mütebâkî iki yüz yirmi beş kıt'a evrakdan yüz seksen deaviyi hâvî evrak bidayeten ve istinafen ve temyizen rü'yet olunup kırk takımı kalmış ise de bunların on üç adedi dahi bazı devâir-i alîye ve vilâyât-ı celiliye ile muhâbere olunmakta olmasıyla şu halde hukuk dairesinde derdest-i rü'yet topu yirmi yedi deaviyi hâvî evrak kalarak bu da dairenin mesâlih-i mevcûde-i rûzmerresi kibelindendir.

Cedvel-i mezkurun onuncu sahifesinde altı numero ile murakkım hanede arz kılındığı veçhile mahkeme-i nizamiyenin ibtidâ-yı tarih-i teşkilinde hukuk dairesinden bidayet ve istinafa dair yetmiş dokuz deâviyi hâvî evrak hasbe'l-nizâm devr olduğu gibi tarih-i mezkûrden itibaren sene-i merkûme zilhiccesi nihayetine kadar beş mah yirmi üç gün zarfında dahi tefrik cemiyetinden yüz takım kağıd ki cem'an yüz yetmiş dokuz kıt'a evrak devr ve havale kılınmıştır.

İşbu yüz yetmiş dokuz kıt'a evrakdan kırk altı evrak müteferri' olmasıyla asıllarıyla birleştirilip mütebâki yüz otuz üç evrakdan altmış beş takımı bidayeten ve istinafen rü'yet edilerek derdest altmış sekiz aded kalmıştır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye devâir-i sairesine nisbetle mahkeme-i nizamiyede kalan evrakın mikdarı biraz çokça gibi görünüyorsa da mahkeme-i mezkûre ibtidâ-yı teşkili tarihinden sene-i munkaziye hitamına değin doğrudan doğruya kendüsine havale olunan ve evrak-ı müteferri' olup asıllarıyla birleştirilenden maada bulunan elli dört takım evrakın şâmil olduğu iş adedince rü'yet-i mesâlih eylediğinden başka müdevver işlerden dahi on bir adedini çıkarmış demek oluyor.

Tenvir-i ifade-i saadet ve teneşşürü'l-envâr-ı mes'adet eden yevm-i mihnet-i cülûs- şahaneden berü kaffe-i devâir-i idare-i devlet an be an kesb-i terakkiyât-ı bî-nihâyet idegelmekte olduğu maslahatdandır. İşte bu cümle-i cemileden bir cüz'i lâ-yetecezzâ kıbelinden olarak geçen sene takdim eylediğimiz muvâzene cedveliyle bu sal-ı feyz-i iştimâlde arz eylediğimiz muvazene cedveli nazar-ı muvazeneye alındıkda ikisi arasında ne kadar fark olduğu bilineceği ve noksanın şimdiden ittihâzı mukarrer olan ahval-i kuyûdiye icabınca gelecek yıl takdim olunacak cedvel daha mükemmel olarak işbu sene cedvelinin dahi noksanlarını bildireceği der-kâr ve bunların kaffesi eser-i mübeşşer-i muvaffakiyet-i velinimet idüğü aşikar olmasıyla ma'rûz-ı teşekkürde arz ve beyân-ı hakikat-ı hâle cü'ret eyledik ol babda emr û ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 1 Muharrem sene 287 ve fî 20 Mart sene 286."⁹²¹

Yukarıda verdiğimiz istatistik cetveli, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin ilk zamanlarına ilişkin dava evrakı miktarlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu istatistikte evrakların muhteva itibariyle de tasnif edildiği görülmektedir. Bu usul devam eden yıllarda da sürdürülecektir. Mesela Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi, 26 Cemaziyelahir 1296 (17 Haziran 1879) tarihine kadar dairede derdest bulunan suçları tasnif etmek suretiyle dava sayısını belirten hülasa defterini Ceride-i Mehakim'de

⁹²¹ *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Bir Senelik İstatistik Cedvelidir*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: Bel_Osm_B.00130.

neşretmişti⁹²². Bu hülâsa defterine göre o tarihler itibariyle Ceza Dairesi'nde derdest bulunan evrak şu şekildeydi:

Nev'-i Da'vâ	Aded-i Evrak
Katl	158
İhnâk	3
Sirkat	79
Kalbzen	4
Gasb	37
Şekâvet	2
İhrak	4
İzâle-i bikr	15
Fi'l-i şen'î	19
Dolandırıcılık	5
Cerh	12
Emniyeti suistimal	1
Mahbusdan firar	2
Darb	1
İhlâl-i namus	2
Teşhir-i silah	1
Yekûn	340
Derdest-i müzâkere ve tesvîd ve tebyîz	182
95 senesinden gelen evrakın mikdârı	254
96 senesinden gelen evrakın mikdârı	313

Tablo 9: Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'ne 26 Cemaziyelahir 1296 (17 Haziran 1879) tarihine kadar gelen dava nevi ve miktarını gösteren hülâsa defteri.

Davaların muhtevasına göre tasnif edilip ilan edilmesi hususu Hukuk Dairesi'nde mevcut bulunan davalar için de söz konusuydu. Mahkeme-i Temyiz

⁹²² Ceride-i Mehakim, No:3, 26 Receb 1296, s. 23.; Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nin 1887/1888 tarihi istatistik cetveli hülâsasını için bkz: *Ceride-i Mehakim*, No:437, 11 Receb 1305, s. 4811.; Ceza Dairesi'nin Rumi 1305 (1888/1889) senesine ait istatistik cetveli şöyle hülâsa edilmişti: "Bâlâdaki cedvelde görüldüğü veçhile Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi'nde üç yüz beş senesinde mevcut olan dört bin yedi yüz otuz altı adet evrâk-ı da'vâda üç bin yedi adedinin i'lâmâtı tanzîm ve i'tâ kılınmış ve üç yüz yetmiş üç adedinin de kararları verilip i'lâmâtı derdest-i tahrîr bulunmuş ve üç yüz seksen yedi adedinin dahi mu'âmelât-ı kanuniyeleri bi'l-icrâ çıkarılmış olduğundan işbu üç yüz altı senesine dikuz yüz altmış dokuz evrâk-ı da'vâ devr olunmuştur. (*Ceride-i Mehakim*, No:537, 23 Receb 1307, s. 6513-6514.)

Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesine ait evrak sayısı ve dava türleri şu şekildeydi⁹²³:

Nev'-i Da'vâ	Aded-i Evrak
Alacak	2
Şirket	1
Zarar ve ziyan	1
Ağnam rüsûmı	1
Arazi	1

Tablo 10: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde derdest-i tetkik bulunan davaların nevi ve miktarı.

Nev'-i Da'vâ	Aded-i Evrak
Arazi	1
Alacak	17
Şirket	3
Menzil	1
Mer'a	1
İ'şâr	1
Bağce münâza'ası	1
Ağnam rüsûmı	1
Havale	1
Sened	1
Arsa	1
Güzeşte	1
Çiftlik	3
Tarla	2
Kefâlet	1
İcâr	1
Emlâk	2

⁹²³ Ceride-i Mehakim, No:7, 24 Şaban 1296, s. 51.

Tablo 11: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde "ashabı celb olunan" davaların nevi ve miktarı.

Nev'-i Da'vâ	Aded-i Evrak
Alacak	24
İcâr	2
Kiyâh	1
Taş ocağı hakkında	1
Çiftlik	1
Cihâzdan dolayı vedî'a	1
Kefâlet	1
Akar	2
Arazi	4
Tarla	1
Zahire	1
İltizam	1
Yekûn	85

Tablo 12: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde "ashabının müraca'atına mu'llak bulunan" davaların nevi ve miktarı.

Doksan dört senesinden devrolunan evrak	1
Doksan beş senesinden devrolunan evrak	21
Doksan altı senesinde vürûd eden evrak	63
Dersa'âdet mehâkiminden gelen evrakın mikdârı	48
Taşra mehâkiminden gelen evrakın mikdârı	37

Tablo 13: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde 1296 (1878-1879) senesinde mevcut bulunan evrak miktarı ve bu evrakların hangi tarihlerde ve hangi mahallerden geldiğini gösterir cetvel.

Hukuk ve ceza mahkemelerinde görülen işlerin senelik istatistik cetvelleri hazırlandığı gibi, Mahkeme-i Temyiz’de bulunan başmüddeiumumiliğinin de senelik⁹²⁴ hatta günlük istatistik cetvelleri hazırlanmaktaydı⁹²⁵. Sonraları, Adliye Nazırı tarafından dairelerdeki günlük işlere ait cetveller de arz edilebilmişti⁹²⁶. Bu cetvellerde dairelerin gün içinde ifa etmiş olduğu işin miktarı gösterilmekteydi⁹²⁷. Bazı günlerde Heyet-i Umumiye’ye dair işler görüldüğü için dairelerce kararlar verilemeyebiliyordu⁹²⁸. Bazı muamele cetvellerinde kaç saat mesai harcandığına dair malumat da verilebilmişti. Mesela İstida Dairesi’nin 26 Muharrem 1312 (30 Temmuz 1894) tarihli Pazartesi gününe ait muamelesi şöyle arz edilmişti⁹²⁹:

“Mahkeme-i Temyiz İstid’â Dairesi 26 Muharrem sene 312 ve 18 Temmuz sene 310 Pazartesi günü sâ’at beşde in’ikâd ederek sâ’at ona kadar husûsât-ı âtiye ile iştigâl etmiştir.

Evvêlâ Vilâyât-ı şahânedan vürûd eden de’âvi-yi temyiziye evrakından elli yedi takım evrakın şurût ve mu’âmelât-ı kanuniyesiyle ve şâyân-ı kabul olup olmadığı bi’t-tedkîk bunlarda yolunda görülen otuz iki takımının kabulüyle daire-i aidesine irsâline ve on takımının reddine ve dokuz takımının esâsen rü’yeti İstid’â Dairesi’ne aid mevâdda dair olduğundan dairece rü’yetine ve üç takımı hakkında mahallerine muharrerât yazılmasına karar verildi.

Saniyen esâsen rü’yet ve tedkîki İstid’â Dairesi’ne aid mevâddan yedi da’vâ hakkında tedkîkât-ı temyiziye bi’l-icrâ beş da’vâ hakkında mahalli mahkemelerinin verdikleri hükm ve kararların tasdikine ve ikisinin nakzına karar verildi.

⁹²⁴ 1304/1305 senesi başmüddeiumumiliğın istatistik cetveli için bkz: *Ceride-i Mehakim*, No:440, 2 Şaban 1305, s. 4860.; Başmüddeiumumiliğın 26 Muharrem 1312 (30 Temmuz 1894) tarihli Pazartesi gününe ait muamele cetveli için bkz: COA, Y.PRK.AZN., 8-4.

⁹²⁵ Başmüddeiumumiliğın 1310 senesinde 3 farklı günde yapılan muamelelerin cetveli için bkz.: COA, Y.PRK.AZN., 10-45.

⁹²⁶ *“Bugün dahi devâir ve mehâkim-i adliyede rü’yet olunan mesâlih ve de’âviyi mutazammın tanzim olunan jurnaller leffên takdim kılınmış olmağla ol bâbda emr û irâde hazret-i menlehü’l-emrindir. Fî 18 Cemaziyelevvel sene 313 ve fî 24 Teşrin-ievvel sene 1311.”* (COA, Y.PRK.AZN., 14-7.)

⁹²⁷ Mesela 1310 senesi Ağustos ayının yirmi birinci Cumartesi gününde Ceza Dairesi’ne 24 evrak gelmiş ve bu evraklardan 21 tanesi karara bağlanmıştı. Ayrıca 13 adet ilam da başmüddeiumumiliğe verilmişti. Aynı gün Hukuk Dairesi’nde 16 dava muhakeme edilmişti. (COA, Y.PRK.AZN., 8-49.); Ayrıca bkz. COA, Y.PRK.AZN., 12-1.; COA, Y.PRK.AZN., 14-7.; COA, Y.PRK.AZN., 11-41.; COA, Y.PRK.AZN., 11-51.

⁹²⁸ *“İşbu üç yüz on senesi Kanun-ısaninin ikinci Pazartesi gününde Hey’et-i Umûmiye’ye aid işlerle iştigâl olunduğu cihetle Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi’nce karar verilemediği ma’rûzdur. Fî 2 Kanun-ısanî sene 310.”* (COA, Y.PRK.AZN., 10-44.) Bu belgeye göre Hukuk Dairesi Kanun-ıevvelin otuz birinci Cumartesi günü on dört kalem evrakın muhakemesini icra etmiş ve bir kalem evrakın da kararını ita etmişti.

⁹²⁹ COA, Y.PRK.AZN., 8-4.

Salisen mukarrerât-ı sabıkadan kırk dokuz madde hakkında kaleme alınan i'lâm ve kararnâme ve müzâkere müsveddeleri mütâla'a ve tedkik olunarak imzâ kılındı."

Mahkeme-i Temyiz'e gelen evrak sayısı zamanla artış göstermekteydi. 1296 senesi ile 1326 seneleri arasındaki ceza davalarının karşılaştırıldığı istatistik cetveline göre Mahkeme-i Temyiz'e gelen evrak sayısı otuz senelik bir müddet içerisinde beş katına ulaşmıştı⁹³⁰. Bu sebeple de dairelerin bir sonraki seneye devretmek zorunda kaldığı evrak sayısı da artmaktaydı⁹³¹. Elbetteki hukuki yollara müracaat edilmesinin zaman içerisinde eskiye nazaran kolaylaşması ve adli mevzuat ve teşkilatın tekamül göstermesi sebebiyle bu artışlar makul görülmelidir.

3.5.Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz'in İşleyişine Yönelik Eleştiriler

İstatistik cetvelleri, daha evvel ifade ettiğimiz üzere, mahkemenin çalışma düzenine ve hızına dair ipucu vermektedir. Bu cetveller nazara alındığında mahkemenin makul bir çalışma düzenine ve hızına sahip olduğu ifade edilebilir. Hatta kimi zaman bu istatistik cetvellerinden çıkan neticeye göre mahkemenin çalışma hızı takdir edilmekteydi⁹³². Bununla birlikte Mahkeme-i Temyiz'in çalışma düzenine ve kararlarına dair oldukça ağır tenkitlerin yapıldığı da vakidir. Abdurrahman Adil, Mahkeme-i Temyiz'i var olma sebebine aykırı şekilde hareket ettiği sebebiyle tenkit etmişti. Müellife göre Mahkeme-i Temyiz'in varlık sebebi "ittirad-ı kaza", yani yargıda yeknesaklığı sağlamaktı. Bunun sağlanması için de kanunların bütün mahkemelerce aynı şekilde telakki edilmesi icap eder. Fakat

⁹³⁰ *Ceride-i Adliye*, No:152, Teşrin-isani 1332, s. 264-265.

⁹³¹ Ceza Dairesi'nde 1311 senesinden 1312 senesine devredilen evrak sayısı 222 idi. 1312 senesinde de daireye 5138 evrak gelmiş ve tüm bunlardan 3864 evrak karara bağlanmış ve 1541 evrak 1313 senesine devredilmişti. Hukuk Dairesi'nde de 1311 senesinden 1878 evrak devrolunmuş ve 1312 senesinde daireye 1573 evrak gelmişti. Tüm bu evraklardan 1217 tanesi karara bağlanmış ve 1313 senesine 2234 evrak devredilmişti. Yine İstida Dairesi'ne 1311 senesinden 1775 evrak devrolunmuş ve bu daireye 1312 senesinde 4680 adet evrak gelmişti. Tüm bu evraklardan 4400 tanesinin icabına bakılmış ve 1313 senesine 2055 adet evrak devredilmişti. (COA, Y.PRK.AZN., 21-6.)

⁹³² "Sa'âdetlü Efendim,

Üç yüz beş senesi için tanzim olunup fi 1 Mart sene 306 tarihli tezkere-i behîyeleriyle irsâl buyrulan istatistik cedvelinden mütehasıl ma'lûmâta nazaran sene-i merkûme zarfında re'sen ve devren mahkemeye vürüd eden üç bin altı yüz kırk yedi maddenin üç bin altı yüz otuz ikisi sene içinde rü'yet ve yalnız on beşi ertesi seneye devredildiği münfehim olup ve bu ise hey'et-i mahkemenin tesviye-i mesâlih-i ibâd hakkında vâki' olan mesâ'î ve ikdâmâtına bir delil olup hakikaten şâyân-ı takdîr mevâddan bulunmuş olmağla beyân-ı memnuniyet siyâkında terkîm-i cevâbnâmeyle ibtidâr kılındı ol bâbda irâde efendimindir.

Fi 24 Şaban sene 307 ve fi 2 Nisan sene 306.

Nazır-ı Adliye Cevdet." (*Ceride-i Mehakim*, No: 542, 29 Şaban 1307, s. 6591-6592.)

Osmanlı Devleti'nde Mahkeme-i Temyiz bu mühim vazifeyi temin edememiştir. Ona göre iki taraf birbirinden ayrı olarak bir ilamı aynı sebepleri ileri sürerek temyiz etse, birinin talebi kabul edilip diğerininki reddedilebilir. Yine müellife göre Mahkeme-i Temyiz kararlarında “yolsuzdur, kanuna muhaliftir” şeklinde kalıp ifadeler kullanılması bir maharet olarak görülüp bu kararlarda “ ne bir kaide-i hukukiyeden ve ne de bir kaide-i ilmiyeden veya faide-i içtimaiyeden bahs edildiği görülmez.” Abdurrahman Adil, bu hususların bertaraf edilmesi için de ikinci bir temyiz mahkemesinin teşekkülünü teklif ediyordu⁹³³.

Gümölcine mebusu Mehmed Arif, İlm-i Hukuk ve Mukâyese-i Kavânîn Mecmû'ası'nda neşretmiş olduğu makalede Mahkeme-i Temyiz'e dair mühim tenkitlerde bulunmuştu. Müellife göre Mahkeme-i Temyiz'i haiz olduğu yüce mevkiye taşıyacak ve Osmanlı mahkemelerini belirli bir istikamete koyacak liyakat sahibi hakimlerin sayısı oldukça azdı. Kanunlara ve Avrupa lisanlarından birine vakıf olan hakimlerin tercih edilmesiyle bu sorun bertaraf edilebilirdi. Yine müellife göre dünyanın gıpta ettiği Fransız usul kanunları iyi bir şekilde tetkik edilip buna dair bir çığır açılmış olsaydı, memleketin adaletine en büyük hizmet yapılmış olurdu⁹³⁴. Yine müellife göre Mahkeme-i Temyiz muntazam bir çalışma usulü benimsemediği için birbirine zıt kararlar vermekteydi. Aynı meseleye dair temyiz yoluna müracaat eden taraflardan birinin ilamı tasdik edilirken diğerininki nakzedilebiliyordu. Ona göre temyiz hakimleri suiistimal kastıyla değil de, bir hafta evvelki kararını unutarak diğer hafta o karara muhalif bir karar almak suretiyle hatalı kararlar vermekteydi. Bu hatalı kararlar sebebiyle de bidayet ve istinaf mahkemeleri ne yapacaklarını bilemez hale geliyorlardı. Müellifin Mahkeme-i Temyiz'e yönelttiği tenkitlerden biri de gerekçesiz karar verilmesiydi. Ona göre Mahkeme-i Temyiz bir hükmü hangi sebebe binaen bozduğunu belirtmemekte ve bu sebeple birçok hak kaybı ortaya çıkmaktaydı⁹³⁵.

Mahkeme-i Temyiz'in işleyişine dair eleştiriler Meclis-i Mebusan içtimalarına da sirayet etmişti. Meclis-i Mebusan'ın 8 Kanun-ı Evvel 1326 (21 Aralık 1910) tarihli içtimanda, Mahkeme-i Temyiz'in davaları alenen görmesi hususu

⁹³³ Abdurrahman Adil, “İki Mahkeme-i Temyiz ve Bir Nazariye-i İlmiye”, *Hâdisât-ı Hukukiye*, İkinci Tertip, Sa. 5, 1339, s. 59-62.

⁹³⁴ Mehmed Arif, “Tensikât-ı Adliye: Mahkeme-i Temyiz”, *İlm-i Hukuk ve Mukâyese-i Kavânîn Mecmû'ası*, No:1-7, Birinci Sene-İkinci Cilt, 30 Eylül 1325, s. 31.

⁹³⁵ Mehmed Arif, “Tensikât-ı Adliye: Mahkeme-i Temyiz”, 31-32.

müzakere edilmişti. Bu müzakereler esnasında İstanbul mebusu Kirkor Zöhrab Efendi, dava vekilliği yaptığı zamanlarda Mahkeme-i Temyiz’de on dört defa nakzedilen ve otuz sene süren bir karardan bahsetmekteydi. Zöhrab Efendi’ye göre Mahkeme-i Temyiz’de üç dört defadan az nakzedilmiş ilamlar pek nadirdi. Dolayısıyla uzun süren davalar sebebiyle ahali adliye kapılarına müracaat etmekten çekiniyor ve hakkından vazgeçiyordu. Zöhrab Efendi, bu husustan kurtulmak için şöyle bir teklifte bulunmuştu: “*Mahkemei Temyiz, ikinci defa kendisine arz edilen ilamı nakzylediği ve esas madde hakkında dahi tekrar muhakeme icrasına hacet görmeksizin hükmü katî vermeyi mümkün addettiği halde, tekrar ilamı veren mahkemeye iade etmeyerek, kendisi esas hakkında hükmü katî verebilir*⁹³⁶.” Bu teklife dair söz alan Kastamonu mebusu Ahmet Mahir Bey de Mahkeme-i Temyiz’i, birçok bozma sebebine binaen bir ilamı bozmak yerine bu sebeplerden yalnız birini baz alarak ilamı bozduğunu ve bu ilam her önüne geldiğinde bir diğer sebebin gösterilmesi suretiyle dava sürecinin uzatması hasebiyle eleştirmiş; ancak Zöhrab Efendi’nin teklifine karşı şu cümleyi kullanmıştı: “Zöhrab Efendi’nin vermiş olduğu o takrir nazarı itibara alınırsa, o vakit Mahkeme-i Temyiz, Mahkeme-i Temyiz’likten çıkar. Mahkeme-i İstinaf halini iktisap eder ve o da olamaz.” Bu sebeple Ahmet Mahir Bey de Mahkeme-i Temyiz’in vermiş olduğu ilamlarda bozma sebeplerinin tamamının gösterilmesini teklif etmişti⁹³⁷.

⁹³⁶ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, 8 Kanun-ıevvel 1326, s. 578-579, Çevrimiçi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MECMEB/mmbd01ic03c001/mmbd01ic03c001ink016.pdf>, Erişim Tarihi: 01.02.2020.

⁹³⁷ A.e., s. 581.

Sonuç

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dönüşüm oldukça hızlıdır. Daha evvel de ifade edilmiş olduğu üzere bu dönüşüm öyle bir hızda yapılmıştır ki, dönemin hukuki gelişmelerini takip etmek oldukça zordur. Bu yenilik hareketlerinin birçoğunun ihtiyaca binaen yapılmadığını, daha çok dış baskılar sebebiyle gerçekleştiğini söylemenin yanlış olmayacağı gibi, yapılan yeniliklerin birtakım hukuki ihtiyaçlar nedeniyle yapıldığını inkar etmek de doğru olmaz. Bu sebeple yapılan reformlarda bir istikrar tutturulamamıştır. Hakikaten oldukça kısa sayılabilecek bir zaman dilimi içerisinde eski bir usulün terkedilip yeni bir düzenleme getirilmesi ve hemen bu yeni düzenlemeye son verilip eski usule geri dönülmesi oldukça sık rastlanan bir durumdur. Esasen bu durumun bir diğer mühim sebebi, yenilik ve gelenekçilik arasında sıkışıp kalan Tanzimat ricalindeki kafa karışıklığıdır. Batı medeniyetiyle tanışmış ve ilerlemeyi bu medeniyete yakınlaşmaya bağlayan birçok devlet adamında gelenekçiliğin izleri yok olmuş değildir. Dolayısıyla yapılan reformlarda yenilikçilik ve gelenekçilik aynı anda yaşatılmaya çalışılmış; fakat tabii olarak bunda muvaffakiyete erişilememiştir.

Tanzimat ricalindeki kafa karışıklığından adli teşkilat da nasibini almıştı. Osmanlı Devleti'nde asırlar boyunca şer'îye mahkemeleri haricinde bir mahkeme teşkil edilmemişti. Esasen Tanzimat dönemine kadar böyle bir müesseseye ihtiyaç da duyulmamıştı. Fakat kapitülasyonlar sebebiyle Avrupalı devletlerle ticari faaliyetlerin büyük artış göstermesi ve şer'î hukukun dışında bazı örf adet kaidelerinin ortaya çıkması, karma ticaret mahkemelerinin vücuduna sebebiyet vermişti. Yine kapitülasyonların ortaya çıkardığı bir başka müessese de karma ceza mahkemeleriydi. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra taşrada oluşturulan mahalli meclislere birtakım yargılama yetkileri tanınmıştı. Bu mahalli idari merciler nizamiye mahkemelerinin çekirdeğini oluşturmuş ve 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile tesis edilen nizamiye mahkemeleri, Osmanlı adli teşkilatında yeni bir dönüm noktası oluşturmuştu. Zira bahsini ettiğimiz bütün bu adli mercilerde şer'î hukuk tatbik edilmiyordu. Buralarda Tanzimat'ın doğurmuş olduğu kanun ve nizamnameler cari idi.

Osmanlı adli teşkilatında Tanzimat döneminde orta çıkan ve birbirlerinden oldukça farklı özellikler arz eden adli merciler birçok meseleye sebebiyet vermişti. Ortaya çıkan en büyük sorun adliyedeki düallite idi ki bu husus devletin sonuna kadar

devam etmişti. Yine şer'îye mahkemelerinin haricinde oluşan bu mahkemeler gayrimüslim hakim tartışmasını da beraberinde getirmişti. Zira bu mahkemelerde muayyen bir oranda gayrimüslim azanın bulundurulması gerekiyordu. Mesela Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de üçte bir oranında gayrimüslim aza bulunmalıydı. Her zaman bu oranlara harfî harfine uyulmamaktaydı. Bu oranlara riayet edilse dahi Müslüman azaların ekseriyette olduğu muhakkaktı. Dolayısıyla hakiki anlamda pek bir mana ifade etmeyen gayrimüslim azaların istihdamı yine de ulema ve Müslüman tebaaca hoş karşılanmamıştı. Açıkçası bu dönemde gayrimüslim tebaaya tanınan birçok hak ve yetki onları da tatmin edememişti. Fakat bir hakikati kabul etmek ve hak tesliminde bulunmak gerekir ki, temyiz mahkemesinde ve diğer adli müesseselerde görev alan gayrimüslim üyeler, gerek adli teşkilatta üstlendikleri görevlerle ve gerekse de ortaya koydukları telif eserlerle Osmanlı hukukuna mühim katkılar sağlamıştır.

Tanzimat dönemi adliye teşkilatındaki farklı mahkemelerin ortaya çıkardığı bir başka mühim sorun da kifayetsiz eleman yokluğu idi. Şer'îye mahkemelerinde görev alan kadılar medreseden yetişmiş ve alanlarında tedarikat görmüş kimseler idi. Şer'îye mahkemeleri haricinde kurulan diğer mahkemelerde ise kanun ve nizamnameler tatbik ediliyordu. Dolayısıyla bu yeni kanun ve nizamnamelere vakıf olan kişi sayısı oldukça azdı. Bu sebeple adli mercilerde herhangi bir hukuki tedarikat almamış şahıslar istihdam edilmekteydi. Yine şer'îye mahkemelerinde görev alan kadılar aynı zamanda nizamiye mahkemelerinde de çalışmaktaydı. Mekteb-i Hukuk'un geç kurulmuş olduğu göz önüne alındığında, senelerce bu mahkemelerde kifayetsiz hakim ve personelin görev almış olduğu rahatlıkla görülebilecektir. Mekteb-i Hukuk'un tesisleriyle birlikte tedarikat görmüş eleman noktasında bir iyileşme görülmekle birlikte, buradan mezun olanların sınırlı sayıda bulunması sebebiyle kifayetsiz hakim sorununun devletin sonuna kadar devam ettiği rahatlıkla söylenebilir.

İslam tarihinde temyiz müessesesine benzeyen kimi tatbikatlar söz konusu olmuşsa da, temyiz müessesesi ve buna ilişkin bir usul gelişmemişti. Divan-ı Hümayun temyiz vazifesini sınırlı bir şekilde icra ediyor olsa bile, sistematik bir şekilde böyle bir vazifeyi icra etmiyordu. Yine Tanzimat kanunlarını hazırlamak üzere tesis edilen Meclis-i Vela da bazı ceza davaları için temyiz fonksiyonunu üstlenmiş olsa da, her türlü hukuk ve ceza davaları için böyle bir yetkiye sahip

değildi. Dolayısıyla tesis edilmiş olan nizamiye mahkemesi kararlarının temyizi için tesis edilen Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, hukuki bir ihtiyacın ürünüdür.

Abdurrahman Adil, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin tesisi, tarih-i adl-i Osmaniye’de bir mebde-i mühimdir⁹³⁸.” demektedir. Hakikaten de İslam ve Türk tarihinde münhasıran temyiz vazifesi yürütecek olan bu müessese salt bu cihetiyle Osmanlı Devleti tarihinde mühim bir başlangıcı ifade eder. Nizamiye mahkemelerinin en yükseği olarak tesis edilen bu mahkemenin başlıca vazifesi yargıda yeknesaklığı sağlamaktı. Temyiz vazifesi yanında birçok hukuki görevler icra etmesi ve burada görev alan azaların başka müesseselerde de yer almış olması da mühimdir. Tanzimat döneminin diğer yeni müesseseleri gibi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye de sancılı bir dönemin numunesidir. Bu divanın ve umumiyetle nizamiye mahkemelerinin tesisi, Osmanlı ulemasında tepkiyle karşılanmış ve Ahmet Cevdet Paşa Akkoyunlular döneminin meşhur hukukçularından Celaleddin Devvani’nin “*Divân-ı De’f-i Mezâlim*” isimli risalesini tercüme ederek, İslam tarihindeki mezalim divanlarını numune göstermiş ve bu mahkemelerin İslam hukukuna aykırı olmadığı hususunda ulemayı ikna etmişti.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Fransa örnek alınarak tesis edilmişti. Gerek kuruluş iradesinde gerekse de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi’nin mukaddimesinde, divanın en mühim kuruluş gerekçesi olarak adli işlerin idari işlerden ayrılması hususu gösterilmişti. Bu cihetiyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin tesisi, kuvvetler ayrılığı prensibinin mühim aşamalarından birini oluşturmuştur.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Nizamname-i Esasisi ile vükeladan bir zatın riyasetinde hukuk ve ceza olmak üzere iki daireden ibaretti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, Mahkeme-i Temyiz ve Mahkeme-i Nizamiye olmak üzere iki mahkemeye ayrılmıştı. Bu arada riyaset sıfatı da nezarete çevrilmişti. Mahkeme-i Nizamiye kısa bir zaman sonra kaldırılarak yerine Mahkeme-i İstinaf teşkil edilmiş ve İstanbul’daki bidayet mahkemeleri de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti’ne bağlanmıştı. 1875 senesinin sonlarına doğru Adliye Nezareti tesis edilmiş ve bütün nizamiye mahkemeleri Adliye Nezareti’ne bağlanmıştı. 1879 tarihli Mehakim-i Nizamiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati ile Mahkeme-i Temyiz artık başlı başına bir mahkeme olarak tesis edildi. Aynı sene

⁹³⁸ Abdurrahman Adil, *Mahkeme-i Temyiz*, s. 41.

içerisinde hem hukuk hem de ceza usul kanunları kabul edilerek bu husustaki eksiklik de giderildi. Mahkeme-i Temyiz'e daha sonra İstida Dairesi eklendi. Mahkeme-i Temyiz esas teşkilatını bu gelişmelerden sonra tamamlamıştı. Zaman içerisinde teşkilat yapısında kimi değişiklikler söz konusu olsa da, bu değişiklikler mahkemenin yapısında esaslı bir yenilik doğurmamıştı. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve devamı niteliğindeki Mahkeme-i Temyiz'de esaslı bir değişiklik yapılmamasının nedenini, onun ilk reisi olan Ahmet Cevdet Paşa'da aramak gerekir. Bu müessesenin yoluna Ahmet Cevdet Paşa ile başlaması, kanaatimizce büyük bir talihtir. Zira Ahmet Cevdet Paşa çalışkan şahsiyetiyle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye oldukça mühim katkılar sunmuştu. Zaten kendisi de divanın tesisinde buraya liyakat sahibi kimseler tayin edildiğini ve gösterişten ziyade esasa ehemmiyet vererek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Şura-yı Devlet'in uğramış olduğu birçok değişiklikten beri kaldığını ifade etmişti. Yine burada verilecek ilamların neşri için Ceride-i Mehakim'in tesisine bayraktarlık etmesi ve divanda görev alan memurların yetiştirilmesi için divan içinde Kavanin ve Nizam-ı Dershanesi'ni tesis etmesi takdire şayandır.

Nizamiye mahkemelerinin tesisi, esas itibarıyla şer'îye mahkemesinin görev alanını daraltmış ve adli teşkilatta devletin sonuna kadar bir düalitenin oluşmasına sebebiyet vermişti. Bilhassa Adliye Nezaretinin tesisleriyle birlikte bütün nizamiye mahkemelerinin buraya bağlanması ve böylelikle merkezileşmenin sağlanması, tek yargı düzenine giden yolun önünü açmıştır. Bu husus bir cihetiyle de adliyenin modernleşmesini temin etmiştir.

Tanzimat devrinin diğer yeni müesseseleri gibi, temyiz müessesesi de zorlu aşamalardan geçmiştir. Hazırlanan istatistik cetvelleri her ne kadar mahkemenin bunca iş yüküne rağmen makul bir çalışma düzenine ve hızına sahip olduğunu gösterse de, mahkemeye yöneltilen tenkitler oldukça fazladır. Bu tenkitlerin en büyük yekununu, bir kararın birden fazla sayıda nakzedilmesi, mahkemenin birbirine zıt kararlar vermesi ve kararlarında esbab-ı mucibenin (gerekçenin) bulunmaması hususu oluşturmaktadır. Elbetteki uzun süren yargılamaların bir hoşnutsuzluk oluşturması pek tabiidir. Bidayet, istinaf ve temyiz merhalelerinden geçen bir davanın tekrar tekrar bu yolları takip etmesi ve bu sebeple yargılama sürelerinin oldukça uzaması, bugün dahi çözüme kavuşamamış bir meseledir. Fakat mahkemenin birden fazla nakz (bozma) sebebi bulunan bir ilamda tüm nakz sebepleri yerine bunlardan yalnızca birini göstermesi ve bu ilam her önüne

geldiğinde bir diğerk nakz sebebini göstermesi cihetinden tenkit edilmesi de bahsedilmesi gereken başka bir husustur. Aynı konuda farklı kararlar verdiği iddiasına gelince; mahkemeden bu nevi kararların çıkması mümkündür. O dönemlerde esasen birden fazla hukuk, ceza veya istida dairesi bulunmadığı halde aynı konuda farklı kararlara imza atılması ilginçtir. Ancak söz konusu dönemlerde henüz içtihadı birleştirme müessesesinin yerleşmemiş bulunduğu hususu göz önüne alındığında, bu hususu yalnızca Mahkeme-i Temyiz'in eksikliğine bağlamamak gerekir. Daire azalarının sıklıkla değişmesi, aynı dairede aynı konuda farklı kararlar verilmesinin bir sebebi olarak değerlendirilebilir.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veya Mahkeme-i Temyiz, tüm eksikliklerine rağmen kuvvetler ayrılığına, tek hukuk sistemine ve modern hukuka doğru gidişin en mühim araçlarından biri olmuştur. Hiç kesintiye uğramadan çalışan ve günümüzde halen yaşamaya devam eden bu müessesenin temeli Osmanlı döneminde atılmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin devamı olan Türkiye Cumhuriyeti'nde de Mahkeme-i Temyiz kesintisiz bir şekilde çalışmaya devam etmiş ve tecrübeli bir teşkilat olarak yeni devlete mühim katkılarda bulunmuştur. Bu mahkeme vesilesiyle zaman içerisinde oluşan hukuki müesseseler ve birikim, Türkiye Cumhuriyeti'ne miras olarak kalmıştır.

Kaynakça

a) Arşiv Belgeleri (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri)

İrade - Dahiliye (İ.DH.): 905-71945, 1085-85151, 941-74540, 810-65482, 575-40040, 575-40079, 645-44845, 598-41695, 728-50743, 578-40300, 649-45147, 614-42795, 626-43550, 641-44587, 641-44595, 663-46153, 680-47418, 778-63291, 575-40067, 599-41765, 598-41670, 884-70481, 648-45043, 666-46390, 680-47409, 694-48541, 725-50547, 728-50743, 732-60037, 1244-97485, 1244-97494, 1313-25, 578-40242, 617-42950, 664-46250, 610-42527, 579-40313, 589-41006, 723-50469, 575-40049, 1075-84383, 1075-84291, 1108-86776.

İrade – Divan-ı Ahkam-ı Adliye (İ.DA.): 1-1, 1-3, 1-11, 17-789, 6-101.

İrade – Hususi (İ.HUS.): 91-71.

İrade - Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 62-2918, 46-1971, 45-1903, 45-1924, 91-3863, 36-1505, 38-1557, 46-1984, 47-1996, 43-1805, 45-1933, 36-1479, 37-1519, 98-4146, 36-1495, 98-4123.

İrade - Şura-yı Devlet (İ.ŞD.): 22-930, 14-621, 9-472, 121-7219, 25-1142.

İrade - Adliye ve Mezahib (İ.AZN.): 20-4, 22-26, 30-46, 37-22, 40-50, 17-13.

İrade - Dosya Usulü (İ.DUİT.): 58-49, 58-43, 58-44, 58-47, 58-50, 58-51; 58-13, 50-56.

İrade – Tekaiüt Sandığı (İ.TKS.): 19-46, 17-40, 8-46.

Dahiliye – Mektubi Kalemî (DH.MKT.): 1314-103, 1315-75, 1314-60, 1315-80.

Şura-yı Devlet (ŞD.): 2394-4, 2421-13, 2394-28, 2520-33, 922-79, 906-60, 871-32, 863-44.

Sadaret - Mukavelenamerler (A.)DVN.MKL): 9-4, 9-2, 18-5, 8-24, 7-10, 78-28, 85-6.

Sadaret - Mektubi Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı (A.)MKT.MHM): 457-89, 408-45, 408-28, 469-55, 454-87, 460-1, 445-44, 444-5, 449-87, 422-20, 447-49.

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 2987-223954, 4539-340376, 4462-334617.

Yıldız - Esas Evrakı (YEE): 31-7, 41-128, 41-129.

Yıldız - Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN): 8-55, 8-49, 8-21, 12-1, 14-7, 10-44, 11-41, 10-45, 21-6, 8-4, 11-51.; 14-36.

Yıldız – Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.): 16-55.

Mabeyn-i Hümayun Evrakı – İradeler (MB.İ.): 24-147.

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d.): 16425.

Hatt-ı Hümayun (HAT): 1648-55.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Defterleri (DA.d.): 1.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 255-93.

Satın Alınan Evrak Ali Fuat Türkgeldi Evrakı (HSD.AFT.): 3-46.

KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI: 30-18-1-1, 1-3-9, 26-2., 30-18-1-1, 1-8-10, 26/3, 1-11-14, 26/5.

b) Süreli Yayınlar

Akşam, No:5444, 4 Kanun-ievvel 1933.

Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre:1, C.2.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, İkinci Devre, Birinci İçtima Senesi, 3. Cilt, 1339.

Ceride-i Adliye: No:1, 5 Kanun-ievvel 1325., No:26, 1 Muharrem 1328.; No:105, 22 Cemaziyelahir 1332.; No:106, Mart 1333.; No:151, Teşrin-ievvel 1332.; No:152, Teşrin-isani 1332.

Ceride-i Adliye (Adliye Vekaleti-Ankara): No:1, Kanun-ısanı 1338.; No:12, Temmuz 1339.

Ceride-i Havadis: No:4041, 26 Cemaziyelahir 1296; No:4062, 21 Receb 1296.

Ceride-i Mehakim: No:2, 1 Rebiülevvel 1290; No:3, 8 Rebiülevvel 1290; No:4, 15 Rebiülevvel 1290; No:5, 22 Rebiülevvel 1290; No:6, 29 Rebiülevvel 1290; No:8, 14 Rebiülahir 1290; No: 9, 21 Rebiülahir 1290; No:16, 11 Cemaziyelahir 1290; No:2, 19 Receb 1296, No:3, 26 Receb 1296; No:4, 3 Şaban 1296; No: 6, 17 Şaban 1296; No:7, 24 Şaban 1296; No:11, 23 Ramazan 1296; No: 82, 2 Rebiülevvel 1298; No: 116, 3 Zilkade 1298; No:278, 2 Rebiülevvel 1302; No: 279, 9 Rebiülevvel 1302; No:361, 10 Muharrem 1304; No:367, 22 Safer 1304; No:404, 16 Zilkade 1304.; No: 429, 14 Cemaziyelevvel sene 1305; No:437, 11 Receb 1305; No:440, 2 Şaban 1305; No:449, 6 Şevval 1305; No:450, 13 Şevval 1305; No:537, 23 Receb 1307; No:539, 7 Şaban 1307.; , No: 542, 29 Şaban 1307, No:552, 11 Zilkade 1307; No:559, 30 Zilhicce 1307.

Ceride-i Mehakim-i Adliye: No:75, 26 Rebiülevvel 1320; , No:76, 29 Rebiülevvel 1320; No:77, 3 Rebiülahir 1320; No:79, 10 Rebiülahir 1320.

Düsturlar: Düstur-i Atik; I. Tertip: C. 1, C. 2, C. 3, C. 4, C. 5, C. 7, C. 8.; II. Tertip: C.1, C. 3, C. 4, C. 5, C. 6, C. 7, C. 8, C. 9, C. 10, C. 11, C. 12.; III. Tertip: C. 1, C. 3, C. 5.

Hakimiyet-i Milliye, No: 4447, 5 Birinci Kanun 1933.

İctihad, No:162, 1 Şubat 1924.

Mecmû'a-yı Mukarrerât-ı Temyiziye – Hukuk Kısmı, C. 1, Selanik Matbaası, Dersaadet, 1327.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, C. 1, 8 Kanun-ıevvel 1326.

Resmi Ceride: No:44, 11 Rebiülahir 1342; No:326, 20 Mart 1926; No:383, 27 Mayıs 1926.

Resmi Gazete: No:69, 26 Nisan 1924; No:863, 14 Nisan 1928; No:3029, 15 Haziran 1935.

Salnameler:

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 24, Matbaa-yı Amire, 1286.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 25, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1287.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 26, Matbaa-yı Amire, 1288.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a 27, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1289.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a 28, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1290.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 29, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1291.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 30, Matbaa-yı Amire, 1292.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 31, İstanbul, 1293.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a 32, Halil Efendi Matbaası, İstanbul, 1294.

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, def'a 34, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1296.

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a 57, Dârü'l-hilâfeti'l-aliye, Tahir Beg Matbaası, 1317

Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Def'a 68, Hilal Matbaası, Dersaadet, 1334.

Sebilü'r-Reşad: C. 15, Sa. 384, 1334.

Takvim-i Vekayi: No: 773, 7 Cemaziyelahir sene 1281; No: 943, 12 Zilkade 1284; No:963, 2 Muharrem 1285; No: 1055, 5 Zilkade 1285; No: 1056; 8 Zilkade 1285; No: 1238, 18 Rebiülevvel 1287; No: 1294, 14 Şaban 1287; No:1302, 17 Ramazan 1287; No: 2840, 9 Cemaziyelahir 1335; No: 3046, 14 Muharrem 1336; No: 3847, 19 Şaban 1338.

Vakit, Sa. 5716, 5 Birinci Kanun 1933.

c) Basılı Eserler

Abdulazîz b. Abdillâh, “Mâlikî Fıkhının Batılı Hukuk Sistemlerine Etkileri”, Çev. Recep Özdemir, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, 2015, s. 277-290.

Abdurrahman Âdil, *Mahkeme-i Temyiz*, Matbaa-yı Ebu’z-ziyâ, Konstantiniye, 1312.

_____, *Mevâdd-ı Cezaiyede Kâbiliyet-i Temyiz*, Matbaa-yı Vasil ve Şüreka, Konstantiniye, 1313.

_____, *Mevâdd-ı İştikâiye ve Kabiliyet-i Temyiz*, Matbaa-yı Vasil ve Şüreka, Konstantiniye, 1313.

_____, *Müddâyenât*, Matbaa-yı Ebu’z-ziyâ, Konstantiniye, 1312.

_____, “İki Mahkeme-i Temyiz ve Bir Nazariye-i İlmiye”, *Hâdisât-ı Hukukiye*, İkinci Tertip, Sa. 5, 1339, s. 59-62.

Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Muhasebeleri*, Haz. Enver Koray, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaîdi*, İkinci Kısım, Kanaat Matbaası, Dersaadet, 1330.

Abdülhalik (Midhat), *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye Şerhi*, Cild-i Salis, Matbaa-yı Kütübhaneye-i Cihan, İstanbul, 1324.

_____, *Usûl-i Cezaiye*, Kısım-ı evvel, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1326.

_____, *Usûl-i Cezaiye*, Kısım-ı sâni, İkdâm Matbaası, Dersaadet, 1326.

Ahışhalı, Recep, “Muhzır”, *DİA*, C. 31, 2006, s. 85-86.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tezakir*, 40-Tetimme, Haz. Cavid Baysun, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991.

_____, *Tezâkir*, 1-12, Haz.: Cavit Baysun, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

_____, *Tezâkir*, 21-39, Haz.: Cavit Baysun, 3. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1991.

_____, *Tezâkir*, 13-20, Haz.: Cavit Baysun, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1986.

_____, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980.

_____, *Mahkeme-i Temyiz'in Vezâifine Dair Risale*, s. 2, Yazma Eser, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: MC_Yz_O_0006, Yer No: 346.87 CEV 346.87 CEV 1.

Ahmed Lütfi, *Mi'rât-ı Adâlet yahûd Tarîhçe-i Adliye-i Devlet-i Alîyye*, Matbaa-yı Nişan Berberyan, İstanbul, 1304.

Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C. XII, Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1989.

_____, *Vak'a-nüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, C. XI, Haz. Münir Aktepe, TTK, Ankara, 1989.

_____, *Ez Tarîh-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, C. 5, Mahmut Beg Matbaası, Dersaadet, 1302.

Ahmed Nusret, *İmtiyazât-ı Ecnebiye yahud Uhûd-i Afîka*, Matbaa-yı Jirayir ve Keteon, Dersaadet, 1325.

Ahmed Ziya, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanunu Şerhi*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1322.

Ahmet Şuayb, *Hukuk-ı İdare*, Hacı Hüseyin Efendi Matbaası, 1327.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, 2. bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Akgündüz, Ahmed, *Şer'îyye Sicilleri Mâhiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, C. I, Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları, İstanbul, 1988.

_____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, 4. Kitap I. Kısım, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, “İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Tatbiki: Şer‘iye Mahkemeleri ve Şer‘iye Sicilleri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sa. 14, 2009.

_____, “Arşiv Belgeleri Işığında Şûrâ-yı Devlet’ten Danıştay’a İdari Yargı Teşkilatı”, II. Ulusal İdare Hukuku Kongresi – İdari Yargının Dünyada Bugünkü Yeri, Ankara, 1993.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

_____, “Örf (Osmanlı Devleti’nde)”, *DİA*, C. 34, 2007.

Akşin, Sina, “Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme”, *Toplum ve Bilim*, Sa. 2, 1977.

_____, “Siyasal Tarih (1789-1908)”, *Türkiye Tarihi* (içinde), C. 3, 10. Bs., Cem Yayınevi, İstanbul, 2009.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1993.

_____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, 4. Bs., İletişim Yay., İstanbul, 2012.

_____, “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, *DİA*, C. 28, 2003, s. 250-251.

_____, “Şûrâ-yı Devlet”, *DİA*, C. 39, 2010, s. 236-239.

Akyüz, Vecdi, *İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim Divan-ı Mezalim*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 1995.

Ali Şehbaz, *Usûl-i Cezâiye*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1310.

Ansay, Sabri Şakir, *Hukuk Tarihinde İslam Hukuku*, 4. Bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.

Aral, Rüştü, “Yargı Yönünden Danıştayın Gelişimi”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986.

Arisdakis Kasparyan, *Mecma‘-ı Lahika-i Kavanin*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1311, s. 593-594.

_____, Arisdakis Kasparyan, *İ'lâmât Tûbresi Yahûd Tefsîr-i Usûl-i Muhâkeme-i Hukukiye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1316.

_____, *Zeyl-i Lahika-i Kavanin*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1311-1315.

Aşıkpaşaoğlu, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, MEB Yayınları, İstanbul, 1970.

Atar, Fahrettin, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

_____, *İslam Adliye Teşkilatı*, 3. b.s., DİB Yayınları, Ankara, 1991.

Aydın, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 13. bs., Beta Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, “Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı”, *Osmanlı Devleti’nde Hukuk ve Adalet* (içinde), Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *DİA*, C. 27, 2003, s. 341-344.

_____, “Hukukta Batılılaşma”, *DİA*, C. V, İstanbul, 1992.

_____, *Osmanlı Aile Hukuku*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

_____, “Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye”, *DİA*, C. 9, 1994, s. 387-388.

Barkan, Ömer Lütfi, *XV. ve XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. C. (Kanunnameler)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1943.

Bayındır, Abdülaziz, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

_____, “Kanun-nâme” *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1977.

Baysun, Cavit, “Mustafa Reşit Paşa”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Belgesay, M. Reşit, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 18. Bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Berki, Ali Himmet, **İslâm Şeriatinde Kaza (Hüküm ve Hâkimlik) Tarihi ve İftâ Müessesesi**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara, 1962.

Bertram, Anton, “The Legal System of Turkey”, *Law Quarterly Review*, C. XXV, London, 1909, s. 24-43.

Beydilli, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *DİA*, C. 43, 2013, s.430-433.

Bilge, Necip, “Yargıtay Kurullarında Gelişme ve Reform Zorunluluğu”, *AÜHFD*, C. 22, Sa. 1, 1966.

Bilmen, Ömer Nasuhi, **Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C. 8, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul, t.y.

Bilsel, M. Cemil, **Lozan**, C. II, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998.

_____, **İstanbul Üniversitesi Tarihi**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943.

Bingöl, Sedat, **Tanzimat Devrinde Osmanlı’da Yargı Reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri’nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2004.

_____, “Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mahâkim’deki Üst Mahkeme Kararları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, No:1, 2005.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)**, 2. bs., TTK Basımevi, Ankara, 1996.

_____, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi**, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2010.

Canatar Mehmet, Baş Yaşar, “Şûrâ-yı Devlet Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, *OTAM*, sa. 9, 1998.

Cemâleddin, “Mukayese-i Kavânîn-i Medeniye Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye - Fransa Kanûn-ı Medenisi Kitâb’ül-Büyû‘ I”, **İlm-i Hukuk ve Mukayese-i Kavânîn Mecmuası**, No:1, 31 Mart 1325.

Cin Halil, Akgündüz Ahmed, **Türk Hukuk Tarihi**, C. I, 3. bs., Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Cin Halil, Akyılmaz Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, 4. bs., Sayram Yayınları, Ankara, 2011.

Cin, Halil, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri”, **150. Yılında Tanzimat** (içinde), TTK Yayınları, Ankara, 1992.

Çadircı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

_____, “Ankara Sancağının Nizâm-ı Cedîd Ortasının Teşkili ve 'Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanûnnamesi’”, **Bellekten**, C. XXXVI, Sa. 141, Ocak 1972.

Çağlayan, Ramazan, **İdari Yargılama Hukuku**, 11. bs., Seçkin, Ankara, 2019.

_____, **İdare Hukuku Dersleri**, 7. bs., Adalet Yay., Ankara, 2019.

Danişmend, İsmail Hami, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.

Davison, Roderic H., **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, New Jersey, 1963.

Demir, Abdullah, **Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

Demirel, Fatmagül, **Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2008.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, 28. B.s., Aydın Kitabevi, Ankara, 2011.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Bir Senelik İstatistik Cedvelidir, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: Bel_Osm_B.00130.

DİA, "Mecidiye", *DİA*, C. 28, 2003, s. 239.

Durhan, İbrahim, "Yapısı ve İşleyişi İtibariyle Osmanlı Yargı Örgütü ve Tanzimat Dönemindeki Gelişmeler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜSBE, 1999.

Ebu'l-Hasan Habib el-Maverdi, *El-Ahkâmü's Sultaniye*, Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2015.

Ebû'l-ulâ Mardin, "Kadı", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1977.

_____, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

_____, "Muhtelit Mahkemeler", *Sırât-ı Müstakim*, 1324, C. I, Sa. 11.

Ed. Engelhardt, *Tanzimat*, Çev. Ayda Düz, Milliyet Yayınları, 1976.

Edirneli Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 2. bs., Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, *Ateş İstidası İslam- Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2001.

_____, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2004.

_____, "Yüzünde meymenet olmayan İstanbul'a adım bile atamazdı", Türkiye Gazetesi, 29.10.2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/391591.aspx>.

Eraslan, Zeki, "Şûrâ-yı Devletten Danıştaya Yapısal ve Fonksiyonel Dönüşüm", (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2018.

Erdoğdu, Ahmet, “Danıştayın Memurların Yargılanması ile İlgili Görevleri”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, C. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995.

_____, *Türk Maarif Tarihi*, C. I-II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

_____, *Türk Maarif Tarihi*, C. III-IV, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, C. I, TTK Basımevi, Ankara, 1953.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb’anın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yay., İstanbul, 2006

ez-Zerka, Mustafa Ahmed, *İslam Hukuku 1*, ev.: Servet Armağan, 2. bs., Gündönümü Yay., İstanbul, 2006.

Fatma Aliye, *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*, Kanaaat Matbaası, Dersaadet, 1332.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Findley, Carter Vaughn, *Ottoman Civil Officialdom*, Princeton University Press, New Jersey, 1989.

_____, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire the Sublime Porte, 1789-1922*, Princeton University Press, New Jersey, 1980.

Gedikli, Fethi, *şura-yı Devlet*, 2. bs., On İki Levla, İstanbul, 2018.

_____, “Osmanlı Devletinde Kaza”, *DİA*, C. 25, 2002.

_____, “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı*, C. 3, Sa. 5, 2005.

_____, “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu?”, *İÜHFM*, C. LXIX, Sa. 1-2, 2011.

Görelî, İsmail Hakkı, *Devlet Şûrası (Şûrayı Devlet)-(Danıştay)*, Yeni Matbaa, Ankara, 1953.

Gözübüyük Şeref, Tan Turgut, *İdare Hukuku*, C. II, 4. bs., Turhan Kitabevi, Ankara, 2010.

Gürbüz, Mustafa, “İslam Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Halil Cemalettin, Hrant Asadur, *Ecânibin Memâlik-i Osmaniye’de Hâiz Buldukları İmtiyazât-ı Adliye*, İstanbul, 1331.

Halil Rifat, *Şerh-i Kanun-ı Cezâ-yı Askerî*, Mihran Matbaası, İstanbul, 1303.

Haşim Cemil Abdullah, “İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi”, Çev. Yunus Apaydın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 3, 1989, s. 383-400.

_____, “İslam Hukukunda Yargı Kararlarının Temyizi-II”, Çev. Yunus Apaydın, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sa. 4, 1990, s. 385-412.

Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiye ve Siyasiye Tettebbuâtı*, 5. Kitap, Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1326.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Clarendon Press, Oxford, 1973.

Hüseyin Avni, *Askeri Ceza Kanunu Şerhi*, Mihran, İstanbul, t.y.

Hüseyin Galib, *Müdde’i Umûmî ve Mu’âvinleri*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1307.

Hüseyin Hıfzı, *Sultan Aziz Devri*, Dersaadet, Babıali Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, 1326.

İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, C. I, 3. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

_____, *Son Sadrazamlar*, C. II, 3. bs., Dergah Yayınları, İstanbul, 1982.

İbnü'r-Refet Mehmed Memduh, *Kapitülasyon (Capitulations) yahud Memâlik-i Osmaniye'de Ecnebîlerin Hâiz Olduğu İmtiyazât*, Matbaa-yı Ahmed İhsan, Dersaadet, 1327.

İbnüssalih Ahmed Refik, “Devlet-i Osmaniye ile Akvâm-ı Kadîme ve Hükûmât-ı Mehtelifede Müdde'î Umûmîliğin Sûret-i Zuhûr ve Tekemmülü ve Hukuk-ı Umûmiye Da'vâsının İkâmesindeki Suver-i Erba'a”, *Ceride-i Adliye*, No:105, 22 Cemaziyelahir 1332.

İbrahim Hakkı, *Hukuk-ı İdare*, Karabet Matbaası, İstanbul, 1307.

İnalçık, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi – Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 13, Sa. 2, 1958.

_____, “Kanun”, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.

_____, “Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten*, C. XXVIII, Sa. 112, 1964.

_____, “Mahkeme”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1977.

İnalçık Halil, Quataert Donald, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume I:1300-1600*, Cambridge University Press, New York, 1994.

İpeksümeroğlu, Niyazi, “Askeri Kaza Sistemine Bir Bakış”, *AÜHFD*, C. 8, Sa. 1, 1951.

İpşirli, Mehmet, “Naib”, *DİA*, C. 32, 2006, s. 312-313.

_____, “Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)”, *Belleten*, C. LXI, Sa. 232, Aralık 1997.

Kanunnâme-i Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, Nşr: İbrahim Saib, Ahir-i Zilkade 1244, İBB Atatürk Kitaplığı, Demirbaş: MC_Osm_K.00415, Yer No: 343.01 KAN.; İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, No:83154.

Karahanoğulları, Onur, *Türkiye’de İdari Yargı Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.

Karakoç Sarkiz, *Sicilli Kavânîni*, C. I, Cihan Matbaası, İstanbul, 1926.

Karal, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümâyunda Batının Etkisi”, *Bellekten*, C. XXVIII, Sa. 112, 1964.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. I, TTK Yayınları, t.y.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK Yayınları, t.y.,

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. III, TTK Yayınları, t.y.

_____, *Selim III’ün Hat-ı Hümayunları –Nizam-ı Cedid-*, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslam Hukuku 1*, 5. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kaşıkçı, Osman, *Osmanlı’da Devlet Başkanlığı*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.

Kaynar, Reşat, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, 4. bs., Ankara, 2010.

Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, 3. bs., Klasik Yayınları, İstanbul, 2012.

_____, “Nizamiye Mahkemeleri”, *DİA*, C. 33, 2007, s. 185-188.

Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yay., Ankara, 1969.

Kılıç, Selda Kaya, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de İl Yönetimi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜSBE, 1995.

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Midhat Paşa'nın Hatıraları (Tabsıra-i İbret)* , C. 1, Temel Yayınları, İstanbul, 1997.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Haz. Yılmaz Kurt, 2. bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Koçu, Reşad Ekrem, "Eski İstanbul'da Bekar Uşakları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sa. 3, Nisan 1972.

Koray, Enver, "Yeni Osmanlılar", *Bellekten*, C. XLVII, Sa. 186, Nisan 1983, s. 563-582.

Köksal, Osman, "Tarihsel Süreci İçinde Bir Özel Yargı Organı Olarak Divan-ı Harb-i Örfiler (1877-1922)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, 1996.

_____, "Sivas Tarihine Der-kenar; Yeni Türkiye'nin İlk Yüksek Mahkemesi Sivas Muvakkat Temyiz Heyeti", *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 2, Aralık 2019, s. 151-173.

Köprü, Orhan, "Türkiye'de Askeri Yargının Doğuşu ve Gelişimi", *Askeri Adalet Dergisi*, Sa. 89, Ocak 1994.

Köprülü, Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 5. bs., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Kuntay, Mithat Cemal, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, C. I, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

Kuran, Ercüment, "XIX. Yüzyılda Türkiye'de Kültür Değişmesi", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (içinde), 3. Bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 21-32.

_____, "Fransız İhtilâli'nin Yeni Osmanlılara Tesiri (1867-1876)", *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler* (içinde), 3. Bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 59-65.

Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, Döler Neşriyat, İstanbul, 1981.

Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", *DİA*, C. 1, 1988, s. 179-185.

_____, “Hafta Tatili (İslami Dönem)”, *DİA*, C. 15, 1997, s. 130-132.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Temessük”, *DİA*, C. 40, 2011, s. 413-414.

Mahmud Cevad, *Ma‘ârif-i Umûmiyye Nezâreti Târîhçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Matba‘a-yı Âmire, 1338.

Mahmud Nedim, *Usûl-ı Muhâkemât-ı Cezaiye Kanunu Şerhi*, Ceride-i Havadis, İstanbul, 1301.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Üçüncü Tab‘, Dersaadet, 1308.

Mehmed Arif, “Tensikât-ı Adliye: Mahkeme-i Temyiz”, *İlm-i Hukuk ve Mukâyese-i Kavânîn Mecmû‘ası*, No:1-7, Birinci Sene-İkinci Cilt, 30 Eylül 1325.

Mehmed Şevki, *Tayin-i Merci*, Kütübhanesi-i Cihan, İstanbul, 1322.

Menteşe, Halil, *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentese’nin Anıları*, Haz. İsmail Arar, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Mimiroğlu İlker Mete, Elemana Halil, “Geçmişten Günümüze Sayıştay Binaları”, *Kuruluşundan Cumhuriyet’e Sayıştay Tarihi 1862-1923* (içinde), Sayıştay Yayınları, Ankara, 2012.

Mol, Gürsel, *Türk Hukuk Tarihi Sürecinde Yargıtay*, Yargıtay Yay., Ankara, 2004.

Muallim Mehmed Aziz, *İmtiyazât-ı Ecnebiye ve Tensikât-ı Adliye*, Ahmed Saki Beg Matbaası, Dersaadet, 1325.

Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev. İbrahim Tüfekçi, II. Cilt, Kitabevi, İstanbul, 1994.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.

Muslihiddin Âdil, *Mukayeseli Hukuk-ı İdare Dersleri*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1327.

_____, *Ma‘lûmât-ı Hukukiye*, İstanbul, Matbaa-yı Amire, 1331-1333.

Mustafa Reşid, *Mufasssal Ameli ve Nazari Usul-i Muhakeme-i Hukukiye*, Kader Matbaası, İstanbul, 1338.

Mutaf, Abdülmecit, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Şûra-yı Devlet (1868-1922/1284-1342)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜSBE, 1997.

Nasi, Aslan, *İslam Yargılama Hukukunda “Şühûdü’l-hal” Jürî Osmanlı Devri Uygulaması*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1999.

Nazım Paşa, *Selanik Vali-i Sabıki Nazım Paşa’nın Hatıraları*, Arba Yay., İstanbul, 1992.

Nazif Sururi, S. Talat, *Mecmû‘a-yı Ma‘lûmât-ı Adliye*, Kasbar Matbaası, İstanbul, 1312.

Oğuz Mustafa, Akgündüz Ahmet, “Hüccet”, *DİA*, C. 18, 1998, 446-450.

Onar, Sıddık, “Türkiyede İdarenin Kazaî Mürakabesi”, *İÜHFM*, C. I, Sa. 1, 1935.

Osman Nuri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı: Hayât-ı Husûsiye ve Siyasiyesi*, Kütübhanesi-i İslam ve Askeri, İstanbul, 1328.

Osmanağaoğlu, Cihan, “Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devleti’nin Örfî Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007/2.

Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 2. bs., Hil Yayın, İstanbul, 1987.

_____, “Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. IX, Sa. 1, 1976.

_____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 2. bs., Kronik Yayıncılık, İstanbul, 2016.

_____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, 2. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2011.

_____, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 4. bs., Cedit Neşriyat, Ankara, 2012.

Önder, Ali Rıza, “Ceride-i Mehakim’den Yargıtay Dergisi’ne (1873-1975)”, *Yargıtay Dergisi*, C. 2, Sa. 4, Ekim 1976, s. 121-143.

Özcan, Abdülkadir, “Asesbaşı”, *DİA*, C. 3, 1991, s. 464.

Özdemir, Hüseyin, *Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi*, ÖKM Yayınları, Konya, 2013.

Özdeş, Orhan, “Danıştayın Tarihçesi”, *Yüzyıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, 2. bs., Danıştay Matbaası, Ankara, 1986.

_____, “Danıştay ve Tarihi Gelişimi”, *Danıştay Dergisi*, Sa. 1., 1971, 22-32.

Özel, Ahmet, “Müstemen”, *DİA*, C. 36, 2006, 140-143.

Özkorkut, Nevin Ünal, *Osmanlı Hukukunda Müdde-i Umumilik (Savcılık Kurumunun Türk Hukukuna Girişi ve Uygulanma Süreci)*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.

Özoğuz, Nejat, *Temyiz Mahkemesi*, Yeni Cezaevi Matbaası, Ankara, 1944.

Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 7, Ötüken Yay., İstanbul, 1978.

_____, *Âlî Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988

Öztürk, İbrahim Sadi, *Sevr Antlaşması Tam Metin – 433 Madde (Günümüz Türkçesi) Mondros ve Lozan Ekleriyle*, Fark Yayınları, Ankara, 2007.

Özyörük, Mukbil, *İdare Hukuku Dersleri*, Teksir, Ankara, 1973.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, MEB Basımevi, İstanbul, 1983.

_____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 1, MEB Basımevi, İstanbul, 1983.

_____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul, 1993.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, C. I, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1985.

Pınar, Hayrettin, “Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âlî Paşa”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa. 18, Aralık 2008, s. 1-22.

Repp, Richard C., “Osmanlı Bağlamında Kanun ve Şeriat”, *Sosyal ve Tarihi Bağlamı İçinde İslam Hukuku*, Ed.: Aziz el-Azme, Çev.: Fethi Gedikli, İz Yayıncılık, İstanbul, 1992.

Reşid, *Mecmû‘a-yı Kavanin ve Nizamat-ı Cezaiye*, Matbaa-yı Osmaniye, Dersaadet, 1313.

Rifat (Taşkın), *Askeri Muhakeme Usulü Kanunu Şerh ve Sak*, Cihan Matbaası, Ankara, 1930.

_____, *Şerh Askerî Ceza Kanunu*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1930

Sâbit Efendi, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye Kanun-ı Muvakkati Şerhi*, Medrese-i Hukuk 194 Numaralı Nüsha, t.y.

Sahillioğlu, Halil, “Askerî”, *DİA*, C. 3, 1991, s. 488-489.

Said, *Mehâkim*, Mahmud Beg Matbaası, Dersaadet, 1306.

Sakaoğlu, Necdet, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Tarih Sözlüğü*, İletişim Yay., İstanbul, 1985.

Sami, *Mesâil-i Cezâiye – Usûl-i Muhâkemât-ı Cezâiye Şerhi*, Kütübhaneye-i Cihan, Dersaadet, 1323.

Seçkin, A. Recai, *Yargıtay Tarihçesi Kuruluş ve İşleyişi*, Ankara Yarı Açık Cezaevi Basımevi, Ankara, 1967.

Seyitdanlioğlu, Mehmet, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, 2. Bs., TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Shaw, Standford J. “The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement Before 1876”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 1, No. 1, 1970.

Shaw Standford J., Shaw Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. II, Cambridge University Press, New York, 1977.

Sungu, İhsan, “Tanzimat ve Yeni Osmanlılar”, *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Süheyb, Derbil, *İdare Hukuku*, C.I, 3. bs., AÜHF YAY., Ankara, 1950.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaâdet, 1317.

Şenlen, Süheyla, Şenlen, “Türkiye’de İdari Yargının Doğuşu ve Tarih Gelişimi”, *AÜSBF Dergisi*, C. 49, Sa. 3, 1994.

Şentop, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931.

Terzi, Mehmet Akif, *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2015.

Tevfik Tarık, *Usûl-i Muhâkemât-ı Cezaiye*, İkbâl Kütübhanesi, Dersaadet, 1329-1331.

Turan, Ali, “1815 Numaralı Trabzon Şer’iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜSBE, İstanbul, 2014.

_____, “Ferman-ı Adalet”, I. Uluslararası Adalet Kongresi Bildiri Kitabı, 2-4 Mayıs 2019 Rize, s. 1039-1066.

_____, “Abdurrahman Âdil Eren’in (1868-1942) Hayatı, Eserleri ve Mahkeme-i Temyiz Adlı Eserinin Tahlili”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sa. 23, Bahar 2017, s. 57-80.

Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, Haz.: Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977.

Ubicini, M.A., *Türkiye 1850*, C. I, Çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman, t.y.

Udeh, Abdülkadir, *İslam Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, Çev. Akif Nuri, C. I, İhya Yayınları, İstanbul, 1976.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 4. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. 1, 7. bs., TTK Yayınları, t.y.

_____, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 4. bs., TTK Yayınları, Ankara, 2014.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988.

_____, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, 3. bs., TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Üçok, Bahriye, *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*, AÜİF Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD*, C. 4, Sa. 1, 1947.

_____, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", *AÜHFD*, C. 3, Sa. 1, 1946.

_____, "Savcılıkların Avrupa Hukukunda Gelişmesi ve Türkiye'de Kuruluşu", *Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay'ın Hatırasına Armağan*, AÜHF Yay., Ankara, 1964.

Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 10. bs., Savaş Yayınevi, Ankara, 2002.

Veldet, Hıfzı, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.

Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yavuz, Hulusi, “Cerîde-i Mehâkim”, *DİA*, C. 7, 1993, s. 408-409.

_____, “Cerîde-i Adliyye”, *DİA*, C. 7, 1993, s. 404-405.

_____, “Adliye Nezâreti”, *DİA*, C.1, 1988, s. 389-390.

_____, “Western Influence upon the Ottoman Institutions: the Council of State and the Council Judicial Regulations”, *İslam Medeniyeti Mecmuası*, C. IV, Sa. 4, Haziran 1980, s. 41-50.

Yolyapan, Aydoğan, “Osmanlı Devletinde Askeri Yargının Gelişimi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, Sa. 10, 2000.

Yorgaki, *Usul-i Muhekemât-ı Hukukiye Kanunu Şerhi*, Matbaa-yı Hukukiye, İstanbul, 1329.

Yorgaki ve Talat, *Usul-i Muhâkemât-ı Cezâiye Kanûn-ı Muvakkatinin Şerhidir*, C. II, Tercüman-ı Hakikat, İstanbul, 1302.

Yörük, Ali Adem, “Mekteb-i Hukuk’un Kuruluşu ve Faaliyetleri (1878-1900)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2008.

EKLER

EK I- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Esasisi

Zât-ı şevket-simât-ı hazreti mülûkânenin ikmâl-i ıslâh-ı ahvâli mülk ve millet ve her yüzden te'mîn-i hukuk-ı ahâli hakkında daima ve müstemirran masrûf olan himem-i celîle ve ikdâmât-ı âliyye-i hazreti mülûkâneleri cümle-i hayriyesinden olmak üzere umûr-ı hukukiyenin hükûmet-i icrâiyeden külliyyen tefrîkiyle murâfa'ât ve muhâkemât vâkı'ada hukuk-ı ibâdın bir kat daha te'mîni yani bu makûle umûrda hükûmet-i icrâiyenin müdâhâleye salâhiyetinden kemâ-yenbaği cereyân-ı adl ü hakkâniyete ârız olabilecek mevani'in def'î nezd-i ma'âlî-vefd-i hazreti mülûkanede tensîb ve tasvîb buyrularak ol bâbda isâbet-efzâ-yı sudûr olan emr-i fermân-ı cenâb-ı padişahi mücebince ve usûl-i mezkûreye tatbîkan Devlet-i Aliyye'de de'âvî-i kanuniye için en büyük mahkeme olmak üzere bu def'a te'sîs buyrulan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin nizâmât-ı esasiyesidir ki ber-vech-i âtî beyân olunur.

Birinci Madde: Kanunen ve nizâmen rü'yet olunan da'vâ için en bü yük mahall-i rü'yet olmak üzere Divân-ı Ahkâm-ı Adliye nâmiyle bir büyük mahkeme-i kanuniye te'sîs buyrulmuştur.

İkinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mehâkim-i şer'iyede rü'yet olunan hukuk-ı şer'iyeye ve cemâ'ât-i gayrimüslime ait de'âvî-i mahsûsa ve mecâlis-i mahsûsasında görülen ticâret mesâlihi müstesnâ olmak üzere hukuk ve mu'âmelât-ı âdiyeye ve cinâyâta müte'allik olup kavânîn ve nizâmât-ı umûmiyeye tatbîkan fasl ve hükmolunan mesâlihten evvela usûlen ve nizâmen kendisinin muhâkemesine muhavvel olan da'vâyı rü'yet eylemeye sâniyen sair mehâkim-i kanuniyede rü'yet olunan de'âvîden usûlen istinâfî lâzım gelen veyahut yine derecesi usûlen mu'ayen olan de'âvîden müdde'î veya müdde'î-aleyh taraflarından istinâf kılınan mesâlihin rü'yet ve tidkîkine me'mûrdur. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye şahseyn beyinde rü'yet eylediği de'âvî-yi nizâmiyeden bir da'vânın neticesi şahıs ile hükûmet beyinde bir iddi'âyâ te'alluk eder ise ol da'vâyı Şûrâ-yı Devlet'e nakl ettirecektir.

Üçüncü Madde: Hukuk-ı âdiye ve mu'âmelât-ı ticâretten gerek aslen ve gerek istinâfen en sonraki derecede bir da'vâyı rü'yet ve hükme me'mûr ve me'zûn olan mecâlis-i kanuniyenin sûret-i murâfa'ası hükm ve i'lâmı hakkında müdde'î veyahûd müdde'î-aleyh tarafından ta'rîz ve iddi'â vukû'ı ile Divân-ı Ahkâm- Adliye'ye mürâca'at olundukda işbu da'vânın sûret-i cerayânını tedkîk ile sûret-i murâfa'a ve

hükm ve i'lâmı kanun ve nizâma muvâfık olmadığını görür ise ol hükm ve ilâmı beyân-ı esbâb ederek fesh-i birle tekrar rü'yetini ya i'lâm-ı münfesihi vermiş olan meclise veyahûd diğeri münâsib göreceği bir meclise havâle edecektir.

Dördüncü Madde: Divânı Ahkâm-ı Adliye iki dâ'ireye münkasım olup bunun birisi münhasıran mücâzâta müte'allik husûsâtın ve diğeri ahkâm-ı kanuniyeye ait olan hukuk ve mu'âmelât-ı âdiyeye müte'allik de'âvînin fasl ve hükmüne me'mûrdur fakat re'sen rü'yet ettiği veya istinâfen gördüğü da'vânın bir büyük ehemmiyeti olur ise hey'et-i meclisin içtimâ'ıyla ile rü'yet olunur.

Beşinci Madde: İşbu meclis Divân-ı Ahkâm-ı Adliye re'isi nâmıyla vükelâdan bir zâtın taht-ı riyâsetinde olup her bir dâ'iresinde birer re'is vekîli bulunacak ve her dâ'iresi re'is vekîlleri ile beraber akalli beşer ve ekserî onar a'zâdan mürekkeb olup ale'l-umûm meclisin umûr-ı tahrîriyesine nezâret etmek üzere bir başkâtip olacaktır.

Altıncı Madde: A'zâdan başka olarak mecliste altı mümeyyiz olup bunlar icâbına göre her iki dâ'ireye tefrîk olunur.

Yedinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye havâle olunan de'âvî ibtidâ mümeyyizler ma'rifetiyle tedkîk ve terettüb edecek ahkâm-ı kanuniye ile tatbîk olunduktan sonra müte'allik olduğu dâ'irede fasl ve hükm olunacaktır.

Sekizinci Madde: Divân-ı Ahkâmı Adliye re'isi ve re'is vekîlleri ve a'zâsı ve mümeyyizleri bâ-irâde-i seniyye nasb ve ta'yîn buyrulur. A'zâ-yı meclis rüteb-i divâniyeden her kangı rütbede bulunur ise bulunsunlar meclisce hukuk-ı mütesâviyeye nâ'il ve Şûrâ-yı Devlet a'zâsı ile mütesâvidirler ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye a'zâsının isti'fâsı vukû'bulmadıkça veya daha büyük bir me'mûriyete ta'yîn veyahûd bi'l-muhâkeme müttehem olduğuna hükm olunmadıkça azl olunmayacaktır.

Dokuzuncu Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin murâfa'a ve hükümlerine icrâ me'mûrlarından hiçbir kimsenin dahl ve ta'arruzı olamayıp hükûmet-i icrâiye yalnız tefrik-i de'âvî yolunda havâle-i mesâlih ile divân hükm ve i'lâmlarını icrâyâ me'mûrdur.

Onuncu Madde: Divânı Ahkâm-ı Adliye'nin rü'yet ve faslına me'mûr olacağı de'âvînin envâ'mını ve mevâd-ı hukukiye ve cezâiye üzerine usûl-i muhâkemâtını ve

hüküm ve kararlarının sùret-i arzını mübeyyin iktizâ eden nizâmât Şûrâ-yı Devlet'te bi'l-müzâkere bâ-irâde-i seniyye mevki'-i icrâyâ konulacaktır.

Divanı Ahkâmı Adliye'nin muhâkemâtı alenî olup fakat her ne vakit tensîb eder ise muhâkemâtın hafî olarak cereyânını hüküm edebilir.

Fî 8 Zilhicce sene 1284.

EK II- Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Nizâmnâme-i Dahilisidir⁹³⁹

Mukaddime

Memâlik-i Devlet-i Aliyye'de mehâkim-i nizâmiye dört dereceye taksim olunmuştur.

Birincisi kazâlarda bulunan de'âvî meclisleri; ikincisi, livâlarda bulunan temyiz-i hukuk meclisleri; üçüncüsü, merkez vilâyetlerde olan⁹⁴⁰ temyiz divânları; dördüncüsü, Dersa'âdette bulunan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ki mehâkim-i nizâmiyenin a'zamıdır.

İşbu mehâkim-i nizâmiyeden birinci derecede bulunan de'âvî meclisleri bidâyeten rü'yet-i de'âvîye me'mûrdur.

Liva vilâyet merkezlerinde bulunan temyiz-i hukuk meclisleri, de'âvî mecâlisinin bidâyeten gördükleri da'vâları istid'â üzerine istinâf etmeye ve kendilerinin me'zûniyet-i nizâmiyeleri derecesinde bulunan da'vâları bidâyeten rü'yet eylemeğe me'mûrdurlar.

Divân-ı Ahkâmı Adliye iki mahkeme-i kanuniyeden mürekkebtir.

Birincisine Mahkeme-i Temyiz ıtlâk olunur. Bu mahkeme cinâyet ve hukukî âdiye da'vâları için mehâkim-i nizâmiyeden verilen i'lâmların tedkîk ve lede'l-iktizâ nakzına me'mûrdur ve iki dâ'ireye münkasım olub birisi muhâkemât-ı cezâiyenin ve diğeri hukuk-ı âdiye da'vâlarının temyizine mahsûsdur.

Mahkeme-i sâniye Dersa'âdette en büyük mahkeme-i nizâmiye olub gerek muhâkemât-ı cezâiye ve gerek hukuk-ı âdiyeye dair en sonra rü'yet olunmuş olan da'vâların kat'iyen tedkîk ve hükmüne me'mûrdur⁹⁴¹.

⁹³⁹ Bu nizamnâmenin latinize edilmesi, COA, İ.MMS., 36-1505'de bulunan asıl metinden yola çıkarak yapılmıştır. Fakat buradaki metin ile Düstur'da neşredilen metin karşılaştırılmış ve mevcut bulunan farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

⁹⁴⁰ Düstur metninde "bulunan" şeklinde yazılmıştır.

⁹⁴¹ Düstur metninde bu kısım şu şekilde neşredilmiştir: "Mahkeme-i sâniye Dersa'âdette en büyük mahkeme-i nizâmiye olub on sekizinci maddede muharrer olduğu üzere gerek muhâkemât-ı cezâiye ve gerek hukuk-ı âdiyeye dâ'ire en sonra rü'yet olunmuş olan da'vâların kat'iyen tedkîk ve hükmüne me'mûrdur."

İşbu iki mahkemeyi teşkil eden Divân-ı Ahkâmı Adliye vükelâdan bir zâtın taht-ı nezâretinde olub mahkeme-i ûlânın iki dâ'iresi birer re'is-i sâni idâresine muhavvel olacağı gibi mahkeme-i sanîyede dahi bir re'is bulunacaktır.

Nâzır olan zât Mahkeme-i Temyiz'in hey'et-i mecmû'asına riyâset ve mahkeme-i sanîyeye fakat nezâret eder.

Bidâyeten rü'yet-i da'vâ, sulhen kâbil-i tesviye olmayan ve muhâkemâta muhtaç olan de'âvî-i hukukiyeyi birinci def'a rü'yet ve fasl ve hüküm eylemektir.

İstinâf-ı da'vâ, birinci derecede bulunan mehâkim-i nizâmiyede bidâyeten görülen de'âvî-i hukukiyeyi tekrar rü'yet ve fasl etmektir.

Nakz-ı da'vâ, birinci derecede olan mehâkim-i nizâmiyede görülüp istinâfa me'mûr olan mehâkimde istinâf edilen de'âvî-i hukukiyeyinin i'lâmlarını tedkîk ile hükmü muvafık-ı kanun ise tasdîk değil ise nakz ve cerh ederek tedkîk olunan da'vâyı i'lâm eden mahkeme-i istinâfiyeye veyahûd istinâfa me'mûr olan diğer bir mahkemeye havâle ile tekrar rü'yet ettirmektir.

Bidâyeten ve istinâfen rü'yeti de'âviye me'mûr olan mehâkim-i nizâmiyenin derecât-ı vezâîfî nizâmnâme-i mahsûs ile ta'yîn ve tahdîd olduğundan işbu nizâmnâme anlardan bahs etmeyip yalnız Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin vezâîfini beyân eder.

Faslı Evvel

Mahkeme-i Temyiz'in Vezâîfine ve Usûl-i Muhâkemâtına Dairdir

Birinci Madde: Mahkeme-i Temyiz'in vezâîfî evvelâ hükmü kâbil-i istinâf olmayan mehâkimden verilen i'lâmların müdde'î veya müdde'î-aleyhin istid'âsı üzerine veyahûd ahkâm-ı vâkı'ada kanunun hüsn-i cereyânını te'mîn için tedkîk ve temyizi, sâniyen mehâkim-i nizâmiyenin hey'et-i mecmû'ası veyahûd a'zâsından biri veya birkaçı aleyhine müdde'î veya müdde'î-aleyh tarafından vukû'bulan da'vânın faslı, sâlisen bir da'vânın mahall-i rü'yeti hakkında beyne'l-mehâkim zuhûr eden ihtilâfâtın faslı ile da'vânın ta'yîn-i merci'î, râbi'an bir da'vânın havâle olunan mahkemede rü'yet ve tedkîki gazez ve sahâbetden sâlim olmayacağı hakkında şübhe-i kaviyye hâsıl olur veya ol mahkemede rü'yeti asâyiş-i umûmînin ihlâlîni mûcib olacağı anlaşılır ise ol da'vânın mahkeme-i mezkûreden ref'ile âhar mahkemeye

havâlesi, hâmisen mehâkim-i nizâmiye me'mûrlarının hâkimlik sıfat ve me'mûriyetine muvâfık hâl ve meslekte bulunmalarına nezâret ile hilâf-ı hareket edenlerin ta'zîr ve te'dîbi maddelerinden ibarettir.

İkinci Madde: Mahkeme-i Temyiz'de hükmü kâbil-i istinâf olmayan mehâkimden verilen i'lâmlar tedkîk ve temyiz olunur⁹⁴².

Üçüncü Madde: İşbu fasl-ı evvelin mevâd-ı muhtelif-i âtiyesinde tafsîl ve ta'rîf olduğu vechile Mahkeme-i Temyiz'e havâle olunan i'lâmların nakzını icâb eden esbâb dört nev'idir: Birincisi, hilâf-ı kanun hükm olunmuş olmasıdır, ikincisi bir mahkemenin salâhiyet ve me'zûniyet-i nizâmiyesi hâricinde bir iş rü'yet etmiş bulunmasıdır, üçüncüsü muhâkemenin usûlüne muhâlif sûrette icrâ edilmiş olmasıdır, dördüncüsü bir madde hakkında verilen i'lâmların yekdiğere mübâyin bulunmasıdır.

Dördüncü Madde: Bir i'lâm hakkında nakz-ı hükm istid'âsı için mu'ayyen olan mehlîn inkizâsıyla bir taraftan şikâyet zuhûr etmese bile ol hükmün esbâb-ı nakziyeden hâlî olmadığı Mahkeme-i Temyiz'in ma'lûmı oldukda nakzına mübâderet eylemesi câizdir⁹⁴³.

Beşinci Madde: Mahkeme-i Temyiz nakz ettiği hükmün tahtında bulunan da'vâyı muhâkemesine girişmeyerek icâb eden mahkemeye havâle eyler ve eğer da'vânın sûret-i muhâkemesi usûlüne ve i'lâmın hükmü kanuna muvâfık ise te'yîd eder ve cinâyet maddelerine müte'allik kararlar istid'â vukû'ına muhtâc olmayarak mutlaka divânın kabûlüne mevkûf bulunduğundan o makûle maddeler hakkında mecâlis-i mahsûsasından verilen i'lâmların tedkîkâtı bi'l-icrâ sûret-i muhâkemesi kâ'ide-i mevzû'asına ve hükmü kanuna muvâfık ise tasdîk olunur değil ise ikmâl ve ıslah edilir.

Altıncı Madde: Sûreti kat'iyede verilmiş olan bir i'lâm ikinci maddede muharrer olan esbâbı erba'anın birinin veyahûd birkaçının vücûduna mebnî Mahkeme-i

⁹⁴² Düstur metninde bu ikinci maddeye yer verilmemiştir. Bu sebeple Düstur'daki madde sayısı, naklettiğimiz bu irade leffinde yer alan metinden bir eksiktir. Bu esaslı bir eksiklik oluşturmamıştır. Zira birinci maddenin ilk kısmından, Mahkeme-i Temyiz'in hükümleri kabil-i istinâf olmayan mahkemelerden verilen kararları temyizen tetkik ettiğini anlıyoruz.

⁹⁴³ Düstur metninde bu madde şu şekilde neşredilmiştir: "Bir i'lâm hakkında nakz-ı hükm istid'âsı için mu'ayyen olan mehlîn inkizâsıyla bir taraftan şikâyet zuhûr etmese bile ol hükmün esbâb-ı nakziyeden hâlî olmadığı Mahkeme-i Temyiz'in ma'lûmı oldukda nakzına mübâderet eylemesi câizdir fakat tarafeynden birisi bundan istifâde edemez."

Temyiz’de nakz ile tekrar tedkîk edilmek üzere i’lâm-ı mezbûrı vermiş olan mahkemeye havâle olundukda mevzû’bâhs olan da’vâya dair verilen ikinci i’lâmın hükmü i’lâm-ı menkûzın hükmünde istinâd olunan ilel ve esbâba binâ olunur ve tekrar nakzı i’lâmda esâmisi münderic müdde’î veya müdde’î-aleyh tarafından istid’â kılınır ise Mahkeme-i Temyiz’in iki dâ’iresinin içtimâ’ı ile tekrar tedkîk ve inde’l-icâb nakz olunur. İşbu ikinci nakzın hükmü dahi ibtidâki i’lâmın nakzında medâr-ı hükm olan esbâba mübtenî olur ise da’vânın havâle olunduğu mahkeme Mahkeme-i Temyiz’de verilen karara imtisâle mecbûrdur⁹⁴⁴.

Yedinci Madde: Bir madde hakkında verilmiş olan i’lâm ol maddenin hîn-i vukû’ında düstûrû’l’amel olan kanuna muhâlif olmadıkça nakz-ı hükm istid’âsı kabul olunmaz.

Sekizinci Madde: Bir mahkemeye havâle olunan da’vânın Mahkeme-i Temyiz’de tedkîki ile i’lâmının nakz olunabilmesi ol mahkemeden sâdır olan hükmün sûret-i kat’iyede olmasına yani kâbil-i istinâf olmamasına menûtdur fakat karîne üzerine ittihâz olunmuş olan bir karar ki anın neticesi müdde’î veyahûd müdde’î-aleyhe telâfisi kâbil olmayan bir zararı istilzâm edeceği evvelce tahakkuk ede ol kararı veyahûd da’vânın bir ciheti hakkında sûret-i kat’iyede tertîbi hükm olunmuş ise yalnız ol ciheti asıl hükm lâhik olmazdan evvel Mahkeme-i Temyiz nakz edebilir.

Dokuzuncu Madde: Mahkeme-i Temyiz nakzı istid’â olunan i’lâmda hükme medâr olmak üzere münderic olan ahvâl ve keyfiyâtı muhakkak add edip tahkikine girişmez ancak işbu ahvâl ve keyfiyât asıl da’vâyı rü’yet eden mahkemede hasm tarafından cerhine tasaddî olunmamış bir sened-i resmî ile mecrûh olup da ol senedin mahkeme-i mezkûrede tedkîk edilmediği sâbit olur ise verilen i’lâmın hükmü nakz olunur.

⁹⁴⁴ Düstur metninde bu hüküm şu şekilde neşredilmiştir: “Sûreti kat’iyede verilmiş olan bir i’lâm ikinci maddede muharrer olan esbâbı erba’anın birinin veyahûd birkaçının vücûduna mebnî Mahkeme-i Temyiz’de nakz ile tekrar tedkîk edilmek üzere bir mahkemeye havâle olundukda mevzû’bâhs olan da’vâya dâ’ire verilen ikinci i’lâmın hükmü i’lâm-ı menkûzın hükmünde istinâd olunan ilel ve esbâba binâ olunup da tekrar nakzı müdde’î veya müdde’î-aleyh tarafından istid’â kılınır ise Mahkeme-i Temyiz’in iki dâ’iresinin içtimâ’ı ile tekrar tedkîk ve inde’l-icâb nakz olunur. İşbu ikinci nakzın hükmü dahi ibtidâki i’lâmın nakzında medâr-ı hükm olan esbâba mübtenî olur ise da’vânın havâle olunduğu Mahkeme-i Temyiz’de verilen karara imtisâle mecbûrdur.”

Onuncu Madde: Bir i'lâmın hükmü kanuna mutâbık olsa bile ol hükm⁹⁴⁵ esbâb-ı mûcibe sırasında madde-i kanuniyeye yanlış ma'nâ verilmesinden neş'et etmiş ise nakz olunur.

On Birinci Madde: Bir mukâveleden tahaddüs eden da'vânın rü'yetinde ol mukâveleye dair olan senedin mefâd-ı sarîhine veyahûd ana ta'alluk eden kanun ve nizâmın hükmüne başka türlü ma'nâ verilmiş olur ise ol mukâveleye dair da'vânın i'lâmı nakz edilir.

On İkinci Madde: Bir mahkemede usûl-i muhâkemeye muhâlif olarak rü'yet olunan da'vânın Mahkeme-i Temyiz'de nakz olunabilmesi ol mahkemeye ait vezâifde usûl-i muhâkemenin ihlâl olunmasına ve işbu kusûr ve hatânın lâhik olan hükmü mahvedecek derecede bulunmasına veyahûd müdde'î veya müdde'î-aleyh tarafından usûl-i muhâkemenin tağyîr ve ihlâl olunduğunu isbât edecek derecede i'tirâz olunup da mahkemece tedkîk kılınmamış olmasına mevkuftur.

On Üçüncü Madde: Bir i'lâmın hükmü mücerred kanun[a] muğâyir bulunması cihetiyle nakz olunup da tashîh olunmak üzere bir mahkemeye havâle olundukda ol mahkeme asıl maddenin tekrar murâfa'asına girişmeyerek yalnız nakzedilen hükmü tarafeyn muvâcehesinde tashîh eder.

On Dördüncü Madde: Bir i'lâm mücerred usûl-i muhâkemece hatâ vukû'ından dolayı nakz olunarak bir mahkemeye havâle olundukda ol i'lâmı tanzîm eden mahkemede mûcib-i nakz olan hatânın vukû'ına kadar cereyân eden tahkîkât ve verilmiş olan kararlar mu'teber tutulup ve hatânın vukû'undan sonra ittihâz edilmiş olan kararlar ilgâ olunup müceddeden icrâ-yı tahkîkât ile da'vâya karar verilir. Eğer bu hatâ maslahatın bidâyet-i rü'yetinde zuhûr eylemiş ise ol i'lâm tamâmiyle menkûz olup maslahat müceddeden rü'yet ve fasl olunur ve her hâlde işbu mahkeme tarafından verilen i'lâmın def'a-yı sâniye olarak Mahkeme-i Temyiz'de nakzı câiz olur⁹⁴⁶.

⁹⁴⁵ Düstur metninde bu maddedeki "ol hükm" ifadesi yer almamıştır.

⁹⁴⁶ Bu madde Düstur'da şu şekilde neşredilmiştir: "Bir i'lâm mücerred usûl-i muhâkemece hatâ vukû'undan dolayı nakz olunarak bir mahkemeye havâle olundukda ol i'lâmı tanzîm eden mahkemede mûcib-i nakz olan hatânın vukû'ına kadar cereyân eden tahkîkât ve verilmiş olan kararlar mu'teber tutulup ve fakat hatânın vukû'undan sonra ittihâz edilmiş olan kararlar ilgâ olunur. Eğer bu hatâ maslahatın bidâyet-i rü'yetinde zuhûr eylemiş ise ol i'lâm tamâmiyle menkûz olup maslahat müceddeden rü'yet ve fasl olunur ve her hâlde işbu mahkeme tarafından verilen i'lâmın def'a-yı sâniye olarak Mahkeme-i Temyiz'de nakzı câiz olur."

On Beşinci Madde: İki mahkeme tarafından bir da'vâ hakkında yekdiğerine mübâyin olarak verilen i'lâmlar müdde'î ve müdde'î-aleyh ile da'vânın nev'î⁹⁴⁷ değışmemiş olduğı hâlde Mahkeme-i Temyiz'de nakz olunur.

On Altıncı Madde: Bir da'vânın ta'yîn-i merci'î husûsundan dolayı birkaç istinâf mahkemeleri veyahûd bir istinâf mahkemesine merbût olmayan derece-i ûlâ mehâkimi beyninde vukû'bulan ihtilâfât Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de fasl olunur.

On Yedinci Madde: Bir da'vânın rü'yet olunduğı mahkemeden âhar mahkemeye nakli esbâb-ı âtiyeden birinin vücûduna muhtâcdır. Evvelâ mahkeme-i ûlânın ekser a'zâsı ol da'vâda kanunen kabul olunmayacak hâl ve sıfatda bulunmasıdır, sâniyen Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şâyân-ı kabul esbâba mebnî mahkeme-i mezkûreden şübhe eylesidir.

On Sekizinci Madde: Asâyiş-i umûmiyi vikâyeten bir da'vânın rü'yet olunduğı mahkemeden âhar mahkemeye⁹⁴⁸ nakli emr-i resmî üzerine icrâ olunur.

Fasl-ı Sâni

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizâmiyesinin Vezâîfine Dairdir

On Dokuzuncu Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin Mahkeme-i Nizâmiyesi evvelâ Mahkeme-i Temyiz'de nakz olunup havâle olunan ve sâniyen mahall-i istinâfi olmayan mahkemelerde rü'yet olunup doğrudan doğru[ya] istinâf edilen ve sâliyen ehemmiyeti cihetiyle bidâyeten rü'yeti havâle kılınan da'vâları rü'yet ve hükm eder.

Yirminci Madde: Bir mahkeme-i istinâfiyeden verilmiş olan i'lâmın hükmü usûlen nakz olunduktan sonra tedkîk-i da'vânın ol mahkemeye havâlesinden sarf-ı nazarla Mahkeme-i Nizâmiye'de rü'yeti Mahkeme-i Temyiz'in re'y ve kararına mevkûfdur.

Yirmi Birinci Madde: Bir da'vânın istinâfi ol da'vânın bidâyeten rü'yetinde mahkûm olan tarafın istid'âsına muhtâcdır.

Yirmi İkinci Madde: Muhâkemât-ı cezâiyeden dolayı istinâfen rü'yeti talep olunan da'vânın hîn-i rü'yet ve tedkîkinde ol da'vâya bidâyeten hükm etmiş olan

⁹⁴⁷ Düstur metninde “nev'î” yerine “rengi” denilmiştir.

⁹⁴⁸ Düstur metninde “âhar mahkemeye” ifadesine yer verilmemiştir.

mahkemenin a'zâsından biri veya hey'eti usûlen mes'ûl görüldüğü takdirde onların muhâkemesi dahi icrâ olunur⁹⁴⁹.

Fasl-ı Sâlis

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de Mesâlih-in Sûret-i Cereyânı Beyânındadır

Yirmi Üçüncü Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye i'tâ olunan arzuhalde yevm ve şehir ve sene tarihleri ve müdde'î ve müdde'î-aleyhin isim ve şöret ve san'at ve ikâmetgâhları ve müdde'î yahûd müdde'î -aleyh teb'a-yı Devlet-i Aliyyed'en olmadığı hâlde kangı devlet teb'asından bulunduğu ve da'vâsı ile hülâsa-yı edillesi ve temyizi istid'â olunan i'lâmın ne cihetle kanun ve nizâma mugâyir bulunduğu tahrîr ve arzuhal sâhibi tarafından imzâ veyahûd temhîr olunmak lâzımdır.

Yirmi Dördüncü Madde: Da'vânın Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Mahkeme-i Nizâmiyesin'de istinâfen rü'yeti istid'â olunur ise sâhib-i istid'â haksız çıktığı takdirde hasmının nizâmen ta'ayyün edecek mesârif ve zarar ve ziyânını tazmîne kavî kefil irâ'e etmeğe mecburdur ve bir i'lâmın temyizi istid'a olunur ise sâhibi istid'a istinâf talebi için beyân olunan şartı îfâ etmekle beraber eğer temyiz istid'âsı bir hakkı îfâ ile mahkûm olup da sûret-i te'diyesi inde'l-istinâf kefâlet veya cihet-i uhrâ ile te'mîn edilmemiş ise mahkûm olan nukûd veyahûd eşyâyı Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Evrâk Odası'na veya kendisine ta'yîn olunacak diğer bir mahall-i resmîye makbûz senedi mukâbilinde teslim etmeğe veyahûd te'diyesi için mu'teber kefil dahi irâ'e eylemeğe mecbûrdur.

Yirmi Beşinci Madde: Bir i'lâmın temyizini veyahûd istinâf-ı da'vâyı istid'a eden kimse ol ilâmın aslını veya bir sûret-i musaddakası ile istid'âsında muharrer itirâzâtın şerh ve izâhını şâmil bend bend yazılmış bir lâyiha tanzîm ile istid'âsına rabt edecek veya rabt olunmak üzere nihâyet sekiz gün zarfında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Evrâk Odası'na i'tâ eyleyecektir.

Yirmi Altıncı Madde: Yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü ve yirmi beşinci maddelerin câm'î olduğu şerâite ri'âyet olunmadığı hâlde istid'â red olunur⁹⁵⁰.

⁹⁴⁹ Bu hüküm Düstur'da şu şekilde düzenlenmiştir: "Muhâkemât-ı cezâiyeden dolayı istinâfen rü'yeti talep olunan da'vânın hîn-i rü'yet ve tedkikinde ol da'vâya bidâyeten hükm etmiş olan mahkemenin a'zâsından biri veya hey'eti aleyhine iddi'â vukû'ıyla usûlen mes'ûl görüldüğü takdirde onların muhâkemesi dahi icrâ olunur."

Yirmi Yedinci Madde: Bir i'lâmın temyizi veyahûd da'vânın istinâfi için istid'â olunabilmesi i'lâmın tebliği tarihinden itibaren yüz yirmi gün zarfında makbûl olup bu mehil inkızâsından sonra sâkıt olur.

Yirmi Sekizinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de bir i'lâmın temyizine veyahûd istinâf-ı da'vâya dair taşrada vukû'bulan istid'â müddet-i kanuniyesi zarfında hükûmet-i mahalliye'nin en büyük me'mûruna takdîm olunur. Ol me'mûr dahi mahallî meclis-i temyiz-i hukuk veya mahkeme-i ticâreti ma'rifetiyle yirmi dördüncü⁹⁵¹ maddede beyân olunan şerâiti îfâ ettirdikten sonra istid'â-yı vâki' ile merbût lâyiha ve zât-ı maslahata müteferri' bi'l-cümle evrâkı tahrîrâtına leff ederek birinci posta ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'ne irsâle mecburdur. Şerâit-i muharrere tamâmıyla icrâ olunmadığı takdirde istid'â-yı vâki' hükûmet-i mahalliye tarafından kabul olunamayacağı gibi bi'l-akis îfâ olunup da her ne sebebe mebnî red olunur ise red eden mahkeme veyahûd mahallî hükûmeti me'mûru kanunen mes'ûl tutulur.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Şerâiti muharrere îfâ olunduktan sonra sâhib-i istid'â yahûd vekîli yirmi yedinci⁹⁵² maddede muharrer müddet-i kanuniyenin inkızâsından i'tibâren nihâyet altmış gün zarfında liecli'l-muhâkeme Dersa'âdete gelerek tarih-i vürûdını Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Evrâk Odası'na kaydettirmek üzere Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'ne bir müzekkere takdîmine mecburdur. Etmediği takdirde istid'âsı red olunur.

Otuzuncu Madde: Sâhib-i istid'â bir güne öZR-i şer'î veya sebep-i mücbirden dolayı bu müddet içinde Dersa'âdete gelemeyip de mu'ahharan öZR-i meşrû'ını isbât eylediği hâlde da'vâsı sâkıt olmaz.

Otuz Birinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye gelen müsted'iyât ve tezâkir ve evrâk-ı sâire üzerine sıralarınca numero vaz'⁹⁵³ ve târîh-i vürûdları işâret olunduktan sonra her varakanın numerosı ve târîhi ile kimin tarafından verildiği yahûd kangı mahalden geldiği Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Evrâk Odası'nda bir defter-i mahsûsa derhâl kayd olunur.

⁹⁵⁰ Düstur metninde madde sayısı bir eksik olduğu için bu hüküm şu şekildedir: "Yirmi ikinci ve yirmi üçüncü ve yirmi dördüncü maddelerin câm'i olduğu şerâite ri'âyet olunmadığı hâlde istid'â red olunur."

⁹⁵¹ Düstur'da "yirmi üçüncü" şeklindedir.

⁹⁵² Düstur'da "yirmi altıncı" şeklindedir.

⁹⁵³ Düstur metninde bu kısım "sıralarınca numero ve târîh-i vürûdları..." şeklindedir.

Otuz İkinci Madde: Bu kayd maddesi Evrâk Odası'nda lüzûmı mikdâr ma'yyet kâtibleri ma'rifetiyle oda müdürü tarafından icrâ ettirilir.

Otuz Üçüncü Madde: Yirmi yedinci maddenin hükmünü icrâ etmeyen sâhib-i istid'ânın arzuhali kayd edilmeyerek red olunur⁹⁵⁴.

Otuz Dördüncü Madde: Yirmi dördüncü⁹⁵⁵ madde hükmünce Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye teslim olunacak nukûd ve emvâl için verilen makbûz pusulası koçanlı bir defterden kat' ve i'tâ olunur. Ahz olunan nukûd ya emvâl mikdârıyla kimlerden ve kangı târihlerde va kangı maddeler için alındığı bir defter-i mahsûsa kayd edilir.

Otuz Beşinci Madde: Ashâb-ı de'âvî tarafından Evrâk Odası'na i'tâ olunacak mebâliği evrâk müdürlüğü ma'yyetinde bulunan vezneye teslim olunur.

Otuz Altıncı Madde: İşbu vezne bir veznedâr ile lüzûmı mikdâr me'mûrlar ma'rifetiyle idâre olunur.

Otuz Yedinci Madde: Evrâk-ı vâride Evrâk Odası'nda kayd olunduktan sonra kangı mahal ve dâ'ireye aid olduğunun tefrîk ve ta'yîni Tefrîk Cem'iyeti ma'rifetiyle icrâ olunur.

Otuz Sekizinci Madde: Tefrîk Cem'iyeti iki a'zâ ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtibi ile iki mümeyyizden mürekkebtir. Bunlardan biri Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'nin tensîbi ile Cem'iyete riyâset edecektir.

Otuz Dokuzuncu Madde: Tefrîk Cem'iyeti evrâk-ı vârideyi mütâla'a ve icâbı takdîrinde müdde'î yahûd tarafeyni celb ve isticvâb eyledikten sonra evrâk-ı vâride den nizâmen Divân-ı Ahkâm-ı Adliyeye aid olmayanları bi't-tefrîk merci'î olan mahallerini mübeyyin müfredât pusulası ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nezâreti'ne takdîm edeceği gibi mahalli anlaşılmaz derecede tanzîm olunmuş veya tasrîh-i da'vâ olunmamış veyahûd müdde'înin ifâde-i şifâhiyesine mugâyir bulunmuş ve şerâit-i mahsûsalarına tevfiik edilmemiş olan istid'âları dahi sebeplerinin beyânı ile ashâbına reddeder, nizâmen divâna aid evrâkı müte'allik oldukları mahkeme ve dâ'irelere i'tâ olunmak üzere Evrâk Odası'na i'âde eder. Müdde'î-aleyh taşrada bulunup da ihzârı lâzım geldiği hâlde mütemerrid şurûtunun icrâsı ile müddet-i

⁹⁵⁴ Düstur metninde bu madde şu şekildedir: "Yirmi altıncı maddenin hükmünü icrâ etmeyen sâhib-i istid'ânın arzuhali red olunur."

⁹⁵⁵ Düstur'da "yirmi üçüncü" şeklindedir.

kanuniyesi zarfında müdde'î-aleyhin ihzârı muvâfık-ı usûl ve nizâm olduğunu divân nezâretine tahrîren beyân eder.

Kırkıncı Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırı Cem'iyet tarafından takdîm olunacak evrâkı otuz birinci⁹⁵⁶ maddede muharrer usule tevfikân defter-i mahsûsa kayd olunmak üzere re'yinin ilâvesiyle Evrâk Odası'na irsâl eder.

Kırk Birinci Madde: Tefrîk Cem'iyeti tarafından Evrâk Odası'na i'âde olunan evrâkın def'a-yı sâniyede kaydı zımnında Divân-ı Ahkâm-ı Adliye dâ'irelerine mahsûs kayd defterlerinden başka Evrâk Odası'nda bir kıt'a defter tutulup evrâk-ı vâride kayd olunur.

Kırk İkinci Madde: İşbu defterlerde icrâ olunacak mu'âmele-i kaydiye her varakanın hülâsa-yı me'âli ve târîh ve numerosı ile⁹⁵⁷ kayd ve tahrîrinden ibârettir.

Kırk Üçüncü Madde: Evrâk-ı vâride kayd olunduktan sonra cinsine göre tefrîk ve hülâsa defterlerinden mahrec birer sûretleri leff olunarak aid olduğu mahkeme veya dâ'ire re'îsine ve anın tarafından dahi mahkeme veya dâ'ire baş mümeyyizine i'tâ⁹⁵⁸ olunur.

Kırk Dördüncü Madde: Evrâk-ı vâride mahkeme veya dâ'ireye vürûdundan nihâyet yirmi dört sâ'at zarfında bi'l-kirâe iktizâsı icrâ olunmak üzere meclisin tensîbi ile diğer mümeyyizlere taksîm olunarak mukâbilinde baş mümeyyiz tarafından makbûz senedleri ahz edilir. Mevâd-ı müstaceleye dâ'ir evrâk mümeyyizlere havâle olunmaksızın doğrudan doğruya dahi mahkeme veya dâ'irece tedkîk olunabilir.

Kırk Beşinci Madde: Mümeyyizlere havâle olunan evrâkı ba'de'l-mütâla'a tarafeyni celb ile esnâ-yı tedkîk ve muhâkemede kendilerine olunacak tebligât için bir mahal göstermeleri lâzım geleceği anlatılarak bir mahal ta'yîn ettirilir. Bunları isticvâb ve lâzım gelenleri istimâ' ve husûsu münâzi'ünfihe müte'allik olup da mütâla'asına lüzûm görülen evrâkı bulunduğu mahalden getirtip tedkîk ederek netice-i tedkîkâtını ve re'y beyân eylemeksizin yalnız vukû'ı hâli mübeyyin nihâyet on beş gün zarfında baş mümeyyize bir takrîr takdîm eder. Mümeyyizler tarafından beyân

⁹⁵⁶ Düstur'da "otuzuncu" şeklindedir.

⁹⁵⁷ Düstur metninde buradaki ifade "... târîh ve numerosı kayd ve tahrîrinden ibârettir." şeklindedir.

⁹⁵⁸ Düstur metninde "i'âde" şeklindedir.

olunacak esbâb-ı makbûleye mebnî bu mehl mahkeme veya dâ'irenin tensîbiyle tahdîd olunabilir⁹⁵⁹.

Kırk Altıncı Madde: Mümeyyiz elsine-i ecnebiyede muharrer evrâkın müddet-i münâsibe zarfında lisân-ı türkîye nakl ile tercümelerini bir mahall-i resmî tarafından tasdik ettirilmek üzere sâhiblerine i'tâ eder. Müddet-i mu'ayyenesi zarfında tercüme ve tasdik olunmamış olan evrâkı mesârifi sâhibleri tarafından verilmek üzere mümeyyiz resmen tercüme ettirmeğe mecbûrdur.

Kırk Yedinci Madde: Mümeyyizler kendilerine havâle kılınan evrâkı tarih i'tibâriyle tedkîke mecbûrdur. Bir maslahatın muhtac olduğu tahkîkâtın îfâsı uzunca müddete mütevakkıf olup da ol müddet içinde diğeri bir işin tedkîkâtı hitâma resîde olur ise hemân lâyihasını bi't-tanzîm mahkeme veya dâ'ire baş mümeyyizine takdîm ederek kırk dördüncü⁹⁶⁰ madde icâbınca vermiş olduğu makbûz senedini istirdâd eder.

Kırk Sekizinci Madde: Baş mümeyyiz diğeri mümeyyizler tarafından vürûd eden takrîrleri mahkeme veya dâ'ireye takdîm eder. İşbu takrîrler târîh i'tibâriyle mevki'-i müzâkereye konulur.

Kırk Dokuzuncu Madde: Tarafeynin Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'ye celb ve ihzârları için maslahatın iktizâsına göre münâsib bir gün ta'yîn olunur.

Ellinci Madde: Emr-i ihzâr koçanlı defterden maktû' ve⁹⁶¹ Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mührüyle memhûr pusulalarla Evrâk Odası ma'rifetiyle icrâ olunur ve işbu ihzâr pusulasında târîh ve ihzâr olunan şahsın isim ve şöhret ve san'at ve sıfat ve ikâmetgâhı ve sebep-i ihzârı ile mahkeme veya dâ'ireye azîmeti için ta'yîn olunan gün beyân ve tasrîh kılınır.

Elli Birinci Madde: İşbu ihzâr pusulaları Divân-ı Ahkâm-ı Adliye çavuşları ile icâb edenlere tebliğ olunur.

Elli İkinci Madde: Ta'yîn olunan günde tarafeyn muvâcehesinde rü'yet olunacak mesâlihe dair takrîrler târîh i'tibâriyle kırâat ve tarafeynin ifâdâtı istimâ' olunur. Eğer

⁹⁵⁹ Bu son cümle Düstur metninde yoktur.

⁹⁶⁰ Düstur'da "kırk üçüncü" şeklindedir.

⁹⁶¹ Düstur metninde burada "ve" bağlacı kullanılmamıştır.

bunlardan birisi tahrîren ifâde-i merâm talebinde bulunur ise lâyihasının tanzîmi için kendisine münâsib bir mehil verilir.

Elli Üçüncü Madde: Bir maddenin kararı a‘zâ tarafından ittifâk ya ekseriyet-i ârâ ile verilir. Cinâyet maddelerinde mücrimin aleyhinde ekseriyet lâakal sülûsân-ı ârânın ittifâkı i‘tibâr olunur.

Elli Dördüncü Madde: Mahkeme-i Temyiz’de bir maddede ekseriyet-i ârâ hâsıl olmaz ise iki dâ’ire a‘zâsının ictimâ‘ı ile meclis-i umûmî teşkîl olunarak ol maddeye karar verilir.

Elli Beşinci Madde: Müzâkerât-ı vâkı‘anın zabtı için kırk birinci⁹⁶² maddede muharrer kâ‘ide üzere mesâlihın cinsine göre her dâ’irede birer kıt‘a zabıt cerîdesi tutulur ve işbu zabıt cerîdelerinin her varakası numarolu ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mührüyle memhûr olması lâzım gelir.

Elli Altıncı Madde: Her madde hakkında tahkîkât ve müzâkerât ve tarafeynden ibrâz olunan evrâk hülâsasıyla ol günün târihi ve tedkîkâta mebde olan varakanın numarası ve mevcûd a‘zânın esâmîsi evvel-i emirde bir varakaya zabt ve baş mümeyyiz tarafından temyîz ve tashîh olup meclisce kabûl olunduğu hâlde mahkeme veya dâ’ire re’îsine imzâ ettirilir. İşbu zabıt nihâyet yirmi dört sâ‘at zarfında cerîde-i mahsûsasına aynıyle derc olunarak zîri esnâ-yı muhâkemede hâzır bulunan a‘zânın kâffesi tarafından imzâ olunur.

Elli Yedinci Madde: İşbu zabıt cerîdelerinde bozuk ve mahkûk mahall olması ve satır arasına kelime ilâvesi kat‘an câiz olamaz. Şâyed ki sehv vukû‘a gelir ise hâmiş cerideye şerh verilerek zîri re’îs ve baş mümeyyiz tarafından imza olunur.

Elli Sekizinci Madde: İşbu zabıt maddesi için baş mümeyyizler ma‘iyyetinde birer zabıt kâtibi bulunur.

Elli Dokuzuncu Madde: Bir maslahata karar-ı kat‘î verildiği târihten i‘tibâren nihâyet on beş gün zarfında Mazbata Odası’nda zîrde muharrer usûle tevfiKAN ol kararın mazbatası yapılmak lâzım gelir.

Altmışınca Madde: İşbu oda bir ser-halîfe idâresinde olarak iki kısma münkasım ve her bir kısmı bir mukâbelecî ile lüzûmı mikdâr hulefâdan ibâret olup birisinde

⁹⁶² Düstur’da “kırkıncı” şeklindedir.

Mahkeme-i Temyiz'e ve diğ erinde Mahkeme-i Nizâmiyeye müte'allik mazbatalar tanzîm ve kayd olunur.

Altmış Birinci Madde: Bir kararın mazbatas ı yapılmak üzere kararı mutazammın zabıt varakas ı evrâk-ı müteferri'asıyla baş mümeyyiz tarafından müfredâtlı makbûz pusulas ı mukâbilinde Mazbata Odası ser-halîfesine i'tâ olunarak mazbatas ı yapıldıktan sonra evrâkı yine orada hıfz olunur.

Altmış İkinci Madde: Zabıt varakaları yapılacak mazbatalara esas ittihâz olunur. Her mazbata metninde istid'ânın târîh ve numeros ı ve zübbde-i me'âli ve tarafeynin isim ve şöhret ve mahall-i mu'ayyenleri ve san'at ve sıfatları ile husus-ı münâzi'ünfihin ve tahkîkât-ı vâkı'anın hülâsas ı ve esbâb-ı kanuniyesi ile verilen hükm ve karar derc ve beyân olunur. Müsveddeyi kaleme alan kâtib imzâ eder.

Altmış Üçüncü Madde: Mazbatas ı kaleme alındıktan sonra ser-halîfe tarafından mahkeme veya dâ'ire baş mümeyyizine i'tâ olunur. Başmümeyyiz dahi sebk ve rabtına ve verilen karara muvâfik olmasına dikkat ve icâb eden yerlerini tashîh ile başkâtibe irâ'e eyledikten sonra mecliste kırâatle kabûl olunduğ u hâlde mahkeme veya dâ'ire re'îsi ile beraber imzâ ederek tebyîz olunmak yine Mazbata Odası'na i'âde eder.

Altmış Dördüncü Madde: Mazbata müsveddelerinin tebyîz ve kaydı için Mazbata Odası'nda mesâlih-i vâkı'anın cinsine göre birer kıt'a sicil tutulup her müsvedde sicil-i mahsûsuna aynen kayd ve Evrâk Odası'nın numerosundan baş ka bâlâsına sıra numeros ı vaz' olunarak zîri hükm ve karara re'y vermiş olan a'zâ tarafından temhîr olunur.

Altmış Beşinci Madde: Mazbata siciline kayd olunduktan sonra aynı olmak üzere Divân-ı Ahkâm-ı Adliye başkâtibinin imzâsıyla mümzâ ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mührü ile memhûr bir kıt'a i'lâm i'tâ olunur. Bir nüshası dahi iş in mübâşiri bulunan çavuş vâsıtasıyla nihâyet üç gün zarfında haksız çıkan tarafa teblîğ olunmak üzere Evrâk Odası'na irsâl olunur.

Altmış Altıncı Madde: İş bu i'lâmlar ve ale'l-ıtlâk Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'den çıkacak bi'l-cümle varakalar evvel-i emirde Evrâk Odası'na gönderilerek evrâkın hîn-i vürûdında Evrâk Odası'ndan ve Mazbata Odası'ndan konulmuş olan numerolar

ve⁹⁶³ Evrâk Odası'na gönderildiği târîhler ile işbu evrâkın kangı mahalle ve kimin vâsıtasıyla ve kangı târîhde i'tâ veyahûd battâlda hıfz edildiği bir defter-i mahsûsa kayd olunur.

Altmış Yedinci Madde: Bir hükmün teblîği, i'lâmın bir nüshasının haksız çıkan tarafa bi'z-zât i'tâ ve teslîm ve kabûlden istinkâf eylediği veyahûd bulunmadığı hâlde kırk beşinci⁹⁶⁴ maddede beyân olunduğu üzere ta'yîn etmiş olduğu mahalle bırağılmasıyla olur.

Altmış Sekizinci Madde: Mübâşir i'lâmın sûretini haksız çıkan tarafa hîn-i teslîminde kendisinden makbûz senedi alır ve bu senedi vermediği yahûd i'lâm sûretini kabûl etmediği takdirde mübâşir vukû'-ı hâli mübeyyin bir müzekkere yapıp bulunduğu mahallenin imâm ve muhtârına yâhûd ol mahallede sâkin iki mu'teber zâta imzâ ettirip başkâtibe irâ'e ile imzâ ettirdikten sonra ol müzekkereyi haklı çıkan tarafa i'tâ eyler.

Altmış Dokuzuncu Madde: Cinâyete müte'allik da'vâlarda cezalara dair verilen hükm ve kararın musaddakaları mevki'-i icrâiya îsâl olunacağı gibi bu da'vâlardan tahaddüs etmiş olan hukuk da'vâsına dair yapılmış olan i'lâmın bir nüshası bâlâda muharrer usûle tevfikân mahkûmün aleyh olan tarafa teblîğ olunur.

Yetmişinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'de bir i'lâmın nakzı zımnında verilen karar ol i'lâmı vermiş olan mahkemenin bir defter-i mahsusuna kayd olunmak ve i'lâm kaydı bâlâsına şerh verilmek üzere ol mahkemenin re'îsine teblîğ ettirilir.

Yetmiş Birinci Madde: Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bi'l-cümle umûr-ı kalemiye ve tahrîriyesi başkâtibin zîr-i nezâretinde bulunur. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'den çıkan i'lâmât ve tezâkir ve muharrerât-ı sâire müsveddeleri başkâtib tarafından görüldükten sonra mu'âmelâtı icrâ olunur.

Yetmiş İkinci Madde: Ta'rif-i mahsûsasında beyân olunan muhâkeme mesârifini haksız çıkan taraftan istihsâl eylemek üzere evvel-i emirde haklı çıkan taraf Evrâk Odası'na te'diye ve teslîme mecbûrdur.

⁹⁶³ Düstur metninde burada "ve" bağlacı kullanılmamıştır.

⁹⁶⁴ Düstur'da "kırk dördüncü" şeklindedir.

Yetmiş Üçüncü Madde: Ahz olunan rüsûmât Evrâk Odası'nda bir defter-i mahsûsa müfredât vechile kayd olunur. Sâhibine koçandan bir makhbûz senedi verilir⁹⁶⁵.

Yetmiş Dördüncü Madde: İşbu rüsûmâtdan Divân-ı Ahkâm-ı Adliye mesârif-i kırtâsiye ve sâiresi ba'de't-tesviye fazlası bâ-defter-i mahsûs Mâliye Hazîne-i Celîle'sine gönderilir.

Madde-i Muvakkate

Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin rü'yet edeceği de'âvî hakkında Ticâret Usûl-i Muhâkeme Nizâmnâmesi'nin işbu nizâmnâmeye mugâyir olmayan ahkâmı mer'iyü'l-icrâ tutulacaktır ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye kavânîn-i câriyede bi't-tecrûbe gördüğü noxsânın ikmâlini ve muhtâc-ı ta'dîl olan fikarâtın ıslâhını mutazammın her sene hitâmında bir mazbata tanzîm ve arz edecektir.

⁹⁶⁵ Düstur metninde bu hükmün ikinci cümlesi şu şekildedir: "Sâhibine koçandan maktû' bir makhbûz senedi verilir."

EK III- Havale Cemiyetinin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamnamedir⁹⁶⁶

Birinci Madde: Havale Cemiyeti kendüsine vürüd edecek müstediyyat ve mukarrerat ve tezakir ve ilamat ile evrak-ı saireyi kangı mahale ait ise oraya havale eder ve vilayatdan ihzarı lazım gelenler için şerait-i nizamiyeyi icra ettirir.

İkinci Madde: Kaffe-i müstediyyatın peşin olarak bir beyaz beşlik mecdi kaydiye harcı alınmadıkça ol istida ne kayd olunur ve ne de kaydsız müstediyyat hakkında bir guna muamele icra edilir fakat meblağ-ı müddea elli kuruştan aşığı olur veyahut bu miktardan ziyade olub da sahib-i istidanın iktidarsızlığı cemiyetçe anlaşılır ise ol halde sahib-i istida işbu harcın ifasından muaf tutulur.

Üçüncü Madde: Havale Cemiyeti'ne vürüd edecek evrak ve ilamat ve saire ol emrde defter-i mahsuslarına kayd olunduktan sonra reis-i cemiyete bi'l-ita hülasa edilmek üzere mümeyyizlere verilir.

Dördüncü Madde: Mümeyyiz verilen evraktan hülasaya muhtaç olanları hülasa edilerek matbu hülasa pusulaları reise verilip cemiyetin rey ve kararı evrakın balalarına yazılıp ziri cemiyet mührüyle mühürlenür.

Beşinci Madde: Havale Cemiyeti Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisinin yirmi ikinci ve yirmi üçüncü ve otuz sekizinci maddelerine muvafık olmayan müstediyyatı esbabını tahriren beyan ederek iade veya hıfz ile usul ve kaidesine tevfikan tanzim ve takdim olunmasını sahib-i istidaya ihtar eder.

Altıncı Madde: Havale Cemiyeti evrak-ı vârideyi iktiza eden mahallerine havale etmeksizin lüzumı takdirinde tarafeyni yahud tarafeynden birini celb ettirir.

Yedinci Madde: Celb hususı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisinin kırk sekizinci ve kırk dokuzuncu ve ellinci maddelerine tevfikan icra olunur fakat işbu celb için gönderilecek matbu ve koçanlı pusulalar havale cemiyeti evrak odası tarafından mühürlenir.

⁹⁶⁶ COA, A.}DVN.MKL., 9-4.; Düstur, I. Tertip, C. 1, s. 343-348.; *Takvim-i Vekayi*, No:1302, 17 Ramazan 1287.

Sekizinci Madde: Celb pusulası gönderilip de bilâ-özü makbul gelmeyenlerden Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun yüz on altıncı maddesi hükmüne tevfikân havale cemiyeti kararıyla ceza-yı nakdi alınır.

Dokuzuncu Madde: Birbirini müteakip sekiz gün zarfında üç defa celb pusulası gönderilip de nihayet davete icabet etmeyenler ahaddan ise canib-i zabıtave memurinden ise tabi olduğu amiri vasıtasıyla celb ve ceza-yı nakdi ahz kılınır.

Onuncu Madde: Vilayattan adem-i ihzar olunmak üzere verilen müstediyyat muvafık-ı nizam olduğu taktirde kabul olunarak davasında haksız çıkar ise ihzar ettireceği ademin kanunen hükm olunacak mesarif ve zarar ve ziyanın tamamen ve bila-tereddüt eda ve ifası için müstediyyatdan kefil-i muteber alınmak üzere vezneye havale olunur ve canib-i vezneden dahi müsteda-yı şeraitine muvafık kefaletle rabt olunup musaddak kefalet senedinin hıfz edildiği ve kefilin ism ve şöhret ve ikametgahı ol istidaya der-kâr olunduktan sonra cemiyete ita kılınır cemiyetten dahi ihzar olunacak ademin emr-i ihzarı için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisinin otuz sekizinci maddesi mucebince divan-ı nezarete bâ-müzekkere beyan edilir.

On Birinci Madde: Cemiyetin müzekkeresi mucebince Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kalemi şubesinden tahrirat-ı aliye yazılır ve bu makule tahriratda kefilin ism ve şöhret ve mahal-ı ikameti tasrih kılınır.

On İkinci Madde: Muvafık-ı usul ve nizam olmayan ihzar istidanameleri ilel ve esbabı gösterilerek sahibine iade kılınır.

On Üçüncü Madde: Cemiyetçe vezne muamelatına mahsus bir defter tutulur ve bu deftere alınacak harç ve resmin veya ceza-yı nakdinin istifası zımında vezneye gönderilecek matbu ve koçanlı ilmuhaberin numerosu ve tarihi ve harç ve resmin mikdarı ve dain ve medyûnun ismi ve keyfiyeti ve bu ilmuhabere karşı canib-i vezneden harc ve resmin alındığını mübeyyin verilecek kezalik matbu ve koçanlı ilmuhaberinin numero ve tarihi kayd olunur.

On Dördüncü Madde: Bir arzuhalde bir mahkemenin ismi tasrih olunmayıp da icab eden mahalle havalesi gösterilir veyayud ismi tasrih olunup da oraya münasebeti olmadığı anlaşılır ise cemiyet tarafından davanın mercii bi'l-tayin oraya havale olunur.

On Beşinci Madde: İstinaf ve temyiz davalarının şerait-i nizamiyeleri icra ettirildikten sonra hükm-i ilamın tehir-i icrası zımında o ilamı icra eden mevkie cemiyet tarafından koçanlı ve matbu ilmuhaber gönderilir.

On Altıncı Madde: İstinaf ve temyiz şeraiti evrak otası marifetiyle icra ettirilip ve suret-i icra zahr-ı istidaya işaret olunup havale cemiyetine iade olunur.

On Yedinci Madde: Gerek istinaf ve gerek temyiz için alınacak kefilin ismi ve şöhret ve ikametgahı ve depozito edilen şeyin cins ve miktarı ve mahfuz bulunduğu mahal müddei-yi aleyhin kendisine veya kefiline cemiyetin emriyle evrak müdüriyeti tarafından bâ-ilmuhabere bildirilir.

On Sekizinci Madde: Sahib-i istidan gösterdiği kefilin adem-i kudreti ve depozito edilen şeyin adem-i kifayeti hasmı tarafından iddia olunup da iddiasını ispat eyler ise cemiyetin kararıyla sahib-i istidadan diğer bir kefil alınır ve depozito olunan şeyin miktarı mahkum bihi edaya kafi miktara iblağ ettirilir.

On Dokuzuncu Madde: Havale Cemiyeti tarafından alınacak kefillerin tebaa-yı devlet-i aliyeden olmaları lazım gelir.

Yirminci Madde: Nizamen hakk-ı davanın sükutunu mucib ilel ve esbab-ı kanuni-yi serd ve beyanıyla müdafaa vukuunda ol davaya dair verilmiş olan istidaname cemiyetçe red olunmayıp icab eden mahalle havale olunur.

Yirmi Birinci Madde: Mehâkime havale olunan deaviyi havi müstediyyat üzerine müstedi tarafından icrası lazım gelen şeraitin bazısının adem-i icrasından dolayı müstediye terettüb edecek zarardan dolayı cemiyet mesul olmaz.

Yirmi İkinci Madde: Havale Cemiyeti'nin umur-ı kuyûdiyesi bir evrak müdürü ile lüzum-ı mikdar mukayyid ve celb memuru marifetiyle icra edilir.

Yirmi Üçüncü Madde: Vürüd edecek cemî' evrak evrak müdürüne verilip derhal defter-i mahsuslarına kaydedildikten sonra cemiyet mukayyidiyle reise ita olunur.

Yirmi Dördüncü Madde: Havale Cemiyeti kararıyla yazılan muharrerât mahallerine gönderilmek üzere kapu kethüdalığına ve tezakir cemiyetinin baş hademesine verilir.

Yirmi Beşinci Madde: Havale Cemiyeti'nin umur-ı tahririyesi Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaleminin havale ve icra dairelerinin umur-ı tahririyesine mahsus olan şubesi marifetiyle icra ettirilir.

Yirmi Altıncı Madde: Cemiyetçe muamelesi icra olunan evrak cemiyet mukayyidi marifetiyle evrak odasına ita olunur ve muamele-i cariye defter-i mahsuslarına muhtasar ve mukayyed kayd edildikten sonra havale olunan mahkeme ve daireye havale cemiyeti baş hademesi marifetiyle verilir ve cemiyetçe kabul olunmayanlar ashabına iade kılınır.

Yirmi Yedinci Madde: Evrak müdürü nezareti tahtında olarak müstediyaatın kaydiye harcını müstedi verdiği halde mukayyid tarafından derhal defter-i mahsusuna kayd olunup harcı istifası zımında koçanlı pusulası doldurulup vezneye gönderilir ve işbu pusulalar zahri cemiyet mührüyle mahtûm ve boz varakdan ibaret olacaktır.

Yirmi Sekizinci Madde: Celb ve ihzar koçanları evrak müdürünün taht-ı nezaretinde olarak bir celb memuruyla lüzum-ı mikdar refiki marifetiyle doldurulur.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Numunesinden gösterildiğ vechile koçanlara koçan numerosı ve pusulalarına müteselsil numero vaz' olunacaktır.

Otuzuncu Madde: Kaydiye pusulaları doldurulmadıkça koçanlarından kat' olunmayacaktır şayet doldurulur iken sehv vukubulur ise İcra Cemiyeti tarafından battâl işaret olunarak ol pusula koçanında bulunacaktır.

Otuz Birinci Madde: Havale Cemiyeti'ne ita olunup deftere kayd olunan müstediyaatı ashabı otuz bir gün zarfında taharrî etmez ve harc ve masrafını vermez ise bu makule istidalar battâl edilerek kaydlarına işaret olunur ve otuz bir gün sonra yeniden istida verir ise kaydiyesi ahz olunduktan sonra nizamen icrasına bakılır.

Otuz İkinci Madde: Havale Cemiyeti tarafından alınacak her nevi harc ve resim ve hademe masrafının ahz ve isifası zımında bir vezne olup işbu vezne bir vezne ve lüzümü mikdarı veznedâr ve vezne kâtibi marifetiyle idare olunur.

Otuz Üçüncü Madde: Cemiyetçe alınacak her nevi harc ve resmin ve ceza-yı nakdinin ve hademe masrafının mikdar ve envai hakkında vezneden hem cemiyete hem sahib-i istidaya koçanlı ve müteselsil numaralı ilmuhaber verilir.

Otuz Dördüncü Madde: On üçüncü maddede muharrer muamelat defterine mukabil canib-i vezneden dahi bir defter tutulur.

Otuz Beşinci Madde: Yirmi yedinci maddede muharrer olduğu üzere kaydiye harcı için koçanlı numero pusulasına mukabil canib-i vezneden bir defter tutulur.

Otuz Altıncı Madde: İşbu ilmuhaber ve pusulalar ile vezne muamelat defteri ve vezne defteri ayda bir kere cemiyet tarafından tayin olunacak memurun taht-ı nezaretinde olarak karşılaştırılıp ilmuhaberler ve pusulaların yekünleri yekdiğerine mukabil geldiği halde hem vezne defteri ve hem muamelat defteri ve veznedar ve vezne başkâtibi ve muamelat mukayyidi ve evrak otası ve memur edilen zat tarafından mühürlenir ve cemiyet canibinden dahi tasdik kılınır.

Otuz Yedinci Madde: Kaffe-i evrakın emr-i teatisi mümeyyiz ve mukayyid ve ketebe ve veznedar ve hademe marifetiyle icra olunup memurinin gayri yani otacı ve uşak bu işlere karışamaz.

Otuz Sekizinci Madde: Cemiyetin ve devairinin kaffe-i muamelatı zimmetle icra olunup gerek dahil daire ve gerek hariç dairede zimmetsiz hiçbir kimesneye varakpare verilemez.

Fî 21 Ramazan sene 1287.

EK IV- İcra Cemiyetinin Vezaif ve Muamelatına Dair Nizamnamedir

Fasl-ı Evvel⁹⁶⁷

Cemiyetin Vezaifi

Birinci Madde: İcra Cemiyeti hukuka dair bilcümle mehâkim ve devâirden verilen ilamat ve buyruldu-yı ali ahkâmının icrasına memurdur.

İkinci Madde: İcra Cemiyeti vezaifine ait tezakir ve muharrerat ve müstediya havale cemiyetinin mühr-i mahsusuyla havale edilmiş görmedikçe kabul edemez.

Üçüncü Madde: İcra Cemiyeti'nin ahkâmını icra edeceği her nevi ilam ve müzekkerelerin zirine divan-ı ahkâm-ı adliye nezareti tarafından mucebince icra evveline işareti edilir.

Dördüncü Madde: İcra Cemiyeti ber-vech-i muharrer vürûd edecek evrak ve ilamat makbuz senedi ahzıyla mümeyyiz ve mukayyidler tarafından derhal defâtir ve evrak-ı mahsusalarına kayd olunduktan sonra reis-i cemiyete ita olunur ve ilamın alındığını mübîn ashâbı yedine koçanlı makbuz-ı ilmühaber verilir.

Beşinci Madde: Mehakim-i nizamiyeden verilen her nevi ilamatın suret-i musaddakaları medyun tarafına tebliğ olunmadıkça ahkâmı icra olunamayacağından İcra Cemiyeti evvela tarafeyni celp ederek suret-i musaddakasının tebliğ ve ita olunup olunmadığı tarafeynden sual edip şayet tebliğ ve ita olunmadığı tahakkuk eder ise suretini ihrâc ettirerek mahkum aleyhden istirdâd olunmak üzere tarife-i mahsusası mucebince iktiza eden harcın dayinden ahz ile ziri cemiyet mührüyle tasdik olunduktan sonra mahkûm tarafına ita eder ve suretin ita olduğu günden itibaren usul-ı muhakeme kanunnamesi mucebince mahkum aleyhe mehl verilip nefsi için kefil alınır işbu mehlin inkızasında mahkum aleyh olan taraf hükm-i ilamın icrasına teşebbüs etmediği veyahut hükm-i ilamın icrasını tehir ve tevkif edecek surette ilal ve esbâb-ı kanuniyeyi mübîn istidaname vermediği halde ilamın icrasına teşebbüs olunur.

Altıncı Madde: Celb hususı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin kırk sekizinci ve kırk dokuzuncu ve ellinci maddelerine tevfikan icra olunur fakat işbu

⁹⁶⁷ COA, İ.ŞD., 121-7219, COA, A.}DVN.MKL., 9-2.; Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 349-351; *Takvim-i Vekayi*, No: 1294, 14 Şaban 1287; *Ceride-i Mehakim*, No: 9, 21 Rebiülahir 1290.; Düstur'da nizamname tarihi 6 Şaban 1287 olarak verilmektedir.

celb için gönderilecek matbu ve koçanlı pusulalar cemiyete mahsus mühr ile mühürlenip muamelatı mukayyidler marifetiyle icra kılınır.

Yedinci Madde: Birbirini müteakip sekiz gün zarfında üç defa celb pusulası gönderilip de son davete icabet etmeyenler ahaddan ise canib-i zabıta ve memurinden ise tabi olacağı amiri vasıtasıyla celb ettirilir.

Sekizinci Madde: Beşinci maddede muharrer olduğu⁹⁶⁸ vechile ilam suretlerinin tebliğ ve itası Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nin altmış altıncı ve altmış yedinci maddelerine tevfikân icra kılınır.

Dokuzuncu Madde: Suret-i ilam tebliğ ve ita olduğu tarihten itibaren verilen mehlin inkızasında mahkum aleyh ile dayin veya vekilleri celb olunarak hükm-ü ilamın icrasına teşebbüs olunur.

Onuncu Madde: Bir ilamın mefhum ve mealinde şüphe olduğu halde icra cemiyeti tarafından ilamı ita etmiş olan mahkemeye bi'l-müracaâ istizâh-ı keyfiyet olunur.

On Birinci Madde: Mahkum-bîh olan deynini ifa etmeyen medyunun hukuk-ı adiyeye ve ticariye usul-ı muhakemesi kanunnamesi mucebince habs ve mahcuz veya merhûn olan emvâl-ı menkule ve gayrimenkulesinin fûrûhtı icra cemiyetinin vezaifindedir.

Fasl-ı Sani

İcra Cemiyeti'nce Alınacak Harç ve Masrafın Mikdar ve Envarı

On İkinci Madde: Rûsûm-ı tahsiliye yüzde iki olup meblağ mahkum-bih tahsil olundukça istifa kılınır.

On Üçüncü Madde: İlam suretinin ihracı için Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin tarife-i mahsusasında muharrer olduğu üzere iki beyaz yirmilik mecidiye ve tebliği için bir beyaz yirmilik mecidiye ahz olunur.

On Dördüncü Madde: Hademe mesarifi için Kapan-ı Dakik ve At Pazarı ve Fatih ve Saraçhane Başı ve Sofular ile bu semtler dahilinde bulunan mahaller için bir beyaz beşlik ve Davutpaşa İskelesi ve Cerrahpaşa ve Çarşamba ve Küçük Mustafa Paşa ile bu semtler dahilinde bulunan mahaller için iki beyaz beşlik ve şehir haricinde berü taraftan bahariye'ye kadar ve karşı taraftan Sütlüce'den Kasımpaşa'ya ve Azb

⁹⁶⁸ Düstur'da "olacağı" şeklinde yazılmıştır.

Kapusı'ndan Salıpazarı'na ve Beyoğlu'na kadar olan mahaller için bir beyaz beşlik ve Silivri Kapusu ve Topkapı ve Mevlevihane Kapusu ve Tatavla ve Pankaltı ve Feriköyüne kadar olan mahaller için ç beyaz beşlik ahz kılınır ve Rumeli ve Anadolu Kavağı'na ve Ayastefanoz ve Pendik ve Adalar'a kadar sahil ve civar bulunan mahallere gidecek hademenin gidip gelme vapur ücretiyle köprü parası bi'l-hesab her ne eder ise bir misli zamm olunarak istifa olunur ve sahilden baid olan mahallere gidip gelmek için bargir ücreti dahi ilave edilir ve bir günde avdet kabil olamayıp gece yatılmaya ihtiyaç olduğu takdirde mesarif-i vakıaya mukabil başkaca iki beyaz beşlik daha alınır.

Fî 5 Şaban sene 1287

EK V- İcra Cemiyeti Nizamnamesi'ne Zeyl

Birinci Madde: Mahkım-i Nizamiye'den verilen ilâmâtın İcra Cemiyeti'ne vürûdı üzerine mahkım-lehin talebiyle celb ve ihzâr olunduktan ve hakkında sâdır olan ilâmın kendisine tebliğ olunup olunmadığı sual ve tahkık olunarak tebliğ olunmadığı anlaşılır ise bir kıt'a suret-i musaddakası bâ-ilmühaber î'tâ ve tebliğ kılındıktan sonra mahkım-aleyh hükm-i ilâmı kabul eylediği hâlde icraya mübâşeret olunacak ve kabul etmeyip de itiraz-ı ale'l-hükm veyahut istinâf veya temyiz edeceğini beyân eylediği takdirde eğer ilâm-ı mezkûr kendisine evvelce tebliğ olunmuş ise tarafeynin cemiyete vürûdı gününden ve eğer tebliğ olunmamış ise cemiyetçe tebliğ tarihinden itibaren on beş gün mehil verilecektir.

İkinci Madde: Zikr olunan on beş gün mehlin inkızâsında mahkım-aleyh itiraz-ı ale'l-hükm veya istinâf veyahut temyiz istid'âsı î'tâ eylediğine dair havale cemiyetinin veya istid'ânın havale olduğu mahkemenin bir ilmühaberini ibrâz ve irae eder ise hükm-i ilâmın icrâsı te'hîr olunup öyle bir ilmühaber ibrâz etmez ise icraya bed'en ve mübâşeret olunacaktır şu kadar ki mahkım-aleyh icrâ cemiyetine âti'z-zikr te'minâtdan birini vererek usul-i muhâkeme nizâmnamesinde istinâf ve temyiz için muayyen olan mehillerin mürûruna değin icrâyı te'hîr etmek ister ise kabul kılınacaktır te'minât-ı mezkûr mahkım-bihin te'diyesine muktedir kefil yahud nakd yahud borsada tedâvül eden her nev'î evrâk-ı mu'tebere veyahut mücevherât avânî-i sîm ve zer gibi zî-kıymet eşyâ-yı menkûle veyahut emlâk-ı sırfeden ibâret olacak ve icra cemiyeti dahi verilen te'mînâta mukâbil mahkım-aleyh yedine bir kıt'a makbuz ilmühaberi verecektir ve bir de verilen te'mînât emlâk-ı sırfeden ise bunların senedâtı teslim olunacak ve keyfiyet dersaadette tahrîr idaresine ve taştarada hükümet-i mahalliye tarafından arazi me'mûrlarına bildirilecektir.

Üçüncü Madde: Mahkım-aleyh ber-minvâl-i muharrer kefâlet veyahud te'mînât verdikten sonra istinâf ve temyiz için kefâlet î'tâsına mecbur değildir fakat te'mînât yerine emlâk veya emvalinin sikostrosı kabul olunmuş olup da dâynini kefâlet veya te'mînât-ı cedîde talep eder ise sikostronun fekiyle kefâlet ya te'mînât alınmak lazım gelir.

Dördüncü Madde: Mahkım-aleyhin dâyni yedinde rehni var ise kendisinden te'mînât talep olunacağı gibi deynini îfâya kâfi emvâl-ı menkûle veya

gayrimenkûlesi sikostro altına alınmış ise kezâlik te'mînât î'tâsına mecbur olamayacaktır.

Beşinci Madde: İtiraz-ı ale'l-hükm veyahut istinâf veya temyiz mehlisin inkızâsında mahkûm-aleyh ber-minvâl-i muharrer istid'â verdiğine veyahut verdiği istid'ânın mahkemede derdest-i rü'yet bulunduğuna dair icra cemiyetine bir ilmühaber getirmiş bulunduğu halde istid'â-yı mezkûr üzerine mahkemeden sâdır olacak i'lâm-ı sâniye intizâren te'mînât-ı me'hûza kemakân hıfz ve tevkîf olunup götürmemiş bulunduğu takdirde te'mînâtın fûrûhtuyla esmânından deynin te'dîye ve îfâsına mübâşeret kılınacaktır.

Altıncı Madde: İcrâ Cemiyeti bilcümle ilâmâtın ahkâmını tenfiz ve icrâ eylediği sırada medyûn deynini edâdan temerrüd ve imtinâ' eylediği takdirde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin dokuzuncu kitabının dokuz yüz doksan sekizinci maddesi ahkâmına tevkif hareket ve mu'âmele edip fakat emvâl-ı gayrimenkûlenin fûrûhtuna hâcet hissettiği sûrette nizâmnâme-i mahsusunda muharrer ahkâmı temâmiyle îfâ edecektir.

Yedinci Madde: İcrâ Cemiyeti Nizâmnâmesi'nin işbu mevâda muhâlif olan ahkâmı mefsûhdur.

Fî 20 Rebiülevvel sene 1293

Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 169-171.

EK VI- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kalemî'nden Bir Şubenin Tefrikine Dair⁹⁶⁹

Ticaretin gayri de'âvî-yi nizamiye hakkında vukû'bulacak haciz ve protesto gibi muamelatı icra etmek ve mehâkim-i nizamiyede de'âvî-yi nizamiyeye dair olup musaddak olarak ibrâzı lazım gelen senedât ve varaka-yı saire hüviyetlerini veyahut asıllarını tasdik ve sair lisânda yazılmış senedât ve varakı bi't-tercüme kezalik tasdik etmek üzere bâ-irade-i aliye Divan-ı Ahkâm-ı Adliye aklâmından bir şube tefrik olunmuş olduğundan şube-yi mezburenin tertib-i suret ve muamelatını mübeyyin nizamname layihasıdır:

Birinci Madde: İşbu şube lisana aşına mümeyyiz-i evrak namıyla bir mümeyyiz ve iki refikden ve hesap bilir iki mukayyidden ibaret olacak ve maiyetinde lüzumu kadar hademe bulunacaktır.

İkinci Madde: Şubenin kaffe-i muamelatı mümeyyiz-i evrakın zîr-i idaresinde olup mümeyyiz bulunmadığı takdirde anın vezaifi refik evveline aid olacaktır.

Üçüncü Madde: ticaretin gayri ve deavi-i nizamiyeden dolayı yapılacak hacz yalnız istida üzerine icra olunup bir mahkemenin kararnamesine müsteniden yapılacağından mezkur kararname aynen şubede hıfz olunarak suver masrafları iktiza edenlere tabi kılınacaktır.

Dördüncü Madde: Protesto-namelerin lüzumu kadar sureti çıkarılıp aslına mutabık olduğu zirlerine şerh verilerek asılları şubede hıfz ile suretleri lazım gelenlere tebliğ olunacaktır.

Beşinci Madde: Senedât-ı ticariyeden gayri her nevi sened mevzû' mühr veya imzanın tasdiki talep olundukda sahib-i mühr veya imza ma'rûf olmayan adamlardan ise zâtını tanıy iki şâhid huzurunda ifadesi tasdik olunarak şahidlere dahi şehadetleri yazılıp imza veya tahtim ettirilerek tasdiki icra ve defter-i mahsusuna işaret olunacaktır. Ve eğer sahib-i mühr veya imza taşrada ise kaide-i meşrûhiye tevfikân tasdik ettirilen üzerinde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezareti canibinden bâ-tahrirât mahall-i hükümetine iş'âr olunacaktır.

⁹⁶⁹ COA, ŞD., 2394-4.

Altıncı Madde: Ticaretin gayr-i deavi-yi nizamiyeye dair mehâkim-i nizamiyeden verilen mezâbit ve ilamat ve sair evrak resmi suretlerin asıllarıyla veyahut ol mazbata ve ilamları veren mehâkimden ita olunmuş suver-i musaddakalarıyla bade'l-tatbik muvafık ise tasdik kılınacaktır.

Yedinci Madde: Ticaretin gayr-i deavi-yi nizamiyeye dair sair hat ve lisanda yazılmış olan evrak şube tarafından Türkçe'ye nakl ve tercüme olunarak ziri tasdik olunacaktır.

Sekizinci Madde: Şubeye vürüd edecek kaffe-i evrak mümeyyize verilip tarife-i mahsusuna tevfikân iktiza eden harcı Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veznesi canibine aldırıldıktan sonra evrak-ı varidenin her nevi için başka olarak sırasıyla numero konulup bunların nereden geldiği ve kimin vasıtasıyla ita olunduğu ve neye dair idüğü hülâsa veçhile defter-i mahsuslarına numero ve tarihleri kayd olunduktan sonra icra olunacak icraat ve muamelat dahi işaret kılınacaktır ve evrak-ı mezbure için alınacak harcın mikdarı dahi bu deftere kayd olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: Evrak-ı mezbureden her nevi sened ile protestonameler ve hacz için tebliğ kılınacak kararnameler şubece tutulacak defter-i mahsuslarına aynen kayd olunarak icraat-ı vakıa kaydı balalarına işaret olunacak ve bunlardan maada ashâbı tarafından tasdik ve tercüme ettirilecek evrakı aynen tescile şube mecbur olmayıp fakat ashabına sual olunarak isterler ise defter-i mahsusuna kezalik aynen kayd ettirilecektir.

Onuncu Madde: Şubenin defterlerinin sahifelerine numero ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye mührü vaz' ve her bir defter kaç varakadan ibaret ise son sahifesine işaret olunarak ziri divan-ı mezbûr baş kitabeti tarafından imza olunacak ve bu defterler muntazam surette tutulup mahkûk divandan mahalleri bulunması ve satırlar arasına kelimât ilavesi kat'a caiz olmayacaktır. Satır arasında şayet sehv ve noksan vukubulur ise ol ibare okunacak derecede çizilip sahihi kenarına yazılacak ve ziri şube mümeyyizi tarafından imza olunduktan sonra baş kitabet canibinden dahi tasdik kılınacaktır.

On Birinci Madde: Yazı bilmeyen ve mührü olmayan şahsın ismi defter-i mahsus ve suretleri yazılarak ol şahsın yazı bilmediğini ve mührü olmadığını takrir eylediği

zıkr ve beyan olunacak ve bu tahriri şahsını tanır iki şahid tarafından imza veya tahtim ettirilecektir.

On İkinci Madde: Şube marifetiyle tasdik olunan bi'l-cümle senedât kaydları ziri arabi ve rûmî tarihleriyle müverrah ve şubenin mührüyle tahtim ve mümeyyizin imzasıyla mûmzî olacaktır.

On Üçüncü Madde: Bir protesto için tutulan defterin her bir protestonun kangı şahs tarafından vukubulduğu ve kangı tarihte ve kimlere ve kangı memur marifetiyle tebliğ olunduğu işaret olunacaktır.

On Dördüncü Madde: Şube tarafından irsâl ve tebliğ olunacak hacz kararnameleri Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamname-i Dahilisi'nde altmış altıncı ve altmış yedinci maddeleri ahkâmına ve bir protesto ve evrak-ı saire dahi Usul- Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesinde muharrer olan kaideye tevfikân irsal ve tebliğ olunacaktır.

On Beşinci Madde: Mürselün-ileyh taşrada ise evrak-ı lazıme kendisine tabliğ ve ita olunmak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye nezareti tarafından bâ-tahrirât hükûmet-i mahalline irsâl olunacaktır.

On Altıncı Madde: Şubede kaydı bulunan bir protesto veya evrak-ı sairenin suretine lüzümü görünerek ehad tarafından istida vukuuyla şubeye havalenin ve ita olunduğu veyahut bir maddenin def'a-yı saniye olarak şubeden tebliğ ve itası lazım geldiği taktirde kaydından sureti ihraç ve kaçınıcı nüsha olduğunun tasrihiyle usulü üzerine bâ-tasdîk ita ve irsal olunacaktır.

On Yedinci Madde: Mehâkim-i Nizamiye'ye ibrâz olunacak deavi evrakı lisan-ı Türkî üzerine muharrer olacağı halde şube marifetiyle Türkçe'ye tercüme ettirildikten sonra mahkemeye ibraz olunacaktır.

On Sekizinci Madde: Mehâkim-i Nizamiye'ye ibrâz olunacak evrak haricden bir kimse marifetiyle tercüme ettirilmiş olsa bile tercümenin sıhhati şube tarafından tasdik olunmadıkça mahkemeden kabul olunmayacaktır.

On Dokuzuncu Madde: Tercüme olunacak evrak sahibi tarafından şubeye ita ve tarife-i mahsusasında muharrer resmi peşin olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliye veznesine ifa kılınacak ve o evrakın ahz olunacağını müş'ir şubeden sahibine bir kıt'a sened verilecektir.

Yirminci Madde: Evrak tercüme olunduktan sonra tercüme ile beraber sahibine bi'l-ita defterine şerh verilerek ahz olunacağını müş'ir verilmiş olan sened istirdâd olunacaktır.

Yirmi Birinci Madde: Şubede tercüme olunacak evrakın müsevvidâtı mümeyyiz tarafından mümzî olunduğu halde mikdarına göre altı ayda veyahut senede bir kere bi't-teciliye hıfz olunacaktır.

Yirmi İkinci Madde: Şubaye ita olunacak senadât ve sair evrakın hüsn-i muhafazasına dikkat olunacak ve senadât ve evrak- mezbûreyi izâ'a eden olur ise mes'ûl tutulacaktır.

Yirmi Üçüncü Madde: Şubece ifa oluncak muamelatın kaffesinin ziri mümeyyiz imzasıyla mümzî ve şube mührüyle tahtim olacaktır.

Yirmi Dördüncü Madde: Şubede icra olunacak bi'l-cümle muamelatdan alınacak her nevi harç tarife-i mahsusa ile tayin olunmuştur.

“Ma'lûm-ı ali-yi cenâb-ı sedaret-penahileri buyrulduğu üzere De'âvî Nezareti'nin Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye kalbinden dolayı de'âvî-yi nizamiye ve o nisbette divân aklâmının vezaifi ile kuyûd işleri tezâyüd eylemiş olduğuna mebni umûr-ı tahririye ve kaydiyesinin dûçâr-ı te'hir edilmemek üzere had-i ticaratın gayri deaviyi nizamiye hakkında ve nev'î bulacak hacz ve protesto gibi muamelatın icrası ve deavi-yi nizamiyeye dair olup tasdik olunacak senedât ve evrak-ı sairenin ve hüviyetlerinin tasdiki ve sair lisanda yazılmış varakaların dahi bi'l-icâb Türkçe'ye tercümesi hususlarının Divan-ı Ahkâm-ı Adliye dairesinde ifası lazım geldiğinden tahsisata bir şey zamm edilmeyerek tarifesi mucebince alınacak harcdan tesviye olunmak üzere Divan-ı Ahkâm-ı Adliye kaleminden bir şubenin tefriki münâsib olacağı tahattur olunmasıyla şu suret muvafık-ı irade-i aliye-i hazret-i sedâret-penâhileri buyrulacağı halde hususât-ı mebhûsaya bakılmak üzere taraf-ı acizaneme me'zûniyet itası babında emr û fermâm hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 22 Zilhicce sene (1)287.”

Mühür

(İbrahim Edhem)

EK VII- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye Merbut Mehakim ve Cemiyetler Hakkında Tenbihat⁹⁷⁰

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye merbut mehâkim-i nizamiye ve cemiyetlere cânîb-i nezaretten ita olunacak tenbihname müsveddesidir:

Cenab-ı hak-ı velinimet-i farûk-haslet ve şehinşah-ı adaleti menkabet padişahımız efendimiz hazretleri cihân durdukça serîr-i ârâ-yı şevket ve şan buyursun. Efkâr-ı hayriyet-i âsâr ve niyât-ı ma'âlet-i disâr-ı mülükaneleri sınıf-ı tebaa-yı devlet-i aliyelerinin mesalih-i hukukiyelerinin muhafazası kaziyeye-i mühimme ve mültezimesine matuf ve bu yolda ne rütbe himmet-bülend tertîb-i şahaneleri bidiriğ ve masruf idüğü müstağni-yi beyân ve tavsîfidir.

Bilcümle mehâkim-i nizamiye ve cemiyetler havale ve tevdi' olunan mesalihi rü'yet edecek ve hiçbir özr ve bahane ile bilâ-mucîb tas'îbât ve teehhîrâta düşmeyecektir. Şu kadar ki içlerinden uzun uzun muhâkemâta muhtaç olanları dahi kemâl-i dikkat ve imkan müsâid olabildiği derece müsâdaat üzere görecektir.

Kaffe-i mehâkimin icraatına cânîb-i nezaretten dikkat ve ihtimam olunmak mukadder olmağla mesâlih ve hukuk-ı ibad ukde-i tehîre düçar olduğu takdirde kangı mahkemede vukubulmuş ve kangı memur tarafından sebebiyet verilmiş ise mesuliyet-i kanuniyeye uğrayacaktır.

Kaffe-i mehâkim-i nizamiye ve cemiyetler verilen numuneye tevfiikan haftada bir defa olarak vukuat jurnali tanzim edecek ve cumairtesi gününden pençşenbe gününe kadar olarak ne kadar evrak vardır ve yanı sıra ne kadar evrak havale olunmuştur ve kaç işe bakılmıştır veya başka mevkie havale edilmiştir ve ne kadarı kalmıştır jurnalde gösterilecek ve fevkalade vukuat veya tehîrâtın esbab-ı mucibesi mülâhazat hanesinde hülâsa-yı beyan olunacaktır bu jurnaller mahkeme veya cemiyet başkatibi marifeti ve nezaretiyle tenzim ve imza ve mahkeme veya cemiyet riyasetine ita olup riyaset tarafından dahi imza edilerek beher Cuma irtesi günleri makam-ı nezarete irsal kılınacaktır. Canîb-i nezaretin dahi ahkâm-ı adliye kitabeti taht-ı nezaretinde olarak tayin olunacak memur-ı mahsus marifetiyle jurnaller tatbik edilecektir.

⁹⁷⁰ COA, İ.DH., 648-45043.

Ceza mahkemelerinden ve divanlarından Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne verilecek jurnallerin yine mahkeme başkatibi ve reisinin imzalarıyla her hafta cumairtesi günleri birer sureti Zabtiye Nezaret-i Celilesine verilecektir. Nezaret-i müşarü'n-ileyha canibinden jurnaller mütalaa olunarak hapishane müdürlüğünün ita olunacak jurnalleriyle tatbik ve hapishanelerde ne kadar mahbûs vardır ve ne zaman habs edilmiştir ve ne kadarı gayr-i mahkûmdur tedkik kılınarak hapishane jurnalleriyle adem-i muvafakatı halinde kangî mahkemeden gelen jurnallerde ise o mahkemenin reisine ihbarda ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne dahi beyân-ı hâle himmet olunacaktır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye merbut mehâkim-i nizamiye ve cemiyetlerin tertibi ve teşkili ve nizam ve kaidesinin tensik ve tanzimi sınıf-ı tebaa-yı devlet-i aliyenin mesalih-i hukukiyelerinin mihver-i ma'deletde rü'yet ve tesviyesi ve bilâ-mucib tas'ibât ve teehirâta düşürülmemesi maksad-ı aliyesine mübtenî olup işbu mehâkimin müstakil olmalarıyla berasber kaffe-i icraatın nezaretçe bilinmesi ve yolunda başlayan mehâkimin ifa-yı vazifeye rü'yet edilmesi nezarete müterettib umur-ı mühimme mültezimeden olmağla bu mahkeme ve cemiyetlere ihtâr- hâvî bir tenbihname verilmesi ve haftada bir defa olarak vukuat jurnali istenilmesi ve alınacak jurnaller üzerine nezaretçe icra-yı tedkikat olunması ve ceza mahkemelerinden ve divanlarından nezarete verilecek jurnallerin bir suretinin hapishane müdürlüğünden verilecek jurnallerle tatbik ve adem-i tevafıkı halinde o mahkemenin reisine ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti'ne ihtar olunmak üzere bir suretinin Zabtiye Nezaret-i Celilesine verdirilmesi tasrih-i mesâlihi mucib olacağı tahattur olunarak kaleme alınan tenbihname müsveddesi maruz-ı huzur-ı meali-mevfûr vekâlet-penâhîleri kılını muvafık-ı irade-i sadaret-penâhîleri buyrulduğu halde icrâ-yı icabına ibtidâr olunacağı muhat-ı ilm-i alî-yi vekâlet-penâhîleri buyruldukda ol babda emr û ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir fi 12 Muharrem sene (1)289.

“Atûfetlû efendim hazretleri

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'ye merbut mehâkim-i nizamiye ve cezaiye ile cemiyet ve divanlara aid muamelat ve vezaifin te'yîd ve tasrihi cereyânı ve kaffe-i icraatın nezaretçe taht-ı itlâ' ve istitlâ'ada devranı ile saye-i adalet-fermâ-yı velinimet-i bi-minnetde umur ve hukuk-ı ibadın mihver-i ma'delet ve müsarea'tında

rü'yet ve tesviyesi mütalaat-ı saibesi üzerine übbehetlü devletlü Nazır Paşa hazretleri tarafından verilen takrir ile kaleme alınan tenbihname müsveddesi meşmûl nazır-ı hakayık-perver cenâb-ı cihânânî buyrulmak için arz ve takdim kılınmış olmağla müsvedde-i merkûmenin medlûl ve ifadesi muvafık-ı emr û fermân-ı isâbet-unvân-ı hazret-i mülükâne buyrulur ise icra-yı icabına mübâderet edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fi 15 Muharrem sene (1)289.”

“Maruz-ı çaker-i keminelidir ki

Reside-i dest-i tazim olan işbu tezkire-i samiye-i asafaneleriyle zikr olunan takrir ve müsvedde manzûr-ı âlî-yi hazret-i padişahi buyrulmuş ve müsvedde-i mezkurenin medlûl ve ifadesi muvafık-ı hâl ve maslahat görüldüğünden ber-muceb-i istizan icra-yı icabı müteallik ve şeref-sudûr buyrulan emr ve irade-i seniyye-i hazret-i şehriyari mantûk-ı münifinden olarak mezkur takrir ve müsvedde yine savb-ı sami-yi sedaret-penahilerine iade kılınmış olmağla ol babda emr û ferman hazret-i veliyü'l-emrindir fi 16 Muharrem sene (1)289.”

EK VIII- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i Celilesi Dairesi'nde İcra ve Havale Cemiyetleriyle Devair ve Mehakim-i Mülhakada Müstahdem Bulunan Hademenin Vezaifiyle Suret-i Tertib ve Tevzifine Dair Talimattır⁹⁷¹

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezaret-i'nde istihdam olunmak üzere öteden beri mübaşirlik hizmeti bulunanlardan bu kere tertib edilen hademe bir müdür ile dört ser-hademe ve dört ser-hademe muaviniyle birinci sınıf yirmi ve ikinci sınıf kırk ve üçüncü sınıf yüz otuz kişiden bir de muhafız-ı nisvân ile beraber mecmuanın tertib-i aslisi maa-zâbıtân iki yüz neferden ibarettir.

Tertib edilen hademenin mikdarı maa-zâbıtân iki yüz kişiden ibaret olacak ise de bunların zabıtanı el-yevm mevcut ve müstahdem olan çavuşlar emini ve kılavuzlar ile postabaşlarından ve neferatı dahi kezalik el-an mübaşirlik hizmetinde bulunanlardan tertip eylediğine ve içlerinden istihdama elverişli bulunanların mikdarı iki yüz seksen yedi kişiye baliğ olup tertib-i asli-yi mezkurdan fazla demek olan seksen yedi kişinin bütün bütün hariçte bırakılması münasip olamayacağına binaen her sınıfın mikdarı balada gösterilen aded-i muayyeni derecesine tenzil edinceye değin şimdilik bi'l-zarure mecmû istihdam olunup fakat fazladan hal vukubuldukça yerlerine kimse alınmayacağı ve tertibi asliye tenzil ettikten sonra bir yer açıldığı takdirde hariçten biri alınacak ve bunun intihab ve tayini zirde gösterilen kaideye tevfiik edilecektir⁹⁷².

Ashab-ı deaviden nuhas akça hesabıyla alınmakta olan resm-i tahsil kendilerine ait bulunduğu cihetle şimdiye kadar doğrudan doğruya mübaşirler tarafından alınmakta ise badezin bu usulün lağvıyla ashab-ı mesalihden alınması lazım gelen res-i tahsilin cemiyette bu iş için tayin olunan memur vasıtasıyla ve ilamatta her ne cins akça mahkum ise ol cins akça hesabıyla alınıp cins ve mikdarını mübeyyin pusulasıyla yevmiye vezneye teslim ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliye devair ve mehakiminin kaffe-i hasılat-ı vakıası fazlasıyla birleştirilerek ve akça nuhasa tebdil olunarak her sınıfın zirde mikdarı tayin olunan hisseleri itibariyle mecmû' nuhas akça hesabıyla verilip ve bundan hasıl olacak iskonta hademeye aid olmak üzere hisseleri üzerine tarh edilip cemiyetler marifetiyle hademeye tevzi olunarak beher

⁹⁷¹ COA, İ.MMS., 45-1903.; Matbu nüshalar: COA, Y.EE., 31-7.; Düstur, I. Tertip, C. 3, s. 209-215.

⁹⁷² Düsturdaki metinde "ilecektir" okunacak şekilde yazılmıştır.

mah müfredatını mübeyyin defteri cemiyetler tarafından bi't-temhir vezneye ita olunarak ve beher hisse on kuruş itibariyle hademe müdürünün yüz elli ve ser-hademelerin altmış ve ser-hademe muavinlerinin elli ve hademenin birinci sınıfının kırk ve ikinci sınıfının otuz ve üçüncü sınıfının yirmi hissesi olacak ve divan dahilindeki mehakimin fazla hasılatından beher mah kırk bir bin yedi yüz kuruş bi't-tefrîk bir mah zarfında husule gelen resm-i tahsil ile birleştirilerek hademe ile mütekaidine tevzi ve iti olunacağı misillü resm-i tahsilin mecmû mikdar muvazeteyi tecavüz ederse hademenin umumuna daima medar-ı teşvik olmak için salifü'z-zikr iskonto misillü mezkur fazla dahi umum hisseler üzerine tarh edilerek başkaca hademeye ait tutulacak ve şu kadar ki bu fazla hademe-i müstahdemeynin emekleriyle husule geleceğinden zikr olunan fazlanın tevzi'i yalnız müstahdem hisselerine mahsus olup mütekâ'idin hisseleri kamekan onar kuruş itibariyle verilecektir ve şimdiye kadar mübaşirlikte itihdam olunarak alil ve ihtiyar olup bir kere tekaüde müstehak görünen doksan beş kişiye üç sınıf itibariyle başkaca tanzim ve takdim kılınan defter mucebince sekiz yüz seksen hisse ifraz ve tahsis edilecektir ve tekaüdlüden mahlul vukuunda işbu hademelik hizmetinde ifnâ-yı ömr ile ihtiyar ve amelmande olanlara münhasır olmak şartıyla içlerinden en elyak kangisi idüğünü mübeyyin hademe komisyonundan tanzim edilecek takrir İcra ve havale Cemiyetleri riyasetleri tarafından bi't-tasdîk nezaret-i celileye takdim olunarak anın üzerine nezaret-i celile işaretiyle tekaüdlüğü icra edilecektir⁹⁷³.

İcra ve Havale Cemiyetlerinden celp pusulasıyla ashab-ı deaviyi davete memur olan hademe için mevkiin mesafesine göre vapur ve kayık ve bargir ücretine mukabil hademe masrafı namıyla ve cemiyetler marifetiyle tarife-i mevzua-yı mahsusası vechile medyunın veya müdde-i aleyhin celbini talep eden dayin veyahud müdeiden alınacak akça terkîm edilen celb pusulasıyla beraber celb edecek hademeye başkaca verilecektir ve celb pusulalarının zirde beyan olunacak komisyon marifetiyle tutulacak defter vechile sırasıyla hademeye ita olunup sırası gelmeyene verilmesi caiz olmayacaktır.

⁹⁷³ Düsturdaki metinde cümle “tekaüdlüğü icra edilecek ve bu tekaüdlüden şayet ba'de'l-tekaüd bir daireye intisab ile hazine-i celile-i maliyeden maaş tahsisıyla tevzif olunur ise ol halde bu tekaüd maaşı mahlul olarak ahar müstehakına kaidesi vechile tahsis ve ita kılınacaktır.” şeklindedir.

Hademe badezin ashab-ı deaviden ücret-i kadime namı ve nam-ı aharla bir akça almayacaktır⁹⁷⁴ eğer akça aldığı tebeyyün eder ise zabıtları komisyonun bu babda tanzim edecekleri takrir üzerine İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetlerinin rey ve tensibi ile ceza olarak birinci defasında hisse-i muayenesinin bir salisi ve ikinci defasında sülüsani külliye kat' olup üçüncü defasında bir daha hademeliğe kabul olunmamak üzere hıdmetinden tard olunacak ve bir de zabtına adem-i itaatde veyahud celbine memur olduğu kimesneye unı ve şiddetle muamelede veyahud tarafeynden birini iltizam ile diğer tarafın mağduriyetini mucib olacak hareketlerde bulunur veyahud kendisine tefviz olunan umuru vakt ve zamanıyla ifada müsamaha veyahud bilâ-özr-i şer'i işine devam etmez ve'l-hasıl mugayir-i merzî ve edeb ahvâl ve hareketi görülür ise kezalik komisyonun takriri ve İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetinin rey ve tensibi ile ceza olarak birinci defasında bir mah zarfında vukubulan hasıllardan hissesine isabet edecek salisi ve ikincisinde tekmili bi't-tevkîf bu tevkîf edilen akça bir veya üç ayda her neye baliğ olur ise umum hademeye tevzî' ve taksîm edilecek ve üçüncüsünde kezalik hademelikten tard olup bu usul hiçbir sebep ve vesile ile tağyîr edilmeyecektir ve bu babda komisyondan tanzim olunacak salifü'z-zikr takrîr tedkikât-ı sahiha ve sübût madde üzerine tanzim olunacağından itiraz vukubulur ise katiyen kabul ve istima olunmayıp veyahus sair guna bir ihbar ile komisyonun vermiş olduğu takdirde bir guna garaz ve fesad emareleri anlaşılıp da zikr olunan riyasetler marifetiyle tahkikat-ı lazime bi'l-icra merkez-i sübûta gelecek olursa ol halde takrirden mührü bulunanların cümlesi rica ve iltimas ve hiçbir vech ve sebep ile bir daha istihdam olunmamak üzere tard olunacaklardır ve ashab-ı deaviden veya bir suretle müstashab olan hademeden akça almak töhmeti komisyonun dahilinde ve haricinde bulunan hademe zabıtanı tarafından zuhura gelecek olur ise anlar dahi aynıyle hademe gibi kat'-ı hisse cezası göreceklerdir ve hademe müdürleriyle ser-hademe ve muavinler ashab-ı deaviyi hanelerine kabul eder ise zikr olunan kat'-ı hasılat cezasıyla mücâzât olunacaklardır bu misillü halleri vukua gelenler her defada isimleri balasına şerh verilerek hin-i müracaatta sevâbık-ı ahvali anlaşılacaktır.

Tertib olunan hademe bir sınıf-ı mahsusa olduğu cihetle elbisece karışık ve gayr-ı muntazam bir halde bulunmaları caiz olamayacağından badezin bunların dahi divanda müstahdem bulunan yirmi nefer muvazzaf hademenin giydikleri elbise gibi

⁹⁷⁴ Düsturdaki metinde "almayacaklardır" şeklinde yazılmıştır.

elbise giyip ve fakat ellerinde bulunması tabii olan havaleli arzuhal ve sened ve bu gibi evrakı hıfz etmek için bunların da ruganlı kayışdan asma ve üzerinde >>Hademe-i Divan-ı Ahkâm>> ibaresi yazılı bir çanta bulunacaktır ve yırtık ve yamalı elbise ile gezmeleri dahi memnudur.

Hademenin mikdarı maa-zabitan iki yüze tenzil ettikten sonra mahlul vukubuldukça hiç kimse hademeliğe alınmayıp mahlul vukubulduğu ve yerine birinin alınmasına lüzum görüldüğü takdirde okuyup yazması olanların ve hüsn-i ahlakı haber verilenlerin kefâlete rabtıyla kabul olunması şarttır yazı ve okuması olmayan katiyen kabul olunmaz⁹⁷⁵ beraber açılıp da birkaç taleb bulunduğu surette bi'l-imtihân ehliyeti tebeyyün edilecek ve imtihanda ehliyetçe müsâvi buldukları takdirde kur'a keşide edilecektir

Hademenin umuru bir kaide ve daire-i muntazama altında yürümek ve daima ahval ve hareketlerine medd-i nazar dikkatle suihal ve hareketi his olunanların ahvalini bi't-tahkik ba-takrir beyan etmek üzere hademe müdürü ile ser-hademen mürekkep bir komisyon akd olunacak ve bu komisyona hademe müdürü riyaset edip ser-hademeler aza bulunacak ve komisyondan tanzim olunacak takrir İcra ve Havale Cemiyetleri riyasetlerine ve anlar tarafından dahi bi't-tasdik makam-ı nezarete tekdin olunacak ve iktizası nezaretten verilecek emir üzerine icra kılınacak ve bu takrirler bir defter-i mahsusaya kayd olunduktan ve hülasası dahi takrir kimin hakkında yapılmış ise anın ismi balasına işaret edildikten sonra hıfz olunacaktır.

Tarafeyn veye bir tarafın cemiyetlere gelmesi için verilen davet pusulasına hademe pusulada gösterilen günden üç gün evvel davet olunan kimseyi hanesinde veyahut dükkanında ve handa veya mahall-i memuriyetinde bulup irae ile yevm-i mezkurde gelmelerini ifade ve geleceklerini müş'ir pusulanın zahrına vaz'-ı imza ettirmeye ve bu pusulanın iki kıtadan ibaret diğer sahifesinin bir kıtasını balasında olan işaret mucebince müddeiye ve diğer kıtasını müddei aleyhe ve bunlardan yalnız biri istenilmiş ise ol kimesneye ita eylemeye ve eğer davet olunan iki kimesneyi veya birini bulamaz veya bulup da imza ettiremez ise gelip bulamadığını veya etmediklerini mahalle imamına veya muhtar ile muhbirine veyahut kethüdasına ve han otabaşısına veya zabıta yedinde bulunan davet pusulası zahrına işaret tahtîm ettirip derhal celb memuruna gelip haber vermeye mecburdur.

⁹⁷⁵ Düsturdaki metinde cümle burada bitmektedir.

Bu muameleyi ifade yani davet pusulasını tayin olunan günden evvel tarafına götürüp imza ettirmemek ve bulamaz ise bulamadığını pusula zahrına şerh verdirmemek ve gelip malumat vermemek veyahut tarafeyne veya yalnız istenilen bir tarafa davet pusulasını imza ettirmeksizin kendülerine verilecek varakaları ita etmek gibi kusur eden hademenen davete icabet etmeyenlerden alınan ceza-yı nakdi gibi birinci defada bir sim yirmilik mecdiye ceza-yı nakdi alınacaktır ve bu hal tekrar ettikçe ceza-yı nakdinin dahi bir misli zamm olunacaktır.

Davet olunan nisvandan ise hanesine gidip zevci veya oğlu veya tebaasından birini velhasıl erkekten kimi bulur ise ana ve erkek yoksa mahallenin imamı veya muhtarlarından birine veyahut mahalle bekçisine ifade-i keyfiyetle pusulayı anların vasıtasıyla mühürlendirecek ve bırakılacak varakayı dahi ita edecek ve bulamadığı takdirde sabıkta gösterildiği veçhile pusula zahrına şerh verdirip gelip memuruna haber verecektir.

Hademe müdürü huzur mürafası günleri usul-i kadime veçhile lüzumı mikdar hademe ile beraber bâb-ı hazret-i fetvâpenâhîde ve eyyam-ı sairede Babialide bulunarak ber minvâl sabık hademeyi takım takım ederek her takıma birer zabıta tayin etmek ve herkese liyakatine veya civarına münasib iş göstermek velhasıl hademenin kaffe-i ahvalini teftiş ve tahkike ve bir tek ve yamalı elbise ile gezmeleri için takyidât icrasına mecburdur bunların içinde işlerine devam etmeyenler ve yolsuz hal ve hayatta bulunanlar görülür ve işitilir ise kendileri hakkında icâb eden muamelenin icra olunacağı gibi hademenin tedkîk-i ahvaline ve heyetinin intizamına adem-i dikkatden naşi müdürleri dahi mesul tutulacaktır.

Ser-hademenen daimi surette birisi İcra ve birisi Havale Cemiyetinde ve biri dahi celb olunanları pusulada gösterildiği veçhile vakt-i muayyeninde sırasıyla⁹⁷⁶ içeri almak için celb pusulalarını muayene etmek üzere cemiyetlerin kapısı önünde duracak ve bunların mani-i şer'iyeleri zuhur edip hastalanıp da gelemedikleri veyahut bir hizmetle ahar mahalle gönderildikleri halde yerlerine muavinler ve anların dahi kezalik bu surette yerlerinde bulunmadıkları zamanlarda yerlerine sınıf-ı evvelden münasib olanlar kaim olacak ve sınıf-ı evvel hademesinden biri der-saadet ve Beyoğlu ve Üsküdar merkez bidayet mahkemeleri hukuk dairelerinde bulunup hademenen ikisi dahi ashab-ı maaşdan bulunan medyunların mukassatan tesviye-i

⁹⁷⁶ Düstur metninde "sırasınla" okunacak şekilde yazılmıştır.

deynleri için maaşlarından tevkif ettirilen akçayı maaşı çıktıkça devairden toplamak üzere tahsildarlık hizmetinde bulundurulacak ve bu tahsildarlık sınıfı için muteber kefile rabt edileceklerdir ve bunlara vukubulacak mesarif-i zaidelerine mukabil üçüncü sınıf hademesi hissesi miktarı birer hisse verilecektir.

Hademedden sıla tarikiyle memleketlerine gitmek isteyenlere üç mah müddetle ruhsat verilip bu müddette hasıllattan hisselerine isabet edecek akça o kimsenin hizmetini diğerleri ifa edeceği cihetle umum hademeye tevzi' olunacak ve müddet-i mezuniyeti tecavüz edip de avdet etmediği halde kaydı bi'l-terkîn numero sırasıyla silsile yürütülerek üçünü sınıfa hariçden biri alınacaktır ve nihayet bir seneye değin silasına giden kimse avdetle yine hademe sınıfına dahil olmak arzusunda bulunduğu takdirde sebkat eden emeği için hariçten alınacaklar hakkında ittihaz olunan usulden müstesna olarak üçüncü sınıfın zeyline kayd edilecek ve bir seneyi tecavüz eylediği takdirde hariçden alınacaklar hakkında olan usule tamamıyla riayet kılınacak ve ifa-yı fariza-yı hac için canib-i hicaza gidecekler bu kaideden müstesna tutulup yani silsile yürütülmeyip avdetinde yine sınıfında istihdam edilecek ve fakat müddet-i mübaadetinde hasıllattan hisse alamayıp hissesi diğer hademeye tevzi' olacaktır.

Hademe vezaif ve hareketını ve mesul olacağı şeyleri bilip ana göre hareket etmek üzere hademenin cümlesine işbu talimatın birer nüshası ita kılınacaktır.

Fî 18 Zilkade sene 289 ve fî 6 Kanun-ı sani sene 288⁹⁷⁷.

Mühür

(Şûrâ-yı Devlet)

⁹⁷⁷ Düstur ve diğer matbu nüshalarda tarih "fî ibtidâ-yı Temmuz sene 1288." olarak gösterilmektedir.

EK IX- İstid'a Dairesi'nin Teşkiline Dair İrade⁹⁷⁸

“Atûfetlü efendim hazretleri

Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi'nde evrâk-ı temyiziye mu'âmelâtının te'hirden vikâyesi zımnında İstid'a Dairesi namıyla müceddeden bir daire teşkiline ve teferru'âtına dair Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin meclis-i mahsus-ı vükelâdan tezyîl olunan mazbatası layiha-yı melfûfe ile leffen arz ve takdîm kılınmağla ol babda her ne veçhile irade-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî şeref-müte'allik buyrulur ise hükm-i âlîsi infâz edileceği beyanıyla tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim fi 22 Şevval sene 304 ve fi 1 Temmuz 303.“

“Ma'rûz-ı çâker-i keminelidir ki

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sedâret-penâhîleri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'dan müzeyyel-i melfûf-ı mazbata ve layiha manzûr âlî olmuş ve ber-vech-i tezekkür ve istizân icrâ-yı icâbı husûsuna irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî şeref-sudûr buyrularak mezkûr mazbata ve layiha iade kılınmış olmağla ol babda emr û fermân hazret-i veliyü'l-emrindir fi 23 Şevval sene 304 ve fi 2 Temmuz 303.”

Mahkeme-i Nizamiyenin teşkilatı kanununun dördüncü faslı yerine kaim olmak üzere fasl-ı mahsûsdur.

Mahkeme-i Temyiz

Birinci Madde: Mahkeme-i Temyiz Hukuk ve Ceza ve İstid'â Dairelerine münkasımdır. Bunda bir reis-i evvel ile iki reis-i sâni bulunur. Reis-i evvel bulunduğu dairede ve mahkemenin Hey'et-i Umûmiyesi'nde riyâset eder ve reis-i sâniler dahi buldukları dairelerde riyâset ederler.

İkinci Madde: Hukuk ve Ceza Daireleri reisten mâ'adâ altışar â'zâ ve İstid'â Dairesi kezâlik reisten mâ'adâ dört â'zâdan mürekkebirdir.

⁹⁷⁸ COA, İ.MMS., 91-3863.

Üçüncü Madde: Hukuk ve Ceza Dairelerinde birer baş mümeyyiz ile lüzûmî kadar mümeyyiz ve kâtib bulunur ve İstid'â dairesinde umûr-ı tahrîriyeye yalnız ketebe istihdâm olunur ve bunlardan biri başkâtib olur.

Dördüncü Madde: Hukuk ve Ceza Dairelerinin vezâ'ifi kanun-ı mahsûsla mu'ayyendir.

Beşinci Madde: İstid'â Dairesi'nin vezâ'ifi hukuk ve ceza da'vâlarına müte'allik arzuhâlleri muvafık-ı kanun bulunanlarını kabul ve aid olduğu daireye irsâl ve müddet-i temyiz mürûru veya şerâit-i temyiz noksânı cihetiyle şâyân-ı kabul olmayanları red ve nakl-i da'vâ istid'âlarına hükmetmekten ibâretidir.

Altıncı Madde: Taşralardan vürûd eden temyiz arzuhâlleri şerâit-i kanuniyeye muvafık olup da mu'ayyen olan harc ve ücretlerin bedeli vürûd etmemiş olur ise bunun İstid'â Dairesi tarafından tensîb olunacak müddet zarfında irsâli husûsu lâzım gelenlere iş'âr olunur ve bu müddet zarfında bedel-i mezkûr vürûd ederse temyiz arzuhâli aid olduğu daireye havâle ve aksi takdirde iptâl edilir.

Yedinci Madde: Temyiz arzuhâli kabul olunduğu hâlde temyiz olunan ilâmın te'hîr-i icrâsı lâzım geldikde İstid'â Dairesi tarafından ol bâbda bir kıt'a ilmühaber verilir.

Sekizinci Madde: İstid'â Dairesi'nin hükm ve kararları evrâk üzerine î'tâ olduğundan tarafeyn da'vet ve istimâ' olunmaz ve bu hükm ve kararlardan dolayı daire-i mezkûrede i'tirâz ve tashîh-i karar câ'iz olmadığı gibi Mahkeme-i Temyiz'in sâir dairelerine mürâca'atla dahi şikâyet olunamaz ancak bir madde hakkında tesâvî-i ârâ vukû'unda Mahkeme-i Temyiz'in Hey'et-i Umûmîyesi'nce karar verilir.

Dokuzuncu Madde: Bir arzuhâl İstid'â Dairesi'nce bi'l-kabul aid olduğu daireye havâle olduğuna hâlde eğer ol arzuhâlin esbâb-ı kanuniyeden dolayı reddi lâzım gelir ise aid olduğu daireden reddine hükmolunabilir.

Onuncu Madde: İstid'â Dairesi'nin kararlarından dolayı ta'rîfe mucebince harc istifâ olunur.

Fî 2 Ramazan sene 304 ve fî 13 Mayıs sene 303.

**EK X- Mahkeme-i Temyiz’de Hükümleri Nakz veya Tasdik Olunacak İlâmât
Hakkında Fî 14 Rebiülevvel Sene 96 Tarihi ve 19 Numerosuyla Şeref-Vürûd
Olan Tezkire-İ Sâmiye**

Dersaadet ve vilâyetler ile müstakilen idare olunan elviye mehâkiminin mevâd-ı cezaiyyeye dair olan ve birisi şerait-i ma’lûme-i kanuniyenin adem-i vücûdî cihetiyle Mahkeme-i Temyiz’de nakz olan ve diğeri tedkîkât ve muhâkemât ile verilen hükümlerin usûl ve kanuna mutâbakatı hasebiyle kabul ve tasdik edilen iki kısım mezâbıt ve ilâmâtdan kısm-ı evvele yani nakza dair ilâmların nezâret-i celîleleri makamından mensûb oldukları devâir ve vilâyet ve elviye ile bi’l-muhâbere ikmâl-ı mu’amelâtı tabî’î olduğu misüllü kısm-ı sâni dahilinde i’dâm ve rütbe ve me’mûriyetinden mahrûmiyet veya kısasa dair cezaların icrââtı ve afv ve tahfif-i mücâzât hususları irade-i seniyye ve fermân-ı âlî sudûruna mütevakkıf bulunduğundan bunların irâdât-ı seniyye evrâkı ve Divân-ı Hümâyûn’dan tasdîr kılınacak fermân-ı âlîleri bâb-ı âlî evrak odasıyla divan kaleminden doğrudan doğruya daire-i adliyyeye verilip icâb eden muharrerâtın nezâret-i celîleleri mektûbî kaleminden tastiri ve bu derecenin madûnunda olup doğrudan doğruya mevki’-i icrâya konulması mer’iyye-i iktizasından olan cinâyet ve cünha ve kabahate aid Mahkeme-i Temyiz kararlarının icrasını mutazammın muharrerâtın dahi kalem-i mezkûr vasıtasıyla taraf-ı nezâretten yazılması ve bidâyet ve istinâf mahkemelerinin hükümlerinden kanğileri şerait-i kanuniyesinin fıktanından dolayı nakz olunur ise ilâle-i nakziye ve esbâb-ı ıslâhiyyeye müteallik oldukları mahkemelerce ma’lûm olmak ve emsâl atiyesinde heyyât-ı mehâkimin tashih-i mu’amele ve ictihâd eylemelerini teshil eylemek üzere temyiz ilâmlarının nesh musaddıkasının tastîr olunacak muharrerâta leffen ve aynen cânib-i nezâretten mensûb oldukları devâir ve vilâyât ve elviyyeye teblîğ olunması ve Mahkeme-i Temyiz Ceza Dairesi mezâbıtının suret-i tahrîri usûl-i kadime-i gayr-muntazaması üzere cereyân edip daire-i mezkûrenin ise sair mehâkimden farkı olmadığı gibi orası tabakât-ı mehâkimin müntehâsı olduğu halde ilâmâtın tahrîr tanzimince madûnın dahi mehâkimden ittihâz olunan usûl ve intizâma imtisâl olunmaması caiz olamayacağından daire-i mezkûre kararlarının ilam şeklinde yani hiçbir makâma hitâb olunmayarak kaide-i umumiye dairesinde tahrîr ve nezârete î’tâsı ve ilâmâtın siyâk ve üslûb-ı ketb ve tahrîri zımında bir kaide-i sakk ittihâzı müzakere olunmak üzere Mahkeme-i Temyiz reisleriyle Şûrâ-yı Devlet

azasından münâsib zevâtdan mürekkeb bir komisyon teşkili hususuna iş'âr vâlâları üzerine Şûrâ-yı Devlet kararıyla bi'l-istizân irade-i seniyye-i cenâb-ı padişâhî müteallik bulunmuş olmağla icabının icrasına himmet buyrulması siyâkında tezkire-i senâveri terkim kılındı efendim.

EK XI- Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Kavanin ve Nizamat Dershanesi'ne Dair

Nezaret Tahriri ve Talimat⁹⁷⁹

Takrir

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin şamil olduğu devair ve mehakim memurlarının bi'l-husus mümeyyiz ve zabıt katiblerinin kaffe-i kavanin ve nizamatı devlet-i aliye'yi bilmeleri lazım olarak bu lüzum ve ehemmiyete binaen iktiza eden dersler tadrıs ve talim olunmak üzere iki sene mukaddem Bâb-Alî'de bir daire-i tedrisiye tahsis olunmuş ise de nasılsa layıkıyla devam olunamamasından ve tedrise rağbet edenler dahi pek nadir olmasından dolayı bu tertib semere-bahş olamayup halbuki mehâkim-i nizamiyede bir davanın usul ve kaide üzerine rü'yet ve mürafaası ve zabt ve tahriri usul ve kavanine vukuf ile hasıl olabileceğine ve bu iş bil'l-hassa okuyup öğrenmeye muhtaç bulunduğuna mebni bu husus bir kaide-i daime ve muttaride tahtına konulmak üzere rüesa-yı devair ve mehakim ile vukubulan cemiyette keyfiyet dermeyan ve müzakere olundukda vakıa mukaddemâ ol suretle bir daire-i tedrisiye tahsis olunarak bu cemiyette hukuk-ı adliye ve hukuk-ı ticariye ve umur-ı cezaiye ile bunların müteferri'âtına müteallik kavanin ve nizamat tedris ve talim olunmak için nezaret dahilinde bulunan devair azasından üç zat intihâb ve tayin kılınmış ve bunların her birine şehriye yirmi kuruş maaş dahi tahsis edilmiş ise de bu vaz' ve tertibin şimdiye kadar bir gûne faide ve semeresinin görülememesi ile mükellef oldukları halde bir tarafının kat'an kanun ve nizama vukûfi olmayanların bu hıdmet ve memuriyetlere ahz ve kabul olunmalarıyla kanun derslerinin bi't-tabi' rağbetten sâkıt olması maddeleri olmağla şimdi bu dersler yeniden bir kaide-i sahiha tahtına konulmağla beraber iki kısma taksim olunarak haftada üç gün birisi ve diğer üç gün birisi tedris olunmak ve altı ayda bir defa imtihan ile ibrâz-ı ehliyet edenlere şehâdetnâme verilmek ve ba'dezîn şehâdetnâmesi olmayanlar ahkâm-ı adliye nezareti dahilinde bulunan mehâkim-i nizamiyeden hiç birinin hıdmet-i kitabetine kabul olunmamak üzere bir kaide-i kat'îa vaz' ve ittihâz olunur ve devaire merbut aklam ketebesinin sınıfları dahi bu kaideye münasib olarak tayin ve tanzim kılınur ise talim ve tedrise ketebe-i mevcûdeden ve haricden pek çok talebeler bulunarak şu ahvalin bi'-tâb'î semeresinin görüleceği müttehiden tasvîb ve tasdik olunarak buna dair kaleme alınan bir kıt'a talimat müsveddesi manzûr-ı alî-yi vekâlet-penâhîleri buyrulmak üzere leffen takdim kılınmış olmağla medlûl ve müeddâsı karin-i tasvîb-i

⁹⁷⁹ COA, İ.DH., 666-46390.

âlî-yi asafaneleri buyrulacağı halde çünkü tasavvurât-ı ma'rûza re'sen vaz' ve tesis olunacak nizâmât kıbelinden olmayup dairenin umur-ı dahiliyesince bir dereceye kadar ta'dîl -i muamelât-ı nev'inden olmağla ta'limât-ı mezkûrenin ahkâmına tevfikân heman iktizasının icrası ve bir de işbu kavanin ve nizamât dersleri mukaddemâ üç nev'i ad olunarak başka başka muallimlerine biner kuruluş tahsis olunmuş olduğu halde şimdi iki kısma münhasır olacağı gibi muallimi dahi iki zattan ibaret olmağla beraber bunlar haftada bir gün yerine üç gün devam mecbur olacakları cihetle vazifeleri dahi artacağından üç muallim için tahsis olunan üç biner kuruluş maaşın şimdi münâsefeten ikisine hasır ve tahsisi lazım gelir ise de her halde emr û ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.

Fî 1 Rebiülevvel sene 290 ve fî 16 Nisan 289.

TALİMAT

Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nezareti tahtında bulunan mehakim-i nizamiyenin mümeyyizleri zabıt katibleri ve ketebe-i sairesinin mehakim-i nizamiyede henüz destûrû'l-amel olan kavanin-i nizamât-ı devlet-i aliyeyi bilmeleri ehem ve elzem ve memuriyetlerine göre şart-ı azam olduğundan işbu kavanin ve nizamâtın suret-i tedrisi talimine dair seksen yedi tarihinde vaz' olunmuş olan usulün tashih ve ıslahıyla beraber bu sırada mehakim-i nizamiye ketebesinin sınıflarınca bazı kuyûd ile tadilata lüzum görünmeğın işbu doksan senesi rebiülevveli ibtidâsında hükmi meriyü'l-icra olmak üzere nezaret-i ahkâm-ı adliyeden kaleme alınan talimatdır.

Birinci Madde: Mehakime müteallik kavanin ve nizamât tedris olunmak üzere mukaddema Bâb-âlî'de tahsis olunmuş olan daire eyyâm-ı resmiye-i tatiliyeden maada her gün sabahları açılıp iki saat kadar mümted olacak ve her fasıl ve mevsime göre ders vakitleri muallimler tarafından tayin kılınacaktır. Ve okunacak ders iki kısma taksim olunup bir kısmı ahkâm-ı adliye mecellesiyle kavaid-i fıkıhdan iktiza eden bahisler ve arazi kanunnamesi ve mehakim-i nizamiyenin ve anlara müteferri' devairin suret-i tertib ve teşkillerine dair olan nizamâtın bunlar her hafta Pazar Salı ve Pençşenbe günleri okutturulacak ve diğeri ticaret-i berriye ve bahriye kanunları ve şimdilik usul-i muhakeme-i ticaret nizamnamesi ve devlet-i aliyenin düvel-i ecnebiye ile olan muahedeleridir ki bunlar da Cumairtesi ve Pazairtesi ve Çeharşenbe günleri tedris kılınacaktır. Tedris olunacak dersler mevcut olan nüshalarına göre sırasıyla okunacak ise de izahata müteallik mübahisden bir takımının ve hususiyle kavaid-i

fıkha dair mesailin Türkçe tercümeleri mevcut olmadığından muallimlerin elsine-i saireden Türkçe ile takrir edecekleri dersleri talebenin tahriren zabt ve telakki etmeleri iktiza eder.

İkinci Madde: İşbu cemiyet-i tedrisiye yalnız mehâkim-i nizamiye memurlarına muhassır olmayup her sınıf ketebe ve saireden kavanin derslerini okumağa muktedir olup da mehâkim-i nizamiye hizmetinde kullanılmak veyahut el-hâlet-i hazihi bulunduğu mehâkim-i nizamiye hizmetinde tarikince terakkî etmek isteyenler ve mahkemelerde dava vekaleti etmek için usul ve kavanin ve nizamâtı hakkıyla öğrenmek arzusunda olanlar daire-i mezkûreye devam ile tedris etmeye mezundur.

Üçüncü Madde: Dairenin işbu usul-i cedide ile talim ve tedrise mübâşeretini gününden itibaren her altı ayda bir defa ahkâm-ı adliye devairi azasından birer zat hazır olduğu halde talebeden istek edenlerinin imtihanları icra olunarak bend-i atîde muharrer şeraite tevfikân isbat-ı ehliyet ve liyakat eden talebenin yedine şehadetname verilecek ve bu şehadetname muallimler ile aza-yı mevcûdenin mührüyle mahtûm olarak canib-i nezaretten dahi tasdik kılınacaktır.

Dördüncü Madde: Şehadetnameye müstahak olan talebenin şeraiti-i mukteziyesinden birincisi müddet-i ömründe töhmet ve cinayet için habse girmemiş olması ikincisi velev muhtasar olsun bir madde-i mahsusayı kaleme alacak kitabete muktedir bulunması üçüncüsü bir dereceye kadar hesap bilmesi dördüncüsü talim ve tedrisi meşrut olan derslerin gerek mevad-ı mahsûsâsı ve gerek kavaid-i külliyesi üzerine hîn-i imtihânda irâd olunacak emsileye vereceği cevablarının laakal nısfından ziyadesinin makbul ve muteber tutulması hususlarıdır. Ahval-i şahsiye ve müktesebesi bu şerâite muvafık olmayanlar imtihânda şehâdetnâme alamayacaktır.

Beşinci Madde: Ba‘dezîn mehâkim-i nizamiyede gerek mümeyyizlik ve zabıt kitâbeti memuriyetlerine ve gerek bunlara müteallik devair ve aklâm ketebesi sınıfına şehâdetnâmesi olmadıkça hiç kimse olunmayacaktır.

Altıncı Madde: Ahkâm-ı Adliye devair ve mehâkiminin maiyetinde mümeyyiz ve zabıt katiblerinden maada ne kadar ketebe var ise üç sınıfa taksim olunarak dahil-i sınıf olamayanlar mülazım addedilecektir ve ketebe-i mevcude devairin münâsebet-i mahsusuna göre dört kısma taksim olunup her daire ve

mahkemenin zabıt katibleri refakatine ol dairenin kısmına mahsus sınıf-1 evvel ketebesinden bir veyahut iki kişi verilerek bunlar mübahase ve muhâkeme esnasında zabıt katiblerine muavin olacaktır.

Yedinci Madde: Şehâdetnâmesi olanlar haricden olup da müceddeden mehâkim-i nizamiye hıdmetine girmek istedikleri halde kalemin mülazım sınıfına dahil olup sınıf-1 sâlisden mahal açıldıkça şehâdetnâmesi olanlar sair mevcudına tercihen sınıfa geçecek ve el-hâlet-i hazihi sınıflarda mevcut olan ketebenin içinde şehâdetnâmesi olanların maaşları hadd-1 meşrûtına iblâğ edilecektir ve bir sınıftan diğer sınıfa ve birinci sınıftan zabıt kitabetine ve andan mümeyyizliğe intihâb olunmak için ise şehâdetnâmesi olanlar tercih kılınacaktır ve bu usul ilerüde taşra mehâkiminin ketebesine ta'mîm olununcaya kadar der-saadet mehâkiminin ketebesi hakkında mer'ıyyü'l-icra tutulacaktır.

EK XIII- Muvakkat Temyiz Heyeti Teşkiline Dair Kanun

Birinci Madde: Merkezi Sivas olmak ve seriye, hukuk, ceza ve istida dairelerinden mürekkep bulunmak üzere bir muvakkat temyiz heyeti teşkil olunmuştur.

İkinci Madde: Her dairenin bir reisi ve dört âzası vardır.

Üçüncü Madde: İşbu temyiz heyetinin bir başmüddeiumumisi ve iki muavini vardır.

Dördüncü Madde: Temyiz heyeti rüesa ve başmüddeiumumiliğine Mahkemei temyiz âzalıklarıyla vilâyat kadılıklarında veya istinaf riyaset ve müddeiumumiliklerinde bulunanlar veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar, âzalıklarına; vilâyat bidayet hukuk ve ceza reislikleriyle birinci sınıf sulh hâkimliği ve merkez müddeiumumiliklerinde veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olan, başmüddeiumumî muavinliklerine, liva kadılıklarıyla ceza riyaset ve müddeiumumiliklerinde ve istinaf mehakimi âzalıklarında veyahut nizamem bu sınıflara muadil adliye memuriyetlerinde bulunmuş olanlar terfian tâyin olunabilirler.

Beşinci Madde: Rüesa ve başmüddeiumumî ve âza ve başmüddeiumumî muavinleri Umuru Adliye vekâleti tarafından intihap olunarak memuriyetleri Büyük Millet Meclisi Heyeti icraiy esince tasdik ve icra olunur.

Altıncı Madde: Heyeti temyiziye rüesasası ile başmüddeiumuminin maaşı onar bin, âzaları yedi bin beşer yüz, muavinlerin beşer bin kuruştur.

Yedinci Madde: İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Sekizinci Madde: İşbu kanunun icrasına Umuru Adliye vekili memurdur.

7 Haziran 1336 ve 20 ramazan 1338.

**EK XIV- Heyet-i Temyiziye Merkezi'nin Eskişehir'e Nakline ve Teşkilatının
Tevsiine Dair Kanun**

Birinci Madde: Sivas'ta teşkil edilen Muvakkat Heyet-i Temyiziye'nin vazifesine hitam verilerek Eskişehir'de bir Mahkeme-i temyiz teşkil edilmiştir.

İkinci Madde: Mahkeme-i Temyiz Şer'îye, Hukuk, Ceza, İstida ve Sulh Hukuk Daireleri'nden mürekkep ve vezaifi Teşkil Mehakim ve Usul-i Muhakemât Kanunları'yle muayyendir.

Üçüncü Madde: Her daire birer reisle dört azadan teşekkül eder. Riyaseti evveli reislerden birine Adliye Vekâleti'nce tefviz olunur. Reisi evvel bulunduğu daire ile Heyeti Umumiyyeye riyaset eder.

Dördüncü Madde: Mahkeme-i Temyiz'in üç ihtiyat âzası ve Başmüddeiumumi refakatinde bir baş muavin ile dört muavini ve her dairenin lüzumu kadar başmümeyyiz, mümeyyiz ve ketebesini vardır.

Beşinci Madde: Mehakim-i Nizamiye Teşkilâtı Kanunu ile Muvakkat Temyiz Heyeti teşkiline mütedair olan 7 haziran 1336 tarihli kanunun işbu kanuna mugayir olan ahkâmı mülğadır.

Altıncı Madde: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'idir.

Yedinci Madde: İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.

5 Rebiülahir 1342 ve 14 Teşrin-isani 1339.